

זאמונע טורקאן

לעגער
זכרון
פון א
שעורמישער
צייט *

ISBN: ISBN:0-657-14450-9
Barcode/EAN: 9780657144500

Old Call #: 3469

זיגמונט טורקאוו

טעאטער־זכרונות

פון אַ שטורמישער צייט

TEATER-ZIKHROYNES FUN A SHTURMISHER TSAYT

Turkow Zygmunt

*Permanent preservation of this book was made possible
by Ida K. Cohen
In memory of my beloved daughter Marjorie Lynn Cohen*

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Lief D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x101, or by email at cmadsen@bikher.org.

ביבער-סעריע

דאָס פּוּבלישע יידנטום

121
פּאַגה

רעאקטאָר:

מאַקס טראַנזל

ראַדאַקטאָר:

אַדוואַטאָר מאַקס טראַנזל

מ. פּוּבלישע יידנטום

די רשימה פון די דערשינענע ביכער — צום סוף פונעם בוך

זיגלונט טורקאוו

טעאטער-זכרונות

פון א שמורלישער צייט

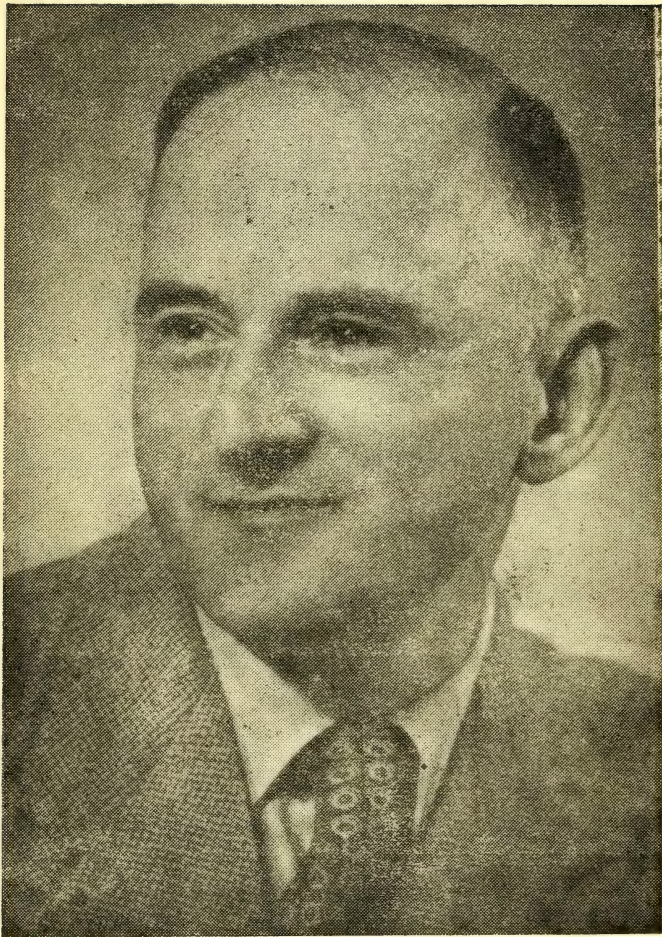
פראגמענטן פון מיין לעבן

ארויסגעגעבן דורכן

צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע

בוענאס איירעס, 1956 — תשט"ז

דיגמונט טורקאָוו

א י נ ה א ל ט

11	— — — — —	אַריינפיר-וואָרט פונעם מחבר
15	— — — — —	דער סוף פון דער צאַרישער הערשאַפט אין פּוילן
22	— — — — —	דייטשע אַקופאַציע אין 1915
28	— — — — —	איך ווער אַ פּוילישער אַקטיאָר
35	— — — — —	דוד הערמאַן
49	— — — — —	צווישן אַמאַטאָרן און פּראַפּעסיאָנאַלן
57	— — — — —	„אַרטיסטיש ווינקעלע“
68	— — — — —	דאָס לעבן בעת דער אַקופאַציע
74	— — — — —	צום סוף פון דער גאַרדין-עפּאָכע
84	— — — — —	מיט די בלאַנדזשענדיקע שטערן
89	— — — — —	אויף דער פּראָווינץ
97	— — — — —	זעענסווערדיקייטן און פּערזענלעכקייטן
108	— — — — —	דייטשע אינוואַזיע פון ייִדישן טעאַטער
118	— — — — —	לובלין אונטער דער עסטרייכישער אַקופאַציע
133	— — — — —	באַגעגענישן מיט דער „ווילנער טרופּע“
142	— — — — —	אַפּקלאַנגען פון דער רוסישער רעוואַלוציע
155	— — — — —	אַסטר-רחל קאַמינסקי
168	— — — — —	מיר גרייטן זיך צום טורנע איבער אוקראַינע
174	— — — — —	אוקראַינע, אַ ווילקאַן וואָס שפּייט מיט בלוט
179	— — — — —	אַדעס
187	— — — — —	נאַוועמבער 1918
200	— — — — —	פון פּעטלוראַן צום סאַוועטישן רעזשים
217	— — — — —	איך ווער אַ רוסישער אַקטיאָר
232	— — — — —	אין קיעווער ייִדישן מלוכה-טעאַטער

246	פון האַמעל ביז מאַסקווע
257	מאַסקווע
278	אַן אומגעריכטער סעזאַן אין וויטעבסק
293	טעאַטער צווישן צוויי פראַנטן
303	אויפן וועג אַהיים
311	מיר פאַרלאָזן רוסלאַנד
322	ווילנע
342	צוריק קיין וואַרשע
346	נעמען־רעגיסטער פון „פראַגמענטן פון מיין לעבן“
355	נעמען־רעגיסטער פון „טעאַטער־זכרונות פון אַ שטורמישער צייט“
364	ביכער־אויסווייז

געווידמעט דעס ליכטיקן אַנדענק פון

דער מאַמען פון דער יידישער בינע

אסתר רחל קאַמינסקי

אריינפיר-וואָרט פונעם מחבר

ווען איך האָב לכתחילה פאַרטראַכט צו שרייבן מייע זכרונות, האָב איך זיי אין די געדאַנקען פאַרטיילט אין דריי חלקים, יעדער חלק האָט מיט זיך פאַרענטשעלט אַן אויסגעשפּראַכן פאַרענדיקטן אָפּשניט פון מיין לעבן. צופעליג זענען זיך די דאָזיקע אָפּשניטן צונויפגעפאַלן מיט וויכטיקע עטאַפּן אין דער וועלט־געשיכטע און במילא איך אין דער געשיכטע פון ייִדישן פּאָלק.

דאָס ערשטע בוך „פּראָגמענטן פון מיין לעבן“* נעמט אַרום די צייט פון מיין קינדהייט און שול־יאָרן ביז צו דער שוועל פון זעלבסטשטענדי־קייט און אַריינטריט אין דער טעאַטער־פּראָפעסיע.

דער צווייטער חלק, צו וועלכן איך טרעט איצט צו, דאַרף אָפּשפיגלען מייע וועגן אין טעאַטער, אָנהייבנדיק פון דער ערשטער דייטשער אָקופּאַ־ציע אין פּוילן ביז צו דער צווייטער, דער נאַצישער אינוואַזיע; וועגן וואָס האָבן געפירט איבער לענדער און קאָנטינענטן, איבער גרויסע ייִדישע צענטערן און פאַרוואַרפענע ישובים; וועגן וואָס האָבן געלערנט, אינספּירירט, דערמוטיקט, אַנטוישט און ווייטער געטריבן פאַרויס.

דער דאָזיקער צייט־אָפּשניט האָט אין דער וועלט־געשיכטע געבראַכט עפּאָכנמאַכנדיקע ענדערונגען. דאָס צעפאַלן זיך פון די דריי מעכטיקע אימפעריעס: די צאַרישע, דייטשישע און עסטרייך־אונגאַרישע. גאַנצע שטיי־קער פון זייערע טעריטאָריעס ווערן אָפּגעריסן און צוגעטיילט צו אַנדערע, קליינע, אָדער אויפּסייִדערוואַכטע, ביז איצט אונטערדריקטע פעלקער.

* דערשינען אַלס באַנד 75 פון דער ביכער־סעריע „דאָס פּוילישע ייִדנטום“, בוענאַס איירעס 1951.

דער קלאַסן-קאָמף פֿאַרלאַזט זיין קאַנספּיראַציע און קומט אַרויס אין גאַס מיט אימפעט און דרייסטקייט.

די וועלט ווערט פֿאַנאַנדערגעטיילט אין צוויי לאַגערן. יעדער פון זיי גרייט זיך צו פֿאַרטיידיקן זיינע דעראַבערטע פֿאַזיציעס. אַלס רעזולטאַט פון די דאָזיקע צוגרייטונגען קומט אויף אין איטאַליע דער פֿאַשיזם און דער נאַציזם אין דייטשלאַנד. עס איז, אַלזאָ, נישט קיין צייט-אַפּשניט פון געזונטן שלום, נאָר אַ צוואַנציקיאַריקע אַטעם-פּויזע צווישן צוויי וועלט-מלחמות.

אין דער געאָגראַפּישער מאַפע פון די ייִדישע ישובים קומען פֿאַר ראַ-דיקאַלע ענדערונגען. עס שאַפט זיך אַ מחיצה צווישן רוסישן ייִדנטום און די איבעריקע ייִדישע ישובים. רומעניע, וועלכע איז איבער נאַכט פֿאַרוואַנדלמ געוואָרן אין אַ גרויסע מלוכה, באַקומט בירושה פון די צוויי געפֿאַלענע אימ-פּעריעס: דאָס בעסאַראַבישע, בוקאַווינער און טראַנסילוואַניער ייִדנטום.

דאָס ליטווישע ייִדנטום ווערט פֿאַנאַנדערגעטיילט צווישן די נייִגעשאַ-פּענע באַלטישע מלוכות. אַ טייל פון אים ווערט צוגעטיילט צו פּוילן, וואָס נעמט אַריין אויך דאָס גאַליציאַנער און אַ טייל פונעם וואַליניער און פֿאַלע-סיער ייִדנטום.

דער דאָזיקער פּעריאָד האָט געבראַכט דעם ייִדישן פֿאַלק די באַלפור-דעקלאַראַציע, נאַציאָנאַלע דערוואַכונג, פֿאַרשטאַרקטע חלוצישע באַוועגונג, צוגרייטן צו אייגענער מלוכהשאַפט.

עס ווערט געגרינדעט דאָס העברעיִשע טעאַטער.

אין די ייִדישע ישובים פון דער גאַרער וועלט קומט פֿאַר אַ שטאַרקער קולטור-אויפּשטייג. פּוילן פֿאַרנעמט דאָ דעם אויבנאַן. ייִדיש הערט אויף באַ-טראַכט צו ווערן ווי אַ זשאַרגאָן און ווערט אַן אַנערקענטע שפּראַך. ייִדישע ליטעראַטור ווערט אַ גלייכבאַרעכטיקטער מיטגליד אינעם אַלוועלטלעכן פֿען-קלוב. ייִדיש טעאַטער האָט צו פֿאַרצייכענען גרויסע דערפֿאַלגן און דערגרייכונגען איבער דער גאַנצער וועלט. אין אייניקע לענדער ווערט עס סובסידירט און אפילו אויסגעהאַלטן פון מלוכהשע און מוניציפֿאַלע אינסטאַנצן.

דאָס איז דער בלייִפּעריאָד פונעם איראָפּעיִשן ייִדנטום, וואָס ווערט אַזוי מוראדיק פֿאַרשניטן אין דער צווייטער וועלט-מלחמה.

דער דאָזיקער צייט-אַפּשניט דאַרף זיך אַפּשפּיגלען אין מיין צווייטן בוך זכרונות.

דאָס ערשטע בוך איז פֿאַרטראַכט געוואָרן נאָכן באַזוכן די חורבות פון

נעם אַמאָליקן ייִדישן וואָרשע. מיינע קינדער-יאָרן און יוגנט זענען ענג גע-
בינדן מיט די אַמאָליקע ייִדישע גאַסן. ס'איז געווען מיין חוב, מיין ליבע-
אויסדרוק און קדיש נאָך די דאָזיקע גאַסן.

צוטרעטנדיק שרייבן דעם צווייטן טייל, בין איך שוין אַ תושב אין דער
ייִדישער מדינה.

אויב דאָס דאָזיקע בוך וועט זיך אין דער פּאַרס, אין געמיט-צושטאַנד,
אונטערשיידן פונעם ערשטן, איז עס צו פאַרדאַנקען דעם אויפבויווערק
אין אונדזער לאַנד, זיין ריטס, וואָס רייסט-מיט און באַגייסטערט; דעם
חלוצישן ווונדער, וואָס האָט פון מדבריות געמאַכט פּרוכטבאַרע פעלדער,
פון פעלדזן — גערטנער און וועלדער.

דעם מסירת-נפש פון אידעאָליסטן, וואָס האָבן אין זייער בענקשאַפט
נאָך היימלאַנד פאַרוואַנדלט אַ מיטלאַלטערלעך צוריקגעשטאַנענע פעאַדאַלע
פּראָווינץ אין אַ מאָדערן, פאַרגעשריטן פריי לאַנד!

דאָס מאַכט פאַרגעסן אַן חורבות, דאָס מאַכט טראַכטן און פילן מיט
אַנדערע קאַטעגאָריעס. במילא, שרייבט זיך טאַקע אַנדערש.

דער סוף פון דער צארישער הערשאפט אין פוילן

אז דער סוף דערנענטערט זיך האט זיך געפילט אין די לופטן, אין די סודותדיקע בליקן פון דער ווארשעווער באפעלקערונג, אין דער נערוועזי-טעט פון די רוסישע באאמטע און מיליטערייט. אלץ האט עדות געזאגט, אז מען דארף שוין נישט לאנג ווארטן, אז אט דערנענטערט זיך לאנגזאם, אבער זיכער, דער סוף פון דער צארישער הערשאפט איבער פוילן.

מיטן פאלן פון ווארשע וועט זיך די פוילישע הויפטשטאט — און מיט איר דאס גאנצע לאנד — באפרייען פון דער לאנגיעריקער אקופאציע דורך דער ראמאנאווידינאסטיע. הגם די האהענצאלערנס זענען געווען נישט וויי-ניקער פארהאסט, איז אבער דאס פאלק גרייט געווען אויפצונעמען די דייטשן. אבי פטור צו ווערן פון די רוסן.

דאס פוילישע פאלק האט במשך פון דער לאנגער צארישער אקופאציע ארויסגעוויזן אן אויסערגעוויינלעכן ווידערשטאנדס-כוח און עקשנות אפצור-היטן די ריינקייט פון דער שפראך, דעם נאציאנאלן אייגנארט און אפילו די ארכיטעקטאניק פון די שטעט, וואס די צארישע באאמטע האבן זיך בא-מיט מיט אלע מעגלעכע און אוממעגלעכע מיטלען צו רוסיפיצירן. די בא-צייכענונג „פריוויסלאנסקי קראי“, וואס האט דאס לאנד צוזאמען מיט דער הויפטשטאט פארוואנדלט אין א רוסישער פראווינץ פון א צווייטער מדרגה, איז געווען א טיפער שאנדפלעק פארן געוויסן פון פוילן. נישט בחינם פלעגן פון צייט צו צייט פארקומען אויפשטאנדן און סאבאטאזש-אקטן; נישט בחינם

זענען די תפילות און סיבירער פארשיקונגס־ערטער געווען פול מיט פוי־לישע פאטריאטן, צווישן וועלכע ס'האָבן זיך אויך געפונען נישט ווייניק יידן, וואָס פלעגן גיין אין קאמף פאר „אייער און אונדזער פרייהייט“.

אויך איצט, ווען ס'האָט זיך דערהערט פון דער ווייטנס דער טויבער אַפּקלאַנג פון די דייטשע קאַנאַנען, האָט ביידע פעלקער, פּאָליאַקן און יידן, באַהערשט דער זעלבער באַגער: באַפרייט צו ווערן פונעם רוסישן יאָד! האָבן זיי דאָך גלייך געליטן פונעם פאַרהאַסטן צאַרישן רעזשים. אמת, אין באַצוג צו די יידן האָבן די פאַרשקלאַפטע פּאָליאַקן אַרויסגעוויזן די זעלבע אומטאַלע־ראַנץ ווי זייערע רוסישע פאַרשקלאַפער און פאַרוואַנדלט זיי אין אַ שקלאַף פון צווייטער קאַטעגאָריע, דאָך זענען די יידן תמיד פאַרבליבן געטרייע זין פון פּוילן. די פּוילישע ערד איז דאָך דורכגעזאַפט נישט נאָר מיט יידישן שווייס, נאָר אויך מיט יידיש בלוט פון די געפאַלענע אין פּאָגראַמען און אין די פרייהייט־קאַמפּן פונעם פּוילישן פּאָלק.

דעריבער האָט וואַרשע געוואַרט אויפן אויסגאַנג פון די שלאַכטן, וואָס האָבן זיך דערנענטערט צו איר. פאַר די רעדאַקציעס זענען געווען אַרויס־געהאַנגען גרויסע מאַפעס פונעם דייטש־רוסישן פּראָנט. מיר פלעגן זיך יעדן טאָג צוקוקן מיט נייגעריקייט צום פאַרויסמאַרש און ריקצוג פון די רוסישע און דייטשע אַרמיען.

די דרייקאַליריקע רוסישע פענדלעך פלעגן זיך די ערשטע צייט רוקן פאַרויס אויף דער מאַפע און אַפּשטויסן אויף צוריק די פענדלעך פונעם שונא. אַט געפינען זיך שוין די רוסישע פענדלעך אין אַסט־פּרייסן, אַט רוקן זיי זיך ווייטער אין גאַליציע, יעדער אַזאַ פאַרויסמאַרש האָט אַנגעפילט מיט פאַרדרוס און ווייטיק די הערצער פון דער וואַרשעווער באַפעלקערונג. נאָר פּלוצים האָבן זיך די רוסישע פענדלעך אַנגעהויבן צוריקצורוקן, זענען שטיין געבליבן און האָבן זיך מער נישט באַוועגט. מען האָט הפנים נישט געוואַלט באַאומרוינקן די באַפעלקערונג... די צייטונגען, דאַקעגן, האָבן טאַג־טעגלעך געמאַלדן, אַז „אונדזערע העלדישע אַרמיען האָבן צוליב סטראַטעגישע סיבות געביטן זייערע פּאָזיציעס“ און ס'האָט זיך ענדלעך דערהערט דער ווייטער, צוזאַגנדיקער אַפּקלאַנג פון די דייטשע אַרמאָטן.

אין שטאַט האָט זיך אַנגעהויבן אַ פיבערדיקע באַוועגונג. ס'האָבן זיך באַוויזן פליטים פון די פּראָנט־געביטן, דאָס רוב יידן, וואָס זענען אַלס „נישט

זיכערע עלעמענטן". פארטריבן געווארן פון זייערע היימען. דער צופאך פון די אַרומיקע דערפער איז געוואָרן אַלץ שווערער און ס'האַט פאַרפעלט שפייז אין שטאָט. ס'האַבן זיך געעפנט געזעלשאַפטלעכע באַשפייזונגס-פונקטן, פאַר וועלכע ס'זענען גאַנצע טעג געשטאַנען רייען פון הונגעריקע. אַפטמאַל זענען די רייען באַפאַלן געוואָרן פון פוילישע גאַסן-יונגען און סטודענטן, וואָס האָבן די פריש-אַנגעקומענע באַשולדיקט אין גורם זיין דעם מאַנגל פון שפייז אין שטאָט.

אין דער הילפס-אַקציע לטובת די פליטים איז מיט לייב און לעבן גע-ווען פאַרטון י. ל. פּרץ. דער גירוש פון אַלט-אַיינגעפונדעוועטע היימען, דאָס חרוב ווערן פון יידישע טראַדיציאָנעלע שטעט און שטעטלעך מיט זייער אייגנאַרט, וואָס פּרץ האָט אַזוי שטאַרק ליב געהאַט און באַזינגען, האָט אפנים געפונען אַ טיפן אַפּקלאַנג אין זיין האַרץ. ער האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין דער דאָזיקער אַקציע מיט דעם זעלבן אימפעט ווי בשעתו אין פאַרלאַנגס-וועזן, אין דער אַקציע פאַר אַ גוט טעאַטער, אינעם קאַמף פאַר יידיש, אין די קעסטל-אַוונטן אין "הומיר", ווי בכלל אין יעדער אַרבעט צו וועל-כער ער האָט זיך גענומען. ס'האַבן אים שוין אָבער פאַרפעלט די פּריערדיקע כוחות, זיין האַרץ איז צו-שטאַרק אַנגעגריפן געוואָרן פון די לעצטע גירושים און חרוב-געוואָרענעם יידישן לעבן און ס'האַט אויפגעהערט צו קלאַפן איי-ניקע חדשים פאַרן פאַרנעמען וואַרשע דורך די דייטשן.

פאַר דער יידישער באַפעלקערונג איז דאָס געווען אַ מוראדיקער קלאַפ. ס'האַט זיך געפילט, אַז דער איינציקער גייסטיקער אַנשפאַר, וועלכער האָט געטרייסט און געמוטיקט, איז פאַרשוונדן. די סטאַדע האָט פאַרלוירן איר פאַסטעך, די עדה — איר פירער. ס'האַט זיך נישט געזען קיין פאַרטרעטער. דאָס יידישע וואַרשע האָט זיך דערפילט פאַריתומט און דערשלאַגן. די לוויה פון י. ל. פּרץ איז געווען אַ בולטער אויסדרוק פון די דאָזיקע געפילן. די וואַרשעווער גאַסן האָבן צום ערשטן מאַל געזען אַזאַ ריזיקע טרויער-פּראַצעסיע. די גרעסטע יידישע קהילה האָט אויף אַ ווירדיקן אופן, מיט טיפן יראַת-הכבוד באַגלייט איר מדריך צו זיין אייביקער רב.

אין יענער צייט באַווייזט זיך אין וואַרשע דער הויפט-אַנפירער פון די רוסישע אַרמיען, דער גרויספירשט ניקאַליי-ניקאַליעוויטש. ער האָט זיך אומגעקערט פון די פּראַנט-געביטן, וועלכע ער האָט "באַפרייט" פון דער

יידישער באפעלקערונג. איצט איז ער געקומען „מאכן אַרדענונג“ אין דער הויפטשטאָט גופא. האָבן זיך טאַקע באַוווּזן אין די גאַסן קאָזאַקישע פּאַטרוֹלן, וואָס האָבן פאַרביטן דעם עוואַקוירטן וואַלינער פּאַלק. מיט אַ פּיבערדיקער שנעלקייט האָט מען אָנגעהויבן צו עוואַקוירן מיליטערישע שפּיטאַלן און פאַרשידענע אַמטן. אייניקע פון מיין פּאַטערס רוסישע פּריינט זענען געקומען זיך געזעגענען מיט אונדז.

— נישט געדאַגהט — האָבן זיי געזאָגט — דאָס איז נאָר אַ סטראַטעגישער מאַנעוור. אונדזער אַרמיי איז אומבאַזיגבאַר... — צוגעזאָגט אינגיכן זיך ווידער צו זען און זענען אויף גיך פאַרשווונדן.

אַ סך יידישע פּאַמיליעס, וואָס האָבן געהאַט קרובים אין רוסלאַנד, אָדער האָבן געוואָלט זיין ווייטער פון פּראַנט, האָבן זיך עוואַקוירט אין טיף רוסלאַנד. פעטער ישראל־חיימס איינציקע טאַכטער מיט איר מאַן, וועלכער איז געווען בוכהאַלטער אין וויסאַצקיס טיי־פּירמע, איז אויך אַוועק פון וואַרשע און דער פעטער איז געבליבן אַליין. די מאַמע האָט אים געטרייסט און איך מיט יאָנאַסן האָבן אים נאָך מער מקרב געווען. מיר זענען געוואָרן זיין איינציקער מאַראַלישער אָנהאַלט.

וואָס ווייניקער רוסישע באַאַמטע ס'זענען פאַרבליבן אין וואַרשע, אַלץ פרומער זענען זיי געוואָרן און אַלץ אָפטער פּלעגן פאַרקומען גאַטעס־דינסטן און רעליגיעזע צערעמאָניעס אין דער גרויסער פּראָוואַסלאָווער קאַטע־דראַלע אויפן זאַקסישן פּלאַץ. די קליינע רוסישע קאַלאָניע אין וואַרשע האָט יאָרנלאַנג געהאַט אייניקע באַשיידענע צערקוועס, פאַררוקט ערגעץ אין אַ זייט, אויף „נישט צו שטעכן אין די אויגן“. קיין באַדערפעניש פאַר נייע איז אין דער קאַטוילישער וואַרשע נישט געווען. האָט אָבער די צאַרישע זעלבסטטהערשאַפט אויף כוח געוואָלט רוסיפּיצירן די פּוילישע הויפטשטאָט און האָט אַ קורצע צייט פאַר דער מלחמה אויפגעבויט אינעם האַרץ פון דער שטאָט אַ מאַנומענטאַלן טעמפל אין ביזאַנטיש־רוסישן סטיל, וואָס האָט גע־דאַרפט דאָמינירן איבער דער גאַטישער און רענעסאַנס־אַרכיטעקטור פון די קאַטוילישע קירכעס און קלויסטערס. דער דאָזיקער „סאָבאַר“ (קאַטע־טראַלע) איז געוואָרן אינאָגורירט מיט גרויס פאַראַד אין דער אָנוועזנהייט פון ניקאָליי דעם צווייטן און האָט געדאַרפט נאָך בולטער אונטערשטרייכן די צוגעהערדיקייט פון פּוילן צו דער רוסישער קרוין. איצט האָט זיך אַרויס־

געוויינל. אז די דייטשע קאנאנען-שאסן, וואס הערן זיך אלץ נענטער און נענטער זענען געווענדט קעגן דאזיקן סימבאל פון דער צארישער זעלבסט-הערשאפט.

דאס יידישע לעבן אין ווארשע איז לגמרי אפגעשטארבן. א יידיש גע-דרוקט ווארט איז געווען שטרענג פארווערט צוליב דער ענלעכקייט פון יידיש צו דייטש. א טייל יידישע אקטיארן, וואס האבן געשטאמט פון אג-דערע רוסישע געביטן, ווי אוקראינע, ליטע, בעסאראביע, האבן פארלאזט ווארשע. אין שטאט זענען פארבליבן בלויז די געבוירענע אין פוילן. אייני-קע פון זיי האבן געפרוויט איינצוארדענען פארשטעלונגען אין דער פוילי-שער שפראך, וועלכע זיי האבן כמעט נישט געקענט. פארשטייט זיך, אז די דאזיקע פרווון האבן נאר ארויסגערופן א רחמנות-געפיל ביי די יידישע טעאטער-גייער און זיי זענען טאקע פאר רחמנות נישט געקומען זען די אויסגעהונגערטע אקטיארן. א טייל פון די יידישע אקטיארן האבן גענומען זוכן אנדערע פרנסות, אנדערע, ווידער, האבן ריזיקירט מיטן לעבן, ארי-בערגעכאפט זיך אין די נאענטסטע דערפער און אראפגעבראכט שפייו-פראדוקטן, וואס האבן דאן געגעבן א גוטן פארדינסט.

די שטאט האט געלעבט אין א פיבערדיקער אטמאספער. די אומבא-שטימטקייט פון דער לאגע האט אנגעהויבן צו ווערן אומדערטרעגלעך. די מאכט האט געזוכט מיטלען צו הייבן איר געפאלענעם פרעסטיזש. אין א געוויסן טאג האט זיך, אין באגלייטונג פון א רוסישן פאטרול, באוויזן א גרופע געפאנגענע דייטש-עסטרייכישע סאלדאטן בראש מיט אייניקע אפי-צירן. די גרופע איז געפירט געווארן איבער אלע הויפט-גאסן, ווי א דעמאנ-סטראציע פון דער רוסישער גבורה. נישט געקוקט אויף דער מידקייט פון דעם שעהן-לאנגן ארוממארשירן, האבן די געפאנגענע מער אימפאנירט מיט זייער אויסזען און האלטונג ווי זייער וואך. די סימפאטיע פון דער בא-פעלקערונג איז געווען אויף דער זייט פון די געפאנגענע. פארבייגייער האבן שוין אומדערשראקן דעמאנסטרירט די דאזיקע סימפאטיע און די גע-כאנגענע האבן פריינטלעך געשמייכלט צו זיי. ס'האט זיך ארויסגעלייענט פון זייערע בליקן: „האט געדולד, אינגיכטן וועלן מיר דא זיין“.

אין אייניקע טעג ארום ווערט די שטאט אויפגעטרייסלט פון מוראדיקע דעטאנאציעס. אונדזערע באליבטע בריקן, וואס האבן פאראייניקט ווארשע

מיט פראגע זענען געפלויגן אין דער לופט. דאָס איז געווען דער לעצטער עטאָפּ פון די שלאַכטן אַרום וואַרשע.

און אַט קומט דער 5טער אויגוסט 1915. ס'איז כמעט אַ יאָר נאָכן מלחמה־אויסברוך. אַ פאַרדעכטיקטע שטילקייט דערטראַגט זיך פון גאַס. פּלוצים דערהערן מיר אַ געשריי פון אַ פּרויען־שטימע אויף פּויליש:
— די דייטשן זענען דאָ! די דייטשן זענען דאָ!

נישט טויט, נישט לעבעדיק, האָב איך עפּעס אַרויפגעכאַפּט אויף זיך און ווי אַ פּייל פון בויגן אַראָפּ פון די טרעפּ און אַרויס אויף דער גאַס. פון פאַרשידענע זייטן לויפן מענטשן צום פּלאַץ פאַרן קראַשינסקי־גאַרטן. איך לויף אין יענער ריכטונג מיט אַ פאַרכאַפּטן אַטעם. פון דערווייטנס דערזע איך די שפּיצן פון די דייטשע „פּיקל־האַובעס“ (קאַסקעס). אַ בייערישע רע־זערוואַפּטיילונג פון מיטעלע און עלטערע יאָרגענג מיט אויסגעמאַטערטע, באַבערדיקטע פּנימער זיצט גרופּנווייז אויף די טראַטואַרן. מיליטערישע שטאַפּעטן טראַגן זיך ווי די רוחות איבער די גאַסן. ערגעץ־וווּ, אין פּראַגע, גייט ווייטער אָן אַ ביקסן־שיסעריי. אויף די ווענט האָבן זיך באַוויזן די ערשטע מודעות פון דייטשן אַרמיי־פּירער אין דריי שפּראַכן: דייטש, פּויליש און יידיש. די רוסישע שפּראַך איז פאַרשווונדן פון וואַרשע. די צאַרישע הערשאַפּט אין פּוילן האָט זיך פאַרענדיקט.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט זיך איבער די וואַרשעווער גאַסן גע־צויגן אַן אויסטערליש־מאַקאַברישער צוג. טויזנטער און טויזנטער געפאַנגענע רוסישע סאַלדאַטן האָבן זיך געשלעפּט אין ברייטע רייען, אויסגעמאַ־טערטע, גלייכגילטיקע, אַ טייל צופּרידענע, וואָס פאַר זיי האָט זיך די מלחמה געענדיקט, — געצויגן זיך ערגעץ אין אַן אומבאַקאַנטן לאַגער אויף דייטשער ערד. אין די ערשטע רייען האָבן מאַרשירט גענעראַלן, אָפּצירן, אָבער ווי אַנדערש זענען די רוסישע מיליטערהייט געווען פון יענע דייטשע געפאַנגענע, וועלכע מיר האָבן מיט אַ קורצער צייט צוריק געזען אויף די זעלבע גאַסן. די דייטשן האָבן מאַרשירט ווי די צוקונפטיקע בעלי־הבתים פון דעם לאַנד; די רוסן, דאַקעגן, האָבן געמאַכט דעם איינדרוק גלייך ווי זיי וואַלטן דאָ קיינמאַל קיין בעלי־בתים נישט געווען... אַזוי נעבעכדיק, געפאַלן און בידנע האָט אויסגעזען דער גאַרניזאָן פון דער מעכטיקער פעסטונג איוואַג־גאַראַד, וואָס האָט אונדז באַדאַרפּט באַשיצן קעגן דער דייטשער אינוואַזיע.

די שווערד פונעם אַלטן פעסטונגס-קאַמאַנדאַנט, וועלכע ער האָט געהאַט די רעכט צו טראָגן, האָט זיך געבאַמבלט ווי אַן איבעריקער קעגנשטאַנד אַרום זיינע פיס... די שווערד האָט ווי אַנגעוווירן אירע תקיפות און „הויכע“ באַ-שטימונג ביי דער זייט פון דעם איינגעקאַרטשעטן זקן, וואָס האָט זי אויף אַזאַ נישט מיליטערישן אויפן פאַרראַטן... זי האָט מאַנאַטאַן צוגעקלאַפט אַן די שטיינער פון די וואַרשעווער גאַסן, גלייך זי וואַלט זיך געשלאָגן על חטא פאַר די עוולות וואָס זי איז לגבי זיי באַגאַנגען... ס'איז געווען ווי דער קלאַנג פון אַ גלעקל מיט וועלכן די קריסטלעכע גייסטלעכע גייען צו יציאת נשמה פון אַ שטאַרבנדיקן.

ס'איז געווען אַ מיאוסער סוף פון דער מיאוסער צאַרישער הערשאַפט אין פּוילן.

דייטשע אַקופאַציע אין 1915

נאָך די טרויעריקע דערפאַרונגען פון דער צווייטער דייטשער אַקופאַציע פון 1939 איז ממש אומגלייבלעך, אַז די זעלבע דייטשן האָבן מיט אַ צוואַנציק יאָר פריער אַריינגעבראַכט אַן אויפשטייג אין אונדזער פּאָלקס־לעבן.

דייטשע אַקופאַציע — לויט אונדזערע היינטיקע באַגריפן — אַסאַציאַ־אירט זיך מיט מענטשן־האַס און בעסטיאַלישן מאַסן־מאָרד. דאַקעגן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מען געוואָרט אויף איר ווי אויף אַ ליכ־טיקן שטראַל נאָך דער פינצטערער צאַרישער הערשאַפט; ווי אויף אַן אַנ־זאָג פון מערב־איראָפּעיִשער מענטשן־טאַלעראַנץ און פרייהייט פון געדאַנק.

אמת, אויך אין יענער מלחמה האָט די דייטשע סאַלדאַטעסקע גאַנץ אָפּט אַנטפלעקט אירע חיהשע אינסטינקטן, פלעגט מען עס אָבער צושרייבן די שאַרפע געזעצן פון מלחמה־רעזשים, וואָס פּאָדערט וואַכזאַמקייט און שטרענג־קייט אין די פּאַרנומענע געביטן. אין די גרעסערע שטעט אָבער האָבן זיך די דייטשן באַמיט אַנצוגיין ווי פאַרשפּרייטער פון אייראָפּעיִשער קולטור און ציוויליזאַציע און, ווי מאַדנע עס זאָל איצט נישט קלינגען, האָבן זיי אַרויסגעוויון אַ ספּעציעל פּאַזיטיווע באַציונג לגבי אונדז, יידן.

גורם געווען דערצו האָט נישט, פאַרשטייט זיך, די ליבע צו אונדז, נאָר גאָר אַנדערע, לאַקאַל־פּאָליטישע פּאַקטאַרן. אין דער ערשטער ריי איז דער דייטשער אַקופאַנט נישט געווען פאַראינטערעסירט אין די נאַציאָנאַלע

שטרעבונגען פון די פוילישע פאטריאטן, וועלכע האָבן אינעם פאלן פון צאָרישן רעזשים געזען דעם וועג צו נאַציאָנאַלער אומאַפהענגיקייט און איי-גענער מלוכהשאַפט. די דייטשן האָבן זיך טאַקע צוגעאיילט צו באַצייכענען דעם געוועזענעם „פּרווויסלאַנסקי קראַי“ אַלס „גענעראַל גווערנעמענט“, וואָס איז באַוווינט פון אייניקע פעלקער. די יידן, אַלזאָ, ווי איינס פון די פעלקער פונעם „גענעראַל גווערנאַמענט“, האָבן באַקומען די זעלבע רעכט וואָס זייערע פוילישע שכנים. דאָס האָט אַ שטויס געטון פאַרויס דאָס יידישע לעבן און אין דער זעלבער צייט אַרויסגערופן פאַרביטערונג ביי די פּאָ-ליאַקן. די פּאָליאַקן האָבן אין אונדז געזען דייטשע פאַרבינדעטע, וואָס זענען אַ שטערונג פאַר זייערע נאַציאָנאַליסטישע אַספּיראַציעס. דערצו האָט נאָך צוגעהאַלפן דער פּאַקט, וואָס די דייטשע אַקופּאַנטן האָבן זיך מיט אונדז גיכער געקענט פאַרשטענדיקן און אַ סך יידן זענען געוואָרן זייערע באַגליי-טער און פאַרמיטלער צווישן זיי און די פּאָליאַקן. די דאָזיקע, מישטיינס גע-זאַגט, פּרווילעגירטע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט צוגעגאַסן אייל צום אַנטיסעמיטישן פייער, וואָס האָט אונדז במילא איזאָלירט פונעם אַלגעמיינעם פוילישן לעבן און גורם געווען אַ פאַרשטאַרקטע עקאַנאָמישע געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע טעטיקייט.

נאָך די צאָרישע גזירות און באַגרענעצונגען האָט די יידישע באַפעל-קערונג פּרייער אָפּגעאַטעמט און אויפגעלעבט. עס זענען דערלויבט גע-וואָרן פּאָליטישע פאַרטייען און פּראַפעסיאָנעלע פאַראיינען. די לעגאַלי-זירטע אַרגאַניזאַציעס האָבן גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין די וואַלן צו די שטאַט-ראַטן און יידישע ראַטמענער האָבן אַנגעהויבן עפּנטלעך צו קעמפן פאַר די אינטערעסן און רעכט פאַר יידן. צוליב דער געשאַפּענער סיטואַציע איז אויך פאַרגעקומען אַן איבערגרופּירונג אין די פאַרטייען אויף דער יידי-שער גאַס. די אַסימילאַטאָרן, וואָס זענען ביז נישט לאַנג נאָך געווען אַ דאָ-מינרנדיקער כוח אינעם עפּנטלעכן לעבן פון פוילישן יידנטום, האָבן אויף אַ דעציזירטן אופן פאַרלוירן זייער השפּעה. דאַקעגן זענען זיך מעכטיק צעוואַקסן די אַרבעטער-פאַרטייען מיטן „בונד“ בראש. די ניי-געגרינדעטע פּאַלקס-פאַרטיי האָט באַקומען פּרעסטיזש אַ דאַנק אייניקע פּאָפּולערע פּער-זענלעכקייטן, ווי נח פּרילוצקי, ה. ד. נאַמבערג, שלמה מענדעלסאָן, וואָס זענען געוואָרן אירע לידערס. ס'האָט אויפגעלעבט די ציוניסטישע אַרגאַ-

ניזאציע מיט די קרובהשע אַרבעטער-פאַרטייען און מיט דער חלוצישער באַוועגונג. אַ נעץ פון לאַנדווירטשאַפֿט-פאַרמס האָט אָנגעהויבן צוגרייטן חלוצישע יוגנט צום קבוצישן לעבן. עס האָבן זיך אַרגאַניזירט די אַרטאָ-דאַקסן, וואָס פלעגן מיט די רעשטלעך פון די אַסימילאַטאָרן אָפּטמאַל גיין האַנט ביי האַנט אין זייער קאַמף קעגן וועלטלעכקייט.

צוגלייך מיט דער פּאַליטיש-געזעלשאַפֿטלעכער אויפלעבונג האָט זיך מיט אַן אומגעהייערן אימפעט און שווינג אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען דאָס ייִדישע קולטור-לעבן אינעם אַקופירטן פּוילן. דער ריטם פונעם דאָזיקן אויפשטייג איז געווען אַזוי סטיכיש-בריוונדיק, גלייך ווי די באַפעלקערונג וואָלט געזוכט אַ פאַרגיטיקונג פאַר אַלץ וואָס איז באמת אונטער דער צאַרי-שער הערשאַפֿט געגאַנגען לאיבוד, אַדער ניט געקומען צום אויסדרוק. ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די טעטיקייט און אַנשטרענגונגען פון י. ל. פּרץ פאַר אַ שעפּערישער קולטור-סביבה האָט געלאָזן טיפּע וואַרצלען אין פּאָלק. די רעזולטאַטן האָבן נישט געלאָזט אויף זיך וואַרטן.

ס'האַבן זיך באַוווּזן טעגלעכע צייטונגען מיט נאַכמיטאַג-אויסגאַבעס, פּעריאָדישע זשורנאַלן און ליטעראַרישע אויסגאַבעס; ס'איז אַנטשטאַנען אַ סאַלידע פאַרלאַגס-טעטיקייט און אָפּטמאַל פלעגט זיך אַפילו די פּראָ-ווינץ פאַרמעסטן מיט דער הויפּטשאַט אין אַרויסגעבן נייע ביכער.

אַ ברייטע נעץ פון שולן, פאַראיינס-קלובן, ביבליאָטעקן, דראַמאַ-טישע קרייזן, כאָרן, האָט זיך פאַרשפּרייט איבער די פּוילישע שטעט און שטעטלעך. דאָס איז געווען די תּורה שבעל פּה וואָס מיר האָבן באַקומען בירושה פון פּרצן און די דאָזיקע ירושה האָט אָנגעפילט מיט זין און אינ-האַלט דאָס לעבן פון פּוילישן ייִדנטום. זי האָט אויך בליי-ספּק משפּיע געווען אויפן קולטור-לעבן פון ייִדן אין אַנדערע לענדער.

עס זענען אַנטשטאַנען די צוויי גרויסע ייִדישע אַדרעסן אין וואַרשע: טלאַמאַצקע 13 און לעשנאָ 2, דער ערשטער — פון די ייִדישע שרייבער און זשורנאַליסטן, דער צווייטער — פון אַקטיאָרן און טעאַטער-טוער.

דאָס טעאַטער איז אָבער געווען דאָס איינציקע צוריקגעשטאַנענע געביט פונעם קולטור-לעבן אין אַקופירטן פּוילן. אויב די רעדאַקטאָרן און הויפּט-מיטאַרבעטער פון דער ייִדישער פּרעסע זענען פאַרבליבן אויפן אַרט און האָבן ביי דער ערשטער מעגלעכקייט געקענט באַנייען דאָס ציי-

טונגס-וועזן, האָבן אָבער די אָנגעזעענסטע ייִדישע אַקטיאָרן בשעתם פאַרלאָזן פּוילן. אַ חוץ אסתר רחל קאַמינסקי, וואָס האָט זיך מיט איר פאַמיליע אין לעצטן מאָמענט אומגעקערט קיין וואַרשע, איז כמעט קיינער נישט פאַרבליבן וואָס זאָל זיין אימשטאַנד צו אַרגאַניזירן און שטעלן זיך אַז שפּיץ פון אַ בעסערן טעאַטער.

אויך די גרעסערע טעאַטער-בנינים, וווּ יידן פלעגן פאַר דער מלחמה שפּילן, ווי קאַמינסקי-טעאַטער, זענען די ערשטע צייט געווען רעקוויזירט פון די דייטשן. מען האָט דעריבער אָנגעהויבן אויסצונוצן די חתונה-סאַ-לאַנען, געוועזענע קינעמאַטאָגראַפן און אַנדערע פאַרוויילונגס-ערטער פאַר ייִדישע טעאַטער-פאַרשטעלונגען. אין שפּיץ פון אַזעלכע, אויף גיך צונויפֿ-געשטעלטע טרופּעס, פלעגט זיך שטעלן אַן אַקטיאָר מיט אַ "פּירמע", אָדער אַ "פּריוואַט-מענטש" מיט אונטערנעמונגס-גייסט. די טרופּע פלעגט באַשטיין פון געוועזענע ליבהאַבער, אָדער סתם בחורים אָן אַ באַשטימטער באַשעפטיקונג, פון וועלכע אַ געוויסער טייל האָט קוים געקענט לייע-נען די טעקסטן פון זייערע ראָלן. די אַלטע אַקטיאָרן האָבן מיט ביטול צעקוקט אויף די דאָזיקע צופעליקע מיטשפּילער זייערע און האָבן זיי גערופן "מלחמה-אַקטיאָרן". מיט אַ שווער געמיט האָבן זיי טאַלערירט די דאָזיקע צופעליקע אַקטיאָרן, ווייל אַן זיי וואַלט אינגאַנצן אוממעגלעך געווען אַ וועלכע עס איז טעאַטער-אַרבעט. אייניקע פון די דאָזיקע מלחמה-אַקטיאָרן, מיט מיר בתוכם, זענען שוין פאַרבליבן ביים טעאַטער, אַ טייל אָבער איז מיט דער צייט אָפּגעפאַלן. און זיך גענומען צו אַנדערע פּרנסות. אַ געוויסע צייט איז דער רעפּערטואַר פון די דאָזיקע צופעליקע פאַרשטעלונגען באַשטאַנען פון אינסצעניזירטע בייליס- און דרייפּוס-פּראָ-צעסן. אינגיכן, אָבער, זענען דעם עולם דערעסן געוואָרן די ייִדישע צרות און דאָס אַפּעלירן צום "געוויסן פון דער וועלט" און ס'האָט זיך פאַר-בענקט נאָכן קופּלעטל און טענצל פון די אַמאָליקע "גוטע צייטן". דער גוט-באַקאַנטער שונד האָט אויפּסניי באַהערשט די ייִדישע גאַס.

איך האָב מיר שוין דאָן אָפּגעגעבן אַ קלאַרן חשבון וועגן דער שעד-לעכקייט פונעם שונד. אמת, דער שונד איז נישט קיין אויסשליסלעך ייִדישער פּראָדוקט, מען טרעפט אים נישט ווייניקער אויך ביי אַנדערע פעלקער סיי אין טעאַטער און סיי אין דער ליטעראַטור און פּרעסע. אוי-

מעטום איז דאך לייכטער און רענטאבלער צו שלאגן קאפיטאל פון די נידעריקסטע מענטשלעכע אינסטינקטן. מען רופט אַלואַ אַרויס געלעכטער דורך ווילגאַרזירן אַ כאַראַקטער; מען באַנוצט זיך מיט פאַרנאַגראַפיע. כדי אַרויסצוהייבן אויף אַ געשמאַקלאָזן אופן דעם עראַטישן מאַמענט. מען פלעכט דורך די טעקסטן מיט ניבול־פה און מען פאַסט זיי אַריין אין אַן אומלאַגישער סיטואַציע אין סיפור־המעשה.

אין ערגעץ ווערט אַבער נישט אַזוי פראַפאַנירט די פאַלקס־מאַראַל ווי אין ייִדישן שונד־טעאַטער; אין ערגעץ ווערן נישט אַזוי עקספּלאַטירט רעליגיעזע אַטריבוטן, ווי דאָס ווערט געטון ביי אונדז מיט „תורהלעך“. טליתים, שופרות: אין ערגעץ האָט עס־הארצות זיך נישט דעמאָנסטרירט עפנטלעך מיט אַזאַ חוצפה און הפקות ווי אינעם ייִדישן שונד־טעאַטער. ס׳האָט געמאַכט דעם איינדרוק, גלייך ס׳וואַלט עקזיסטירט אַ פריינט־שאַפּטס־פאַקט צווישן עס־הארצישן שרייבער און אַקטיאָר פון איין זייט און דעם פרימיטיוון טעאַטער־גייער פון דער אַנדערער; גלייך אַ געהייִ מע מאַפיע וואַלט זיך פאַרלייגט אויף דער יונגער ייִדישער קולטור און געשטערט איר אַנטוויקלונג.

אויב פאַר דער מלחמה איז דער שונד צוגעטראָגן געוואָרן פון אַ טאַלענטירטן אַקטיאָר, האָט אים זיין קינסטלערישע אינטוויציע און טאַקט געהאַלפן צו פאַרפיינערן, פאַררעטושירן דאָס געשמאַקלאָזע, אויף וויפל געשמאַקלאָזיקייט לאָזט זיך בכלל פאַרפיינערן. יעדנפאַלס, פלעגט דער בעסערער צושויער צוליבן טאַלענט פון אַקטיאָר און זיין מייסטערשאַפט אים מוחל זיין די אומגעלומפערטקייט פון דער סיטואַציע און פונעם טעקסט. אַבער אינעם געגעבענעם פאַל האָט דער טעקסט אינעם מויל פון אַ טאַלאַנטלאָזיקייט נאָך בולטער אונטערגעשטראַכן דעם אַבסורד און עס־הארצות. אין רעזולטאַט איז דער צושויער, וועמען ס׳איז טייער גע־ווען דאָס ייִדישע וואָרט, אַנטלאָפן פונעם דאָזיקן טעאַטער. עס איז, אַלואַ, נייטיק געווען אַ טעאַטער פאַרן בעסערן צושויער.

הגם איך פלעג פון צייט צו צייט אַנטיילנעמען אין פאַרשידענע אַמאַטאָרן־פאַרשטעלונגען, אַליין איבערזעצן און אַפילו שרייבן אַקטערס פאַר דעם צוועק, האָב איך אַבער נישט געוואַלט אַריינטרעטן אין אַ פראַ־פעסיאָנעלן טעאַטער, וואָס איז לגמרי נישט געווען פאַסיק און נישט צו־

געגרייט פאר ערנסטער אַרבעט. איך האָב פּרײַער געוואָלט באַקומען דער-
פּאַרונג און פּאַרפּאַלקאַמונג אין פּוילישן טעאטער. צוליב דעם בין איך
מיט צוויי יאָר פּרײַער אַרײַנגעטראָטן אין דער דראַמאַטישער שול, און די
שולע האָב איך באַטראַכט ווי אַ מיטל אַנצוקומען אין אַ פּוילישן טעאטער.
ווי אַזוי אָבער קומט מען אָן אַהין? דער אַנטיסעמיטישער קורס, וואָס האָט
זיך מיט דער דײַטשער אָקופּאַציע נאָך מער פּאַרשאַרפט, האָט, דאַכט
זיך, פּאַרשלאָסן פּאַר מיר טיר און טויער. ס'האַט אַפּילו נישט געהאַלפּן
מיין נייער נאָמען: זיגמונט, וועלכן ס'האַט זיך מיר אײַנגעגעבן ביי דער
נייער באַפעלקערונג-רעגיסטראַציע צו לעגאַליזירן. צו דעם אַלעם איז
נאָך די עקאָנאָמישע לאַגע אין דער היים געווען זײַער אַ שווערע, דער
פּאַטער האָט נישט פּאַרדינט, די אָפּגעשפּאַרטע געלטער זענען געוואָרן
אויפגעגעסן און דאָ דרייט זיך אַרום אַ דערוואַקסענער בחור, אַ „געענ-
דיקטער“ און דאַרף נאָך נעמען ביי דער מאַמען אויף פּאַפּיראַסן. איך בין
אַרומגעגאַנגען אַ פּאַרשעמטער און פּאַרצווייפלטער. אַרום מיר שאַפט זיך
אַ ניי לעבן; יעדער אײַנער וואָס פּאַרמאַגט אַ וועלכן ס'איז ווערט באַ-
טייליקט זיך אין אים. אדרבא, עס פּאַדערן זיך נייע, פּרישע כוחות צו דער
דאָזיקער אויפבויע-אַרבעט און אַט, טראַכט איך מיר, גייען מיינע כוחות
לאיבוד. קײַנער וויל מיך נישט. איך בין אַן איבעריקער מענטש. דער
טאַטע פלעגט מיר מאַכן פּאַרוורפּן: „זעסט, דיין טעאטער...“ די מאַמע
פלעגט שטילערהײַט זיפּצן און זיך בעטן ביים טאַטן, ער זאָל נישט
„אויפּרעגן ס'קינד“... צום גליק האָט פעטער ישראל-חיים געהאַלטן מיט
מיר און מיר צוגעגעבן מוט. ער האָט מיר געגעבן ביישפּילן פון פּאַרשיי-
דענע פּאַפּולערע אַקטיאָרן, וואָס האָבן אויף אַן ענלעכן אופן „אַנגעהויבן
זײַער קאַריערע“... „ס'דאַרף זיך נאָר מאַכן דער צופּאַל... אַלץ איז אַפּ-
הענגיק פון צופּאַל“... „אַן אַ צופּאַל האָט נאָך קײַנער נישט באַטראָטן די
ברעטער“...

די אַרגומענטן פונעם פעטער האָבן געווירקט אויף מיר באַרויקנדיק
און איך האָב מיך געלאָזט וואַרטן אויפן צופּאַל. און אַט גאַר אומגעריכט
איז דער צופּאַל געקומען.

איך ווער א פוילישער אקטיאר

אין קליינעם לאקאל פונעם געוועזענעם קאבארעט „רענעסאנס“ אויף דער גאס „נייע וועלט“, גרינדעט זיך א ניי פויליש טעאטער מיטן נאָמען „טעאטער אַרטיסטישני“ (קינסטלערישער טעאטער). די פרעסע האָט די דאָזיקע איניציאַטיוו באַצייכנט אַלס געוואַגטן פּרוּוו איבערצורייסן מיט דער טראַדיציע פון די „מלוכהשע אימפעראַטאָרישע“ טעאטערס און זוכן אַן אייגענע, נאַציאָנאַלע אויסדרוקס־פּאַרם. אַרום דעם „קינסטלערישן טעאטער“ האָט זיך גרופירט אַ קרייז יונגע פוילישע שרייבער און קינסטלער, וואָס האָבן געהערט צום אַוואַנגאַרד פון יונג־פוילן. זיי האָבן אינעם נייעם טעאטער געזען אַ סימבאָל פון באַפֿרייונג פון פרעמדן איינפלוס. אַן אַנזאָג פון קאַמף קעגן איבערבלייב פון דער רוסישער קאָיאָנשטשיזנע. וואָס האָט געלאָזט אַ חותם אויף אַלע געביטן פון עפנטלעכן לעבן אין פוילן.

די דירעקטאָרשע פונעם נייעם טעאטער האָט זיך באַמיט אַרומצו־רינגלען מיט יונגע, נישט פּאַרדאַרבענע כוחות, אַ חוץ אייניקע עלטערע „רעוואָלוציאָנערן“, וואָס האָבן ערגעץ אַנדערש נישט געקענט זיך קינסטלעריש אויסלעבן. מיט אַזעלכע לאַזונגען האָט די דירעקטאָרשע פּאַרשטאַל נען צו פּאַרוואַנדלען די דערעפּענונג פונעם נייעם טעאטער אין כמעט אַ נאַציאָנאַלער געשעעניש.

אין דער אמתן איז אָבער דאָס געווען נישט מער ווי אַ קאָפּריו פּון אַ דורכשניטלעכער אַקטריסע, וואָס האָט ערגעץ אַנדערש ניט געקענט מאַכן קיין קאַריערע. דעם קאָפּריו אירן האָט פאַרווירקלעכט אַן אַלטער קאָפּי־טאַליסט, איר פּראָטעקטאָר. נאָך דער דערפּענונגס־פאַרשטעלונג: „דער גריל אונטערן אויוון“ פון דיקענס, וואָס איז אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס באַגייסטערונג, האָט זיך דאָס טעאַטער גענומען גרייטן צו דעה צווייטער פּרעמיערע: „סאַלאַמע“ פון אַסקאַר אַוואַילד. אַט דאָ איז געשען דער צופאַל אויף וועלכן איך האָב מיט אַזאַ אוימגעדולד געוואָרט. אַסקאַר אַוואַילד האָט באַשאַנקען זיין טעטראַרך מיט אַ רייכער סוויטע פון בעלי־יועצים און זקנים און פאַר איינעם פון די דאָזיקע זקנים האָט פאַרפּעלט אַן אַקטיאָר. ווען דער רעזשיסאָר האָט זיך נאָכגעפּרעגט ביי מיין גע־וועזענעם פּראָפּעסאָר אַנטאָני בעדנאַרטיק, צי ער ווייסט נישט פון אַ פּאַסיקן אַקטיאָר פאַר דער ראַל, האָט ער אים צוגעזאָגט צוצושיקן אַזאַ איינעם. איך האָב באַקומען פון בעדנאַרטיקן אַ וואַרעמען עמפּעלונגס־בריוו און צומאַרגנס האָב איך באַדאַרפט זיך שטעלן צו פּראָבע. איך האָב, אַלזאַ, געהאַט צו וואַרטן אַן אַוונט און אַ נאַכט. דער מאַרגנדיקער טאָג האָט באַדאַרפט דעצידירן מיין גורל...

אַ קורצע צייט פאַר דעם האָב איך געהאַט געזען אין „זומער־טעאַ־טער“ זשולאַווסקיס „שבתי צבי“. אינעם דריטן אַקט פון דער דאָזיקער פּיעסע פאַרברענגט זשולאַווסקיס שבתי אַ גאַנצע נאַכט אין התבודדות און בעט ביי גאָט כוחות פאַר דער באַגעגעניש מיטן סולטאַן, וואָס שטייט אים פאַר דעם מאַרגנדיקן טאָג. אויב איך האָב מיך נישט געפּייניקט מיט ריטער און נישט געקלאַפט דעם קאָפּ אין האַרטן פעלזנשטיין, ווי דאָס טוט ביי זשולאַווסקין שבתי צבי, האָב איך אָבער, ווי ער, די גאַנצע נאַכט פאַרבראַכט אין פיבער. ווי איך האָב די אויגן אויף אַ וויילע פאַר־מאַכט פאַר מידקייט, האָבן זיי זיך באַלד אויפגעריסן צוליב אַ גרויליקן חלום, וואָס האָט מיך באַדעקט מיט שווייס. אַט זע איך מיך שטיקן אין מיטן בינע און אַלעמענס בליקן זענען קאַנצענטרירט אויף מיר... און אַט עפּן איך דאָס מויל, הייב אָן צו רעדן דעם טעקסט און פּלוצים רייסן זיך אַרויס פון מיין מויל פאַרגרייזטע פּוילישע ווערטער מיט אַ שאַרפּן יידישן אַקצענט, אויף אַן ענלעכן אופן ווי די פּוילישע כּוּליגאַנעס פּלעגן אונדז

נאָכקרימען אין גאָס... און אַט דערהערט זיך אַ פּיף, אים ענטפערט אַ צווייטער, אַ דריטער, און דער גאַנצער בנין ווערט פאַרהילכט פון אַ מורא-דיקער פּייפּעריי...

און אַט זע איך זיך ווידער אַרויפקומען אויף דער בינע. אַלע אַנ-טיילנעמער שטייען אויף די פּלעצער, דער רעזשיסער שטעלט מיך פאַר און אַ דונער פון אַפּלאַדיסמענטן באַגריסט מיך... דער זאַל ווערט פּלוצלינג פול מיט צושויער, אויסגעפּוצטע אין גאַלאַ-מלבושים, און אויך זיי אַפּלאַ-דירן און וואַרפן בלומען אויף דער בינע... „בראַוּ, זיגמונט!“ רופט אויס די דירעקטאָרשע פון דער שולע, וואָס האָט מיך געהייסן ענדערן דעם נאָמען און באַלד נאָכדעם — אַ כּיכיקען און נאָכרומען מיט אַ ייִדישן אַקצענט: „זיגמונט! זיגע-מונט!“

ס'האַט שוין אַנגעהויבן צו טאַגן, ווען איך בין אַ פאַרמאָטערטער פון די אַלע קאַשמאַרן איינגעשלאָפּן. דער מאַמעס צאַרטע שטימע האָט מיך אויפגעוועקט:

— דאַרפסט שוין אויפשטיין, מיין קינד, שוין שפעט.

דער מאַמעס שטימע האָט אויף מיר געווירקט דערקוויקנדיק נאָך די אַלע גרויליקע קולות אין שלאָף און איך בין אַ דערמוטיקטער אַוועק צו דער רעפעטיציע.

להיפּוך צו די חלומות, איז מיין פּויליש געווען אַן אַ פּגימה און די פּנימער פון די אַרומיקע האָבן אויסגעדריקט אויפּמערקזאַמקייט און סימ-פאַטיע. נאָך דער רעפעטיציע האָט מען מיך, אין דער קאַנצעלאַריע, באַ-שטעטיקט פאַר דער ראַל און באַשטימט מיין געהאַלט: אַ רובל פון יעדן אַוונט אין וועלכן איך וועל אַנטיילנעמען. איך בין אַהיימגעקומען אַ טריי-אומפּירנדיקער: איך בין אַן אַקטיאָר און טאַקע אַ פאַרדינער אויך! דער חלום פון יאָרן איז געוואָרן פאַרווירקלעכט.

איך בין אַריין אין טאַג-טעגלעכן טעאַטער-לעבן פול מיט ענטוויאַזם און אידעאַליזם. איך האָב געזוכט דאָס זעלבע אויך ביי מיינע חברים. דאַרפן מיר דאָך אַלע זיין פּריסטער און צוטערען צו אונדזער טעאַטער-דינסט מיט ערלעכע כוונות און יראת-הכבוד... איך פּלעג קומען דער ער-שטער אין טעאַטער, מיט אַ ציטער אין האַרצן זיך אַוועקזעצן פאַרן גריי-מיר-שפיגל און אויסצערטלען יעדן קנייטש, יעדן ניואַנס, וואָס איך פּלעג

ארויסבאקומען אויף מיין פנים. איך האָב ליב באַקומען דעם ריח פון שמינק און איך בין געטריי געבליבן דער דאָזיקער ליבע בין היינטיקן טאָג... אַ ליבע פון פּערציק יאָר... איך האָב געזוכט די דאָזיקע ליבע אויך ביי מיינע חברים... וואָס מער איך האָב געזוכט, אַלץ גרעסער איז געווען מיין אַנטוישונג. ביי אַ סך פון מיינע חברים איז עס געווען נישט מער ווי פּראַפעסיע. מען פּלעגט קומען אין גאַרדעראַב נאָכן צווייטן, אַפּטמאַל נאָכן דריטן קלינג, אויף גיך און מעכאַניש זיך פאַרגרימירן און איבערטאָן. נישט אַפּטרייסלענדיק פון זיך פּרוער דעם שטויב פון דער גאַס. מען פּלעגט זיך דערציילן, בעת־מעשה, פּעטע אַנעקדאָטן, דורכגעפּלאַכטן מיט ניבול פּה; באַרעדן איינער דעם צווייטן, מאַכן פּוילע וויצן איבער דעם שוואַכערן... וויי איז געווען דעם יעניקן וואָס האָט נישט געהאַט די דריי־סטקייט זיך אַנטקעגנצושטעלן, אַפּענטפּערן אויף אַן ענערגישן און דעצידירטן אופן, ער פּלעגט באַטראַכטן ווערן פאַר אַ שליממזל און ווערן דער אַביעקט פון חזק און כלערליי נאַרישע וויצן און שפּיצלעך.

איך האָב זיך באַמיט אויף וויפל ס'איז מעגלעך געווען אין איין גאַר־דעראַב, זיך צו האַלטן פון דער ווייטנס פון די דאָזיקע קיבעצערייען און רכילות־טרייבעריי. דאָס איז נישט געפּעלן געוואָרן אַ טייל פון מיינע חברים, ספּעציעל איינעם, וואָס האָט מיך אויף אַ דעמאָנסטראַטיוון אופן אינגאַרירט און אפילו נישט געענטפּערט אויף מיין באַגריסונג, פון אַ צווייטן חבר, אַ ייד, מיט וועלכן איך האָב מיך נענטער באַפּריינדעט, האָב איך זיך דערוווסט, אַז דער דאָזיקער בייער בחור איז גאַר אַ געשמדטער ייד און ביי יעדער געלעגנהייט באַמיט ער זיך צו דעמאָנסטרירן זיין הי־פּער־גויישע באַציונג צו יידן. די נאַענטקייט פון דעם דאָזיקן משומד האָט ביי מיר אַרויסגערוּפּן אַ געפּיל פון עקל, און דעם זעלבן עקל האָב איך דערפּילט צו אים, ווען ער האָט זיך מיט אַ סך יאָרן שפּעטער, ביי אַ צו־פּעליקער באַגעגעניש, ברייט צעשמייכלט צו מיר. מיר האָבן דאָן ביידע געטראָגן אויף די אַרעמס די זעלבע „יידן־אַפּצייכענונג“ מיטן מגן דוד, בעת דער לעצטער נאַצי־אַקופּאַציע אין וואַרשע...

די אַרבעט אין „קינסטלערישן טעאַטער“ איז געגאַנגען אויף אַ שאַ־בלאַנעם שטייגער און זיך פאַרוואַנדלט אין אַ גרויע טאַג־טעגלעכקייט פון דער פּראַפעסיע. מיין יום־טוב האָט אַנגעהויבן צו ווערן וואַכעדיק. אין אַ

געוויסן אָוונט האָט באַזוכט די פּאַרשטעלונג דער באַרימטער אַקטיאָר קאַרל אַדווענטאַוויטש, און ווען ער האָט זיך אויסגעדריקט מיט סימפּאַטיע וועגן מיין שפּילן, האָב איך גיך געהאַט די געלעגנהייט צו באַקענען זיך מיט נאָך אַ נידעריקן אַקטיאָרישן אינסטיטוט: קנאה. מען האָט מיך אָנגע- הויבן צו קיבעצן: ס'איז אמת, אַז דו ביסט אַנגאַזשירט צו אַדווענטאַ- וויטשן? — איר ביידע וועט דובלירן האַמלעט"... אין אַ געוויסן טאַג האָט מיר דער רעזשיסער פּאַרגעלייגט אים צו פּאַרטרעטן אין דער ראַל פון "יוחנן". איך האָב מיך אָבער אָפּגעזאַגט דערפון מיטן אויסרייד, אַז איך פיל מיך נישט בכוח צו נעמען אויף זיך אַזאַ פּאַראַנטוואַרטלעכע ראַל. אָבער אין דער אמתן האָב איך זי נישט געוואַלט, ווייל "יוחנן" איז געווען צו פּאַטעטיש, און דער עיקר, אַ יונגער מענטש און צו "יונגע ראַלן" האָב איך פון מיינע ערשטע טריט אויף דער בינע נישט געהאַט קיין נייגונג, דאַס אָפּזאַגן זיך פון אַזאַ "גרויסע" ראַל האָט שטאַרק אימפּאַנירט מיינע חברים און זייער באַציונג צו מיר האָט זיך מיטאַמאַל געענדערט צום גוטן. אַ חוץ דעם משומד, פּאַרשטייט זיך, דער רעזשיסער, דאַקעגן, האָט די גאַנ- צע צייט זיך באַצויגן צו מיר מיט אַ ספּעציעלער אויפּמערקזאַמקייט. אין די אַנטראַקטן פּלעגט ער אַרומשפּאַצירן מיט מיר, דערציילן וועגן זיין פריוואַטן לעבן, זיינע דערפאַלגן ביי פּרויען, וואָס זענען אים לגמרי גלייכ- גילטיק, וועגן דער קאַריערע וועלכע שטייט מיר פאַר. איך פלעג אַהיימ קומען אַ צופּרידענער פון טעאַטער; איך בין שוין מער נישט קיין "איבע- ריקער מענטש", פאַרקערט, מיינע "פאַרהאַרעוועטע" רובלס זענען שטאַרק צונויך געקומען אין דער היים. אַ חוץ דעם האָב איך מיך געגרויסט מיט דער ספּעציעלער אויפּמערקזאַמקייט, וואָס דער רעזשיסער האָט מיר גע- שאַנקען; אַ באַווייז, אַז ער האָט מיך אויסגעצייכנט פון אַלע איבעריקע; אַ באַווייז, אַז ער האַלט פון מיר, אַז איך וועל מאַכן, ווי ער פּאַרזיכערט מיר, אַ קאַריערע... נישט לאַנג האָט אָבער געדויערט מיין צופּרידנקייט. אין אַ געוויסן אָוונט האָט מיר דער רעזשיסער פּאַרגעלייגט נאָך דער פּאַרשטע- לונג אַרויסצופאַרן מיט אים אויף אַ שפּאַציר. איך האָב, פּאַרשטייט זיך, מסכים געווען און דערציילט וועגן דעם מיין יידישן חבר. און דאָ איז גע- קומען מיין גרויסע אַנטווישונג: איך האָב מיך דערוויסט פון מיין חבר, אַז דער רעזשיסער איז באַקאַנט מיט זיין שוואַכקייט צום... "מיאוסן מין", און

אז אייניקע יונגע אקטיאָרן וואָס זענען אַנטקעגן געקומען זיינע פאַרלאַנגען האָבן טאַקע באַקומען בעסערע ראָלן אַ דאַנק דעם... איך האָב ביז דאָן בכלל געהאַט אַ זייער שוואַכן באַגריף וועגן דאָזיקן דעגענערירטן אָפּנויג. אין אונדזערע ייִדישע קרייזן, אויך אינעם ייִדישן טעאַטער, האָט מען אפילו וועגן דעם נישט געוואָסט... דאַקעגן, אין דער נייער פאַר מיר וועלט, איז עס, ווי איך האָב מיך דאָן דערוואָסט, געווען אַ גאַנץ אָפטע דערשיינונג... דער גאַנצער ענין האָט מיר אויסגעוויזן ווילד און מיך אַנגעפילט מיט עקל און אויבאַטרייבלעכער שרעק... איך האָב מיך נאָך דער פאַרשטעלונג כמעט נישט אויסגרימירט און אויף גיך אַהיימגעלאָפּן, אויסמיידנדיק אַ באַגעגעניש מיטן רעזשיסער. אויך אויף די ווייטערדיקע פאַרשטעלונגען האָב איך אים אויסגעמיטן און בעת די אַנטראַקטן נישט פאַרלאָזן דעם גאַרדעראַב. דער רעזשיסער האָט דערפילט די ענדערונג אין מיין באַציונג צו אים און דאָס האָט טאַקע תיכף משפיע געווען אויף מיין "קאַריערע". ביז איצט האָט געהייסן, אַז איך וועל באַקומען אַ ראָלע אין דער נייער פיעסע וואָס דאָס טעאַטער גרייט צו, און אַט ווערט אַרויסגעאַנגען אַ מודעה מיט דער נייער ראָלן־באַזעצונג און מיין נאָמען איז דאָרט נישט דערמאָנט. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז מיין קאַריערע אינעם דאָזיקן טעאַטער איז געענדיקט. איך האָב, אַלזאָ, געשפילט מיין ראָלע אין "סאַלאַמע" ביז צו דער נייער פרעמיערע, ווי אויך די צווייטע ראָל אין אַ קינדער־פאַרשטעלונג, וועלכע איך האָב גלייכצייטיק געשפילט. דעם טעאַטער איז סייווי נישט באַשערט געווען קיין אריכת ימים, די נייע פרעמיערע האָט נישט נושאַ־חן געווען און ווי ס'ווייזט אויס, האָט אויך אונדזער דירעקט־טאַרשע אַנגעוויירן דעם חן אין די אויגן פון איר פּראָטעקטאָר און דאָס טעאַטער האָט זיך פאַרמאַכט.

מיר האָט די קורצע צייט אינעם פּוילישן "קינסטלערישן טעאַטער" געגעבן אַביסל סצענישע דערפאַרונגען און באַקאַנטשאַפט מיטן הינטערקור־ליסן־לעבן. איך האָב מיך באַקענט מיט דער נעגאַטיווער זייט פון דער פּראַפעסיע; קנאה, אינטריגעס און קאַריערע־מאַכעריי, וואָס פירט אָפּטמאַל דורכן שלאַף־צימער פון דירעקטאָר און רעזשיסאָר צו דער "גרויסער וועלט" פון רום און דערפאַלג.

אין אַ צייט אַרום, האָט אינעם זעלבן לאַקאַל ווידער אויפגעלעבט דער

פארמלחמהדיקער „רענעסאנס“. ווילגארע שאנסאָנעטקעס זענען געזעסן אויף די קני פון די גראַבבייכיקע דייטשן סאַלדאַטן, וואָס האָבן פאַרטרונקען זייער היים־שמערץ מיט גרויסע קופלעס ביר. פון דער בינע, וואָס האָט געדאַרפט שאַפן אַ נייע טעאַטער־תּקופה אין פּוילן, האָט אַראָפּגעווונקען מיט אירע גרויסע, שעלמישע אויגן די טעמפּעראַמענטפולע קופלעטיסטן לאַלאַ פאַטראַני.

די בגלופינדיקע דייטשן האָבן אָנגעקוואַלן פון די פעטע קופלעטן פון דעם שוואַרץ־חנודיקן ייִדישן מיידל און ביז שפּעט אין דער נאַכט האָט זיך ווייט אַרום געהערט אַ ווילדער כאָר פון שיכורע קולות: „אין דער היימאַט, אין דער היימאַט...“

דער מאן

זייענדיק באַשעפטיקט אינעם פוילישן טעאַטער, האָב איך אָבער נישט איבערגעריסן מיט דער אַרבעט אין „הומיר“ און מיט אַנדערע אַמאַטאָרן־קרייזן. האָב איך דאָך אין דעם געזען די ערשטע שטאַפלען פאַר אַ צוקונפטיקן בעסערן ייִדישן טעאַטער. צו די דאָזיקע קרייזן האָבן געהערט יונגעלייט פון פאַרשידענע שיכטן: אַסימילאַטאָרן, ציוניסטן, בונדיסטן און פּאַלקס־מענטשן אָן פאַרטיי־צוגעהערקייט. די ערשטע זענען געטריבן געוואָרן צו ייִדישער קולטור־אַרבעט דורך דער פאַרשטאַרקטער אַנטיסעמיטישער העצע, די לעצטע — דורך זייער ליבע צו אונדזער פּאַלקסשפּראַך און באַדערפעניש זיך אויסצולעבן אין איר אויף אַ קולטורעלן אופן.

די דאָזיקע אַמאַטאָר־טעטיקייט האָט געטראָגן אַ רייך־אידעאָליסטישן כאַראַקטער. נאָך לאַנגע טעג פון שווערער פּראַפעסיאָנעלער אַרבעט און דאגות־פּרנסה, פּלעגן די יונגעלייט, אַפּטמאַל שלעכט דערנערטע, מיט אומ־געדולד אויסקוקן דעם אָוונט, כדי זיך אויסצוטאָן פון דער גרויער ווירק־לעכקייט און צו געניסן פון דער גייסטיקער שפּייז, וואָס די דאָזיקע אַרבעט האָט זיי אונטערגעטראָגן. פאַר אייניקע איז דאָס געווען בפּועל ממש זייער איינציקע שפּייז במשך פונעם טאָג, ווייל אַפּעסן צו דער זעט איז פאַר זיי אַפּטמאַל, געווען אַ פּראַבלעם. פּלעגט טאַקע פּאַסירן, אַז אַ חבר האָט אַוועק־געחלשט אינמיטן פון דער רעפּעטיציע, ביז אַ וואַרעם גלעזל טיי מיט אַ שטיקל ברויט האָבן אים ווידער געשטעלט אויף די פּיס. אַזוי פּלעגט מען

אפזיצן א פיר-פינף מאל א וואך ביו שפעט נאך האלבע נאכט, אפטמאל, אפילו ביזן טאג אריין און נישט פילן קיין מידקייט.

ס'איז דאס אינטערעסאנטסטע, ליכטיקסטע קאפיטל אין מיין לעבן. מיך ווארעמען, טרייסטן און דערמוטיקן די זכרונות פון דער דאזיקער פאר-גאנגענהייט.

אין צענטער פון דער דאמאלסדיקער אמאטארן באוועגונג אין ווארשע איז געשטאנען דוד הערמאן.

ער האט זיך פלוצים באוויזן אין "הזמיר" אין דער באגלייטונג פון י. ל. פרצן. איך האב דאן צום ערשטן מאל געהערט זיין נאמען. פריץ האט אים אונדז פארגעשטעלט ווי דעם בארופענעם מענטשן אויף אַנצופירן מיטן "הזמיר"-קרייז און געלייגט גרויסע האַפענונגען אויף אונדזער קומענדיקער אַרבעט. פרצעס קורצער אַריינפיר, האַט ביי אונדז אַרויסגערופן דעם געהע-ריקן צוטרוי צו אונדזער נייעם לערער און מיר האַבן זיך מיט שפאַנונג געגרייט צו זיין איינלייטונגס-וואַרט. ווי נאָר הערמאן האַט אָבער אַנגע-הויבן צו רעדן, האַבן מיר זיך איבערגעקוקט אַנטוישטע. להפּוך צו פרצן, איז ער געווען זייער אַ שוואַכער רעדנער: געשטאַמלט, נישט געפונען די פאַסיקע אויסדרוקן, נערוועז, געבלאַזן מיט דער נאָז... דערפילנדיק אונדזער אומרויקייט, האַט ער זיך אַנטשולדיקט, אַז ס'איז אים שווער צו רעדן נאָך פרצן און ער האַט אויסגעדריקט זיין פאַרלאַנג זיך צו באַקענען מיט אונ-דזערע פעיקייטן. דער אַוונט האַט זיך, אַלזאָ, פאַרוואַנדלט אין אַ סצענישן עקזאַמען, וווּ יעדער פון אונדז האַט זיך באַמיט צו באַווייזן אין זיין בעסטער דעקלאַמאַציע, אַדער סצענע.

עס האַט זיך אַרויסגעוויזן, אַז הערמאן קען בעסער הערן, ווי רעדן. ער האַט אונדז, אין דעם דאָזיקן אַוונט, געגעבן אַ מוסטער פון דער קונסט פון הערן. ערשט מיט יאָרן שפּעטער, בין איך דערגאַנגען ווי שווער עס איז צו הערן אויף דער בינע, אַז רעדן קען יעדער דורכשניטלעכער אַקטיאָר-פאַכמאַן, דאַקעגן הערן קאָן נאָר אַן אַרטיסט. הערן אויף דער בינע איז נישט אַן אַפגעשלאַסענע פונקציע פון אַ פּערסאָנאַזש וואָס הערט זיך צו צום צווייטנס רייד; הערן, הייסט באַווירקן דעם צווייטנס רייד, אַפּשפּיגלען דעם אמת אַדער ליגן וואָס איז פאַרבאַרגן הינטער זיי; פון אַ ריכטיקן הערן אויף דער בינע, קען דער עולם ניט ווייניקער באַווירקט ווערן ווי פון די פּלאַמיקס-

טע, עקספרעסיווסטע טיראָדעס. ניט בחינם פֿאַרטראַגט ניט אַ טאַלאַנטלאַזי-
קייט זיך צו געפינען אויף דער בינע אָן „אַקציע“ און זיך צוהערן צו יענעם
רייד. ער קען נאָר געבן אַ געוויסע טעכנישע באַפֿאַרבונג דעם מחברס טעקסט,
דאַקעגן, דעם אונטערטעקסט, דעם נישט-געשריבענעם טעקסט, וואָס איז
אַן אַפּשפיגלונג פֿון זיינע נשמה-קאַנפּליקטן, איז ער נישט בכח אויסצודריקן
דורכן בליק פֿון זיינע אויגן, דורך די מוסקולן פֿון זיין פנים.

עס דערמאָנט זיך מיר אַ פֿאַקט פֿון מיין פֿראַקטיק, וועלכער קען דינען
אַלס בולטע אילוסטראַציע פֿאַר דער וויכטיקייט פֿון הערן אויף דער בינע.
ס'איז טאַקע געווען אין דעם זעלבן יאָר; איך בין אָנגעקומען אין נייעם
„טעאַטער פֿאַלסיקי“ אַלס „קליינער ראַליסט“ אויף צו שפּילן „עקן“, ווי מען
רופט דאָס אין טעאַטער-זשאַראַגאָן. אין איינעם אָן אַקט ווערט געוויזן אויף
דער בינע אַ מאַרק מיט סטראַגאַנעס, פֿאַרקויפּער, קונים, כתם פּויעריס,
מיך האָט מען אַוועקגעשטעלט אַלס פֿאַרקויפּער ביי אַ קויש, נאָענט צו דער
אוואַנסצענע. אין אַ געוויסן מאָמענט, באַווייזט זיך אין הינטערגרונט אַ
פּרייהייטס-פּרעדיקער. ער שטראַפט דאָס פֿאַלק פֿאַר זיין אונטערוואַרפֿן זיך
דער פֿאַרשקלאַפּונג, רופט עס צום אויפשטאַנד, ווען י. לעשטשינסקי, איינער
פֿון די בעסטע פּוילישע אַקטיאָרן, האָט רעפּערירט די דאָזיקע סצענע, האָט
ער גערעדט צו אַלעמען, נישט אַפּשטעלנדיק זיך ספּעציעל מיטן בליק אויף
וועמען עס איז פּונעם „פֿאַלק“. אָבער אויף דער פּרעמיערע דערפּיל איך,
ווי זיין בליק פֿאַרהאַלט זיך אין אַ געוויסן מאָמענט אויף מיר און קערט זיך
אום צו מיר אייניקע מאַל במשך פֿון זיין לאַנגן מאַנאַלאָג. איך בין געוואָרן
דער צענטער פֿון זיין אויפּמערקזאַמקייט. דאָס האָט זיך שוין איבערגעחזרט
יעדן אָונט, במשך פֿון די לאַנגע וואַכן וואָס די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן.
אין אַ געוויסן אָונט, בין איך, צוליב עפּעס אַ סיבה, נישט געקומען אין
טעאַטער. צומאַרגנס, זאָגט מיר דער בינע-שעף, אַז לעשטשינסקי האָט זיך
געפּרעגט אויף מיר. איך זוך אים אויף, פּרעגט ער מיך מיט אמתער באַ-
זאַרגטקייט:

— וווּ זענט איר נעכטן געווען? ס'איז מיר שווער געווען צו רעדן,
נישט זעענדיק אייך...

ס'איז כדאי צו באַמערקן, אַז די גאַנצע צייט פֿון דער דערמאָנטער
סצענע בין איך געשטאַנען מיטן רוקן צום עולם.

זאל מיר דער לייענער אנטשולדיקן מיין אומבאשיידנקייט. אבער דער דאזיקער פאל קען דינען פאר א באווייז, ווי וויכטיק עס איז פאר דעם אקטיאר וואס רעדט אויף דער בינע, צו פילן ווי אזוי עס הערט אים דער שווייגנדיקער.

דוד הערמאן האט, אלווא, געקענט די קונסט פון הערן. מיר, די „רעדנ-דיקע“, האבן זיך דעם אונט איבערצייגט אין דעם. אידער פרץ האט אים פארגעשטעלט, האט ער געמאכט אויף אונדז נישט קיין באזונדערן איינדרוק. א טיפישער אויסזען פון א קליינשטעטלדיקן אינטעליגענט. מיטעלער ווקס, ברייטבייניק. לאנגזאמע, נישט-דרייסטע באוועגונגען. א ברייט-קנאכיק, נישט-ידיש פנים מיט יידישע אויסגעלופטע אויגן אונטער גע-דיכטע, שטעכיקע ברעמען. א הויכער, שפיציקער שטערן פון א תלמיד חכם, א טשופרינע פון שיטערע, געלאקטע הערעלעך, קליינע, געשניצטע וואנסע-לעך פון אן אנגעשטעלטן. זיין טיפע שטימע האט נישט געהאט קיין ספע-ציעל-אנגענעמען קלאנג. זי פלעגט זיך אפט רייסן, פארציען מיט א בראנ-כטישע הייזעריקייט, וועלכע ער פלעגט זיך באמיען אויף אן איינגארטיקן אופן איבערצורייסן. זיינע תלמידים האבן דאס יארן-לאנג קאפירט, נאכ-מאכנדיק זיינע ספעציפישע נאז-קלאנגען און דאס ציען מיט דער פלייצע. פאר אן ערשטן איינדרוק, אלווא, א ווייניק-אימפאזאנטע געשטאלט.

אבער ביסלעכווייז, אין משך פון דעם דאזיקן אונט, האט אונדז הערן מאן אנגעהויבן צו פאראינטערעסירן. ער פלעגט אויפמערקזאם אויסהערן יעדן איינעם, נאכדעם הייסן איבערחזרן דאס געזאגטע און ווייזן ווי אזוי ער וואלט דאס זעלבע געזאגט. ביי דער דאזיקער געלעגנהייט האט זיין שטימע אנטפלעקט א שלל מיט ניוואנסן און מאדולאציעס, א שטארק, אנגענעמען מעטאל, וועלכן ער האט אויף א פערפעקטן אופן באהערשט און דעמאנס-טרירט. דער היפוך פון דעם, ווי זיין שטימע האט געקלונגען ביים רעדן. אינעם דאזיקן ערשטן אונט, האט ער זיך באוויזן פאר אונדז ווי אן אייגנ-ארטיקע קינסטלערישע פערזענלעכקייט מיט א גרויסן באגאזש טעאטער-קולטור. עס איז פאר אונדז קלאר געווארן, אז עס שטייט אונדז פאר, אונטער הערמאנס לייטונג, א אינטערעסאנטע ארבעט. מיר האכן זיך נישט גענארט. הערמאן האט אריינגעבראכט יום-טובדיקייט אין אונדזער ארבעט און מיר פלעגן גיין צו זיינע רעפערענציעס ווי א פרומער ייד גייט צו זיין רבין.

דוד הערמאן און זיין טרייע לעבנס־באגלייטערין
"מומע סאלטשע"

יעדער צוזאמענטרעף מיט אים איז געווען אַ מין פראווען טיש און מיר, זיינע חסידים, האָבן מיט זשענדעקייט געכאַפט פון אים שיריים. פון וואָנען ער האָט זיך גענומען, האָט קיינער נישט געוויסט און נישט געקענט דערגיין. פון זיין בקיאות אין חסידזום, אינעם שטייגער פון די רבישע הויפן, זייער פאַלקלאַר און לעגענדעס, איז געווען קלאַר, אַז ער שטאַמט פון אַן אויסגעשפראַכן־חסידישער היים. דער דאָזיקער אַפּשטייטן זיינער האָט געלאָזן אַ טיפן חותם אויף זיין רעזשיסאַריש־פעדאָגאָגישן שאַפן. אויב ער האָט זיך אויף אַן אמת קינסטלעריש אויסגעלעבט אין אַ סצעניש ווערק, איז עס טאַקע געווען פון חסידישן אינהאַלט. אַנדערע טעמאַטיק איז אים נישט געווען בכח אַנצוצינדן, באַגייסטערן. זי איז אים פשוט געווען פרעמד. אַזעלכע אויפפירונגען פלעגן טאַקע אַרויסקומען ביי אים בלאַס, נישט איבערצייגנדיק, געקינצלט. מען האָט אויך דערציילט, אַז ער האָט אַ געוויסע צייט פאַרבראַכט אין אויסלאַנד, אַנטיילגענומען אין אַ רעוואָלוציאַר־נערער אַרבעט און אומגעקערט זיך קיין וואַרשע אין עפעס אַ געהיימער שליחות. וויפל ס'איז געווען אמת אין די דאָזיקע קלאַנגען האָט קיינער נישט געוויסט, ווייל הערמאַן האָט קיינמאַל וועגן דעם נישט גערעדט און בכלל אויסגעמיטן צו דערמאָנען וועגן זיין פאַרגאַנגענהייט און זיין פּריוואַטן לעבן. אַפילו זיין געטרייע לעבנס־באַגלייטערן „מומע סאַלטשע“, ווי אַלע האָבן זי גערופן, פלעגט אויף אַ געשיקטן אופן אויסמיידן צו רעדן וועגן דעם. פאַר איר האָט בכלל גאַרנישט עקזיסטירט אויף דער וועלט אַחוץ איר „דאָוטשאַ“, אין וועלכן זי האָט געזען אַ פריינט, אַ פאַטער, אַ קינד, ממש אַ גאַט! זי פלעגט נישט אַראַפלאָזן קיין אויג פון אים און איר קיילעכיק, פעט, רויטלעך פנים, — אַ פנים פון אַ געזונטער פּוילישער פּאַלקס־פּרוי — פלעגט זיך שמעלצן פאַר נחת. אירע געטרייע, פאַרליבטע אויגן, האָבן מיט קנעכטיגע דינסטגרייטקייט אויסגעקוקט עפעס אַ פאַרלאַנג, אַ באַפעל פון איר אָפּגאַט. און פון צייט צו צייט פלעגט זי אים עפעס אונטערטראַגן אויף צו דערכאַפן ס'האַרץ. הערמאַנס איינציקע נאַענטע פּערזאָן, אַלזאַ, וואָס מיר האָבן גע־קענט, איז געווען די מומע סאַלטשע.

במשך פון לאַנגע יאָרן איז אונדז נישט געלונגען זיך צו דערוויסן קיין אַנדערע פרטים פון זיין לעבן, אַ חוץ פון זיין פעדאָגאָגישער טעטיקייט אַלס לערער אין אַ וואַרשעווער פּרויען־שולע. אַמאָל, ביי אַ גוטער שטימונג,

האָט מיר הערמאַן דערציילט, אַז ער האָט געענדיקט אַ פּוילישע דראַמאַ-טישע שולע און זיך געקליבן צו ווערן אַן אַקטיאָר, נאָר צוליב אַ שווערע האַלדז-קראַנקייט האָט ער געמוזט אויפגעבן דעם געדאַנק, פון די געציילטע ראָלן וועלכע ס'איז אים אויסגעקומען אין די שפּעטערדיקע יאָרן צופּעליק צו שפּילן, אָדער עמיצן צו פּאַרטרעטן, איז געווען צו זען, אַז קיין אַקטיאָר-רישע פעיקייטן האָט ער, לגמרי, נישט פּאַרמאַגט. דאַקעגן איז ער געווען אַ נישט-דורכשניטלעכער דעקלאַמאַטאָר. זיין דעקלאַמירן די פּוילישע קלאַסי-קער האָט געקענט דינען אַלס מוסטער פון אינטעליגענטער אינטערפרע-טאַציע, קינסטלערישן טאַקט און רייניקייט פון די קציע. זיין שטימע, וואָס איז ביים רעדן געווען האַרט און האַמעטנע, פּלעגט דאָן איבערראַשן מיט איר קראַפט, עלאַסטישקייט און פּילפאַרביקייט. צוגלייך מיט זיין שטימע האָט אויך אויף אַ מערקווירדיקן אופן געווירקט זיין בליק. אין זיינע אויס-געלופּעטע אויגן פּלעגן זיך דאָן אַנצוינדן מערקווירדיקע פייערלעך, וואָס האָבן ווי היפּנאָטיזירט דעם צוהערער און אים אויף אַ סודותדיקן אופן באַהערשט. הערמאַן איז געווען אַ מייסטער פון אויסדרוק אין קלאַנג.

ער איז אויך געווען דער ערשטער צו ציען אונדזער אויפּמערקזאַמ-קייט אויף דער וויכטיקייט פון שפּראַך-קולטור, פון אַן איינהייטלעכער יידישער בינע-שפּראַך. הגם ער אַליין פּלעגט רעדן אויף דעם ספּעציפּישן וואַרשעווער דיאַלעקט, האָט ער פּונדעסטוועגן געזוכט פאַר דער בינע אַ מער-פּאַלירטע, ווייכערע אויסשפּראַך, וואָס זאָל מיט זיך פּאַרשטעלן אַ סינטעז פּונעם פּוילישן און ליטווישן דיאַלעקט.

אייגנטלעך האָבן אויף אַזאַ אופן שוין פון אַ לענגערע צייט גערעדט די יידישע אַקטיאָרן און די דאָזיקע בינע-שפּראַך וואָס איז געווען ענלעך צום וואַלינער דיאַלעקט, איז געווען באַצייכנט אַלס „אסתר רחל קאַמינסקי-שפּראַך“, אָדער „ליטעראַרישער יידיש“. הערמאַן האָט אָבער זי געוואָלט נאָך מער דערנענטערן צום געדרוקטן אַלף-בית. דאָס פּלעגט זיך אים נישט תמיד איינגעבן, צוליב זיין איינגעוואַרצלטיקייט אין דער האַרטער וואַרשע-ווער אויסשפּראַך. ווי עס זאָל נישט זיין, איז הערמאַן געווען דער ערשטער אינעם יידישן טעאַטער, וואָס האָט געלערנט קולטיווירן די יידישע שפּראַך, רייניקן פון פּאַרשידענע באַרבאַריזמען און זאָרגן פאַר אַן איינהייטלעכער בינע-שפּראַך.

זיין פעדאגאגישערעזשיסערישע אַרבעט אין „הזמיר“ האָט הערמאַן אַנגעהויבן פונעם רעפּעטירן די אַקטערס: פרצעס „עס ברענט“, שלום עליכמס „נאַר אַ דאַקטאָר“ און פון גרעסערע זאַכן: נאַמבערגס „משפּחה“ און פינסקיס „פּאַמיליע צבי“. פון די דערמאָנטע זאַכן האָט, דאַכט זיך, נאַר איינע דערזען די ליכט פון דער ראַמפּע. הערמאַן האָט פאַרמאַגט דעם סוד פון אַריינברענגען אין זיין אַרבעט אַזוי פיל דערהויבנקייט און יום־טוב־די־קייט, אַז די רעפּעטיציעס זענען אַליין פאַר זיך געוואָרן אַ ציל און מיר האָבן אַפילו נישט געטראַכט וועגן אַ פאַרשטעלונג, וואָס וואָלט באַדייט אַ סיום פון דער דאָזיקער אַרבעט. ער איז געווען אַ מייסטער אויף צו שאַפן אַטמאָספּערע פון אַרבעט. ער האָט עס געטאָן מיט אַ סך טאַקט, געדולד, און מיט אַ מערקווירדיקע פאַרליבטקייט אין טעאַטער. פון אים איז מיר פאַרבליבן אַ ליבע צו רעפּעטיציעס, אין וועלכע איך זע דעם עצם שאַפונגס־פּראָצעס אין טעאַטער; דאַקען אין די פאַרשטעלונגען זע איך דעם רעזולטאַט פון דעם דאָזיקן פּראָצעס, דעם עפנטלעכן באַריכט פון דער אָפּגעטוענער אַרבעט. די דאָזיקע איינדרוקן מיינע זענען שייך אויסשליסלעך דער רעזשי אין טעאַטער, נישט דער אַקטיאָרישער קונסט.

הערמאַן איז געווען אַ דעספּאָט אין זיין אַרבעט. זיינע רעפּעטיציעס האָבן נישט געטראָגן קיין אַנאַליטישן כאַראַקטער; ער פלעגט נישט אַרומ־רעדן מיט זיינע מיטאַרבעטער אַ פּיעסע, אָדער כאַראַקטעריזירן אירע פּער־סאַנאַזשן. דאַקעגן, פלעגט ער אויסשפּילן יעדע ראַל באַזונדער, מיט אַלץ דעטאַלן, שטים־ניואַנסן, ריטם און פּויזעס. זיין באַליבטסטע אויסדרוקס־פאַרם איז געווען די פּויזע. זי פלעגט אָפט רעדן איבערצייגנדיקער ווי די שפּראַך פון ווערטער. די פּויזע האָט זיך זיך פאַרגעשטעלט דעם פּונדאָ־מענט, אויף וועלכן ער האָט געבויט די פאַרשטעלונג. פלעגט ער טאַקע אויס־האַלטן די פּויזע מיט אַ סעקונדאַמעטער אין האַנט, ביז מיר האָבן זיך אויס־געלערנט זי צו פּילן און אָפּהיטן איר צייט. דער דאָזיקער סיסטעם האָט געהאַט זיינע גוטע און שלעכטע זייטן פאַר זיינע שילער. פון איין זייט, האָט עס דיסציפּלינירט, אַנטוויקלט קינסטלערישע מאָס, אָבער פון דער אַנדער־רער זייט האָט עס מעכאַניזירט, פאַרטעמפּט אייגענע איניציאַטיוו און פעיקייט צו זעלבסטשטענדיקער אַרבעט. דער טאַלאַנטירטער שילער האָט איבערגענומען די פּאָזיטיווע זייטן פון זיין סיסטעם און פונעם נעגאַטיוון

זיך מיט דער צייט באפרייט; דאקעגן, ביים מיטלמעסיקן, האָט עס זיך פאַרוואַנדלט אין אַ שטאַמפּ, אַ מאַניערע, פון וועלכער ער האָט זיך שוין דאָס גאַנצע לעבן נישט געקענט באַפרייען. עס האָט שוין פון אים „אַרויס- גערעדט דער דיבוק“, ווי מען האָט עס אין די טעאטער-קרייזן גערופן.

הערמאַן, דער רעזשיסער, האָט געהערט און געפילט, ער האָט אָבער נישט געזען. זיינע פאַרשטעלונגען זענען דעריבער געווען סטאַטיש, געבויט אויף אַטמאָספערע, טאָן און פּויע. עס האָט זיי געפּעלט אַקציע, פאַרנעם, פּליגל, אַן אמתער פּראַווען טיש, וואָס איז באַגרעניצט מיט די פיר ווענט און קאַנ- צענטרירט זיך אַרום דעם רבינס טיש. זיין רעזשיסעריש מייסטערווערק, אַנסקיס „דיבוק“, וועלכן ער האָט אויפגעפירט שוין אַלס פּראַפּעסיאָנעלער רעזשיסער ביי די „ווילנער“, איז טאַקע געווען אַ מוסטער פון אַזאַ סצענישן „טיש-פּראַווען“, וואָס נאָר ער איינער, דוד הערמאַן, האָט געקענט די דאָזיקע קונסט אַרויסברענגען אויף דער בינע. דערפאַר האָבן אַזוי טיף געווירקט אין דער דאָזיקער אויפפירונג דער ערשטער אַקט — אין בית מדרש, און דער לעצטער — ביים רבין. דאָקעגן דער צווייטער, וועלכער שפּילט זיך שוין נישט אָפּ אין די פיר ווענט פונעם חדר, נאָר אויפן ברייטן גבירישן הויף און פּאָדערט דינאַמישקייט, באַוועגונג, איבערגרופּירונגען פון פּאַלקס-סצע- נעס, איז אַרויסגעקומען בלאַס, אומבאַהאַלפּן. דערצו האָבן הערמאַנען פאַר- פעלט פּליגלען און טעכנישע בקיאות. זיין אומבאַהאַלפּנקייט אין סצענישער אַקציע איז פאַר אים געווען נישט ווייניקער כאַראַקטעריסטיש ווי זיין מייסטערשאַפט אין שאַפּן אַטמאָספערע.

כמעט מיין גאַנצע אַמאַטאָרן-טעטיקייט איז פאַרגעקומען אונטער דעם וואַכזאַמען אויג פון הערמאַנען. ביי פּראַפּעסיאָנעלער אַרבעט איז מיר נישט אויסגעקומען מיט אים זיך צו באַגעגענען צוליב די שווערע באַדינגונגען וואָס ער האָט געשטעלט.

ער איז געווען אַ מענטש פון קאַפּריזן און פּלעגט אַפּטמאַל האַנדלען אימפּולסיוו און אומבאַרעכנט, וואָס ס'האָט נישט איינמאַל פאַרדראָסן און ווייגטעטן. איך האָב דעריבער אייניקע מאַל פאַרלאָזט זיין קרייז, וועלכן איך האָב מיטגעהאַלפּן צו אַרגאַניזירן און אויפּהאַלטן; איך פּלעג אָבער גיך פאַרגעסן די עוולה און ביים ערשטן רוף צוריקקומען. ס'איז דאָך סוף כל סוף

געווען דאס איינציקע אָרט וווּ איך האָב מיך געקענט קינסטלעריש אויס-
לעבן אין ייִדיש.

ווען עס האָט אונדו פאַרפעלט אַ לאַקאַל פאַר רעפּעטיציעס, האָב איך
אויסגעפּוּעלט ביי מאַגנוס קרינסקי אַ דערלויבעניש צו רעפּעטירן אין איינע
פּון די גרוימע קלאַסן פּון זיין גימנאַזיע. מיר זענען אַלע געווען גליקלעך
מיט דער געלעגנהייט צו באַקומען אַ פּערמאַנענטן אַרבעטס-וואַרשטאַט און
אונדזער אַרבעט האָט זיך שטאַרק אַ רוק געטון פאַרויס.

קרינסקי גימנאַזיע פּלעגט אַלע יאָרן איינאַרדענען אַ פייערלעכן
אַקט אין וועלכן די שילער פּלעגן זיך באַווייזן אין קלענערע פּיעסן, פּראַג-
מענטן פּון קלאַסישע ווערק און סאַלאַ-אַרויסטריטן. געוויינלעך, פּלעגן
אַזעלכע אַוונטן רעזשיסירט ווערן דורך איינעם פּון די לערער. דאָס מאַל
האַט קרינסקי פאַרגעלייגט מיר, זיין געוועזענעם שילער, אויפצופירן אין
ייִדיש אַ פּראַגמענט פּון דער קלאַסישער וועלט-ליטעראַטור. ווען איך
האַב עס דערציילט הערמאַנען, האָט ער אויסגעדריקט זיין צופרידנקייט
וואָס מיר וועלן דערמיט קענען אַפּדאַנקען קרינסקי פאַרן זאַל, אין וועלכן
מיר רעפּעטירן. איך האָב מיך, אַלזאָ, אַ דערמטיקטער גענומען צו דער
אַרבעט. איך האָב איבערזעצט פּון רוסיש מאַליערס „געצווונגענע חתונה“,
אַליין צעשריבן די ראַלן און זיי פּאַנאַנדערגעטיילט צווישן די פּעיקסטע
מיטגלידער פּון אונדזער קרייז, צוציענדיק אויך צוויי באַקאַנטע אַמאַ-
טאָרן, וואָס האָבן צו יענער צייט נישט געהערט צום קרייז: יעקב ווייסליץ
און יצחק קרעלמאַן. פאַר דער אויסערלעכער זייט, ווי די דעקאַראַציע.
קאָסטיומען און טיפּאַזש, האָב איך מיך באַנוצט מיט די אויפנאַמעס פּון
סטאַניסלאַווסקי אויפפירונג פּון דער זעלבער פּיעסע, וועלכע איך האָב
געפונען אין אַ פאַרמלחמהדיקן טעאַטער-זשורנאַל. איך האָב אויך אַרייַן-
געפירט אַ באַלעט פּון די שילערינס פּון קרינסקי גימנאַזיע, וואָס האָט
אויסגעפילט די אינטערמעדיעס און פינאַל פּון דער קאָמעדיע. נאָך אַ
ריי אינטענסיווע רעפּעטיציעס איז די פאַרשטעלונג געגעבן געוואָרן אין
קאָמינסקי טעאַטער און געהאַט אַ גאַר גרויסן דערפאַלג. ווי דערשטוינט
זענען מיר אָבער געוואָרן, לייצענדיק צומאַרגנס אין דער ייִדישער פּרע-
סע אַן עפנטלעכע דערקלערונג פּון הערמאַנען, אַז ער האָט קיין שום
שייכות נישט צו דער פאַרשטעלונג אין קאָמינסקי טעאַטער, הגם אַזאַ

כלומרשטע שייכות איז אין ערגעץ נישט דערמאנט געווארן... די דאזיקע דערקלערונג האט ארויסגערופן גרויס פארדרוס ביי אלעמען, און אין רעזולטאט האט הערמאן פארלוירן די מעגלעכקייט ווייטער צו רעפעטירן אין קאמינסקיס גימנאזיע און איך האב פארלאזן דעם קרייז. ווען הערמאן האט אין א צייט ארום געשיקט צו מיר אן אַנבאַט פאַרצוזעצן די אַרבעט, האָב איך אים מיט פאַרגעניגן אָנגענומען, נישט פאַרויספילנדיק, אַז זי וועט זיך פאַרענדיקן פאַר מיר מיט נאָך אַ גרעסערן פאַרדרוס און אַנטוישונג.

מיר האָבן באַנייט די רעפעטיציעס פון דוד פינסקיס „פאַמיליע צבי“, אין וועלכער איך האָב די גאַנצע צייט רעפעטירט די ראָל פון משה מגיד. דאַקעגן די אַנדערע ראָלן פלעגט הערמאן אַפט בייטן, ביז ער פלעגט געפינען אַ קאַנדידאַט, וואָס זאָל אים צופרידנשטעלן. די אַקטן, וואָס שפילן זיך אָפּ אין משה מגידס היים און אין בית־מדרש, האָבן מיט זיך פאַר־געשטעלט אַ מוסטער פון האַרמאָנישן צוזאַמענשפיל. הערמאָנען איז גע־לונגען מיט די סובטעלסטע מיטלען, אין האַלבע טענער, אַרויסצוברענגענדיג דעם גרויל פון דער פאַגראַם־שטימונג וואָס האָט געהערשט אין גאַס. אַנשטאַט אַ געשריי — אַ צוטוליען זיך איינער צום אַנדערן אָן ווער־טער; אַ בליק פון מרים שיקס אויסדרוקספולע אויגן, פול מיט ליבע און באַזאַרגונג פאַרן גורל פון אירע קינדער, האָט גערירט און דערשיטערט. יעדעס מאָל, ווען איך פלעג זיך ווענדן צו איר: „מינע, יום־טוב, מען טאָר נישט וויינען“, האָבן די טרערן אין אירע אויגן מיר אַפגענומען ס'לשון. נישט בחינם פלעגט מען הערמאָנען מוחל זיין זיינע קאַפּריוזן. דער יום־טוב וואָס ער פלעגט אונדז פאַרשאַפן דורך זיינע רעפעטיציעס פלעגט אַלץ פאַרגיטיקן. מיר זענען געווען איבערצייגט, אַז די פאַרשטעלונג „פאַ־מיליע צבי“ אין וועלכער מיר דאַרפן דערשיינען אַלס פּראָפּעסיאָנעל טעאַטער, וועט נישט ווייניקער ווירקן אויף די צושוינער ווי אויף אונדז, אַנטיילנעמער. דאָס פלעגן באַשטעטיקן אַלע געסט, וועלכע הערמאן פלעגט איינלאָדן צו די רעפעטיציעס, כדי צו פאַפּולאַריזירן אונדזער טעטיקייט.

אין אַ געוויסן טאָג האָט הערמאן מיטגעבראַכט צו אַ רעפעטיציע דעם באַקאַנטן דירעקטאָר פון „עליזעום“־טעאַטער, עפּעלבערג. געהייסן

האָט עס, אַז עפעלבערג וויל נישט מער אָנגיין מיטן שונד און מיטן אַלטן ייִדישן טעאַטער און האָט בדעה צו דערעפענען דעם נייעם סעזאָן מיט אַ „ליטעראַרישע“ טרופּע. אויב, אַלזאָ, די רעפעטיציע וועט נושאַ חן זיין אין זיינע אויגן, זענען מיר די ערשטע קאַנדידאַטן פאַר זיין טעאַטער. די דאָזיקע רעפעטיציע האָט דעריבער געדאַרפט זיין אונדזער רייפּקייטס־עקזאַמען. פון איר איז אָפּהענגיק אונדזער ווייטערדיקער גורל, דער רעזולטאַט פון אונדזער אָפּפּערוויליקער, אומדערמידלעכער אַרבעט, די פאַרווירקלעכונג פון אונדזערע חלומות, די באַלוינונג פאַר די קרבנות וואָס מיר האָבן געבראַכט פאַר אַ קינסטלערישן טעאַטער. אויב דער אויסדרוק „הייליקער ציטער“ האָט אין זיך געוויינלעך אַ בייגעשמאַק פון מליצה, איז ער אָבער אינעם געגעבענעם פּאַל די ריכטיקסטע באַצייכע־נונג פאַר דעם געפיל מיט וועלכן מיר זענען צוגעטראָטן רעפעטירן. עפעלבערג, דער „קאַלטער גולן“, ווי מען האָט אים גערופן אין דער טעאַטער־וועלט, איז געווען גערירט ביז טרערן. ער האָט אונדז אַלעמען געדריקט די הענט, פאַרויכערנדיק אַז ער האָט נאָך אַזוינס נישט געזען און אַז מיר וועלן „אייננעמען וואַרשע“.

גליקלעכע זענען מיר זיך צעגאַנגען אַהיים, אָנצוזאָגן די גוטע בשורה. אין אייניקע טעג אַרום האָבן מיר זיך באַדאַרפט טרעפן אין טעאַטער „עליזעום“ אונטערצושרייבן די קאַנטראַקטן. אַלע איינצל־הייטן, מיט אונדזערע גאַזשעס בתּוכם, דאַרפן פאַר דער צייט אויסאַרבעטן הערמאַן מיט עפעלבערג און מיר וועלן שוין קומען צום גרייטן, ד״ה צום אונטער־שרייבן.

הערמאַנס פּערזענלעכע באַדינגונגען זענען אונדז געווען אומבאַ־ווסט און זיי האָבן אונדז אויך נישט אינטערעסירט, גראַד ווי עס האָבן אונדז נישט אינטערעסירט אונדזערע אייגענע באַדינגונגען. מיר האָבן אונטערגעשריבן קאַנטראַקטן מיט פאַרשידענע פּונקטן, וועלכע מיר האָבן אַפילו נישט דורכגעלייענט, אָבער וועמען איז דאָס אַלץ אָנגעגאַנגען! אפילו די זעכציק מאַרק אַ חודש וואָס זענען אונדז געוואָרן באַשטימט, האָבן קיינעם נישט גערירט. דער עיקר — מיר זענען אמתע אַקטיאָרן, מיר הויבן אָן שפּילן פּראַפּעסיאָנעל טעאַטער, מיר וועלן פאַרווירקלעכן פּרעס חלום צו שאַפן אַ ייִדיש קינסטלעריש טעאַטער!

ווי דערשטוינט זענען מיר אָבער געוואָרן, ווען אין דער פּרעסע האָבן זיך באַוווּן אַנאַנסן, אַז עפּעלבערג עפּנט זיין סעזאָן אין „עליזעום“ מיטן „וועלט־באַרימטן סטאַר“ נאַטאַן אייזיקאָוויטש צוזאַמען מיט אַ טרופּע פון נייע כּוחות אונטער דער רעזשי פון דוד הערמאַן און ס'וועט געשפּילט ווערן דאָס באַרימטע ווערק „פּאַמיליע צבי“... מיר האָבן נאָך נישט באַ־וווּן קומען צו זיך פון דער ערשטער איבערראַשונג, ווי ס'האַט אונדז שוין דערוואַרט די צווייטע. קומענדיק אויף רעפּעטיציע, דערקלערט אונדז הערמאַן, אַז עפּעלבערג האָט געשטעלט פאַר אַ באַדינג, אַז אין דער טרופּע זאָל זיך געפינען אַ „פּירמע“, ד"ה אַן אַקטיאָר מיט אַ פּאַפּולערן נאַמען. וועלכער זאָל אויך שפּילן די הויפּטראָל אין דער פּיעסע. דאָס, האָט ער פּאַרויכערט, דאַרף זיין אַ סגולה פאַר דער קאַסע און פאַרן פּרעסטיזש פון דער אונטערנעמונג. די דאָזיקע ידיעה האָט אונדז געטראָפּן ווי אַ דונער. עפּעס האָט זיך אָפּגעריסן אין האַרצן. אַ יום־טוב איז פאַרשוועכט געוואָרן, אַ שיינער חלום זיך פאַרוואַנדלט אין ביליקער וואַכעדיקייט. עס האָט מיך שוין נישט געאַרט, וואָס אַנשטאַט מיין אויסגעחלומטן, אויסגע־צערטלטן „משה מגיד“ האָט מען מיר באַשטימט עפּעס אַ ראָל אין ערשטן אַקט און געהייסן זיך באַטייליקן אין די פּאַלקס־סצענעס אין וואַלד. דער גאַנצער ענין איז מיר געוואָרן גלייכגילטיק און איבערדריסיק. ענלעך האָבן אויך געפּילט די אַנדערע חברים. האָט דאָך אונדזער גאַנצע באַ־וועגונג געדאַרפט דינען אַלס פּראַטעסט קעגן סטאַר־סיסטעם, אַלס קאַמף פאַר אַ קינסטלערישן אַנסאַמבל־טעאַטער, וווּ די קלענסטע ראָל איז נישט ווייניקער וויכטיק פון דער גרעסטער. און פּלוצעם — אַזאַ ווייטיקדיקע אַנטווישונג! ווען נישט די קאַנטראַקטן וואָס מיר האָבן אַלע אונטערגע־שריבן — אונדזערע ערשטע קאַנטראַקטן — וואַלטן מיר אַלע זיך אָפּגע־זאַגט פון דער ווייטערדיקער אַרבעט. האָט מען, אַלזאַ, געמוזט גיין אין שפּאַן און מיטמאַכן די גוט־באַקאַנטע רעפּעטיציעס פונעם אַלטן יידישן טעאַטער, ווי דער „סטאַר“ האָט נאָר איין ענטפּער פאַרן רעזשיסער: „ס'וועט שוין גוט זיין“.

הערמאַן האָט זיך גיך געכאַפט וואָס פאַר אַ פעלער ער איז באַגאַנ־גען: וועגן אַן איינהייטלעכן טאָן האָט נישט געקענט זיין קיין רייד; צוליב דעם „סטאַר“ האָט מען געמוזט נעמען אַ סופּלאַר, נאָך וועלכן דער „סטאַר“

האָט מעכאַניש איבערגעחורט דעם טעקסט. מיר האָבן אויך אויף אַן ענלעכן אופן אָנגעהויבן צו רעדן אונדזערע ראָלן... ס'איז געוואָרן אַ כאַאָס, אַ פיינלעכער, אַרױפגעצווונגענער עול, וועלכער האָט זיך, ווי ס'איז געווען פאַרויסצווען, פאַרענדיקט מיט אַ פולשטענדיקע קאַטאַסט־ראַפּע סיי מאַראַליש, סיי מאַטעריעל. דאָס טעאַטער האָט זיך פאַרמאַכט נאָך איידער עס האָט זיך באַוויזן צו עפענען. די פּרעסע האָט איינשטיי־מיק, אויפן שאַרפּסטן אופן אַראַפּגעריסן די פאַרשטעלונג. איך פּערזענ־לעך, האָב פּונדעסטוועגן באַקומען אַ שטיקל מאַראַלישע פאַרגיטיקונג; עס איז געוואָרן דערמאַנט צום גוטן מיין שטומע סטאַטיסטן־ראַלע אין די מאַסנסצענעס אין וואַלד. איך האָב זי געשאַפּן אָן אַ וועלכע עס איז רע־זשיסאַרישע אָנוויזונג. „משה מגיד“, דאַקעגן, צוגלייך מיט „גדליהו פאַקל־גרין“ אין נאַמבערגס „משפּחה“, וועלכע הערמאַן האָט מיט מיר באַאַר־בעט, זענען אַבער דאָך נישט געגאַנגען לאיבוד. איך האָב זיי געשפּילט ביי דער זייט פון אסתר רחל קאַמינסקי אין די ערשטע יאָרן פון מיין פּראַפּעסיאָנעלער טעטיקייט

מיטן פּאַל „פּאַמיליע צבי“ האָט זיך געענדיקט מיין צוזאַמענאַרבעט מיט הערמאַנען. דאָס איז געווען מיין ערשטע גרויסע אַנטווישונג אין דער טעאַטער־פּראַפּעסיע. די דאָזיקע אַנטווישונג האָט אַבער נישט פאַרווישט אין מיר די דאַנקבאַרקייט פאַר די ימים־טובים, וואָס איך האָב אונטער זיין השפּעה איבערגעלעבט און פאַר די קינסטלערישע עמאַציעס, וועלכע ער פּלעגט אונדז באַשענקען. איך האַלט עס פאַר אַ כבוד צו זיין איינער פון די תּלמידים פונעם דאָזיקן מייסטער!

דער צופאַל האָט געוואַלט איך זאָל שרייבן דאָס דאָזיקע קאַפיטל אין מעלבורן, וווּ איך געפינ מיך אַלס גאַסט־אַנפירער פון דער אַרטיקער טעאַטער־גרופּע א"נ פון דוד הערמאַן.

מיט אַ איין און צוואַנציק יאָר צוריק האָט דעם דאָזיקן קרייז אַרגאַ־ניזירט, און אַזוי אַרום פאַראייביקט הערמאַנס נאַמען, איינער פון זיינע ערשטע תּלמידים און זיין לאַנגיאַריקער מיטאַרבעטער — יעקב ווייסלין.

צווישן אמאטארן און פראפעסיאנאלן

נאכן צעפאלן זיך פון הערמאנס גרופע, זענען זיך אירע אנטוישטע מיטגלידער צעגאנגען איבער פארשידענע וועגן: אייניקע זענען אָנגעקור־מען אין „טעאטער פאלסקי“ אויף סטאטיסטי־ראָלן, אַנדערע האָבן בכלל רעזיגנירט פון טעאטער. מיך מיט נאָך אייניקע האָט עפעלבערג צוגערעדט צו פארבלייבן אין „עליזעום“. אין אַ פראפעסיאָנעל טעאטער, האָט ער געטענהט, מוז דער רעזשיסאָר זיין אַ פראפעסיאָנאַל, נישט קיין „לובי־טעל“ (דילעטאַנט). האָט ער טאַקע אַנגאַזשירט דעם באַקאַנטן אַקטיאָר שמואל לאַנדע אַלס רעזשיסער און פאַרגרעסערט די טרופע מיט אייניקע פראפעסיאָנאַלן. צווישן די נייע אַקטיאָרן האָט זיך געפונען דער גלענצנ־דיקער קאַמיקער פישעלעוויטש; פון די אַלטע איז פאַרבליבן אייזיקאָוויטש. דער רעפערטואַר האָט געזאַלט זיין אַ „ליטעראַרישער“, אָבער גלייכצייטיק אַ צוגענגלעכער, דער עולם זאָל אים „פאַרדייען“, נישט ווי דער „באַבוק“ „פאַמיליע צבי“, וואָס האָט, ווי עפעלבערג האָט זיך אויס־געדריקט, „פאַרטריבן די יידן פון טעאטער“. לאַנדע, אַ געוועזענער אַק־טיאָר פון דער פוילישער בינע, האָט זיך גענומען רעפערטירן מיט דער נייער טרופע אַן אַלטע מעלאָדראַמע פון די פוילישע פראָווינג־טעאטערס „ציגאַנקאַ אַזאַ“. די ראָל פון דער ציגיינערין האָט באַקומען עפעס אַן אומבאַקאַנט ווייבל, וואָס איז געוואָרן פראַטעזשירט פון אויסהאַלטער — עפעלבערגס אַ פינאַנסיסט. פאַר דעם אומשולדיקן דאַרפישן מיידל איז אַנגאַזשירט געוואָרן די קאַבאַרעט־זינגערין לאַלאַ פאַטראַני. לאַנדע האָט

רעזיסירט די פיעסע לויטן טראדיציאָנעלן נוסח, דאָך מיט באַציונג
און אַ געוויסן געשמאַק. ער האָט אויך באַוווּזן צוריקצושטעלן די דיסצי-
פלין, וואָס האָט לעצטנס געפעלט ביי הערמאַנען. די באַזעצונג פון „ציי-
גינערין אַזאַ“ איז געווען אַ גאַנץ שוואַכע, הגם לאַנדע אַליין האָט געשאַפן
אַ רירנדיקע געשטאַלט פון אַ פאַרליבטן תּמעוואַטן פּויער. דאָקעגן אייזי-
קאָוויטש האָט, ווי זיין שטייגער, נישט געקענט דעם טעקסט און נישט
אויפגעהערט צו טופען צום סופלאַר און צו גלאַצן מיט די אויגן. לאַלאַ
פאַטראַני האָט זיך געמאַכט צניעותדיק און אַראַפּגעווינקען צו דער ער-
שטער ריי, ווי בשעתה, אין אירע גוטע קאַבאַרעט-צייטן. דאָס צופעליקע
ווייבל, אַ ליטוואַטשקע, האָט זיך באַמיט צו רעדן „פּויליש“ און מיר האָבן
זיך צוזאַמען מיט די געציילטע צושויער געקאַטשעט פאַר געלעכטער
צוליב די קאַלאַמבורן און וואַרט-קוריאַזן וואָס פּלעגן זיך דערפון באַקו-
מען. איך האָב געשפּילט דעם הויפּט-העלד, אַ יונגן ציגיינער, און אַזוי
ווי איך האָב זיך „שלעכט געפּילט“ אין יונגע ראַלן, האָב איך טאַקע נישט
געטויגט און די צוויי קאַנקורענטקעס האָבן זיך נעבעך אומזיסט געאַמ-
פערט צוליב מיר. אויך דער באַזוך איז געווען אַ „ליטעראַרישער“, ד”ה,
דער עולם איז נישט געקומען און די פיעסע איז שנעל פאַרביטן געוואָרן
אויף אַן אַפּערעטע „אַלאַמאַ, וווּ ווינסטוו?“ צו דער דאָזיקער אַפּערעטע
איז צוגעצויגן געוואָרן דער זינגער יעקב קעלטער, וואָס האָט פאַר דער
מלחמה זיך אויסגעצייכנט אויף דער זעלבער בינע אין אייניקע אייראַ-
פּעישע אַפּערעטן. אין דער דערמאַנטער אַפּערעטע האָב איך געשפּילט אַ
ראַלע פון אַ צעחושטן דעטעקטיוו, וואָס וויילט דעם עולם מיט אומגע-
לומפּערטע סיטואַציעס און המצאות און איך האָב אין איר שטאַרק נושא
חן געווען. די אַפּערעטע גופא האָט אָבער קיין דערפאַלג נישט געהאַט,
ווייל די פּרימאַדאַנע, ווי מען האָט זיך געוויצלט הינטער די קוליסן,
האַט „פאַרגעסן איר שטימע אין רענעסאַנס“.

די דריטע און לעצטע פיעסע אינעם דאָזיקן טעאַטער איז געווען
אַ פּריילעכע און גוט-געשפּילטער פאַרס „די דריי שליםמזלען“, לויט אַלע
וואַרשיינלעכקייטן, אַ פאַרידישטע אַמעריקאַנער קאַמעדיע. ביי דער גע-
לעגנהייט האָב איך מיך באַקאַנט מיט נאָך אַ נעגאַטיווער זייט פון דער
פּראַפּעסיע: קנאה און בייזוויליקייט. דער פאַרס איז, ווי געזאַגט, געשפּילט

געוואָרן זייער גוט אַ דאַנק דעם לעבעדיקן ריטם און נאַטירלעכן קאַמיום. וואָס ס'האַבן אַריינגעבראַכט אין זייערע ראַלן די צוויי גלענצנדיקע אַקט-טיאַרן פישעלעוויטש און לאַנדע. זיי האָבן געשפילט די ערשטע צוויי שליממזלען און איך. דער דריטער שליממזל, בין מיטגעריסן געוואָרן מיטן דאָזיקן ריטם און נישט געשטערט דעם האַרמאָנישן צוזאַמענשפיל. פאַרקערט, מיר איז אויסגעקומען צו הערן קאַמפלימענטן פון מיינע עלטערע חברים וואָס האָבן מיך דערמוטיקט און צוגעגעבן זיכערקייט מיינע רייד און באַוועגונגען. אין אַ געוויסן טאַג האָבן די פאַרשטעלונג באַזוכט די באַקאַנטע לאַדזשער טעאַטער-אונטערנעמער און אַקטיאָרן: יוליוס אַדלער און הערמאַן שעראַצקי. נאָכן ערשטן אַקט זענען זיי אַריין הינטער די קוליסן און אין קעגנוואַרט פון די איבעריקע אַקטיאָרן גע-לויבט מיין שפּילן. דאָס איז, ווייזט אויס, נישט געפעלן געוואָרן מיינע עלטערע חברים און זיי האָבן זיך פאַרמאַסטן צו באַווייזן די געסט. אַז דער „פּעיקער יונגעראַמן“, ווי זיי האָבן מיך אַנגערופּן, איז גאַרנישט אַזוי פּעיק... און אַט דערפיל איך במשך פון צווייטן אַקט אַן ענדערונג אינעם גאַנג פון דער פאַרשטעלונג: מען גיט מיר נישט די געהעריקע רעפּליקן. מען אימפּראַוויזירט נייע מיזאַנסצענעס, וואָס דעזאַריענטירן מיך, מען ענדערט דעם ריטם פונעם דיאַלאָג. מען פלעכט אים דורך מיט אומפאַרשטענדלעכע ווערטער פון אַקטיאָרישן זשאַרגאָן... איך האָב לכת-חילה נישט פאַרשטאַנען די סיבות פון די דאָזיקע סורפּריזן, אָבער פּלו-צעם באַמערק איך ווי די ערשטע אַקטיאָרן, וואָס געפינען זיך מיט מיר אויף דער בינע ווינקען אַראָפּ צו די צוויי געסט אין דער ערשטער ריי. יענע קאַטשען זיך פון געלעכטער צוליב מיין אומבאַהאַלפּנקייט און פאַר-לעגנדיקייט פון די ניי געשאַפּענע סיטואַציעס. איך האָב מיך גיך אַריינ-טירט, אז מיינע חברים באַמען אויף אַזאַ אופן מיך צו דיסקרעדיטירן און צו פאַרוואַנדלען אין אַן אַביעקט פון אַפּחזוקן. איך האָב מיך דערפילט שטאַרק באַלידיקט און פאַרשעמט. איך האָב געפילט, אַז עפעס דאַרף דאָ געשען: אַדער איך וועל מיך צעוויינען און פאַרלאָזן די בינע, אַדער פאַרקערט, אויף אַ וועלכן ס'איז אופן אַנלערנען די אַפּחזוקער. און אַט, גאַנץ אומדערוואַרט פאַר מיר אַליין, האָב איך געהאַנדלט געוואָגט און אַנטשלאָסן. ווען ס'האַט זיך דערנענטערט דער קולמינאַציע-פּונקט פונעם

אקט און מיינע מיטשפילער האָבן שטילערהייט אדורכגעפלאַכטן זייער טעקסט מיט באַמערקונגען אויף מיין אַדרעס, ווי: „שלאַפט נישט, שנע-לער, רירט איך“ און ד״גל, האָב איך מיך דעמאָנסטראַטיוו אוועקגעזעצט און אויף אַ הויכן קול געזאָגט: „אַז איר וועט מיך לאָזן, וועל איך רעדן, אַז נישט, רעדט אַליין!“ די דאָזיקע „אַקטיאָרישע“ האַנדלונג מיינע האָט געווירקט ווי אַ באַמבע. מיינע מיטשפילער האָבן לכתחילה פאַרלוירן ס׳לשון, נישט געוויסט וואָס צו טון און באַלד דערנאָך אָנגעהויבן נאָכצו-רעדן נאָכן סופליאַר וואָרט ביי וואָרט די ווערטער פון זייער טעקסט. אויך די געסט אין דער ערשטער ריי זענען געבליבן זיצן מיט ערנסטע פנימער און מער זיך שוין, במשך פון דאָזיקן אָונט, נישט געוויזן הינטער די קוליסן. פון דעמאָלט אָן האָבן מיך די פּראַפעסיאָנאַלן באַטראַכט ווי אַ „יונגערמאַן וואָס לאָזט זיך נישט שפּיען אין דער קאַשע“ און איך געדענק נישט, ס׳זאָל זיך מיט מיר ווען-עס-איז איבערחזרן אָן ענלעכער פּאַל.

איך האָב, אַלזאָ, דערפילט דעם טעם פון אַקטיאָרישער קנאה און ביזוויליקייט, וואָס איז אין דער טעאַטער-וועלט באַקאַנט אונטערן נאָ-מען „קאָיאָפּים“. אין מיין אַמאַטאָרישער טעטיקייט איז מיר נישט אויס-געקומען זיך אַנצושטויסן אויף דער דאָזיקער נעגאַטיווער זייט פון דער פּראַפעסיע. פאַרקערט, יעדער פון אונדז איז געווען פאַראַינטערעסירט, זיך מיטגעפרייט מיטן צווייטנס דערפאַלג און זיך גענומען צום האַרצן זיין דורכפאַל. עס איז געווען אַ קאַלעקטיווער אויסלעבן זיך אין דער טעאַ-טער-קונסט, וווּ דער יחיד האָט זיך געפילט אַלס טייל פונעם כלל; במילא, זענען די אינטערעסן פון כלל געווען אויך זיינע פּערזענלעכע אינטערעסן. אַזאָ באַצוינג איז מעגלעך נאָר ביי אידעאָליסטן. די פּראַפעסיע איז אָבער דער געפּערלעכסטער שונא פון אידעאָליזם. אויב עס איז מיר אין יענע יאָרן שווער געווען שלום צו מאַכן מיט דער דאָזיקער אַקסיאָמע, האָט אָבער די צייט געטון ס׳איריקע. און איצט באַטראַכט איך די דאָזיקע אייגנשאַפטן ווי אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכן באַשטאַנדטייל פון אַקטיאָרי-שער מענטשאַליטעט, הגם איך באַמי מיך זיי עדהיום צו באַקעמפן. למען האמת זאָל באַמעדקט ווערן, אַז די דאָזיקע אייגנשאַפטן זענען כאַראַקטע-ריסטיש נישט אויסשליסלעך פאַר יידישע אַקטיאָרן. איך האָב מיך אָנגע-טוויסן מיט זיי אויף אַלע פּרעמד-שפּראַכיקע בינעס, מיט וועלכע איך

בין במשך פון מיין לאנגיעריקער טעאטער-טעטיקייט געקומען אין קאָנ-
טאָקט. אין פילם קומען זיי צום אויסדרוק אין אַ פיל שאַרפערער פאַרעם.
די שלעכטע עקאָנאָמישע לאַגע אין לאַנד, דער מאַנגל אין שפּייז,
די עפּידעמיעס, האָבן זיך קודם-כל אָפּגעשלאָגן אויפן טעאָטער. עפעל-
בערג האָט נישט געהאַט קיין אַנדערן אויסוועג ווי צו פאַרמאַכן דעם
„עליזעום“. צו פסח האָט ער אים ווידער דערעפנט מיט לאַנדעס „שולמית“
אויפפירונג מיט דער באַטייליקונג פון דער זינגערין יוזעפינאַ וואַרשאַו-
סקאַ און יעקב קעלטער. איך האָב מיך שוין אין דעם נישט באַטייליקט און
אומזיסט געגאַנגען יעדן אָונט אין טעאָטער מיט דער האַפענונג עפעס
צו באַקומען אויפן חוב. מיין ערשטע גאַזשע אינעם פּראָפעסיאָנעלן טע-
אָטער איז פאַרבליבן אויפן פּאַפּיר פונעם קאָנטראַקט, וועלכן איך האָב
נישט געוואָלט „ברעכן“...

אין אַ געוויסן טאָג זענען מיר, אייניקע יונגע אַקטיאָרן, אַריין אין
גאַרדעראַב אַהיימנעמען אונדזערע זאַכן. מיר זענען אַלע געווען פאַר-
ביטערט פון צינישן ענטפער, וואָס עפעלבערג האָט אונדז געגעבן, ווען
מיר האָבן אים דערמאָנט וועגן חוב. שווייגנדיק האָבן מיר פאַרפּאַקט די
זאַכן און אויך אַזוי שווייגנדיק זיך געקליבן צו פאַרלאָזן דעם גאַרדעראַב.
פלוצעם, אומדערווארט פאַר אונדז אַליין, האָבן מיר זיך אַ וואַרף געטון
צו דעמאָלירן די גאַרדעראַב, ברעכן שטולן, שפיגלען, לעמפלעך, אלץ
וואָס ס'איז געקומען אונטער דער האַנט. נאָכן דאָזיקן אויסברוך פון
ווילדקייט האָבן מיר, באַרויקטע, פאַרלאָזן דעם פּאַגראַמירטן גאַרדעראַב
אין זיך צעגאַנגען איבער די היימען. די בעסטע האָט באַקומען איר פאַר-
גיטיקונג און זיך איינגעשטילט.

עס האָט זיך פאַר מיר אָנגעהויבן אַ צייט פון זוכן אַרבעט. איך בין
געוואָרן ווייניק איבערקלייבעריש און זי געזוכט וווּ עס האָט זיך נאָר
געלאָזט, צווישן פּראָפעסיאָנאַלן און אַמאַטאָרן. געדענקט זיך מיינס אַ
„גאַסטראַל“ מיט אַ גרופע „מלחמה אַקטיאָרן“, וואָס האָט זיך אראַפּגע-
כאַפט קיין ווישאַוואָ, אַ שטעטל נעבן וואַרשע, אויף צוויי פאַרשטעלונגען.
די דאָזיקע „גאַסטראַלן“ האָבן זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון, ווייל
ס'איז געווען ס'ערשטע מאָל וואָס איך האָב אָנטיילגענומען אין אַ פאַר-
שטעלונג אָן דער מינדסטער צוגרייטונג. נישט וויסנדיק אפילו וואָס און

מיט וועמען איך שפיל. איך האב אפילו געפרוויט דערמאנען וועגן א רעפעטיציע, ראָל אד"גל, האָב איך באַקומען דעם ענטפער: "ווער האָט צייט פאַר אַזעלכע זאַכן! דער סופלאַר וועט שוין געבן". האָב איך מיך טאַקע דעם ערשטן אָונט דערוויסט, אַז איך "שפיל" די ראָלע פון פאַר-מער אין דער אַפערעטע "די אַמעריקאַנערין" און דעם צווייטן — טראַכטנ-בערגן אין "כאַשע די יתומה". אנשטאַט צו רעדן וואָס דער סופלאַר "גיט", האָב איך ביידע אָונטן אַפגעלאַכט און פסחקע בורשטין, דער צוקונפטיקער אַמעריקאַנעד אַפערעטן-סטאַר, האָט זיך שטאַרק געחידושט: "זע נאָר דעם ליטעראַרישן אַקטיאָר"... ווען איינער פון די אַקטיאָרן איז אַרויסגעגאַנגען צום סוף אַנאַנסירן אַ דריטע פאַרשטעלונג, האָט מען פון עולם געשריגן: "מוחל! מוחל!" מיר האָבן זיך קוים דערשלעפט קיין וואַרשע און די מאַמע האָט מיך אַנגעקאַרמעט צו דער זעט.

נאָך דער "שולמית" אויפפירונג איז דער "עליזעום" ווידער געבליבן פריי. עפעלבערג האָט אים איבערגעגעבן צו די בעלי-בתים פון בופעט און גארדעראַב און זיי האָבן זיך געווענדט צו מיר, איך זאָל "עפעס צו-זאַמענשטעלן". צוזאַמען מיט ניצבערגן האָב איך אַרגאַניזירט אַן אַנ-סאַמבל פון אַמאַטאָרן און פּראַפעסיאָנאַלן, צווישן וועלכע ס'האַט זיך גע-פונען דער רוטינ-אַקטיאָר שטיינגאַרט און דער געוועזענער באַס-זינגער פון "מוריה", זשולקאווער. מיר האָבן אויך בשותפות רעזשיסירט אַ פריי-לעכע קאָמעדיע פון מאַליערן, וואָס ד"ר ציפור האָט אַדאַפּטירט און פאַר-ידישט. אַ חוץ דער קאָמעדיע האָבן מיר נאָך אויפגעפירט דאָס "נייע געטאַ" פון ד"ר הערצל און די "יורשים" פון שלום אַש. נישט געקוקט אויף אונדזערע אַנשטרענגונגען צו שאַפן גוטע אַנסאַמבל-פאַרשטעלונגען און צו שפילן אַן ערנסטן רעפערטואַר, איז דער עולם געבליבן גלייכ-גילטיק צו אונדזערע באַמינונגען און אין אַ קורצער צייט אַרום האָט זיך דאָס טעאַטער פאַרמאַכט.

אמת, מיר האָבן זיך געשאַפן אַ קליינע גרופע סימפּאַטיקער, אי-בערגגעבענע פריינט פון אונדזערע פרווון, אָבער אַרויסרופן אינטערעס ביים ברייטן עולם, פון וועלכן עס איז אַפהענגיק די עקזיסטענץ פון אַ טעאַטער, האָט זיך אונדז נישט איינגעגעבן.

צו יענער צייט האָט זיך באַוווּזן אין וואַרשע אַ פנים חדשות. אַ יידישער

באאמטער אין דייטשן פרעסע-אמט, וואָס האָט אימפּאָנירט מיט זיין גוי'ישן אויסזען, דיסט'ינגירטע האַלטונג און שיינעם ייִדיש. דאָס איז געווען ד"ר מיכאל ווייכערט. ער האָט אָנגעהויבן צו פּאַרקערן אין אַלע ייִדישע קול-טור-קרייזן און גיך געוואָרן דאָרט אַן אייגענער מענטש. ער האָט אויך באַזוכט אונדזערע פּאַרשטעלונגען אין "עליזעום" און אַרויסגעוויזן בקיאות אין טעאָטער-ענינים און אינטערעס פאַר אונדזער יונגער חברה. מיר האָבן זיך פון אים דערוווסט, אַז ער האָט געענדיקט ריינהאַרדס טעאָטער-שולע און איז גרייט צו טון עפעס פאַרן ייִדישן טעאָטער. הגם ער פלעגט רעדן אינטערעסאַנט און זאָכלעך, האָט אים אָבער געפעלט הערמאַנס התלהבות און פּערזענלעכער רייזן. הערמאַן האָט געקענט מיטרייסן, באַ-גייסטערן; פון אים, ווייכערטן, דאָקעגן, האָט געיאָגט אַ קעלט, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ געוויסן רעזערוו, אומצוטרוי. אים איז געווען באַשערט אין די שפּעטערדיקע יאָרן איינצושרייבן אייניקע אינטערעסאַנטע קאַפיטלעך אין דער געשיכטע פון ייִדישן טעאָטער אין פּוילן און אויך אַ פּיינלעך קאַפיטל אין דער געשיכטע פון אונדזער מאַטריאַלאָגיע.

ווען ווייכערט האָט מיך צום ערשטן מאַל געזען שפּילן אין ד"ר ציפורס אַדאַפּטירטער קאָמעדיע, האָט ער מיר געמאַכט אַ קאָמפּלימענט, אַז איך קאַפּיר דעם פּוילישן אַקטיאָר קאַזשימיעזש קאַמינסקי. דאָס האָט מיך געפּרייט און גלייכצייטיק באַמרויקט: צו זיין כאַטש מיט עפעס ענלעך צו דעם דאָזיקן גרויסן מייסטער האָט מיר שטאַרק אימפּאָנירט, דאָקעגן האָט מיך פאַרדראָסן דאָס באַוווסטזיין, אַז איך קאַפּיר, הייסט עס, אַז איך בין נישט פּעיק צו שאַפן עפעס אַריגינעלס; הייסט עס, אַז איך בין אַ מעכאַנישער איבערחזער פון אַ געשאַפענער לייסטונג. דאָרף מען, הייסט עס, זוכן נייע אויסדרוק-מיטלען, אייגענע. אָבער ווי אַזוי מאַכט מען דאָס? אין די צופעליקע ראַלן, וואָס מיר איז דאָן אויסגעקומען צו שפּילן ביי פאַרשידענע ספּאַראַדישע אַמאַטאָרן-פּאַרשטעלונגען, האָבן איך גע-פרוּווט צו זיין "אַנדערש". איך פלעג מיך אָבער תּיכּף כאַפּן, אַז אַט "מאַך איך נאָך" קאַמינסקי, אַט רעדן איך ווי דאַלסקי, אַט קומט אַרויס מיין פּראַפעסאָר בעדנאַרטיק... וואָס מער מען פלעגט מיך לויבן, אַז איך דערמאַן דעם, אָדער יענעם באַרימטן אַקטיאָר, האָט מיך אַלץ מער געע-רערט. עס האָט מיך אָנגעהויבן צו פאַרפּאָלגן דער געדאַנק, אַז איך האָב

בכלל נישט קיין פעיקייטן און איך פטר אומזיסט די צייט. איך האָב אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן אַנדערע אַרבעט, האָב מיך אָבער נישט גע- קענט דעציידירן וועלכע. איך האָב נישט פאַרשטאַנען, אַז די דאָזיקע דערשיינונג אין מיין טעאַטער-אַרבעט איז אַ גאַנץ נאַטירלעכע, אַז כדי צו באַקומען אַן אייגענעם קינסטלערישן פּרצוף, זענען נייטיק לאַנגע יאָרן פון געדולדיקער, סיסטעמאַטישער אַרבעט; אַז יעדער אָנפאַנגער, אויף וואָס פאַר אַ אַפּצווייג פון קונסט עס זאָל נישט זיין, מוז קודם-כל דערלער- נען און זיך באַזירן אויף די ווערק פון מייסטער און ערשט מיט זיין קינסטלערישער רייפּקייט ווערט אַנטפלעקט זיין אייגענער קינסטלערישער „איך“. איבעריקנס, איז דאָך מעגלעך צו קאַפּירן בלויז די אויסערלעכקייט, די פאַרם; דעם לעבעדיקן פונק, דאַקעגן, דאָס וואָס מען רופט טאַלענט, איז אוממעגלעך צו קאַפּירן. צוגעאיילטע שפרונגען, קפיצת הדרך, איז דער ערגסטער שונא פון קונסט. אָבער דאָס יידישע טעאַטער איז אַנט- שטאַנען אַ דאַנק אַזעלכע שפרונגען, איז עס געפערלעך פאַר יעדן יונגן אַקטיאָר. האָט עס טאַקע פאַרשלונגען און פאַרקריפלט אַ סך טאַלענטן. סיידן, ווער ס'האַט זיך אָפּגעגעבן חשבון דערפון און געהאַט גענוג ווי- דערשטאַנדס-קראַפט, זעלבסטקריטיק, ווילן און אויסדויער.

„ א ר ט י ס ט י ש ו ו י נ ה ע ל ע “

מיטן איבערקלייבן זיך אין א נייעם לאַקאַל, אויף דלוגע 2, האָט דער „הומיר“ באַנייט זיין טעטיקייט. אמת, ס'האָבן געפעלט פּרצעס באַלערנ-דיקע קעסטל-אָוונטן, ס'האָט געפעלט הערמאַנס דראַמקרייז, האָט מען געזוכט מיטלען ווי אַזוי און מיט וואָס צו פאַרטרעטן די דאָזיקע צוויי וויטאַלע קוואַלן פון דער פאַרמלחמהדיקער קולטור-טעטיקייט.

אחוץ אייניקע וועטעראַנען פונעם אַמאָליקן „הומיר“, האָט אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט אין דער ריכטונג אַ גרופע יונגע כוחות, וואָס האָט געבראַכט מיט זיך איניציאַטיוו, ענערגיע און אַמביציע. אַן אַקטיוון אַנטייל אין דער דאָזיקער באַנייטער אַרבעט, האָבן גענומען פּרצעס תלמי-דים, די שרייבער י. י. זינגער, אַלטער קאַציזנע, שלמה מענדעלסאָן, די צייטלינס, דער זשורנאַליסט גראַפמאַן און אַ גרופע קינסטלער מיט יוסף זינדנבייטל, אַברהם אַסטשעגאַ און הענריק בערלעווי בראש. אויך מיר, די געוועזענע הערמאַן-תלמידים, האָבן זיך געטוליעט צום נייעם „הומיר“ און געזוכט אין אים אַ תיקון פאַר אונדזערע אַספּיראַציעס. און ווידער, אַדאַנק אַ צופאַל, איז געשאַפן געוואָרן אַן אינטערעסאַנטער פּרוו, וואָס וואָלט זיך געקענט פאַרוואַנדלען אין אַן ערנסטער טעאַטער-פּאַזיציע, ווען נישט... ווען נישט די לייכטזיניקייט פון די יונגע איניציאַטאָרן.

צו יענער צייט האָט זיך שטאַרק פּאַפּולער געמאַכט אין וואַרשע מיין געוועזענער קאַרעפּעטיטאָר, דער יונגער אַדוואָקאַט ד"ר גוסטאַוו וויעלי-קאָוסקי. היות ווי דאָס געריכטס-וועזן אין „גווערנעמענט“ האָט געקענט

געפירט ווערן אויך אין דער דייטשער שפראך, האָט די פוילישע אַדוואָ-
קאַטן־קאַמער פאַרווערט אירע מיטגלידער אַרויסצוטרעטן אין געריכט אין
דייטש. וויעליקאַווסקי, וואָס האָט אין דייטשלאַנד געענדיקט יוריספרודענץ,
האָט נישט אויסגעפאַלגט דעם דאָזיקן באַיקאַט און האָט זיך אַדאַנק דעם
גיך געשאַפן אַ גרויסע פראַקטיק און פאַפּולאַריטעט ביי דער יידישער באַ-
פעלקערונג. דער דאָזיקער דינאַמישער יונגערמאַן, וועלכער איז געוואָרן
באַיקאַטירט דורך די פאַליאַקן, האָט געזוכט אַ דערנענטערונג צו די יידישע
קולטור־קרייזן און האָט טאַקע אין "הזמיר" געפונען דעם אַנטשפּרעכענדיקן
אַדרעס. מיט זיין ציקל רעפּעראַטן וועגן דער אייראָפּעיִשער ליטעראַטור,
געהאַלטן אין אַ זאַפּטיקן ליטווישן יידיש, האָט ער זיך גיך קונה־שם געווען
ביי דער יידיש־רעדנדיקער אינטעליגענץ און דער "הזמיר" האָט באַקומען
אַ גרויסע צאָל נייע באַזוכער. צו אַ געוויסער שעקספּיר־פּיערונג, האָט וויע-
ליקאַווסקי, וועלנדיק אילוסטרירן זיין רעפּעראַט וועגן "שיילאַקן" מיט אַ
פראַגמענט פונעם דאָזיקן ווערק, פאַרגעלייגט מיר אַפּצושפּילן דעם באַ-
קאַנטן מאַנאַלאַג פון "שיילאַק". איך האָב, פאַרשטייט זיך, דעם פאַרשלאַג
מיט פאַרגעניגן אָנגענומען. דער רעפּעראַט, ווי אויך מיין מאַנאַלאַג, וועלכן
אין האָב אַפּגעשפּילט אין קאַסטיום און גריס, האָבן שטאַרק אויסגענומען
ביים עולם. ס'פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב דעם מאַנאַלאַג אַפּגעשפּילט "אַלאַ
קאַמינסקי" און ביי דער געלעגנהייט האָט אויך מיין באַרד פונעם זקן אין
"סאַלאַמע" ווידער באַקומען אַ תּיקון... דער זעלבער אָוונט איז איבער-
געחזרט געוואָרן נאָך אַ שבת און דער זאַל איז ווידער געווען איבערפּולט.
דער דאָזיקער דערפאַלג האָט אונדז באַוווּן, אַז וואַרשע האָט גענוג
עולם פאַר אַן ערנסטער קולטור־אונטערנעמונג אין יידיש און במילא אויך
פאַר אַ גוטן טעאַטער. ס'איז, אַלזאָ, נויטיק געווען דעם דאָזיקן עולם צו
פאַרינטערעסירן, ציצוציען און צו פאַרהאַלטן. די עקזיסטירנדיקע פראַפּע-
סיאַנעלע טעאַטערס האָבן אים פאַרטריבן און זיך אַפּילו נישט אַפּגעגעבן
קיין די־ן־וחשבון דערפון. דער אַקטיאָר האָט באַטראַכט דאָס טעאַטער ווי אַ
מקור פון פרנסה, פונעם "זינדיקן שטיקל ברויט" און ס'האָט אים ווייניק
געקימערט פון וועמען און ווי אַזוי ער באַקומט עס. האָט ער, אַנשטאַט דעם
פריערדיקן באַזוכער, באַקומען אַ נייעם, וואָס איז באַשטאַנען פון דייטשע
מיליטערייליט, האָט ער עס אָנגענומען פאַר ליב און זיך באַמיט צוצופאַסן צו

אים סיי מיטן רעפערטואַר, סיי מיט דער שפראַך. מען האָט זיך באַמיט צו רעדן אַ „צוגענגלעכן ייִדיש“, צו פאַרטרעטן די העברעיִשע ווערטער מיט דייִטשע און אַפּטמאַל טאַקע די גאַנצע פּיעסע אַפּשפּילן אין האַלב־ייִדיש, האַלב־דייִטש. מען האָט אָנגעהויבן צו אַנגאַזשירן דייִטשע אַפּערעטן־גאַסט־ראַלאָרן, וועלכע האָבן מיטגעבראַכט די ראַלן אויסגעשריבן אויף דייִטש און ייִדישע אַקטיאָרן האָבן זיך באַמיט צוצופאַסן זיך צום גאַסט און צו רעדן אַ „ריינעם“ דייִטש, ווי אין די צייטן פון ייִדיש־דייִטשן טעאַטער. דער גאַסט, דאַקעגן, פּלעגט קאַקעטירן מיט העברעיִשע אויסדרוקן, וועלכע ער פּלעגט פון צייט צו צייט אַרייַנוואַרפֿן, און דער עולם פּלעגט אַנקוועלן פון נחת: „זע, סאַראַ אייזערנע גבורה ער האָט עס, דער ערל“...

אַפּילו אונדזערע אייגענע גאַסטראַלאָרן, ווי, למשל, אַ דוד וואַקסמאַן, וואָס איז געקומען פון לאַדזש צוזאַמען מיט שושנה שפּילן די „היימאַט“, פון זודערמאַן און „קאַפיטאַן דרייפּוס“, פון מ. וואַקסמאַן, האָט זיינע ראַלן, ווי עס פּאַסט פאַר אַן „איראַפּעער“, גערעדט אויף דייִטש. אַן אויסנאַם איז געווען די 16 יעריקע אידאַ קאַמינסקי, וואָס האָט זיך דאַן באַוויזן אויף די ברעטער פון קאַמינסקיס טעאַטער. אידאַ איז ביז דאַן געווען באַקאַנט דורך די קינדער־ראַלן וואָס זי האָט געשפּילט ביי דער זייט פון איר מוטער, אַכטר־רחל, אינעם גאַרדין־רעפּערטואַר. איצט, איז זי דערשינען אַלס זעלבסטשטענדיקע אַרטיסטן און האָט תּיכּף געצויגן אויף זיך די אויפּמערק־זאַמקייט פון בעסערן עולם, מיט איר ערנסטן צוגאַנג און געשמאַק. זי האָט נישט נאָר די דראַמען, ווי „טערעזאַ ראַקען“, פון זאַלאַ, אָדער „דאָס אומ־פאַרשטענדיקע מיידל“, פון באַטייל, נאָר אַפּילו אַפּערעטן זיך באַמיט אויפ־צופּירן אין אַ קאַרעקטן ייִדיש. דאָס באַוויזן זיך פון אידאַ קאַמינסקי האָט אַרייַנגעבראַכט אַ נייעם טאַן, פּרישיקייט אין דעם פאַרגליווערטן ייִדישן טעאַטער־לעבן; ס'האַט אָבער געהאַט באַגרענעצטע אַנטוויקלונגס־מעגלעכ־קייטן צוליבן מאַנגל פון אַנטשפּרעכנדיקע כּוחות. די טרופּע איז באַשטאַנען כּמעט פון בלויז צופּעליקע „מלחמה־אַקטיאָרן“; פון די געציילטע פּראַפּע־סיאַנאַלן, האָט זיך אויסגעצייכנט אַ פּנים חדשות: די אַקטריסע לאה נעמי, די פּרוי פון סקולפּטאָר אברהם אייזנבערג. זי איז געקומען קיין וואַרשע פאַר דער מלחמה מיט פּרץ הירשביינס טרופּע און נאָכן צעפּאַלן זיך פונעם דאָזיקן טעאַטער, האָט זי זיך דאָרט באַזעצט און אַוועק פון דער בינע. מיטן

באנייען די פארשטעלונגען בעת דער דייטשער אקופאציע, האט דאס קאמינסקי-טעאטער באקומען אין איר א קינסטלערישע פערזענלעכקייט, וואס האט אימפאנירט מיט איר טאלאנט, קולטור און ערנסטער באציונג. מיטן אנקומען פון די "ווילנער" איז זי אריבער צו זיי און דערנאך עמיגרירט קיין אמעריקע, ווו זי טיילט דעם גורל פון די איבעריקע יידישע אקטיארן.

אחוץ ספארטישע אויפטריטן פון אסתר-רחל קאמינסקי אין איר רעפערטואר, פלעגן פון צייט צו צייט צוקומען אויף גאסטראלן טרופעס פון לאדזש, וואס זענען גראד באשטאנען פון אויסגעפרוועטע, טאלאנטירטע אקטיארן, ווי שלמה קוטנער, אויך א געוועזענער מיטגליד פון הירשביינס טרופע, כאראז, דער יונגער דוד לעדערמאן און דער זינגער זידערמאן. ביי דער זייט פון דער גלענצנדיקער פרימאדאנע זינא גאלדשטיין, האט דער ווארשעווער עולם באקענט דעם יונגן מיכאל מיכאלעסקא און תיכף געמאכט אים פאר זיין ליבלינג. צום ערשטן מאל איז מיר אויסגעקומען צו זען אינעם יידישע טעאטער אזא מערקווירדיקע דערשיינונג, וואס האט צו יענער צייט מיט זיך פארגעשטעלט מיכאלעסקא. ער האט פאראייניקט אין זיך אלזייטיקע בינע-באגאבונג, פאסצינירנדיקע אויסערלעכקייט, עלעגאנץ, מענערישע שיינקייט, ווארעמע שטימע, טעמפעראמענט, זעלטענע דיקציע און פערזענלעכען שארם.

מיכאלעסקא איז פון זיין ערשטן דערשיינען אין קאמינסקיס טעאטער געווארן דער ליבלינג פון ווארשע און איז עס פארבליבן ביז זיין אפפארן קיין אמעריקע, ווו ער האט זיך באזעצט. ביז אים איז מען געוויינט געווען אינעם יידישן טעאטער צו באטראכטן די אזוי-גערופענע "קאפאטע-ראלן", ווי ראלן פון צוריקגעשטאנענע פערסאנאזשן, פאנאטיקער, מערסטנס קאמישע טיפן, וואס זענען נאך פארבליבן בירושה פון גאלדפאדענס קאמף קעגן קלעריקאליזם און "פינצטערניש". מיכאלעסקא האט געוואגט צו דערשיינען אלס "אפערעטן-ליבהאבער" אין א קאפאטע מיט א יידיש היטעלע, מיט א פארשניצט שפיציק בערדעלע, מיט ברילן איבער די קורצזיכטיקע אויגן, מיט איין ווארט — אין אלע אטריבוטן וואס זענען נישט באשטימט ארויסצורופן סימפאטיע אין אן אפערעטע. ער האט געוואגט און געזיגט. זיין עלעגאנטער, ציכטיקער חסידישער יונגערמאנטשיק, איז נישט נאר געווען אן ארויסרוף פאר די ביז-איצטיקע טראדיציאנעלע, לאקרייזיסע,

אויסגעפראקעוועטע „ליבהאָבער“, נאָר אויך אַ מוסטער פון געוואַגטקייט איבערצורייסן מיט שטאַמפן און פון זוכן נייע אויסדרוקס-מיטלען און פאַרמען.

דער דאָזיקער אייפּטריט פון מיכאַלעסקאַ אין דער אָפּערעטע „די שיינע בערטאַ“ איז פאַר מיר געווען נישט קיין קלענערע שטויסקראַפט צו אַ נייעם פאַרמעסט, ווי מיין אויפּטריט אינעם שעקספּיר-אַוונט. איך האָב מיך אָבער נישט געפּילט בכח אַליין צו אונטערנעמען אַ וועלכן עס איז געוואָגטן פּרוּוו, אָדער, בעסער געזאָגט, ס'האַט מיר, ווי געוויינלעך, געפּעלט די נויטיקע דרייסטקייט. האָב איך געפונען אַ חבר פאַר די דאָזיקע פאַרלאַנגען און אפילו אין דער נישט-דרייסטקייט: דאָס איז געווען בנימין ניצבערג.

דער קליינער ניאָמאַ, ווי מיר האָבן אים גערופן, אַ געבוירענער אין פּרוּזשאַני, האָט געענדיקט דראַמאַטישע שולע אין קיעוו און איז גלייך נאָכן מלחמה-אויסברוך געקומען קיין וואַרשע, אַ קוועקזילבערדיקער, טעמ-פּעראַמענטפולער בחור מיט גרויסע, שוואַרצע, אויסדרוקפולע אויגן אויפן מאַנגאַלישן פנים, האָט ער פון דער ערשטער באַגעגעניש געוונען מיין סימ-פּאַטיע און צוטרוי, וואָס האָט זיך גיך פאַרוואַנדלט אין טיפע פריינטשאַפט. אפילו זיין לייכטזיניקייט און לייכטגלויביקייט, זיין קינדישע נאַזוקייט און אינערלעכע נישט-דיסציפּלינירטקייט, די נישט-שטאַנדאהאַפּטיקייט פון זיין אימפּולסיוון כאַראַקטער, זענען מיר געוואָרן ליב און איך פלעג אָפּטמאַל פאַרקוקן אויף די פעלערן וועלכע ער פלעגט צוליב דעם באַגין. ער איז דערפאַר געווען אַ מוסטער פון ערלעכקייט, אויפריכטיקייט, חברישקייט און האָט פאַרמאָגט אַן אומאויסשעפּלעכן קוואַל פון ענערגיע און איניציאַטיוו. קיין באַזונדערע אַקטיאַרישע באַגאַבונג האָט ער במשך פון אונדזער צוואַ-מענארבעט נישט אַרויסגעוויזן; דאַקעגן, איז ער געווען אַן ערשטקלאַסיקער דעקלאַמאַטאָר, אַ רעפּרעזענטאַטיווער מוסטער פון דער דערהויבענער רוסי-שער דעקלאַמאַציע-קונסט און שטים-בילדונג. ער האָט זיך אויך גוט אַריענ-טירט אין אַרגאַניזאַציאָנעלע פּראַגן און רעזשי. מיר האָבן געהאַט די זעלבע ליבע צו דער בינע, דעם זעלבן צוגאַנג צו איר און דעם זעלבן פאַרלאַנג צו באַנייען דאָס יידישע טעאַטער.

מיר האָבן, אַלזאָ, באַשלאָסן מיט געמיינזאַמע כוחות זיך צו נעמען צו דער אַרבעט. מיר באַקומען צו אונדזער דיספּאָזיציע דעם זאַל פון

„הזמיר“, זאמלען ציונויף די רעשטלעך פונעם געוועזענעם הערמאן-קרייז, דערגענצן זיי מיט אייניקע נייע כוחות און עס ווערט אזוי ארום געשאפן אן אייגענער ווינקל פאר דער יונגער חברה וואָס וויל זיך אויסלעבן אין אַ קינסטלערישן טעאַטער. אויפן פאַרשלאַג פון ניצבערג רופן מיר אַן אונדזער טעאַטערל מיטן באַשיידענעם נאָמען: „אַרטיסטיש ווינקעלע“ און מיר ווערן ביידע זיינע לייטער און רעזשיסאָרן. שפּילן דאַרפן מיר איינמאַל אַ וואָך, שבת. די אויפגאַבע אונדזערע דאַרף זיין: צו זיין אַנדערש פונעם עקזיסטירנדיגן זיקן יידישן טעאַטער. ווי אזוי אָבער — האָבן מיר אַליין נישט געוואָסט. דאָס האָט זיך געזאַלט אַרויסווייזן במשך פון דער אַרבעט. מיר דאַרפן, אַלזאָ, זוכן, עקספּערמענטירן, באַזירנדיק אונדזערע פּרוּוון אויף די דערגרייכונגען פון פּוילישן טעאַטער און פון די טעאַטער-סטודיעס וועלכע ניצבערג האָט געזען אין רוסלאַנד. מיטן מוסטער פון די דאָזיקע סטודיעס, דאַרפן מיר אָנהייבן פון איינאַקטערס, יעדן שבת, הייסט עס, צוויי אַקטערס. דאָס וועט געבן די מעגלעכקייט פאַר אַלע מיטגלידער אַנטיילצונעמען אין די פאַר-שטעלונגען און ס'וועט אויך אונדז, די צוויי רעזשיסאָרן, באַשעפטיקן יעדן איינעם ביי אַן אַנדער אַקטער. ס'איז געשאפן געוואָרן אַ רעפּערטואַר-קאָמיסיע פון ה. ד. נאָמבערג, י. י. זינגער, אַלטער קאַציונע און ביידע רעזשיסאָרן. און, ווי מאַדנע ס'זאָל נישט אויסקומען, איז אַ חוץ „מענטשן“, פון שלום עליכם, באַשטימט געוואָרן אַ רעפּערטואַר פון בלוז איבערזעצטע אַקטערס: „פּעטראַ קאַרוואַ“, פון בראַקאַ, אַ מענטש וואָס האָט רעדאַגירט אַ לאַנדווירטשאַפּט-צייטונג, פון מאַרק טווען, „געסט“, פון פּשיבישעווסקי, „איינזאַמע“, פון מעטערלינק, „קלאָון“, פון קופּרין, „דער פאַרשלאַג“, פון טשעכאַוו. עס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ רעגולאַמין, איינגעשטעלט גע-וואָרן אַ שטרענגע דיסציפּלין, באַזירט אויף קעגנזייטיקע חבּרישקייט און אַחריות-געפּיל. יעדער איינער פון אונדז האָט, אַ חוץ זיין אַנטייל אין די פאַרשטעלונגען, געמוזט אויף זיך נעמען אַ געוויסע טעכנישע אַרבעט, אַנ-הייבנדיק פון שרייבן ראָלן, פירן דעם סעקרעטאַריאַט, ביזן צוגרייטן אויס-שטאַטונג, רעקוויזיטן און ענלעכע פונקציעס. דאָס איבערזעצן פון די אַקטערס האָבן גענומען אויף זיך זינגער, קאַציונע און איך. רעקלאַמע און פּרעסע — אַ גראַפּמאַן און ש. מענדעלסאָן. אַדמיניסטראַציע — דער גע-וועזענער פּעטלעכער טוער אפרים בירזאָווסקי.

דער זאל פון „הזמיר“ איז געוואָרן רעמאַנטירט, צוגעפּאַסט צו טעאָ-
טער-פּאַרשטעלונגען. דאָקעגן די בינע, האָט געפּאָדערט אַ ספּעציעלע
איינריכטונג, וואָס זאָל דערמעגלעכן צוויי באַזונדערע פּאַרשטעלונגען אָן

דער דיריגענט מ. שניאור און ניאָמא ניצבערג

פּאָטאַגראַפֿירט אין וואַרשע אין יאָר 1914

אָונט. דאָס האָט אויסגעוויזן צו זיין גאַנץ קאַמפּליצירט, ווייל קיין אַרט
פאַר דעקאָראַציעס איז נישט געווען אפילו אין די גאַרדעראַבן פון די
אַרטיסטן האָט מען געמוזט פאַרבייגיין דורך אַ גרויסן לייען-זאַל. לויט
ניצבערגס עצה, האָבן מיר זיך אָפּגעזאָגט פון דעם טראַדיציאָנעלן „פּאַווי-

ליאן, ד"ה, פון דער געמאלענער שטוב, וועלכע האט אין יידישן טעאטער געדינט פאר אלע טיפן פארשטעלונגען און זי פארטרעטן מיט קאטארן, א באשיידענעם און נייטראלן פאן פאר אלע טיפן פארשטעלונגען. דאס איז אין יענער צייט געווען א רעוואלוציאנערער שריט אינעם יידישן טעאטער און במילא א באווייז, אז מיר זענען אנדערש. די אנדערשקייט האט זיך אויך אויסגעדריקט אין דער ראָלן־באַזעצונג. מיר האָבן זיך געשטעלט פאר א ציל אָפצושאַפן דעם ביז־איצטיקן מינהג פון אזוי גערופענע „ערשטע“ ראָלן און „ערשטע ראָליסטן“ און דערהויבן דעם קלענסטן טעקסט אפילו צו אן ערשטע ראָל. אגב, בין איך דעם דאָזיקן פרינציפ געטריי געבליבן אלע מיניע יאָרן אינעם טעאטער.

אונזער אַרבעט האָט אונדז דערמאָנט די גוטע צייטן פונעם הערמאַן־קרייז, דער ריטם אירער, איז אָבער געווען דינאַמישער און דער ציל — אַ פעסטגעשטעלטער: יעדן שבת — אַ פאַרשטעלונג. דער עולם פלעגט צו יעדער פאַרשטעלונג איבערפילן דעם זאַל, שטיין אפילו אין פּאָיע. בילעטן פלעגן ווערן פון פאַרויס באַשטעלט. עס האָט זיך געשאַפן אַרום אונדז אינ־טערעס און אַטמאָספּער. די פרעסע, אָן אונטערשייד פון באַפאַרבונג, האָט אונדז אַרויסגעוויזן די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט. מיר זענען גיך געוואָרן פאַפולער. דאָס „אַרטיסטישע ווינקעלע“ איז געוואָרן אַן אַדרעס. עס האָבן אונדזערע פאַרשטעלונגען אָנגעהויבן צו באַזוכן אויך פּראַפּעסיאָנעלע אַקטיאָרן און יעדער פון זיי האָט באַדויערט וואָס ער קען נישט שפילן „אַזאַ טעאטער“, ווייל דער עולם פאַרלאַנגט „טשאַלנט“, — אַ פיזמון, וואָס איך האָב שפּעטער געהערט אלע מיניע יאָרן אינעם יידישן טעאטער. די טענה איז אָבער נישט קיין ריכטיקע, ווייל אויב דאָס טעאטער וואַלט נישט געוואַלט גיין אויפן וועג פון לייכטן ווידערשטאַנד און אונטערטראַגן דעם עולם דעם „טשאַלנט“, וואַלט דער עולם, נישט האָבנדיק קיין ברירה, במילא אָנגעהויבן צו באַזוכן אַ קינסטלערישע פאַרשטעלונג און מיט דער צייט זיך צוגעוויינט צו איר. דערצו איז נאָר נויטיק דער צילבאַוויסער אַקטיאָר, נעשמאַק און אויסדויער. אונדזער גרופע האָט דאָס געהאַט.

די פאַרשטעלונגען פון „אַרטיסטישן ווינקעלע“ זענען געוואָרן אַ שם דבר נישט בלויז אין וואַרשע, נאָר אויך אין דער פּראָווינץ. און אַט באַווייזט זיך אַ יונגערמאַן פון קאַליש, אַ געוויסער לייב פּרענקעל, אַן ענטוואַסטישער

טעאטער ליבהאָבער, און לייגט אונדז פאַר צו שפילן די פאַרשטייענדיקע ימים־טובים אין לאַדזשער „סקאַלאַ“־טעאטער. לאַדזש — זאָגט ער — קוקט אונדז אויס מיט אָפּענע אויגן און מיר וועלן נישט נאָר האָבן כבוד, נאָר אויך באַרייכערן אונדזער קאַסע און קענען אָנהייבן טראַכטן וועגן אַ גרע־סערן טעאטער־זאַל, ווי עס איז דער „הזמיר“־לאַקאַל. דער גאַנצער קרייז, מיט מיר בתוכם, האָט זיך אָנגעקאַפט אָן דעם געדאַנק; בפרט, אַז פּרענקעל האָט יעדן איינעם פאַרזיכערט זיין אויפּנטהאַלט אין לאַדזש און ס'האָט אונדז אימפּאַנירט צו ווערן אַ „גאַסטראָלירנדיק טעאטער“. ניצבערג, דאַקעגן, איז נישט מסכים געווען מיט אונדז. ער האָט געהאַלטן, אַז מיר זענען נאָך נישט רייף פאַר אַזעלכע פּראָפּעסיאָנעלע אונטערנעמונגען און, אַ חוץ דעם, טאַרן מיר נישט פאַרלאָזן וואַרשע גראַד צו די ימים־טובים, ווען אונדזער עולם וועט נישט האָבן קיין אַנדער טעאטער. ס'איז, אַלזאָ, אונדזער געזעלשאַפּט־לעכער חוב צו פאַרבלייבן אין וואַרשע. אַזוי האָבן אויך געהאַלטן די אַנ־פירער פון „הזמיר“ און די נאַענטסטע פריינט פון „אַרטיסטישן ווינקעלע“.

דער לאַקנדיקער פאַרשלאַג האָט אָבער גובר געווען און מיר זענען געפאַרן אָן ניצבערגן, וועלכער איז פאַרבליבן קאַנסעקווענט צו זיין שטעלונג.

אין לאַדזש האָט זיך צו יענער צייט געפונען אַן אינטערעסאַנטע גרופּע פון די יונגע שרייבער, זשורנאַליסטן און קינסטלער; י. טרונק, ישעיהו אוגער, ברוך שעפּנער, שולמאַן, לאַזאַר און ישראל קאהאַן, זלמן זילבער־צווייג, וו. ברוינער, דער אַמאַטאָר מאַשקאַוויטש, וועלכער האָט זיך קונה־שם געווען מיט זיינע געוואַגטע און באמת געלונגענע טעאטער־פרווון. פון דער דאָזיקער גרופּע, האָבן מיר באַקומען אַ זייער וואַרעמען קבלת־פנים און די דאָזיקע וואַרעמקייט האָט אונדז באַגלייט די גאַנצע צוויי וואַכן וואָס מיר האָבן פאַרבראַכט אין לאַדזש. זי האָט אונדז, אגב, פאַרגיטיקט פאַר דעם עגמת־נפש און אַנטוישונג, וואָס די דאָזיקע לייכזיניקע אַוואַנטורע האָט געבראַכט מיט זיך.

אונדזער אימפּרעסאַריאָ האָט טאַקע זייער ליב געהאַט טעאטער און געהאַט די בעסטע כוונות, אָבער אין אַרגאַניזאַציאָנעל־אַדמיניסטראַטיווע ענינים האָט ער נישט געהאַט די מינדעסטע אָנונג. דאָס „סקאַלאַ“־טעאטער וואָס ער האָט פאַר אונדז געדונגען, האָט פון אַ לענגערע צייט געפוסטעוועט

און די בינע איז געווען פארוואַרלאַזט און לחלוטין לידיק. ס'איז, אַלזאָ, געפאַלן אויף מיר די לאַסט פון „אויסשטאַטן“ די דאָזיקע חורבה, און פאַר יעדן אַוונט צוגרייטן צו צוויי באַזונדערע דעקאַראַציעס. איך האָב דורכגענישטערט דעם גרויסן בנין פונעם בוידעם ביזן קעלער און אַרויסגעצויגן פון שטויב אַלטע גראַטעס, שטיקלעך צעבראַכענע דעקאַראַציעס, מעבל-שטיק, אַלץ, וואָס עס האָט נאָר געקענט שטיין, ליגן, אָדער הענגען... פון דעם אַלעם זענען געשאַפן געוואָרן די „ספעציעל-מיטגעבראַכטע דעקאַראַציעס“, ווי ס'איז געווען געמאַלדן אין דער רעקלאַמע. אגב, ווען מיר האָבן זיך געווענדט אין פראַפעסיאָנעלן טעאַטער, וואָס האָט דאָן געשפילט אין לאַדזש, נאָך געוויסע טיילן, האָבן מיר באַקומען אַן ענטפער: „איר האָט דאָך מיטגעבראַכט ספעציעלע דעקאַראַציעס“...

נישט געקוקט אויף דער שטאַרקער רעקלאַמע און דעם דערפּענונגס-וואַרט פון ח. ד. נאָמבערג, וועלכן אונדזער אימפרעסאַריאָ האָט אַראַפּגעבראַכט צו דער פרעמיערע, איז דער עולם נישט געקומען און מיר פלעגן אַפרופן איין פאַרשטעלונג נאָך דער אַנדערער. געהייסן האָט עס, אַז דער עולם וויל נישט זען קיין איינאַקטערס, נאָר גאַנצע פּיעסן. ווען נישט די האַרציקע גרופּע לאַדזשער פּריינט, וואָס האָבן אונדז געטרייסט און געמוטיקט, וואָלטן מיר אַריינגעפאַלן אין פאַרצווייפּלונג, בפרט איך, וואָס כ'בין געווען דער הויפט-שולדיקער אין דער גאַנצער אַוואַנטורע, ווי ניצבערג האָט עס באַצייכנט די דאָזיקע אונטערנעמונג.

די „טרופּע“ איז אַן אַנטווישטע און פאַרשעמטע צוריקגעפאַרן קיין וואַרשע און ס'איז געווען קלאַר, אַז מיט דער דאָזיקע נסיעה האָט זיך געענדיקט איר עקזיסטענץ.

מיר האָבן פאַרלוירן ניצבערג, איינעם פון אונדזערע דינאַמישסטע כוחות און טאַקע דעם זאַל פון „הזמיר“, וועלכער איז פאַר דער צייט שוין געוואָרן פאַרדונגען צו אַנדערע. אין דער צייט פון אונדזער אַפּוועזנהייט, איז אויך געשטאַרבן מאַגנוס קרינסקי, וועלכן איך האָב געהאַלטן פאַר מיין גייסטיקן פראַטעקטאָר. אַנשטאַט טריומפּירער, ווי לייב פּרענקעל האָט פאַר אונדז געמאַלן אונדזער צוריקקער פון לאַדזש, אַנשטאַט „קאַפיטאַליסטן“

טעאטער-זכרונות

וואָס גייען בויען אָן אייגענעם טעאטער-בנין, זענען מיר צוריקגעקומען
צעווייטיקטע, צעריסענע און אָן אַ וואַרשטאַט פאַר וויטערדיקער אַרבעט.
פרענקעל איז אָבער געווען צופרידן: ער האָט אונדז „געוויזן“ פאַר לאַדזש
און אונדז בשלום צוריקגעבראַכט קיין וואַרשע. זיין ערשטע אימפרעזע האָט
זיך אים איינגעגעבן...

דאס לעבן בעת דער אַקופאציע

די דייטשן זענען געגאנגען פון איין נצחון צום אנדערן. דער שפייכלער פון דער רוסישער אימפעריע, אוקראינע, געפינט זיך שוין כמעט אין זייערע הענט. זיי באַדראַען שוין די הויפטשטאָט, וועלכע די רוסן האָבן, צוליב פאַטריאַטישע טעמים, משנה־שם געווען פון סאַנקט־פּעטערסבורג אויף פעטראַגראַד. ס'איז אַבער, ווייזט אויס, אַ קנאַפע סגולה קעגן פאַרויסמאַרש פון די דייטשע אַרמיען. אַט זיצן מיר אין אַוונט אויף אַ פאַרשטעלונג פון אַ דייטש־מיליטערישער טרופע אין קאַמינסקי־טעאַטער. קומט אַרויס דער רעזשיסער וואַגנער, אַ ייִדישער אַפיציר אין דער דייטשער אַרמיי, און דערקלערט פייערלעך, אַז ס'איז נאָר וואָס דערהאַלטן געוואָרן די ידיעה, אַ: „אונדזערע העלדישע סאַלדאַטן האָבן פאַרנומען ריגע“. עס ווערט אַ פרייד, אַ „הוראַ“, און אַלע פאַרזאַמלטע שפּרינגען־אויף פון די ערטער און זינגען „דויטשלאַנד איבער אַלעס“. עס האָט דאָן אויסגעוויזן, אַז די דאָזיקע שאַווי־ניסטישע פּערזן, פול מיט גרויסקייט־מאַניע און זעלבסט־באַרימעריי, זענען נישט קיין גוזמא, אַז אַט נאָך אַביסל און גאַנץ אייראַפע וועט שוין ליגן צו זייערע פיס.

אומעטום וווּ די דייטשן האָבן זיך באַפעסטיקט, האָבן זיי זיך באַמיט צו געווינען די סימפּאַטיע פון דער באַפעלקערונג מיט צוואַנגן פון זעלבסט־שטענדיקייט, פון גרינדן אייגענע, פּוילישע לעגיאָנען און מיט באַזייטיקן די שפורן פון דער רוסישער הערשאַפט און פון דער פּראַוואַסלאַוונער קירכע. פון די בנינים וואָס זענען געווען געבויט אין מזרח־סלאַווישן סטיל,

האָט מען באַזייטיקט זייערע אַרכיטעקטאַנישע אייגנשאַפטן און זיי צוגעפּאַסט צו די מערבֿ-אינפּלוצן, וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער פּוילישער אַרכיטעקטור. אויך דער גרויסער „סאַבאַר“ אויפן זאַקסישן פּלאַץ, וואָס האָט סימבאָליזירט די אויבערמאַכט פון פּראַוואַסלאַוויע אין פּוילן, האָט געענדערט זיין אויסזען. פאַרשווינדן דאָס גאַלד פון זיינע אַוואַלע קופּאָלן, די ביזאַנטישע מאַזאַק פּונעם פּאַסאַד, די געבראַכענע אַרטאָדאָקסישע קרייצן זענען פאַרביטן געוואָרן אויף גלייכע קאַטוילישע צלמים. דעם פייערלעכן שמד פון דעם סאַבאַר אויף אַ קאַטוילישער קירכע האָט בייגעווינט דער בייערישער קעניג און דער מיליטערישער פאַראַד, וואָס איז ביי דער גע- לעגנהייט פאַרגעקומען, איז מער געווען אַ מאַניפעסטאַציע פון דייטשן מיליטאַריזם, ווי אַ רעליגיעזע פייערונג.

איך בין קיינמאַל נישט געווען קיין בעלן בייצוויין מיליטערישע פאַראַדן; דאָסמאַל אָבער האָט ער געצויגן מיין אויפּמערקזאַמקייט צוליב דער ענלעכקייט פּונעם בייערישן קעניג צו מיין פעטער גדליהו סעמיאַטיצקי. זיין ווייסע, רונדע באַרד, האָט זיך, לגמרי, נישט געפּאַסט צו דער באַגילדעטער פיקלהאַובע און צום ווייסן פערד אויף וועלכן ער האָט אָפּגענומען דעם מילי- טערישן פאַראַד. איך האָב מיר אים פאַרגעשטעלט אינעם האַרטן, שוואַרצן הוט און אין דער אַלפּאַגענער קאַפּאַטע פון פעטער גדליהו, ווי ער וואַרפט מיר אַראָפּ אַ „צענער“ צו מיין חומש-אַנהייבן און זאָגט מיט זיין ווייכער שטימע: „אַז דו וועסט גוט לערנען חומש, מיין קינד“...

די „געשמדטע“ קירכע אויפן זאַקסישן פּלאַץ איז אָבער נישט געווען פּאַפּולער ביי די פּאָליאַקן און אין דער צייט פון פּוילנס זעלבסטשטענדיקייט, האָט מען זי אינגאַנצן באַזייטיקט און באַשטימט דעם פּלאַץ פאַר מיליטערישע פאַראַדן, אויפן נאָמען פון יוזעף פּילסודסקי.

די פּוילישע טעריטאָריע איז פּאַנאַדערגעטיילט געוואָרן צווישן די דייטשע און עסטרייך-אונגאַרישע אַרמייען אויף צוויי אַקאָפּאַציע-זאָנעס, די דייטשע — מיט וואַרשע אַלס הויפטשטאָט, און די עסטרייכישע — מיט לובלין. דער צפון-טייל, מיט ווילנע, ביאַליסטאָק, איז געווען אַן אָפּגעשלאַ- סענער געביט און האָט זיך גערופן אַבער-אַסט. דאָס פּאַרן פון איין געביט אין צווייטן, איז געווען פאַרבונדן מיט קאַמפּליצירטע פאַרמאָליטעטן, גלייך סוואַלט זיך געהאַנדלט אין אַ נסיעה קיין אויסלאַנד. די דאָזיקע ענדערונג

אין די גרענעצן און באגרענעצונג אין די באוועגונגס-מעגלעכקייטן איבערן לאַנד האָבן זיך, פֿאַרשטייט זיך, אָפּגעשלאָגן אויף דער פּרנסה פון דער באַפעלקערונג, ספּעציעל פון דער ייִדישער. אייניקע טראַדיציאָנעל-ייִדישע פּאַכן, ווי, למשל, פון וואַיאַזשאַרן, וואָס פּלעגן פֿאַר דער מלחמה אַרומפֿאַרן איבער פּוילן, רוסלאַנד און ווייטן מזרח, זענען אינגאַנצן פֿאַרשווונדן. צוגלייך דערמיט, האָט זיך אויך אָפּגעשטעלט די מעגלעכקייט צו עקספֿאַר-טירן די פֿאַרשידנסטע אויסאַרבעטונגען און אַרטיקלען און די פֿאַבריקן האָבן זיך, במילא, געשלאָסן. מאַסן אַרבעטער זענען געבליבן אַרבעטסלאָז און אַנגעהויבן זוכן אַנדערע פּרנסות. ס'זענען אויפגעקומען נייע, אַזוי גערופּענע, מלחמה-פּרנסות, ווי שמוגלעריי פון דערפּער קיין וואַרשע, פון וואַרשע אין די אַנדערע אַקופּירטע זאָנעס. יעדעס געביט, האָט זיך געהאַט זיינע באַ-שטימטע אַרטיקלען; דאַקעגן האָבן אים אויסגעפּעלט אַנדערע, אָפּטמאַל לעבנסנויטיקע. אַזוי פּלעגט מען שמוגלען פון געביט צו געביט: צוקער, מעל, ליכט, מאַנפֿאַקטור סחורה, שוועבעלעך, אד"גל. יידן האָבן אָפּטמאַל איינגע-שטעלט זייער לעבן ביים אַריבערשמוגלען די אַקופּאָציע-גרענעצן, כדי מפרנס צו זיין זייערע פּאַמיליעס. עס האָט זיך געשאַפּן אַ נייער טיפּ פֿאַר-מיטלער צווישן פּאַליאַקן און דייטשן, וואָס האָט גלייכצייטיק געדינט אַלס וועגווייזער איבער די גאַסן און קראַמען. דאָס רוב קריסטלעכע באַפעלקערונג איז פֿאַר דער מלחמה געווען באַשעפּטיקט אין פֿאַרשידענע עפּנטלעכע אַמטן. זיכערקייטס-דינסט, שול-וועזן און ביי אַנדערע אַרבעטן, אין וועלכע עס זענען נישט פֿאַרגעקומען קיין וועזנטלעכע ענדערונגען, האָט זי דעריבער פֿאַרהעלטנישמעסיק ווייניק געליטן פון דער אַקופּאָציע. דאַקעגן אָבער די ייִדישע באַפעלקערונג, ס'רוב סוחרים און בעלי-מלאכות, האָט איבערגע-לעבט אַ שווערן קריזיס און אַרבעטסלאָזיקייט.

ווי געוויינלעך אין דער צייט פון אַ קריזיס, האָבן אויך דאָס מאָל זיך געוואַרפּן אין די אויגן די שטאַרקע קאַנטראַסטן און עקאָנאָמישע איבער-גרופּירונגען פון דער באַפעלקערונג. פון איין זייט — לאַנגע רייען נאָך אַ טעלער זופ און אַ גלאַז טיי, פון דער אַנדערער — געפּאַקטע קאַפּע-הייזער און נאַכט-לאַקאַלן. אין די רייען — אָפּגעקומענע אינטעליגענץ, געוועזענע סוחרים און אַנגעשטעלטע; אין די נאַכט-לאַקאַלן — אויפגעקומענע מלחמה-גבירים, קאַמבינאַטאָרן, שמוגלער. דאַמען פון דער אַזוי-גערופּענער „בעסע-

רער געזעלשאפט" זענען געוואָרן קעלנערקעס, מיידלעך האָבן פאַרלאָזן די מיטל־שולן און געגאַנגען אין כאַר און באַלעט אויף צו דערנערן זייערע עלטערן. עס איז דערשינען אַ נייער סאַרט פּרנסה פאַר יונגע מיידלעך, די אזוי־גערופענע „פאַר־טענצערנס“, וואָס האָבן אָנגעפילט די נאַכט־לאַקאַלן פאַר די דייטשן; פון דאָרט האָט שוין דער וועג געפירט אין די מיליטערישע שאַנד־הייזער, מיט וועלכע דאָס אַקופירטע לאַנד איז געווען איבערפולט.

ווי תמיד, אין דער צייט פון אַ קריזיס, איז דער ערשטער קרבן געווען דאָס טעאטער, בפרט דאָס ערנסטע. מענטשן האָבן זיך גענויטיקט אין צעשטריוונג, אין לייכטע און, דער עיקר, אין ביליקער פאַרווילונג. האָבן זיך טאַקע געשאַפן פאַרשידענע פאַרווילונג־טעאטערן, סטאַבילע און וואַנדערנדיקע, פון צווישן וועלכע ס'האָט זיך אויסגעצייכנט די גרופע; יעדוואַב, קוסטין, קוטנער און אידאָ ערוועסט.

הערשל יעדוואַב, אַ געוועזענער וועבער פון לאָדזש, איז געוואָרן פאַפולער אַלס מאַנאָלאָגיסט פון פּאָליטישער סאַטירע, וועלכע ער פלעגט אַרויסברענגען מיט אַ באַזונדערן חן, פאַרשטעלטערהייט, דורך רמזים און משלים, פלעגט ער קיבעצן די סיטואַציע אין לאַנד און אויף די שלאַכט־פעלדער און דער עולם האָט שוין געוויסט, אַז „וועלוול“ איז נישט קיין אַנדערער, ווי קיינער ווילהעלם און „פייול“ — פראַנץ יאַזעף. דער עולם האָט אָנגעקוואַלן פון יעדוואַבס דריסטקייט און רמזים און האָט זיך געחידושט, ווי אזוי ער „פאַלט נישט אַריין“. ער פלעגט טאַקע נישט איינמאַל „אַריינפאַלן“, ד"ה ווערן באַשטראַפט און אַרעסטירט. דאָס האָט אַבער נאָך מער פאַרשטאַרקט זיין פאַפולערקייט. די דאָזיקע פאַרשטעלונג־גען זענען געווען דער פראַטאַטיפ פון די אזוי גערופענע „קליין־קונסט־טעאטערס“, ווי „אַזאָזעל“, „אַרט“, „סמבטיון“ און די אַרטיסטן יעדוואַב־קוסטין פון דעם שפּעטער פאַפולערן קינסטלען־פאַר; דזשיגאַן־שומאַכער.

די פראַווינץ האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ מער דאַנקבאַר פעלד פאַר טעאטער־פאַרשטעלונגען, ווי וואַרשע. דאָס האָבן תיכף דערפילט די פיפיקע מלחמה־אימפרעסאַריאַס און ס'האָבן זיך אַ לאַז געטאַן אויף דער פראַווינץ אַ גאַנצע רייע אויף גיך־צונויפגעשטוקעוועטע טרופעס פון האַלבע און גאַנצע פראַפעסיאָנאַלן. עס האָט זיך גלייכצייטיק געגרינדעט אויף דער פראַווינץ אַ נעץ פון דראַמקרייזן, וואָס האָבן זיך געשטעלט פאַר

אן אויפגאבע צו באקעמפן די שונד־טעאטערס און געבן פארשטעלונגען פון ווערטפולע פיעסן. אין שפיץ פון די דאזיקע קרייזן האבן זיך געשטעלט בעסערע יונגע אַקטיאָרן. צווישן זיי — אייניקע געוועזענע הערמאַן־תלמידים. די אַרבעט פון די דאזיקע קרייזן האָט געהאַט אַן אומגעהויער קאָנסטרוקטיוון ווערט און אין פיל שטעט פלעגן די שונד־טעאטערס ליידן אַ מפלה און במילא זיי אויסמיידן; דאַקעגן, פלעגן די בעסערע טעאטערס געפינען דאָרט אַ צוגעגרייטן און דאַנקבאַרן באַדן. מיט דער צייט איז געשאַפן געוואָרן אַן ענגערער קאָנטאַקט אין צוזאַמענאַרבעט צווישן די דראַמקרייזן און פראַפעסיאָנאַלן. די דראַמאַטישע טעאטערס פלעגן זיי אַרויסהעלפן מיט רעפערטואַר, אויסבאַרגן רעזשיסאָרן און אַפילו אַן אַקט־יאַר אויף אַפצושפילן אַ ראָל, אין וועלכע ער האָט זיך פאַפולער געמאַכט אין דער הויפטשטאָט. אַזוי האָבן אַ גאַנצע רייע פון בעסערע אַקטיאָרן מיט אסתר־רחל קאַמינסקי בתוכם, ביי ספּעציעלע געלעגנהייטן אויפגע־טראָטן מיט דראַמקרייזן.

די דאזיקע דראַמקרייזן האָבן אויך געדינט אַלס רעזערווואַר פון יונגע כוחות פאַרן בעסערן טעאטער. ווען איך בין, אין יאָרן אַרום, צוגע־טראָטן צו דער גרינדונג פון „וויקט“, האָב איך פון זיי באַקומען אייניקע יוגנטלעכע.

וואַרשע האָט אין דער צייט פון דער אַקופאַציע, ביזן אַנקומען פון דער „ווילנער טרופּע“, נישט געהאַט קיין מזל צו אַ דראַמאַטישן טעאטער. יעדער פרוּוו וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין דער ריכטונג, האָט געבראַכט אַנטוישונג און מאַטערעיעלע היזקות. אמת, די פרוּווּן האָבן קיין שום נייעס מיט זיך נישט געבראַכט. אַחוץ גאַרדינען, וואָס איז כסדר געשפילט גע־וואָרן דורך אסתר־רחל קאַמינסקי און האָט שוין אַנגעוויירן זיין אַמאָליקן רייך; אַ חוץ די „איראַפּעישע“ פיעסן וואָס האָבן מיט זיך קיין ניי וואַרט און קיין נייעס טאָן נישט געבראַכט, האָט דאָס טעאטער נישט געהאַט מיט וואָס אַנטקעגנצוקומען דעם עולם.

דער עולם האָט זיך ביי זיין נייעם לעבנסשטייגער און ראַדיקאַלער ענדערונג אינעם פּאָליטישן לעבן אין לאַנד גענויטיקט, אויב נישט אין נייער טעמאַטיק, איז לכל הפחות אין אַ נייער פאַרם, נייעם ריטם, אין נייע אויסדרוקס־מיטלען. דאָס איז אים דאָס יידישע טעאטער ביז די „ווילנער“

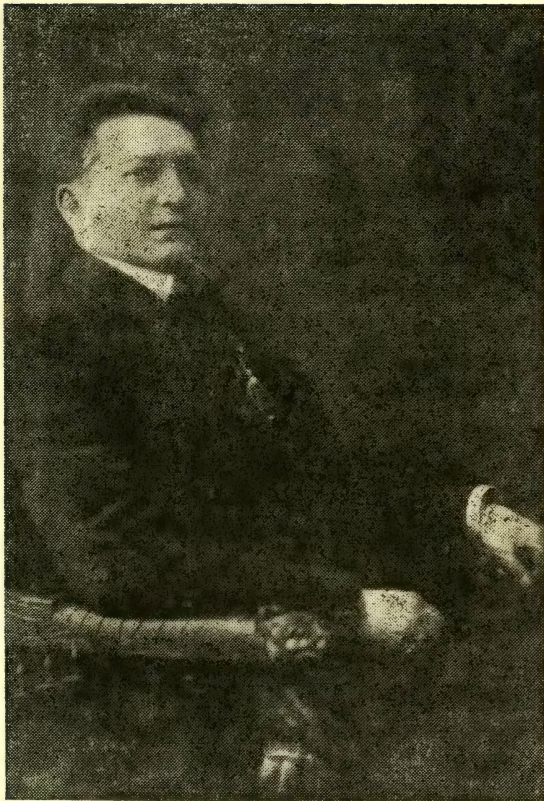
נישט געווען בכוח צו געבן. א טענדענץ דערצו האָט, אמת, אַרויסגעוויזן דאָס „אַרטיסטישע ווינקעלע“, איז עס דאָך אָבער אויף אַ לייכטזיניקן אופן באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. דערפאַר האָט זיך דער עולם אָפגעקערט פון די פאַרשידענע, אַזוי גערופענע, ערנסטע פרווון און זיך געטרייסט מיט דער פאַרווילונגס-פאַרשטעלונג. אָדער אומגעלומפערטער מאַכערייקע. דער קולטורעלער טייל, דאָקעגן, איז אַריבער אין פוילישן טעאַטער, וועלכן ס'האָט איבערגענומען דער קראַקעווער בינע-מיסטער לודוויק סאַלסקי און געגעבן פאַרשטעלונגען פון אַ הויכער קינסטלערישער מדרגה. דער יידי-שער אַקטיאָר איז געבליבן העזאַריענטירט און מאַכטלאָז. כדי צו פאַרשטיין די ענדערונג אין דער מענטשאַליטעט פון עולם, צו זוכן אירע סיבות און מיטלען אַנטקעגנצוקומען דער געשאַפענער סיטואַציע, האָט אים געפעלט די געהעריקע צוגרייטונג און געזעלשאַפטלעכער חוש. ער האָט זיך דערי-בער געבייזערט, געשאַלטן „משהן“, וואָס פאַרשטייט זיך נישט אויף „אמתער קונסט“ און, נישט האַבנדיק קיין ברירה, געמאַכט אויפסניי אַ „לעצטן פרווון“, וואָס האָט געהאַט דעם זעלבן סוף וואָס די פריערדיקע פרווון.

צו איינעם אַזאַ „לעצטן פרווון“ בין איך געוואָרן צוגעצויגן און ער האָט זיך פאַרוואַנדלט אין דעם אָנהייב פון מיין פראַפעסיאָנעלער טעטי-קייט אין יידישן טעאַטער. דאָס איז פאַרגעקומען אין די לעצטע חדשים פון יאָר 1916, אינעם זעלבן „עלזעום“-טעאַטער, וווּ איך האָב געליטן מיין ערשטע גרויסע אַנטוישונג. ווען איך טראַכט וועגן יענער דאַטע, אין וועל-כער איך האָב אויף אַ דעצידירטן אופן איבערגעגעבן מיין לעבן דעם טעאַטער, איז מיר שווער ביים איצטיקן מאַמענט צו אַנטשיידן: צי זאָל איך באַדויערן דעם שריט, אָדער, פאַרקערט, אים דערמאָנען צום גוטן... קומען מיר אויף די געדאַנקען די ווערטער פונעם שטאַרבנדיקן האַצ-מאַך אין שלום עליכמס „בלאַנדזשענדיקע שטערן“: „אָבער נישקשה, ס'איז געווען אַ פריידיק לעבן, אַ מחיהדיק לעבן... אַ לעבן פון אַ יידישן אַקטיאָר...“

צום סוף פון דער גארדין־עפאכע

דער דאזיקער „לעצטער פרווו“, וואָס איז געווען דער אָנהייב פון מיין טעטיקייט אין דער טעאַטער־פּראָפּעסיע, איז געמאַכט געוואָרן דורך אברהם־יצחק קאַמינסקי, דעם באַגרינדער פון דער פאַרדינסטפולער קאַמינסקי־משפּחה, דער מאַן פון אסתר־רחל און פּאַטער פון רעגינאַ, אידאַ און יוסף.

אברהם־יצחק קאַמינסקי האָב איך געקענט נאָך פון פאַר דער מילחמה, ווען איך האָב אים אַרויפגעטראָגן צו לייענען מיין פּיעסע „ווהיין“, ווען איך פלעג קומען הינטער די קוליסן בעת די ווילטעטיקע פאַרשטעלונגען וואָס מיין פּאַטער האָט איינגעאַרדנט. תמיד ווען איך פלעג דערזען זיין אומבאַ־וועגלעך, שטרענג פנים, דערהערן זיין מאַנאַטאַנע שטימע מיטן אַסטמאַטישן הוסטל, פלעגט מיך באַהערשן אַ געפיל פון מורא. עס האָט געבלאָזן פון אים אַ קאַלטע ערנסטקייט און פאַרשלאַסנקייט. ער פלעגט פאַרבלייבן ערנסט אפילו דאָן, ווען ער איז געווען אין אַ גוטער שטימונג. נישט געקוקט אויף די יסורים וואָס זיין שווערע אַסטמע פלעגט אים פאַרשאַפן, האָט ער זיך ליב געהאַט צו וויצלען און צו קיביצן, אַדער, ווי מען רופט דאָס אין טעאַטער־זשאַרגאָן, „אַנציען“, ד״ה, ברענגען דעם צווייטן אין אַ פאַרלעגנ־הייט, מאַכן אים צו נאַר. אויך דאָס פלעגט ער טון ערנסט, גלייך ס׳וואַלט זיך געהאַנדלט אין אַ זייער וויכטיקן ענין. זיין געבלעך ברייט־קנאַכיק פנים פלעגט דאָן נישט באַוועגן מיט קיין מוסקול און דער גלעזערנער בליק פון זיינע גרויסע, גרויע אויגן, האָט געמאַכט גלויבן אין דער ערנסטקייט

אברהם־יצחק קאמינסקי

פון זיינע ווערטער. האָבן אים די אַקטיאָרן גערופן, פונקט ווי עפּלבערגן.
 „דער קאַלטער גולן“.

ווען איך האָב אים אָבער נענטער באַקענט בעת זיך לעצטן פּרוּוו אין
 „עליזעום“ טעאַטער, האָב איך מיך איבערצייגט, אַז די דאָזיקע אַריגינעלע
 פּערזענלעכקייט אין ייִדישן טעאַטער, איז ווייט פון צו זיך אַ גולן... פאַר-
 קערט, צו אים האָט זיך געפּאַסט דער פּאַלקס-אויסדרוק: „אַ גולן צו זיך
 אַליין“. און ער האָט טאַקע אין זיך אומבאַגרענעצטער ליבע צום טעאַטער
 און אין זיך היפּער-עמפּינדלעכן, קרענקלעכן עגאַצענטריזם, פּאַרנאַכלעסיקט
 זיך שוואַכן געזונט און צוגעאַיילט זיך סוף.

אברהם-יצחק קאַמינסקי האָט מיט זיך פּאַרגעשטעלט אַ מערקווירדיקע
 דערשיינונג אינעם ייִדישן טעאַטער; זיך טעטיקייט און זיינע פּאַרדינסטן
 זענען אָבער נישט געוואָרן ווי געהעריק אָפּגעשאַצט. ער האָט געהאַט דאָס
 אומגליק צו זיך דער מאַן פון אַ באַרימטקייט. האָט טאַקע זיך אַמביציע גע-
 ליטן, וואָס ער אַליין האָט די דאָזיקע באַרימטקייט געשאַפּן און דערביי זיך
 אַליין פּאַרטונקלט אין איר שאַטן.

געשטאַמט האָט ער פון אַן אַרעמער פּראַלעטאַרישער פּאַמיליע, וווּ
 דער דלות האָט געפּייפט אין אַלע ווינקעלעך און דער הונגער איז געווען
 אַן אַפּטער גאַסט. ס'איז כאַראַקטעריסטיש דער פּאַלגנדיקער פּאַל פון זיך
 קינדהייט, וועלכן אברהם-יצחק האָט ליב געהאַט צו דערציילן; דער פּאַטער
 זיינער, אַ חסיד, האָט אים אַמאָל מיטגענומען אויף יום-טוב צו זיך רבין.
 כדי נישט פּאַרשעמט צו בלייבן פאַר די נגידישע חסידים וואָס פּאַרנעמען
 דעם אויבן-אַן ביים רבינס טיש, האָט זיך אברהם-יצחקס פּאַטער אויסגע-
 באַרגט ביי אַ שכן אַ ניי סאַמעטן היטל און, אַזוי אַן אויסגעפּוצטער, זיך
 געפּילט „מעשה מענטש“. אברהם-יצחק האָט נישט געקענט זיך זאָט אַנקוקן
 אויפן געבאַרגטן היטל וואָס האָט באַשיינט דעם טאַטנס קאַפּ און, אויסנוצנ-
 דיק אַ מאַמענט פון געשפּאַנטער שטילקייט, רופּט ער זיך אַן אויפן קול:

— עץ מיינט, אַז דאָס איז מיין טאַטנס היטל?.. דאָס האָב איך גע-
 באַרגט ביים שכן“...

ער האָט שוין, אַלזאָ, אין זיינע קינדער-יאָרן ליב געהאַט צו זאָגן דעם
 אמת אין די אויגן, ווי אַלע, וואָס האָבן ליב צו זאָגן דעם אמת, איז ער געווען

ווייניק באַליבט ביי די אַרומיקע; פלעגט מען אויסמיידן „אַריינצופאַלן“ צו אים אין מויל...

איך געדענק אַ פאַל, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר זיין איבערגע-טריבענער אויפריכטיקייט און מאַנגל פון זעלבסטקאָנטראָל ביים „אַריינזאָגן דעם אמת“. אין קאָמינסקיס טעאָטער האָט גאָסטראַלירט אַן אַמעריקאַנער ביליקער „סטאַר“, וועלכער האָט געהאַט אַ נישט-פאַרדינטן, שטורמישן דערפאַלג ביים עולם. אין אַ שבת בייטאָג, צווישן איינער און דער צווייטער פאַרשטעלונג, רופט אים קאָמינסקי אַרײַן אין טעאָטער-בופעט, כדי אים מכבד צו זיין מיט אַ שנאַפּס. ווען דער „סטאַר“, אַ געשמייכלטער פון דער דאָזיקער איינלאַדונג, הייבט אויף פּייערלעך דעם כּוּס, זאָגט אים אַברהם-יצחק:

— מיינט איר דאָך, אוודאי, אַז איר זענט אַן אַקטיאָר, זאָג איך אייך, אַז איר זענט אַ... (דאָ קומט אַ צענזורירבאַרער אויסדרוק).

קאָמינסקי האָט זיך אויסגעצייכנט פון צווישן זיינע חברים מיט זיין דורשט נאָך וויסן, ער האָט זיך אָפּגעגעבן חשבון און ביי יעדע געלעגנהייט אונטערגעשטראַכן, אַז אַ „גראַבער יונג“ קען נישט אַראַפּרעדן פון דער בינע צו אַן עולם.

— ווי ווילט איר, — פלעגט ער טענהן צו אַקטיאָרן — אַז דער עולם זאָל אייך גלויבן, אַז איר ווייסט אַליין נישט וואָס איר רעדט.

אַן אויטאָדידאַקט, האָט ער פּריי באַזעסן אייניקע שפּראַכן און אַפילו איבערזעצט אַ גאַנצע רייע פּיעסן פון די אַריגינאַלן, ווי „צ״ב, מאַליערס „דער איינגעבילדעטער קראַנקער“, שילערס „רויבער“, גאַרקיס „אויפן אַפּגרונט“. ער האָט אויך אַנגעשריבן אייניקע אייגענע פּיעסן וואָס זענען געוואָרן געשפּילט און פאַרעפּנטלעכט. זיין „ידישע אַקטיאָרן אויף דער ריזע“ האָט אַ ליטעראַרישן און דאַקומענטאַלן ווערט.

לְהִיפּוֹךְ צו אַנדערע ייִדישע אַקטיאָרן פון זיין צייט האָט קאָמינסקי ליב געהאַט צוצוציען צום טעאָטער יונגע כּוחות און אַנטדעקן נייע טאַלאַנטן. אַזוי האָט ער אין דער אַרעמער נייטאַרין רחל האַלפּערן אַנטדעקט די צו-קונפּטיקע גרויסע אסתר-רחל קאָמינסקי. אַליין אַ מנגן און פּילזייטיקער אַקטיאָר, האָט אים פּונדעסטוועגן געצויגן דאָס דראַמאַטישע טעאָטער, וואָס ער האָט זיך באַמיט צו פאַרפּיינערן און צו דערהייבן. ער איז געווען דער

ערשטער אינעם פראפעסיאנעלן טעאטער צו שאפן א קינסטלערישן אַנ-סאָמבל — „די פאראייניקטע טרופע“, וואָס איז באַשטאַנען פון די בעסטע רראַמאַטישע אַקטיאָרן פונעם פאַרמלחמהדיקן פּעריאָד און צוצוציען אַלס סטאַבילן רעזשיסאָר דעם יונגן דראַמאַטיקער מאַרק אַרנשטיק. ביז אים איז זיך סײַדישע טעאטער באַגאַנגען אָן אַ רעזשיסאָר; וווּ צו שטיין און וווּ צו גיין פלעגט אַנווייזן דער ערשטער אַקטיאָר, אַדער, ווען יענער האָט זיך געפּוילט, האָט עס געטון דער אינספּיציענט.

קאַמינסקי איז אויך געווען דער ערשטער צו אַנגאַזשירן אַ קינסטלער אויף צו מאַלן דעקאָראַציעס. האָט זיך טאַקע דער סעזאָן, מיטן אַנטייל פונעם געשולטן דעקאָראַטאָר לאַפּידוס, אויסגעצייכנט מיט זיין געשמאַקפולער אויסשטאַטונג. אָן אומפאַרגעסלעכן רושם האָט אויף מיר געמאַכט לאַפּידור סעס מאָנומענטאַלע דעקאָראַציע צו קאַמינסקיס היסטאָרישע פּיעסע „ר׳ עקיבא מיט זיינע 24 טויזנט תלמידים“. די מאַסן-סצענעס, אין דער דאָזיקער פאַרשטעלונג, זענען געווען אַ רעוועלאַציע אינעם ייִדישן טעאטער.

א. י. קאַמינסקי איז געווען אַ סאָלידער, קלוגער אַקטיאָר, וואָס האָט געשאַפן אַ רייכע גאַלעריע פון כאַראַקטערס און געשטאַלטן; דעם מאַנגל אין טעמפּעראַמענט האָט ער פאַרטראָגן מיט לאַגישן איבערצייגונגס-כוח, מיט נישט-געקינצלטן רעאַליזם, מיט קאַנסעקווענטער אויסגעהאַלטנקייט. עס איז קיין ספק נישט, אָז ווען נישט דער העלער גלאַנץ פון אַסתר-רחלס טאַלאַנט, וואָלט זיין ראַלע אין טעאטער געפונען אַ ברייטערן אַפּקלאַנג און אַפּשאַ-צונג. אברהם-יצחק האָט דאָס פאַרשטאַנען און דערפון שטאַרק געליטן. אייניקע מאָל האָט ער אַפילו געפרוּווט זיך אַפּטיילן פון זיין פּרוי, אַרגאַני-זירנדיק טרופעס אָן איר אַנטייל, אָבער ער האָט תמיד פאַרענדיקט מיט דעפיציטן און אַסתר-רחל האָט געמוזט שיקן געלט „אויסצוקויפן“ די טרופע פון האַטעל און זי אַראַפּצוברענגען קיין וואַרשע. ווען אַסתר-רחל איז אַנ-גאַזשירט געוואָרן קיין אַמעריקע, איז ער נאַכגעפאַרן, אויפגעטראָטן אין אַ צווייטן טעאטער און... געליטן אַ נייע אַנטישונג. פאַר דעם געלט וואָס אַסתר-רחל האָט מיטגעבראַכט פון אַמעריקע, האָט אברהם-יצחק אויפגע-בויט דאָס קאַמינסקי-טעאטער אין וואַרשע און אויך אין דעם נישט מצליח געווען. דאָס אַרט, וווּ עס האָט זיך געפונען אָן אַלטער צירק-מעסיקער בנין וועלכן ער האָט אַפּגעקויפט, איז געווען ווייט פונעם ייִדישן צענטער, דער

אסתר-רחלס פֿאַמיליע אויף דער „אַטוואַצקער ליניע“.

אין צענטער: אברהם-יצחק מיטן זון יוסף; איבער אים: אידא (פון רענטס) און רעגיא מיט איר מאן ווייסמאַן; לינקס פון זיי: דוד לואי און מינאַ ליכטענבערג; אַנגעשפּאַרט אן איר מוטער רבקה ליכטענבערג (אסתר-רחלס שוועסטער); לינקס פון זיי: אסתר-רחלס צווייטע שוועסטער קיילע מיט איר מאן פּוּלמאַן (שותפים צום קאַמיניסטישע-אַטער) מיט זייער זון פּראָפּעטאָר אַלעקסאַנדער פּוּלמאַן.

צוגאנג א פאטאלער, ווינטער — ממש לעבנסגעפערלעך. נאך א קאסטבארן רעמאנט האט זיך ארויסגעוויזן, אז דער ריזיקער רונדיקער זאל איז נישט באקוועם, און דער מינדעסטער אקוסטיק און דער בנין אנטשפרעכט בכלל נישט פאר א דראמאטיש טעאטער. די גוטע כוונה צו שאפן א טעאטער־היים פאר אסתר־רחלען האט געבראכט מיט זיך נייע אנטווישונג און יסורים. אסתר־רחל האט זיך ווידער געמוזט לאזן אין וועג אריין, פארדינגענדיק דעם בנין פאר אפערעטן־אנסאמבלען, אדער אפילו פאר פרעמדשפראכיקע טרו־פעס. ווען אברהם־יצחק פלעגט זען דעם עולם שטרעמען צו עפעס א ביליקע מאכערייקע אין זיין טעאטער, פלעגט ער אים שעלטן, הגם ער האט אדאנק דעם געהאט פרנסה.

דער געדאנק, אז אסתר־רחל דארף זיך כסדר ארומשלעפן און שפילן ווינטער אין נישט־געהיצטע טעאטערס, ביי די שווערע אקופאציע־באדינ־גונגען, האט אים געשטויסן צו מאכן נאך איינעם, דעם לעצטן, פרוו, אין „עליזעום“־טעאטער, צו וועלכן איך בין געווארן אנגאזשירט. דער אויסוואל פון רעפערטואר, איז אבער נישט געווען קיין געלונגענער. אסתר־רחל האט באדארפט שפילן נישט־פאסיקע פאר איר ראָלן, ווי די „קאמעליען־דאמע“, דבורה אין נאָמבערגס „משפחה“, און דעריבער איז אויך דער דאזיקער פרוו דורכגעפאלן.

צו יענער צייט זענען אונטערגעקומען צוויי פיפיקע סוחרים, וואָס האָבן אַרויסגעפילט אַ גוטע קאַניונקטור פאַר אסתר־רחלס גאַסטשפילן אויף דער פראַווינץ און האָבן אונדז אַלע אַנגאַזשירט פאַר אַ טורנע איבערן אַקו־פירטן גווערנעמענט. אברהם־יצחק האט אויף גיך צונויפגעשטעלט אַ צוויי־טע טרופע און האט זיך, אַ קראַנקער און אַ צעבראַכענער, געלאָזן באַזונדער אין וועג אַריין. דאָס זענען געווען די לעצטע קאַנוולסיעס פון אַ געפאַלע־נעם ריז; אין אַ צוויי יאָר אַרום איז ער געשטאַרבן אין דער פרעמד, אין לאַמזשער שפיטאַל, און געבראַכט געוואָרן צו קבורה אויפן דאַרטיקן בית־עולם.

מיט אַברהם־יצחק קאַמינסקי איז פאַרשוונדן אַ קינסטלער — אַ בעלי־חלומות, אַ פיאַנער און אומדערמידלעכער קעמפער פאַר אַ בעסער יידיש־טעאטער. מיך האט ער אַריינגעפירט אין דער סביבה פון אסתר־רחל קאַ־

מינסקי, ווו איך האָב מיר, מיט דער צייט, אויפגעבויט מיין פאמיליען-
לעבן און אַן אייגענעם אַרבעטס-וואַרשטאַט.

איך בין, אַלזאָ, אָנגעקומען אין ייִדישן טעאטער ביים סוף פון דער
גאַרדין-עפּאָכע. די תקופה האָט געגעבן אַ שטויס דאָס ייִדישע טעאטער
פאַרויס, אַרויסגעפירט עס פון ווינקעלער-אַטמאָספּערע און עס איינגעגליי-
דערט אינעם אייראָפּעיִשן, ספּעציעל רוסיש-פּוילישן, טעאטער-לעבן.

די פּאָליטישע סיטואַציע אין יענע לענדער, די כסדרדיקע רדיפות און
באַגרענעצונגען, האָבן אַריינגעבראַכט אין ייִדישן טעאטער אַ נייעם עולם,
וואָס איז דערצויגן געוואָרן אויף די בעסטע מוסטערן פון רוסישן טעאטער.
יעקב גאַרדין האָט געפונען אַן אַפּקלאַנג אין זייערע הערצער; זיינע פּאָ-
מיליען-דראַמעס זענען געווען אַ רמז אויף זייער פּערזענלעכער טראַגעדיע,
אויף דער נאַציאָנאַלער טראַגעדיע פון ייִדישן פּאָלק, וואָס איז דאָס שטיף-
קינד צווישן שכנים.

גאַרדין איז געקומען צוזאַמען מיט איבסענען, מיט טשעכאוון און, הגם
ער איז קינסטלעריש נישט דערוואַקסן צו זיי, איז אָבער זיין ווירקונגס-
קראַפט אין יענער צייט נישט געווען קלענער פון זיי. דאָס ייִדישע טעאטער
איז אויך אַרויסגעקומען מיט אַשן, פינסקי, הירשביינען, אַרנשטיינען און
שלום עליכמען. פילע רוסישע, פּוילישע און אפילו דייטשע טעאטערס האָבן
אָנגעהויבן שפּילן איבערזעצונגען פון די דאָזיקע מחברים. דאָס האָט גע-
שאַפן פרעסטיזש און במילא פאַראינטערעסירונג פאַרן דראַמאַטישן טעא-
טער פון דער גאַרדין-תקופה. זי האָט אויך דערצויגן אַ גאַנצע רייע טאַלאַנט-
טירטע אַקטיאָרן, מיט אסתר-רחל קאַמינסקי בראש. די גאַסטשפּילן פון
קאַמינסקיס „פאַראייניקטע טרופּע“ אין פעטערסבורג האָבן אַרויסגערופן די
גרעסטע שבחים ביי דער רוסישער קריטיק, וואָס האָט פאַרגליכן די דאָזיקע
טרופּע מיט די גרעסטע רוסישע טעאטערס. דער באַקאַנטער קריטיקער
קוגעל האָט אָנגערופן אסתר-רחלען: די ייִדישע דווע.

מיט דעם מלחמה-אויסברוך האָט זיך פאַרענדיקט די גאַרדין-תקופה.
עס האָט זיך בכלל איבערגעריסן דער אַנטוויקלונגס-עטאַפּ פונעם ייִדישן
טעאטער. איך בין אָנגעקומען אַהין אין אַ כאַאָס-צייט. פונעם אַלטן זענען
פאַרבליבן נעבעכדיקע שפּורן. צוליב פּרנסה-זוכעריי און אַ „חיי-שעה“ איז
מען געוואָרן אַפּאַטיש, ציניש. דאָס „דורכשטופן די צייט“ איז געוואָרן דער

אינהאלט פון לעבן און אלע מיטלען דערצו זענען געווארן געכשרט. אסתר-רחל האָט שטאַרק געליטן צוליב דער געשאַפענער לאַגע, זי האָט אָבער סטאַזש אַריבערגעטראַגן די ירידה און געזוכט אַ טרייסט אין אונדז, די יונגע מיטגלידער פון איר נייער טרופע. איר טאַכטער, אידאַ, מיין „הזמיר“-חבר הענדעך העלדענבערג און איד, פלעגן זי באַרויַקן און דערמוטיקן. מיר זענען געווען פול מיט האַפענונג און גלויבן, אַז „מיר וועלן דאָס איבערמאַכן!.. אידען און מיר איז דאָס מיט דער צייט געלונגען, העלדענבערג האָט פאַר-לאָזט די בינע און געוואָרן אַ פאַבריקאַנט.

ווען איד וואָרף איצט אַ רעטראַספעקטיוון בליק אויף די אַלע אַנטוויק-לונגס-עטאַפן פון ייִדישן טעאַטער, וואָס זענען אומגעקומען אין היטלערס גאַז-קאַמערן צוזאַמען מיטן אייראַפּעישן ייִדנטום, בין איד פשוט פאַרכאַפט פון דעם קאַפּשווינדלערישן שפרונג וואָס דאָס טעאַטער האָט געמאַכט. זינט גאַלדפאַדען האָט עס, אין יאָר 1876, געגרינדעט אין יאַס, ביז מיין כאַנייטע „שולמית“-אויפפירונג אין יאָר 1939 אין פּוילן.

דאָס ייִדישע טעאַטער, וואָס אונדזערע אבות האָבן געהאַלטן פאַר אַ מושב לצים, פאַר אַ דעמאָראַליזירנדיקע נעץ פון אַפיקורסות, האָט זיך פאַר דער דאָזיקער קורצער צייט מיט שטורמישן אימפעט אַפגעריסן פון דער קייט פון אָבערגלויבן און צוריקגעשטאַנענקייט, דורכגעבראַכן די געטאַ-מויערן פון קלויז און שטיבל און געוואָרן אַ באַדייטנדיקער אינסטרומענט אין דער קאַפעלע פון אייראַפּעישער טעאַטער-קונסט. געקומען דער לעצטער און פאַרנומען איינס פון די ערשטע ערטער. אַזאַ אומנאַרמאַלער אַנטוויק-לונגס-פּראָצעס איז בשום אופן נישט קיין געזונטער. וואָס איז דען ביי אונדז יאָ געזונט געווען? דאָס טעאַטער ביי אַנדערע פעלקער האָט אויס-געטראָגן, קולטיווירט די מלוכה, די געזעלשאַפט, דער מעצענאַט; ביי אונדז — אויסשליסלעך דער אַקטיאָר אויף זיינע שמאַלע פלייצעס. דער אַקטיאָר איז געווען זיין באַשעפער, בויער, אַנפירער און פינאַנסיסט. און מערקוויר-דיק, — די גרעסטע צאָל פון אונדזערע בעסערע אַקטיאָרן האָט געטאָן איר אַרבעט אונטערבאַוווסטזיניק, נישט אַפגעבנדיק זיך קיין חשבון אין איר מיסיע. די אַקטיאָרן האָבן דאָס געטון, ווייל „עפעס האָט זיי געצויגן צו דעם זינדיקן שטיקל ברויט“. טייל האָט אימפּאַנירט צו זיין „פירשטן, גראַפן אונד קעניגער“, להיפוך צו דעם דלות פון וועלכן זיי זענען אַרויס; ס'האָט אימ-

פאָנירט די פאָטעטישקייט פון דעם דייטשמעריש, די חיי־שעה וואָס די פאָר־
שטעלונג איז געווען פאָר דער גרויער ווירקלעכקייט פון זייער נעבעכדיקן
לעבן. בלויז יחידים האָבן זיך אָפגעגעבן חשבון פון זייער שליחות. און אַט
די צילבאווסטע האָבן דאָס טעאָטער אַרויסגעשלעפט פון די וויקעלעך.
אָוועקגעשטעלט אויף די ראַכטישע פיסלעך און מיט כוח אַרויפגעפירט
אויפן ברייטן שלאַך פון מאָדערנעם טעאָטער. די יחידים האָבן אַראָפגע־
שלעפט פון דעם נפּשל די פאָפירענע קרוינען, אויסגעוואַרצלט פון זיין לשון
דעם דייטשמערישן פרינצן־זשאַרגאָן און אַנטפלעקט פאָר אים די אוצרות
פון פאָלק. דער גרויער אַקטיאָר האָט אינסטינקטיוו דערפילט זיין שליחות
און מיט מערקווירדיקער דיסציפלין זיך געלאָזט פירן פון די יחידים. אַט.
הפנים, אַז די דיסציפלין און דאָס אַחריות־געפיל, האָבן געשאַפן דעם קפיצת
הדרך, וואָס האָט געפירט איבער דער גאַלדענער גאַרדין־תּקופה צום מאָדער־
נעם ייִדישן טעאָטער, וואָס איז דורך היטלערן פאַרשניטן געוואָרן.

גאַרדין איז געקומען ווי אַ נאַטירלעכער המשך פון גאַלדפאָדענען, ווי
אַ קאַנסעקווענטער איבערגאַנגס־שטאַפל אין דער אַנטוויקלונג פון ייִדישן
טעאָטער. די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אָבער איבערגעריסן זיין ווייטער־
דיקן גאַנג. אין דער דאָזיקער כאַאָטישער און נישט־זיכערער צייט, בין איך
אַנגעקומען אין ייִדישן טעאָטער און זיך מיט אים פאַרבונדן אויף מייַן גאַנצן
לעבן.

מיט די „בלאנדזשענדיקע שטערן“

ס'איז געווען אַ שווערער ווינטער. דאָס צופירן פון שפיץ און האַלץ פאַר דער הויפטשטאָט פלעגט פאַרקומען נישט רעגולער. מענטשן זענען געפאלן אין די גאַסן פאַר הונגער און קעלט. ס'האַבן זיך באַוויזן אין פאַר-קויף „ערזאַצן“, וואָס האָבן באַדאַרפט פאַרטרעטן די נויטיקסטע פראָדוקטן. ווי: ברויט, פוטער, זאַלץ. געוויסע פראָדוקטן פלעגן אַריינגעשמוגלט ווערן פון אַנדערע אַקופאַציע-געביטן און נאָר יחידים האָבן זיך געקאַנט אויף זיי דערלויבן. צוליב דער גרויסער צאָל וויטאַמינלאָזע „ערזאַצן“ האָבן זיך פאַרשפרייט איבערן לאַנד עפידעמישע קראַנקייטן. געוויסע שטעט און אַפילו גאַנצע ראיאָנען, זענען געוואָרן שטרענג איזאָלירט און דאָס אַריין און אַרויספאַרן איז געווען פאַרבונדן מיט אַ גאַנצע רייע קאַמפליצירטע פאַר-מאַליטעטן.

אין אַזאַ שווערער צייט האָבן די צוויי סוחרים, די ניי-געבאַקענע אימ-פּרעסאַריאָס, אַרויסגעפילט קאַניונקטור פאַר אַ פראָווינץ-טורנע און מיר איז באַשערט געווען, אַדאַנק דעם, צו שטעלן מיינע ערשטע טריט אינעם פראַ-פעסיאָנעלן ייִדישן טעאַטער. דער געדאַנק וועגן דער פאַרשטייענדיקער ריי-זע, די סודותפולע ראַמאַנטיק פון דעם נע-ונדל-לעבן פון די בלאַנדזשענ-דיקע שטערן, האָט מיך געלאַקט און געהאַלטן אין אַ פיבערדיקער געשפאַנט-קייט די גאַנצע צייט פון די צוגרייטונגען.

די דאָזיקע צוגרייטונגען האָבן אין מיינע אויגן אויסגעזען ווי עפאַכע-מאַכנדיקע געשעענישן. עס האָט זיך געגרייט אונדזער אַדמיניסטראַטאָר

וואָס איז אַרויסגעפֿאַרן „מאַכן שטעט“; עס האָט זיך געגרייט די גאַנצע טרופּע. מיט אַסתר-רחל און אידאָ בראש, ביים רעפּעטירן די פּיעסן פֿאַרן טורנע און אַמאָינטענסיווסטן פון אַלע, דאַכט זיך, האָב איך מיך געגרייט. אונדזערע אימפּרעסאַריאַס, ווי געניטע סוחרים, האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז צו יעדער „בראַנזשע“ פֿאַדערט זיך איר ספּעציאַליסט, האָבן זיי אַלס דעם אַדמיניסטראַטיוון אָנפירער פון טורנע אַנגאַזשירט אַסתר-רחלס ברודער-זון, דעם יונגן אברהם האַלפּערן. דער ערלעכער, גוטמוטיקער און לעבנס-לוסטיקער האַלפּערן איז, פון דאָן אָן, שוין פֿאַרבליבן אונדזער געשווירער-נער אַדמיניסטראַטאָר אויף לאַנגע יאָרן. זיין אויפגאַבע, צו יענער צייט, איז געווען אַ ביז-גאָר פֿאַראַנטוואָרטלעכע און קאַמפּליצירטע. אַ חוץ אַן אַלגע-מיינע דערלויבעניש אויף באַוועגן זיך איבערן לאַנד און אויף שפּילן טעאַ-טער, איז נאָך נויטיק געווען אַ ספּעציעלע לאַקאַלע דערלויבעניש פון יעדן שטאַט-קאַמענדאַנט. אַ חוץ דעם האָט מען געמוזט אויסגעפינען און צוגרייטן פֿאַסיקע טעאַטער-בנינים פֿאַר אונדזערע פֿאַרשטעלונגען. האַלפּערניצען האָט זיך איינגעגעבן אויסצואַרבעטן אַ שפּיל-פּלאַן פֿאַר אַ גאַנצן חודש פֿאַרויס, פֿאַרויסזעענדיק אויך צוגענגלעכע קאַמוניקאַציע-מיטלען.

פֿאַר דער צייט פון האַלפּערנס הכנות האָבן מיר באַדאַרפט צוגרייטן דעם רעפּערטואַר פֿאַרן טורנע. היות ווי ס'איז געווען באַשטימט אין אייניקע שטעט צו שטיין אַ גאַנצע וואָך, האָט מען יעדן אַוונט געדאַרפט שפּילן אַן אַנדער פּיעסע. מיר האָבן, אַלזאָ, באַדאַרפט במשך פון אַ צען טעג צוגרייטן זעקס פּיעסן... פֿאַרשטייט זיך, אַז די אַלע פּיעסן זענען שוין פיל מאָל גע-שפּילט געוואָרן דורך אַסתר-רחל קאַמינסקי; פֿאַר אונדז, יונגוואַרג, זענען זיי אָבער געווען ניי און אייניקע — אינגאַנצן אומבאַקאַנט. האָב איך גע-מוזט „איינשטודירן“ אויפן שפּרונג זעקס גרויסע ראָלן. דריי פון גאַרדינס רעפּערטואַר; שלמהן אין „מירעלע אפרת“, צלאַל ראַפּאַפֿאַרט אין דער „שחיטה“ (אין „עליזעום“, צוזאַמען מיט אברהם-יצחק קאַמינסקי האָב איך געשפּילט דעם רב ר' זיסל, צוליב דעם אָבער וואָס ער איז נישט מיטגע-פֿאַרן, האָב איך געמוזט איבערנעמען זיין ראָלע). טראַכטנבערג אין „כאַשע די יתומה“, זאַלקינד אין פּינסקיס „מוטער“, גראַף דע שאַראַנס אין באַ-טיילס „אומפֿאַרשטענדיקע מיידל“ און ד"ר ראַנק אין איבסענס „נאַראָ“. דאָס „שטודירן“ איז באַשטאַנען פון פשוטן באַהערשן דעם טעקסט, דאָס רעפּע-

טירן — פון פעסטשטעלן די שטעלונגען און פארן איבעריקן דארף שוין דער סופלאָר זאָרגן. אזוי ווי איך בין נישט געוויינט געווען צו קיין סופלאָר און האָב מיך שטאַרק געשראַקן פאַרן מעכאַנישן איבערחזרן נאָך אים די ווערטער, האָב איך אַלע ראָלן אויסגעלערנט אויסנווייניק. די דאָזיקע טעקסטן זענען אזוי איינגעקריצט געוואָרן אין מיין זכרון, אַז איך קען זיי נאָך היינט, אזוי פיל יאָרן שפּעטער, איבערחזרן אויסנווייניק.

אסתר-רחל פלעגט זיך חדושן ווי אזוי איך באַווייזן צו יעדער רעפּע-טיציע צו קומען מיט אַן „איינשטודירטע“ נייע ראָל... אמת, איך האָב דאָן נישט געגעסן, נישט געשלאָפּן, נישט געזען זיך מיט קיין מענטש, נאָר פאַר-וואַנדלט זיך אין אַן אַפּאַראַט וואָס נעמט אויף און פאַרפיקסירט אויף אַ מעכאַנישן אופן די טעקסטן פון מיינע ראָלן. איך פלעג נאָר מאַכן אַ קורצע אַפּרופּויע צווישן איין ראָל און דער אַנדערער, כדי אַריבערצושפּרינגען אויף דער „וואַלווקע“ (אַ פּלאַץ אין וואַרשע וווּ מען פלעגט פאַרקויפּן גע-נוצטע מלבושים) און זיך צופאַסן פאַר יעדער ראָל אַן אַנטשפּרעכנדיקן מלבוש, אַ כאַראַקטעריסטישן אַביעקט, אַן אַלטמאָדישן, אַדער טיפּישן יקר-המציאות; הגם די אַזוי-גערופּענע „קאָסטיומען“ האָט די דירעקציע גענומען ביי דער „מומע רבקה“, אסתר-רחלס עלטסטע שוועסטער, האָב איך אָבער נישט געוואַלט קליידן מיינע פּערסאָנאַזשן לויטן אויסגעטראַטענעם נוסח, גראַד אזוי ווי איך האָב מיך באַמיט אויך צו שפּילן זיי אַנדערש. האָב איך זיך דעריבער געשלעפּט אין וועג מיט אַ ריזיקן קויש, וועלכן ס'פלעגט מיר אַפּטמאַל אויסקומען אַליין צו טראַגן אויף די פּלייצעס. אָבער וועמען האָט דאָס אַלץ געאַרט! דער עיקר איז דאָך געווען צו זען אַ „וועלט“ און צו שפּילן טעאַטער.

נאָך לאַדזש, איז דאָס געווען מיין ערשטע רייזע איבערן לאַנד, דער אַנהויב פון אַ לאַנגיעריקן נע-וונדן לעבן פון אַ יידישן אַקטיאָר. איך האָב זיך באַקענט מיט נייע שטעט, נייע מענטשן, מיט אַ נייעם פאַר מיר לעבנס-שטייגער. איך האָב מיט זשענדעקייט איינגעזאַפּט אין זיך איינדרוקן פון באַזוכן פאַרשידענע היסטאָרישע פּלעצער, פאַרוואַרלאַזטע פעסטונגען, אַלטע שולן, בית עלמנס; צוגעהערט זיך צום קלאַנג פון די פאַרשידענע דיאַלעקטן און אויסשפּראַכן אין די באַזונדערע פּראָווינצן; באַקענט זיך מיט קולטור-אינסטיטוציעס, מיט וועלכע ס'זענען צו יענער צייט אזוי רייך געווען די

פויליש-יידישע שטעט און שטעטלעך; די ביבליאטעקן, דראַמקרייזן, כאַרן; באַקענט זיך מיטן לעבן אין די האַטעלן, אין די באַנען. נישט געפילט די קעלט אין די נישט-געהייצטע האַטעל-צימערן, אין וואַגאַנען פון דריטן קלאַס. צוגעקוקט זיך צו די רייזנדיקע יידן, פּאַליאַקן, דייטשן, שמוגלער, שו-לערס, צוגעהערט זיך צו זייערע שמועסן, אַבסערווירט טיפן, זייער אופן פון רעדן, באַוועגונגען, העויות. צוגעקוקט זיך צו קאַרטנשפילער און גענאַשט פון זייערע פנימער און בליקן אומצאָליקע ניואַנסן פון אויסדרוקן און עמאַ-ציעס. אַבסערווירט, ווי די שולערס „באַאַרבעטן“ אַ נאַוון פויער און נעמען ביי אים צו די לעצטע פאַר גראַשן מיט זייער געשיקטן: „שוואַרץ — געווינט, רויט — פאַרשפילט“. נישט געפילט די מידקייט פון לויפן אינעם פינצטערן און קאַלטן פאַרטאַג צו דער באַן; זיך מחיה געווען מיט אַ הייס טעפעלע „פליישריי“, — אַ מין וואַסערדיקע זופ, וואָס פאַרשלאַפענע קולות פלעגן אויסרופן אויף די וואַקואַלן.

אין טאַקע יעדעס נייע אָרט פאַר מיר געווען אַן אַנטפּלעקונג, דאָס אַנ-קומען אין אַ נייע שטאָט — אַ געשעעניש. נישט בחינם האָט עס זיך אויפן גאַנצן לעבן איינגעקריצט אין מיין זיכרון. אַ סך פון די אַלע שטעט האָב איך במשך פון מיינע ווייטערדיקע וואַנדערונגען באַזוכט אייניקע מאָל, מיט דער צייט זיך געפילט דאָרט ווי אַן אייגענער, היימישער מענטש, געשאַפן זיך פריינט, פאַרערער. אַבער דער איינדרוק פונעם ערשטן באַזוך אינעם דאָזיקן ווינטער 1916, איז פאַרבליבן דער טיפּסטער.

יעדע יידישע שטאָט אין דער פוילישער פּראָווינץ, האָט זיך געהאַט אירע אייגנאַרטיקע לעבנס-פאַרמען, איר כאַראַקטעריסטישן פּאַליטישן און גע-זעלשאַפטלעכן לעבן מיט אירע פּערזענלעכקייטן, קינסטלער, בעלי-חלומות, קולטור-טוער, מעצענאַטן און אַריגינאַלן. די יידישע פּראָווינץ איז געווען ווי אַ דיאַמאַנטן-פעלד, וווּ עס זענען געווען פאַנאַנדערגעוואַרפן דאָ און דאָרט, ווי די בריליאַנטן, יונגע טאַלאַנטן. די דאָזיקע טאַלאַנטן פלעגן נישט נאָר שעפן פאַר זיך יניקה פון וואַרשע, נאָר טאַקע זיין אויך דאָס פרישע בלוט וואָס פלעגט שטראַמען אַהין. וואַרשע פלעגט אינספּירירן, אַנציינדן די פּראַ-ווינץ און באַקומען דערפאַר פון איר פרישע, וויטאַלע בלוטן. ס'איז, אַלואַ, געווען אַ כסדרדיקער כוחות-אויסטויש, אַ קעגנזייטיקע דערגענצונג. האָב איך אַרויסגעפילט די דאָזיקע ווערטן פון דער פּראָווינץ, זי איז

מיר געוואָרן נאָענט און איך האָב זי ליב באַקומען. איך האָב מיך געפילט
היימיש אין די דאָזיקע ייִדישע שטעט און שטעטלעך, גלייך איך וואָלט געווען
א בן־עיר פון יעדן פון זיי!

ווען איך האָב אין ווייטן בראַזיל געהערט וועגן חורבן פון מיין געבוירן־
שטאָט וואַרשע, האָב איך גלייכצייטיק געזען און באַוויינט דעם אומקום פון
מיין ליבער פראָווינג, וועלכע איז געווען מיין אונטערפירערין אין דער
טעאַטער־וועלט, דער עקספּערימענטן־וואַרשטאָט פון מיינע שפּעטערדיקע
פאַרמעסטן און דער אומאויסשעפּלעכער שפייכלער, פון וועלכן איך פלעג
שעפן די מאַטעריעלע און גייסטיקע כוחות זיי צו רעאַליזירן.

דערפאַר וויל איך אויספירלעכער דערמאַנען די ערשטע שטעט פון מיין
אַרומבלאַנדזשען איבער די ייִדישע ישובים און זאָל דאָס דינען אַלס נשמה־
ליכט פאַר דער שיינער, אינהאַלטסרייכער וועלט, וואָס האָט מיט זיך פאַר־
געשטעלט די ייִדישע פראָווינג אין פּוילן.

אויף דער פראווינץ

דער צופאל האָט געוואַלט, אַז צווישן די שטעט וואָס מיר האָבן באַ-
 דאַרפט באַזוכן דעם ערשטן חודש, זאָלן זיך אויך געפינען קאַליש און פּלאַצק.
 אין די דאָזיקע צוויי שטעט זענען אין 13טן יאָרהונדערט אויפגעקומען די
 ערשטע ייִדישע קהילות און קאַליש איז טאַקע באַקאַנט מיט דער ספּעציעלער
 „פּריווילעגיע“ וואָס פירשט באַלעסלאָו דער פרומער האָט אַרויסגעגעבן אויף
 צו באַשיצן די ייִדן. אַדאַנק דער דאָזיקער פּריווילעגיע, אָדער „שוץ-בריוו“,
 האָבן די ייִדן געקענט זיך פּריי פאַרנעמען מיט זייערע פּראַפּעסיעס, להפּוך
 צו אַנדערע שטעט, וווּ זיי זענען געוואָרן פאַרשפּאַרט אין געטאָס און באַגרע-
 נעצט אין זייער טעטיקייט. אין פּלאַצק, ווידער, וואָס איז געווען באַקענט אַלס
 צענטער פון קאַטאָליציזם און, במילא, מיט די שאַרפע גזירות און רדיפות
 קעגן ייִדן, איז אַדאַנק דער „פּריווילעגיע“ פונעם קעניג יאָן קאַזימערזש
 דערלויבט געוואָרן צו בויען אַ שול און צו פאַרנעמען זיך מיט מסחר. אין די
 ביידע שטעט, אַלזאָ, געפינען זיך שפורן פון העכער 700 יאָר ייִדיש לעבן
 און במילא איבערבלייבענישן פון אַלטע שול-אַרכיטעקטור מיט איר וואַנט-
 מאַלעריי און שניצעריי ווי אויך שטיין-קריצעריי אויף די מצבות פון די
 בית-עלמינס. האָב איך מיך געפּרייט אויף דער געלעגנהייט באַלד דעם
 ערשטן חודש זיך צו באַקענען מיט די דאָזיקע באַווייזן פון אונדזער פאַר-
 וואַרצלטיקייט אין דער פּוילישער ערד און מיט די שפורן פון אַ טראַדיציאָ-
 נעלע אייגנאַרטיקע פּלאַסטישע קונסט ביי ייִדן, וועלכע איך האָב ביז דאָן
 געקענט בלוין פון רעפּראָדוקציעס.

די ערשטע שטאָט פון אונדזער טורנע איז געווען קאַליש, וואָס האָט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה זיך געגרענעצט מיט דייטשלאַנד. זי איז געווען איינע פון די ערשטע שטעט, וואָס די דייטשן האָבן פאַרנומען אין יאָר 1914. מיר האָבן, די ערשטע צייטן, זיך פיל אָנגעהערט וועגן דער אכזריות און וואַנדאַליזם וואָס די דייטשן האָבן אַרויסגעוויזן לגבי דער דאָזיקער שטאָט. ס'האָט געהייסן, אַז צוליב אַ געוויסן סאַבאַטאַזש־אַקט האָט דער קאָ־מענדאַנט, מאַיאָר פרויסקער, באַפוילן אַלע איינוווינער צו פאַרלאָזן די שטאָט און האָט זי באַמבאַרדירט פון שווערע אַרטילעריע. דאָס האָט געזאָלט דינען פאַר אַ וואַרענונג פאַר אַנדערע שטעט קעגן סאַבאַטאַזש־אַקטן און גלייכציי־טיק דעמאָנסטרירן די ריקזיקטלאַזיקייט פון דער דייטשער דיסציפלין. מיר האָבן די דאָזיקע ידיעות פון דער צאַרישער פרעסע געהאַלטן פאַר גרויל־פראַפאַגאַנדע, וואָס איז אויסן אַרויסצורופן שנאה צו די דייטשן און נק־ה־פאַרלאַנג פאַר די מכלומרשטע בעסטיאַלישע רציחות. ווייל, אין דער אמתן — האָבן מיר געטראַכט — ווי איז דאָס מעגלעך, אַז דאָס „פאַלק פון דענקער און דיכטער“ זאָל זיין פעיק צו האַנדלען לגבי דער ציווילער באַפעלקערונג לויטן מוסטער פון טשינגיסכאַנישע באַרבאַרן... די דאָזיקע אַלע ידיעות האָבן נאָכמער פאַרשטאַרקט אונדזער שפּאַנונג צו באַזוכן קאַליש.

הגם מיר זענען אָנגעקומען שפּעט ביינאַכט און די שטאָט איז נישט געווען באַלויכטן, איז אָבער נישט שווער געווען באַלד פונעם ערשטן אויג־בליק צו באַגרייפן דעם שוידער פון דעם דאָזיקן חורבן.

זינט דאָן האָב איך שוין געזען גרעסערע חורבנות וואָס די דייטשן האָבן פאַררואַכט דער וועלט — וואָס קען זיין גרעסער פונעם חורבן וואַרשע — שטייט מיר פונדעסטוועגן חורבן קאַליש פון 1916 נאָך אַלץ פאַר די אויגן. ס'איז דאָך געווען מיין ערשטע באַגעגעניש אויג אויף אויג מיט אַזאַ מוסטער פון אוממענטשלעכער רציחה!

כמעט די גאַנצע שטאָט איז געווען פאַרוואַנדלט אין אַ לאַבירינט פון סטאַרטשענדיקע שטיקער מויערן, קוימענס, צעשפאַלטענע ווענט; טרעפּ, וואָס האָבן געפירט אין אומבאַשטימטקייט; באַלקאַנען, וואָס זענען ווי על־פּי־נס געבליבן הענגען אין די לופטן... דער שניי, וואָס האָט איינגעהילט דעם אַרום, האָט נאָך בולטער געמאַכט די קאַנטורן פון דער חרובער שטאָט אין איר פאַרוויסטונג.

מיר זענען געגאנגען פון דער באַן צו־פּוס און זיך געגליטשט איבער די פּאַרפּרוירענע ברוכשטיקער מיט וועלכע ס'זענען געווען פּאַרלייגט די גאַסן; געהאַלטן זיך איינער פאַרן אַנדערן, כדי זיך נישט צו פּאַרלירן, אַדער נישט אַריינצופאַלן אין איינעם פון די אומצאָליקע גריבער וואָס זענען פאַר-בליבן פון דער באַמבאַרדירונג. ס'איז געווען נויטיק אַקראַבאַטישע געשיקט-קייט צו קלעטערן אין דער פינצטער איבער די גריבער און שטיקער גליי-טשיקע מויערן, ביז מיר האָבן זיך ענדלעך דערשלעפט צו אַ נישט-באַשע-דיקטן הויז אינעם צענטער פון שטאָט, וווּ ס'איז פאַר אונדז געווען צוגע-גרייט אַ צימער. דאָס הויז האָט זיך געפונען אינעם הויף פונעם קינאָ-בנין, וווּ ס'דאַרפן פאַרקומען אונדזערע פאַרשטעלונגען, און האָט געהערט צו דעם זעלבן בעל-הבית.

אינעם צימער, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר אונדז, האָבן זיך גע-פונען צוויי בעטן אין וועלכע די גאַנצע טרופע, מענער און פרויען, האָבן באַדאַרפט איבערנעכטיקן די ערשטע נאַכט. פאַרשטייט זיך, אַז ביי אַזעלכע אומשטענדן, און אונטערן איינדרוק פון טאַטאַלער פאַרוויסטונג, האָט נישט געקענט זיין קיין רייד פון שלאָף. האָבן זיך אייניקע געזעצט שפילן אין קאַרטן; אַנדערע, ווידער, האָבן נייגעריק געשלונגען די דערציילונגען פון די בני-בית וועגן די איבערגעלעבטע גרוילן. מיר האָבן זיך קוים געקענט דער-ווארטן אויף דעם מאַרגנדיקן טאַג, כדי זיך ווידער צו לאָזן באַטראַכטן די חורבות.

די שטאַט האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ ריזיקן סקעלעט, פון וועלכן מען האָט אָפּגעשוונדן די הויט, פאַרציקט דאָס פלייש מיטן אינגעווייד און די פאַרטריקנטע עצמות צעוואַרפן אין אַלע זייטן. אין יאָרן שפעטער, האָב איך אַן ענלעך בילד געזען אין דער אַרגענטינער שטאַט סאַן כואַן, וואָס האָט דורכגעמאַכט אַ שטאַרקע ערד-ציטערניש.

אין די גאַסן האבן זיך געזען פּאַטרולן, זעלטן-ווען אַ ציווילער מענטש. עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי די באַפעלקערונג וואַלט פאַרלאָזן די שטאַט אויף נישט זיך אומצוקערן מער. עס זענען אויך חרוב געוואָרן היס-טאַרישע דענקמעלער און זעענסווערדיקייטן און, בתוכם, אויך די שפורן פון אונדזער ייִדישער פאַרגאַנגענהייט, וועלכע איך האָב אַזוי געהאַפט צו זען. עס איז געווען שווער אויפן האַרצן און ס'האַט פאַרדראָסן, וואָס דער אָנהייב

איז אזא טרויעריקער. צי איז עס נישט א שלעכטער אנואג? „ס'איז דאך ממש חוזק געמאכט פון זיך אליין, צו קומען מיט טעאטער אין א חרובער, אויסגעליידיקטער שטאט“, — האבן מיר געטראכט. — „צו וואס־זשע האט אונדז האלפערן פארפירט אהער? פאר וועמען וועלן מיר דא שפילן?... האל־פערן האט אבער סודותדיק געשמייכלט און אויף זיין ליטווישן דיאלעקט אונטערגעברומט: „ס'ארט עס אייך? ס'עט זען פארטיקערהייט...“

ווי איבערראשט זענען מיר טאקע געווארן דעם אונט, ווען דער זאל איז געווען געפאקט מיט מענטשן... און אזוי די גאנצע וואך וואס מיר האבן געשפילט אין קאליש. האלפערן האט, אלזא, געוויסט צו וואס ער פירט אונדז אהער.

נאכדעם ווי דער פריישישער קאמענדאנט האט געזעטיקט זיין גרימצארן און געגעבן דער שטאט א לעקציע פון געהארקוזאמע אונטערטעניקייט, האט די באפעלקערונג זיך אוימגעקערט, ווער צו די על־פֿי־צופאל גאנץ־געבליבענע הייזער, ווער צו די חורבות. דאס לעבן האט זיך צוגעפאסט צו די נייע באדינ־גונגען און איז זיך געגאנגען ווייטער. פארקערט, דער עולם האט געזוכט צו פארגעסן אן די אומבאקוועמלעכקייטן וואס די נייע סיטואציע האט געשאפן און, דער עיקר, וואס מער צו פארברענגען מחוץ דער קאלטער היים. זענען אין שטאט געווען אייניקע קאבארעטן און אין די רעסטאראנען — אַרקעס־טערס. אינעם איינציקן פארבליבענעם קינא־זאל פלעגן פארקומען פארשטע־לונגען פון פארשידענע טרופעס, וואס האבן זיך באַמיט „אויסצוכאפן“ די דאזיקע שטאט, וואס נויטיקט זיך אין פארווילונגען. פון צווישן דער דאזיקער טעאטער־אינוואזיע, איז אונדזער טרופע געווען די איינציקע, וואס איז גע־שטאנען אויף א געוויסן ניווא און האט געהאט אזא צוציענדיקן נאָמען ווי אסתר־רחל קאמינסקי. האט דער עולם אויסגעקויפט פון פארויס די בילעטן פאר דער גאנצער וואך און אויפגענומען אונדזערע פארשטעלונגען מיט גרויס ענטוויאזם און דאנקבארקייט. דעם עולם האט זיך נישט געגלוסט צו פארלאזן דעם אנגעווארעמטן זאל און זיך אומקערן אין די נישט־באהייצטע היימען; האט מען אונדז געבעטן צו פארציען די אנטראקטן, כדי די פארשטעלונגען זאלן וואס לענגער דויערן. די טעאטער־באזוכער האבן זיך געקענט פריי באוועגן בינאכט איבער דער שטאט; דער אינטרעס־בילעט אין טעאטער האט געדינט אלס פאסיר־שיין.

אויב דער עולם האָט זיך געפילט גוט אינעם פול-געפאָקטן, אָנגעוואָ-
רעמטן זאָל, זענען אָבער פֿאַר אונדז די באַדינגונגען געווען אומדערטרעגלעך
מיר האָבן זיך גרימירט און אָנגעטון אינעם צימער מיט די צוויי בעטן און
צו דער בינע האָבן מיר געמוזט פֿאַרביילויפֿן דעם פינצטערן און גליטשיקן
הויף. יעדעס מאָל ווען די טיר פֿון הויף איז געוואָרן געעפֿנט, איז אַרויף אַ
קעלט אויף דער בינע, פֿון וועלכער די פֿרויען, אין לייכטע, זיידענע קלייד-
לעך, האָבן זיך געטרייסלט ווי אין פיבער. די ווייטערדיקע פֿאַרשטעלונגען
האָבן זיי שוין געשפּילט אין סוועטערס, אין פעלצן, האָט געמעגט אַפּילו די
אַקציע פֿאַרקומען אין די הייססטע חדשים פֿון יאָר. האָט מען זיך טאַקע
געמוזט אָנטון אַ כּוח נישט צו לאַכן, ווען אַן אַקטריסע האָט זיך באַקלאָגט
אויף דער אומדערטרעגלעכער היץ און זיך געפֿאַכעט מיט אַ פעכער, און
גלייכצייטיק געקלאָפֿט אַ צאָן אָן אַ צאָן פֿאַר קעלט. נאָך דער לעצטער פֿאַר-
שטעלונג, האָב איך, אַ צעהיצטער, געעפֿנט די טיר פֿון הויף, כּדי צו גיין זיך
איבערטון, האָט מיר אַ שטאַרקע זאווערונגע אַ זעץ געטון אין פֿנים און איך
בין אויפֿן אַרט געוואָרן הייזעריק.

די הייזעריקייט האָט אָנגעהאַלטן אייניקע טעג און די צוויי פֿאַרשטעלונגען
וואָס מיר האָבן נאָכדעם געשפּילט אין לאַוויטש, האָב איך אָפֿגעשפּילט אויף
שטום-לשון. קיין איבעריקער אַקטיאָר וואָס זאָל מיך קענען פֿאַרטרעטן, איז
אין דער טרופֿע נישט געווען. אונדזערע אימפרעסאַריאַס זענען, ווי געזאָגט,
געווען געניטע סוחרים און האָבן טאַקע אויסגערעכנט ס'זאָל נישט מיטפֿאַרן
קיין איבעריקער מענטש, ווייל „שפּילן טעאַטער איז קיין אַרבעט נישט און
מען קען עס טון אַפּילו קראַנקערהייט...“ האָבן זיי טאַקע, ווי האַלפֿערן האָט
אונדז שפּעטער דערציילט, באַלד פֿון דער ערשטער וואָך געדעקט דעם
חודשדיקן געהאַלט פֿון דער גאַנצער טרופֿע און האָבן נאָך געהאַט אַ שפֿאַרן
פֿאַרדינסט. מיר, דאַקעגן, די יונגע חברה, האָבן קוים געהאַט אויף צו דעקן
אונדזערע הוצאות און ביים סוף פֿון טורנע שוין געווען אין אַ דעפיציט. איך
האָב אָבער אויף דעם קיין אַכט נישט געלייגט, — דער עיקר, איך שפּיל, בין
זעלבסטשטענדיק, מען קומט זיך מיט מיר באַקענען, מען דריקט מיר אויס
אַנערקענונג, איך באַקום פֿאַרערער, פֿריינט, און דעם אויבנאָן צווישן זיי
פֿאַרנעמט מיין ערשטער אימפרעסאַריאַ פֿון „אַרטיסטישן ווינקעלע“ לייב
פֿרענקעל.

מיין דעמאָלסטדיקער ערשטער באַזוך אין קאַליש אַלס אָנפאַנגער איז געווען דער אָנהויב פון אַ גאַנצע רייע באַזוכן, וועלכע איך האָב במשך פון יאָרן געמאַכט אינעם זעלבסטשטענדיקן פּוילן, סיי מיט קאַמעראַלע פּאַר-שטעלונגען, סיי מיט גרויסע „וויקט“ ספּעקטאַקלען. די חורבות זענען פּאַר-שוונדן, אויף זייער אָרט איז אויסגעוואַקסן אַ מאַדערנע, ציכטיקע, אין גרינס אַרומגעהילטע, שטאַט מיט אַן אינטעליגענטן, פּינפּילנדיקן טעאַטער באַזוכער, צו וועלכן איך פּלעג מיך תמיד באַציען מיט ספּעציעלן פּיעטעט און ליבשאַפט. — איז דאָך קאַליש געווען די ערשטע שטאַט אין דער פּוילישער פּראַווינק, וואָס האָט גוטגעהייסן מינע אַספּיראַציעס און מיך דערמור-טיקט צו מיין שווערן וועג אינעם ייִדישן טעאַטער.

די צוויי טעג וואָס מיר האָבן פּאַרבּראַכט אין לאַוויטש, האָבן פּאַר מיר אַנטפּלעקט די שיינקייט פון רעגיאַנעלן לבוש פון די דאַרטיקע פּויערים. די פּויערים וואָס האָבן באַוווינט די געגנטן אַרום וואַרשע, האָבן זיך אויסגע-צייכנט מיט דער אַרעמקייט און גרויקייט פון זייער שטייגער און הלבשה. דער פּויער איז געווען אַ סינאָנים פון צוריקגעשטאַנענקייט און דלות און פּלעגט ביי מיר תמיד דערוועקן מיטגעפּיל און רחמנות. און דאָ, אין לאַוויטש, בין איך ממש פּאַרבּלענדט געוואָרן פונעם שלל פון קאַלירן וואָס האָבן אַראַפּ-געשיינט פון זייערע מלבושים.

ס'איז גראַד געווען אַ זונטיק און אַ זניקער ווינטער-טאַג, דער מאַרק-פּלאַץ פּאַר דער קירכע האָט ממש שעמערירט פון געדיכטע רייען פּויערים און פּויערטעס. זייערע טראַכטן האָבן זיך געשפּיגלט אין דער זון און דער וויסער שניי-פּאַן האָט נאָך בולטער אויסגעטיילט זייערע רעגנבויגן-קאַלירן. די לאַנגע פּאַסן פון גרין, געל און רויט, וואָס האָבן דאַמינירט אין זייער קליידונג, די געדיכטע סטענגעס אַרום די קעפּ, די בונטע טיכער איבער די לאַנגע צעפּ, האָבן געשאַפּן אַ מערקווירדיקע צונויפשמעלצונג פון צאַפּלעני-דיקע קאַלירן וואָס באַוועגן זיך, בייטן זיך, גיסן זיך צונויף, כדי זיך באַלד ווידער אַפּצוטיילן, צו מאַכן פּלאַץ פּאַר אַנדערע, וואָס קענען זיך נישט דער-וואַרטן אויף זייער רייע; אַ וואַקאַנאַליע פון קאַלירן! אַט דאָס הייסט אמתע, נישט געקינצלטע טעאַטראַלישקייט! בין דאָן, האָב איך געקענט די דאָזיקע פּאַרביקע טראַכטן פון בילדער-אויפנאַמעס. אַנדערש ווירקט עס אַבער, ווען מען זעט עס אויף דער וואַר, אין באַוועגונג, אונטער די שטראַלן פון דער זון.

איך בין געווען אזוי עמאָציאָנירט פון דעם אומדערוואָרטעטן בילד, אַז איך בין פאַרבליבן גלייכגילטיק צו מיין הייזעריקייט וואָס האָט מיך באַגלייט די צוויי פאַרשטעלונגען. ביז מיר זענען געקומען קיין קוטנע. דער דריטער שטאַט פון אונדזער טרונע.

פון דאַנען, הייסט עס, איז אַרויס אין דער וועלט שלום אַש. פון דאַנען האָט ער אַרויסגעפירט זיין „שטעטל“, זיין ר' שלמה נגיד, זיינע שלמהקעס און מאַנקעס. מיט וואָס, אַלזאָ, צייכנט זיך אויס די דאָזיקע קוטנע? צי וועל איך דאָ באַגעגענען איינעם פון זיינע העלדן, אַדער זייערס אַ פּראָטאַטיפּ? אומזיסט זענען אָבער געווען מיינע באַמיונגען עפעס אויסצוגעפינען. אַ חוץ דעם הויז וווּ אַש איז געבוירן געוואָרן און וואָס האָט זיך מיט גאַרנישט אונטערשיידט פון אַלע איבעריקע הייזער, האָט מען מיר גאַרנישט געקענט ווייזן.

ווען נישט די קולטור-טעטיקייט פון דער דאַרטיקער יוגנט, מיט די ברידער גלאָווינסקי בראש, דער דראַמקרייז אונטער ווייסליצעס אַנפירונג, וואָס האָט זיך קונה-שם געווען אין דער אַרומיקער פּראָווינג, וואָלט קוטנע געווען אַ העק, איינע פון די לאַנגווייליקסטע שטעט פון דער פּוילישער פּראָ-ווינג. ס'האָט געמאַכט דעם איינדרוק, גלייך ווי שלום אַש וואָלט אויסגעשעפט אַלע וויטאַלע קוואַלן פונעם דאָזיקן שטעטל, זיי מיטגענומען מיט זיך אין דער גרויסער וועלט און איבערגעלאָזן אַ פּוסטיקייט.

פאַר דער וואָך צייט וואָס מיר האָבן געשפּילט אין קוטנע, איז דאָס טעאַטער געווען איבערפּולט און איך האָב מיך באַפּריינדעט מיט דער יונגער חברה פון ווייסליצעס דראַמקרייז. זיי האָבן פאַרגעשטעלט מיט זיך דעם איינ-ציקן לעבעדיקן נערוו פון שטאַט און נאָך זייער צעפּאַרן זיך נאָך דער מלחמה, איז די שטאַט ווי אַפּגעשטאַרבן. דאָס טעאַטער פּלעגט פּוסטעווען און טרופּעס פּלעגן אויסמיידן קוטנע.

פון קוטנע ביז פּלאָצק איז דאָן נישט געווען קיין באַן-פאַרבינדונג. מיר זענען געפּאַרן אין שמאַלע, ענגע, קאַרעטעס, געשפּאַנט אין פּערד, אין וועלכע ס'זענען קוים אַריין צו פיר פּערוואָן. דער פּראָסט איז געווען אומברחמנותדיק, די רייזע האָט זיך אונדז אויסגעוויזן אומענדלעך, מי ר האָבן שוין בכלל פאַר-לוירן די האַפענונג דורכצופאַרן די פאַרשאַטענע וועגן. אין גאַסטינין האָבן אונדזערע פּערד אַפּגעכאַפט דעם אַטעם און מיר האָבן זיך דערוואָרעמט אין

אן אכסניה, דערפרוירענע און פארמאטערטע, האָבן מיר זיך ענדלעך דער-
 שלעפט קיין פלאַצק, וווּ ס'האָבן שוין אויף אונדז געוואָרט באַקוועמע און
 באַהייצטע האַטעל-צימערן. אייניקע פון אונדז, ספּעציעל די פרויען, זענען
 אַנגעקומען האַלב-פאַרפרוירענע; איינער האָט מען אפילו געמיזט מיט שניי
 מאַסירן די פינגער און די נאָז. די איינציקע וואָס האָט זיך נישט באַקלאַגט
 אויף דער קעלט און אומבאַקוועמלעכקייטן, איז געווען אַסתר-רחל. פאַרקערט,
 איר פנים האָט געשיינט פאַר צופרידנקייט:

— סאַראַ מורדיקער פראַסט! אין מיין שטעטל פאַראַזווע פלעג איך
 אַ באַרוועסע אַרומלויפן אין שניי און איר, קינדער, — הע, זדעכלאַקעס!..
 אַזוי זענען פאַרביי די צוויי וואָכן פון אונדזער ערשטער וואַנדערונג איבער
 דער פוילישער פראַווינץ.

זעענסווערטיקייטן און פערזענלעכקייטן

פלאַצק, איינע פון די עלטסטע פוילישע שטעט און יידישע ישובים, שטעלט מיט זיך פאַר אַ זעענסווערטיקייט, צוליב דער מאַלערישער געגנט אין וועלכער זי האָט זיך צעבויט.

שוין פון אַ ווייטן מהלך זעט זיך דער הויכער באַרג איבער דער ווייסל, באַוואַקסן מיט ביימער, פון צווישן וועלכע עס סטאַרטשען צום הימל די הויכע שפיצן פון קלויסטערס און קירכעס. לינקס פון זיי, ביים סאַמע ברעג, זעט זיך דער גרויסער טעאַטער-בנין, שטרענג, מאַסיוו, כמעט איזאָלירט, ווי אַ נישט-געוויינטשענער צוגאַב צו די קלויסטערס.

ווי אין אַן אָפּגרונט שלענגלט זיך אונטערן באַרג די ווייסל, און ווייט הינטער איר זעט זיך די שיינע דאַרפישע לאַנדשאַפט, די אומענדלעכע פעל-דער, איינגעהויקערטע כאַטקעס און שפיציקע ברונעם-סלופעס. דאָסמאָל איז אַלץ געווען פאַרדעקט מיטן ווייסן לבוש פון שניי, וואָס האָט זיך גערויטלט פון דער פאַרגייענדיקער זון, צוביסלעך אַריבער אין פּיאַלעט און פייערלעך אַנטקעגנגעגאַנגען דער בלויקייט פון אַוונט.

די דאָזיקע הערלעכע פאַנאַראַמע האָב איך ליב געהאַט צו באַווינדערן פונעם ברייטן פענצטער פון טעאַטער-גאַרדעראַב, וואָס האָט זיך געפונען איבערן סאַמע אָפּגרונט; ס'ערשטע מאָל, אַלואַ, האָב איך געזען פּלאַצק ווייני-טער, באַדעקט מיט שניי און אין אייניקע יאָר אַרום — זומער, איינגעהילט אין גרינס און אין גאַלד פון די צייטיקע זאַנגען.

יעדע צייט פון יאָר האָט אויף איר אייגנאַרטיקן אופן באַצירט דעם

פלאַצקער פייזאָזש און ס'איז מיר שווער געווען צו אַנטשיידן, וועלכע פון זיי איז מיר מער צום האַרצן; ביידע האָבן געהאַט אַ באַזונדערן רייך און דער-הויבנקייט.

אינעם דערמאָנטן בנין, האָבן מיר צום ערשטן מאל אין אונדזער טורנע געהאַט באַקוועמע טעאַטער-באָדינגונגען, מיט אַ גוט-איינגעאַרדנטער בינע, אויף וועלכער עס האָט געשפּילט אַ סטאַביל פּויליש טעאַטער. צוליב די דאָזיקע באָדינגונגען, האָב איך ליב באַקומען די שטאָט און ביי שפעטערדיקע טורנעען פלעג איך זוכן אַ געלעגנהייט זי צו באַזוכן.

מיט דער צייט האָט זיך ביי מיר אויסגעאַרבעט אַ שאַבלאַן אינעם באַ-צייכענען אַ שטאָט אַלס „גוטע“ אָדער „שלעכטע“. אַ „גוטע שטאָט“ איז אין מיין באַגריף געווען אַזאַ, וואָס האָט געהאַט אַ באַקוועמען טעאַטער-בנין און אַ קולטורעלן עולם, אומאַפהענגיק פונעם מאַטעריעלן דערפאַלג. דאַקעגן, אין דער „פּראַפעסיע“, איז אַלס „גוטע שטאָט“ באַטראַכט גע-וואָרן אַזאַ איינע, וואָס גיט „גוטע קאַסעס“.

פּלאַצק איז געווען אַ פעסטונג פון קאַטאָליציזם און גלייכצייטיק דאָס וויגעלע פון דער מאַריאָוויטן-סעקטע, וואָס האָט געהאַט איר פרעכטיקן קלויס-טער, אַרבעטס-אַנשטאַלען און שולעס, די דאָזיקע מאַריאָוויטישע בנינים האָבן זיך מיט זייער וויסקייט שטאַרק אונטערשיידט פון דער שטרענגקייט און אומעט, וואָס האָט געווייעט פון די קאַטוילישע קירכעס. איך האָב, אַלזאַ, געהאַט וואָס צו באַטראַכטן אין דער דאָזיקער היסטאָרישער שטאָט, וואָס איז אויך רייך געווען אין מאַנומענטן פון ייִדישן רעליגיעזן קולט און קידוש-השם. אמת, די קאַטוילישע קירכן און קלויסטערס פלעג איך פון קליינערהייט אָן אויסמיידן צו באַזוכן. עפעס אָן אומרויקייט און מורא פלעגט מיך באַפאַלן ביים באַטרעטן די שוועל פון אַ קאַטוילישער קירכע. דאָס דאָזיקע געפיל איז ביי מיר פאַרבליבן עד-היום און ווען מיר איז אויסגעקומען צו באַזוכן די היסטאָרישע קירכעס און קלויסטערס אין שפּאַניע, פּאַרטוגאַל, פערו, מעק-סיקע, האָט מיך באַגלייט די זעלבע אומרויקייט און פּאַרורטייל.

אין די פּראַוואַסלאָווע קירכעס, דאַקעגן, ווי מאַדנע עס זאָל נישט אויס-קומען, האָב איך מיך געפילט זיכערער און פלעג זיי אָן שום מורא באַזוכן. אַזוי פלעג איך אָפט קומען בעת זייערע ימים-טובים אין דער אַרטאָדאָקסי-שער קאַטעדראַלע אין וואַרשע און מיט אינטערעס באַטראַכטן די קייעווער,

מאסקווער, טשערנאוויצער פראוואסלאוונע סאבארן. עפעס איז דארט ווארע-
 מער אין די דאזיקע טעמפלען. ס'זענען מיר נענטער די פאפן מיט זייערע
 לאנגע בערד, וואס גיבן-צו אַ ביבלישן קאלאריט דעם צערעמאניאל פון זייער
 גאטעסדינסט. אפילו די נגונים און כאַר-געזאַנגען זענען נענטער צו אונדזער
 אויער. איז דאך די פראוואסלאוונע קירכע פיל זעלטענער אַרויסגעטראָטן
 אויף אַן אַפיציעלן און לעגאַליזירטן אופן מיט אַנטי-ייִדישע גרויל-פראַפּאַ-
 גאַנדע און בלוטיקע עקסצעסן, ווי דאָס האָט געטאָן די קאַטוילישע קירכע,
 איז אין מיר מסתמא פאַרבליבן אַ מורא פאַר אַט דער קירכע, וואָס האָט זיך
 אַזוי בלוטיק פאַרשריבן אין אונדזער געשיכטע מיט די אינקוויזיציע-גרוילן
 און פויפסטלעכע אַנטי-ייִדישע בולעס. איז טאַקע מיין דעמאָלטיקער באַזוך
 אין דער היסטאָרישער קאַטעדראַלע אויך געווען באַגלייט פון אַן אינערלעכן
 פחד, הגם די זיכערקייט איז זאָרגפּעליק אַפּגעהיט געוואָרן דורך די...
 דייטשע אַקופּאַנטן.

אין יאָרן אַרום, אינעם זעלבסטשטענדיקן פּוילן, איז שוין געווען אַ
 סכנה פאַר יידן צו באַזוכן די דאָזיקע ערטער. ביי דער גרויסער קאַטע-
 דראַלע, למשל, איז פאַרן אַריינגאַנג געלייגט געוואָרן אַ נישט לאַנג
 „אויסגעגראַבענער“ שטיינערנער קאַפּ פון אַ טייוול מיט אַ באַברילטער
 ייִדישער נאַז, מיט אַן אַרויסגעשטעקטער צונג, אויף וועלכער ס'וואַקסן
 ווילדע שוואַמען... ס'האַבן נישט געהאַלפּן די ייִדישע פּראַטעסטן. די קיר-
 כע-פאַרוואַלטונג האָט זיך אַפּגעזאַגט צו באַזייטיקן די „אַרבעטלאַגישע“
 מציאה, וואָס האָט אַ „דערצייערישן ווערט“... די דאָזיקע „דערציונג“
 פּלעגט אַפט געבן אירע פּרוכטן אין דער פאַרם פון אַנפאַלן אויף יידן.
 אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז דער פּלאַצקער בית-עולם באַריי-
 כערט געוואָרן מיט דער מצבה פונעם דערשאַסענעם רב שאַפּיראַ, וואָס
 האָט „געגעבן צייכנס די באַלשעוויקעס“... כ'האַב אויך אין די שפּע-
 טערדיקע יאָרן בייגעוויינט אַ „פּאַציפיקאַציע“ פון „שעדלעכע“ עלעמענטן.
 מיר האָבן געוואַרט אויף דער באַן, וואָס זאָל אונדז אַפּפירן אין אַן אַנ-
 דערע שטאַט. גראַד איז צום וואַקזאַל אַנגעקומען אַן אַפּענער לאַסט-אוי-
 טאַמאַביל, געפאַקט מיט געבונדעטע פּאַליטישע אַרעסטאַנטן. די אַרעס-
 טירטע האָבן פּראַטעסטירט קעגן דעם וואָס מען פירט זיי געבונדענע און
 אַפּעלירט צו די אַרומיקע מען זאָל וועגן דעם צווייטן טון דער עפּנטלעכקייט.

אויף דעם האָט אַ זשאַנדאַרם־אַפּיציר, וואָס האָט אָנגעפירט מיטן קאַנ־
וואָ, אַרויסגעכאַפט זיין שווערד און אָנגעהויבן צו קלאַפּן איבער די קעפּ
פון די געבונדענע. איך בין דאָן אָפּגעפאַרן מיט אַ געפּיל, גלייך איך וואָלט
געווען איינער פון די געבונדענע און צעקלאַפּטע.

אין אַ צייט אַרום האָב איך בייגעוויינט אין פּלאַצק אַן „אויפּברויז“
וואָס האָט זיך אויסגעלאָזט צו ייִדישע קעפּ און צו ייִדיש האָב און גוטס.
אַבער אינעם יאָר 1916, אונטער די דייטשן (!), האָט געהערשט אַ
האַרמאַניש צוזאַמענלעבן צווישן ביידע טיילן פון דער באַפעלקערונג.
אפילו צווישן די קאַטאָליקן און מאַריאַוויטן האָט זיך איינגעשטעלט אַ
געוויסע טאַלעראַנץ.

אונדזערע דעמאָלסדיקע גאַסטראַלן אין פּלאַצק זענען אַדורך אין
דער זעלבער וואַרעמער אַטמאָספּערע, וואָס אין די ערשטע שטעט. פּלאַצק,
וואָס איז געווען באַקאַנט מיט אירע תּלמידי חכמים און רבנים, האָט אויך
געהאַט אַ באַוווסטזיניקע ייִדישע אַרבעטערשאַפט וואָס האָט געפירט אַן
אינטענסיווע פּאָליטישע און קולטור־טעטיקייט. מיט איר דראַמאָריז
האַבן אָנגעפירט יעקב וויסליץ, אדם דאַמב און יצחק קרעלמאַן. די
פּלאַצקער אינטעליגענץ פּלעגט צושטעלן פאַר וואַרשע און אַנדערע גרע־
סערע צענטערן אָנגעזעענע פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע טוער, ווי
אויך אַ רייע באַקאַנטע מעדיקער. מיר פּלעגן תּמיד געפינען אַן אָנגענעמען
צייט־פאַרטרייב ביי די קורצע באַזוכן אין פּלאַצק, וועלכע זענען אָבער די
לעצטע יאָרן געוואָרן אַלץ זעלטענער צוליב די שיקאַנעס פון די מאַסגע־
בנדיקע אַרגאַנען. פאַר דער לעצטער מלחמה האָט מען אין פּלאַצק אינ־
גאַנצן פאַרווערט ייִדיש טעאַטער, ציגלייך מיט קאליש, וואָלאָלאָוועק און
אַנדערע שטעט פון יענער געגנט.

דער דאָזיקער ערשטער באַזוך אין די שטעט פון דער פּוילישער פּראָ־
ווינץ האָט מיך אויך באַקענט מיט דער פאַרשידנאַרטיקייט פון דער ייִדישער
רעגיאָנעלער אויסשפּראַך. הגם אויפגעוואַקסן אין דעם ספּעציפּישן וואַר־
שעווען ייִדיש, איז מיר אויך געווען באַקענט דער ליטווישער און דער
וואָלינער, אויף וועלכן מיר האָבן געשפּילט. איך האָב מיר אָבער נישט
פאַרגעשטעלט, אַז דער פּוילישער ייִדיש פאַרמאַגט אַזוי פּיל ניואַנסן, באַ־
זונדערע אויסדרוקן און פּילפאַרביקייט אין זיין מוזיק, ווערט דאָך אין לאַדזש

גערעדט אַנדערש ווי אין וואַרשע, אין קאַליש אַנדערש ווי אין לובלין. און אַט אַנטפלעקט זיך פאַר מיר אין די שטעט בשכנות פון דער דייטשער גרע-נעץ און אייגנאַרטיקע יידישע אויסשפראַך מיט אירע פאַרקירצטע דייטשמע-ריזמען און ווייכן „ל“. מיינע איינדרוקן פון דער ערשטער רייזע זענען, אַלזאָ, געוואָרן באַרייכערט מיט די דאָזיקע אויסשפראַך-ענדערונגען און האָבן ביי מיר אַרויסגערופן אינטערעס פאַר דיאַלעקט און רעדנסאַרט-פאַרשונג.

אין מיינע שפּעטערדיקע אויפפירונגען פלעג איך לייגן אַ סך אַכט אויף דער רעגיאַנאַלער אויסשפראַך און אירע אייגנאַרטיקייטן. אין געוויסע פּיעסן, האָבן איך געשפּילט אינעם דיאַלעקט פונעם אָרט פון זייער האַנדלונג. אַזוי, צום ביישפּיל, האָבן די פּערסאָנאַזשן אין „סערקעלע“ גערעדט אַ לעמבער-גער אָנכאַזשן יידיש; פון „גאַט פון נקמה“ — אַ וואַרשעווער, פון „ווילנער בעל-הביתל“ — אַ ווילנער; דאַקעגן אירע קריסטלעכע פּערסאָנאַזשן, האָבן גערעדט אַ וואַלינער יידיש.

וולאַצלאָוועק, ווהיין מיר זענען געקומען פון פּלאַצק, האָט געהערט צו די לעבעדיקסטע צענטערן פון דער מאַדערנער יידישער קולטור-טעטיקייט אין דער פּראָווינץ. רייכע ביבליאָטעקן, וואָס פלעגן אַראָפּברענגען די פּאַפּו-לערע מיטגלידער און געסט פון טלאָמאַצקע 13; אַ דראַמקרייז אונטער דער לאַ-יעריקער אָנפירונג פונעם אידעאָליסט גרושקאַ, ווּ עס האָבן געשטעלט אַ רייע פּיעסן ווייסליך, ראַטבויים, מיין ברודער יצחק גרודבערג און אַנ-דערע. דאָרט פלעגן פאַרקומען פּרעמיערעס פון פּיעסן, וואָס האָבן ערגעץ אַנדערש נישט געזען די ליכט פון דער ראַמפּע.

וולאַצלאָוועק איז אויך געווען אַ נעסט פון אַסימילאַציע, וואָס האָט באַקעמפט יעדע פּאָזיטיווע דערשיינונג אינעם וועלטלעכן יידישן לעבן, און אָבער נישט געווען בכוח זיך אַנטקעגנגעשטעלן זיין דינאַמישן אויפשטייג און איז סוף-כל-סוף געוואָרן איזאָלירט און איינגעשרומפן.

בעת אונדזער דעמאָלטדיקן ערשטן באַזוך אין וולאַצלאָוועק, האָבן מיר זיך באַקענט מיט דעם אינטעליגענטן און קלוגן רב קאַוואַלסקי, דעם שפּע-טערדיקן מיטגליד פון פּוילישן סענאַט. הרב קאַוואַלסקי האָט נישט פאַר-פעלט קיין איין פאַרשטעלונג אונדזערע, הגם ער פלעגט צוליב דעם באַקו-מען פאַרוורפן סיי פון אַסימילאַטאָרן, סיי פון אַרטאָדאָקסן. מיר זענען אָפט

געווען זיינע געסט און מיט אינטערעס געהערט זיינע טרעפלעכע באמערקונגן-
גען וועגן אונדזערע פֿארשטעלונגען און באוונדערט זיין צוגאנג צום טעאָ-
טער און צו קונסט בכלל.

איך ווייס נישט, צי ער האָט ווען עס איז פֿאַרעפנטלעכט די דאָזיקע
געדאַנקען זיינע, וואָס האָבן מיט זיך פֿאַרגעשטעלט אַ האַרמאָניש צונויפֿ-
פאָרו פֿון רעליגיעזן און וועלטלעכן וועלט־באַנעם. עס איז דעריבער נישט
קייז ווינדער, וואָס אינעם הויף פֿון דער רחבותדיקער דירה פֿון דעם דאָזיקן
רב, האָט זיך געפונען די אַטעליע פונעם סקולפֿטאָר הענעך גליצנשטיין.

גליצנשטיינס ווערק זענען מיר שוין טיילווייז געווען באַקאַנט נאָך
פֿון זיינע אַן אויסשטעלונג אין קרינסקיס שולע און פֿון רעפּראָדוקציעס.
פֿטרזענלעך אַבער, האָבן מיר זיך צונויפֿגעטראַפֿן צום ערשטן מאַל אין הרב
קאוואַלסקיס הויז. אַן אומרוקע נאַטור, אַ ברענענדיקער, דורכבויערנדיקער
בליק, אַ בינטל נערוון וואָס טרייבן די געדאַנקען מיט אַ נישט געצוימטן
אימפעט, האַסטיקע באַוועגונגען און מאַנגל אין זעלבסט־קאָנטראָל; אז
אנאַרכיסטישע, אימפּולסיווע, קאַמפּליצירטע קינסטלער־נאַטור, — דאָס
זענען געווען די כאַראַקטעריסטישע אייגנשאַפטן פונעם קינסטלער גליצנ-
שטיין, וואָס האָבן זיך געוואָרפֿן אין די אויגן ביי דער ערשטער באַגעגעניש.
זיין אַטעליע איז געווען ווי אז אַפּשפּיגלונג פֿון זיין נאַטור: כאַאָס,
אימאַרדענונג און נאַכלעסיקייט: אַנגעוואַרפענע צייכענונגען, סטודיען אין
גיפּס, שטיין, בראַנז פֿון אַקטן, קעפּ, אַברים. פֿון צווישן די דאָזיקע סטודיען,
האָבן אַרויסגערופֿן באַזונדערע אויפֿמערקזאַמקייט געצייכנטע און געקנאַ-
טענע קעפּ צו זיין גרויסער אַרבעט „ירמיהו“.

געדענקט זיך דער ווכח צווישן אים און דעם רב קאוואַלסקי וועגן דער
ענלעכקייט פֿון ירמיהוס קאַפּ צו גליצנשטיינס.

— ווילט איר מיר איינרעדן? — האָט זיך געהיצט דער אימפּולסיווער
קינסטלער — אז דאָס איז מיין אויטאָפּאָרטרעט? אז אין אַלעם וואָס איך
שאַף גיב איך זיך?!

— איך זע נישט קיין שלעכטס אין דעם — האָט אים רויק, אויף זיין
שטייגער, געענטפֿערט קאוואַלסקי — גאַט אַליין האָט דאָך דעם מענטשן
באַשאַפֿן אין זיין געשטאַלט, פֿאַרוואָס־זשע זאָל אַ קינסטלער נישט קענען
באַשאַפֿן זיינע ווערק אויף אַן ענלעכן אופן?..

ווען גליצנשטיין פלעגט ווערן שטארק צעהיצט, פלעגט ער פון יידיש איבערגיין אויף פויליש. אויך דאסמאל האָט ער אָנגעהויבן צו אַרגומענטירן מיט הרב קאָוואַלסקין אין פויליש, דורכגעפלאַכטן מיט יידישע אויסדרוקן. דער קלוגער רב קאָוואַלסקי האָט, ווייזט אויס, געקענט זיין מיטשמועסער און האָט אויף אַ געשיקטן אופן פאַרוואַנדלט די הייסע דיסקוסיע אין אַ וויץ. ווען גליצנשטיין האָט פאַרגעלייגט אסתר-רחלען זי זאָל אים פאַזירן צו אַ מירעלע אפרת-ביוסט, האָט אים הרב קאָוואַלסקי שטילערהייט אַ זאָג-געטאָן:

— מאַכט זי נאָר נישט ענלעך צו זיך, זי איז אַזאַ געלאַסענע...

ווען איך האָב באַזוכט ווילאַצלאָוועק נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, איז שוין גליצנשטיין געווען אין אויסלאַנד, פון די ווענט פון קאָוואַלסקיס דירה האָבן אָבער אַראַפּגעקוקט גליצנשטיינס אויגן און, ווי דער שטייגער, געצויגן צו זיך און געברייט. דער אומרויקער מייסטער האָט אַ רייע יאָרן פאַרבראַכט אין איטאַליע, נאָכדעם אין אַמעריקע, וווּ ער איז טראַגיש אומ-געקומען. איך האָב מיך לעצטנס ווידער צונויפגעטראָפן מיט אַ טייל פון זיינע ווערק אין צפת, וווּ זיין זון, ראַמאַנאָ, האָט פאַראייביקט גליצנשטיינס אַנדענק אין אַ מוזעום אויף זיין נאָמען.

די לעצטע שטאַט פון אונדזער ערשטן טורנע איז געווען טשענסטאָכאָוו. דאָ האָט זיך, לויטן אָפּמאַך, באַדאַרפט ענדיקן אונדזער רייע, אָבער די בעלי-בתים פאַרלענגערן זי נאָך אויף אַ שטיקל צייט. איך בין, פאַרשטייט זיך, צופרידן מיט דער פאַרלענגערונג. איך וואַלט איצט וועלן באַטראַכטן וואָס מער שטעט, ווייל אומעטום אַנטפלעקט זיך פאַר מיר אַ נייע וועלט מיט נייע איינדרוקן. איך בענק אַפילו שטאַרק נאָך דער היים, אָבער דער ווילן צו "זען" איז שטאַרקער. און אין טשענסטאָכאָוו איז דאָך געווען וואָס צו זען. די אַנטשטייונג פון דער דאָזיקער אינדוסטריעלער שטאַט, ווערט צו-געשריבן צום סוף פון 13טן יאָרהונדערט. אויף אַ בערגל, גערופן "יאַסנאַ גראַ", האָט זיך געפונען אַ קלויסטערל. אַרום אים האָט זיך געשאַפן אַ דאָרף, דאָס דאָרף האָט זיך מיט דער צייט פאַרוואַנדלט אין אַ פעסטונגס-

שטאַט, אין אַ טויער צום האַרצן פון פוילן — צו וואַרשע, און אין איינע פון די גרעסטע אינדוסטריעלע צענטערן אין פוילן. די דאָזיקע פעסטונגס־שטאַט האָט נישט איינמאַל געפילט אויף זיך די באַלאַגע־רונג פון אויסלענ־דישע היילות.

ווען מיר זענען אָנגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו, איז שוין די שטאַט געווען צוויי יאָר צייט אַקופירט פון די דייטשן; דאָקעגן די „יאַסנאַ גוראַ“, אויף וועלכע עס האָט זיך געפונען די גרויסע קאַטעדראַלע מיטן באַרימטן הייליקן בילד פון „גאַטס מוטער“, איז געווען אַקופירט דורך די עסטריי־כער. דער דאָזיקער כבוד איז געוואָרן צוגעטיילט דער עסטרייך־אונגאַרישער מאַנאַרכיע צוליב איר אָנפירנדיקער פּאָזיציע אינעם קאַטוילישן לעבן פון צענטראַל־אייראָפּע. צום דאָזיקן קלויסטער אויף „יאַסנאַ גוראַ“ פלעגט מען עולה־רגל זיין פון גאַנצן לאַנד און אפילו פון אויסלאַנד פלעגן קומען גלוי־ביקע זיך צו באַטייליקן אין די רעליגיעזע פּראָצעסיעס צו דער „הייליקער טשענסטאָכאָווער גאַטס־מוטער“, וואָס ווערט באַטראַכט ווי איינע פון די הייליקסטע רעליקויעס פון קאַטאָליציזם. אמת, אין יאָר 1910 איז די הייליקייט פון „יאַסנאַ גוראַ“ דיסקרעדיטירט געוואָרן דורך דעם טרויעריק־באַרימטן מאַצאַך־פּראָצעס, וואָס האָט אַנטפלעקט די דעמאָראַליזאַציע פון די מאַנאַכן פונעם דאָזיקן קלויסטער. ס'איז אָבער געווען אין די אינטערעסן פון די מאַסגעבנדיקע אינסטאַנצן צו פאַרווישן דעם דאָזיקן שאַנדפלעק און ווי תמיד אין אַזעלכע פאַלן, איז עס אויסגעגאַנגען צו ייִדישע קעפּ...
די געשיכטע פון יידן אין טשענסטאָכאָוו, האָט צו פאַרצייכענען אויך אַן אייגענעם שאַנד־פלעק, וואָס איז פאַרבונדן מיט דער פּראַנקיסטן־באַווע־גונג. נאָך זיין פּראָצעס פאַר „חלול־השם“ אין יאָר 1760, איז יעקב פּראַנק פאַרמשפּט געוואָרן דורכן קירכלעכן געריכט צו פאַרשיקונג. דאָס אַרט פון דער פאַרשיקונג איז טאַקע געווען די טשענסטאָכאָווער פעסטונג, וווּ פּראַנק איז אָפּגעזעסן איבער צען יאָר. אַ גרויסע טייל פון זיינע אָנהענגער זענען געקומען צו אים קיין טשענסטאָכאָוו און דאָס האָט געווירקט דעמאָראַלי־זירנדיק אויף דער ייִדישער באַפעלקערונג און האָט פאַרשטאַרקט דעם אַנטאַגאָניזם מצד די פּאָליאַקן. פון יענער צייט נעמט זיך געוויס דער פּאָלקס־אויסדרוק: „טשענסטאָכאָווער שמדניקעס“.

די טשענסטאָכאָווער יידן זענען געווען פאַרשפּאַרט אין געטאַס, אָדער

אזוי-גערופענע „רעווירן“; אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יארהונדערט זענען די דאזיקע רעווירן אפגעשאפן געווארן און יידן האבן זיך איינגע-גלידערט אינעם עקאנאמישן לעבן פון דער שטאט און עס דערהויבן צו גאר א הויכער מדרגה. זיי האבן געשאפן די טעקסטיל-אינדוסטריע, וועבע-רייען, די שטאל-אינדוסטריע מיט אייזן-גיסערייען און זענען געווען די פיאנערן פון שפילציג-אויסארבעטונגען אין פוילן. די דאזיקע פראדוקציע, האבן זיי דערפירט צו די גרעסטע אין לאנד, וואס האט קאנקורירט מיט ענלעכע אויסלענדישע אויסארבעטונגען.

צוליב די אפטע רעליגיעזע פראצעסיעס פון דער פרעמד, זענען געוויסע אונטערנעמער געפאלן אויף אן המצאה אויסצוארבעטן אנדענקונג-גען מיט די בילדער פון דעם „יאסנא-גורא“ קלויסטער און פון דער „היילי-קער מוטער“, וואס האבן געדינט פאר קמיעות און טאליזמאנען פאר די גלויביקע.

ס'פארשטייט זיך, אז מיטן אויפשטייג פון די אינדוסטריע-צווייגן, איז אויך אויפגעקומען אן ארבעטער-באוועגונג, אין וועלכער יידן האבן גע-שפילט אן אנגעזעענע ראָלע. עס זענען געשאפן געווארן פאראיינען, שולעס, קרייזן און א נעץ פון געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס פון פילאנטראָפישן, פאליטישן און קולטורעלן כאַראַקטער.

די טשענסטאָאווער יידן האבן בשעתם אויך געשפילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דער השכלה-באוועגונג אין פוילן און, נאָך וואַרשע, איז טשענסט-טאָאָוו געווען איר ערשטע פעסטונג. די קולטור-שפראַך פאַר די דאָרטיקע משכילים איז געווען דייטש.

הגם, ווי געזאָגט, קיין געטאָ האָט שוין לאַנג אין טשענסטאָאָוו נישט עקזיסטירט, איז אָבער יידן געווען פאַרווערט צו באַזוכן געוויסע ערטער, מיט דער יאַסנאָ גוראָ בראש. ווען אפילו אַזאָ פאַרבאָט איז אָפיציעל נישט אַרויסגעגעבן געוואָרן, האָבן יידן אַליין, צוליב זיכערקייטס-וועגן, אויסגע-מיטן געוויסע „הייליקע“ ערטער. דאָס האָט פונדעסטוועגן נישט פאַרהיט די טשענסטאָאווער יידן פון אַפטע פאַגראַמען און איבערפאַלן, מיט וועל-כע די שטאַט האָט זיך אַזוי אויסגעצייכנט.

אָבער אין דער צייט פון דער ערשטער דייטשער אַקופאַציע, האָבן יידן אויך דאָ געהאַט אַן אַטעם-פּויעז אין זייער כּסדרדיקער מורא און אומ-

זיכערקייט. די קאטעדראלע איז דאן געווען אפן פאר אלע אן אויסנאם פון גלויבן, און מיר האָבן אויך געהאַט די מעגלעכקייט זי צו באַקענען.

געפירט האָט אונדז דער קינסטלער פּרץ ווילענבערג, אן אינטערעס סאַנטע פּערזענלעכקייט, וועלכע מיר האָבן באַקענט אין טשענסטאָכאָוו. ווי- לענבערג האָט אַ געוויסע צייט געצויגן אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט אויף די גרעסטע בילדער-אויסשטעלונגען און זיין פּאַרטערעט פון טאַלסטאָי האָט זיך פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה קונה-שם געווען אין רוסלאַנד. אין טשענסטאָכאָוו, איז ער געווען אַנגעשטעלט אַלס לערער פון צייכענען אין איינער פון די שולן און די פּרייע צייט האָט ער געווידמעט דער יידי- שער צייכענונג און מאַלעריי. אין זיינע זוכענישן פון אַן אייגענעם, נישט- נאַכגעמאַכטן יידישן סטיל האָט ער געשאַפן אַ רייע אייגנאַרטיקע וויטראַזשן, דרייסטע אין זייער קאַלאַריט און פאַרם, באַזירט אויף די פּירקאַנטיקע אותיות פון אונדזער אַלף-בית.

מיט די דאָזיקע וויטראַזשן איז געווען באַזירט די גרויסע טשענסטאָ- כּאָווער סינאַגאָגע און זיי זענען געווען אַן אַנזאָג פון אַ נייער ווענדונג אין דער יידישער פּלאַסטישער קונסט.

ווילענבערגן האָט שטאַרק פאַרדראָסן, וואָס אונדזערע קינסטלער באַ- מינען זיך נאַכצומאַכן די גרויסע מייסטער פון די פאַרשידנסטע ריכטונגען און שולן, און האַלטן נישט פאַר גויטיק צו געפינען אַן אייגענעם וועג אין אויסדרוקס-פאַרם פּין זייער קונסט. וויפּל דאַנקבאַרע מוסטערן פאַר אַזעלכע זוכענישן, האָט ער געטענהט, געפינען זיך אויף די ווענט פון די אַלטע שולן, אין די שניצעררייען פון אַ בעלזעמער אַדער ארון-קודש, אין די בשמים- ביקסן, חנוכה-לאַמפּן, עטרות און פּרוכתן; אין די אַלטע הגדות, אילומי- נירטע מגילות און אין די מעטאַלענע ביכער-איינבינדונגען פון 16טן און 17טן יאָרהונדערט.

— עס טוט ווי צוצוקוקן ווי אונדזערע קינסטלער האָבן נישט קיין אַמביציע צו ווערן נאַציאָנאַלע קינסטלער און ווערן בטול-בששים צווישן די פּרעמדע. דעריבער איז מיין באַזעצן זיך אין טשענסטאָכאָוו — האָט ער ווייטער געזאָגט — אַ פּראָטעסט קעגן די אַלע זעלבסטפאַרלייקענער און גלייכצייטיק אַ דעמאָנסטראַציע, אַז דווקא בשכּנות פון דער „יאַסנאַ גוראַ“,

אונטערן אויג פון דער „הייליקער מוטער“, איז מעגלעך צו זוכן און צו קולטיווירן יידישן אייגנארט, יידישן סטיל.

אבער די איראָניע פון גורל האָט געוואָלט, אַז בעת דער נאַצי-אַקופאַ-ציע אין פּוילן זאָל זיך אויף דער אַרישער זייט פון די וואַרשעווער גאַסן אַרומדרייען אַ זקן מיט אַן אויפשריפט: „שטומער מאָלער“ און פאַרקויפן די דורך אים געמאַלענע בילדער פון דער „הייליקער טשענסטאַכאַווער מוטער“, „אַפּאָסטאָלן“, „קרייצוועג“, וועלכע די פרומע פּאָליאַקן האָבן, מיט טרערן אין די אויגן, געקויפט אויף להכעיס די גאַטלאָזע דייטשן...

דער דאָזיקער „שטומער“ זקן איז געווען דער יידישער קינסטלער פּרץ ווילענבערג, וואָס האָט זיין לעבן געווידמעט אויף אויסצוגעפינען אַ יידישן סטיל... אַדאַנק די „הייליקע בילדער“ האָט ער איבערגעלעבט די נאַצי-אַקופאַציע. צוליב זיין יידישן אַקצענט האָט ער סימולירט אַ שטומען...

דייטשע אינוואזיע פון יידישן טעאטער

דער „צוגאב“ צו אונדזער חודשדיקן טורנע, האָט ווידער עדות גע-
זאָגט אויף דעם סוחרישן אינסטינקט פון אונדזערע צופעליקע אימפרע-
סאַריאַס. זעלטן ווען ס'פלעגט מיר, אין די שפּעטערדיקע יאָרן, אויסקומען
צו באַגעגענען אַ פּראָפּעסיאָנעלן אימפרעסאַריאָ מיט אַזוי פּיל איניציאַטיוו,
אַריענטאַציע אין דער געגעבענער קאַניונקטור און פעיקייט זי צו עקספּלאַ-
טירן. זענען טאַקע אונדזערע דעמאָלטדיקע אימפרעסאַריאַס געווען געניטע
סוחרים און איינער פון זיי, אַ געוויסער באַרמאַט, האָט זיך אין יאָרן אַרום
קונה-שם געווען מיט דער טרויעריק-באַרימטער באַרמאַט-אַפּערע אין בער-
לין... דאַקעגן די שפּעטערדיקע אימפרעסאַריאַס ביים יידישן טעאָטער, זענען
געווען מערסטנטייל אַקטיאָרן, אָדער סתם טעאָטער-מענטשן און עס האָט
זיי געפּעלט, ווי מיר פּלעגן דאָס רופן, די סוחרישע „זשילקע“ (*). צוליב דעם,
פּלעגן אַזעלכע אימפרעזעס נישט האָבן קיין אַריכת-ימים און אַקטיאָרן פּלעגן
זיך באַין ברירה „פאַראַייניקן“ און זיך אַרגאַנזירן אין חברים-טרופּעס,
ד"ה, קאַלעקטיוון.

דעריבער איז דער דאָזיקער טורנע, אויב איך האָב קיין טעות נישט,
געווען דער איינציקער פּאַל אין מיין טעטיקייט אינעם יידישן טעאָטער,
ווען איך האָב באַקומען, אמת, אַ קליינעם, אָבער דאָך אַ זיכערן געהאַלט.
די דאָזיקע אידיליע האָט אָנגעהאַלטן נאָך צוויי וואָכן, דאָס הייסט צוואַמען

 (* אָדער.

זעקס וואָכן, און נאָכן אָפּשפּילן אין דעם קוילן-געביט „זאָגלעמביע“, האָבן מיר זיך רעאַרגאַניזירט אין אַ חברים-טרופּע.

„זאָגלעמביע“ איז געווען דער שמאַלץ-גרוב פון רוסיש-פוילן און האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ פּאַקטישן המשך פונעם דייטשן שלעזיע; ביי דער צעטיילונג פונעם דאָזיקן פעטן ביסן צווישן רוסלאַנד און דייטש-לאַנד, איז צוגעפּאַלן דייטשלאַנד דער גרעסערער חלק מיט קאַטאַוויץ בראַש, דאַקעגן רוסלאַנד — דער קלענערער מיט בענדין, סאַסנאַוויץ אַלס הויפטשטעט. בעת דער ערשטער דייטשער אָקופּאַציע זענען די ביידע גע- ביטן געוואָרן פאַראייניקט אונטער דער דייטשער אַדמיניסטראַציע, הגם אָפיציעל האָט נאָך עקזיסטירט די גרענעץ צווישן קאַטאַוויץ און דעם גע- וועזענעם רוסישן טייל און ס'איז נייטיק געווען אַ ספּעציעלע דערלויבעניש אויף צו באַזוכן די שטאָט. אויף אַזאַ אופן איז קאַטאַוויץ געווען די ערשטע מערב-איראָפּעיִשע שטאָט, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו באַזוכן.

אין קאַטאַוויץ האָט זיך בולט געוואָרפן אין די אויגן דער חילוק צווישן מזרח און מערב און די צוריקגעשטאנענקייט פון דער רוסישער ציווילי- זאַציע לגבי איר דייטשן שכן. שוין דער קאַטאַוויצער וואָקזאַל איז געווען אַ גענוגנדיקער מוסטער פונעם דאָזיקן קאַנטראַסט. נאָך די רויטע, קאַזאַרמע- ענלעכע וואָקזאַלן, וועלכע מיר איז ביז איצט אויסגעקומען צו זען, האָט דער קאַטאַוויצער באַנהויף דערקוויקט דאָס אויג מיט זיין רחבות, באַ- קוועמלעכקייט און עסטעטישן אויסזען. ס'האַט, אַלזאַ, געצויגן אַהין איינ- צואַטעמען איז זיך אַ ביסל „איראָפּעיִשקייט“ און ס'איז געווען אַ נחת צו שפּאַצירן איבער די ברייטע, ריינע קאַטאַוויצער גאַסן און צו באַטראַכטן די שויפענצטער פון די „וואַרנהייזער“ מיט זייערע מציאות.

אויפן וועג צו די צוויי זאָגלעמביער הויפטשטעט, בענדין-סאַסנאַוויץ, האָבן מיר באַזוכט דאָמבראַווע, אַ שטעטל פון קוילנגרעבער, פאַבריקאַנטן און פאַרמיטלער. פון דאָרט, אַרום האַלבע נאַכט, איז געווען אַ פאַרבינדונג מיט בענדין און מיר האָבן די פאַרשטעלונג „נאַראַ“ אָפּגעשפּילט אין איי- לעניש, כמעט אַן אַנטראַקטן, כדי צו באַווייזן צו פאַרכאַפן די באַן. מיר האָבן זיך אפילו נישט באַוויזן איבערצוטאָן און אזוי, האַלב „פאַרשטעלטע“, זענען מיר אַרויס צו די שליטנס, וואָס האָבן אונדז געדאַרפט ברענגען צו דער באַן. דער עולם גייט אונדז נאָך אויפן גאַס און פּראַטעסטירט פאַרוואָס

מיר פארן שוין אפ און געבן נישט נאך א פארשטעלונג. עמעצער האט צו וויסן געטון דער זשאנדארמערע, אז פארן טעאטער-בנין קומט פאר א דעמאנסטראציע און ס'איז גלייך אראפגעקומען א פאטראל און גענומען פאנאדערטרייבן דעם עולם. אונזערע שליטנס האבן זיך מיט שוועריקייט רורכגעשלאגן א וועג און אין דער לעצטער רגע זענען מיר אנגעקומען צו דער באן און איינגעשטיגן אין איר האלב-אויסגרימירטע.

די צוויי שכנותדיקע שטעט בענדין און סאסנאוויץ זענען געלעגן אזוי נאענט איינע פון די אנדערע, אז איך פלעג אפט שפאצירן צופוס פון איין שטאט אין דער אנדערער. דאך איז צווישן די ביידע שטעט געווען זייער א גרויסער קאנטראסט, אויסערלעך נישט ווייניקער ווי אינערלעך, שוין דאס אויסזען פון סאסנאוויץ איז געווען א ווייטע אפשפיגלונג פון דעם שכנותדיקן קאטאוויץ. ברייטע, געפלאסטערטע גאסן מיט א סך ביי-מער, גרויסע בנינים, עלעגאנטע קאפע-הייזער און רעסטאראנען, שיינע קינא-זאלן, א מאדערנער טעאטער מיט א גוט איינגעארדנטער בינע, ווו עס האט געשפילט א סטאביל פויליש שטאט-טעאטער, וואס איז אין די שפעטערדיקע יארן אנגעפירט געווארן פון מיין יידישן חבר פון „ארטיס-טישן טעאטער“, טאנסקי. אגב, כדי „זוכה צו זיך“ צו אזא פאזיציע, האט ער זיך געדארפט שמדן. די שטאט איז אין אלגעמיין געווען ריינער, רויקער, „איראפעישער“ פון איר שכנה בענדין.

בענדין, דאקעגן, וואס האט זיך אין אלגעמיין ווייניק-וואס אונטער-שיידט פון די טיפישע פויליש-יידישע פראווינץ-שטעט, איז געווען דינא-מישער, רירעוודיקער פון סאסנאוויץ און האט פולסירט מיט א פולבלו-טיק געזעלשאפטלעך און קולטורעל יידיש לעבן. ס'האט געמאכט דעם איינדרוק, אז דאס יידישע אויסלעבן זיך אין סאסנאוויץ, איז אנגעגאנגען אינעם זכות פון דעם שכנותדיקן בענדין און געשעפט יניקה פון דארט. איז טאקע בענדין געווען דער צענטער פונעם יידישן לעבן אין זאגלעם-ביער געביט, וואס האט אפילו צוגעשטעלט יונגע כוחות דער הויפטשטאט. א ספעציעל ארט האט פארנומען אין בענדין דער קולט פאר טעאטער. שוין אין יאר 1905, האט זיך דארט געשאפן א דראמאטישער קרייז, וואס איז אין אייניקע יאר ארום געווארן א סעקציע ביים „הזמיר“. אין די ער-שטע יארן פון פוילנס אומאפהענגיקייט, איז די דאזיקע סעקציע רעאר-

גאנצירט געווארן אין אַ סטאַבילן קולטור-פאַרײן אונטערן נאָמען „מוזע“, וואָס האָט עקזיסטירט ביזן חורבן-פּוילן. די דאָזיקע „מוזע“ האָט אַ חוץ צו געבן אייגענע פּאַרשטעלונגען, זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו אונטערשטיצן יעדן ערנסטן טעאַטער, וואָס פּלעגט אַראָפּקומען קיין בענדין און צו באַקעמפן די שונד־טעאַטערס, וואָס זענען זיך ווי שוואַמען נאָך אַ רעגן צעוואַקסן איבער דער פּראָווינץ.

בענדין און סאָסנאָויעץ זענען אין די שפּעטערדיקע יאָרן געווען וויכ־טיקע „פּאָזיציעס“ אינעם ביודזשעט פון די וואַנדערנדיקע טעאַטערס. מען פּלעגט פון פּאַראַאויס „פּאַרכאַפּן“ דאָרט די טעאַטער־בנינים פאַרן „גרויסן דאַנערשטיק, פּרייטיק און שבת“, ווען אין גאַנץ פּוילן איז געווען פּאַרווערט צו שפּילן און דאָרט איז, אַדאַנק די סאַציאַליסטישע שטאַטראַטן, געווען דערלויבט.

בענדין האָט זיך אויך אויסגעצייכנט מיט איר אינטערעס פאַר פּלאַס־טישער קונסט און „שטאַט“ פּלעגט איינלאַדן מאַלער און מעטאַלאַפּלאַסטי־קער צו דעקאָרירן די שול און קהלישע בנינים, להיפּוך צו אנדערע שטעט, וואָס פּלעגן אין זייער רעסטאָורירן די היסטאָרישע שולן דערגיין ממש צו וואַנדאַליזם. אין בענדין פּלעגן אויך פּאַרקומען אָפּטע אינדיוידועלע און קאָלעקטיווע אויסשטעלונגען און די ייִדישע קינסטלער פּלעגן דאָרט האָבן זייערע אָפּנעמער און מעצענאַטן.

בכלל פּלעגט די פּראָווינץ זיין אַ בעסערער אָפּנעמער פון בילדער ווי וואַרשע. אַזוי איז אויך געווען מיטן טעאַטער און מיטן בוך. זעלטן געווען צו טרעפן אין די שפּעטערדיקע יאָרן אַ ייִדישע שטוב אָן „ליטעראַרישע בלעטער“, אַדער אַ וועלכע עס איז טעגלעכע צייטונג פון וואַרשע, לאַדזש און פון אַנדערע גרויסע צענטערן, אחוץ לאַקאַלע צייטונגען, וואָס כמעט יעדע גרעסערע פּראָווינץ־שטאַט פּלעגט אַרויסגעבן. די אינטערעסן פון זאַגלעמביער געביט האָבן געפונען אַן אָפּשפּיגלונג אין דער „זאַגלעמ־ביער צייטונג“, וואָס איז דערשינען אין בענדין.

נישט בחינם איז מיר אַזוי ליב געוואָרן די פּראָווינץ און איך פּלעג מיט אַזאַ פּאַרגעניגן זיך לאָזן אויף טורנען איבער איר, ביז... די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען ס'איז געוואָרן אַ סכנה צו פאַרן איבער די פּוילישע באַנען און זיך צו באַווייזן אין אַ שטעטל. אין

דעם זעלבן בענדין, האָבן איך אין 22 יאָר אַרום פונעם האַטעל „בריסטאָל“ געזען מאַרשירן פּוילישע ווייבער און יינגלעך מיט זעק און קוישן אין די הענט, וואָס זענען פון די פאַרשטעט געקומען ראַבירן דאָס ייִדישע פאַר-מעגן. מיט דער צייט האָבן מיר שוין ביים אַנקומען אין אַ פּראָווינץ-שטאָט זיך אינפאַרמירט אויפן וואַקזאַל צי „מען מעג אַריין אין שטאָט“... אַזאַ חילוק צווישן מיין ערשטן און לעצטן „גאַסטראָל“.

מיטן זאַגלעמביער געביט האָב איך פאַרענדיקט מיין ערשטן פּראָפּע-טיאָנעלן טור איבער דער פּראָווינץ און, פול מיט איינדרוקן און באַרוישט פון די „דערפּאָלגן“, זיך אומגעקערט קיין וואַרשע. דאָ האָט זיך די טרופּע באַדאַרפט רעאַרגאַניזירן און זיך גרייטן צום טורנע איבערן עסטרייכישן געביט מיט לובלין בראש. דאָס אריבערפאַרן פון אַ גאַנצער טרופּע אינעם דאָזיקן געביט, איז געווען פאַרבונדן מיט אַ רייע פאַרמאָליטעטן און מיר האָבן אַלזאַ באַדאַרפט וואַרטן ביז זיי וועלן דערליידיקט ווערן.

אויב אַזאַ וואַרטן האָט נישט פאַרגעשטעלט קיין ספּעציעלע שווערי-קייטן פאַר די „גאַסטראָלאָרן“, איז עס אָבער פאַר אונדז „אַנסאַמבל-אַק-טיאָרן“, וואָס האָבן קוים פאַרדינט אויף דורכצולעבן די צייט, געווען אַ גאַנץ שווערער ענין. איך האָב אָבער אויף דער מאַטעריעלער זייט פון דער פּראָפּעסיע, ווי געזאַגט, נישט געלייגט קיין אַכט. עס האָט מיך אינטער-רעטירט „תכלית“, וואָס וועט זיין דער סוף פונעם שטענדיקן אַרומפאַרן. איך האָב געפרוּווט צו מאַכן אַ געוויסן סך-הכל פון דעם ערשטן טורנע און אונטערצופירן אַ קינסטלערישן באַלאַנס פון זיינע רעזולטאַטן.

דער סך-הכל איז געווען אַ גאַנץ טרויעריקער. איך בין געוואָרן אַ „פּראָפּעסיאָנאַל“, ד"ה זיך אויסגעלערנט „צו פילן זיך פריי“ אויף דער בינע; צו באַוועגן זיך ביי די פאַרשידנסטע סיטואַציעס, וואָס די צופעליקע דעקאַראַציעס האָבן געשאַפן אין יעדער שטאָט אויף אַן אַנדער אופן; זיך אויסגעלערנט צוצופאַסן צו דער אַקוסטיק פון יעדן טעאַטער און צו פילן ווען מען רעדן נאַרמאַל, אַדער שרייען, כדי „עס זאָל דערגיין צום עולם“ און דער עיקר, זיך אויסגעלערנט צוצופאַסן צום געשמאַק פון יעדן עולם באַזונדער. עס האָט זיך ביי מיר אויסגעאַרבעט אַן אינסטינקט פון דער ערשטער אַרויסגעזאַגטער פּראָזע צו דערפילן דעם אַפקלאַנג, וואָס עס האָט באַקומען ביים עולם און אַ פעיקייט אויף אַ געהעריקן אופן זיך צוצופאַסן

רעצו. איז דער עולם געווען אַ סובטעלער, אַן אויפנעם־פּעיקער, האָב עיך גערעדט „מענטשלעך“, אויף האַלבע טענער, וועלכע איך האָב פון תמיד לייב געהאַט; באַמייט זיך אַרויסצוברענגען דאָס מענטשלעכע פון מיין ראָל, די פאַרבאַרגענע נשמה־קאַנפליקטן וואָס געפינען זיך נישט אינעם געשריבע־נעם טעקסט און מען דאַרף זיי אַנטפלעקן אין אַ פּויעז, אינעם בליק פון די אויגן, אין אַ באַוועגונג פון קערפּער. דערצו איז נויטיק, אַ חוץ דעם גע־העריקן צוזאמענשפּיל פון די אַקטיאָרן, אויך די געהעריקע קאַפּאַפּעראַציע פונעם עולם. אדער קאַנטאַקט וואָס ווערט געשאַפן צווישן צושויער און שפּילער, דער סודותפולער פּלויד, וואָס פאַרבינדט ביידע זייטן ראַמפּע. עס איז אָבער לגמרי אוממעגלעך אַרויסצוברענגען די דאָזיקע סובטעלע נשמה־צאַפּלען פאַר אַן עולם, וואָס איז טויב פאַר זיי און זוכט אין טעאטער אויסשליסלעך אַנגענעמען צייטפאַרטרייב און ביליקע פאַרוויילונג. פאַר אַזא עולם האָב איך די זעלביקע ראָלע געשפּילט אויף אַן אַנדער אופן, און אַנשטאַט נשמה־קאַנפליקטן געזוכט אין איר אויסערלעכע עפעקטן, וואָס מאַכן דעם געגעבענעם פּערסאָנאַזש מעלאַדראַמאַטיש־טראַגיש, אַדער קאַ־ריקאַטורעל־קאַמיש. איך האָב, אַלואַ, פאַר יעדער ראָלע מיר געשאַפן איי־ניקע רעצעפּטן, אַפּהענגיק פונעם פּאַציענט — דעם צושויער.

איך האָב מיר אַפּגעגעבן חשבון ווי געפּערלעך דאָס איז פאַר אַן אַנ־פּאַנגער, אָבער פון דער צווייטער זייט, האָב איך געוואַלט „געפּעלן“ און דאָס איז נאָר מעגלעך אינעם פּאַל, ווען מען אַנטשפּרעכט דעם געשמאַק פונעם עולם... ס'איז, אַלואַ, געווען פאַר מיר אַ שטעקן מיט צוויי עקן. איך האָב מיך נישט געטרייסט דערמיט, וואָס איך האָב גענוג זעלסטבטקאַנטראָל און גיב מיר אַפּ חשבון פון מיינע פעלערן און זיי ווערן געמאַכט דורך מיר באין ברירה, באַוווסטזיניק, הייסט עס, אַז דאָס איז נישט ביי מיר קיין כראַנישע מאַניערע. הייסט עס, אַז ביי אַ גוטן עולם, קען איך מיך אינגאַנצן פון די דאָזיקע ווילדגראַזן באַפּרייען. דערפּון איז געדראַנגען, אז א יונגער אַקטיאָר טאָר נישט אָנהייבן זיין טעאטער־טעטיקייט פון אַרומפאַרן, פון די אַזוי גערופּענע „גאַסטראַל־טורנעען“. דאַרף מען, הייסט עס, זוכן אַ מעג־לעכקייט פון סיסטעמאַטישער אַרבעט אין אַ סטאַבילן טעאטער פאַר אַ שטענדיקן עולם, פאַר אַן ערנסטער פּרעסע מיט א באַלערנדיקער קריטיק. ווו נעמט מען אָבער דעם דאָזיקן טעאטער? און אַט, צוריקקומענדיק פונעם

טורנע, דערוויס איך מ'ך, אז אויף לעשנע 1 בויט זיך אַ בנין פאַר אַ נייעם ייִדישן טעאַטער.

זיינע בעלי־בתיים, אברהם ברין און הענריק ריבא, נייע פנימער אין דער פּראָפּעסיע, האָבן באַשטימט דעם צוקונפטיקן בנין פאַר אַ „בעסערן“ טעאַטער און ווילן, אַ חוץ אייניקע באַקאַנטע אַקטיאָרן, אויך אַנגאַזשירן יוגנטלעכע, מיט מיר בתוכם. די דאָזיקע ידיעה האָט מיך אַנגעפולט מיט אומבאַשרייבלעכער פּרייד און האַפענונג. אַט קומט די ישועה, דאָס אויס־געבענקטע סטאַבילע טעאַטער אינעם האַרץ פון ייִדישן וואַרשע, וווּ איך וועל האָבן נאָרמאַלע אַנטוויקלונגס־מעגלעכקייטן. אמת, מיר וועט זיין שווער צו פאַרלאָזן אסתר רחל קאַמינסקי. פאַר דער קורצער צייט, וואָס איך האָב אַרומגעוואַנדערט מיט איר, האָב איך מיך צוגעוויינט צו איר און זי ליב באַקומען. אָבער זי אַליין האָט אויך געהאַלטן, אז איך דאַרף נישט דורכלאָזן אַ געלעגנהייט אַנצוקומען אין אַ סטאַבילן טעאַטער אין וואַרשע, בפרט פון אַ בעסערן רעפּערטואַר.

פלעג איך טאַג־טעגלעך עולה זיין צום פּאַלאַץ אויף לעשנע 1, וווּ עס האָט זיך געבויט דער נייער טעאַטער־בנין. איך האָב מיך געפּרייט מיט יעדן נייעם ציגל, וואָס איז אים צוגעקומען, מיט יעדן טרעפל, יעדן פענצ־טער, גלייך עס וואָלט זיך געבויט מיין אייגענער בנין. עס הייבט זיך שוין אַן אויסצושיילן די קאַנטורן פונעם צוקונפטיקן זאַל, פּאַיע... און אַט קומט אַן אַנטישונג: די בינע. אויף דעם באַגרענעצטן שטח, אויף וועלכן דער בנין בויט זיך, האָט מען געזוכט וואָס מער פּלאַץ אַפּצוטיילן פאַרן זאַל ער זאַל קענען אַרייננעמען אַ גרעסערע צאַל זיץ־ערטער — אַ גאַנץ פאַר־שטענדלעכע זאַך פונעם געשעפטלעכן שטאַנדפונקט — דאָקעגן האָט מען אָבער בכלל זיך נישט גערעכנט מיטן שטח פאַר דער בינע און הינטער־קוליסן. ביי די אומות העולם ווערט פאַר דער בינע באַשטימט נישט ווייִניקער פּלאַץ ווי פאַרן טעאַטער־זאַל און דאָ זע איך, האָט מען געלאָזט עפעס אַ פּלאַך קעסטלע, אין וועלכן מען וועט זיך קוים קענען באַוועגן. פון איין עק בינע צום צווייטן, וועט מען מוזן גיין דורך אַ קעלער, ווייל פאַר אַ דורכגאַנג הינטער די קוליסן וועט נישט קלעקן קיין אַרט. פון איין זייט בינע, אַפּגעטיילט מיט אַ דין ווענטל, האָבן זיך געפונען די קלאָזעטן פאַרן עולם, פון דער אַנדערער זייט — ענגע גאַרדעראַבן, קעמערלעך פאַר

רעקוויזיט, מעבל און ד"גל. קיין אַרט פאַר דעקאָראַציעס זעט זיך נישט פאַר. זיי וועלן מוזן שטיין אויפן הויף. עס וועט, אַלואַ, זיין אַ בנין, וואָס פּאַסט זיך פאַר אַ פּראָווינג־שטעטל, נישט פאַר אַ רעפּרעזענטאַטיוו טעאַטער אין וואַרשע. און דאָך, האָב איך אַוועקגעקוקט פון די אלע דעפּעקטן פונעם צוקונפטיקן בנין: וועט עס זיין אַ קאַמעראַל־טעאַטער. פאַרקערט, ס'איז אינטערעסאַנטער צו שפּילן אויף אַן אינטימערער בינע, ס'איז גרינגער איינצושטעלן אַ קאַנטאַקט מיטן עולם, ס'ווערן נישט פאַרלוירן די דינסטע ניואַנסן פון דעם אַקטיאָרישן שפּיל.

אַרום דעם נייעם טעאַטער וועבן זיך לעגענדעס... די טעאַטער־קיביי צער פּאָליטיקירן, מאַכן חשבונות, באַרעכענען די גאַזשעס, די הכנסות, הוצאות און רווחים. און אַט דערציילט מען זיך שוין סודות פון די צור־קונפטיקע הינטערקוליסן, וואָס פאַראַ רעפּערטואַר ס'וועט געשפּילט ווערן, ווער עס וועט שפּילן. אייניקע האַלטן, אַז וואַרשע דאַרף נאָר אַן „איראַ־פּעישע אַפּערעטע“, אנדערע ווידער זענען פאַר אַ דראַמע. איינער פון די דירעקטאָרן, אַנטפלעקט מיר בסוד, אַז מען וועט דערעפּענען דאָס טעאַטער מיט אַ „ליטעראַרישע“ פּיעסע „יאַשקע מוזיקאַנט“ פון דימאָוו און איך וועל דאָרט אויך האָבן אַ ראָל. מען ווייסט שוין, אַז יאַשקען וועט שפּילן מיכאַלעסקאַ. מיך פּרייד, וואָס אין שפּיץ פון דער טרופּע וועט שטיין דער דאָזיקער טאַלענטירטער אַקטיאָר און האַרציקער מענטש.

הגם צו דער דערעפּענונג איז נאָך גענוג צייט, זי איז באַשטימט אויף פּסח 1917, און איך וועל נאָך מוזן מיטמאַכן אייניקע רייזעס איבער דער פּראָווינג, לעב איך מיטן געדאַנק פונעם דאָזיקן „צענטראַל־טעאַטער, ווי די בעלי־בתים האָבן אים באַשלאָסן אַנצורופּן.

צווישן איין רייזע און דער צווייטער, פאַרברענג איך די פּרייע צייט אויף די רושטאַוואַניעס פונעם נייעם בנין, וועלכער ווערט אויסגעפאַרטיקט מיט אַ צוגעאייילטער שנעלקייט. עס ווערט שוין באַקאַנט דער באַשטאַנד פון דער טרופּע, מען רעדט שוין פון ראָלן־פאַרטיילונג און איך ווער אַלץ אומרויקער, וואָס קיינער רופט מיך נישט און מיין נאָמען ווערט נישט דערמאַנט צווישן די אַנטיילנעמער. איך וויל מיך אַננעמען מיט מוט און זיך ווענדן צו די בעלי־בתים וועגן דער צוגעזאַגטער ראָל, באַמערק איך, ווי זיי מיידן מיך אויס; וויל איך מיך דערנענטערן צו איינעם פון זיי, פאַר-

שווינדט ער מיר תיכף פון אונטער די אויגן. ס'איז מיר קלאר געוואָרן, אַז מיין קאנדידאַטור איז דורכגעפאלן. ערשט שפעטער האָב איך מיך דער-וויסט, אַז דער סופלאָר פונעם נייעם טעאַטער האָט מיט זיין „אויטאָריטעט“ גורם געווען מיין דורכפאל און האָט אנשטאָט דעם „יינגל, וואָס קאָן נאָר שפילן אין ליטעראַרישע פיעסן“, רעקאָמענדירט זיינעם אַ פריינט וואָס קאָן „דערלאַנגען די סחורה“ אויך אין דער אָפערעטע און... האָט שיינע קאָס-טיומען. דער לעצטער אַרגומענט איז געווען דער וואָגיקסטער און איך בין פאַרבליבן אַ „פּראָוויניץ-אַקטיאָר“.

ביז מיר איז באַשערט געווען צו שפילן אין „צענטראַל“ טעאַטער און צו גרינדן דאָרט דעם „וויקט“, זענען פאַרביי אייניקע יאָר. פאַר דער צייט איז עס געוואָרן אַן אַכסניה פאַר אַלע מינים טעאַטער-זשאַנרען און פאַר-שידנסטע אַקטיאָרן.

דערעפנט האָט עס זיך טאַקע מיט „יאַשקע מוזיקאַנט“. דאָס קולטור-רעלע יידישע וואַרשע האָט אויפגענומען די דאָזיקע דערעפענונג מיט גרויס פרייד, זעענדיק אין דעם אַן אַנזאָג פון אַ נייער, ערנסטער קולטור-פּאָזיציע. דאָס טעאַטער האָט אָבער אינגיכן געביטן זיין זשאַנר און אי-בערגעגאַנגען צו אָפערעטע. אמת, די דאָזיקע אָפערעטע האָט נישט פאַר-שאַפט קיין אומכבוד דעם יידישן טעאַטער, פאַרקערט, זי האָט זיך נישט פאַרשעמט פאַר דער באַרימטער פּוילישער אָפערעטע, וואָס איז געווען די צווייטע נאָך דער ווינער. אַן ערשטקלאַסיקער אַנסאַמבל מיט אַ פנים חדשות: די יונגע, באַחנטע סוברעטיין פון דער פּוילישער בינע, מאַטילדאַ סאַן קלער. אַ גוטער אַרקעסטער אונטער דער לייטונג פון ש. וויינבערג; אַ כאָר פון יונגע, שיינע זינגעריןס, להיפּוך צו די פאַרמלחמהדיקע אַלטע כאַריסטן און כאַריסטקעס. פון די דעמאָלסטיקע פיעסן געדענקט זיך די אַריגינעלע יידישע אָפערעטע פון י. ל. וואַלאַמאַן „דער שטרויענער אלמן“, אין וועלכער ס'האַבן זיך אויסגעצייכנט מיכאַלעסקאַ, כאַראַז און לעדער-מאַן. פון צייט צו צייט פלעגן זיי אויך שפילן מעלאָדראַמע פונעם טיפ „דער יידישער גלח“, אָבער גאָר אינגיכן האָט מען אַנגעהויבן צו אימפּאָרטירן סוברעטקעס פון דייטשלאַנד און ס'האַבן זיך אַנגעהויבן די גוט-באַקאַנטע דייטשמעריזאַציע פונעם יידיש און דאָס קאַקעטירן פון די דייטשקעס מיט העברעיִשע ווערטלעך. פון דער באַדייטנדיקער צאָל אַרטיסטינס האָט זיך

אויסגעצייכנט די שיינע דייטש-יידישע פרימאדאנע לאלא ראזען, וועלכע האט אימפאגירט מיט איר זינגען און עלעגאנץ אין דער עקזאטישער אַפערעטע: „די פרינצעסין פון ניל“. ווי מען האט דערציילט, זאל זי האבן געשטאַמט פון אַ רבנישע משפחה פון פראנקפורט אַם מיין.

צוגלייך, אַלזאָ, מיט דער דייטשער אינוואַזיע פון פוילן האָבן די דייטשן אויך אינוואַדירט דאָרט דאָס יידישע טעאַטער. אָבער אין דער דאָזיקער אינוואַזיע זענען שולדיק געווען אונדזערע אייגענע טעאַטער-די רעקטאָרן און אַקטיאָרן, וועמען עס האָט געפּעלט געזעלשאַפּטלעכע אַחריות און נאַציאָנאַלע ווערדע. אויב אין די צאַרישע צייטן איז דאָס דייטשמעריש-קייט מיט כוח אַרויפגעצווונגען געוואָרן אויפן יידישן טעאַטער, האָט דאָס טעאַטער בעת דער ערשטער דייטשער אַקופאַציע פרייוויליק עס גענומען אויף זיך.

לובלין אונטער דער עסטרייכישער אַקופאַציע

די רייזע פון וואַרשע קיין לובלין איז געווען נישט ווייניקער קאָמפּלי-צירט ווי אַן אַרויספאַר קיין אויסלאַנד. אין דעמבלין האָט מען געמוזט אַריבער אין אַ צווייטער באַן וואָס גייט אין עסטרייכישן אַקופאַציע-געביט און איבערקומען אַ שטרענגע גרענעץ-רעוויזיע פון באַגאַזש און אַפּטמאַל אויך אַ פּערזענלעכע.

צו אַקטיאָרן פּלעגט זיך די עסטרייכישע גרענעץ-וואַך לכתחילה באַציען מיט אַ ספּעציעלן איינזען און דרך-אַרץ. דאָס וואָרט „שוישפּילער“ פּלעגט אַפּט אַרויסראַטעווען פון די פאַרוויקלטסטע סיטואַציעס און דינען ווי אַ טאַבו און אומבאַרירלעכקייטס-פּריווילעגיע פאַר די פאַרשידנסטע טרופּעס, וואָס פּלעגן פאַרן פון איין אַקופאַציע-געביט צום צווייטן.

די דאָזיקע פּריווילעגיע איז אָבער נישט אויף קיין געהעריקן אופן אויסגענוצט געוואָרן פון געוויסע „ריזיקאַנטן“, וואָס האָבן באַקומען אַ חלק פון געשמוגלטע זאַכן, אַדער טאַקע אויף אייגענער אַחריות געשמוגלט. גאָר אינגליכן זענען אַקטיאָרן אונטערגעוואָרפן געוואָרן די זעלביקע פאַרשריפטן וואָס יעדער בשר-ודם, סידן מען האָט אַנגעטראָפּן אויף אַ ייִדישן זשאַנ-דאַרם, וועלכער איז געווען פּאַן-בראַט מיט אַקטיאָרן, האָט ער זיך געמאַכט אַוועקקוקן פון דער „נישט כשרער“ סחורה און איז דערפאַר געווען אַ חשובער גאַסט אין טעאַטער.

ביי אַזעלכע גרענעץ-רעוויזיעס פּלעגן פאַרקומען קוריאָזן, וואָס האָבן זיך נישט תמיד אויסגעלאָזט צום גוטן. פון צייט צו צייט פּלעגט אַ שמוגל-

עקספעדיציע ווערן „פארשאַטן“ און די באטייליקטע פלעגן אָפגעפירט ווערן אין אַרעסט. געדענקט זיך אַ פאַל מיט דער אָפערעטן-טרופע פון „צענ-טראַל“-טעאַטער, וואָס איז געפאַרן שפּילן די „פּרינצעסין פון ניל“ קיין לובלין. אין דער דאָזיקער אָפערעטע ווערט געוויזן אַ סאַרקאָפּאג מיט אַ מומיע פון אַ פּרוי, טאַקע די „פּרינצעסין“ אַליין, וועלכע ווערט אין אַ גע-וויסן מאַמענט אויפגעלעבט און ווערט די העלדין פון דער פאַרשטעלונג. דער אימפרעסאַריאַ פון דער דאָזיקער אונטערנעמונג איז געפאַלן אויף אַ המצאה אויסצוניצן דעם סאַרקאָפּאג אויף איבערצושמוגלען סחורה, וואָס עס האָט זיך אים צום ערשטן מאַל איינגעגעבן. ערשט ווען דער סאַרקאָפּאג האָט צו אָפט אָנגעהויבן איבערצושטייגן די גרענעץ, איז עס געוואָרן אויפ-פאַלנדיק און מען האָט טאַקע אַנטדעקט דעם שווינדל און דער „מצרישער כּשוף“ האָט זיך אָפגעטון פון דעם דירעקטאָר און אים פאַרפירט אין אַרעסט.

אויך מיר איז אויסגעקומען אַמאַל צו זיין דער אָביעקט פון אַ גרינט-לעכער רעוויזיע ביים אַריבערפאַרן די צוויי געביטן. איך האָב געהאַט פאַר געוויסע ראָלן אָן אויסגעבעטע וואַטענע וועסט מיט אַ קינסטלעכן בויך, וואָס האָט מיך געמאַכט אויף דער בינע דיקער און ברייטער. צו אַ נסיעה אין אַ קאַלטן ווינטער-טאַג האָב איך די דאָזיקע וועסט, אָדער „וואַטווקע“, ווי מען האָט זי גערופן, נישט פאַרפאַקט, ווי געוויינלעך צווישן די קאַסטיר-מען, נאָר זי אָנגעטון אויף זיך הינטערן מאַנטל. און אַט כאַפן מיך אָן צוויי זשאַנדאַרמען און פירן מיך אַריין אין אַ חדר מיוחד צו אַ פּערזענלעכער רעוויזיע. ס'האַט נישט געהאַלפן מיין פאַרזיכערונג, אַז איך בין אַ „שוי-שפּילער“ און אַז איך טראָג אַ סצענישן בויך... „מיר קענען שוין די בייכער פון די עגיפטישע פּרינצעסינס“, איז געווען דער ענטפּער און מיין אַרעמער „בויך“ איז נעבעך געוואָרן צעשניטן אויף שטיקלעך און פּאַרוואַנדלט אין אַן אינוואַליד אויף נישט צו נוצן מער...

אַזעלכע פאַלן, ווי געזאַגט, פלעגן געשען אין שפּעטערדיקן פּעריאָד פון דער אָפּעראַציע. אָבער אין דער צייט פון אונדזער ערשטער טורנע, איז אונדזער באַרוף באַטראַכט געוואָרן פאַר בכּוּדִיק און באַגלויבט, בפרט, אַז מיר האָבן זיך אָנגעגעבן אַלס שווישפּילער פון קאַמינסקיס טעאַטער, וואָס האָט זיך געפונען אונטער פּאָן-בעזעלערס „פאַטראַנאַט“.

תמיד, ווען מען פלעגט רעדן וועגן לובלין, האב איך זי מיר פארגע-
שטעלט ווי א צוריקגעשטאנענע, אפגעקומענע שטאָט, וואָס האָט אַמאָל גע-
שפילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דער געשיכטע פון פּוילן און פון פּוילישן
ייִדנטום און איז מיט דער צייט פאַרגליווערט געוואָרן און פאַרזונקען אין
אַ לעטאַרגישן שלאָף. ווי אַנגענעם איבערראַשט בין איך אָבער געוואָרן.
ווען מיר האָבן דערזען פאַר זיך אַ מאַדערנע, דינאַמישע שטאָט מיט רושי-
קע גאַסן, פול מיט לעבן און באַוועגונג, מיט אַ נאַכט־לעבן, צו וועלכן אַפילו
וואַרשע האָט זיך נישט געקענט פאַרגלייכן. נישט בחינם האָט לובלין פון
דער עסטרייכישער אָקופאַציע באַקומען דעם צונאַמען „קליין ווין“. זענען
מיר טאַקע נאָך דער דייטשער שטייפּקייט, אַנגענעם איבערראַשט געוואָרן
פון דער „עסטרייכישער געמיטלעכקייט“ און שפרודלדיקן לעבנס־שטייגער.

פון דער צווייטער זייט ווידער, האָט לובלין פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ
קוואַל פון היסטאָרישע, אַרכיטעקטאַנישע יקר־המציאותן, אַ לעבעדיקן מו-
עזום פון אַ פינף הונדערט יאָר ייִדישער געשיכטע אין פּוילן, די רעזידענץ
פונעם אַמאָליקן ייִדישן פאַרלאַמענט, דעם „וועד ארבע ארצות“, פון ישיבות,
פון תלמידי־חכמים און באַרימטע רבנים.

לובלין איז נישט איין מאָל אויסגעקומען צו שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע
אין דער געשיכטע פון פּוילן; נישט איין מאָל איז זי אָקופּירט געוואָרן פון
פרעמדע חילות, נישט איין מאָל איז זי געווען די רעזידענץ פון קעניגן
און איצט, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט זיך דאָרט געפונען דער
עסטרייכישער גענעראַל־שטאַב.

אַ חוץ, אַלזאָ, מיליטערייליט און ציוויל־באַאַמטע, פלעגן אַהין אַרייַן-
קומען סוחרים פון גאַליציע און פונעם אויסגעהונגערטן ווין, שמוגלער פון
די דייטש־אָקופּירטע ערטער, וואַלוטע־הענדלער, וואָס האָבן צונויפגעקויפט
פאַר גוטע פרייזן צאַרישע באַנקנאָטן און סתם ליידיקגייער, וואָס לעקן אָפּ
אַ ביינדל ביים שליסן טראַנזאַקציעס אין די איבערפולטע קאַפּע־הייזער
און נאַכט־לאַקאַלן. עס האָט זיך געפילט אין שטאָט אַ פיבערדיקע חיי־שעה-
דיקייט: אַ פאַרלאַנג זיך אָפּצונעמען פאַרן נעכטן, אַן אומרויקייט פאַרן
מאַרגן און אַ פאַרגעסן זיך אינעם היינט. איז מען טאַקע געשטאַנען אין די
רייען אויף צו באַקומען אַן אָרט אין די קאַפּע־הייזער, האָט זיך טאַקע שאַמ-

פאניער געגאסן ווי וואסער אין די נאכט-לאקאלן און שיכורע קולות פלעגן שטערן די שטילקייט פון דער נאכט.

ס'האט געמאכט דעם איינדרוק פון א מאקאברישער וואקאנאליע אין דער צייט פון אן עפידעמיע.

דער דאזיקער פיבערדיקער לעבנס-ריטם, וועלכן מיר האבן קיינ-מאל נישט מיטגעמאכט אין ווארשע, האט אונדז, יוגנט, פארכאפט און מיט-געריסן. ס'האבן זיך באלד געשאפן פריינט און פארערער פון צווישן דער „גאלדענער יוגנט“, זינדלעך פון איבער נאכט אויפגעקומענע גבירים און שפעקולאנטן. זיי האבן אונדז באקענט מיטן נאכט-לעבן, מיט דער קונסט פון אויספילן דאס לעבן מיט פוסטקייט, מיט צינישער זארגלאזיקייט, מיטן ברעכן שפיגלען אין די נאכט-לאקאלן, מיט פאררויכערן פאפיראסן מיט באנקאטן. איך האב מיטאמאל פארגעסן אין מיינע ספיקות און אנטווי-שונגען צוליב דער נישט צושטאנד-געקומענער איינלאדונג אין „צענ-טראל“ טעאטער. פארקערט, איך בין געווען דאנקבאר דעם וואנדער-לעבן פון דער פראפעסיע, וואס דערמעגלעכט אזעלכע נייע פאר מיר עמאציעס; אנטפלעקט פאר מיר הינטערקוליסן פון א לעבן, וואס איז ביז דאן געווען פאר מיר פרעמד. עס האט מיר אנגעהויבן צו אימפאנירן מיין אקטיארן-בארן, וואס גיט מיר די פריווילעגיע צו פארזוכן א לעבן, וואס איז צו-גענגלעך נאר פאר יחידים. די דאזיקע פריווילעגיע וואלט זיך געקענט גאנץ טרויעריק ענדיקן פאר מיר, ווען נישט דאס וואכזאמע אויג פון אסתר רחל קאמינסקי. איין מאל, ווען איך בין א האלב-ניכטערער געקומען צו דער רעפעטיציע מיט א שטארקער פארשפעטיקונג, האט זי געמאכט מיט מיר א לענגערן שפאציר און מיט אמתער מוטערלעכער באזארגונג מיך געמוסרט פאר מיין לייכטזיניקער אויפפירונג. צום סוף האט זי צוגעגעבן, אז אויב איך וועל מיך נישט נעמען אין די הענט אריין און ווערן דער זעליקער זיגמונט פון אמאל, וועט זי צווייטן טון וועגן דעם מיין פאטער, ווייל סוף-כל-סוף האט ער איר איבערגעגעבן די אויפזיכט איבער מיר און זי וויל נישט ווייטער טראגן די פאראנטווארטלעכקייט.

דער דאזיקער ארגומענט האט, ווייזט אויס, אמשטארקסטן געווינקט אויף מיר און אין א קורצער צייט ארום האט זי מיר מיט צופרידנקייט

דערקלערט, אז איך הויב אן „צו ווערן אַ לייט“ און זי באקומט מיך ווי-
דער ליב.

איך האָב מיך, אַלואָ, צו ביסלעך דערווייטערט פון דער „גאַלדענער
יוגנט“ מיט איר „גרויסשטאַטישן“ לעבן און האָב מיך אויפסניי אַרייַן-
געוואָרפן אין דער אַרבעט און במשך פון די דריי חדשים וואָס מיר האָבן
פאַרבראַכט אין לובלין, האָב איך געשאַפן אַ גאַנצע רייע נייע ראָלן. דער
תענוג פון דער אַרבעט און פון אירע רעזולטאַטן האָט ווידער אַנגעהויבן
אויסצופילן מיין לעבן און מיך דערנענטערט צו אַן אַנדערע געזעלשאַפט.
וואָס איך האָב מיר אַ דאַנק דעם געשאַפן. איך האָב באַקומען אַ גרופע
פאַרערער — פריינט, יונגע אינטעלעקטואַלן פון דער עסטרייכיש-אונגאַרי-
שער אַרמיי, ס'רוב יידן, מיט וועלכע איך פלעג פאַרברענגען די פרייע
צייט. זיי האָבן מיך באַקענט מיט די דערגרייכונגען און אַרטיסטישע פער-
זעלעכקייטן פון בורג-טעאַטער און מיט דער אונגאַרישער דראַמאַטורגיע,
וועלכע איז מיר ביז דאָן געווען אינגאַנצן אומבאַקאַנט.

צום ערשטן מאַל האָב איך דערהערט זאַכלעכע און באַלערנדיקע
קריטיק איבער מייע ראָלן, ספּעציעל איבער די איבסען-פּערסאָנאַזשן,
ד"ר ראַנק און אַסוואַלד, אין וועלכע זיי האָבן מיך געזען. אַ חוץ שבחים
האָב איך אויך געהערט פון זיי קריטישע באַמערקונגען און עס האָט מיך
געפרייט, וואָס די דאָזיקע באַמערקונגען טוען מיר נישט נאָר נישט וויי,
נאָר פאַרקערט, פרייען מיך, עפענען מיר די אויגן אויף זאַכן, וועלכע איך
אַליין, ביים פעלן פון אַ רעזשיסאָר, האָב נישט געקענט באַמערקן. דאָס
איז געווען אַ מוסטער פון קאַנסטרוקטיווער קריטיק, וואָס ווערט געמאַכט
מיט ליבע און באַציונג, להיפּוך צו דער קריטיק פון יענע געשווירענע
רעצענזענטן, וואָס מיינען צו טון אַ טובה דעם אַרטיסט מיט בלוזי שבחים
און לאַקריצדיקע לויב-געזאַנגען, וואָס ווירקן דעסטרוקטיוו אויף אַ נישט-
איבערקלייבערישן, אין זיך פאַרליבטן עגאַצענטריקער. אַדער, פאַרקערט,
אַזעלכע כלומרשטע קריטיקער, וואָס זוכן זיך צו שאַפן פאַפּולערקייט אַ
דאַנק זייער „שאַרפן און דרייסטן“ טאָן. דער דאָזיקער טאָן איז געוויינלעך
פול מיט זידלעריי און צינישער גרינגשעצונג צום אַרטיסטס אַנשטרענגונג-
גען און צו זיינע ערלעכע כוונות און קען, פאַרשטייט זיך, בשום אופן נישט
האָבן קיין דערצייערישע און באַלערנדיקע ווירקונג אויף אים.

עס האָט זיך איינגעשטעלט צווישן דער יוגנט פון אונדזער טרופע און די דאָזיקע מיליטערלייט אַ טיפע פריינטשאַפט, וואָס האָט אָפילו אָנגעהאַלטן אַ לאַנגע צייט נאָך דער מלחמה. זיי פלעגן אונדז נאָכפאַרן איבער די שטעט פון דער עסטרייכישער אַקופאַציע און אונדזער באַגעגעניש פלעגט זיין אַ גרויסע פרייד פאַר ביידע צדדים. צווישן אַנדערע, האָב איך צווישן די יונגע ייִדישע אָפיצירן אין דער עסטרייכישער אַרמיי באַקענט דעם צו־קונפטיקן רעדאַקטאָר פון דער קראַקעווער ייִדיש־פּוילישער צייטונג, ד"ר מ. קאַנפער און דעם לעמבערגער קינסטלער פּריץ קליינמאַן, מיט וועלכן עס האָט אונדז אין די שפּעטערדיקע יאָרן פאַרבינדן פריינטשאַפט און האַר־מאַנישע צוזאַמענאַרבעט. קליינמאַנען האָב איך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה געהאַט צו פאַרדאַנקען די פּרעכטיקע אויסשטאַטונג פון מייע גאַלדפּאַדען־אויפּפירונגען אין ״וויקט״, ווי ״שולמית״, ״בר כוכבא״, ״בראָ־דער זינגער״ און אַנדערע.

איך האָב מיך אויך באַפריינדעט מיטן רעדאַקטאָר פון דעם ״לובלי־נער טאַגבלאַט״ ש. י. סטופניצקי, אַ קרעפטיקן, גייסטרייכן זשורנאַליסט, אַן אינטערעסאַנטן מיטשמעסער, וואָס האָט אַ פּראָווינצער ספּאָראַדיש בלעטל דערהויבן צו אַ טעגלעכע, אינהאַלטרייכע צייטונג. נאָך דער מלחמה האָט ער זיך באַזעצט אין וואַרשע און זיין אַרט האָט פאַרנומען מיין גע־וועזענער שילער, יצחק ניסבוים, אַ פּועלי ציון־טוער און דעביוטירנדיקער זשורנאַליסט. מיט דער הילף פון זיין קלוגער פּרוי, די בונדישע פאַר־שטייערין אין שטאַטראַט, בעלאַ שאַפּיראַ, האָט ער מיט דער ״לובלינער צייטונג״ אָנגעפירט ביז דער נאַצי־אינוואַזיע פון פּוילן.

לאַנגע יאָרן האָט אויך אָנגעהאַלטן מיין פריינטשאַפט וואָס איך האָב ביים דאָזיקן ערשטן באַזוך פאַרקניפט מיט אינעם פון די טיפּישסטע און פיטאַרעסקע געשטאַלטן פון לובלין, יעקם וואַקסמאַן. אָנגעהויבן האָט ער זיין קאַריערע אַלס אימפּרעסאַריאַ פון ייִדישע פּראָווינץ־טרופּעס אינעם צאַרישן רוסלאַנד און, געוויס צוליבן מאַנגל אין רעפּערטואַר, האָט ער זיך גענומען שרייבן, באַאַרבעטן, אַדאַפטירן און איבערזעצן פּיעסן. ער פלעגט תמיד שטאַלצירן מיט זיין מיטגליד־קאַרטע פונעם רוסישן שרייבער־פאַר־באַנד. איך שטעל מיר פאַר, אַז ער איז אָנגענומען געוואָרן אינעם דאָזיקן גרויסן פאַרבאַנד אויפן סמך פון צוגעשיקטע אָפּישן און פּראַגראַמען, אין

וועלכע זיין נאָמען האָט פיגורירט אַלס מחבר פון כמעט אַלע פּיעסן וואָס זיין טרופּע האָט געשפּילט. דאָס איז אגב געווען אַן אָפּטע דערשיינונג אינעם אַמאָליקן ייִדישן טעאַטער, וווּ די אימפּרעסאַריאַס און טעאַטער־דירעקטאָרן פּלעגן זיך אָנגעבן פאַר מחברים, כּדי אָפּצונעמען די איינאַקסירטע דורכן שרייבער־פאַרבאַנד מחברים־טאַנטיעמעס. אין פאַרזי האָט זיך אָפּילו גע־פּונען אַ ייִדישער טעאַטער־אונטערנעמער, וואָס האָט זיך אָנגעגעבן אַלס מחבר פון אַלע אָן אויסנאַם פּיעסן, וואָס זענען אין זיין טעאַטער געשפּילט געוואָרן. אָנהייבנדיק פון גאַלדפּאַדענס אָפּערעטן און ענדיקנדיק מיט מאַג־ליעס קאַמעדיעס און שעקספּירס טראַגעדיעס... דער דאָזיקער „אויטאָר“, ווי ער פּלעגט זיך מיט שטאַלץ רופן, איז געווען אַ האַלבער אָנאַלפּאַבעט און עס פּלעגט מיך טאַקע תּמיד חידושן, ווי אַזוי דער פאַריזער אויטאָר־פאַרבאַנד האָט אים אַריינגענומען אין זיינע רייען.

יעקב וואַקסמאַן איז, אמת, קיין האַלבער אָנאַלפּאַבעט נישט געווען; דאָך אַ גאַנצער גראַפּאַמאַן, וואָס האָט, ווי יעדער גראַפּאַמאַן, שטאַרק גע־האַלטן פון זיינע „שאַפּונגען“ און מיט אַ רירנדיקער נאַיווקייט דערציילט וועגן זייערע דערפּאָלגן. געווען אַ צייט, ווען אַ גרויסע צאַל טעאַטערס אין פּוילן, און אָפּילו אין רוסלאַנד, האָבן זיך אויסגעהאַלטן אַדאַנק זיינע פּיעסן און איין גאַט ווייסט, פון וועלכן מקור ער האָט זיי „באַאַרבעט“, „פאַריידישט“ אָדער „אַליין געשאַפּן“. אַלס מיטגליד פונעם שרייבער־פאַרבאַנד פּלעגט ער פון צייט צו צייט באַקומען קאַטאַלאָגן און בראַשורן מיט דערשינענע פּיעסן פון נייעם און אַלטן רעפּערטואַר. ער האָט מיר פאַרקויפּט „זיין“ באַאַרבע־טונג פון הוגאָס „גלאַקנציער פון נאַטרדאַם“, וועלכע איך האָב במשך פון יאָרן געשפּילט און צוגעשיקט אים באַדייטנדיקע טאַנטיעמע־געלטער. ער האָט מיך דערפאַר געהאַלטן פאַר זיין בעסטן קליענט און געוואַלט מיך מזכה זיין מיט נאָך אייניקע פּיעסן, ווי „קאַפיטאַן דרייפּוס“, „אוקראַינער קרבנות“ און ענלעכע. אויף דער עלטער איז ער געוואָרן ווייניקער פּראָדוק־טיוו צוליב — ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט — דער „ירידה פונעם ייִדישן טעאַטער“ און האָט זיך מפרנס געווען מיט שרייבן בקשות אין די געריכטן און אַנדערע עפּנטלעכע אַמטן. אַלס קאַנצעלאַריע האָט אים געדינט זיין וויוונג, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ שמאַלן, ענגן חדר אין אַן אומהיימלעכן אַלטן בנין אינעם אַמאָליקן געטאָ. ער האָט געפּירט אַן איינזאַם, שווער

לעבן, זיך אבער נישט באקלאַגט אויף דעם און דער שמייכל איז קיינמאָל נישט פאַרשווונדן פון זיין פנים. איך האָב תמיד געהאַלטן פאַר מיין חוב אים צו באַזוכן בעת מיינע אויפטריטן אין לובלין און אויב איך האָב זיך דאָרט אַ לענגערע צייט נישט געוויזן, פלעג איך באַקומען פון אים אַ שריפט־לעכן גרוס מיט אַן אַנבאַט פון אַן „אויסערגעוויינלעכן שלאַגער“. יעקב וואַקסמאַן איז צווישן ביידע וועלט־מלחמות געווען אַ לעבעדיקער באַשטאַנד־טייל פונעם ייִדישן לובלין און מיט זיין פאַרעלטערטער עלעגאַנץ אין קליי־דונג, פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ האַרמאָנישע דערגענצונג צום פאָן פון דער היסטאָרישער שטאָט.

אין לובלין איז געווען אַ גרויסער שטאָטישער טעאָטער־בנין וווּ ס'האַט געשפּילט אַ שטענדיקע פּוילישע טרופּע, געשטיצט אויף גאַסטראָלן פון דער פרעמד. צו יענער צייט האָבן דאָרט אויפגעטראָטן פּוילישע אַקטיאָרן פון גאַליציע, וואָס האָבן געדינט אינעם עסטרייכישן גאַרניזאָן פון לובלין. אויך מיר פלעגן פון צייט צו צייט דאָרט געבן פאַרשטעלונגען אַדאַנק דער אינ־טערווענץ פון די ייִדישע ראַטמענער, מיט בעלאַ שאַפּיראַ בראַש. אַבער צו־ליב די שיקאַנעס פונעם טעכנישן פּערסאָנאַל און צוליב די אומגעלומפּערט־גרויסע חשבונות וואָס מען פלעגט אונדז צושטעלן, האָבן מיר רעזיגנירט פון דער דאָזיקער פּריווילעגיע און זיך באַגנוגט מיט אַ קינאַ־זאַל אַדער מיט אַנדערע בנינים.

ייִדישע אַקטיאָרן פון גאַליציע, וואָס האָבן זיך צו יענער צייט געפונען אין לובלין אַלס מיליטערלייט, פלעגן אויך אויפטרעטן אין דעם גרויסן, צירקאָרטיקן, טעאָטער „רוסאַלקאַ“, מיט וועלכן ס'האַט אַנגעפירט דער אַקטיאָר הערשקאָוויטש. צווישן אַנדערע, האָב איך דאָרט געזען אונדזער ליבלינג פון פאַר דער מלחמה, סעם שילינג, און אַ צווייטן גאַליציאַנער אַקטיאָר, אַ פנים־חדשות פאַר מיר, — דעם פּאָלקסטימלעכן און זאַפּטיקן קאָמיקער, שנעק.

דער טעאָטער־בנין אין וועלכן מיר האָבן געשפּילט, האָט זיך גערופן „פּאַנטעאָן“. דער דאָזיקער אַלטערטימלעכער בנין האָט זיך געפונען אין אַ זייטיק געסל, ווייט פון די רושיקע אַרטעריעס פון דער שטאָט, בשכּנות פון אַנדעווע בנינים, וואָס האָבן עדות געזאָגט אויף זייער דורות־לאַנגער געשיכטע און טרויעריקע פאַרגאַנגענהייט.

אין די דאזיקע בנינים, האָבן זיך אַמאָל געפונען די קעניגלעכע טריי-
בונאַלן מיט די טאָרטור-קאַמערן, אין וועלכע מען פלעגט אַרויספרעסן מיט
אינקוויזיציע-מיטלען דעם „אמת“ פון די אָנגעקלאָגטע. אין די דאַרטיקע
געסלעך פלעגן פאַרקומען די אַפטע עלילת-דם פּראָצעסן, מיט וועלכע לוב-
לין איז געווען אַזוי טרויעריק באַרימט. פון דאָרט איז אין 18טן יאָרהונ-
דערט אַרויס דער דעקרעט וועגן טאָטאַלן גירוש פון די לובלינער יידן, וואָס
האָט אָנגעהאַלטן גאַנצע הונדערט יאָר, ביז די רעגירונג פון די פּוילישע
אויפשטענדלער האָט עס אָפּגעשאַפט און זיי אומגעקערט די רעכט אויף
צוריקצובאַזעצן זיך אין שטאָט.

די פאַרשימלטע מויערן פון די דאָזיקע גרויע תּפיסה-בנינים האָבן
געשראַקן די זעלטענע פאַרבייגייער, גלייך ווי שאַטנס פון דער גרויליקער
פאַרגאַנגענהייט וואָלטן קיין מנוחה נישט געפונען אין זייערע קברים און
געצאַפּלט זיך אין קאַנוולסיעס פון זייערע חבלי-גהינום.

ערשט אין די אָונטן, ווען פון אַלע זייטן האָבן גענומען שטראַמען
טעאַטער-באַזוכער, האָט מען זיך געפילט רויקער און זיכערער. צו יענער
צייט, האָבן זיך געפונען אין לובלין אַ 35 טויזנט יידן, אחוץ אָנגעפאַרענע
פון דער פּראָווינץ און פון אויסלאַנד. ס'איז, אַלאָ, געווען אַ צייט פון
„פּראָספּעריטי“ און מען פלעגט אויסקויפן בילעטן אין טעאַטער אויף וואָכן
פאַרויס. עס איז געווען אינטערעסאַנט צו שטיין פאַר אַ פאַרשטעלונג אויפן
העכסטן שטאַק פון „פּאַנטעאָן“ און זיך צוקוקן ווי די מאַסן פאַרפלייצן די
גאַסן וואָס פירן צום טעאַטער.

אַזוי, מסתּמא, זענען אין די אַמאָליקע צייטן פאַרפלייצט געוואָרן די
טראַקטן, וואָס האָבן געפירט אין שטאָט צו די באַרימטע לובלינער יאָרידים.
פון איין זייט, האָט דער וועג צום „פּאַנטעאָן“ געפירט פון דער „אַלט-
שטאָט“, פאַרביי דעם „קראַקעווער טויער“, דעם ראַט-הויז, די מאַנמענ-
טאַלע דאָמיניקאַנער און יעזוויטן-קלויסטערס. פון דער אַנדערער זייט, פון
דער לובאַרטאָווער גאַס, דעם בינשטאַק פון יידישן האַנדל, סטראַגאַנעס,
פורמאַנעס און טרעגער.

די גרויסע פאַראינטערעסירונג וואָס איז, לכתּחילה, געווען פאַר אונ-
דזערע פאַרשטעלונגען, האָט באַווויגן די אַנפירער פון אונדזער טרופּע ווי
געהעריק זיך צוצוגרייטן צו די גאַסטשפּילן, וואָס האָבן זיך פאַרוואַנדלט

אין אַ כמעט סטאַבילן טעאטער. עס איז געוואָרן אַראָפּגעבראַכט דער קרעפֿ-
טיקער אַקטיאָר שמואל לאַנדע און מען האָט אַפילו צוגעצויגן אייניקע לאַ-
קאַלע יוגנטלעכע. צווישן אַנדערע, דעם צוקונפטיקן גלענצנדיקן כאַראַקטער-
קאַמיקער, יצחק פעלד.

אין די פּאַר חדשים וואָס מיר האָבן דאָן געשפּילט אין לובלין, זענען
אונדז צוגעקומען אַ גאַנצע רייע נייע פּיעסן פון יידישן און אייראָפּעיִשן
רעפּערטואַר און ס׳האָבן אויך צום ערשטן מאל באַקומען אַ תּיקון די צוויי
ראַלן וואָס הערמאַן האָט מיט מיר, בשעתו, באַאַרבעט: מיין שליםזליקער
משה מגיד אין ״פּאַמיליע צבי״ און גדליהו פּינקעלגרין אין נאַמבערגס
״משפּחה״.

אַלע נייע ראַלן האָב איך ״איינגעשטודירט״ לויטן גוט-באַקאַנטן נוסח:
באַהערשט אויף אויסנווייניק דעם טעקסט, פּאַרטראַכט די אויסערלעכקייט
פונעם פּערסאָנאַזש, זיינע כאַראַקטער-אייגנשאַפּטן, דעם אופן פון רעדן,
פון באַוועגן זיך און דאָס איבעריקע געלאָזן פאַר דער אינטוויזיע. אַט הפנים
מיין אינטוויזיע איז דאָן געווען גענוג רייך און אימפּעטפול, ווייל די דורך
איר געשאַפּענע געשטאַלטן האָבן איבערצייגט און געווירקט. איך האָב עס
געהערט פונעם עולם, פון מיינע עסטרייכישע פּריינט, מיט וועמענס מיי-
נונג איך האָב מיך גערעכנט, און פון אַ מענטשן וואָס האָט מיך, פון דער
ערשטער פּאַרשטעלונג אין ״פּאַנטעאָן״, שטאַרק פּאַראינטריגירט.

אין דער רעכטער לאַזשע פלעגט אויף יעדער פּאַרשטעלונג זיך וואַרפן
אין די אויגן אַן עסטרייכישער קאַפיטאַן מיט אַ למדנישן שטערן, מילדע,
העלע אויגן, אַ זאָרגפעליק אַרומגעשוירענע באַרד, איבער וועלכער ס׳פלעגט
זיך אָפט צעשפּרייטן אַ קלוגער, גוטמוטיקער שמיכל. אונדזערע פּאַרשטע-
לונגען האָבן שטאַרק אויסגענומען ביי אים, אויף וואָס ס׳האָבן עדות געזאָגט
זיינע לאַנגדויערנדיקע אָפּלאַדיסמענטן. עס האָט אונדז געוונדערט פּאַרוואָס
ער זוכט נישט קיין באַקאַנטשאַפּט מיט אונדז, פּאַרוואָס ער ווערט תּיכף
נאָך דער פּאַרשטעלונג פּאַרשווינדן אין געזעלשאַפּט פון זיינע באַגלייטער.

די הינטערקוליסן-קייבצער האָבן אונדז געוויסט צו אינפּאַרמירן, אַז
ער איז אַ פעלד-ראַבינער, אַ גרויסער געלערנטער, אַז מען זעט אים אָפט
אַרומגיין איבער די היסטאָרישע ערטער מיט אַ צווייטן מיליטערמאַן, וואָס
מאַכט צייכענונגען פון די אַלטע בנינים און געסלעך. ער באַזוכט אָפט דעם

אלטן שלאס; מען זעט אים אַרומשפּאַנען איבערן געטאָ מיט דער "ידישער בריק". אָפּט זיצט ער אָפּ גאַנצע טעג אין די אַלטע "מהרש"ל און מהר"ם-שולן, פּאַרטיפּט איבער אַלטע שימות און מאַכט כּסדר נאָטיצן אין זיין ביכעלע. מען האָט אים אַמאָל געזען אַרויסגיין פּון דער עלצטער שול אין לובלין, די שאול-וואָהל-שול, וואָס טראָגט אַ נאָמען נאָכן לעגענדאַרן 24-שעהדיקן יידישן קעניג פּון פּוילן. ווי ער הייסט אָבער, דער דאָזיקער פעלד-ראַבינער, פּון וואָנען ער קומט, האָט מען ניך נישט געקענט איינ-פּאַרמירן.

אין אַ געוויסן אַוונט, נאָך אַ פּאַרשטעלונג פּון "מירעלע אפּרת", ווערט אַ גערודער הינטער דער בינע: "ער גייט! דער פעלד-ראַבינער... דער קאַ-פּיטאַן!..." און אָט באַווייזט ער זיך מיטן זעלביקן, גוטמוטיקן שמייכל, ווי מיר זענען געוויינט געווען אים צו זען אין דער לאַזשע, און שטעלט זיך אונדז פּאַר: "מאיר באַלאַבאַן. אויך אַ ייד"... פּון דעמאָלט אָן פּלעגט נישט פּאַר-בייגיין קיין טאָג מיר זאָלן זיך נישט באַגעגענען אין לובלין.

אין מיר האָט ער געפונען אַ שטענדיקן באַגלייטער אין זיינע עקספּע-דיציעס איבער די פּאַרוואָרפנסטע געסלעך און אפילו הינטערשטאַטישע פּלעצער. ער האָט מיך אויך מיטגענומען אין אַ דאָרף הינטער לובלין, וואָס האָט זיך אַמאָל גערופן "פּיאַסקי זשידאָוסקיע" (ידישע זאַמדן). דאָס איז געווען דאָס איינציקע אָרט אויף דער לובלינער ערד וווּ יידן האָבן געהאַט אַ רעכט צו וווינען ביזן 15טן יאָרהונדערט, ווען דער קעניג זיגמונט דער ערשטער האָט זיי דערלויבט צו באַזעצן זיך אין שטאָט. פּון דעמאָלט אָן, איז לובלין געוואָרן דער וויכטיקסטער רעליגיעזער און פּאָליטישער צענ-טער פּון פּוילישן ייִדנטום.

איך האָב אים באַגלייט צום באַרגיקן היסטאָרישן בית-עולם, וווּ עס רוען די ביינער פּון רעליגיעזע פּירער און גאונים, מיטן "חווה פּון לובלין" בראש. באַטראַכט די מצבות פּון אויסלענדישע למדנים און מעדיקער פּון מערב-איראָפּע, וואָס זענען אַנטלאָפּן פּון אינקוויזיציע פּון אַנדערע גזירות און געוואָרן לייב-דאָקטוירים ביי די קעניגן און פּירשטן. ווי באַלאַבאַן האָט מיר פּאַרטרויט, זאָמלט ער מאַטעריאַלן פּאַר אַ גרויסע מאַנאַגראַפּיע וועגן דער שטאָט לובלין, וואָס ער האָט בדעה צו שרייבן.

ער האָט מיך אויך באַקענט מיט אייניקע אַרבעטן זיינע אין פּויליש.

מיט וועלכע מיר איז, אין יארן אַרום, אויסגעקומען זיך צו באַנוצן צו מייענע אויפפירונגען פון „שבת־צבי“ און „סערקעלע“.

ווען פּראָפּעסאָר באַלאַבאַן האָט זיך, נאָך דער מלחמה, באַזעצט אין וואַרשע, איז ער אויך געווען פון די געשווירענע באַזוכער פון ייִדישן טעאַטער און מיר פּלעגן נישט איינמאַל דערמאָנען די „גאַלדענע“ צייטן פון דער עסטרייכישער אַקופּאַציע אין לובלין און אונדזער באַקאַנטשאַפּט אין „פּאַנטעאָן“.

דאָס לעצטע מאָל, האָבן מיר זיך באַגעגנט בעת דער נאַצישער אַקופּאַציע פּאַרן „יודאַסטישן אינסטיטוט“, אין וואַרשע. מיר ביידע האָבן זיך צופּעליק געפונען צווישן די „געכאַפּטע“ אַרויסצוטראַגן די ביכער פון אינסטיטוט און זיי אַריינצוואַרפּן אין די גרויסע לאַסט־אויטאָמאָבילן. אַ צוויי צענדליק מאָן האָט געבילדעט אַ לעבעדיקע קייט פון אינסטיטוט ביזן אויטאָמאָביל און איינער האָט איבערגעגעבן דעם צווייטן די ביכער, וואָס פּלעגן איבערטראַנספּאָרטירט ווערן קיין דייטשלאַנד.

די אַרבעט איז געטון געוואָרן שווייגנדיק, מיט אַ טרויעריקע ערנסט־קייט. פון צייט צו צייט האָט זיך געהערט דאָס בילן פון אַ דייטש, אַדער אַ קלאַפּ פון אַ שטעקן איבער עמיצנס קאַפּ. אין אַ געוויסן מאָמענט דערהער איך באַלאַבאַנס שטילן קול: „איר געדענקט „פּאַנטעאָן“? איך האָב אים דאָן נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו ענטפּערן, ווייל אַ דייטש האָט זיך דער־נענטערט צו אונדז...“

ענטפּער איך איצט אויף דער דאָזיקער פּראַגע.

**

דער דעמאָלטדיקער ערשטער גאַסטשפּיל אין לובלין, האָט אונדז אַלע־מען געשטאַרקט מאַטעריעל, און מיר זענען אַרויסגעפאַרן אויף דער „עסט־רייכישער“ פּראַווינץ מיט דער האַפּענונג אינגיכן זיך ווידער אומצוקערן קיין לובלין. מיר, די יונגע, האָבן זיך געשאַפּן אַ סך פּריינט און פּאַרערער, וועלכע פּלעגן אויך אין די נאַכמלחמהדיקע יאָרן נישט דורכלאָזן קיין איינע פון אונדזערע גאַסטשפּילן און מיט פּיל סענטימענט דערמאָנען אונדזערע ערשטע טריט אין „פּאַנטעאָן־טעאַטער“.

א יונגער אַקטיאָר פונעם שטאַטישן טעאַטער, אַ ייד, וועלכער פלעגט זיין אַן אַפּטער באַזוכער פון אונדזערע פאַרשטעלונגען, האָט מיך שטאַרק מקנא געווען צוליב מיינע „גוטע“ ראָלן וואָס איך שפּיל. אַלס ייד, האָט ער זיך באַקלאַגט, קען ער קיינמאַל נישט דערגרייכן צו אַזאַ פּאַזיציע אינעם פּוילישן טעאַטער. ער האָט זיך אין יאָרן אַרום געשמדט און צו קיין בעי־סערע פּאַזיציע פונדעסטוועגן נישט דערגרייכט. דאָך האָט ער מיך אויפגע־הערט צו דערקענען.

די „עסטרייכישע“ פּראָווינץ איז באַשטאַנען פון אַ רייע אַלט־אינגע־פונדעוועטע, טראַדיציאָנעלע ייִדישע שטעט מיט אַ וואַרעמען, דאַנקבאַרן עולם, וואָס האָט, ווי זיי האָבן זיך אויסגעדריקט, ענדלעך אָפּגעאַטעמט ביי אונדזערע פאַרשטעלונגען, נאָך די שונד־טעאַטערס וואָס קומען צו זיי כּסדר. איך האָב פון די ערשטע באַזוכן אין דער פּראָווינץ, צו מיין גרויסער פּרייד, פעסטגעשטעלט, אַז דער עולם האָט מער הנאה פון אַן ערנסטער פאַרשטע־לונג, ווי פון די כלערליי מאַכערייקעס. דער דאָזיקער מצב האָט זיך נישט געביטן במשך דער גאַנצער צייט צווישן ביידע וועלט־מלחמות. אין יעדער שטאַט פון דעמאָלטדיקן קורצן טורנע, האָב איך באַקענט אינטערעסאַנטע יונגעלייט, שעפּערישע כּוחות, וואָס האָבן געוואַרט אויף אַ געלעגנהייט זיך אַרויסצורייסן אין דער „גרויסער וועלט“, כדי צו באַקומען אַ תּיקון.

די פּראָווינץ איז געווען איבערפּולט מיט שפרודלדיקע טאַלאַנטן וואָס האָבן געשעפּט יניקה פון אירע פּאַלקס־קוואַלן און האָבן עס אין דער צו־קונפּט געבראַכט צום אויסדרוק אין זייערע ווערק. האָבן מיר אין ראַדאָם זיך באַפּריינדעט מיט לייב מלאַך און משה דוד גיסער, מיט וועלכע מיר פלעגן זיך אין די שפּעטערדיקע יאָרן אָפט באַגעגענען אין אונדזערע וואַנ־דערונגען איבער דער וועלט. אין קעלי, געטראַפּן דעם יונגן פּישל בימקאַ. אין כּעלם, באַגעגנט אַ דינאַמישע, באַוווּסטזיניקע יונגט, צוקונפּטיקע פּאַרטיי־פירער און קולטור־טוער, מיט אַרטור זיגלבוים בראַש. געזוכט דאָרט די אַנ־געשריגענע „כּעלעמער נאַראַנים“ און זיך אַליין אויסגעשטעלט פאַר אַ נאַר... אין די נאָכמלחמהדיקע טורנעען, זיך באַקענט דאָרט מיט דער משפּחה פון קינסטלער נתן הענדעל, צו וועלכע מיר פלעגן אַריינקומען הערן זייער ווונדערקינד — די צוקונפּטיקע פּידל־ווירטואַן אידאַ הענדעל. איך האָב געהאַט שפּעטער דאָס פאַרגעניגן נאָכצופּאַלגן אירע גרויסע דערפּאַלגן אין

פארשידענע קונסט-מעטראפאליעס, ווו דער צופאל האָט אונדז צוזאַמענגע-
פירט, ווי: לאַנדאָן, ריאָ דע זשאַנעראָ, תל אביב. עס האָט מיר אימפּאַנירט,
וואָס אונדזער „נאַרישער“ כעלם האָט געשאַנקען דער וועלט אַ קינסטלערין
פון אזאַ פאַרנעם.

די לעצטע שטאַט פונעם דאָזיקן „עסטרייכישן“ טורנע, איז געווען
זאַמאַשטש, צו וועלכער איך בין געפאַרן מיט גרויס נייגעריקייט. זאַמאַשטש
איז דאָך געווען אַמאָל אַן עיר-מקלט פאַר די פליטים פון הרוביעשאָוו און
אַנדערע שטעט פון לובלינער וואַיעוואַדשאַפט, וואָס האָבן זיך דאָרט געראָ-
טעוועט פון כמעלניצקיס באַנדעס. איז דאָך דאָרט געווען די פעסטונג פון
די צוויי מעכטיקע באַוועגונגען: חסידים און השכלה, פון וועלכע ס'האָבן אין
די שפעטערדיקע יאָרן געשעפט יניקה י. ל. פּרץ, אלכסנדר צעדערבוים, דער
באַקאַנטער שרייבער פון דער השכלה-צייט, דער פּיאָנער פון דער יידישער
פרעסע. ד"ר שלמה עטינגער, איינער פון די וויכטיקסטע שרייבער פון דער
צייט „פון מענדעלסאָן ביז מענדעלע“, דער מחבר פון אַ ריי אויסגעצייכנטע
משלים און פון דער קאַמעדיע „סערקעלע“, וועלכע איך האָב, אגב, אויפ-
געפירט אין יידישן טעאַטער.

געפינען מיר דאָרט אַן אינטערעסאַנטן מיטשמועסער, דעם ד"ר גע-
ליבטער, אַ נאָענטן פריינט פון י. ל. פּרץ, וועלכער האָט אונדז איבערגעגעבן
אַ סך אינטערעסאַנטע און אומבאַקאַנטע פאַקטן פון פרצעס לעבן. אונדזערע
שפּאַצירן מיט אים איבער דער אַמאָליקער פעסטונג פון יאַן סאַביעסקי,
וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שיינעם פאַרק, האָט אונדז אַריבערגע-
פירט אין די אַמאָליקע קאַמפן צווישן דער השכלה און חסידים, אין דער
אַמאָליקער יידישער זעלבסטפאַרוואַלטונג מיט איר יוריסדיקציע, קאַמפן
און מעטאָדן.

איך האָב ליב געהאַט אַרומצובלאַנדזשען ביינאַכט, נאָך אַ פאַרשטעלונג,
איבערן מאַרק-פּלאַץ מיט זיינע קאַלומנאַדעס, נישעס, גאַלעריעס און טרעפּ.
אַזוי, האָב איך מיר פאַרגעשטעלט, פלעגט דאָ געוויס פּרץ אַרומבלאַנדזשען
און וועבן זיינע וויזיעס צו „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“. קיין בעסערן
„שפּילפּלאַץ“ פאַר באַזוכער פון „יענער וועלט“ אינעם שייך פון דער גרינער
לבנה, האָט די רייכסטע פאַנטאַזיע נישט געקענט אויסחלומען.

עס האָט גערייצט מיט זיינע סודות דער פּאָליש פּון דער אַלטער שול.
מיט זיין קונע, מיט דער קייט, אין וועלכער מען פלעגט שמידן אַ זינדיקן.
עס האָבן געווונקען צו מיר שאַטנס פון דורות וואָס זענען פאַרגליווערט
געוואָרן אין זייערע נישט־דערלעבטע לעבנס, און פּרץ האָט זיי צונויפגע-
זאַמלט און מיט יראַת־הכבוד אויפגעלעבט.
קיין אינטערעסאַנטערע שטאַט אויף צו פאַרענדיקן אונדזער ערשטן
„עסטרייכישן“ טורנע, האָב איך מיר נישט געקענט ווינטשן.

באגעגענישן מיט דער „ווילנער טרופע“

די דייטשן האָבן אַ טייל פון אַקופירטן פוילן מיט ביאָליסטאָק, גראָדנע, ווילנע און אַנדערע שכנותדיקע שטעט איזאָלירט פונעם איבעריקן אַקופאַציע־געביט און געשאַפן אַן אָפגעשלאָסענע פראָווינץ אונטערן נאָמען „אַבער־אַסט“. אָפיציעל האָט דאָס געהייסן, אַז דאָס ווערט געטון צוליב פאַרהיטונג־סטעמם קעגן עפידעמיעס. מער־באַהאוונטע האָבן געטענהט, אַז עס שטעקט דערביי אַ טיפערע כוונה פון פּאָליטישן כאַראַקטער און עס איז אַ שריט צו אַ צוקונפטיקן צעטיילונגס־פלאַן פונעם אַקופאַציע־שטח אויף אויטאָנאָמיע, נאַציאָנאַלע און אַדמיניסטראַטיווע פאַרוואַלטונגען.

אַריינצופאַרן אין יענעם אַקופאַציע־געביט איז געווען פיל שווערער ווי אין דער עסטרייכישער אַקופאַציע־זאָנע און ווען נישט די פּראָטעקציע פונעם רעזשיסער פון מיליטערישן טעאַטער אינעם קאָמינסקי־בנין, וואָלטן מיר די דערלויבעניש נישט באַקומען.

די ידיעות וואָס זענען דערגאַנגען צו אונדז וועגן דער כלומרשטער „פּראָספּעריטי“ אין ביאָליסטאָק, האָבן נישט געלאָזט איינרוען אונדזער אונ־טערנעמערישן געשעפטספירער האַלפּערן. ער האָט אונדז פאַרזיכערט, אַז וועלכע טרופע ס'וועט זוכה זיין אַריינצוקומען אַהין די ערשטע, וועט „שאַרן גאַלד“ און ווער איז נאָך אַזוי ראוי צו שאַרן גאַלד, ווי מיר... באַקומענדיק, אַלזאָ, נאָך לאַנגע און שווערע באַמונגען, די דערלויבעניש, זענען מיר אַנגעקומען קיין ביאָליסטאָק מיט אונדזער „גאַלד־עקספּעדיציע“.

דער ערשטער איינדרוק וואָס די דאָזיקע שטאַט האָט געמאַכט, האָט

טאקע באשטעטיקט די קלאנגען וועגן א "פראספעריטי". דער דינאמישער ריטם פון דער באוועגונג, די איבערפולטע קאפע-הייער און פארוויילונגס-ערטער, האָבן אויפן ערשטן בליק דערמאָנט דאָס לעבן אין לובלין. אינגיכן, האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז נאָר אַן אויסערלעכער איינדרוק, אַ פּועל-יוצא פּונעם טעמפּעראַמענט און לעבנסלוסט פון די ביאָליסטאָקער יידן. אין דער אמת, האָט ביאָליסטאָק דורכגעמאַכט אַ שווערן עקאָנאָמישן קריזיס; די גרעסטע פאַבריקן זענען געווען רעקוויזירט דורך די דייטשן, ס'האָבן געפּעלט פּראָדוקטן פּונעם ערשטן געברויך און אַ טייל פון דער באַפּעלקערונג האָט ממש געליטן הונגער. אין דער צייט וואָס לובלין איז געווען די הויפּטשטאָט פּונעם עסטרייכישן אַקופּירטן פּוילן און געדינט אַלס טראַנזיט-צענטער צווישן מזרח און מערב, איז ביאָליסטאָק געווען אַ הער-מעטיש-אַפּגעשלאָסענע שטאָט, פאַררוקט אין אַ ווינקל, איזאָלירט פון דער אַרומיקער וועלט.

ביאָליסטאָק האָט זיך אָבער נישט אונטערגעגעבן דעם דרוק פון דרויסן, נישט באַהערשט געוואָרן פון דעפּרעסיע און זיך סטאַיש אַנטקעגנגעשטעלט דעם קריזיס, כדי נישט צו פאַרלירן איר אַמאָליקן גלאַנץ און נישט צו ווערן קיין יורד.

הגם די שטאָט איז נאָך זייער אַ יונגע, האָבן אָבער אין איר, זינט איר גרינדונג אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט, שוין גע-וווינט יידן. אַדאָנק דער איניציאַטיוו, ענערגיע און אַרבעטזאַמקייט פון די ביאָליסטאָקער יידן, האָט זיך דאָרט געשאַפן אַ וויכטיקער אינדוסטריעלער טעקסטיל-צענטער — איינער פון די גרעסטע אינעם אַמאָליקן רוסיש-פּוילן — מיט אירע פאַבריקן, טוך-וועבערייען און "היימישע" וועב-שטולן. זי איז דעריבער מיט דער צייט געוואָרן אַ וויכטיקע פּראָלעטאַרישע פעסטונג און געשפּילט אַן אַנגעזעענע ראַלע אין דער רוסישער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג בכלל און אין דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג בפרט.

איז אויך קיין ווונדער נישט, וואָס ביאָליסטאָק איז גלייכצייטיק געווען אַ מאַרטירער-שטאָט מחמת דער העצע פון דער צאַרישער זשאַנדאַרמעריע, געהיים-פּאָליציי און אירע כּוּליגאַנישע מיטהעלפּער פון דער "שוואַרצער מאה" און נישט איינמאַל איז זי געווען אַ קרבן פון "אומרוען" און פּאַגראַמען. אויפן ביאָליסטאָקער בית-עולם האָט געצויגן אויף זיך די אויפּמערקזאַמ-

קייט די מצבה אויפן ברידער-קבר פון 70 געפאלענע אינעם פאָגראַם פון 1906. דער צאָרישער כוליאַניזם און פאַרשידנסטע רעפּרעסיעס, זענען אָבער נישט אימשטאַנד געווען צו דערשטיקן די וויטאַלע כוחות פונעם ביאַ-ליסטאָקער ייִדנטום און די שטאַט האָט באַקומען אַ שם איבער פוילן מיט איר פאַרצווייגטער קולטור-טעטיקייט, מיט אירע אַרבעטער-אַרגאַניזאַציעס, מיט איר צייטונג אַנגעפירט פון באַקאַנטן דיכטער פסח קאַפלאַן, מיט אירע דראַמקרייזן, מיט די פּערזענלעכקייטן וואָס זענען פון דאָרט אַרויס און זי באַרימט-געמאַכט איבער דער וועלט.

ביאַליסטאָק האָט געשמט מיט אירע פאַבריקאַנטן, אַרבעטער-טוער, פּאָליטיקער, שרייבער, דיכטער, קינסטלער, נישט ווייניקער ווי מיט אירע רעליגיעזע פירער און גדולי תורה. דאָרט האָט געשטעלט זיינע ערשטע טריט דאָס „הבימה“ טעאַטער מיט זיין גרינדער און פאַנאַטישן קעמפּער פאַר אַ העברעיִשן טעאַטער, נחום צמח. ס'האַבן זיך מיר טיף איינגעקריצט אין זכרון די גאַסטשפּילן אינעם פאַרמלחמהדיקן וואַרשע פון צמחס ביאַ-ליסטאָקער העברעיִשן טעאַטער מיט דימאָוס „הנודד הנצחי“, מיטן אַנטייל פון פיילעט גרינהויז און דעם ווילנער בערטאַנאָוו. ערב דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה בין איך אויך געוואָרן אַ מיטבאַטייליקטער פון צמחס פרווון אין וואַרשע אויפן דאָזיקן געביט.

איז פון ביאַליסטאָק אַרויס דער באַקאַנטער דירעקטאָר פון לאַדזשער טעאַטער, די פאַרביקע אַקטיאָרישע פּערזענלעכקייט, יוליוס אַדלער. האָב איך דאָרט שוין בעת פוילנס אומאַפהענגיקייט באַגעגנט אַ הויך-טאַלענטירטן יונגן צייכענער און מאַלער, בן-ציון ראַבינאָוויטש, און האָב אים באַווויגן צו פאַרן שטודירן קיין פאַריז. היינט איז ער דער באַקאַנטער פאַריזער קינסטלער, בען. ביי יעדער באַגעגעניש דערמאַנען מיר טאַקע „יענע“ ביאַ-ליסטאָקער צייטן.

שטאַמט דאָך פון ביאַליסטאָק מאיר וואַלאַך, דער שפּעטער באַרימט-געוואַרענער סאָוועטישער פּאָליטיקער און דיפּלאַמאַט, מאַקסיס ליטווינאָוו. האָט דאָך געוואַלט שאַפן אַ דערנענטערונג צווישן פעלקער און ראַסן דורך דער געמיינזאַמער שפּראַך „עספּעראַנטאַ“ דער ביאַליסטאָקער ייִד ד"ר לוד-וויק זאַמענהאַף.

זענען דאָך ביאַליסטאָקער דער דיכטער זוסמאַן סעגאַלאָוויטש און דער

רוסיש-יידישער דראַמאַטיקער אָסיפּ דימאָוו; די באַקאַנטע ייִדיש-העברעיִשע קינסטלערן חיהלע גראַבער; די וועלט-באַרימטע זינגערן ראָזאַ ראַיסאָ; די פּוילישע פּילם-אַקטריסע נאָראַ ניי; די געזעלשאַפטלעכע טוער און שרייבער יעקב פּאַט, ד״ר שאַשקעס, ד״ר ח. סלאָוועס און נאָך און נאָך.

איך האָב מיך צום ערשטן מאל געפונען אין אַ „ליטווישער“ שטאָט מיט איר ספּעציפּישער שפּראַך-פּאָנעטיק, וואָס איז אזוי אַנדערש פון אונ-דזער וואַרשעווער „ברייטן“ ייִדיש. עס איז פאַר מיר געווען ניי, אינטערעס-סאַנט צו הערן אַ גאַנצע שטאָט רעדן דעם ליטווישן ייִדיש און איך האָב מיך גיך צוגעווינט צו זיין קלאַנג און ער איז מיר געוואָרן ליב און נאָענט.

איך האָב מיך דאַרט צום ערשטן מאל אָנגעטראָפּן אויף דייטשע אָפּי-צירן, רעליגיעזע יידן פון פּראַנקפורט אַם-מיינ און פון אַנדערע ייִדישע צענט-טערן פון דער דייטשער אימפעריע. ס'איז מיר אויסגעקומען אויסטערליש צו זען אין אַ ייִדישן רעסטאָראַן דייטשע אָפיצירן און סאַלדאַטן, מיט יאָר-מעלקעס אויף די קעפּ, וואָשן זיך צום עסן און בענטשן מזומן. די דאָזיקע דייטשע יידן האָבן אַריינגעבראַכט אַן אויפלעבונג אין דעם מצב וואָס די אָקופּאַציע האָט גורם געווען אין דער שטאָט. צווישן זיי האָבן זיך געפונען אייניקע אינטעלעקטואַלן, ווי ד״ר סאַמי גראַנעמאַן, דער קינסטלער הערמאַן שטרוק, ד״ר באַרט און אַנדערע, וואָס האָבן פּאַטראָניזירט און פּאַפּולאַרי-זירט אַ געוויסע אַמאַטאָרן-טרופּע, וועלכע איז געקומען פון ווילנע אויף גאַסטשפּילן אינעם ביאַליסטאַקער „פּאָלקס“-טעאַטער.

עפּעס האָבן מיר וועגן דער דאָזיקער אַמאַטאָרן-גרופּע געהערט אין וואַרשע, ווייל פון צייט צו צייט פלעגן זיך אין די דייטשע צייטונגען באַווייזן אַפרופן וועגן זייערע פּאַרשטעלונגען אָבער אין די פּראַפּעסיאָנעלע קרייזן, האָט מען זיך אויסגעלאַכט דערפון און אָפּגעחזוקט פון „יעקען“, וואָס ווערט נתפעל פון אַ ליאַדע ייִדישער אַמאַטאָרן-פּאַרשטעלונג. קומענדיק קיין ביאַ-ליסטאַק, האָבן מיר זיך אָבער דערוואַסט, אַז די דאָזיקע אַמאַטאָרן האָבן דאָ געמאַכט אַן „איבערקערעניש“ און די שטאָט „קאַכט“ ממש מיט זיי. די דירעקטאָרן פון „פּאָלאַס“-טעאַטער, גורוויטש און גערמאַן, אַלטע אָנהענגער פון אַסתר-רחלען, האָבן געהאַט טענות צו האַלפּערינען, הלמאי ער האָט זיך אויסגעקליבן מיט אונדז אזוי שפּעט און דערלאָזט די „ווילנער ייִנגלעך“

„אַראַפּצונעמען די סמעטענע“ און „אויסליידיקן“ דעם עולם. בפרט איצט, ווען אין דער שטאָט הערשט אַזאַ ביטערער קריזיס. מיר האָבן, אַלזאָ, פאַרשטאַנען, אַז קיין „גאַלד“ וועלן מיר שוין נישט שאַרן אין ביאָליסטאָק און הלוואי מיר זאָלן אַרויס פון דאָרט מיט גאַנצע ביינער. אויב מיר האָבן, לכתחילה, געליטן פון דער דאָזיקער ידיעה אַן אַנטווישונג, האָבן מיר אָבער געהאַט אַן אַנגענעמע איבערראַשונג פון דער באַגעגעניש מיט די „ווילנער“.

אַ טאַג נאָך אונדזער אַנקומען, איז פאַרגעקומען זייער געזעגענונגס-פאַרשטעלונג אין שלום אַשם „גאַט פון נקמה“. דער גרויסער „פּאַלאַס“-טעאָטער איז געווען איבערפולט מיט אַ יומטובדיקן עולם, צווישן וועלכן ס'האָבן זיך אַרומגעדרייט, ווי מחותנים אויף אַ שמחה, די דייטש-ייִדישע חסידים פון די „ווילנער“ אין זייערע גאַלאַ-מונדירן. אונדזער טרופע, מיט אַסתר-רחל בראש, איז געזעסן אין אַ לאַזשע אויפן ערשטן שטאַק און שווייגנדיק אַראַפּגעקוקט אויף דעם ים קעפּ וואָס באַוועגט זיך אין זאַל. יעדער פון אונדז האָט געוויס געטראַכט וועגן דעם פּסיכאָ וואָס די „ווילנער“ האָבן אַרויסגערופן אין שטאַט און אים אויף זיין שטייגער קאַמענטירט. האַלפּערן האָט מיר נאָך פאַרנאַכט געזאָגט בסוד, אַז ער פאַרשטייט נישט די סיבה וואָס אויף מאַרגן, ד"ה צו אונדזער דעביוט, איז נאָך אַ גאַנץ שוואַכער בילעטן-פאַרקויף, בעת צו די „יינגלעך“ איז שוין אַליץ אויספאַרקויפט. ער האָט זיך געריכט, אַז אַסתר-רחל, די אַלטע „לובימיצע“ פון ביאָליסטאָק, וועט דאָ „איינלייגן וועלטן“ און דאָ — נאָ דיר „ווילנער“ אויף מיין קאַפּ!..

הגם ס'איז געווען קעגן מיינע אינטערעסן — מיר זענען דאָך געווען אַ חברים-טרופע — האָב איך, פאַרקערט, מיך געפרייט מיטן דערפאַלג פון יונגוואַרג און האָב מיט אַ ציטער אין האַרצן געוואַרט אויפן אַנפאַנג: זיי זאָלן מיך נאָר ניט אַנטוישן, זיי זאָלן באַמת ווערט זיין דעם גוטן נאָמען וואָס זיי האָבן זיך דערוואַרבן. גלייך ס'וואַלט זיך געהאַנדלט אין מיין פרעסטיזש, גלייך איך אַליין וואַלט באַדאַרפט באַלייגן עקזאַמען. איך בין זיכער, אַז די „ווילנער“ האָבן דאָן פון יענער זייט פאַרהאַנג זיך ווייניקער אויפגערעגט ווי איך, דער צופעליקער צושויער אין זאַל.

מיר איז אין דער צוקונפט אויסגעקומען צו זען די „ווילנער“ אין דער גרעסטער טייל פון זייערע פאַרשטעלונגען, נענטער צו באַקענען זייערע

מיטגלידער און מיט מער קריטיציזם זיך צו באַציען צו זייערע באגאבונגען און לייסטונגען, האָט זיך מיר פונדעסטוועגן איינגעקריצט אין זכרון דער איינדרוק פון דער ערשטער פאַרשטעלונג, וואָס איך האָב ביי זיי געזען אין ביאליסטאָק. דער איינדרוק איז אַלזאָ — אומפאַרגעסלעך.

ווי נאָר דער פאַרהאַנג איז אַרויף און ס'האָט זיך פאַר אונדז באַוווּזן יעקל טשאַפטשאַוויטשעס וווינונג, האָבן מיר גלייך דערפילט אַ חילוק צווישן אונדזערע צופעליקע דעקאָראַציעס מיט די טראַדיציאָנעלע רעקוויזיטן און דער זאָרגפעליק-פאַרטראַכטע און מיט אַלע פרטים אויסגעשטאַטע טיפישע דירה פון דעם אונטעררוועלטניק, ס'האָט אַ ווייע געטון מיט אַטמאָספערע, וואָס האָט אין ייִדישן טעאַטער תמיד געפעלט. ס'האָט זיך דערהערט אַ נייער טאָן, אַן אויפריכטיקער און ערלעכער און, דער עיקר, אַן איינהייט־לעכער, להיפוך צו דעם מיט־מאַש וואָס פלעגט זיך הערן אינעם אַלטן ייִדישן טעאַטער, וווּ דער קאָמיקער פלעגט „איינלייגן וועלטן“, די גוטע מאַמע פלעגט זיך צעגייך אין לאַקרייִז־זיסקייט און רחמנות־טרערן און די „איידעלע“ העלדן פלעגן פרעדיקן מיט געקינצלטער „נאַטירלעכקייט“.

עס איז פאַרשווינדן דער גוט־באַקאַנטער סופלאַר־קאַסטן וואָס האָט אינעם ייִדישן טעאַטער געשפילט אַ הויפטראַלע, ס'האָט זיך באַוווּזן אַ גאַלעריע לעבעדיקע געשטאַלטן מיט זייערע דאגות און ראַנגלענישן, מיט זיי־ערע קאַנפליקטן און קעגנזייטיקע באַציונגען; ס'איז קאַנסעקווענט און אומ־באַמערקבאַר געשטיגן דער קאַמף צווישן טומאה און קדושה, דער געראַנגל פון אינסטינקטן און לייַדנשאַפטן. עס האָט צו אונדז אַראַפגערעדט דער אמת, מיט זיין גאַנצער נאַקעטקייט אויפריכטיקייט און איבערציגונגס־קראַפט. מיר האָבן צום ערשטן מאל אין ייִדישן טעאַטער, דערזען אַ קינסטלערישע קערפערשאַפט וואָס איז ראוי זיך צו רופן „אַנסאַמבל“, וווּ די קלענסטע ראַל איז געוואָרן פאַרטראַכט, פאַרטיפט, דערהויבן און איז זיך צעוואַקסן אין אַן אומפאַרגעסלעכער געשטאַלט, וווּ דער קלענסטער עפיזאָד, איז גע־וואָרן אַנגעפילט מיט אינהאַלט און זיך פאַרוואַנדלט אין אַ באַשטאַנדטייל פון דער גאַנצקייט.

עס איז מיר שווער געווען צו זאָגן, ווער פון די אַנטיילנעמער האָט מער טאַלאַנט, אָדער צייכנט זיך מער אויס: לאַרעס, פאַלאַ וואַלטער, פרידאָ בלומענטאַל, אורא, נאכבוש, יוסף קאַמען, שניאור, לייב קאַדיסאָן, טאַנין.

קאוואלסקי, אלע אן אויסנאם, האבן פארגעשטעלט מיט זיך א הארמאניש צונויפגעשפילטע גאנצקייט. אבער א באוונדערונגס-אויסרוף האט זיך ארויס- גערופן ביי אלע צושויער, ווען אויף דער בינע האט זיך באוויזן סאניא עלמית און מיט איר שיינקייט און פערזענלעכן רייך אויפגעשיינט, ווי אן אויפגייענדיקע זון.

די דאזיקע יונגע קינסטלערין, איז פון דער נאטור געווען באשאנקען מיט אלע מעלות: א פאסצינירנדע געשטאלט; רייצענדע, גרויסע העל-בלויע אויגן; אן אויסדרוקספול, צארט פנים, געדיכטע העל-בלאנדע האר און א זעלטענער טעמבר פון א שטימע.

די שטימע פון סאניא עלמית איז געווען א ווונדערבארער אינסטרומענט, אויף וועלכן זי האט אויסגעשפילט א שלל פון געפילן און עמאציעס, אנהייבנדיק פון די אינטימסטע און סובטעלסטע ציטערן פון דער מענטש- לעכער נשמה, ביז די אומגעצוימטע, סטיכישע אויסברוכן פון אירע אינס- טינקטן און תאוות. זי האט געהאט אין זיך ליריזם פון א פידעלע, ווייכקייט פון א וויאלאנטשעל און קראפט פון א מעכטיקן גלאק און ווי א געניטער קאפעלמייסטער פלעגט זי באהערשן און אנטפירן מיט די אלע אינסטרומענטן, איך געדענק נישט, אז איך זאל ווען עס איז האבן געהערט נאך א שוישפילערין מיט אזעלכע שטים-אוצרות אין האלדז.

דער צוזאמענשפיל פון דעם ווילנער אנסאמבל איז געווען אזוי הארמאניש ניש און איבערצייגנדיק, אז די גרויסע קינסטלערישע פערזענלעכקייט פון עלמית, האט אים נישט נאר נישט פארטונקלט, נאר, פארקערט, דערגענצט און דערהויבן. ס'איז געווען ווי א מייסטער-בילד פון א קינסטלער אין א מייסטערהאפט געשניצטער ראם, ווו איינס דערגענצט דאס צווייטע.

ערשט דאן האבן מיר פארשטאנען פארוואס ביאליסטאק האט מיט אזא באגייסטערונג אויפגענומען די „ווילנער“. ס'איז נישט געווען קיין לא- קאל-פאטריאטיזם, קיין סענטימענט צום קרובישן דיאלעקט, ווי מיר האבן עס זיך לכתחילה געוואלט אויסטייטשן. ס'איז געווען א כשר-פארדינטע אנערקענונג און באלוינונג פאר ערלעכע, אפפערווייליקע אנטערענונג פון אידעאליסטן פאר גייסטיקער אפפרישונג, וואס זיי האבן מיטגעבראכט מיט זיך אין דער שווערער צייט, פארן נייעם טאג, וואס זיי האבן אריינגעבראכט אינעם פארושכטן יידישן טעאטער.

ס'האט אונדז באהערשט אַ מורא ביים געדאַנק, אַז מיר וועלן זיך באַווייזן תיכף נאָך די „ווילנער“ אין „מירעלע אפרת“, וואָס ווערט געשפּילט אויפן זעלבן אָפּן יאָר־אייך, יאָר־אויס, גלייך איר פרעמיערע וואָלט בשעתה פאַר־גליווערט געוואָרן און מען פירט זי אַרום איבער שטעט און שטעטלעך ווי אַ מומיע אין אַ וואַנדערנדיקן מוזעאום פון אַלטערטימלעכקייטן. מיר האָבן זיך געשעמט צו קוקן אין די אויגן איינער דעם צווייטן און געוואַרט ווי אויף אַן אַפּקומעניש אויף אונדזער ערשטן אויפטרײט אין ביאַליסטאָק.

ווי ס'איז געווען צו דערוואַרטן, האָט דער האַלב־באַזעצטער זאַל אויפ־גענומען קאַלט אונדזער ערשטן אויפטרײט. אַפּילו די נייע פּריינט פון ייִדישן טעאַטער, די העפלעכע דייטשע אַפּיצירן, האָבן זיך נישט געוויזן נאָך דער פאַרשטעלונג. ס'איז געווען קלאַר, אַז מיר האָבן דאָ מער נישט וואָס צו טון מיטן אַלטן גאַרדין־רעפּערטואַר. האָבן מיר געפרוּווט צו ראַטעווען די סיטואַציע מיט נאָך נישט־געשפּילטע פּיעסן, ס'רוב איבערזעצטע, און כּיך האָבן טאַקע מצליח געווען. דער דערפּאָלג איז געקומען בהדרגהדיק, דער עולם האָט זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן צוצוגעווינען צו אונדז און גאַר אין גיכן האָבן מיר אָנגעהויבן שפּילן ביי אויספאַרקויפטע זאַלן. אַפּילו די דייטשע חסידים פון די „ווילנער“, האָבן זיך דערנענטערט צו אונדז און שטאַרק געלויבט אונדזער איבערזעצטן רעפּערטואַר. ס'איז אַ פּאַזיטיווער אויפטו — האָבן זיי געטענהט — צו באַקענען דעם ייִדישן עולם מיט מוס־טערן פון אייראָפּעיִשער דראַמאַטורגיע. הגם די „ווילנער“ האָבן בעת זייע־רע גאַסטשפּילן אויך געגעבן איבערזעצטע פּיעסן, איז זיי אָבער שווער געווען צו גלויבן, אַז דאָס זענען נישט קיין ייִדן, האָבן געטענהט די דייטשן. זיי האָבן ביי יעדער „ווילנער“ פאַרשטעלונג פון אַן איבערזעצטע פּיעסע געהאַט דעם איינדרוק, אַז אויף דער בינע גייען אַרום ייִדן, פאַרשטעלטע פאַר גוים. אַזוי, אַגב, האָט אויך „שטאַט“ געהאַלטן.

אַ ספּעציעלן דערפּאָלג האָט ביי אונדז געהאַט „נארא“ מיט אידאָ קאַמינסקי און די „היימאַט“ פון וודערמאַן, וווּ איך האָב ביי דער זייט פון אסתר־רחל קאַמינסקי צום ערשטן מאַל געשפּילט דעם אַלטן, אויסגעדינטן מיליטערמאַן, שוואַרצער, איך האָב אויך, צום ערשטן מאַל, געשפּילט פּריד־לענדערן אין גאַרדינס „קרייצער סאַנאַטע“ און מאַטיאַס פינגערהוט אין „סאפּא“ פון זעלבן מחבר.

צוליבן מאנגל אין האטעל-צימערן, איז מיר דאן אויסגעקומען צו וויינען צוזאמען מיט לאנדען, פלעג איך גאנצע נעכט ארומגיין א באַרווע-סער איבערן צימער, כדי אים נישט צו וועקן „שטודירנדיק“ מיינע נייע ראָל. אַ מאָל כאַפט ער זיך אויף אין מיטן נאַכט, קוקט אויף מיר מיט האַלב-פאַרשלאָפענע אויגן, וואַרפט אַ בליק אויף מיין נישט-געבעטן געלע-גער און זאָגט מיט אַ שמייכל:

— איר וועט זיין אַן אַקטיאָר, יונגערמאַן.

דאָן נעמט ער זיין ראָל וואָס איז געלעגן לעבן בעט, לייגט זי אַרונ-טער אונטערן קישן, טוט אַ קלאַפּ איבער איר און זאָגט אויף פּויליש:
— לערן זיך!...

אַ באַרוויקטער דרייט ער זיך אויס צו דער וואַנט און אַ געשמאַקער כראַפען האָט עדות געזאָגט, אַז די ראַלע „לערנט זיך...“ מיר האָבן פאַרבראַכט אין ביאָליסטאָק איבער אַ חודש און, הגם מיר האָבן קיין „גאַלד נישט געמאַכט“, איז אונדזער מאַטעריעלער דערפאַלג געווען אַ גאַנץ באַפרידנדיקער. ווען די „ווילנער“, האָבן אַלע פאַרוזיכערט, וואַלטן נישט „אויסגעליידיקט“ ביאָליסטאָק, וואַלטן מיר אַרויסגעפירט „אַ פאַרמעגן“.

איך האָב מיר געשאַפן אַ סך נייע פריינט, מיט וועלכע מיר האָבן ביי אונדזערע נאַכמלחמהדיקע גאַסטשפּילן דערמאַנט צום גוטן די צייט, ווען מען איז געווען „הונגעריק נאָך ברויט און זאָט מיט טעאַטער“. אין די שפעטערדיקע יאָרן האָבן זיך דאָרט באַזעצט מיין שול-חבר ד"ר נחום פריי-לוצקי און קרינסקיס טאַכטער, די צאַרטע און קלוגע אַנאַ, די פרוי פונעם גימנאַזיע-דירעקטאָר לעבענהאַפט. ביאָליסטאָק האָט, אַלזאָ, געהערט צו מיינע באַליבטע און נאָענטע שטעט.

ווען איך האָב אין 1954 יאָר געטראָפן דעם געוועזענעם „דייטש“ ד"ר סאמי גראַנעמאַן אין תל אַביב און אים אָנגערופן מיין נאָמען, האָט ער מיט פרייד אויסגערופן:

— אַך, יא, געוויס! זי וואָרן מיט דער קאַמינסקאַ אין ביאָליסטאָק! —
אונד וואָס איסט מיט דען „ווילנער?...“

אפקלאנגען פון דער רוסישער רעוואָלוציע

נאָך אין סוף פון 1916 יאָר, ווען עס זענען דערגאַנגען צו אונדז די ידיעות וועגן מאָרד פון ראַספּוטינען, איז געוואָרן קלאַר, אַז עפעס איז דאָרט נישט אין אַרדענונג אין דעם צאַרישן „דענעמאַרק“. און אַט נאָך פאַר אונז דזער פאַרלאַזן ביאַליסטאָק, דערהערן זיך עפעס משונהדיקע קלאַנגען; איינער איז סותר דער צווייטער, איינער אומוואַרשיינלעכער פון צווייטן; אין רוסלאַנד האָט אויסגעבראַכן אַ רעוואָלוציע, דער צאַר איז אַרעסטירט, די מאַכט איז איבערגעגאַנגען צום פּאָלק.

לכתחילה ווערן די קלאַנגען איבערגעגעבן בסוד, מיט אַ פאַרשטיקטן קול, באַגלייט פון אומרויקע בליקן אין די זייטן. אָבער צו ביסלעך ווערן זיי דרייסטער, העכער, גייען אַרויס פון זייערע באַהעלטענישן און רייסן אַלעמען מיט ווי אַ פּסיכאָז; רעוואָלוציע! עס דערשיינען שוין די ערשטע אַפיציעלע ידיעות אין דער פרעסע, די ידיעות באַשטעטיקן די קלאַנגען. די שטאַט יובלט, מען גיט זיך אַפּ מזל-טוב, מען טאַנצט אין די גאַסן. דאָס פּאָלק זעט אין דעם אַ סוף פון דער מלחמה, אַן אויסגעבענקטן שלום, דאָס אומקערן זיך אַהיים פון די זין און מענער, וואָס די רוסישע אַרמיי האָט פאַרשלעפט מיט זיך און צעוואָרפן איבער די שלאַכט-פעלדער און אין געפאַנגען-לאַגערן.

די דייטשע הויפטקאָמאַנדע האָט, ווייזט אויס, געהאַט אַנדערע פּלענער און שטרענג פאַרבאַטן אַ וועלכע עס איז דעמאָנסטראַציע אין שייכות מיט דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. די דייטשן האָבן זיך געוויס דערשראַקן

פאר רעוואלוציאנערע שטימונגען ביי זיך אין לאַנד און אין די אַקופירטע געביטן, האָט מען פאַרשטאַרקט די גאַרניזאַנען אין די שטעט, פאַרווערט מיטינגען און דאָס זאַמלען זיך אין גאַסן. די צענזור האָט אויפסניי דורכ-געקוקט די טעאטער-פיעסן און נישט דערלויבט אַ וועלכן עס איז רמוז פון פראָטעסט קעגן דער עקזיסטירנדיקער אַרדענונג. דער אויסדרוק „פריי-הייט“, איז געוואָרן פסול. די צייטונגען פלעגן דערשיינען מיט ריזיקע בלויזן, וואָס האָבן נאָך מער אינטריגירט און גערייצט די געמיטער, פון דער צווייטער זייט, האָבן די דייטשן זיך אָנגעהויבן צוריקצוציען פון זייערע פּרערדיקע צוואַנגן וועגן נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע און מלוכהשער זעלבסט-שטענדיקייט, וואָס האָט נאָך מער אויפגעבראַכט די קעמפער פאַר פּוילנס אומאַפהענגיקייט. אויף אַרעסטן האָט מען געענטפערט מיט סאַבאַטאַזש-אַקטן, אויף סאַבאַטאַזש — מיט טעראָר. אויף די גאַסן האָבן זיך באַווין פאַרגרעסערטע פאַטרולן, די באַנען זענען געפאַרן אונטער אַ מיליטערישער שמירה. עס האָט זיך געפילט, אַז וויכטיקע געשעענישן הענגען אין די לופטן און וואַרטן אויף זייער צייט. די אַקופאַציע-מאַכט שטרענגט אָן אַלע אירע מיטלען אַפצוהאַלטן די דאָזיקע צייט.

ווען מיר זענען צוריקגעקומען קיין וואַרשע, איז שוין דאָרט דער נאַמען קערענסקי געווען ביי אַלעמען אויף די ליפן. מען פלעגט אים דער-מאנען מיט גרויס התלהבות. די ידיעה וועגן דער רעוואלוציע אין רוס-לאַנד האָט אויך געשאַפן אַ געוויסע קאנסטערנאַציע אין דער פּוילישער הויפטשטאָט, אַ רעוויזיע פון דער ביזאציטיקער טאַקטיק פון די פּאָליטישע פאַרטייען, אַן איבערגרופירונג פון כוחות.

אין דער יידישער גאַס האָט געהערשט אַן אומבאַשרייבלעכע שמחה צוליבן פאַלן פון דער צאַרישער טיראַניע און גלייכצייטיק אַן אומרוקייט פאַרן מאָרגן. פון איין זייט, האָט מען געוואַלט זען פּוילן אַלס אומאַפהענגיקע מלוכה, פון דער צווייטער זייט אָבער, האָט מען זיך מיט אומצוטרוי באַ-צויגן צו די צוקונפטיקע באַלעבאַטים פון דער פּוילישער מלוכהשאַפט. די פּראַגע „צי ס'וועט זיין גוט פאַר יידן“ איז נישט אַראָפּ פון קיינעמס ליפן. אין אַזאַ אומרוקער צייט, האָבן מיר זיך אומגעקערט פון אונזער „קונסט-עקספּעדיציע“ און גלייך אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן אַ צווייטער. אין וואַרשע האָט זיך שוין דאָן געפינען די „ווילנער טרופע“ און איר טיכ-

טיקער דירעקטאר מ. מאזא, האָט געמאַכט פיבערהאַפטע צוגרייטונגען פֿאַר זייערע אויפטריטן. זייערע דייטש־ייִדישע פריינט האָבן אים שטאַרק גע־האַלפֿן דערצו און די פרעסע איז פול געווען מיט באַריכטן וועגן זייערע אויפטוען און דערפֿאַלגן. אַ שטאַרקע מאַראַלישע אונטערשטיצונג האָבן זיי אויך באַקומען פון אסתר־רחל קאַמינסקי, וועלכע האָט ביי יעדער געלעגנ־הייט אויסגעדריקט איר אַנטזיקונג דער יונגער טרופֿע.

וואַרשע האָט מיט גרויס שפּאַנונג געוואַרט אויף זייער דעביוט, וואָס איז פֿאַרגעקומען אין דעם „עליזעום“־טעאַטער. דער „עליזעום“ האָט זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר זיי פיל גאַסטפריינטלעכער ווי פֿאַר אונדזערע, „לעצטע פרווון“. דער „דאַרפֿסיונג“ פון קאַברין, אין וועלכן די „ווילנער“ האָבן זיך באַוויזן אין וואַרשע, האָט גענומען דעם עולם מיט שטורעם. נאָמבערגס אַר־טיקל אין „מאַמענט“ אונטערן קעפל „איך בין אַריין אַ וואַכעדיקער און אַרויס אַ יומטובֿדיקער“, איז געווען ווי אַ מאַניפעסט, אַן אויפפֿאַדערונג צו די וואַרשעווער יידן צו באַזוכן די „ווילנער“. און עס איז געשען אַ נס: אין דער צייט פון הונגער און עפידעמישע קראַנקייטן, וואָס האָבן געבו־שעוועט אין וואַרשע, האָבן זיך באַוויזן רייען פֿאַר דער טעאַטער־קאַסע, ווי פֿאַר דער מלחמה פֿאַרן „גרויסן טעאַטער“ צו די גאַסטשפּילן פון די מאַסק־ווער קינסטלער. די וואַרשעווער באַפעלקערונג האָט מיט זשעדנעקייט גע־שלונגען די גייסטיקע שפּיז, וואָס האָט זיי פֿאַרטראַטן דאָס טאַג־טעגלעכע שטיקל ברויט.

איך האָב דאָן געהאַט די געלעגענהייט צו זען כמעט אַלע איבעריקע פֿאַרשטעלונגען פון די „ווילנער“ און דעם איינדרוק וואָס מיר האָבן זיך געשאַפֿן אין ביאַליסטאָק, האָט זיך אויפֿסניי באַשטעטיקט. זייערע פֿאַר־שטעלונגען פון אייראָפּעיִשע פּיעסן זענען געווען פיל שוואַכער פון די פֿאַלקסטימלעך־ייִדישע. דער פרעמדער מיליע האָט זיי געבונדן די הענט און געפּענטעט די צונג. דאָס וועלן זיין „אַנדערש“, האָט נאָך מער אונטער־געשטראַכן די אומבאַהאַלפֿנקייט. כדי צו זיין „אייראָפּעיִש“ האָבן די פרויען געמוזט האַלטן אַ לאַרניאַ, אַדער אַ פעכער אין האַנט, די מענער — די הענט אין די טאַשן און רעדן אומנאַטירלעך „פּייערלעך“.

צום גליק, האָבן זיי זיך באַוויזן אין וואַרשע צוערשט אין זייער פֿאַלקס־

טימלעכן רעפערטואר, ווי „דארפסיונג“, „פוסטע קרעטשמע“, אין וועלכע זיי זענען געווען אומפארגלייכלעך.

די קרעאציעס פון עלמית אין די דאזיקע פיעסן, האָבן געווונען די הערצער פון די וואַרשעווער מאַסן און זי איז איבער נאַכט, פון אַן אומ- באַקאַנטע ווילנער אַמאַטאָרין, געוואָרן דער אָפּגאַט פון דער טעאַטער- מיטראָפּאָליע אין פּוילן. ס'איז מיר אויך פאַרבליבן אין זכרון שניאָורס הירש-בער אין „דאַרפּסיונג“ און זיין בענדעט אין „פּוסטע קרעטשמע“. עס האָט איבערצייגנדיק געווירקט נאַכבוש אין „כאַציע“, פּאַלע וואַלטער אין „חייקע“, נישט ווייניקער פון די איבעריקע ווילנער אין זייערע ראָלן.

איניקע קריטיקער האָבן פאַרגלייכט דאָס נאַטוראַליסטישע שפּילן פון די „ווילנער“ צו זייער פּראָטאַטיפּ, סטאַניסלאָוסקיס קונסט-טעאַטער. די „ליטוואַקעס“ זענען געוואָרן אַ שם-דבר אין וואַרשע און עס איז אַפילו געוואָרן אַ מאַדע צו רעדן „ליטוויש“. עס איז געווען קלאַר, אַז די „ווילנער“ האָבן געפונען פאַר זיך אַ דאַנקבאַרן באַדן און האָבן אַפילו ערנסט אַנגע- הויבן צו טראַכטן וועגן באַזעצן זיך אין וואַרשע. עס איז געמאַכט געוואָרן מצד זיי אַ פריינטשאַפּטס-זשעסט מיטן געבן די געלעגנהייט הערמאַנען אויפצופירן ביי זיי הירשביינס „נבלה“. דאָס איז אַגב געווען דער אָנהייב פון הערמאַנס לאַנגיעריקע מיטאַרבעט מיט די „ווילנער“. אויך איניקע מיינע געוועזענע חברים פון דער אַמאַטאָרן-צייט, ווי מרים שיק, נאָרוויד, שידלא, האָבן צוזאַמען מיט דער פּראַפעסיאָנעלער אַרטיסטין, לאַה נעמי, פאַרגרעסערט די רייען פון די „ווילנער“. עס איז אַנגעצייכנט געוואָרן אַן אינטערעסאַנטער פּלאַן פאַר ווייטערדיקער אַרבעט, אַ באַווייז, אַז דאָס טעאַטער פאַרנעמט זיך נישט צו רוען אויף זיינע לאַרבערקרענץ און איז נישט פאַרשיכורט געוואָרן פונעם קאַפּשווינדלערישן דערפאַלג. דאָס איז געווען אַ דערפרייענדיקער סימן און די פאַרערער פון די „ווילנער“ האָבן מיט צוטרוי געקוקט אויף זייער צוקונפט.

די עפידעמיע פון טיפּוס און דיזענטעריע, וואָס האָט געבושעוועט אין וואַרשע, האָט זיך פאַרשפּרייט מיט אומגעהייערער שנעלקייט. דער בית-הקברות אויף גענשע, איז געווען איבערפולט מיט מתים, וואָס האָבן געוואַרט אויף זייער ריי צו קומען צו קבורה. מען האָט ווערברט פרייווי- ליקע קברנים, ווייל די אַנגעשטעלטע האָבן זיך נישט געקענט קיין עצה

געבן מיט דעם איבערפלוס פון „ארבעט“. ס'איז זעלטן געווען צו זען אַ
 הויז אָן דעם כאַראַקטעריסטישן פּלאַקאַט מיט אַ טויטן-קאָפּ, וואָס איז
 מודיע, אַז דאָרט אַהין האָט זיך פאַרקליבן אַן עפידעמישע קראַנקייט. עס
 האָבן נישט געהאַלפּן קיין פּרעווענטיווע מיטלען און דעזינפעקציעס. די
 לער-אַנשטאַלטן און עפנטלעכע אינסטיטוציעס זענען געוואָרן געשלאָסן. מען
 האָט אויך געוואַלט פאַרווערן טעאַטער-פאַרשטעלונגען, האָט מען זיך אַבער
 באַצייטנס אָפּגעהאַלטן דערפון, כדי נישט צו פאַרגרעסערן די פּאַניק אין
 שטאָט און נישט אָפּצונעמען ביי דער באַפעלקערונג די אייניקע מעגלעכ-
 קייט פון „פאַרגעסן אָן די צרות“.

די עפידעמיע האָט אויך צוגענומען פון אונדזער הויז אייניקע קרבנות.
 צווישן אַנדערע — מיין יינגסטן ברודערס חברל, אונדזער אַלעמענס אַ ליב-
 לינג. ווען מיר זענען געגאַנגען צו זיין לוויה, איז אויך מיין ברודער יאַנאַס
 געלעגן אַ קראַנקער אויף בלוטיקע דיזענטעריע. מיט אַ צעבראַכן האַרץ
 האָבן מיר זיך אומגעקערט פון בית-עולם און אונדזערע איבעריקע קינדער
 איבערגעפירט צו קרובים. ביי יאַנאַסנס בעט איז פאַרבליבן די מאַמע און
 איך. דער שלאָף איז אָפּגעטאָן געוואָרן פון אונדזערע אויגן און דער ווילן
 אים צו ראַטעווען האָט געשטאַרקט אונדזערע קרעפטן.

דער טאַטע האָט זיך דערשלאָגן צו אַ באַרימטן ספּעציאַליסט אין
 עפידעמישע קראַנקייטן, אַ דייטשן הויכן מיליטערי-דאָקטער, און אים באַ-
 וויגן צו באַזוכן אונדזער וווינונג. דער דאָקטער האָט פאַרשריבן אַ געוויסע
 קוראַציע, וועלכע איך האָב מיט דער מאַמען זאָרגפעליק דורכגעפירט איבער
 אונדזער האַלב-לעבעדיקן פּאַציענט און דאָס הייל-מיטל האָט אָנגעהויבן
 באַווייזן ווונדער. אין אייניקע טעג אַרום איז קלאָר געוואָרן, אַז יאַנאַס איז
 געראַטעוועט און אין אייניקע וואָכן שפּעטער, האָט ער שוין פאַרלאָזן די
 שטוב.

אינטערעסאַנט, אַז דער טאַטע, וועלכער האָט זיך די גאַנצע צייט נישט
 דערנענטערט צו יאַנאַסעס בעט, האָט זיך אָנגעשטעקט מיט דער קראַנקהייט
 און זי דורכגעמאַכט אין אַ לייכטער פאַרעם, דאָקעגן, די מאַמע און איך,
 וואָס האָבן נישט אָפּגעטראָגן פון זיין בעט און אויסגעפירט די געפּער-
 לעכסטע און פיינלעכסטע פּונקציעס, זענען אַרויס אומבאַרירט פון דער
 עפידעמיע.

צוליב דער לאנגדויערנדיקער קראנקייט פון יאנאסן און פון טאטן, האָב איך נישט געקענט פאַרלאָזן וואַרשע און אונדזער טרופע איז געווען געצווונגען איבערצווואַרטן די דאָזיקע צייט. מיר האָבן, אַלזאָ, געזוכט אַ שטאָט וואָס זאָל אונדז פאַרגייטקן פאַר דער פאַרלוירענער צייט און דעקן די דעפיציטן וואָס זי האָט אונדז פאַראורזאַכט. קיין פאַסיקערע שטאָט, ביי דער דעמאָלטדיקער סיטואַציע, ווי לובלין, האָט מען זיך נישט געקענט ווונטשן. און אַט קומט אָן אַ בריוו פון יעקב וואַקסמאַנען, וועלכער האָט געהאַט די קאַנצעסיע אויפן „פּאַנטעאַן“, און לייגט אונדז פאַר צו קומען אויף אייניקע חדשים קיין לובלין, אַגב, שרייבט ער, אויב מיר וועלן מיט-ברענגען מיט זיך דעם רעפערטואַר פון די „ווילנער“ וועלן מיר „נתעשר ווערן“.

דער דאָזיקער פאַרשלאָג איז געמאַכט געוואָרן צו דער ריכטיקער צייט און מיר האָבן זיך מיט פרייד אָנגעכאַפט אָן אים. אין אַ געוויסן טאָג באַזוכט אונדז אסתר-רחל און לייגט פאַר יאָנאָסן מיטצופאַרן קיין לובלין. — קודם-כל — האָט זי געזאָגט — וועסטו האָבן דאָרט צו עסן פון כל-טוב און וועסט טאַקע צונעמען אַ פאַר פונט. צווייטנס, פאַרוואָס זאָלסטו נישט שפילן מיט אונדז טעאַטער, מיר דאַרפן טאַקע זאָא יונגמאַן ווי דו. אזוי אַרום, איז די משפּחה קאַמינסקי געוואָרן אויך ביי אַ צווייטן מיטגליד פון אונדזער פאַמיליע די אינטערפירערן אין דער טעאַטער-פּראָפּעסיע.

עס האָט געדויערט אייניקע וואָכן, ביז מיר האָבן איינרעפּעטירט די „ווילנער פּיעסן“, ווי דעם „דאַרפּסיונג“ (אין וועלכן איך האָב געשפּילט פּראָקאַפּן), „אייפּערזוכט“, „פּוסטע קרעטשמע“ און פון נייע, דימאָוס „יאַש-קע מוזיקאַנט“ און פּולדעס קאַמעדיע „צווילינג-שוועסטער“. אַ חוץ, פאַר-שטייט זיך, דעם אַלטן, קלאַסישן אסתר-רחל-רעפּערטואַר. אין די דאָזיקע פּיעסן, האָט אויך אַנטייל גענומען יאָנאָס און לובלין איז געווען פאַר אים אַ געוונטשענער דערהאַלונגס-אַרט און גלייכצייטיק אַ פּראָקטישע שולע פון סצענישער קונסט.

די אַלע פּיעסן וואָס מיר האָבן צו יענער צייט געשפּילט, ווי אויך דער נייער „ווילנער“ רעפּערטואַר, איז רעזשיסירט געוואָרן פון אידאַ קאַמינסקי און שוין דאָן האָט זי אַרויסגעוויזן איר אינדיווידועלען צוגאַנג ביים אויפ-פירן אַ פּיעסע, אַנשטאָט, ווי אייניקע אַקטיאָרן האָבן דאָס געוואָלט, צו געבן

א גענויע קאפיע פון די אויפפירונגען ביי די „ווילנער“, ווי זיי זענען דאס געוויינט געווען צו טון מיט גארדינס פיעסן, האט אידא קאמינסקי פאר יעדער פיעסע געזוכט אן אייגענע אויפפאסונג און אן אייגנארטיקע אויס- דרוקס-פארעם, אזוי ווי זי האט, בשעתה, געזוכט אין דער אפערעטע צו זיין אנדערש פונעם אנגענומענעם שאבלאן, איז זי אויך ווייטער געטריי געבליבן דעם דאזיקן פרינציפ. אויב אפילו די אויסטייטשונג פון דער פיעסע האט זיך צונויפגעטראפן מיט די „ווילנער“, איז אבער די אויסער- לעכע פארעם געווען אן אנדערע.

אונדזער צווייטער גאסטשפיל אין לובלין, האט אונדז ווידער צונויפ- געפירט מיט אונדזערע פריערדיקע פריינט און מיר האבן זיך דארט געפילט ווי אין אן אלטער היים. אונדזער דערפאלג אין לובלין האט דערמאנט דעם דערפאלג פון די „ווילנער“ אין ווארשע און דאס האט אונדז שטארק אימ- פאנירט און דערמוטיקט. אין לובלין האבן זיך דאן געפונען אייניקע סוחרים פון ווארשע, וואס האבן דארט געזען די זעלבע פיעסן ביי די „ווילנער“ און זיי האבן אונדז פארזיכערט, אז מיר „האבן זיך נישט וואס צו שעמען פאר די ליטוואקעס...“ וואס שייך אייראפעישע פיעסן, „דארפן זיי זיך לערנען ביי אייך...“

אויב ביי אונדזער ערשטן באזוך אין לובלין, האט זיך דארט געפילט א זארגלאזע זעלבסטצופרידנקייט, האט אבער דאס מאל, די שטאט בא- הערשט אן אומרויקייט און באזארגונג פאר דער נאענטער צוקונפט. די סיבה דערפון איז געווען דער כסדרדיקער פאראויסמארש פון דער רוסישער רעוואלוציע און די אפטע ענדערונגען, וואס זי האט געבראכט מיט זיך. אט דערציילט מען זיך וועגן עפעס א סודותדיקן, פארפלאמבירטן וואגאן, וואס גענעראל לודענדארף זאל האבן אריבערגעשיקט קיין רוסלאנד און אין דאזיקן וואגאן זאלן זיך געפינען גאר „געפערלעכע“ רעוואלוציאנערן מיט געהיימען געווער. אט דערהערט זיך, אז די מאכט אין רוסלאנד האבן איבערגענומען די ארבעטער, זעלנער און פויערים. עס ווערן כסדר דער- מאנט די נעמען פון לענין און טראצקי. מען קאמענטירט דעם קאמף צווישן באלשעוויקעס און מענשעוויקעס. די קאמענטארן צעטיילן זיך אויף סימ- פאטיקער און קעגנער פון ביידע פארטייען. מען ארגומענטירט, מען אמפערט זיך, מען וועט זיך.

די עסטרייכישע אָפּאָציע-מאַכט ווערט אויפּמערקזאַם צו די אַלע
שטימונגען און נעמט אָן פּאַרזיכטס-מיטלען קעגן עווענטועלע אויסברוכן.
אונדזערע באַקאַנטע מיליטערלייט דערציילן בסוד, וועגן רעוואָלוציאַנערע
שטימונגען אין ווין און אין דייטשלאַנד. זיי זעען פּאַראַויס, אַז די רוסישע
רעוואָלוציע וועט געפינען אַן אַפּקלאַנג אויך אין אַנדערע לענדער. דאָס
מיליטער איז מיד צו קעמפּן. רוסלאַנד רופּט צו וואַרפּן ס'געווער און דער
דאָזיקער רוף וועקט ביים מיליטער אַ פּאַרלאַנג, וואָס גיכער זיך אומצוקערן
אַהיים.

די פּוילישע קעמפּנדיקע נאַציאָנאַליסטן זענען אַנטוישט און אויפּגע-
בראַכט. אַט האָט אוקראַינע באַקומען זעלבסטשטענדיקייט פּון דער דייטשי-
עסטרייכישער אָפּאָציע-מאַכט און ביי זיי, די פּאַליאַקן, נעמט מען צו יעדע
האַפענונג פּון אייגענער מלוכהשאַפּט. דער פּוילישער לעגיאָן, וואָס האָט
בשעתו מיט אַזאַ טריומף אַריינמאַרשירט אין וואַרשע, איז פּאַנאָדערגעלאָזן.
פּילסודסקי, זיין שעפּער, אַרעסטירט... עס באַווייזן זיך פּראַקלאַמאַציעס,
וואָס פּאַדערן-אויף דער באַפעלקערונג אַרויסצוטערעטן מיט כוח קעגן אַקור-
פּאַנט און אים פּאַרטרייבן פּון לאַנד. געוויסע ליבעראַלע גרופּעס זוכן אפילו
אַ דערנענטערונג מיט יידן און באַנוצן זיך מיטן קלאַסישן לאָזונג: „פאַר
אייער און אונדזער פּרייהייט“, וואָס האָט זיך תמיד פּאַרענדיקט מיט צרות
פאַר יידן.

די יידן, ווידער, זענען דעזאָריענטירט. ס'האַבן זיך ביי זיי טיף איינ-
געקריצט אין זכרון די רעזולטאַטן פּון די געמיינזאַמע קאַמפּן פּון 1905טן
יאָר. אין דעם דאָזיקן פּאַליטישן ווירוואַר און אומזיכערקייט, האָט לובלין
געלעבט איר לעצטע חיישעה, כדי אין אַ קורצער צייט אַרום, ביי פּוילנס
זעלבסטשטענדיקייט, ווידער צו ווערן אַ רויקע, געמיטלעכע פּראַוויניץ-שטאַט,
וואָס וואַרעמט זיך אינעם שאַטן פּון איר רומפּולער פּאַרגאַנגענהייט.
נאָך דעם צווייטן ציקל גאַסטשפּילן אין לובלין, האָבן מיר, פאַרן אומ-
קערן זיך קיין וואַרשע, געמאַכט נאָך אַ קורצן טורנע איבער דעם עסטריי-
כישן אָפּאָציע-געביט.

מיר האָבן באַזוכט די היסטאָרישע שטאַט סאַנדאַמיעזש, איינע פּון די
עלצטע יידישע קהילות, וואָס איר יחוס-בריוו צייט זיך נאָך פּון 14טן יאָר-
הונדערט.

אין דער דאזיקער שטאט, האב איך מיטגעמאכט א פאל וואס האט מיך געקענט קאסטן דאס לעבן. אייניקע פון אונדזערע אקטיארן מיט אסתר-רחלען, האבן שפאצירט איבער די סאנדאמירער גאסן. אונדז אנטקעגן איז געקומען אן עסטרייכישער אפיציר און ס'האט זיך אויסגעוויזן, אז ער איז פארבייגעגאנגען. פלוצים דערהער איך א שטארקן פאטש און זע ווי אונדזער חבר זש. א הויכער, ברייטפלייציקער יונגערמאן, הייבט זיך אויף פון דער ערד און, האלטנדיק זיך פאר דער באק, רופט ער זיך אפ צום אפיציר: „אנטשולדיקן זי“... איך האב זיך לכתחילה נישט אריענטירט וואס דארט איז פארגעקומען. ווי מען האט מיר דערנאך איבערגעגעבן, זאל זש. האבן, נישט ווילנדיק, א שטויס געטון מיטן עלנבויען דעם אפיציר. דער הכנעה-דיקער „אנטשולדיקן זי“, האט מיך מער אויפגעבראכט ווי דער פאטש גופא און, נישט אפגעבנדיק זיך קיין חשובון, בין איך שנעל נאכגעלאפן דעם אפיציר און געפאדערט פון אים, ער זאל גיין מיט מיר אין קאמענדאנטור, פארן שלאגן מיין חבר... דער אפיציר האט נישט לאנג געטראכט, צוגערופן א פארבייגייענדיקן פאטרול און מיך געהייסן ארעסטירן. אין קאמענדאנטור, האב איך געווארט אייניקע שעה ביז מען האט מיך אריינגעפירט צום קאמענ-דאנט, א זקן ענלעך צו קיזער פראנק-יאזעף, וואס האט זיך קוים געהאלטן אויף זיינע ציטערנדיקע פיסלעך.

ער האט זיך געווענדט צו מיר אין א געמיש פון אלע סלאווישע לשונות און מיך באשולדיקט אין באפאלן אן אפיציר פון דער קיזערלעך-קעניגלע-כער ארמיי.

— ווייסט איר, — האט ער געענדיקט — אז פאר אזא פארברעכן אין קריגסצייט, אויף א פיינטלעכער טעריטאריע, קומט טויט-שטראף?
איך האב זיך באמיט אים צו שילדערן דעם פארפאל אזוי ווי ער איז באמת פארגעקומען, אים געוויזן מיין „דייטשן“ פאס, ד.ה. אז איך בין א פרעמדער בירגער און נאך דערצו אן אקטיאר פון „פאן בעזעלערס וואר-שעווער טעאטער“ און אט, הפנים, די לעצטע ארגומענטן, זענען געווען די וואגיקסטע. נאך א לענגערן געשפרעך, האט ער מיך געהייסן גיין, געווינטשן דערפאלג צו דער פארשטעלונג און אפילו צום געזעגענעם אויסגעשטרעקט זיין ציטערנדיקע האנט...

ווי איך האב מיך שפעטער דערוויסט, האט אסתר-רחל מיט א דעלע-

גאציע פון די שטאטישע פני זיך באמיט אַנצוקומען צום קאַמענדאַנט און צו אינטערווענירן אין מיין ענין, האָט מען זיי אָבער נישט צוגעלאָזן צו אים. ווען מיר האָבן אין צוויי טעג אַרום פאַרלאָזן די שטאָט, האָבן מיר אויך געזען איינשטייגן אין דער זעלבער באַן דעם „העלדישן“ אָפיציר מיט זיין מיליטערישן באַדינער, וואָס האָט אים נאַכגעטראָגן אַ טשעמאַדאַן מיט זאַכן. דער אָפיציר האָט געוואָרפן אויף אונדז אַ בייזן בליק און פאַרשוונדן אין זיין קופּע. מיר האָבן זיך געוואַלט איינריידן, אַז דאָס האָט מען אים צוליב אונדז משלח געווען פון שטאָט...

פאַרן אָפּפאַרן קיין וואַרשע, האָבן מיר נאָך באַזוכט אַן אַרט, וואָס זיין נאָמען איז מיר ביז דאָן קיינמאַל נישט אויסגעקומען צו הערן: זאוויכאַסט. ס'איז שווער געווען לכתחילה זיך צו אַריענטירן וואָס דאָס דאָזיקע אַרט שטעלט מיט זיך פאַר: אַ שטעטל, אַ דאָרף, צי סתם אַ צופעליקער ישוב. געווען דאָרט אַ פייערלעשער-שאַפּע מיט אַלע נויטיקע מכשירים צו לעשן שרפות, ווי פעסער, עמעס, גומענע קישקעס. האָט מען די אַלע פייערלעך-שער-רעקוויזיטן אוועקגערוקט אין אַ זייט, צעשטעלט בענק און... געשפּילט טעאָטער. אינמיטן דער פאַרשטעלונג לויפט עמיצער אַריין פון גאַס און הייבט אָן צו קלינגען אויף אַלאָרם. אַ טייל פונעם עולם שפּרינגט אויף פון זייערע ערטער, כאַפט די קאַסקעס און עמעס און לויפט אַרויס פון דער שאַפּע. מיר בלייבן אויף דער „בינע“ מיט אַ נישט-דערזאָגטער פּראָזע אין מויל און ווייסן נישט וואָס ווייטער צו טון. הייבן זיך אָבער ווידער אָן צו פאַרזאַמלען די אַרויסגעלאַפּענע, שטעלן אוועק די עמעס, טוען אויס די קאַסקעס און איינער פון זיי רופט זיך אָפּ אויפן קול:

— זאַל מען שפּילן ווייטער! משה האָט געמאַכט אומזיסטע שרעק, אַ בראַנד אים אין די ביינער!..

איך וואַלט זיך נישט אָפּגעשטעלט אויף דער דאָזיקער קאַסרילעווקער שריפה, ווען איך וואַלט זיך נישט אָנגעשטויסן אויפן נאָמען „זאוויכאַסט“, ביי גאָר אַן אַנדער געלעגנהייט. אין יאָר 1929 האָב איך, צוזאַמען מיט אידאָ קאַמינסקי, געזוכט אין בערלין אַ געלעגנהייט צו באַזוכן די ריינהאַרד-טעאָטערס. מען האָט אונדז באַשטימט אַן אוידיענץ ביים גענעראַל-דירעקטאָר פון די דאָזיקע טעאָטערס, ד"ר יאַזעף הערצפעלד. דירעקטאָר הערצפעלד, אַ דיסטינגירטער מאַן אין די מיטעלע יאָרן, האָט אונדז אויפגענומען זייער

פריינטלעך, לאנג געשמועסט וועגן טעאטער-וועזן אין פוילן, וועגן דער סיבה פון אונדזער קומען קיין בערלין, דערמאנט אפילו אסתר-רחל קאמינסקיס נאָמען.

ווען מיר האָבן אים געוויזן די לעגיטימצאָיע פון ייִדישן אַרטיסטן-פאַראַיין אין וואַרשע, וואָס איז געווען געדרוקט אין פויליש און אין ייִדיש, האָט ער, צו אונדזער איבעראַשונג, גענומען סילאַביזירן דעם ייִדישן טעקסט: „ייִדישער אַרטיסטן-פאַראַיין אין פוילן“... זעענדיק אונדזער שטויבונג, רופט ער זיך אָפּ אויף פויליש:

— און צי קענט איר אין פוילן אַ שטעטל זאָוויכאַסט? — דאָס איז מיין געבורטס-אַרט...

אין יאָר 1937 האָב איך באַגעגנט ד״ר הערצפעלד אין אַ וואַרשעווער טעאָטער ביי אַ ייִדישער פאַרשטעלונג. שווער געווען צו דערקענען אינעם דאָזיקן פליט דעם געוועזענעם גענעראַל-דירעקטאָר פון די ריינהאַרד-טעאָטערס. זיין אויסזען און זיין נעבעכדיקער שמייכל האָבן דערמאַנט אַן זאָוויכאַסט.

*
**

אין אַ שיינעם ווינטער-טאָג באַגעגענט מיך, אַ צעפלאַמטער, מיין חבר נאָרוויד:

— ווילסט זען טראַצקין? קום שנעלער, אַט גייט ער!

פון דער פרעסע איז שוין געווען באַוווסט, אַז אין בריסק קומען פאַר שלום-פאַרהאַנדלונגען צווישן דייטשלאַנד און דער נייער סאָוועטישער רעגירונג פון רוסלאַנד און אַ דעלעגאַציע מיט טראַצקין בראש געפינט זיך איצט אין וואַרשע. פאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע געשעעניש איז געווען די טעמע פון אַלע געשפרעכן און די היימישע פּאָליטיקער האָבן ספּעקולירט און געחשבונט ווי אַזוי ס'וועט אויסזען די צוקונפטיקע מאַפע פון אייראָפּע און מיט וואָס פאַראַ רווחים וועט דייטשלאַנד אַרויס פון דער דאָזיקער מלחמה. אַרום טראַצקיס פּערזאָן האָבן זיך געוועבט לעגענדעס און זיי גאַנצע רעוואָלוציאָנערע טעטיקייט איז געווען פאַרהילט אין אַ שלייער פון סודות און ראַמאַנטישע אַוואַנטורעס. מען האָט אַפילו געוואוסט צו דערציילן, אַז טראַצקי האָט אין וואַרשע אַ שוועסטער וואָס וווינט אויף דער קרולעווסקאַ

און ווען מיר האָבן אים באַגעגנט איצט אין גאַס, איז ער כלומרשט געגאַנגען זי באַזוכן.

מיט אַ פאַרכאַפטן אַטעם זענען מיר נאָכגעלאָפֿן דער גרופע וואָס האָט זיך געזען פונדערווייטנס און אַט האָבן מיר זיך דערנענטערט צו איר און נאָכגעגאַנגען טריט ביי טריט, ביז זי איז אַריין אין אַ הויז אויף קרולעווסקאַ גאַס. די גרופע איז באַשטאַנען פון דריי ציווילע און צוויי אַפיצירן. טראַצקי איז געגאַנגען אינדערמיט פון זיינע צוויי באַגלייטער: אַדאַלף יאַפע און קאַראַכאַן. אַלע דריי האָבן געטראָגן עלעגאַנטע פעלצן, פוטערנע היטלען, נייע קאַלאַשן און ס'האַט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי זיי וואַלטן זיך פֿונד-דאָסניי באַקליידט לכבוד די פאַרהאַנדלונגען. טראַצקי און יאַפע האָבן אויס-געזען ווי טיפישע יידיש-רוסישע אינטעליגענטן; קאַראַכאַן, דער העכסטער פון זיי — ווי אַ רוסישער גאַסטראַלירנדיקער אַקטיאָר.

אַלע דריי האָבן באַטראַכט מיט נייעריקייט דעם אַרום, גלייך זיי וואַלטן שוין די שטאַט אַמאָל געזען און באַמיט זיך אויפצופרישן אין זיכרון דערינערונגען וועגן איר. זיי זענען געגאַנגען אין באַגלייטונג פון צוויי דייטשע אַפיצירן, וועלכע האָבן זיי געדינט אַלס וועגווייזער. פאַרבלייגער, יידן און פּאָליאַקן, האָבן זיך אָפּגעשטעלט, געצויגן פאַר זיי די היט און נאָכ-געקוקט מיט דרך-אַרץ.

אַ באַזונדער אויפמערקזאַמקייט האָט, פאַרשטייט זיך, געצויגן אויף זיך טראַצקי. אַ דורכדרינגלעכער בליק האָט אַרויסגעקוקט פון אונטען זיינע אויגנגלעזער און אַ נערוועזער צוקן מיט אַ מוסקול פון פנים איז געווען באַגלייט פון אַן איראַנישן שמיכל. אויב פון זיינע צוויי באַגלייטער האָט זיך אַרויסגעפילט געמיטלעכקייט און אַ געוויסע גוטמוטיקייט האָט טראַצקי אויסזען עדות געזאָגט אויף תקיפות און זעלבסטזיכערקייט.

אַדאַלף יאַפען האָב איך געזען אין אייניקע יאָר אַרום, אויך גאַנץ צופעליק, ווען מען האָט אים פון דער סאַוועטישער געזאַנדשאַפט אין „רוי-מישן“ האַטעל אַרויסגעטראָגן אַ קראַנקן און אַ וואַגן פון דער „גיכער הילף“ האָט אים אָפּגעפירט צום וואַקזאַל אויפן וועג קיין מאַסקווע.

ער האָט זיך כמעט נישט געענדערט פון דער צייט וואָס איך האָב אים צום ערשטן מאל געזען; בלויז דער געמיטלעכער שמיכל איז פאַר-

שוונדן פון זיין בלאַסן פנים און אן ערנסטע קאַנצענטרירטקייט האָט אַרויסגעקוקט פון זיינע אויגן.

דער דעמאָלטדיקער באַזוך פון די ערשטע סאַוועטישע דיפלאָמאַטן. איז געווען ווי אַן אַנזאָג פון אַ נאַענטן שלום אין אייראָפּע, און פּוילן האָט זיך פיבערדיק אָנגעהויבן גרייטן אים אויפצונעמען. עס האָט אויך אָנגעהויבן צו ווערן אַקטועל פאַר אונדז דער פאַרשלאָג פונעם אַדעסער אימפרעסאַריאַ גענפער צו מאַכן אַ טורנע פון זעקס חדשים איבער אוקראַינע.

יאַנאַס איז געפאַרן קיין אַדעס אונטערצושרייבן דעם קאַנטראַקט און צו מאַכן די נויטיקע הכנות צו דער נסיעה. מיר האָבן באַדאַרפט פאַר דער צייט רעאַרגאַניזירן די טרופּע, פאַרטרעטן מיט נייע אַקטיאָרן די יעניקע, וואָס האָבן נישט געקענט, אַדער נישט געוואָלט אַרויספאַרן פון פּוילן, ווי אויך צוגרייטן דעם רעפערטואַר פאַרן טורנע. פאַר אַן אַרט פון די דאָזיקע צוגרייטונגען האָבן מיר אויסגעקליבן די שטאָט לאַמזשע, וואָס האָט געשמט פאַר אַ „טעאַטער־שטאָט“ און וווּ ס'האָט מיט אייניקע חדשים פריער פאַר־ענדיקט זיין אומרויק וואַנדער־לעבן אברהם־יצחק קאַמינסקי.

די טרופּע מיט וועלכער מיר זענען דאָן געקומען קיין לאַמזשע און אין אייניקע חדשים אַרום אַקגעפאַרן קיין אוקראַינע, איז באַשטאַנען טייל־ווייז פון אַסתר־רחלס קרובים און טיילווייז פון ני־אַנגאַזשירטע אַקטיאָרן. אחוץ אַסתר־רחל און אידאַ קאַמינסקי איז דער קאַלעקטיוו באַשטאַנען פון אַסתר־רחלס ברודער־טאַכטער, העלע האַלפּערן, פון איר שוועסטער־טאַכ־טער מינאַ ליכטענבערג מיט איר מאַן דוד־לואי און ברודער אלי און אברהם־יצחקס ברודער־טאַכטער, בלומע, פון פרעמדע; מיין ברודער יאַנאַס, מ. זשילקאַווער, רפאל גוטהערץ, ש. לוקסענבורג, חיה פרידמאַן, נ. טרייסטמאַן און סופליאַר לייפציגער. איך, דאַקעגן, בין שוין געפאַרן קיין לאַמזשע ווי אַ נייער מיטגליד פון דער קאַמינסקי־משפּחה, דער מאַן פון אידאַ קאַמינסקי.

אסתר-רחל קאמינסקי

פאר די ערשטע צוויי יאר, וואָס איך האָב מיטגעארבעט מיט אסתר-רחל קאמינסקי, האָב איך געהאַט די געלעגנהייט נענטער צו דערקענען די דאָזיקע גרויסע אַקטריסע און איידעלן מענטש.

דער באַגריף "מאַמע" איז טאַקע ווי אַנגעמאַסטן געווען פאַר איר. נישט בחינם האָט זי דאָס פאַלק אַזוי גערופן און נישט בחינם האָבן זי די יידישע אַקטיאָרן באַערט מיטן דאָזיקן בכבודיקסטן און מענטשלעכסטן צונאַמען.

אסתר-רחל איז טאַקע געווען אַ מאַמע נישט נאָר פאַר איר נאַענטסטער משפּחה, נאָר אויך פאַר אַלע אירע חברים מיטשפּילער און ווי ביי אַ מאַמען די קינדער, אַזוי זענען אַלע גלייך געווען אין אירע אויגן, אַן חילוק פון טאַלאַנט, אַדער פּאַזיציע אין דער פּראָפּעסיע. פאַרקערט — ווי אַ מאַמע ווייזט אַרויס מער צערטלעכקייט און ליבע צו איר שוואַכערן, אַדער נישט-געראַטענעם קינד, אַזוי האָט אסתר-רחל אַרויסגעוויזן מער אויפּמערקזאַמ-קייט צו די, אַזוי גערופּענע "קליינע אַקטיאָרן", דעם עמד פון טעאַטער, זיי מקרב געווען און דערמוטיקט. דער "גרעסערער" אַקטיאָר — האָט זי גע-האַלטן — וועט זיך זיין שטעטל אַליין באַשטיין. דעם "קליינעם", דאַקעגו, דאַרף מען אונטערשטעלן אַ פּלייצע און נישט לאָזן באַעוולהן. זי פּלעגט טאַקע אָפט אַנטיילנעמען אויף בענעפיסן פון אַזעלכע אַקטיאָרן אָן שום באַלוינונג און אפילו צופאַרן אין אַן אַנדער שטאַט אַרויסצוהעלפן אַן אַקטיאָר "אַן אַ נאַמען" מיט איר אַנטייל אין זיינעם אָן אָונט.

איר האַרץ און איר טאַש זענען צו יעדער צייט געווען אַפֿן אַרויסצו-
 העלפֿן אַ חבר אַדער אַ קרוב. זי פלעגט טאַקע אַפֿט ווערן אויסגעניצט פֿון
 געוויסנלאַזע מענטשן. דאַקעגן, ווען זי אליין האָט זיך גענייטיקט אין געלט
 (און דאָס איז געווען ביי איר זייער אַן אַפֿטע דערשיינונג), פלעגט איר
 צירונג אַן איבעריק מאַל אַוועקוואַנדערן אין לאַמבאַרד. זי פלעגט גערנער
 אַנקומען צום לאַמבאַרד, אַדער צו פּראַצענטניקעס, איידער צו „מענטשן“.
 „מענטשן — פלעגט זי טענהן — זענען גוט פאַר אַן אַקטיאַר, כל-זמן ער
 געפינט זיך אויף דער בינע און האָט דערפֿאַלג; ווערט ער אַבער קראַנק,
 אַדער פאַרלירט זיין פּאַפּולערקייט, הערן אים די מענטשן אויף צו דער-
 קענען“...

אין שייכות מיט אַזאַ באַציונג פֿון מענטשן צו איר, פלעגט זי דער-
 מאַנען אַן אינטערעסאַנטן פּאַל, וואָס זי האָט געהאַט מיט מענדעלע מוכר
 ספרים. מענדעלע איז געווען אַ שטאַרקער פּאַרערער פֿון אסתר-רחלען און
 ביי אירע אַפֿטע באַזוכן איז אַדעס פלעגן זיי זיך באַגעגענען און פּאַרברענגען
 ווי צוויי אַלטע, גוטע פריינט. ווען מענדעלע האָט זיך אַמאָל גענויטיקט אין
 געלט, פלעגט ער זיך פשוט ווענדן צו איר נאָך אַ גמילות-חסד. און ווען זי
 האָט אפילו נישט געהאַט ביי זיך קיין מזומן, איז עס אַבער, אויפֿן „זיידנס“
 ווענדונג, תיכף געשאפֿן געוואָרן.

די ערשטע וועלט-מלחמה האָט פאַרכאַפֿט אסתר-רחלען מיט איר פּאַ-
 מיליע אין אַדעס. וועגן שפּילן יידיש טעאַטער איז קיין רייד נישט געווען.
 האָט מען די ערשטע צייט געלעבט פֿון גרייטן, שפּעטער — געטראַגן דאָס
 צירונג אין לאַמבאַרד, ביז די לאַגע האָט אַנגעהויבן ווערן אויף אַן אמת
 טראַגיש. אין אַ געוויסן טאַג גייט אסתר-רחל אַ פּאַרזאַרגטע איבער דער
 שטאַט און עס קומט איר אַנטקעגן מענדעלע: „וואָס איז, אסתר-רחל? וואָס
 אזוי פאַרדאַגהט, די שיפֿן גייען אונטער?“ — „אוי, זיידע, — ענטפּערט
 אסתר-רחל, — ס'איז נישט גוט, מען שפּילט שוין נישט אזוי לאַנג און ס'איז
 ימּש שווער איבערצולעבן דעם טאַג, שוין נישטאַ וואָס צו פּאַרזעצן אין
 לאַמבאַרד אפילו“... — „ווייס איך וואָס“ — שלאַגט איר איבער מענדעלע,
 גלייך ער וואַלט איר געוואַלט פּאַרשפּאַרן ווייטערדיקע רייד, — „טראַכט
 וועגן גאַרנישט, פּאַרט אַרויס אויפֿן לימאַן, זעצט אייך דאָרט אַוועק מיט דער
 פּאַמיליע, עסט און טרינקט און לעבט אַ גוטן טאַג“. נאָך דער דאָזיקער

אסתר־רחל קאמינסקי

פריינטלעכער עצה האָט זי דער "זידע" אָפגעזעגנט און זיך ווייטער געגאַנגען
געזן זיין וועג. פון יענעם פאל אָן האָט זיך אסתר־רחל פאַרשווירן מער
"נישט אָנצוקומען צו מענטשן".

אַ סך איז געשריבן געוואָרן וועגן אסתר־רחל, דער מאַמען, און וועגן
דער קאַמינסקאַ, דער קינסטלערין.

ווען איך שרייב דעם דאָזיקן קאַפיטל, דערנענטערט זיך איר 30טער
יאָרצייט. די צייט האָט אָבער נישט פאַרווישט פון מיין זיכרון דעם קלאַנג
פון איר שטימע, דעם גלאַנץ פון אירע אויגן, די וואַרעמקייט פון איר
טיף־פילנדיק האַרץ און דעם קלאַסישן מוסטער פון דער ייִדישער פרוי, וואָס
זי האָט באַשאַפן אויף דער בינע.

איך וועל מיך באַמיען זי אָפצומאַלן אַזוי ווי איך האָב זי געזען די
לעצטע 10 יאָר פון איר לעבן און צו דערציילן אַליק, וואָס מיר איז באַוווסט
וועגן דער דאָזיקער ליכטיקער פערזענלעכקייט און גרויסער קינסטלערין.
אַ מאַדנער צונויפפאַל, ווען דער רעצידיוו פון איר קראַנקייט האָט
איבערגעריסן איר לעצטן טורנע און זי צוגעשמידט צום בעט אין אַ באַר־
ראַנאוויטשער האַטעל, האָט מען מיר איבערגעגעבן, אַז אינעם זעלבן צימער
און אינעם זעלבן בעט איז, בשעתו, געלעגן דער קראַנקער שלום־עליכם,
נאָך אַ שטאַרקן אַנפאַל פון זיין קראַנקהייט. און מערקווירדיק וויפל געמיינזאַמט
ס'איז געווען אינעם שווערן לעבנסוועג פון די דאָזיקע צוויי פּאַלקס־קינסט־
לער, וויפל ענלעכקייט אין זייער באַצונג צו זייער פאַמיליע און צו זייער
אַרבעט.

אַזוי ווי שלום־עליכם, האָט זיך אויך אסתר־רחל אויסגעלעבט אינ־
גאַנצן אין איר אַרבעט און אין איר פאַמיליע. ווי ער, איז אויך אסתר־רחל,
געווען צוגעבונדן צו די מיטגלידער פון איר פאַמיליע, ממש אויפגעלעבט
אין זייער סביבה און, פאַרקערט, נישט געפונען קיין רו און אינטערעס אין
לעבן, ווען זי איז געווען ווייט פון זיי.

אַזוי ווי שלום־עליכם, האָט זי תמיד געטראָגן אויף זיך דעם שווערן
מאַטעריעלן עול אויסצוהאַלטן איר גרויסע היים מיט דער פאַרצווייגטער,
נאָענטער און ווייטער מישפחה און זעלטן ווען האָט זי, נישט געקוקט אויף
אירע גרויסע פאַרדינסטן, נישט געפילט קיין ענגשאַפט אין געלט און
דאגות פרנסה.

אסתר-רחלס פאמיליע-לעבן איז געווען א לאנגע קייט פון שווערע קלעפ, וואס דער גורל האט איר מיט א ברייטער האנט צוגעטיילט. יונגעררהייט געקומען קיין ווארשע, שווער געהארעוועט אויפן שטיקל ברויט, צוערשט אלס נייטאָרין, שפעטער אלס כאַריסטין אין ייִדישן טעאָטער. אינגליכן ווערט זי די פרוי פון אברהם-יצחק קאמינסקי און דאָ הייבט זיך אָן איר שווערער, אימענדלעכער וואַנדער-וועג, מיטן כסדרדיקן קינדלעך און פאַרלירן די קינדער. דאָס אַרומשלעפן זיך אין די וועגענער, דאָס וווינען אין די ענגע אַכסניות און דאָס אומאויפהערלעכע שפילן טעאָטער, האָט איר נישט געגעבן קיין צייט זיך צו פאַרטראַכטן וועגן אירע צרות. ס'האָט אָבער געלאָזן אין איר אַ טיפן צער און ווייטיק, וואָס האָט זי באַגלייט ביזן סוף פון איר יונגן לעבן.

דער דאָזיקער ווייטיק האָט טאַקע אַנטוויקלט אין איר אַ שטאַרקע ליבע צו איר היים, אין וועלכער זי איז געווען אַזאַ זעלטענער גאַסט.

געדענקט זיך טאַקע די שמחה ווען מאַמע און קינדער פלעגן זיך באַגעגענען, נאָך איר אומקערן זיך פון אַ לענגערער נסיעה, דער יום-טוב אין דער היים און דער רירנדיקער, טעאַטראַלישער קבלת-פנים, וואָס עס פלעגט איר צוגעגרייט ווערן; געדענקען זיך די דעקאַרירטע צימערן מיט קאַלירטע לאַמטערנעס, גירלאַנדעס און בלומען; דער טראַנספאַרענט איבערן אַריינגאַנג, מיט די באַלויכטענע אותיות: „ברוך-הבא!“...

נישט בחינם פלעגן אירע בריוו צו דער פאמיליע אויסדריקן אַזוי פיל אומרויִקייט און באַזאָרגונג, אַזוי פיל בענקשאַפט נאָך דער היים וווּ די קינדער געפינען זיך. איר טיף-עמפינדלעך האַרץ פלעגט טאַקע צעריסן ווערן צווישן דער ליבע און פליכטן פון אַ מאַמע און צווישן איר ליבע צום טעאָטער.

דאָס טעאָטער איז טאַקע געווען פאַר איר אַ באַטויבונג-מיטל אויף צו שטילן איר נאַסטאַליגע און צוגעבונדנקייט צו דער פאמיליע.

הגם טעאָטער איז געוואָרן איר צווייטע נאַטור, איז זי פונדעסטוועגן לגמרי נישט געווען „טעאַטראַליש“ סיי אויף דער בינע, סיי אין איר פריוואַטן לעבן. אמת, איר אימפּאַנירנדיקע געשטאַלט, איר איידל געשניצט פנים, אירע אויסדרוקפולע, קלוגע אויגן, האָבן געצויגן אויף זיך די אַלגעמיינע אויפמערקזאַמקייט. זי האָט אָבער די דאָזיקע אויפמערקזאַמקייט זיך נישט

באמיט ארויסצורופן, ווי עס זענען זיך נוהג א סך צוגעהעריקע צו דער אקטיאָרן־פּראָפעסיע. פאַרקערט — עס פלעגט איר, אין איר באַשיידנקייט, זיין פּינלעך די אויפמערקזאַמקייט וואָס מ'ווייזט איר אַרויס און זי פלעגט זיך חידושן: „וואָס פאַראַ ביז ווונדער זען זיי דאָ?“...

באַשיידנקייט איז געווען איינע פון די הויפט־אייגנשאַפטן פון אסתר־רחל, נישט נאָר אין לעבן, נאָר אויך אויף דער בינע. איר איז פרעמד געווען יעדע פאַזע, יעדע אַפעקטירטע האַלטונג אָדער געקניצלטער שמיכל. להיפוך צו אַנדערע אַרטיסטן, האָט זי נישט אַרויסגעוויזן קיין ספּעציעלע אויפמערקזאַמקייט צו פרעסע־לייט און רעצענזענטן. פאַרקערט — וואָס וויכטיקער ס'איז געווען די פּערזאָן, מיט וועלכער זי איז געקומען אין באַרירונג, אַלץ מער דרך־ארץ און פאַרערונג האָט די פּערזאָן אַרויסגעוויזן אסתר־רחלען.

אסתר־רחל האָט געהאַט אַ פּערזענלעכן צויבער, וואָס האָט פונעם ערשטן בליק געצויגן צו זיך און אוממיטלבאַר איינגעשטעלט אַ פּריינטלעכן קאַנטאַקט מיטן מיטשמועסער. זי האָט געהאַט אין זיך, ווי מען רופט דאָס פאַלקסטימלעך, „היימישקייט“ און דאָס האָט תּיכף דערפילט יעדער איינער. וואָס איז געקומען מיט איר אין באַרירונג.

זי האָט געהאַט איינגעבוירענע אינטעליגענץ און פּיינעם הומאָר; מען פלעגט נישט מיד ווערן זי צו הערן דערציילן אירע איינדרוקן, איבערלעבונג־גען און אַבסערוואַציעס. ווען זי פלעגט אַמאָל איבערגעבן אַ קאָמישן עפּיזאָד פון אירע וואַנדערונגען, אָדער אַ שפּיצל פון אַן אַקטיאָר, פלעגט זי מיטלאַכן מיט די צוהערער, גלייך זי וואַלט אַליין צום ערשטן מאָל געהערט די מעשה. אין אַ גוטער שטימונג פלעגט זי לאַכן ביז טרערן און אַנשטעקן אַנדערע מיט איר האַרציקן געלעכטער.

איך פלעג ליב האָבן צו הערן די דועטן, וואָס זי פלעגט זינגען מיט דער טאַכטער אין צוויי שטימען. אַדאַנק די דאָזיקע דועטן, האָב איך זיך באַקענט כמעט מיט דעם גאַנצן גאַלדפּאַדן־רעפּערטואַר און גלייכצייטיק קולטיווירט מיין „טריפענעם אויער“. אסתר־רחל האָט קיין גרויסע געזאַנג־שטימע נישט געהאַט. איר קליינער אַלט איז אָבער געווען אַנגענעם פאַרן אויער, זאַפטיק און מוזיקאַליש. זי האָט מער אינטערפּרעטירט ווי געזונגען

די מאַמע אַסטר־רחל מיט אירע קינדער:
רעגינע, אידאַ און יוסף קאַמינסקי

און ארויסגעוויזן דערביי א זעלטענע דיקציע און הויכע קונסט פון לאגישער אקצענטירונג.

אסטר-רחל איז געווען באשאנקען מיט טיפער לעבנס-חכמה און מענטשן-קענטעניש און נישט אין קיין קלענערער מאס — מיט זעלבסט-קריטיק און זעלבסטקאנטראל. זי פלעגט אליין אפחזקן פון איר „קאמשקע-שריפט“ און באדויערן מיט ווייטיק, וואס דער טאטע האט איר נישט געלערנט קיין „אויסלייגעכץ“. זי האט דעריבער געוויסט ווען און וואס צו רעדן און, דער עיקר, ווען נישט צו רעדן און שוויגנדיק זיך צוצוהערן צום צווייטנס רייד. זי האט פארשטאנען אזוי אינטעליגענט צו שווייגן, אז קיינעם איז נישט איינגעפאלן, אז „דער טאטע האט איר נישט געלערנט“.

אדאנק די אויסגערעכנטע אייגנשאפטן האט זי, להיפוך צו אנדערע אקטריסעס פון איר מדרגה, דערזען די פריציטיקע קניישטן אויף איר פנים און באצייטנס רעזיגנירט פון אייניקע באליבטע „יונגע“ ראָלן לטובת איר טאכטער. זעענדיק דעם דערפאלג פון דער טאכטער אין די דאזיקע ראָלן, האט זי געשיינט פאר פרייד און מיט א גוטמוטיקן שמייכל באמערקט: „פארט דער מאמעס טאכטער“...

במשך די ערשטע צוויי יאָר פון אונדזער צוזאמענארבעט האָב איך געהאט די מעגלעכקייט מיטצושפילן אין איר גאנצן רעפערטואַר און צו זען זי אין אירע בעסטע ראָלן. הגם פאַר אייניקע פון אירע „יונגע“ ראָלן האָט איר שוין געפעלט די אמאָליקע שלאַנקקייט און יוגנטלעכע פרישקייט, האָט אָבער איר קרעפטיקע אינטערפרעטאַציע און זעלטענע מייסטערשאַפט מכפר געווען די דאָזיקע אומפאַרמידלעכע שאַטנס אין דער אַקטיאָרישער קונסט און איך האָב מיר געשאַפן אַ בולטן באַגריף וועגן איר קינסטלערישע פּער-זענלעכקייט.

דאָס וואָס אסטר-רחל האָט געשאַפן אין די לעצטע יאָרן פאַר איר טויט איז, אַ חוץ עטינגערס „סערקעלע“ נישט געווען פון ספּעציעלער וויכ-טיקייט און נישט פאַרגעשטעלט מיט זיך קיין נייע דערגרייכונגען.

דעם סך-הכל פון אסטר-רחלס קינסטלערישער טעטיקייט קען מען אונטערזען גלייכצייטיק מיטן סך-הכל פון גאַרדינען. דער אויפבלי פון גאַרדינען איז אויך געווען דער אויפבלי פון אסטר-רחל קאַמינסקי. איר תקופה האָט זיך געענדיקט מיט דער גאַרדין תקופה.

אזוי ווי סארא בערנאר איז געווען די פארשטייערין פון דער ראמאנ-טישער תקופה אינעם פראנצויזישן טעאטער, וויערא קאמיסארזשעווסקאיא פון דער איבסען תקופה אינעם רוסישן, איז אסתר-רחל קאמינסקי געווען די פארשטייערין פון דער גארדין תקופה אין יידישן טעאטער אין איראפע. הגם גארדין האט געשריבן זיינע פיעסן מיט די פרויען געשטאלטן, האבנדיק פאר די אויגן אמעריקאנער אקטריסעס, האט מען אבער געהאט דעם איינדרוק, זעענדיק אין זיי אסתר-רחלען, אז ער האט די פיעסן ספע-ציעל געשריבן פאר איר.

גארדין האט געשאפן דעם יידישן דראמאטישן אקטיאר און דער אקטיאר האט געשאפן גארדינען. איינער האט דעם צווייטן דערהויבן און דערגענצט. מיט גארדינען האט זיך געענדיקט דער גארדין-אקטיאר, מיט זיי ביידן — די גארדין-תקופה.

גאלדפאדען איז געווען דער חדר פונעם יידישן אקטיאר, גארדין איז זיין מיטלשולע, דער פרוודור צום מאדערנעם יידישן טעאטער. געציילטע פון דער גארדין-תקופה זענען אריבער אינעם מאדערנעם טעאטער. אסתר-רחל איז געווען צווישן די געציילטע. ווען נישט איר פריצייטיקער טויט, וואלט זי זיך געווען איינגעבירגערט אין אים נישט ערגער ווי אין גארדינען.

עס האט זיך אויסגעוויזן, אז גארדינען איז „גרינג“ צו שפילן, ווייל זיינע געשטאלטן זענען מענטשלעך און גיבן די מעגליכקייט דעם אקטיאר זיך „אויסצושפילן“, ד.ה. ארויסצווייזן אלע זייטן פון זיינע פעיקייטן און מעגליכקייטן. גארדין האט די אקטיארישע שוואכקייט געקענט נישט ווייניקער ווי דעם געשמאק פון דעם עולם. דער אקטיאר וויל זיין העלד זאל זיין קלוג, גוט, געלערנט, א מארטירער, א קרבן פון רשעות און אומגע-רעכטיקייט און צום סוף זאל ער ארויס דער זיגער, דער רעטער און טרומפירער. אין דער זעלבער צייט וויל דער עולם א ביסל מאראל, מוסר-השכל, א ביסל קלויז-פילאזאפיע און א קיצל צום לאכן און צום וויינען. זענען טאקע אלע גארדינס פיעסן פול מיט די דאזיקע אטריבוטן, ווי א מעדיצינישער רעצעפט מיט די פארשידענע באשטאנדטיילן פון דער רפואה, וואס דארף צוגעטראגן ווערן דעם חולה. די רפואה האט טאקע געהאט איר פארויסגעזעענע ווירקונג אויפן פאציענט, צוצוגרייטן אבער דעם רעצעפט

איז נישט געווען אזוי „גרינג“ ווי עס האָט זיך אויסגעוויזן. הגם גאַרדין האָט זיך באַמיט צו שאַפן „בילדער פון לעבן“, פאַטאָגראַפישע קאַפיעס פון געשטאַלטן און כאַראַקטערס, פלעגט ער זיי אָבער באַשמעלצן מיט נאַיוון, פאַ-טעטישן לאַקריץ, באַשענקען מיט היפּער־חכמה, מיט איבערמענטשלעכע מעלות־טובות, אָדער, פאַרקערט, מיטן גרעסטן וועלט־שמערץ, טפשות, אָדער רשעות. האָט מען טאַקע באַדאַרפט באַזיצן אַ גרויסן טאַלאַנט, כדי גאַרדינס געשטאַלטן צו באַפרייען פון דעם איבערגעטריבענעם און איבע־ריקן באַלאַסט, מיט וועלכער ער האָט זיי באַשאַנקען און צו אַנטפלעקן דעם לעבעדיקן מענטשן אין זיי.

אסתר־רחל קאַמינסקי האָט טאַקע באַזעסן דעם דאָזיקן טאַלאַנט. איר איז אַפטמאַל אויסגעקומען צו זען באַדייטנדיקע אַקטיאָרן שפּילן גאַרדינען, איך האָב אויך געזען אים שפּילן אין פרעמדע שפּראַכן, קיינער האָט אָבער נישט באַוויזן צו באַפרייען גאַרדינען פון זיינע „גאַרדיניזמען“ און אַרייַן צוהויכן אזוי פיל אמת אין זיינע געשטאַלטן, ווי דאָס האָט געטון אסתר־רחל. אויב עס האָט זיך ביי אייניקע צילבאַווסטע אַרטיסטן געפילט דער בולטער פאַרלאַנג צו „פאַרמענטשלעכן“ גאַרדינען, האָט זיך ביי אסתר־רחלען גאַרנישט „געפילט“ און עס איז פונדעסטוועגן אַרויס מענטשלעך. דאָס מערקווירדיקסטע דערביי איז, וואָס זי האָט דאָס געטון אונטערבאַווסט־זיניק!

אסתר־רחל האָט נישט באַזעסן די צוגרייטונג און אייגנשאַפטן אויף צו אַנאַליזירן אַ ראַל, אויף צו שאַפן זיך די ביאָגראַפיע פון דער געגעבע־נער געשטאַלט, אַ באַגריף פון איר סאַציאַלער צוגעהעריקייט און סביבה און דאָך האָט די גאַרדין־געשטאַלט אויפגעלעבט ביי אסתר־רחלען מיט אַ מענטשלעכער טיפקייט, מיט די סובטעלסטע און פאַרבאַרגנסטע פולסירונג־גען און אינערלעכע ראַנגלענישן פון איר נשמה.

אין דעם באַשטייט טאַקע דער סוד פון אסתר־רחלס אויפלעבן זיי גאַרדין־געשטאַלט. עס איז אַ מין בראשית פון אַקטיאָרישער קונסט, אַ מין יהי אור! עס האָט טאַקע אויפגעפלאַמט, אויפגעלעבט און געוואָרן אַ זעלבסט־פאַרשטענדלעכקייט. אַן אַ צוגרייטונג, אַן אַ פּראָטאַטיפּ, פשוט לויטן דראַנג און באַפעל פונעם הייליקן פונק, וואָס מען רופט טאַלאַנט, האָט עס אַרויס־

געטויכט פונעם תהו ובהו און א בלענד געטון מיט איר שיין פון יענער זייט ראמפע.

עס איז שווער צו רעדן וועגן אסתר-רחלס טעכניק, ווי מיר פארשטייען דאס על פי טעאטער לעקסיקאן. איר "שפיל" איז געווען איבערפולט מיט אזוי פיל פשטות און אויפריכטיקע אמתדיקייט, אפ ס'איז שווער געווען אג-צוווייזן ווו עס ענדיקט זיך די טעכניק און ווו עס הייבט זיך אן נאטיר-לעכקייט. אפט מאל פלעגסטו זיך פארגעסן, שפילנדיק מיט איר, און גלייבן, אז דאס מאכט זי א זייטיקע באמערקונג און ערשט שפעטער זיך כאפן, אז דאס האט זי גערעדט פון איר ראל און האסט טאקע פארזען א רעפליק.

פון אירע געשאפענע גארדין-טיפן שטייען פאר מיר ווי לעבעדיקע: מירעלע אפרת, בערטא אין "אומבאקאנטן" און בעסי אין "אן א היים". שוין די דריי ראלן זענען גענוג געווען אויף צו פאראייביקן איר נאמען איז איין ריי מיט א ראשעל, בערנאר, דווע און קאמיסארזשעווסקאיא און אסתר-רחל האט דאך געשאפן א חוץ די דערמאנטע ראלן א גרויסע גא-לעריע פון לעבעדיקע, קינסטלעריש-אויסגעהאלטענע געשטאלטן פון א יידישער ליינדיקער פרוי. האט זי דאך אליין געהערט צו דער דאזיקער קאטעגאריע פרויען און נאר דאס, וואס איז איר געווען נאענט און אייגן איז זי געווען ביכולת ארויסצוברענגען אויף דער בינע.

געשטאלטן פון גליקלעכע, זארגלאזע פרויען, ווי אויך די פרויען פון א "העכערן" קלאס אדער פון א פרעמדער נאציע, פלעגן זיך דער פאלקס-טימלעכער אסתר-רחלען טאקע ווייניקער אינגעבן. זי האט זיי נישט אויס-געטראגן אין זיך, נישט דורכגעפילט און געמוזט זיי דעריבער "אויסשפילן". דאס אויסגעשפילטע פלעגט טאקע ארויסקומען ביי איר בלאסער ווי דאס איבערגעלעבטע.

להיפוך צו דער היסטעריע פון די מעלאדראמאטישע אקטריסעס, איז אסתר-רחלס שוישפילערישע קונסט געקומען צום אויסדרוק אין האלבע טענער, אין דער שפראך פון איר בליק, אינעם קוים באמערקבארן זיפן, איז דער פארשטיקטער טרער... ווען ביים פינאל פון צווייטן אקט פון "מירעלע אפרת" דעהערט זיך פון איר מויל דער, אין טרערן דורכגע-ווייטיקטער, פסוק פון תהילים: "ווייל דאס וואסער איז שוין געקומען ביזן

האלדז", ווירקט עס שטארקער פון די "עפעקטפולסטע" קוליסן-רייסעריי און כל-המינים טעכנישע קונצן.

איר אינערלעכע און סובטעלע רעאקציע אויף דער אנטוישטער ליבע פונעם הויקערל בערטא אין "אומבאקאנטן", איז אַ פסיכאלאגיש מייסטער-ווערק, אַ מוסטער פון איידעלער, סצענישער איבערלעבונג.

הגם ס'איז אָנגענומען צו באַטראַכטן "מירעלע אפרת" פאַר אסתר-רחלס בעסטע ראָל, איז זי, לויט מיין מיינונג, געווען טיפער, מענטשלעכער אין דעם חנוודיקן, קלוגן הויקערל בערטא אין "אומבאקאנטן". נישט מער, "מירעלע אפרת" איז געווען פאַפּולערער פאַרן ברייטן עולם און במילא דערפאַלגרייכער.

אסתר-רחל האָט אין אַמעריקע נישט געפונען דעם זעלבן אַפּקלאַנג, וואָס אין רוסלאַנד. דאָס זעלבע איז, אַגב, געשען מיט דער קאַמיסאַרזשעוויס-קאַיאָ. ס'איז זיי בייזן פרעמד געווען די אָנגעבלאָזנקייט און פאַטעטישקייט פונעם "סטאַריזם", וואָס דערשיינט אינעם ליכט פונעם "ספּאַט" און באַ-וועגט זיך לענג אויס דער ראַמפּע. זייערע הויפּט-אייגנשאַפטן זענען געווען, ווי געזאָגט, פּשטות און אויפריכטיקייט.

האָט טאַקע די רוסישע פרעסע געוויסט ווי דאָס אַפּצושאַצן און איר איז אויך צו פאַרדאַנקען דער וועלט-נאָמען, וואָס אסתר-רחל האָט באַקומען. אַזאַ זשורנאַליסט ווי וולאַדימיר זשאַבאַטינסקי אין אַדעס און אַזאַ קריטיקער ווי "האַמאַ נאוויס" (א. קוגעל) אין פעטערבורג, האָבן געווינדמעט גאַנצע אַפּהאַנדלונגען איר שפּילן און קוגעל, וואָס איז געווען פאַררעכנט פאַרן גרעסטן אויטאָריטעט אין טעאַטער-קריטיק, האָט זי אָנגערופן "די יידישע דווע". די דאָזיקע סמיכות האָט פאַר איר געעפנט די טויערן פון אַזעלכע טעאַטער-בנינים, וווּ קיין יידיש וואָרט איז ביז איר נישט געהערט געוואָרן. דאָס יידישע טעאַטער האָט אַ דאַנק אסתר-רחלען באַקומען פרעסטיזש און אַנזען און איז במילא געוואָרן דער שטאַלץ פון דער יידיש-רוסישער אינ-טעליגענץ. די יידישע אַרבעטער-מאַסן האָבן אין איר דערפילט אַ נאָענטן מענטש, וואָס רעוואָלוציאַניזירט דאָס טעאַטער און קעמפט מיט אירע סצע-נישע מיטלען פאַר אַ בעסערע דאָליע פון דער יידישער פרוי, און במילא פאַר אַלע ליידנדיקע און אונטערדריקטע. די דאָזיקע פאַרערונג פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג פלעגט קומען צום אויסדרוק ביי די

„בענעפיסן“ און יוביליי-פיייערונגען פון אסתר-רחל קאמינסקי און אלע צו-
גלייך האָבן זיך געפרייט מיט איר, ווי מיט אַן אייגענעם, נאָענטן מענטש.
אַ גרויסער שאַד וואָס עס איז נישט פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ זאַמלונג
פון די טעקסטן פון די פאַרשידנסטע אַדרעסן, רעצענזיעס און אַרטיקלען,
וואָס האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ בולטע אָפּשפיגלונג פון דער גרוי-
סער ליבע, פאַרערונג און באַווונדערונג, מיט וועלכער דאָס פּאָלק האָט זי
באַשאַנקען.

די רוסישע אימפרעסאַריאַס האָבן גוט געדענקט די אויסערגעוויינלעכע
רווחים, וואָס אסתר-רחלס גאַסטשפּילן האָבן זיי געגעבן, האָבן זיי טאַקע
געגלויבט, אַז איצט, ביי דער שווערער צייט, איז איין קאַמינסקאַיאַ מסוגל
צו ראַטעווען זייערע געפּאָלענע געשעפטן.

איר אַמאָליקער אימפרעסאַריאַ גענפער איז טאַקע געווען דער ער-
שטער צו מאַכן דעם פאַרשלאַג אסתר-רחלען, אַז זי זאָל מיט אַ טרופּן
קומען קיין אוקראַינע און מיר האָבן אים מיט פאַרגעניגן אָנגענומען.

מיר גרייטן זיך צום טורנע איבער אוקראינע

לאַמזשע האָט נאָך אין די צייטן פון אַמאַליקן פּוילישן קעניגרייך גע-
פירט אַ פאַרצווייגטן האַנדל מיט אויסלאַנד און עקספּאָרטירט אַ סך אַרטיקל
לען קיין ליטע, דאַנציג און פּרייסן. זי האָט אַלזאָ געהערט צו איינע פון די
לעבעדיקסטע האַנדלס־צענטערן און האָט אויך גלייכצייטיק געשטמט אַלס
שטאָט פון לומדים. נישט געקוקט אויף איר וויכטיקן ביישטייער צו דער
עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פון לאַנד, האָט אָבער לאַמזשע געמאַכט דעם
אינדרוק פון אַ פאַרוואַרפענער, פאַרנאַכלעסיקטער שטאָט, אַ שטיפקינד ביי
דער צאַרישער הערשאַפט, וואָס זאָרגט נישט פאַר איר אַנטוויקלונג, היגייע-
נע און באַקוועמלעכקייטן פון די איינוווינער.

ערשט מיט דער דייטשער אַקופאַציע האָט מען, אויס מורא פאַר
עפידעמישע קראַנקייטן, פאַרבעסערט די סאַניטאַרע לעבנסבאַדינונגגען אין
דער שטאָט. די האַטעלן און עפנטלעכע ערטער זענען געווען אונטערגעוואַרפן
אַ שטרענגער סאַניטאַרער קאָנטראָל און די מורא פאַר שווערע שטראַפן
און סאַנקציעס, האָט אַפילו פאַרשענערט דעם אויסערלעכן אויסזען פון
דער שטאָט.

האַבן מיר אַ דאַנק דעם, געהאַט דאָס מזל צו באַקומען אויסגעקאַלכטע
צימערן אינעם באַקאַנטן האַטעל „עסט עפעס“, וואָס האָט געהערט צו דער
פאַמיליע פונעם לאַנגיעריקן לאַמזשער טעאַטער־ליב־האַבער, יעקב מלי-
נאַרטשיק, זיין מוטער, די באַלעבאַסטע פון האַטעל, פלעגט באַגעגענען אירע

געסט מיט אַ גאסטפריינטלעכן „עסט עפעס“ און דערפון טאקע האָט זיך גענומען דער דאָזיקער צונאָמען פון האָטעל.

דער לאַמזשער, אַזוי ווי דער שכנותדיקער אַסטראָלענקער עולם, האָט זייער ליב געהאַט ייִדיש טעאָטער און לאַנגע יאָרן זענען דאָרט געווען זײַטיק גוטע דראַמאַטישע קרייזן מיט די אַנפירער מלינאַרטיק און מאָזער. פון צייט צו צייט פלעגן זיך די קרייזן בייטן מיט די כוחות און אַפילו אַראָפּברענגען גאַסטראָלירנדיקע אַקטיאָרן צו זייערע פאַרשטעלונגען. אויך אַסתר-רחלען און מיר מיט אידען איז אין די שפּעטערדיקע יאָרן אויסגע-קומען צו שפּילן מיט זייער קרייז. מיר האָבן באַצייטנס צוגעשיקט דעם טעקסט מיט די ראָלן און מיר זענען נאָר צוגעפאָרן צו די לעצטע רעפּע-טיציעס.

עס האָט זיך אויך געפונען אין לאַמזשע אַ באַקוועמער טעאָטער-בנין, וואָס האָט געהערט צו אַן אַלטן פּאָליאַק, טשאַכאַנסקי. זיין זון האָט מיט אַ יאָר פּריער געענדיקט די דראַמאַטישע שולע אין וואַרשע, פלעגט ער דעריבער באַזוכן אַלע אונדזערע פאַרשטעלונגען, פון וועלכע ער האָט גרויס תּנאָה געהאַט.

במשך פונעם חודש האָבן מיר אין לאַמזשע צוגעגרייט דעם גאַנצן רעפּערטואַר פאַרן פאַרשטייענדיקן טורנע איבער אוקראַינע, באַזוכט נאָך אייניקע שטעט, ווי אַסטראָלענקאַ, אַסטראָווצע, קאלנע, שעדלעץ און זיך אומגעקערט קיין וואַרשע, וווּ עס האָט געוואַרט אויף אונדז יאָנאַס מיט גינסטיקע רעזולטאַטן פון זיין נסיעה.

אונדזער טרופּע האָט זיך פאַרגרעסערט מיט נאָך איין ערן-מיט-גליד, וואָס האָט מיט אונדזער הילף געוואַלט זיך אַריבערקריגן קיין אוקראַינע. דאָס איז געווען אונדזער באַליבטער פעטער ישראל-חיים, וועמענס טאַכטער מיטן מאַן האָבן געוווינט אין כאַרקאָוו. זינט איך מיט יאָנאַס זענען געוואָרן וואַנדערער, האָט דער פעטער זיך דערפּילט ביז גאָר איינזאַם אין וואַרשע און אויף דער ווענדונג פון זיינע קינדער האָט ער טאָקע באַשלאָסן אַהינצופאַרן צו זיי.

די פאַרשטייענדיקע רייזע האָט געלאָקט און גלייכצייטיק געשראַקן. ס'איז סוף-כל-סוף געווען פון אונדזער זייט אַן אַוואַנטוריסטישער שריט זיך צו לאָזן אין וועג-אַריין אין אַ פרעמד לאַנד, בעת די מלחמה איז נאָך ווייט

נישט געענדיקט. האָט אונדז, יונגוואַרג, שטאַרק געצויגן די אינטערעסאַנטע אונטערנעמונג, דאַקעגן אסתר-רחל האָט געהאַפט צו געפינען דאָרט אַ באַ- נייאונג פון אירע אַמאָליקע גרויסע דערפאַלגן, וואָס די מלחמה האָט איר- בערגעריסן.

פון דער צווייטער זייט, איז מיר שווער געווען זיך צו שיידן מיט מיין פאַמיליע, בפרט, אַז מיין יינגסטער ברודער, יצחק, האָט זיך געפינען אין שפיטאַל נאָך אַ שווערער אָפּעראַציע. דאָס געזעגענען זיך מיט אים האָט נאָכמער באַשווערט מיין געמיט און אַ לאַנגע צייט האָט מיך פאַר- פאַלגט דער בליק פון זיינע גרויסע, שוואַרצע אויגן און דער בלאַסער שמייכל אויף זיין אויסגעצערט פנים. איך האָב געפילט, אַרויסגייענדיק פון שפיטאַל, אַז, ווי עס זאָל נישט זיין, וועט מיר שוין דער טורנע קיין פאַר- געניגן נישט פאַרשאַפן, אַז איך וועל נישט געפינען קיין רו, וואָס איך האָב פאַרלאָזן מיין ברודערל אין אַזאַ קריטישער צייט און דער גאַנצער עול פון זיין קראַנקייט וועט פאַלן אויף די עלטערן, ספּעציעל אויף דער מאַמען, וואָס איז שוין אַליין צו יענער צייט געווען מסוכן קראַנק.

אויך אסתר-רחל האָט זיך איינגעבראַכן ביים געזעגענען זיך מיט איר „אויג אין קאַפּ“, מיטן בן-יחיד, יוסף, און מיר האָבן שוין אַלע געוואָלט, אַז דאָס האַלבע יאָר פונעם אוקראַינער טורנע זאָל זיך וואָס שנעלער ענדיקן און מיר זאָלן צוריק-זיין אין דער היים. וועמען האָט געקענט איינפאַלן, אַז די אומשטענדן וועלן אונדז אַהיימברענגען ערשט אין צוויי יאָר אַרום.

אונדזער אָפיציעלער טורנע האָט זיך באַדאַרפט אָנהייבן פון אָדעס, מיר האָבן זיך אָבער געוואָלט אויסשלאָגן די רייזע-הוצאות און אויפן וועג באַזוכן איניקע שטעט אין וואַלין, וואָס זענען געווען אָקופירט פון די עסט- רייכער. האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אין וולאַדימיר וואַלינסקי, כּרוביעשאַוו, לוצק און קאַוועל, פון וועלכע וולאַדימיר, אָדער לודמיר, ווי זי רופט זיך ביי ייִדן, איז צו יענער צייט געווען אַ וויכטיקער אַנדלס-צענטער און אַ לעבעדיקער ייִדישער ישוב.

אויך דאָ זענען געווען די זעלבע אינסטיטוציעס, פאַרטייען, קלובן ווי אין די אַנדערע שטעט וואָס מיר האָבן באַזוכט, און, פאַרשטייט זיך, אַ דראַמאָריי אָנגעפירט פונעם ענערגישן איסאַק שטערן. דער דאָזיקער דראַמאָ- קרייז האָט אונדז שטאַרק צוגעהאַלפן אויף דער בינע און ביי דער אַדמי-

ניסטראציע און היות מיר האָבן במשך פון דעם חודש כמעט יעדן אָוונט געשפילט, איז די דאָזיקע מיטהילף געווען ביז גאָר נייטיק און נוצלעך. בילעטן אין טעאטער פלעגן ווערן אויספאַרקויפט מיט וואָסן פאַרויס און מען פלעגט צאָלן טאָפלטע פרייזן אויף צו באַקומען אַן אָרט. מען האָט דערציילט, אַז אונדזער טעכנישער געהילף, אסתר-רחלס אַ קרוב האָט פאַר-דינט ביים פאַרקויפן בילעטן אויפן „שוואַרצן מאַרק“ מער פון אַלע אַק-טיאָרן צוזאַמען פאַרן שפּילן. אין אַ געוויסן שבת האָט זיך געווענדט צו אונדז אַ ייִדישער גוטבאַזיצער פון לעבן לודמיר, וואָס האָט נישט געקענט באַקומען אַ בילעט אין דער ערשטער ריי און אונדז פאַרגעלייגט צו באַצאָלן פאַר אַ גאַנצער פאַרשטעלונג, מיר זאָלן ביינאַכט נאַכאַמאַל שפּילן ספּעציעל פאַר אים. מיר האָבן דעם פאַרשלאָג, פאַרשטייט זיך, אָפּגעוואָרפן, הגם אייניקע חברים האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף שפּילן, ווייל אַזאַ סומע „גייט נישט צופּיס“.

אונדזער אַנסאַמבל האָט שוין פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ האַרמאָנישע גאַנצקייט און די פאַרשטעלונגען זענען געשטאַנען אויף אַ גרויסער הויך, ספּעציעל אונדזער נייער „ווילנער“ רעפּערטואַר.

אין 18 יאָר אַרום האָט מען מיך אין מעקסיקע דערמאַנט אַן יענעם חודשדיקן גאַסטשפּיל און צוגעגעבן, אַז „שטאַט“ האָט דאָן גערעדט וועגן מיינע „פאַרגרימירטע“ פּוס צום אַלטן פּראַקאַפּ, וואָס איך האָב געשפּילט אין „דאַרפּסיונג“. מען האָט קאָמענטירט דעם פאַקט, וואָס איך אינטערשעץ נישט די פּראָווינץ און באַצי מיך צו איר מיט דער זעלבער ערנסטקייט ווי צו דער גרויסער שטאַט. דער דאָזיקער פּאַל קען דינען אַלס ביישפּיל פאַר יונגע אַקטיאָרן, מיט וואָס פאַראַ אויפּמערקזאַמקייט דער עולם נעמט אויף אַלץ, וואָס עס קומט פאַר אויף דער בינע און ווי עס ווערט פאַר אים נישט פאַרפּאַלן דער קלענסטער דעטאַל אַפּילו. אונדזערע אַקטיאָרן זענען געוויינט געווען צו רופן דעם עולם — גולם און געגלויבט, אַז מען קען אים אַלץ „פאַרקויפּן“. מען דאַרף אָבער געדענקען, אַז עולם באַשטייט פון יחידים און נישט אַלע יחידים זענען גלייך.

דער חודש אין לודמיר איז פאַרביי מיט כסדרדיקע באַנקעטן און אויפנאַמעס און איך האָב מיך געחידושט פון וואָנען נעמט זיך מלחמה-צייט אין אַזאַ פאַרוואַרפענער שטאַט אַזוי פּיל שאַמפּאַניער. צו אונדזער אַפּפּאַרן,

האָט מען אונדז מיטגעגעבן אין וואָגאַן אייניקע קעסטלעך שאַמפּאַניער, וועלכער איז אונדז אַזוי פּאַרמיאוסט געוואָרן, אַז מיר האָבן געוואָרפן די פּולע פּלעשער דורך די פענצטער און זיך צוגעקוקט ווי זיי „רייסן אויף“.

בכלל האָט זיך אין די שטעט פון דער עסטרייכישער אַקופאַציע געפילט מער פּראָספּעריטי און קלענערער מאַנגל אין שפּייז-פּראָדוקטן און באַקליי-דונג, ווי אין די דייטש-אַקופירטע זאַנעס. אַט אפנים, די עסטרייכער זענען געווען קלענערע מומחים פון זייערע דייטשע שותפים אין דער טעכניק פון רעקוויזיציעס און קאַנטריבוציעס, אַדער, פשוט, זייער אַדמיניסטראַטיווער אַפּאַראַט איז געווען צוריקגעשטאַנענער פּונעם דייטשן.

מיר האָבן נאָך באַזוכט אין דער עסטרייכישער אַקופאַציע הרוביעשאָוו, לוצק און קאַוועל, וווּ איך האָב צום ערשטן מאל געזען די פעסטונגס-שולן, וואָס פּלעגן פּאַרטיידיקן די ישובים פון די היידאַמאַקישע און אַנדערע באַנ-דעס. לוצק האָט מיך אויך פּאַראַינטערעסירט מיט איר קליינער הילצערנער שול פון די קאַראַאימער און מיט דעם אַפּגעזונדערטן און אייגנאַרטיקן לעבנסשטייגער פון די צוגעהעריקע צו דער דאָזיקער סעקטע, וואָס האָט זיך, אַ חוץ אין לוצק, אויך קאַנצענטרירט אין טראַקי און אין האַליטש.

איך האָב מיך אין די דאָזיקע שטעט באַקענט מיטן וואַלינער יידיש, וואָס שטעלט מיט זיך פאַר אַ בריק צווישן פּוילישן און ליטווישן און איז פריי פון די שאַרפּקייטן פון די ביידע דיאַלעקטן. מיט קליינע אויסנאַמען האָט ער דערמאָנט אונדזער סצענישן, דעם אַזוי-גערופענעם, אַסתר-רחל-יידיש. האָט טאַקע אונדזער לשון דאָ געקלונגען היימישער און נענטער, ווי למשל, פאַרן אויער פון די ביאַליסטאַקער-לאַמזשער און אַפילו פאַר אינ-דזערע וואַרשעווער ייִדן.

אין קאַוועל האָבן מיר די ערשטע פאַרשטעלונג געשפילט מיט אַסתר-רחלען. צומאַרגנס איז זי אַפּגעפאַרן אויף אייניקע טעג קיין וואַרשע זיך נאַכאַמאל צו זען מיט איר זון און מיר האָבן די איבעריקע פאַרשטעלונגען געשפילט אַליין, ד"ה, פּיעסן מיט אַידאַ קאַמינסקי און מיט מיר אין די הויפט-ראַלן. מיט צוויי חדשים פריער, האָבן מיר דעם זעלבן פרוו געמאַכט אין שעדלעץ און אין ביידע שטעט האָט עס שטאַרק מצליח געווען. ס'איז דאָן געווען אַ מאַדע אויף איבערזעצטע פּיעסן און דער עולם האָט אין זיי געזען אַ ווייטערדיקן שטאַפל אין דער אַנטוויקלונג פון ייִדישן טעאַטער.

דעם סוף פון גארדינען און „א פענצטער צו דער וועלט“. מיט די דאזיקע פיעסן האבן מיר זיך געשאפן א שם ביים עולם אלס „איראפעישע“ אקטיארן, וואס איז אונדז יארן-לאנג נאכגעגאנגען. במילא, איז אויך אונדזער פרעסטיזש און טרופע געוואקסן און, פאראלעל צו אים, קנאה, וואס האט אין אייניקע חדשים ארום אָנגענומען קאטאסטראפאלע פארמען.

אסתר-רחל האט זיך אומגעקערט פון ווארשע מיט אן א שיעור נייעס, גרוסן פאר יעדן פון אונדז. מיר מיט יאָנאַסן זענען צוגעפאלן די ערגסטע גרוסן: הגם יצחק איז שוין אַרויס פון געפאַר, מוז ער נאָך אָבער ליגן אַ לאַנגע צייט אין שפיטאַל, אויס מורא פאַר קאַמפּליקאַציעס. אויך דער מאַמעס קראַנקייט האַט זיך פאַרערגערט און זי גייט אין שפיטאַל פאַר אַבסערוואַציע. מיט אַ שווער האַרץ האָבן מיר זיך געלאָזן אין וועג, צום ציל פון אונדזער רייזע — אוקראַינע.

אוקראינע, א ווילקאן וואס שפייט מיט בלוט

די שטאָט קאוועל, וואָס איז געווען אַקופירט פון די עסטרייכער, האָט געהאַט צוויי וואַקזאַלן, אַן עסטרייכישן און אַ דייטשן, וואָס האָט געפירט צו דער אוקראַינישער טעריטאָריע, אַקופירט פון דייטשלאַנד. מיר זענען אַלזאָ אַריבער פון איין וואַקזאַל צום צווייטן און גענומען דאָרט די באַן קיין ראָוונע, די ערשטע שטאָט וואָס מיר האָבן באַזוכט פון דער דעמאָלסט-דיקער אוקראַינע.

הגם אוקראַינע האָט זיך דאָן אָפיציעל גערעכנט פאַר אַ זעלבסטשטענדיקער רעפּובליק אונטער דער פירונג פונעם דייטשן-סאָטעליט און וואַסאַל, העטמאַן סקאַראַפּאַדסקי, האָט זיך פונדעסטוועגן אין ראָוונע נישט געפילט קיין ספּעציעלער אונטערשייד פון די וואַלינער שטעט וואָס מיר האָבן פריער באַזוכט. די זעלבע יודן, די זעלבע גוים מיט זייער לעבנס-שטייגער און פּרנסות. אפילו די זעלבע דייטשע פּאַטרוילן אין די גאַסן. פון צייט צו צייט פלעגן זיך באַווייזן די „אוקראַינער“ אליין אינעם זעלבן הולד, מיט די זעלבע שאַראַוואַרן און פּאַפּאַכעס, אפילו מיטן „טשוב“, דעם שמאַלן צאַפּ אויפן אויסגעראַזירטן קאַפּ, ווי איך האָב מיר זיי פאַרגעשטעלט ביים לייענען גאַגאַלס „טאַראַס בולבאַ“. עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי מען וואַלט זיי אַרויסגענומען פון די אילוסטראַציעס צו גאַגאַלס ווערק, אַריינגעהויכט אין זיי לעבן און באַפוילן זיך צו באַוועגן און צו „מאַכן אַן איינדרוק“. זיי פלעגן מאַרשירן מיט פאַרריסענע קעפּ און אַנגעבלאַזענער וויכטיקייט און

מיט פאַראכטונג אין שנאה קוקן אויף די „זשידעס“, וואָס באַוועגן זיך אין די גאַסן.

האַבן זיך דעריבער די יידן נישט שטאַרק געפרייט ביים באַגעגענען די תּחית המתים אויפגעשטאַנענע אייניקלעך פון כּמעלניצקי און אינסטינק-טיוו זיי אַפּגעטראָטן דעם וועג. כל-זמן, אַלזאָ, די דייטשן האָבן אַקופירט די „פּרייע“ אוקראַינע, האָבן זיך יידן געפילט, אין אַ געוויסע מאָס, זיכער. ס׳האַט זיי אָבער געשראַקן דער געדאַנק פאַר אַ מעגלעכער ענדערונג אין דער פּאָליטישער לאַגע און די ענדערונג איז, ווי אַ טונקעלע כּמאַרע, גע-האַנגען אין די לופטן.

די דייטשע פרעסע האָט שוין פון אַ לענגערע צייט אויפגעהערט צו שרייבן וועגן די דערפּאָלגרייכע „פּאַרויסמאַרשן“ פון די דייטש-עסטריי-כישע אַרמיען. דאָס האָט געדינט פאַר אַ באַווייז, אַז די לאַגע פון די „זיג-רייכע“ אַרמיען איז אַ טרויעריקע. מען פלעגט זיך איבערגעבן בסוד ידיעות פון באַגלויבטע דייטשן, אַז די אַמעריקאַנער פּאַראורזאַכן „אונדז“ שטאַרקע פּאַרלוסטן. אויך אויפן פּראַנצויזישן פּראַנט האָט זיך די לאַגע געביטן צום שלעכטן. דער שלום מיט דייטשלאַנד האָט נישט נאָר נישט געשטאַרקט די דייטשע אַרמיי, נאָר, פאַרקערט, זי דעמאַראַליזירט און דאָס מיליטער האָט אַנגעוויירן איר קאַמפּסלוסט.

אַ מיליטערישער דאַקטאָר, מיט וועלכן מיר פלעגן זיך באַגעגענען, האָט אונדז איבערגעגעבן, אַז שוין נישט לאַנג צו וואַרטן און די מלחמה וועט זיך ענדיקן און, לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן, נישט צום גונסטן פאַר דייטשלאַנד.

די פּערספּעקטיוו זיך צו געפינען אין אַזאַ צייט אין דער פּרעמד און נאָך דערצו אַרומגערינגלט פון היידאַמאַקעס און אַנדערע באַנדעס, וואָס האָבן זיך געיאָוועט ווי שוואַמען נאָך אַ רעגן, האָט אונדז אַנגעפילט מיט אומרויקייט און נישט זיכערקייט מיטן מאַרגן. די דאָזיקע אומרויקייט האָט ווי אַ פּסיכאָ אַרומגענומען די גאַנצע ייִדישע באַפעלקערונג. האָט מען געזוכט זיך צו פאַרגעסן און צו באַרוישן און ווידער האָט זיך פאַר מיר אַנטפלעקט דאָס גוט-באַקאַנטע „חיי געלעבט, כל-זמן עס לאַזט זיך“, פון לובלין און לודמיר.

די יוגנט, דאַקעגן, האָט זיך „געגרייט“. עס זענען שוין דערגאַנגען

קלאנגען, אז ערגעץ-ווו איז פאגראמירט געווארן א ישוב, ערגעץ-ווו איז אוועק מיטן רויך יידיש האב-און-גוטס; ס'איז געווען קלאר, אז מען קען נישט האבן קיין ציטרוי צו די נייע באַלעבאָטיס און מען דארף זיין גרייט אויף יעדן פאל. האָט זיך געגרינדעט אַ זעלבסטשוץ, אין וועלכער עס זענען קודם-כל אַריין די יידישע פייערלעשער. אייניקע פון זיי זענען געווען אַנגע-שטעלטע אַלס בינע-אַרבעטער אין זאַפראַנס טעאַטער וווּ מיר האָבן גע-שפילט. זענען טאַקע די קעלערס פונעם דאָזיקן בנין פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אמתן געווער-אַרסענאַל.

— כל-זמן מיר לעבן — האָבן געטענהט אונדזערע באַשיצער — דאַרף ראָוונע נישט מורא האָבן פאַר די פאַגראַמטשיקעס. מיר וועלן זיך מיט זיי אַזוי ספראַווען, אַז זיי וועלן פאַרוואַגן אַ צענטן נישט צו טשעפען מיט ראָוונע.

די דאָזיקע וואַכזאַמקייט און צוגרייטונגען האָבן אונדז אַן איבעריק מאַל קלאַר געמאַכט, אַז מיר זענען אַריין „מיט אַ געזונטן קאַפּ אין אַ קראַנק בעט“, אָבער קיין צוריקוועג איז שוין נישט געווען. דאַרף מען, הייסט עס, נעמען דעם היינט אַזוי ווי ער איז און וואָס ווייניקער טראַכטן וועגן מאַרגן. דײַם חודש אין ראָוונע, וועט מען ווי-עס-איז דורכשטופן און אַדעס איז דאָך אַ גרויסע שטאַט, וועט מען העכסטנס דאַרט איבערויצן דאָס האַלבע יאָר און זיך אומקערן אַהיים.

עס איז אונדז אוועק לויטן גוט-באַקאַנטן נוסח: איבערפולטע טעאַטערן; באַנקעטן און שפּעטער די נאַכט-לאַקאַלן, וואָס פלעגן זיך פאַרציען ביזן העלן טאַג. מיר האָבן זיך באַקענט מיט אַ נייעם אופן פון אַוואַציעס ביים סוף פון די פאַרשטעלונגען; מענער פלעגן אַרויפּוואַרפן זייערע היטן אויף דער בינע און דער אַוואַציאַנירטער אַקטיאָר פלעגט זיי אויפהייבן און צוריקוואַרפן אין זאַל. אויף דעם דאָזיקן מנהג האָבן מיר זיך אַנגעשטויסן אויך אין אַנדערע שטעט פון אוקראַינע און רוסלאַנד און אין יאָרן אַרום אין די... אַרענעס פון אַקסן-קאַמף אין די לאַטיינישע לענדער.

אונדזערע פאַרדינסטן זענען געווען אַזעלכע גרויסע, אַז מיר האָבן מער נישט געוויסט וואָס צו טון מיטן געלט. האָט מען אונדז אָבער געוואַרנט, אַז די באַנקנאַטן פאַרלירן גיך זייער ווערט און מיר זאָלן זיך תיכף איינ-קויפן ווערטפולע זאַכן. איך בין אַלע יאָרן געווען אַ קנאַפּער מומחה אין

וואלטע-ענינים, האט מיר ממש אין קאפ געשווינדלט פון די פארשיידענע באנקנאטן מיט וועלכע עס איז דאן אויסגעקומען צו אָפּערירן. דעם גרעסטן ווערט האָבן געהאַט די "ניקאָלאַיעווער", ד"ה, די אַלטע צאַרישע באַנקנאָטן. דאָן די דייטשע אָפּאָציע-געלטער, נאָך זיי זענען געקומען די אַזוי גערור-פענע "קערענקעס" און צום סוף די אומגאַנגס-באַנקנאָטן פון סקאַראָפּאַדסקיס רעגירונג אין די שטאַטישע באַנעס, אַרויסגעלאָזן פון דער שטאַט-פאַר-וואַלטונג. געניטע מענטשן האָבן אונדז געראַטן צו קויפֿן גאַלדענע צאַרישע מטבעות, האָב איך עס אָבער געהאַלטן פאַר נישט פּראַקטיש.

— שלעפּ זיך אַרום מיט גאַלדשטיקלעך, ס'רייסט אָפּ די טאַשן...

האָבן מיר בעסער געקויפט ניקאָלאַיעווער באַנקנאָטן, אָדער סתּם אי-בעריקע זאַכן, וואָס האָבן שווערער געמאַכט אונדזער באַגאַזש. אין איינעם אַ פּאַרטאָג דערהערט זיך אין די גאַסן אַ שטאַרקע שי-סעריי. אונדזער באַלעבאַסטע לויפט אַריין אַ דערשראָקענע און הייסט זיך אונדז באַהאַלטן. עס האָט זיך צעבונטעוועט דער גאַרניזאָן, נאָר מען ווייסט נישט וועלכער, דער דייטשער צי דער אוקראַינישער. דערווייל שיסט מען צו דער ציוויל-באַפעלקערונג. די זעלבסטשוין איז גרייט, אָבער ס'איז זיך בעסער צו באַהאַלטן...

אַנשטאַט זיך צו באַהאַלטן, האָב איך מיך געשטעלט ביים פענצטער און דורך אַ שפּאַרע אין לאַדן אַרויסגעקוקט אין גאַס. די שטאַט איז ווי אויסגעשטאַרבן. זעלטן-ווען מ'זעט פּאַרבייגיין אַ דייטשן פּאַטרול אין פּראַנט-קאַסקעס אויף די קעפּ און מיט גראַנאַטן אין די הענט. די נאַכט איז געווען אַ פּאַרהעלטעניסמעסיק רוֹיקע. צומאָרגנס, האָט זיך די שיסעריי ווידער באַנייט, אָבער שוין נישט אַזוי שטאַרק ווי אין דעם ערשטן טאָג. עס האָט אונדז באַזוכט דער מיליטערישער דאַקטאָר צו זען וואָס מיר מאַכן און אונדז צו באַרויקן. אַ טייל פון אוקראַינישן גאַרניזאָן האָט זיך צעבונטעוועט און צוגעשטאַנען צו עפעס אַ באַנדע, די איבערגעבליבענע זעלנער האָבן זיך געלאָזט וווּילגיין אין די פּאַרשטעט. די דייטשן האָבן באַהערשט די לאַגע און די דיסציפּלין וועט אינגיכן ווערן איינגעשטעלט. ווי עס זאָל נישט זיין, ראַט ער אונדז וואָס גיכער אָפּצופּאַרן קיין אַדעס...

אין אייניקע טעג אַרום איז געוואָרן שטיל אין שטאַט, מען האָט צוביסלעך אַנגעהויבן אַרויסצוקריכן פון די באַהעלטענישן און אין אַ קור-

צער צייט ארום זענען די גאסן געווען פול מיט מענטשן, גלייך ווי קיינמאל גארנישט. דעם זעלבן אונט זענען, צו אונדזער גרויסער איבערראשונג, אלע בילעטן אין טעאטער געווען אויספארקויפט און מיר זענען מיט א שווער געמיט געגאנגען שפילן די פארשטעלונג.

אינגיכן איז אנגעקומען פון אדעס אונדזער אימפרעסאריא, סיאמע גענפער, א חנודיקער, באוועגלעכער יונגערמאן, און אונדז פארזיכערט, אז אין אדעס „ליגן פאר אונדז שטיקער גאלד“. האבן מיר אויף גיך געמאכט די הכנות צו דער נייער „גאלד־עקספעדיציע“ און ווי די „פריצים“ זענען מיר אין א שלאף־וואגאן אפגעפארן קיין אדעס. דאס איז געווען אונדזער לעצטע נארמאלע רייזע במשך די נאענטע צוויי יאר.

א ד ע ס

ס'ערשטע מאָל געפֿין איך מיך אין אַ האַפֿן־שטאָט און טאַקע אין איינעם פֿון די אינטערעסאַנטסטע אין רוסלאַנד.

די באַצייכענונג „דרומדיקע שיינקייט“ און „אַדעסאַ מאַמע“ זענען גע-
ווען ווי אַנגעמאַסטן פֿאַר אַדעס. ברייטע, רחבותדיקע גאַסן און בולוואַרן.
אַ געמיש פֿון אייראָפּע און אַזיע. גרויסשטאַטישער ריטם און מזרחישע
פּוילקייט. לאַנגע נעזער אונטער רויטע פּעסקן, בונטע טורבאַנען איבער
שוואַרץ־ברוינע פּנימער. אַפּגעריסענע הפּקר־יונגען אין פֿאַרביק־געקליי-
דעטע קורטיזאַנעס. מאַטראַסן פֿון אַלע עקן וועלט און טוריסטן, וואַיאַזשאַרן.
וואָס שלינגען דעם אַרום מיט נייגעריקע בליקן. סתּם לידיקגייער און
לופּט־מענטשן, וואָס רעדן קנאַקנדיק קערעלעך און באַשפּיען דעם טראַ-
טואַר מיט אַ רעגן פֿון „סעמיטשקעס“.

אַ בבל פֿון שפּראַכן. ס'דאַמינירט דאָס סעמיטישע כאַרכלען. איך
הער מיך מיט נייגעריקייט צו צום מאַנאַטאַנעם ריטם פֿון די עקזאָטישע
קלאַנגען. אויך דער אַדעסער רוסיש קלינגט ווי עקזאָטיק, בפרט ווען ער
איז באַשמאַלצן מיט אַ ייִדישן אַקצענט. און אַפּילו דער ייִדיש מיט זיין
„טאַטע־מאַמע“ איז אויך אַ שטיק עקזאָטיק, ווערט דיר אַבער גיך נאַענט
מיט זיין ברייטקייט, ווי די רחבותדיקייט פֿונעם פּיוזאַזש, ווי די ברייט-
האַרציקייט פֿון די אינווינער.

אַ נייע און דאָך אַזאַ נאַענטע „ציגיינערישע“ סביבה, אין וועלכער
דו דערפּילסט זיך תּיכּף אַן אייגענער מענטש, גלייך וואַלסט יאָרן־לאַנג

געווען דארט א תושב. א פולסירנדיק, ברייטאטעמדיק לעבן, וואס לאזט
דיך נישט איינזיצן אין האַטעל-צימער און ציט דיך צו די בולוואַרן, צו
רחבות, לופט, צום ים.

שפאַצירסטו איבער דער פרעכטיקער אַלייע לענגאויס דעם ברעג, צו
וועלכן עס פירן אַראָפּ ברייטע לאַנגע טרעפּ, די באַרימטע אַדעסער „נאַביע-
רעזשנע“. שטייסטו אונטן, ביים ברעג, זעסטו איבער זיך אַ מעכטיקן גע-
פלאַטעטרטן אַמפּיטעאַטער, ברייט — ווי ווייט דאָס אויג פאַרנעמט — און
קענסט זיך נישט זאָט אַנקוקן מיט דער „דרומדיקער שיינקייט“, וואָס האָט
זיך פּויל צעלייגט אין דער זון מיט אַלע אירע רייצן און חנען.

די שטאַט האָט מיך ווייניקער געצויגן פונעם ים. אמת, איך האָב גע-
האַלטן פאַר מיך „חוב“ תּיכּף ביים ערשטן באַטראַכטן די שטאַט אויפצו-
זוכן דעם „גאַמברינוס“, וועלכן קופּרין האָט אַזוי שייך באַזונגען; דערפּרייט
זיך אַפּילו. מיטן באַכוס אויפן פּאַס וויין, וואָס באַצירט דעם אַריינגאַנג.
דערקענט די טרעפּ וואָס פירן צום קעלער, דערפּילט די אַטמאָספּערע וואָס
איך האָב שוין געקענט פון לייענען די נאָוועלע, עס האָט אַ ווייע געטון
מיט ראַמאַנטיוזם פון דעם הפּקר-לעבן מיט זיין העראַאישקייט, אייגנאַרטיקע
עטיק און גוטהאַרציקייט פונעם אַדעסער אונטערוועלט-מענטש. איך האָב
מיך איבערצייגט ווי ריכטיק מיין פאַנטאַזיע האָט אַמאַל אויפגעלעבט אין
מיר די דאָזיקע אַטמאָספּערע און דערוועקט ערגעץ טיף, אַ בענקשאַפט דאָס
אַלץ צו דערקענען אויפן וואָר.

און אַט האָב איך עס דערקענט. „גאַמברינוס“. דער האַפּן. לאַנזשעראַי.
די מאַלדאָוואַנקע. די „נאַביערעזשנע“ וואָס איז יאָרן שפּעטער אַזוי מייס-
טערהאַפט אויסגענוצט געוואָרן פון רעזשיסאָר אייזנשטיין צו זיין פּילם
„פּאַטיאַמקין“. אַט איז דער פרעכטיקער בנין פון דער אַפּערע, איינער פון
די שענסטע טעאַטער-בנינים אין אייראָפּע, די באַקאַנטע קאַפּע-הייזער ראַ-
בינאַ און פאַנקאַני און סימאַנס רעסטאָראַן, מיט וועלכע איך האָב מיך
באַקענט דורך גאַרדינס „סאַפּאַ“. געזען אַפּילו דאָרט די מאַטיאַס פינגער-
הוטס, די לופט-מענטשן, מיט זייערע בילאַרד-פּראַבלעמען, פאַר וועלכע
ס'קאַפּע-הויז איז די היים און די פאַמיליע אַ צופּעליקער באַלאַסט.

דאָס אַלץ האָט מיך פאַראינטערעסירט, אַבער דער ים האָט פאַרכאַפט,
ער האָט מיטגעריסן מיט זיין פאַרנעם, מיט דער בראַשית-ברייטקייט, מיט

דער סודותדיקער אומענדלעכקייט, וואָס איז פאַרהוילן הינטער זיין האַר-
זאַנט. איך פלעג קוקן אין זיינע ווייטקייטן, געשאַפן מיר אַן אייגנאַרטיקע
געאָגראַפישע מאַפע אין מיינע געדאַנקען און מקנא געווען די כוואַליעס,
וואָס דערטראַגן זיך אין זייערע אומוועגן צום באַלטישן ים און פון דאָרט
איבער דער ווייסל קיין וואַרשע, אַהיים... וואָס מאַכט די מאַמע, וואָס מאַכט
מיין ברודערל...

דאָס איז געווען אַן אָנהייב פון דער נאַסטאַלגיע, וואָס האָט מיך אַלע
מיינע יאָרן באַגלייט אין מיינע וואַנדערונגען איבער לענדער און קאָנטי-
נענטן. אַ בענקשאַפט נאָך הימלאַנד, נאָך דעם געבורטסאַרט. ערשט מיט
מיין באַזעצן זיך אין דער ייִדישער מדינה, האָב איך מיך באַפרייט פון דער
דאָזיקער נאַסטאַלגיע.

ס'האָט מיר צוגעשפילט דער פאַקט, וואָס מיר האָבן נישט באַדאַרפט
רעפּעטירן אונדזערע פיעסן, האָב איך מיר געקענט דערלויבן די פרייע
צייט צו שפאַצירן איבער דער „נאַביערעזשנע“, באַשטעלן זיך דאָרט מיט
באַקאַנטע און אַפילו אַפהאַלטן באַראַטונגען וועגן אונדזערע אַקטועלע טעאַ-
טער־ענינים. געדענקען זיך דעריבער די שפאַצירן מיטן לאַנגיעריקן טעאַ-
טער־דירעקטאָר לייזער ראַפעל, וועלכן די מלחמה האָט פאַרכאַפט אין אַדעס.
מיר האָבן זיך געקענט נאָך פון די צייטן, ווען איך בין געווען אַ קליין
„סטודענטל“ און דער טאַטע פלעגט דינגען ביי אים פאַרשטעלונגען פאַר
וויילטעטיקע צוועקן. דאָן פלעג איך מורא האָבן זיך צו דערנענטערן צו
אים, געשראַקן זיך פאַר זיין ערנסטן „דראַמאַטישן“ פנים. איצט, האָבן מיר
שפאַצירט ווי צוויי חברים און ער האָט פאַר מיר, דעם „אינטעליגענט, וואָס
קען אים פאַרשטיין“, אויסגעוויינט זיין ביטער האַרץ. זיין פרוי, זינא, וואָס
האָט אין די גוטע צייטן „געדעקט“ קלאַראַ יאָנג, איז אַרבעטסלאָז. די „אויפ־
געקומענע יינגלעך“ ווילן זי נישט דערלאָזן... אויך אים, זינט ער איז גע-
וואָרן אויס דירעקטאָר, וויל קיינער נישט נעמען. זיי פאַרגינען אים נישט,
האָבן מורא פאַר אים... האָט ער דאָך געענדיקט אַ דראַמאַטישע שולע און
געשפילט פּויליש טעאַטער און זיי, די עס־האַרצים... ווען ער פלעגט דער-
מאַנען די דראַמאַטישע שולע, פלעגט ער אָנהייבן רעדן מיט מיר אויך
פּויליש און אזוי־אַרום געבן אַ „זאַכלעכן באַווייז“, אַז ער האָט קיין פּוילישע
שולע נישט באַזוכט...

עס געדענקט זיך אויך די אינטערעסאנטע געשפרעכן וועגן טעאטער מיט בערטאנאווי, דעם ערשטן רעזשיסאר פון צמחס „הבימה העברית“, וועלכער האט זיך צו יענער צייט געפונען אין אדעס, אויך אן ארבעטסלאז-זער. מיט אים האב איך גערעדט יידיש און דאך אים געקענט גלויבן אן „זאכלעכע באווייזן“, אז ער איז א רוסישער אקטיאָד. אסתר-רחל האט אפילו פאָרגעלייגט אַריינצונעמען אים אין אונדזער טרופע, אָבער אונדזערע גע-שעפטן אין אַדעס זענען, קעגן אַלע דערוואַרטונגען, געווען ווייט נישט קיין גוטע און אַלץ האט עדות געזאָגט, אז אויך מיר וועלן בקרוב ווערן אַרבעטסלאָז.

די שיינקייט פונעם ים און דער צויבער פון שטאָט, איז אַלץ מער פאַרשטערט געוואָרן פון דער אומרויקער שטימונג, וואָס איז פון טאָג צו טאָג געוואָקסן מיט אַן אומגעהייערער שנעלקייט. דאָס געשפרעך פון טאָג איז געוואָרן וויזעס, אויסלענדישע פעסער, אַ מעגלעכקייט צו פאַרלאָזן די שטאָט. עס האָט זיך געהערט אַ שושקען: טערקיי, רומעניע, פאַלעסטינע, פונטן, דאָלאָרן, ברילאַנטן...

אַן אומהיימלעכע שטילקייט האָט באַהערשט די שטאָט, אַ שטילקייט וואָס באַהאַלט הינטער זיך אַן אומגעריכטן שאַק, אַן אַנזאָג פון אויסטער-לישע געשעענישן.

ווי געוויינלעך אין אַזעלכע פּאַלן, דערפילט דאָס קודם-כל דאָס טעאטער. מיר האָבן געשפילט אין אַן אומהיימלעכן בנין, אין בולגאַראָוס טעאטער, ערגעץ איז אַ פאַרוואַרפענע געגנט, וואָס אַן „אַנשטענדיקער מענטש“ באַמיט זיך אויסצומיידן. פלעגט זיך אָפט טרעפן, אַז אין זאַל האָבן זיך געפונען מער שטורעס ווי צושויער און פון צייט צו צייט, פלעגט זיך דערהערן אַ געשריי פון אַ צעביסענעם...

דאָקעגן אין צווייטן יידישן טעאטער „נאַווי“, ווו עס האָט געשפילט די אָפּערעטן-טרופע פון מישאַ פּישוואַ, איז געקומען אַ גרעסערער עולם. ס'איז געווען אַ באַקוועמער בנין, די טרופע איז געווען בעסער פון אונ-דזערער און מען האָט געשפילט פּריילעכע פאַרשטעלונגען, וועלכע האָבן דעם דעזאָריענטירטן און איבערגעשראַקענעם עולם נישט געשפּייזט מיט קיין פּראַבלעמען און „וועלט-שמערצן“, וואָס האָט אים אַן דעם אויך נישט געפּעלט.

מיר האבן בייגעוווינט ביי זיי א פארשטעלונג אונטערן נאמען: „איקס, מיקס, דריקס“ און צוזאמען מיטן גאנצן עולם הארציק געלאכט פון די קאלאמבורן, אומגעלומפערטע סיטואציעס און צוויידייטיקע קופלעטן. די טרופע איז באשטאנען פון גוטע רוטין-אקטיארן, ווי מישא פישאן, וויערא זאסלאוסקא, ברידער פעניגשטיין, משה ליפמאן און פון דעם הויך-טאלענט-טירטן און אייגנארטיקן כאראקטער-אקטיאר בראנדעסקא.

עס איז פאר אונדז קלאר-געווארן, אז ס'איז איצט אן „איקס-מיקס-דריקס“ קאניונקטור און מיר זענען מיט אונדזער רעפערטואר אריינגעפאלן ווי א יון אין דער סוכה. אונדזערע אימפרעסאריאס, די דריי ברידער גענ-פער, האבן אונדז געגעבן פרייע הענט, ד"ה, „ראטעוועט זיך ווי-ווער עס קען“.

מיין אלטער באקאנטער מיכאיל טשערנאוו, וואס האט געפירט א פארסטעאטער אין צענטער פון שטאט, האט אונדז אפגעטראגן זיין זאל אויף אייניקע פארשטעלונגען, אבער אויך אהין איז מען אונדז נישט געקומען זען. מיר האבן אנגעהויבן מער ארומצושפאצירן, ווי צו שפילן.

אין די אונטן פלעגן מיר באזוכן דעם „ליטערארישן קלוב“, ווו עס פלעגן אויפטראטן ביידע כענקינס, דער קופלעטיסט פאוועל טראאיצקי און אנדערע ערשטקלאסיקע רעווי-כוחות, אדער די רוסישע טעאטערס, וועלכע זענען, נישט געקוקט אויפן ערנסטן רעפערטואר, געווען פונדעסטוועגן גוט-באזוכט. צום ערשטן מאל געזען שפילן דעם דעמאלסטדיקן „ליבלינג“ פון אדעס, פאוועל גריגאריעוויטש באראטאוו, וועלכער איז אין אייניקע יאר ארום אריבער צום יידישן טעאטער. צווישן זיך דעמאלסטדיקן אויפטריט אין רוסישן טעאטער און די שפעטערדיקע אינעם יידישן, איז אבער געווען א גרויסער אונטערשיד.

אמת, ס'האט זיך געזען די זעלבע קינסטלערישע פערזענלעכקייט, די זעלבע קולטור און טעכניק פון אמאל, ס'האט אבער געפעלט דער הויפט-אינסטרומענט אין דער אקטיארישער קונסט: די לעבעדיקע שפראך. זיין געקינצלטער, „אינגעזורטער“ יידיש, האט אים געפענטעט די צונג, אָנגע-פילט אים מיט שפאָנונג און מורא פאַר אַ פאַלשן אויסדרוק, פאַר אַ „גוי'ישן“ אַקצענט, פאַר אַנדערשדיקייט פון די אַרומיקע מיטשפילער. וואָס מער דער דאָזיקער אַחריות-געפיל און מורא איז געוואָקסן אין אים, אַלץ אַנדערשדי-

קער און פרעמדער האָט זיין שפראַך געקלונגען אין ייִדישן טעאַטער און במילא, האָט אויך די פּאַרם פון זיין שפּילן דערפון געליטן. ווען איך האָב אים אַלזאָ געזען אין זיין ייִדישן פּעריאָד, איז זיין שפּילן געווען אַ שוואַכער אַנדייט אויף דער אַמאָליקער מייסטערשאַפט פון זיינע אַדעסער אויפֿ־טריטן.

געשפּילט האָט ער אַ דורכשניטלעכע סענטימענטאַלע פּאַמיליע־דראַמע און „האַרבסט פּידלען“, פּונעם סאַרט פּסיכאָלאָגיש־פּעסעמיסטיש־דעקאַדענטישע פּיעסן, וואָס האָבן פאַרפּלייצט די רוסישע בינע פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. פּונדעסטוועגן, פּלעגט מען שטיין גאַנצע טעג אין דער ריי נאָך בילעטן. האָט זיך מיר געשטעלט די פּראָגע: פאַרוואָס קען דער רוסי־שער עולם אין אַזאַ שווערער צייט יאָ אויפנעמען אַן ערנסטע פּיעסע, להיפּוך צום ייִדישן עולם, וואָס זוכט נאָר לייכטע פאַרוויילונגס־פּיעסן. מיר האָבן דאָן געזוכט פאַרשיידענע תּירוּצים און געמאַכט השּׁערות, אָבער קיין איינע פון זיי איז נישט געווען וואַרשיינלעך איבערצייגנדיק.

איצט, אין דער פּערספּעקטיוו פון אַזוי פּיל יאָרן, רייך אין דערפאַרונג גען און איבערלעבונגען, קען איך מיר געבן אַן ענטפּער אויף דער דעמאָלט־דיקער דערשיינונג, וועלכע האָט זיך שפּעטער נישט איינמאַל איבערגע־זורט אין מיין לעבן אין אַנדערע לענדער און צווישן אַנדערע פּעלקער. דער רוסישער עולם איז פּאַטאַליסטיש אַנטקעגנגעגאַנגען דעם מאַרגן, וואָס דאַרף אים טרעפּן צוגלייך מיטן גאַנצן לאַנד. ער האָט זיך נישט געפּילט פּרעמד אויף זיין באַדן און נישט געטראַכט פון פאַרלאָזן אים אין אַן עת־זרה. פאַרקערט, ער האָט זיך געפּילט זיכערער און רויקער אין זיין היים און אויב דאָס אומגליק איז אומפאַרמיידלעך, זאָל ער זיך קענען אַנטקעגנ־שטעלן אים אויף דער אייגענער ערד.

דער ייד, דאַקעגן, האָט זיך אין דער דאָזיקער היים נישט געפּילט זיכער, דער באַדן האָט זיך געוואַקלט אונטער זיינע פּיס, דער אַנדענק פון די געפּאַלענע אין די צאַרישע פּאַגראַמען, איז נישט פאַרווישט געוואָרן פון זיין זכרון. ער האָט געזען פאַר זיך בלוטיקע ביישפּילן פון דער ווייטער און נאָענטער פאַרגאַנגענהייט און פאַרשאַטען, אַז אויך די צוקונפּט וועט אים קיין גוטס נישט ברענגען. אַט פון וואַנען די אומזיכערקייט, די מורא

און דער פארלאנג צו פארגעסן זיך, צו בארוישן זיך אינעם ווירוואר פון דער אומרוקער צייט.

ס'פלעגט זיך פון צייט צו צייט יאווען ביי אונדז אסתר-רחלס פריינט פון אמאליקע צייטן אָט קומט זיך געזעגענען די קריסטלעכע פרוי פונעם פארשטארבענעם דיכטער ש. פרוג מיט זייער בתיחידה. זי האָט מורא פאר דער גרויסער שטאַט, זי האָט בכלל אַנגעווירן דעם אינטערעס צו איר זינט פרוג איז געשטארבן. זי פאָרט זיך באַזעצן אין דאָרף און וויל אסתר-רחלען מיטנעמען מיט זיך, ווייל „אין שטאַט שטייט נישט פאָר קיין גוטס פאָר יידן...“

דאָקעגן סעמיאָן יושקעוויטש, דער דערפאלגרייכער קאָמעדיען-שריי-בער פאָר דער רוסישער בינע, האָלט, אַז ס'וועט אונדז גאַרנישט געשען. פאָרקערט, די דייטשן זענען פאָראַינטערעסירט אינעם גרויסן האַפן פון שוואַרצן ים און וועלן אים נישט פארלאָזן. די אַלע באַנדעס וואָס האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אין לאַנד, די אַלע פעטלוראַוועס, מאַכנאַוועס און סעמיאַנאַוועס וועלן גיך ליקוידירט ווערן. ס'איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז אַדעס וועט צוריק אַריינפאלן צו די „דאַבראַוואַלצעס“, ד.ה. צו די פריי-וויליקע אַפיצירן פון דער צאַרישער אַרמיי, וואָס קעמפן ביי דער זייט פון דעניקין און ווראַנגעל פאָרן צוריקשטעלן די מאַנאַרכיע. הינטער זיי גייען די אַמעריקאַנער און ענגלענדער, וועלן זיי דאָך געוויס איינשטעלן אַ דע-מאָקראַטישע און ליבעראַלע אַרדענונג. אַזוי צי אַזוי, האָבן מיר זיך נישט וואָס צו שרעקן און דאַרפן נישט אַריינפאלן אין יאוש. אמת, מען דאַרף באַגייען דעם רעפערטואַר און דווקא מיט פריילעכע קאָמעדיעס פון יידישן לעבן. האָט ער מיר טאַקע געגעבן זיין „סאַנקין“ און „לופט-מענטש“ און אונדז באַפרייט אַפילו פון צאָלן טאַנטיעמע.

— איך האָב גענוג פון רוסישן טעאַטער, — האָט ער צוגעגעבן, — וועט זיין פאָר מיר אַ פאַרגעניגן ווען איר וועט מיך שפילן אין יידיש, ווייל סוף-כל-סוף, בין איך דאָך אַ גוטער ייד.

און אָט באַווייזט זיך נאָך אַן אַפטימיסט, דער פאָטער פון מיין שול-חבר, טאַוובין, וואָס האָט בשעתו געעפנט דעם ערשטן קינעמאַטאָגראַף אין וואַרשע. דאָ איז ער זיך מתעסק מיט פילם-פראָדוקציע און וויל אסתר-רחלען און מיך אַגאַזשירן צו זיין נייעם פילם. אסתר-רחל באַקומט אַ ראַלע

פון אַ רוסישער אַריסטאָקראַטקע וואָס פירט איר זון צו דער חופּה אין אַ פּראָוואַסלאָוונער קירכע. איך דאַרף נאָך וואַרטן אויף מיין ראַלע, ווייל ס'איז נאָך נישטאָ די פּאַסיקע. דאָס „דריי־בוך“ ווערט געשאַפּן אינעם גאַנג פונעם פּילמען... ווען דער אַקטיאָר קומט אין אַטעליע דערוויסט ער זיך וועמען ער דאַרף שפּילן און ווי אַזוי ער דאַרף זיין אַנגעטאָן. דערשיינט טאַקע דער „חתן־בחור“, דער רעזשיסאָר סאַלטיקאָוו, צו דער חופּה אין אַ פּראָק מיט קורצע אַרבל און אסט־רחל, אַלס זיין מאַמע, אינעם קאַסטיום פון „מירעלע אפרת“. שטייט דאָס יונגע פּאַרל פּאַרן פּאַפּ און לעבן זיי פּאַרגיסט אסט־רחל הייסע טרערן פון אַ יידישע מאַמע... עס איז אַבער נישט באַשערט געווען צו פּאַרענדיקן דעם דאָזיקן פּילם, ווייל דער ווילקאָן, וואָס אוקראַינע האָט דאָן מיט זיך פּאַרגעשטעלט, האָט אויסגעבראַכן און אַ שפּיי געטאָן מיט בלוט. בעיקר, מיט יידיש בלוט.

נאָוּעַ בַּעַר 1918

מאָדנע פירן זיך אויף די דייטשע אַקופאַנטן. מען זעט זיי מערנישט איינציקווייז זיך באַוועגן אין די גאַסן. גייען גרופּנווייז, באַוואַפנט פון קאַפּ ביז די פיס, אין שטורעם-קאַסקעס אויף די קעפּ, אַרומגעאַרטלט מיט האַנט-גראַנאַטן. פאַרשווונדן די חוצפהדיקע זעלבסטזיכערקייט פון זייערע פּנימער, אַן אומרויקייט און מורא קוקט אַרויס פון זייערע בליקן. עס איז געווען קלאַר, אַז עס קומען פאַר ביי זיי וויכטיקע געשעענישן, וואָס ווערן אויסבאַהאַלטן פאַר דער עפנטלעכקייט. פון דער פּרעסע איז שווער געווען עפעס אַרויסצובאַקומען, גלייך זי וואַלט אַנגענומען אַ מויל מיט וואַסער צו פאַרשווייגן די דייטשע ענינים.

און אַט קומט איין ידיעה סענסאַציאָנאַלער פון דער אַנדערער, איין איבערראַשונג אומגלויבליכער פון דער צווייטער. רעוואָלוציע אין דייטש-לאַנד! קיזער ווילהעלם אַנטלאָפּן! באַלשעוויסטישע איבערקערעניש אין בערלין אַנגעפירט פון קאַרל ליבקנעכט און ראַזא לוקסענבורג. סקאַראַ-פּאַדסקי איז געפאַלן. אין קיעוו האָט זיך געגרינדעט אַ דעמאָקראַטישע רעגירונג מיט פעטלוראָ בראַש. די רעגירונג זאָגט צו גלייכבאַרעכטיקונג פאַר אַלע איינוווינער פון דער אוקראַינישער רעפּובליק. פאַראַן אַפילו יידי-שע מיניסטאַרן אין פעטלוראַס קאַבינעט.

מען אַנטוואַפנט די דייטשע אַקופאַנטן. קליינע יאַטן פאַרהאַלטן אויף די גאַסן די ביז נישט-לאַנג מעכטיקע דייטשן. נעמען צו ביי זיי דאָס געווער און רייסן ביי זיי אַראָפּ די מיליטערישע אַפצייכענונגען. די דייטשן לאַזן

זיך אנטוואפענען אן דעם קלענסטן ווידערשטאנד און הייבן אויף די הענט צום אונטערגעבן זיך פאר דרייצן, פערצן־יעריקע קינדער. אויך די אדעסער אונטערוועלט האט זיך ארויסגעלאזן אין גאס אין געזעג נאך דייטש געווער. דערזעענדיק זיי, אנטלויפן די דייטשן און ווארפן אוועק דאס געווער אויף דער ערד.

און אט א פרישע איבערראשונג. די שטאט ווערט באזעצט דורך די פאראייניקטע ארמיען, וואס האבן באזיגט דייטשלאנד. אין האפן באווייזן זיך זייערע מעכטיקע פאנצער שיפן מיט די הארמאטן־פיסקעס אָנגעשטעלט אויף דער שטאט. א געמיש פון פארשידנפארביקע מונדירן און ראסן באַ־ווייזט זיך אין די גאסן. אט גייען אויסטראלישע זעלנער אין זייערע ברייטע הוטן, הינדוסן אין טורבאנען, הויכע, שווארצהויטיקע סענעגאלער אין פעסקעס. א מישמאש פון שפראכן, א פארשידנארטיקייט פון באוואפענונג, א כסדרדיק סאלוטירן.

און אט באקאנטע קלאנגען. עס דערהערט זיך פויליש אין די גאסן און צום ערשטן מאל דערזע איך די אפיצירן פון האלערס ארמיי. אין דער ערשטער רגע האב איך זיך דערפרייט מיטן קלאנג פון דער הימישער שפראך, מיט דער ידיעה, אז פוילן האט באקומען איר אויסגעבענקטע זעלבסטשטענדיקייט. אז אט נעמען פוילישע אפיצירן אן אקטיוון אנטויל אין די מיליטערישע אפעראציעס צוגלייך מיט די זיגרייכע ארמיען. איך האב באטראכט דעם ווייסן אדלער אויף זייערע היטלען און געזען אין אים א ווייסע טויב, אן אנזאג פון א נייעם לעבן אינעם ביזאיעט פארשקלאפטן פוילן; א לעבן, וואס וועט אויך אונדו, יודן, אונטערטראגן גלייכע בירגער־רעכט, לויט דער טראדיציאנעלער לאזונג: «פאר אייער און אונדזער פריי־הייט». ווען איך האב געפרוויט צו פארפירן א שמועס מיט איינעם פון די דאזיקע «לאנדסלייט» מיינע, האב איך אנשטאט אן ענטפער דערהערט:

— אומעטום זשידעס, פשיא קרעוו...

האבן טאקע אין באפרייטן פוילן די «האלערטשיקעס» פארנומען דעם אויבנאן אינעם פארקלענערן די צאל פון די «זשידעס». אין אדעס האט זיך זייער ראל באגרענעצט צום אפהיטן געוויסע פאזיציעס אין ווייניק־פאראנטווארטלעכע פונקטן.

און אט ווידער אן איבערראשונג. די שטאט ווערט פארנומען פון די

„דאָבראָוואַלצעס“, וואָס האָבן אין קרים געשאַפן אַ זעלבשטענדיקע פּראָ-
מאָנאָרכיסטישע רעגירונג. עס באַווייזן זיך ווידער די גוט־באַקאַנטע צאָ-
רישע פּאָגאַנעס און אָפּצייכענונגען, די טשערקעסישע פּאַפּאַכעס און קאַזאַ-
קישע טשופּרינעס. עס דערפילט זיך אויפּסניי די צאַרישע קאַזאַרמע-
אַטמאָספּערע, מיט די סאַלוטן, מיט די טיטולן, מיט דער ראַנגען פּאַרשיידנ-
קייט, הגם דער אַדעסער גאַרניזאָן איז באַשטאַנען פון אָפיצירן, וואָס האָבן
זיך פּרייוויליק פּאַרוואַנדלט אין געוויינלעכע סאַלדאַטן מיט ביקסן אין די
הענט. פון די אָפיציעלע מודעות דערוויסן מיר זיך, אַז אַדעס ווערט ווידער
אַ באַשטאַנדטייל פון איר מאַטושקאַ־רוסלאַנד, די איינציקע, אומצעטייל-
באַרע, און עס גייט ווייטער אַן אַ ריקזיכטלאַזער קאַמף אויף אויסצוראַטן
די פּרעמדע און סעפּאַראַטיסטישע עלעמענטן, וואָס האָבן געבראַכט די
בלוטיקע רעוואַלוציע. מען פּאַדערט אויף אַרויסצוגעבן דאָס פּאַרבאַהאַל-
טענע געווער און אַלע פּאַררעטערישע עלעמענטן, וואָס האָבן געשטיצט
דעם פּריערדיקן רעזשים. אין דער פּרעסע הייבן זיך אויפּסניי אַן צו
באַווייזן ביולעטינען פון די פּראַנטן, ד״ה, פון די שלאַכטן מיט די באַלשע-
וויקעס און פעטלוראַווצעס, וואָס האָבן זיך מיט גרויס פּאַרביסנקייט באַגייט
אין פּאַרשיידענע פּונקטן פונעם גרויסן רוסלאַנד. צוגלייך מיט דעניקין און
ווראַנגעל, דערהערט זיך אַ ריי נעמען פון נייע קאַמאַנדירן, ווי קאַלטשאַק,
מאַמאַנטאוו, קראַסנאַוו און פון אַנפירער פון קעגנערישע באַנדעס, מאַכנאַ-
גאַנגעל, זעלאַני און סעמיאַנאַוו.

ס'דערטראַגן זיך ידיעות וועגן שוידערלעכע ייִדישע פּאַגראַמען, וואָס
ווערן דורכגעפירט פון די „לעגאַלע“ אַרמיען צוגלייך מיט די באַנדעס. אַ
פּאַניק באַפאַלט די ייִדישע באַפעלקערונג פון שטאָט. מען צאָלט אומדער-
הערטע סומעס פאַר באַקומען אַ מעגלעכקייט אַרויסצוקריגן זיך פון שטאָט.
געוויינטלעך ווערן די געלטער פּאַרלוירן ביי די נייִגעבאַקענע פּאַרמיטלער-
אַפּעריסטן, וואָס שאַנטאַזשירן צום סוף זייערע קרבנות מיט טויט־שטראַף
פאַר וועלן אַנטלויפן פון „פּאַטערלאַנד“. מענטשן וואָס זענען געשטאַנען
נאָענט צו סקאַראַפּאַדסקיס רעגירונג, אַדער פּאַרנומען אַוועלכן עס איז
עפנטלעכן אַמט, באַהאַלטן זיך אויס. עס שטייט אויף אַ נייע פּראַפעסיע פון
„כאַפּערס“, וואָס זוכן אויף און דענונסירן די דאָזיקע „פּאַררעטערישע עלע-
מענטן“. אַט לויפט צו אונדז אַריין, אין אַ געוויסן פּאַרטאַג, דער באַקאַנטער

קופלעטיסט פאוועל טראַאיצקי, וועלכער וויינט אינעם זעלבן האַטעל. מען האָט אים געמסרט, אַז ער האָט אָפגעלאַכט אין זיינע סאַטירעס פון דער פרייוויליקער אַרמיי, ער מוז אַנטלויפן און בעט אונדז צו פאַרבאַהאַלטן זיין גיטאַרע...

— ס'איז אַן אומגליק, — האָט ער זיך באַקלאַגט, — אַ סוף צו דער פאַליטישער סאַטירע! וואָס איז היינט אַקטועל, איז מאַרגן פאַראַט! יעדן טאָג אַ נייע רעגירונג מיט אַ נייעם רעזשים און גיי, זיי אַ חכם און לאַווריר צווישן זיי! שוין בעסער צו זיין אַ „נאַלאַטטישק“, ווי איר זעט מיך לעבן!...

ס'איז געווען אַ ביטערער אמת אין די דאָזיקע ווערטער. אינעם אומ-דעהערטן כאַאָס, יאוש און אַלץ שטייגנדיקן מאַנגל אין די נויטיקסטע לעבנסמיטלען, איז די אַדעסער אונטערוועלט אַרויס פון אירע לעכער און געוואָרן דער פאַקטישער באַלעבאַס פון שטאַט. ווי איז געווען צו דעם שליממזל, וואָס האָט זיך אין די נאַכמיטאַג-שעהן באַוויון אין אַ זייטיק געסל! ווי פון אונטער דער ערד פלעגט אויסוואַקסן אַ מינדעריערדיק נפּשל מיט אַ דעגענערירט, פאַרשיכורט פנימל און צושטיין צום פאַרבייגייער: — פעטערל, שענק מיר דיין מאַנטל, כ'וועל מאַכן אַ לחיים פאַר דיין געזונט!...

ווען דער פאַרבייגייער פלעגט וועלן זיך אַרויסדרייען פון דער דאָזי-קער צודרינגלעכקייט און פאַרשנעלערן די טריט, האָט אים פאַרשטעלט דעם וועג אַ ריזיקער וואַגאַבונד מיט אַ פנים פון אַ בולדאַג, מיט אַ פאַר הענט ווי די האַמערס און אַנגעהויבן אים צו מוסרן:

— פּע, ווי שעמסטו זיך נישט, בירגער! זעסט, אַן אומשולדיק קינד נעבעך, געפעלט אַזוי דיין מאַנטל און דו האַסט אַ האַרץ אים אָפצוואַגן אַזאַ קלייניקייט?! אַ חרפה, בנאמנות, בירגער! לאַז, וועל איך דיר העלפן אויסטאַן דעם מאַנטל... אַן עבירה צו באַעוולהן אַ קינד...

און אין איין רגע האָט שוין דאָס „אומשולדיקע“ קינד אַוועקגעטראָגן ערגעץ דעם מאַנטל און זיין גוטמוטיקער אָפּטרופּוס האָט זיך פאַר דער טרחה גענומען די איבעריקע קליידער פונעם קרבן און אים געלאָזט שטיין אַ האַלב-נאַקטען אין גאַס.

מען פלעגט זיך אַנדערציילן קאַמישע פרטים פון די אַרגומענטן מיט

וועלכע די אַנפאַלער (נאַליאַטטישיקעס) פלעגן זיך באַנוצן ביים באַרויהן זייער קרבן. אַט דינגט זיך דער באַפאַלענער מיטן „נאַליאַטטישק“:
— האָב רחמנות, טייערינקער, ערשט יענעם חודש געקויפט דעם פוטער...
— קיין ביז נישט! — ענטפערט אים דער אַנפאַלער — האָסט זיך ביז יענעם חודש באַגאַנגען אָן אַ פוטער, וועסטו זיך ווייטער באַגיין...

אַדער, פאַרקערט, ווען עמעצער פלעגט זיך פאַרטיידיקן, אָז דאָס איז אָן אַלטער פוטער, אָז ער האָט אים שוין יאָרן לאַנג, פלעגט אים דער אַנפאַלער זייער העפליך געבן צו פאַרשטיין, אָז ס'פאַסט נישט פאַר אַ פריץ צו טראָגן אַזאַ לאַנגע צייט דעם זעלבן מאַנטל:

— אָז אַלע וועלן ס'גאַנצע לעבן טראָגן די זעלבע מלבושים, פון וואָס זשע וועלן לעבן די אַרעמע בעלי-מלאכות? גיב אַ טראַכט וועגן דעם, פריץ, און וועסט זען, אָז איך בין גערעכט...

די אַדעסער אונטעררוועלט-מענטשן זענען געווען באַקאַנט מיט זייער אייגנאַרטיקער עטיק און „דזשענטלמענישקייט“. בלוטפאַרגיסונג איז זיי גע-ווען דערווידער און זיי פלעגן אָנקומען דערצו בלויז אין אָן אויסערסטן פאַל און אויסשליסלעך ביי פערזענלעכע חשבונות. צו זייערע קרבנות פלעגן זיי זיך באַציען מיט ממש סאַלאַן-העפלעכקייט, סיידן דער באַפאַלענער האָט זיך געוואַלט באַנוצן מיט געווער, אַדער רופן פאַליציי.

בעת אַ שפּאַציר מיט אסתר-רחלען האָט זיך אַמאָל דערנענטערט צו אונדז אַ פאַרדעכטיקער טיפּ און, אַראָפּגעמענדיק דעם הוט, זיך געפרעגט פון וואָס פאַראַ פוטער ס'איז געמאַכט איר פעלץ. ווען אסתר-רחל האָט אים דערקלערט, אָז מיר זענען אַקטיאָרן, האָט ער זיך העפלעך אַנטשולדיקט:
— אַ, אַקטיאָרן, אייגענע מענטשן, הייסט עס, — און זיך לאַנגזאַם און ווירדיק דערווייטערט.

ווען די אַנפאַלן און רויבערייען האָבן זיך אַריבערגעטראָגן אויך אין די אַרעמע קוואַרטאַלן, האָבן זיך באַוווּזן עפנטלעכע דערקלערונגען און פראַטעסטן פון די פראַפעסיאָנעלע גנבים, וואָס טרייסלען זיך אָפּ מיט עמפערונג פון די דאָזיקע „אוממאַראַלישע און אַנטיפראַפעסיאָנעלע“ האַנדל-לונגען פון נישט-באַרופענע עלעמענטן. „אָן ערלעכער גנב“ — האָבן זיי געטענהט, — „וועט קיינמאָל נישט באַעוולהן אָן אַרבעטער אַדער אָן אַרע-“

מען מענטשן, וואָס זענען אויך אזוי ווי זיי באַעוולהט פון דער בורזשואַ-זער געזעלשאַפט. אזעלכע לייט, האָבן זיי געוואָרנט, וועלן אויפן שטרענגסטן און אומרחמנותדיקסטן אופן געמשפט און באַשטראַפט ווערן פון אַ חברים-געריכט. עס האָט אַפּטמאָל געטראָפּן, אַז איבער אַזאַ אומערלעכן גנב איז אויסגעפירט געוואָרן אַ טויט-אורטייל און צו זיין קערפּער איז געווען צוגעשפּילעט אַ צעטעלע מיט דער סיבה פונעם אורטייל.

אין דעם דאָזיקן כאַאָס, האָבן מיר פאַרלוירן אַ וועלכע עס איז מעג-לעכקייט צו שפּילן און, ווי געוויינטלעך ביי אַזאַ סיטואַציע, האָט זיך אָנגע-הויבן אַ פערמענט אין דער טרופּע. כל-זמן אסתר-רחל האָט געהאַט אַפּגע-שפּאַרטע געלטער, פּלעגט זי אויסבאַרגן די אַקטיאָרן, וואָס האָבן זיך אין דעם גענויטיקט. ווען אָבער אירע אַפּשפּאַרונגען האָבן זיך אויסגעלאָזט, האָבן די אַקטיאָרן פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז די „משפּחה“, ד״ה, אסתר-רחל, אידא און איך, האָט פאַרטיילט צווישן זיך די פאַרדינסטן און לאָזן זיי אויסגיין פאַר הונגער. די אומצופרידנקייט האָט זיך איינגעטלעך אָנגעהויבן נאָך פּרזער, גלייך נאָך אונדזערע ערשטע פאַרשטעלונגען אין אַדעס. דאָן האָט עס זיך גענומען אויס פאַרדרוס, וואָס די פרעסע האָט אַ חץ די דערמאָנטע מיטגלידער פון דער „משפּחה“ קיינעם נישט אויסגעצייכנט, פאַרקערט, נעגאַטיוו זיך אַפּגערופּן כמעט פון אַלע איבעריקע. ווען די אַק-טיאָרן וואַלטן געהאַט אַ ברירה, וואַלטן זיי שוין זיכער אונדז געווען פאַר-לאָזן. אָבער ביי דער געגעבענער סיטואַציע האָבן זיי זיך געהאַלטן און סאָלידאַריש אינטריגירט קעגן אונדז.

אַרויסגעראַטעוועט אונדז פון דער פּיינלעכער סיטואַציע האָט דער פאַריזער פון „הזמיר“, ד״ר בערנשטיין-כהן, וועלכער האָט אונדז אַפּגע-טראָטן דעם זאַל פון „הזמיר“ פאַר בייטאַגיקע פאַרשטעלונגען, ווייל אין די אַוונטן איז שוין געווען אַ סכּנה צו באַוועגן זיך אין די גאַסן. נישט געקוקט אויף דער שווערער און אומרויקער צייט, איז דער עולם צוביסלעך געקומען צו די דאָזיקע פאַרשטעלונגען: עס איז געווען מער אַן אויסדרוק פון סימ-פאַטיע און מיטגעפּיל, ווי אַ פאַרלאַנג צו זען טעאַטער. האָבן מיר, אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון ד״ר בערנשטיין-כהן, געהאַט די מעגלעכקייט צו פאַר-לאַטען אונדזערע דעפיציטן אין חובות. ד״ר בערנשטיין-כהן איז געווען אַ משכיל, וואָס האָט געהאַט פאַרשטענדעניש און באַציונג צו יידיש טעאַטער

און א ספעציעלן סענטימענט פאר אסתר-רחלען. ער האט זיך געגרויסט, וואס זיין טאכטער וועט זיין א העברעיִשע אַרטיסטין און זי שטודירט אין צמחס הבימה-סטודיע אין מאַסקווע.

די פאַרשטעלונגען אין „הזמיר“ וואָלטן אפשר געקענט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ סטאַבילן טעאָטער. דער רעדאַקטאָר האַכבערג, ד״ר בערנשטיין-כהן און נאָך אייניקע עסקנים האָבן געוואָלט שאַפן אַ געזעלשאַפטלעכן קאָ-מיטעט, וואָס זאָל איבערנעמען די אַדמיניסטראַטיווע אָנפירערשאַפט, אָבער דער גאַנג פון די געשעענישן האָט צונישט-געמאַכט די אַלע פּלענער.

אין אַ געוויסן פאַרטאָג, ווען ס'דערהערן זיך געוויינטלעך פון גאָס די פּריילעכע קולות פון די קינדער און שול-יונגט, וואָס גייען צו זייערע לימודים, איז די לופט פאַרהילכט געוואָרן פון אַ מעכטיקער אַרטילעריע-קאָנאָנאָדע און מאַשין-געווער שיסעריי. מיר טוען זיך אָן אין איילעניש, לויפן אַראָפּ צום פאַרטיער און טרעפן שוין דאָרט פאַרזאַמלט אַלע איינ-ווינער פון האָטעל, ציווילע און מיליטערייט.

פון דעם אַלגעמיינעם כאָאָס און דעזאָריענטאַציע וואָס האָט געהערשט צווישן די פאַרזאַמלטע, איז שווער געווען זיך צו דערוויסן עפעס ממשותדיקס וועגן די סיבות פון דער שיסעריי. געווען פאַרשיידענע סברות, איינע אומ-וואַרשיינלעכער פון דער אַנדערער. אייניקע האָבן פאַרזיכערט, אַז דאָס האָט זיך דער אַרטיקער גאַרניזאָן צעבונטעוועט קעגן די אויסלענדישע אַרמייען. אַנדערע ווידער, אַז עס איז אָן אויפשטאַנד פון די באַלשעוויקעס, וואָס האָבן זיך קאָנספּיראַטיוו די גאַנצע צייט געגרייט דערצו. עס האָבן זיך אַפילו געפונען אַזעלכע וואָס ווייסן וועגן אַ שפּאַלטונג צווישן די אויס-לענדישע אַרמייען און די שיסעריי איז אַ פּועל-יוצא פון דער דאָזיקער שפּאַלטונג.

און אַט פּראַלט זיך אויף דער אַריינגאַנג פון האָטעל און עס לויפט אַריין אַן אַפיציר מיט אַ ביקס אין דער האַנט און באַפעלט דעם פאַרטיער צו האַלטן פאַרמאַכט די טירן און קיינעם נישט אַריין- און נישט אַרויס-לאָזן. אַליין שטעלט ער זיך אַוועק אויף שמירה פאַרן הויפּט-אַריינגאַנג. פון אים האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז אַ טייל שטאַט געפינט זיך אין די הענט פון פעטלוראַס באַנדע, וואָס איז אַנגעקומען דורך אַדעסאַ-זאַסטאַוואַ. זיי האָבן זיך באַפעסטיקט אין פאַרשיידענע פונקטן און אַנגעהויבן אַ פּלוצלינג-

דיקע באַמבאַרדירונג פון שטאַט. מען דאַרף זיך אויסהיטן פאַר שפּיאַנען און נישט אַרויסלאָזן קיינעם פון האַטעל. ווער עס וועט וועלן אַרויס, וועט אויפן אַרט דערשאַסן ווערן.

אונדזער האַטעל האָט זיך געפונען אויף איינע פון די צענטראַלע גאַסן פון שטאַט. אַנטקעגן אים, אין מיטן פון אַ גרויסן פּלאַץ, האָט זיך געפינען אַ צערקווע און פון איר צווייטער זייט האָבן זיך אין אימפּראַ-ווירטע אַקאַפּעס באַפעסטיקט די פעטלוראַוועס. פאַרן אַריינגאַנג צו אונדזער האַטעל האָבן ווידער די „פּרייוויליקע“ אויסגעגראָבן אַקאַפּעס און זיי פאַרשטעלן מיט טראַטואַר-שטיינער און פאַרשידענע אייזערנע קעגנשטאַנדן. מיר האָבן זיך, אַלזאָ, געפינען אין דער ערשטער רייע פון אַ פּראַנט-ליניע און פון אַ וויכטיקן סטראַטעגישן פונקט וואָס דער קעגנער האָט פאַר יעדן פּרייז געוואָלט פאַרנעמען. אייניקע פון אונדז זענען גע-שטאַנען לענגוויס דער וואַנט פון גרויסן האָל און אַרויסגעקוקט צו דער זייטער ווייט צערקווע, פון וואַנען ס'האַבן פון די אַקאַפּעס אַרויסגעקוקט די שטורעם-קאַסקעס פון פעטלורעס סאַלדאַטן. הגם מען האָט אונדז גע-וואַרנט, אַז דאָס שטיין אינעם האָל איז לעבנסגעפּערלעך, האָט אָבער די נייגעריקייט איבערגעווייגן די מורא. אין אַ געוויסן מאַמענט האָבן מיר דערזען ווי אונדזער אַפיציר פאַרוואַרפט מיט די הענט, לאַזט אַרויס די ביקס און ציט זיך אויס פאַרן אַריינגאַנג. אייניקע פון אונדז לייגן זיך אויס אויף דער ערד, שאַרן זיך צו צו אים און ציען אַריין דעם אַפיציר אין האָל, כדי אים צו געבן די ערשטע הילף. ער איז שוין אָבער געווען טויט.

ווען די קויל האָט געטראָפן דעם אַפיציר, איז גראָד הינטער אים גע-שטאַנען מייך ברודער יאַנאַס און האָט על-פּי-נַס אויסגעמיטן די סכּנה. ס'האָט אָבער פאַר אונדז געדינט אַלס וואַרענונג, אַז דאָ קומט נישט פאַר קיין ספּאַרט-פאַרמעסט, נאָר אַ קאַמף אויף לעבן און טויט. האָבן מיר ענדלעך אויסגעפּאַלגט די בקשות פון אסטער-רחל און דערווייטערט זיך פונעם אַריינגאַנג. ווי פון אונטער דער ערד איז נעבן טויטן קערפּער אויס-געוואַקסן אַ פאַרשוין, וואָס האָט אים באַזוכט, צוגענומען דעם רעוואָלווער מיטן פאַרטאַנטאַש און תּיכּף פאַרשוונדן, אויסרופּנדיק:

— „אָזוי וועלן זיי אַלע אויסזען!“...

ס'איז געוואָרן קלאַר, אז מיר האָבן דעם שונא נישט נאָר פון יענער זייט פּלאַץ, נאָר אויך אין האַטעל, צווישן די איינוווינער. אינגיכן איז אַז געקומען אַ פּאַטרוֹל און פּאַרביטן דעם געפּאַלענעם אַפיציר: — „אַ שאַד — האַט איינער געזאָגט צום אַנדערן — אַ גוטער אַפּי-ציר געווען. געלאָזט אַ כּלה, זי וועט עס נישט איבערטראַגן.“ — „יערונדאָ! (פּוסטע זאַכן!) — רופּט זיך אַפּ דער צווייטער — מיר וועלן זי טרייסטן.“

פּאַרנאַכט איז אַנגעקומען אַ פּאַטרוֹל פון פּוילישע אַפיצירן און באַ-ועצט דעם העכסטן שטאַק פון האַטעל, פּאַנאָדערשטעלנדיק אין די קאָ-רידאַרן קוילנוואַרפּער. געהייסן האַט עס, אַז די אויסלענדישע אַרמייען זענען נייטראַל צו די ברודערקאַמפּן און באַטראַכטן זיי ווי אַן אינערלעכער ענין פונעם לאַנד, צו וועלכן זיי האָבן נישט קיין שייכות. אָבער צוליב דער זיכערקייט פון זייערע אייגענע סאַלדאַטן, האָבן זיי פּאַרנומען סטראַ-טעגישע פּאַזיציעס אין פּאַרשידענע פּונקטן פון שטאַט. אונדזער האַטעל איז פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין איינע פון אַזעלכע פּאַזיציעס. די שכנהשאַפט פון האַלערס אַפיצירן האַט אונדו נאָך מער באַשווערט דאָס געמיט און האַט געדינט אַלס וואַרענונג, אַז ס'איז גלייכער זיך אויסצוזוכן אַ באַהעל-טעניש. מיר זענען אַראָפּ אין די קעלערן פון האַטעל, וווּ ס'האַט זיך שוין געפינען די גרעסטע צאָל פון זיינע איינוווינער.

די פּאַרוואַלטונג פון האַטעל האַט געעפנט פאַר אונדו די שפייכלער און מיר האָבן דעם ערשטן טאָג נישט געפילט קיין הונגער. דעם צווייטן טאָג אָבער זענען שוין אויסגעגאַנגען אַדער צעכאַפט געוואָרן די זאַפּאַסן און מענטשן האָבן זיך אַרומגעדרייט ווי די שאַטנס און געזוכט אין אַלע לעכער און באַהעלטענישן מיט עפעס זיך צו דערכאַפּן ס'האַרץ. אין דער זעלבער צייט האַט זיך אין קאַסינאָ פון האַטעל געפינען אַ גרופּע שפּילער, וואָס אַפילו די שטאַרקסטע אויפרייסן האָבן זיי נישט געקענט אַפּרייסן פון די קאַרטן.

דער גרויסער שפּילזאַל איז געווען האַלב-טונקל פונעם געדיכטן רויך פון ניקאָטין וואָס האַט געשניטן די אויגן און פּאַרשטעלט די פּנימער פון די שפּילער. ס'האַבן זיך בלוז אויסגעטיילט אומקלאַרע סילוועטן, איינ-געבויגענע איבער די טישן, ס'האַבן זיך געהערט הייזעריקע אויסרופן פון

געווינערס, פראטעסטן פון פארשפילטע, קריגערייען, דראַונגען, גלייך דער קאַמף פאַרן גורל פון שטאַט און פונעם לאַנד וואַלט פאַרגעקומען נישט אין די גאַסן, נאָר דאָ, אַרום דער רולעטקע און קאַרטן־טישן.

פון צייט צו צייט, פלעגן מיר באַקומען ידיעות פון די „פראַנטן“. אַט ווערט איין גאַס באַפרייט, די צווייטע פאַרנומען; אַט זיגן „אונדזערע“, אַט אַוואַנסירן „זייערע“. פון די סתירותדיקע ידיעות און אַלץ שטייגנדיקן כאַאָס האָבן מיר פאַרלוירן די אַריענטאַציע צווישן „אונדזערע“ און „זייערע“ און מיר האָבן זיך געוונטשן וואָס גיכער פטור צו ווערן פון די ביידע צדדים.

נאָך דריי טעג בלוטיקע קאַמפן זענען די פעטלוראַוועס פאַרטריבן געוואָרן פון שטאַט און האָבן זיך באַפעסטיקט הינטער אדעסא—זאַסטאווא. די שיסעריי האַט אויפגעהערט, מענטשן האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוקריכן פון זייערע באַהעלטענישן און גאָר אינגיכן האָט די שטאַט צוריק באַקור־מען איר פריערדיקן אויסזען.

צומאַרגנס אינדערפרי בין איך אַרויס אין שטאַט און האָב מיך אָנגעשטויסן אויף אַ מאַקאַבריִשע פראַצעסיע. ווי געזאָגט, האָבן זיך די שיע־סערייען אָנגעהויבן אין די פרימאַרגן־שעהן, ווען די שול־יונגט געפינט זיך אין די גאַסן, אויפן וועג צו זייערע שולן. די קינדער זענען דעריבער געווען די ערשטע און גרעסטע אין צאָל קרבנות פון די דאָזיקע קאַמפן. גאָכן פאַרענדיקן די קריגס־אַפּעראַציעס האָט מען די טויטע גופימלעך צונויפגעקליבן, אַרויפגעוואָרפן אויף אַפּענע לאַסט־וועגענער, אַרומגעבינדן מיט שטריק און פונאַנדערגעפירט איבער די שולן און אַנדערע עפנטלעכע לאַקאַלן. דאָרט האָט מען זיי פאַנאַנדערגעלייגט אין שורות, בכדי די על־טערן זאָלן זיי קומען דערקענען.

איך האָב מיך אָנגעשטויסן אויפן דאָזיקן טרויער־צוג. פון דערווייטנס, האָט עס געמאַכט דעם איינדרוק פון אומשולדיקע זעק סחורות אָדער תבואה, וואָס פלעגן אויפן זעלבן אופן טאַג־טעגלעך טראַנספּאָרטירט ווערן פון האַפן צו די שפיכלער. ווען זיי האָבן זיך אָבער דערנענטערט, האָט זיך פאַר מיר אַנטפלעקט אַ בילד וואָס האָט פאַרגליווערט דאָס בלוט אין די אַדערן. אויסגעקרוםטע פנימלעך מיט פאַרגלאָזטע אויגן, פאַרשטיפטע

גופימלעך, איינגעקארטשעטע פינגערלעך, — א דאנטעזשער קנויל פון נישט-דערלעבטע, אומשולדיק-פארשניטענע לעבנס.

פארבייגייער זענען שטיין געבליבן און געווישט די טרערן; פרויען האבן געחלשט; א טרויער-שטימונג האט זיך געטראגן אין די לופטן. ווי אנדערש האט די באפעלקערונג אויפגענומען דעם דאזיקן טרויער-צוג פון דער לוויה פון די געפאלענע אפיצירן, וואס איז פארגעקומען צו-מארגנס. די ארקעסטערס, דעלעגאציעס פון די אויסלענדישע ארמייען, די יום-טובדיק-אויסגעפוצטע אפיצירן און גענעראלן האבן פארוואנדלט די לוויה אין א פייערלעכן מיליטערישן פאראד. עס האבן זיך געהערט שטימען:

— ווידער די פאגאנענטרעגער! בחינם, הייסט עס, זיי געריסן פון די ארעמס...

ס'איז פאר אונדז געווארן קלאר, אז מיר דארפן זיך וואס שנעלער ארויסקריגן פון דעם אוקראינישן ווילקאן. יעדער פון אונדז איז געווארן א סטראטעג און זיך געמוחט איבער די מאפעס און ריזע-פלענער. די ריזע-ביראס האבן געהאט נאר איין ענטפער: אלע וועגן ארויסצופארן זענען פארמאכט און מען ווייסט נישט ווען זיי וועלן זיך ווידער באנייען. אונדזערע פריינט האבן אונדז געראטן נישט צו ריזיקירן און טאקע איבער-צווארטן די אומזיכערע צייט אין אדעס. עס האט אונדז אבער געטריבן פארויס און דער דאזיקער פארלאנג האט סוף-כל-סוף געשאפן פאר אונדז א וועג אויף צו פארלאזן אדעס. אמת, דער וועג איז געווען ביי גאר א געפערלעכער און נישט איין דרייסטער האט טייער באצאלט פארן וועלן אים אריבערטרעטן, אבער מיר האבן פונדעסטוועגן ריזיקירט און מצליח געווען.

ארויסגעהאלפן האט אונדז דער מאסקווער עמפערעסאר סנארסקי, וואס איז אויך געבליבן שטעקן אין אדעס. ער האט אויך געוואלט זיך אומקערן אהיים און געזוכט א פאסיקע געלעגנהייט. מיט אונדז האט ער זיך געפילט זיכערער, ווייל מיר זענען א גאנצע גרופע און האבן אויס-לענדישע פעסער. אן אויסלענדישער פאס האט אין יענע צייטן ארויסגע-רופן גרויס רעספעקט צו זיין באזיצער. סנארסקי האט, אלזא, אדורכגעפירט

די נויטיקע פארמאליטעטן און געשאפן פאר אונדז א ספעציעלן לאסט-וואגאן, וואס דארף אונדז איבער אדעסא-זאסטאווא אריבערפירן אויף דער פעטלורישער טעריטאריע. פון דארט, האבן מיר געהאפט זיך אדורכ-צושלאגן צו דער פוילישער גרענעץ און סנארסקי, דאקעגן, האט געהאפט מיט אונדז צו מאכן געשעפט אין מאסקווע.

ווען מיר זענען איינגעשטיגן אין וואגאן אויפן אדעסער באנהויף, האט מען געקוקט אויף אונדז ווי אויף משוגעים. אט ווייזט מען אונדז א מענטשן, וועלכער איז פון דער אוקראינישער זייט צוריקגעשיקט געווארן אין דער בלויזער אונטערוועש, פאר וועלן אריבערגיין די גרענעץ. ער האט נאך גוט אפגעשניטן, פארזיכערן אונדז די באן-באאמטע, ווייל אן-דערע קומען אינגאנצן נישט צוריק.

מיט א שווער הארץ לאזן מיר זיך אין וועג אריין. די טיר פון אונדזער לאסט-וואגאן ווערט פאררוקט, ביי א שפארע בלייבט שטיין איינער פון אונדזערע אקטיארן וואס דארף האלטן שמירה. מיר זיצן שווייגנדיק אויף אונדזערע קאסטנס און ווארטן מיט הארצקלאפעניש אויף דער „בא-רימטער“ סטאציע, פון וועלכע „מען קומט נישט ארויס קיין גאנצער“. קומען מיר אריבער דעם דאזיקן פונקט — זענען מיר אויסערן געפאר און קאנען זיך שוין פריי באוועגן אין דער „דעמאקראטישער“ אוקראיני-שער רעפובליק. און אט איז די סטאציע. א קלאפ אין טיר. מיר ענטפערן נישט. א שטארקערער קלאפ אויף וועלכן מיר ענטפערן מיטן קלאפן פון אונדזערע הערצער. ועס דערהערט זיך א פעטע קללה אויף אוקראיניש און א פרוו אויפצוברעכן די טיר. אונדזער שומר, וועלכער איז געווען אן-געטאן אין אן אוקראינישן שינעל מיט א פאפאכע אויפן קאפ, פראלט אומ-דערווארט אויף די טיר און ענטפערט מיט אן ענלעכע קללה:

— ביסטו בלינד, הינטישער זון, זעסט נישט, אז ס'איז א רעזער-ווירטער וואגאן פאר ארטיסטן?!

די שטימו פון דרויסן אנטשולדיקט זיך מיט נאך א פעטערער קללה:

— האסט דאך באלד געקאנט זאגן! — און פאררוקט פון דרויסן די

טיר פון אונדזער וואגאן.

— עס האָט אונדז אָפגעגליקט! — אַטעמט פרייער אָפּ סנאַרסקי, —
 איצט פאָרן מיר אומגעשטערט קיין וויניצע.
 ווען די באַן האָט גערירט האָבן מיר האַלב-געעפנט די טיר פון אונ-
 דזער וואַגאָן. מיר זענען פאַרבייגעפאָרן רייען געפאַנצערטע לאַקאַמאַטיוון
 און וואַגאָנען פון וועלכע עס האָבן אַרויסגעקוקט קאַנאַנען פון לייכטע
 אַרטילעריע און קוילן-וואַרפער. צו זייערע פּיסקעס זענען געווען אַנגע-
 האַנגען צאַרישע פאַגאַנעס. זיי האָבן זיך געוויגט אין די לופטן ווי אַ
 סימבאָל פון קאַמף קעגן צאַרישן רעזשים.

פון פעטלוראן צום סאָויעטישן רעזשים

מיר האָבן כמעט נישט געזען די שיינע שטאָט וויניצע. גאַנצע טעג פלעגן מיר פאַרברענגען אין אונדזער גרויסן האַטעל-צימער און אויפֿ-נעמען געסט. ס'פלעגן קומען צו אונדז דערשראַקענע יידן, כדי אָפצו-נעמען אַ גרוס פון דער „גרויסער וועלט“, אַראָפצורעדן זיך פון האַרצן און זיך שוואַל-עצה-זיין וועגן אַ מעגלעכקייט אַרויסצופאַרן.

מיר זענען אַלע געווען דערשלאָגן און געפילט זיך ווי אין אַ פאַסטקע, פון וועלכע נאָר אַ נס קאָן אונדז באַפרייען. ס'האָבן זיך נאָך געפינען אַזעלכע קלוגע מענטשן, וואָס האָבן אונדז געמוסרט, הלמאי מיר האָבן פאַרלאָזן אַדעס מיט איר „שטאַרקער“ רעגירונג און אַהערגעקומען צום באַנדיט פעטלוראַ... האָבן מיר דען נישט געהערט וועגן דער שחיטה אין פראַסקוראַוו, וווּ ער האָט אויסגעקוילעט דריי טויזנט יידן? האָבן מיר דען נישט געהערט וועגן זיינע אַכזריותן אין אַנדערהע ייִדישע ישובים? וווּ זע-נען דאָס מענטשן אַזוי בלינד און גייען אַליין אַנטקעגן דער סכנה?..

ביי אַזאַ שטימונג האָבן מיר באַגעגנט דאָס 1919טע יאָר. פאַר דער צייט וואָס די וויניצער קולטור-טוער האָבן זיך משתדל געווען וועגן אַ דערלויבעניש פאַר אייניקע אויפטריטן אין שטאָטישן טעאַטער, האָבן מיר זיך באַמיט וועגן אַ דערלויבעניש צו פאַרלאָזן די שטאָט און ווייטער צו פאַרן. די ערשטע דערלויבעניש האָט זיך איינגעגעבן צו באַקומען פריער. האָבן מיר טאַקע אָפגעשפילט אייניקע פאַרשטעלונגען און דווקא ביי פול-געפאַקטע הייזער.

דער וויניצער עולם איז געווען אַ „טעאטראַלער“ און האָט דווקא ליב געהאַט ערנסט טעאטער. זייער דראַמקרייז האָט במשך פון זיין לאַנג-יעריקע טעטיקייט איבערגעשפּילט אַלע בעסערע פּיעסן פון ייִדישן רע-פּערטואַר, ווי אויך אַלע „נייעסן“ פון דער רוסישער בינע. די מיטגלידער פונעם קרייז, בעיקר, טשעמערינסקי און די וויניאַרס, די שפּעטערדיקע מיטגלידער פון דער „הבימה“, האָבן אונדז שטאַרק געמוטיקט און אגב באַדויערט, וואָס זיי קאָנען נישט מיטפאַרן מיט אונדז. עס איז אונדז אַ שאַד געווען צו פאַרלאָזן די וויניצער ייִדן, וואָס האָבן אין אונדז געזוכט אַ מאַראַלישן אַנשפּאַר, אַ זכר פון דער נאַענטער פאַרגאַנגענהייט. מיר האָבן זיך מיט אַ שווער געמיט געזעגנט און מיט נאָך אַ שווערערן זיך געלאָזט קיין בייעלאַ-צערקאַוו, דעם צווייטן עטאַפּ פון דער פּעטלורישער טעריטאָריע, וואָס דאַרף אונדז דערפירן צו אַ פּוילישן גרענעץ-פּונקט.

עס האָט זיך ביי מיר אָפּגעטאַן מיין נייגערקייט און אינטערעס צו באַטראַכטן נייע שטעט און צו באַקענען זייערע זעענסווירדיקייטן. עס האָט אונדז אַלעמען אַרומגענומען אַ גלייכגילטיקייט, אַ פּוילקייט, גלייך מיר וואַלטן זיך באַוועגט אין עפעס אַ קאַשמאַרנעם חלום וואָס ציט זיך אין דער אומענדלעכקייט. איך האָב געזען זיך און אַלע מיניע חברים ווי ראַבאַטן, וואָס פירן אויס אויף אַ מעכאַנישן אופן זייערע פאַרגעשריבענע פּונקציעס; גיין אין טעאטער אָפּשפּילן, קומען אַהיים אָפּצושלאָפּן, אויפשטיין איבער-צוקומען דעם טאַג און אַזוי טאַג-אייך, טאַג-אויס. אַ געוויסע פאַרביקייט אין דער מאַנאַטאַנער פּונקציע פונעם „אָפּשפּילן“ האָט אַריינגעבראַכט דער אופן פון אונדזער שפּילן אין בייעלאַ-צערקאַוו, אַדער „ווייס-טומאה“, ווי נישט געווען אין שטאַט, איז דער טעאטער-זאַל געוואָרן באַלויכטן מיט ביליקע חלבנע ליכט. אויך לענגוויס דער ראַמפּע איז אוועקגעשטעלט גע-וואָרן אַ געדיכטע רייע ליכט, וואָס האָבן אומברחמנותדיק געטשאַדעט און אויסגעשמירט אונדזערע פּנימער מיט סאַזשע. עס פּלעגט נעמען אַ לאַנגע צייט נאָך אַ פאַרשטעלונג ביז עס פּלעגט זיך אונדז איינגעבן צו דערייניקן אונדזערע נאָזלעכער, אויערן און העלדזער פון דער געדיכטער סאַזשע.

נישט לאַנג האָבן אַבער געדויערט די דאָזיקע מאַסקאַראַדן, וואָס האָבן

אריינגעבראכט אביסל הייטערקייט אין דער גרויקייט פון אונדזער לעבן. ס'איז געווארן צוריקגעצויגן די דערלויבעניש אויף צו שפילן טעאטער און אנשטאט אונדזערע אפישן האבן זיך אויף די מויערן פון די הייזער באוויזן וואָרענונגען פונעם שטאַט־קאָמענדאַנט, אַז „אויב עס וועלן צו אים נאָך אַמאָל דערגיין קלאַנגען, אַז יידן סימפּאַטיזירן מיט די באַלשע־זויקעס, וועט מען טון מיט זיי דאָס זעלבע וואָס מען האָט געטאָן אין פּראַסקוראַוו...“ די דאָזיקע נישט־צוויידייטיקע וואָרענונג, איז במילא גע־ווען אַ פּאַרבאַט צו שפילן טעאטער און אויף צו באווייזן זיך אין גאַס. זענען מיר גאַנצע טעג געזעסן אין האַטעל, וואָס האָט זיך געפינען אין אַ פּאַרוואַרלאָזטן שטאַטישן בנין, ווייט פון אַנדערע הייזער, אינעם צענטער פון אַ ליידיקן פּלאַץ. כדי צוצוקומען פון האַטעל צו אַנדערע באַוויינטע ערטער האָט מען געמוזט פּאַרבייגיין אַ גרויסן, פּוסטן שטח, וווּ עס פּלעגן אָפט אַרומבלאַנדזשען שיכורע פּעטלוראַווצעס און אויסקוקן אַ קרבן. האָבן מיר זיך באַמיט אויסצומיידן אַזעלכע באַגעגענישן, נישט אַרויסצוגיין פון די האַטעל־צימערן און וואַרטן אויף אַ דערלויבעניש צו פּאַרלאָזן די שטאַט. אַ דאַנק אונדזערע אויסלענדישע פּעסער, האָבן מיר געהאַט שאַנסן אַזאַ דערלויבעניש צו באַקומען.

יעדע נאַכט פּלעגט אַן אַנדערער פון אונדז וואָך זיין, כדי אין אַ נויטפאַל אויפצוועקן די איבעריקע. אין אַ געוויסער נאַכט, אַרום 2 אַזיי־גער, ווען איך בין מיט אידאַן געווען פּאַרטאָן אין איבערזעצן יושקעווי־טשעס „סאַנקין“, דערהערט זיך אַ קלאַפּן אין לאַדן און אַ הייזעריקער קוויטש: „עפּנט, זשידעס!“ מיר האָבן פּאַרלאָשן דאָס ליכט און געבליבן זיצן מיט אַ פּאַרכאַפּטן אַטעם. — „אַט הייבט זיך עס אָן!“ — איז מיר דורכגעלאָפּן אין די געדאַנקען און, ווי תּמיד, בעת אַ סכּנה, האָט מיך באַהערשט אַן אויסערגעוויינלעכע קאַלטבלוטטיקייט. אין אַ וויילע אַרום חזרט זיך איבער דאָס זעלבע ביים צווייטן לאַדן.

— זאָלן מיר וועקן די מאַמע? — פּרעגט מיך אידאַ מיט אַ פּאַר־שטיקטן קול.

איך האָב האָב פּאַרשפּאַרט צו ענטפּערן, די טיר פון אונדזער צימער האָט זיך שטיל געעפּנט און אויפן שוועל האָט זיך אַ באַרוועסע, באַוויזן אַסתר־רחל. זי האָט אונדז געגעבן אַ צייכן מיטן פינגער צו שווייגן און

נישט צו באוועגן זיך. אזוי האָבן מיר אין שוויגעניש פאַרבראַכט אַ לענ-
גערע צייט. ביז דאָס קול איז אינגאַנצן פאַרשטומט געוואָרן. צומאַרגנס
האַט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס האָט אַ שיכורער אָפיציר, אַ שכן פונעם
זעלבן האַטעל, נישט געקאַנט געפינען דעם וועג צו זיין צימער. סוף-כל-
סוף האָט ער זיך מיישב געווען און איבערגעשלאַפן די נאַכט אונטער אַ
וואַגן וואָס איז געשטאַנען פאַרן אַריינגאַנג.

אין אייניקע טעג אַרום, האָבן מיר באַקומען אַ דערלויבעניש ווייטער
צו פאַרן. דער כאַבאַר צו באַקומען בילעטן קיין טשערקאַסי האָט געקאַסט
פיל מער ווי די בילעטן גופא. מיט אַ צעבראַכן האַרץ האָבן מיר געלאָזט
אין שטאָט אונדזערס אַ חברטע, אַ קראַנקע אויף טיפוס, וואָס איז געלעגן
אין שפיטאַל. נעבן איר איז פאַרבליבן איר מאַן, דער אַקטיאָר זשולקאווער,
און אַ דאַנק דעם זענען זיי געווען צווישן די געציילטע וואָס האָבן איבער-
געלעבט דעם ביעלאַצערקאווער פאַגראָם.

קיין טשערקאַסי זענען מיר אָנגעקומען אינמיטן נאַכט. אויפן וואַקזאַל
האַט אונדז אָפּגעוואַרט אַן איבערגעשראַקענער יונגערמאַן און געראָטן
נישט צו פאַרפאַרן אין שטאָט, ווייל דאָרט „איז נישט פריילעדן!“. אַ מיט-
גליד פון זעלבסטשוין האָט דערשאַסן אַ כוליגאַן, סטראַשעט מען איצט
„אויסצוקוילן אַלע יידן!“. די דאָזיקע לאַזונג איז דאָן געווען זייער פאַ-
פולער אין אוקראַינע און עס האָט טאַקע אַנטשפּראַכן דער ווירקלעכקייט.
האַט די שטאָט געלעבט אין טויט-שרעק און נישט געקאַרגט קיין געלט
אויסצוקויפן די יידישע לעבנס ביי די ניי-געבאַקענע מאַכטהאַבער. דאָס
האַט אויף אַ געוויסער צייט געווירקט און אין די גאַסן האָבן זיך באַוויזן
פאַטרולן אויף „אָפּצוהיטן אַרדענונג“. אמת, די דאָזיקע אַרדענונג-היטער
האָבן אין די הינטערגאַסן אַליין באַראַבעוועט פאַרבייגייער, אָבער דאָס
האַט נישט געטראָגן קיין אָפּיציעלן כאַראַקטער און ס'איז באַטראַכט גע-
וואָרן אַלס פשוטע כוליגאַנישע אָנפאַלן, פאַר וועלכע די מאַכט איז נישט
פאַראַנטוואָרטלעך. אַלס סימן פון דער „ליבעראַלער“ באַציונג צו דער
יידישער באַפעלקערונג, האָט מען דערלויבט אָפּילו צו שפּילן יידיש טעאַ-
טער און מיר פלעגן טאַקע שפּילן, איין אָדער צוויי מאָל אַ וואַך, אין די
נאַכמיטיק-שעהן, דער עולם זאָל זיך קאַנען אומקערן אַהיים נאָך איידער
ס'פאַלט צו די נאַכט. די איבעריקע צייט, פלעגט מען פאַרברענגען אין

האָטעל, וווּ אַ טייל פון דער טרופע האָט געשפילט אין קארטן, אַנדערע האָבן געשניטן די גרויסע בויגנס „קערענקעס“ אויף איינצלנע באַנקאָנטן, וואָס ס'האָט געגעבן אַ געוויסן רוח. אַנדערע ווידער, מיט מיר בתוכם, פלעגן פאַרברענגען אין געזעלשאַפט פון אַן אַריגינעלן טיפּ, איינעם פון די באַקאַנטע פּראָווינץ־דירעקטאָרן פון ייִדישן טעאַטער אין רוסלאַנד, שטשערבאַקאָוו.

וועגן דעם דאָזיקן שטשערבאַקאָוו, פלעגט מען זיך אַנדערציילן אַנעק־דאַטן און קוריאָזן וואָס האָבן אים מער פּאָפּולער געמאַכט ווי זיין טעאַטער־טעטיקייט גופאַ. איז פאַר אונדז געווען אַן אַנטשפּאַנונג צו פאַרברענגען אין זיין געזעלשאַפט, בפרט אַז ער איז געווען אַן אייגנאַרטיקער דערציִי־לער און אימפּראָוויזאַטאָר. ס'האָבן אַמוזירט די גוזמאות וועגן זיינע דער־פּאָלגן און אויפטוען, די שפּיצלעך וואָס ער פלעגט אַפּטאָן „ניקאָליקען“ און די קללות מיט וועלכע ער פלעגט שילטן דעם עולם. בעת־מעשה פלעגט ער טרינקען איין כוס בראַנפן נאָכן אַנדערן און ס'האָט זיך אויסגעוויזן אַז דאָס דאָזיקע דאַרע, שוואַכע מענטשעלע קאָן אַריינגיסן אין זיך דעם גאַנצן מלוכהשן מאָנאַפּאָל און נישט ווערן שיכור. אמת, די צונג פלעגט זיך אַמאָל פאַרהאַקן ביי אַ וואָרט, פלעגט ער עס צושרייבן דער „טרוקעניש אין האַלדז“ און אים באַנעצן מיט אַ פּרישער כוסה.

ער פלעגט באַשולדיקן דעם עולם, אָדער „דאָס הויכגעשעצטע פּוב־ליקום“, ווי ער פלעגט עס רופן, אין זיין טרויעריקער דאָליע, און אינעם נעבעכדיקן שלעפּערישן לעבן. ווען איך האָב געלייענט שלום־עליכמס „בלאַנדזשנדע שטערן“, האָב איך מיר פאַרגעשטעלט, אַז נישט קיין אַנ־דערער ווי שטשערבאַקאָוו האָט אים געמוזט דינען ווי אַ מוסטער פאַר זיין האַצמאַכן. דער גאַנצער מאַטריער־וועג פונעם ייִדישן אַקטיאָרנטום, איז געווען אויסגעגאַסן אויף זיך פנים און זיין גאַנצער צער האָט אַרויסגע־רעדט פון אים. ער האָט פאַר דעם עולם אַוועקגעגעבן „זיינע בעסטע יאָרן, זיינע כוחות און דאָס טייערסטע וואָס ער האָט געהאַט אין לעבן, זיין בת־יחידה, און וואָס איז דער דאַנק דערפאַר?“... אַט דאַרף ער אַנקומען צו יונגעלייט זיי זאָלן אים שטעלן אַ שנאַפּס...

— נו, מעג אויף זיי נישט קומען דאָס פינפטע יאָר?..

ווינטשן עמעצן דאָס „פינפטע יאָר“, דאָס הייסט, די פאַגראַמען וואָס

זענען אין יענעם יאָר פאַרגעקומען, איז געווען זיין באַליבטע קללה. האָבן מיר נאָך פּריער געהערט דערציילן, אַז זיין טאָכטערס אַ שוואַך-באַזוכטער בענעפיס האָט אים אַמאָל אַריינגעבראַכט אין אַזאַ רציחה, אַז נאָך דער פאַרשטעלונג האָט ער „מכבד געווען“ די פאַרזאַמלטע מיט זיין באַקאַנטער קללה:

— דערפאַר, האָכגעשעצטעס פּובליקום, וואָס איר זענט נישט געקומען צו מיין טאָכטערס בענעפיט און איר פאַרשטערט נעבעך איר יום-טוב, זאָל אויף אייך קומען ס'פינפטע יאָר! איך ווינטש אייך אַ גוטע נאַכט...
אויך איצט פלעגט ער זיך אָפט באַנוצן מיט דער דאָזיקער קללה. ווען מען האָט אים אויפּמערקזאַם געמאַכט, אַז זיין קללה איז שוין איצט איר בעריק, ווייל פעטלורע פאַרווירקלעכט זי אין לעבן, האָט ער פאַרמאַכט די אויגן, שטום געטרייסלט מיטן קאַפּ, אַהין און צוריק, און זיך ווי אַ קינד צעוויינט:

— פעטלוראַ... איר זענט גערעכט! ס'מעג טאַקע קומען אויף אים דאָס פינפטע יאָרן! לחיים, יידישע קינדער!...
דער כאַבאַר וואָס „נאַטשאַלסטווע“ האָט באַקומען, האָט אָנגעהויבן צו פאַרלירן זיין קראַפט. עס מערן זיך אַלץ די אָנפאַלן אין די גאַסן און אויף יידישע היימען. צו אונדזער האַטעל ווערט צוגעטיילט אַ מיטגליד פון דער זעלבסטשוץ מיט געווער. וועגן שפּילן טעאַטער קאַן שוין קיין רייד נישט זיין. פון צייט צו צייט טרעט אויף אין די נאַכמיטיק-שעהן אַ רוסיש-אוקראַינישע רעווי. דאָס טעאַטער געפינט זיך נישט ווייט פון אונדז דער האַטעל, באַזוכן מיר די דאָזיקע פאַרשטעלונגען. אייניקע פון די רוסישע אַקטיאָרן פאַרזיכערן אונדז, אַז אין פאַל פון אַ סכּנה וועלן זיי אונדז אויסבאַהאַלטן ביי זיך.

אַט זיצן מיר אַמאָל ביי זייערס אַ פאַרשטעלונג, מען זינגט דאָס פאַר-פּולערע ליד צו יענער צייט: „עך דו עפעלע, ווהיין קייקלסטו זיך“... דערהערן זיך פּלוצים פון גאַס געשרייען: „זשידי! שלאָג די יידן!“... עס ווערט אַ מהומה אין זאָל, מען הייבט אָן צו לויפן צום אַרויסגאַנג, שפּרינגן גען איינער איבערן אַנדערן. עמעצער חלשט, אָן אַנדערער רופט נאָך הילף, אַ דריטער באַמיט זיך צו באַרויקן די איבערגעשראַקענע...
אינעם זעלבן טאָג קומט פאַר אַ „מיטינג“ אויפן מאַרק-פּלאַץ, נישט

ווייט פון האַטעל וווּ מיר האָבן געווינט. פון אונדזערע פענצטער האַט מען געקאָנט הערן די רעדנער. איין וואָרט קלעבט זיך נישט צום צווייטן, מ'האַט זיך נאָר געקאָנט אָנשטויסן, אַז די שטאַט איז אין אַ סכנה: "די באַלשעוויקעס ווילן פאַרכאַפן די מאַכט; די זשידעס העלפן זיי צו; די זשיידעס האָבן אַראָפּגעזעצט ניקאָליען און איצט ווילן זיי דאָס זעלבע טאָן מיטן באַטקאָ פּעטלוראַ; די אַנטיקריסטן ווילן פאַרכאַפן די וועלט; אַ טויט די אַנטיקריסטן!".

די גאַסן זענען פּוסט, קיין ייד איז אין יענעם טאָג נישט אַרויס פון זיין באַהעלטעניש. מיר האָבן פאַרבראַכט אַ שלאָפּלאַזע נאַכט אין כסדר-דיקער דערוואַרטונג. פאַרטאָג גיי איך אַרויס פון מיין צימער, זיך צו דער-וויסן זיך די סיבה פון דער מאַדנער שטילקייט אין גאַס. ביים סוף פון קאַרידאָר דערזע איך אַ ריזיקן, באַבערדיקטן זעלנער וואָס דערנענטערט זיך מיט שנעלע טריט צו מיר. איך בלייב שטיין אומאַנטשלאָסן, ווי צוגע-שמידט צום אָרט. — "מען דאַרף וואַרענען די איבעריקע" — פליט מיר אַדורך אַ געדאַנק; פיל איך זיך אָבער נישט בכוח צו עפענען ס'מויל. דער באַבערדיקער, אין אַ הויכער פּאַפּאכע, וואָס מאַכט אים נאָך העכער, שטייט שוין נעבן מיר. צו זיין פּאַפּאכע איז אַנגעהאַנגען אַ רויטער באַנד, אויך אַרום דעם אָרעם אַן ענלעכער באַנד. ער סאַלוטירט מיר העפלעך און רופט זיך אָפּ מיט אַ שמיכל:

— דערלויבט מיר, חבר, צו פאַררויכערן...

מיט אַ ציטערדיקער האַנט טראָג איך אים אונטער מיין פּאַפּיראַס. ער פאַררויכערט, באַדאַנקט סאַלוטירנדיק און דערווייטערט זיך פון מיר... נאָך אַ וויילע קאָן איך צו זיך נישט קומען און זיך אָפּגעבן חשבון פונעם געשעענעם. עס ווייזט זיך מיר אויס, אַז איך חלום אויפן וואָר. דאָס מאָל איז עס אַן אומגלויבליעך אַנגענעמער חלום מיט אַ "העפּי-ענד"...

איך גיי צוריק אין צימער זיך טיילן מיטן נאָר-וואָס איבערגעלעבטן מען גלויבט זיך נישט צו צו מיינע רייד: אַדער איך רעד פון שלאָף, אַדער איך האָב באַגעגנט אַן אַנטלאָפענעם פון משוגעים-הויז...

פּלוצלינג דערהערט זיך פון ווייטן אַ טומל פון אַ מאַרשירנדיקע מאַסע, ספּאַראַדישע אויסרופן אויף וועלכע עס ענטפערן הונדערטער שטיי-מען! די טריט און די שטימען הערן זיך אַלץ נענטער. זיי זענען שוין לעבן

אונדזער האטעל. דער מארק-פלאץ ווערט פארפולט פון א געדיכטן המון. וואס יובלט און שפרינגט פאר פרייד. אין פארשיידענע עקן באווייזן זיך רוטע פענער. צום פלאץ שטראמען פון פארשידענע זייטן פרישע מענטשן מיט טראנספארענטן אין די הענט. אט דערהערט זיך א מיליטערישער אַרקעסטער. מען שפילט דעם אינטערנאַציאָנאַל. עס לויפט צו אונדז אַריין דער באלעבאָס פון האַטעל אַ צעשטראַלטער:

— מיר זענען געראטעוועט! דער גארניאָן איז צוגעשטאַנען צו די רוטע! ס'איז אָנגעקומען אַן אַטריאַד (אַן אַפטיילונג) פון מאַסקווע!

און אַט באַווייזט זיך אויף אַ באַלקאָן אַ מאַטראַס. ער ווערט אויפֿ־גענומען מיט אַוואַציעס. ער רעדט אַראָפּ צו די פאַרזאַמלטע:

— פון היינט אָן איז אייער לעבן מער נישט הפקר! די סאַוועטישע מאַכט וועט אומרחמנותדיק אויסראַטן אַלע קאַנטררעוואָלוציאָנערן און פּאַג־ראַמטשיקעס. אַלע זענען גלייכע בירגער אָן אונטערשיד פון נאַציאָנאַלי־טעט. נישטאָ קיין חילוק צווישן אוקראַינער, רוס און ייד. אַלע גלייך!

אַ יובל־געשריי פאַרהילכט די לופט. עס פליען אין דער הויך היטלען און פאַפּאַכעס. מען קושט זיך און מען האַלדזט זיך. ס'איז ווי מיט אַ צווי־בערשטעקעלע אָפּגעטון געוואָרן די מורא פאַרן טויט, די אומזיכערקייט מיטן לעבן. די שטאַט האַט פרייער אָפּגעטעמט, אַרויס אין גאַס און באַנייט דאָס איבערגעריסענע לעבן. ס'איז געשאַפן געוואָרן אַ רעוואָלוציאָנערער טריבונאַל אויף צו משפטן קאַנטררעוואָלוציאָנערן און כולגיאַנעס ס'איז עפנטלעך דערשאַסן געוואָרן אַ רויטאַרמייער פאַר באַפּאַלן אַ ייִדישע קלייט. דאָס האַט געדינט אַלס וואַרענונג פאַר אַנדערע. דאָס לעבן האַט גאַר אינגיכן אָנגענומען אַ נאַרמאַלן אויסזען.

מיר איז אויסגעקומען בייצוווינען אַ זיצונג פון רעוואָלוציאָנערן טרי־בונאַל, וואָס איז פאַרגעקומען אויף דער בינע פון אונדזער טעאַטער. די בינע און דער זאָל זענען געווען באַהאַנגען מיט רוטע פענער און טראַנס־פאַרענטן מיט ציטאַטן פון מאַרקס און לענין. איבערן ריכטער־טיש אַ גרויס בילד פון מאַרקס, פון די זייטן פון לענין און טראַצקי. איבער זיי — אַ טראַנספּאַרענט: „רעליגיע איז אַפּיום פאַרן פּאָלק“. די ריכטער זענען באַ־שטאַנען פון אייניקע אַרבעטער, פויערים און מיליטערי־לייט. דער פאַר־

זיצער איז געווען אַ רוסישער אַדוואַקאַט, וואָס איז פון דער נייער מאַכט באַפרייט געוואָרן פון פעטלורעס תּפּיסה; דער פּראָקוראַר — אַ מאַטראַס-אויף דער באַשולדיקונגס-באַנק איז געזעסן אַ פּרוי אין די מיטעלע יאָרן, אַנגעקלאַגט פון אייניקע פּראַסטיטוטקעס פאַר עקספּלאַטירן זיי אין איר הייזל. זיי פּלעגן נעמען ביי די געסט „ניקאָלאַיעווער“ געלט און אויס-צאָלן די מיידלעך אין „קערענסקעס“. ביי אַ רעוויזיע האָט מען ביי איר געפונען פאַרשטעקט גאָלד און בריליאַנטן. די געפינענע זאַכן זענען געווען אויסגעלייגט אַלס זאַכלעכע באַווייזן אויפן ריכטער-טיש.

דער טעאַטער-זאַל איז געווען געפאַקט ווי צו אַ סענסאַציאָנעלע פאַר-שטעלונג. דער עולם האָט גענומען אַ שטאַרקן אַנטיל אינעם גאַנג פונעם פּראַצעס און אויפן קול רעאַגירט קעגן דער באַשולדיקטער.

דער פּראָקוראַר האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַן אַנאַלפאַבעט, וואָס האָט אָבער אַ טיפן חוש פאַר פּאָלקסמאַראַל און יושר. זיין באַשולדיקונגס-רעדע איז געווען כאַאָטיש, אין סתירה מיט די עלעמענטאַרסטע גראַמאַטי-קאָלישע און סטיליסטישע כללים, אָבער דאָך געווען דורכגעדרוינגען מיט לאַגיק און פּויערישער חכמה.

— דאָס לעבן האָט זיך מיט אונדז קיינמאַל נישט געצאַצקעט און מיר בויען עס איצט איבער אַן שיינע, אינטעליגענטע רייד, אַן רחמנות און פּריצישע צערעמאַניעס!... — פּאָדערט ער אויף די ריכטער צו משפטן דעם שונא פון פּאָלק אויפן זעלבן אומברחמנותדיקן אופן. — אייערס אַ מילדער אורטייל וועט זיין אַ סאַבאַטאַזש-אַקט קעגן דער גרויסער אַרבעט, וואָס מיר טוען אויף די פּראַנטן.

דער יידישער אַדוואַקאַט פון דער באַשולדיקטער האָט געגעבן אַן איבערבליק איבער איר אַפּשטאַם, דערצוינג און לעבנס-באַדינגונגען און זי פאַרגעשטעלט אַלס איינעם פון די מיליאָנען קרבנות פון דער בורזשו-אַזער אַרדענונג. די באַשולדיקטע איז נישט קיין קלענערער קרבן פון דער דאָזיקער אַרדענונג פון די באַשולדיקערינס, וואָס לעבן פון פּראַסטיטוציע. די נייע אַרדענונג וועט איבערדערציען די דאָזיקע קרבנות און מאַכן פון זיי נוצלעכע בירגערניס פון סאַציאַליסטישן פּאַטערלאַנד. ער בעט, אַלזאָ, דעם פּאָלקס-טריבונאַל נישט צו באַשטראַפן די באַשולדיקטע, נאָר איבער-דערציען זי.

די באשולדיקטע איז געוואָרן פאַרמשפּט צו שווערע אַרבעט אין איר גאַנץ פאַרמעגן קאָנפּיסקירט לטובת דעם פּאַלקס-אוצר. קעגן די באַשול-דיקערניס ווערט באַזונדער פאַרפירט אַ פּראָצעס פאַר פאַרנעמען זיך מיט פּראָסטיטוציע. נאָכן אויסהערן דעם אורטייל שטייען אַלע ספּאַנטאָן אויף און זינגען דעם „אינטערנאַציאָנאַל“.

אויב דער אייגנאַרטיקער פּראָצעס האָט אַרויסגערופּן ביי מיר אינערעס, האָט אָבער נישט קיין קלענערן אינטערעס פאַרגעשטעלט פאַר מיר די רעאַקציע פונעם עולם בעת און נאָך די פאַרהאַנדלונגען. אַ טייל זענען צום גאַנצן ענין געווען גלייכגילטיק, נישט מער ווי אַ צייט-פאַרטרייב אין אַ גוט-באַהייצטן בנין. זיי האָבן אַקאַמפּאַנירט די פאַרהאַנדלונגען מיט אַ קנאַקן פון „סעמיטשקעס“ און מיט אַ גענעצן אויפן קול. אַ גרויסע טייל האָט אָבער גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אינעם גאַנג פון פּראָצעס און מיט צווישנרופן אויסגעדריקט הסכמה, אָדער פּראָטעסט. די גרעסטע סימ-פּאַטיע האָט, פאַרשטייט זיך, געהאַט דער פּראָקוראַר און זייער אָפט פּלעגן זיינע רייד באַגלייט ווערן פון אויסרופן:

— ריכטיק! — אַ טויט דער בורזשואַזיע! — גענוג געצאַפט אונדזער בלוט!...

דער אַדוואָקאַט, דאַקעגן, האָט געהאַט אַ שווערע אויפגאַבע צו רעדן ביי אַן אַנגעגליטער שטימונג, באַגלייט פון פיינטלעכע אויסרופן, וואָס אַפילו דאָס אָפטע גלעקל פונעם פאַרזיצער האָט נישט געקענט איינשטילן. ווען דער אַדוואָקאַט האָט געשילדערט די באַשולדיקטע ווי אַ קרבן פונעם אַלטן רעזשים, האָט עמעצער אַ געשריי געטון אויפן קול:

— דו ביסט אויך נישט בעסער פון איר! וויפל בריליאַנטן באַקומסטו פון איר?

ביים פאַרלאָזן דעם בנין, איז שיר נישט געקומען צו געשלעגן צווישן די צופרידענע און אומצופרידענע מיטן אורטייל:

— אויב פאַרמשפּטן אויף שווערע אַרבעט פאַר אַמאַליקע זינד, דאַרף מען גאַנץ רוסלאַנד פאַרמשפּטן, ווייל ווער האָט דען דאָ נישט געזינדיקט? — זיי רויק, ברודערל, ווער ס'האַט געזינדיקט, וועט טאַקע געמשפּט ווערן און דו דער ערשטער!

אַ צווייטער ווידער, איז אומצופרידן מיטן מילדן אורטייל:

— וואס פארא שווערע ארבעט! זי קען דען ארבעטן, די זשידאָוקע?
וועט נאָר אומזיסט פרעסן רוסיש ברויט. צופיל צערעמאַניעט מען זיך מיט
די זשידעס! אַלע גלייך, טענהן זיי! וואָס איז מיר דער זשיד פאַר אַ גלייכער?
כאַפט ער תיכף אַן אָפּשניט פון אַ צווייטן:

— געפעלט דיר נישט די גלייכקייט, פריץ? נאָכן באַטקאָ פעטלוראָ
האַט זיך דיר פאַרבענקט? צום ווענטל דאַרף מען זיך שטעלן, הינטישער זון!
עפנטלעכע פּראָצעסן זענען אינגיכן געוואָרן אַן אָפטע דערשיינונג און
תמיד אַרויסגערופן דעם זעלבן אינטערעס. פלעגט אונדז אָפט אויסקומען
צו וואַרטן, פאַרגרימירטע אין די גאַרדעראַבעס, אויפן סוף פון די פאַר-
האַנדלונגען, כדי אַנצוהויבן אונדזער פאַרשטעלונג. איין עולם פלעגט פאַר-
לאָזן דעם טעאַטער-זאַל און אַ צווייטער פלעגט אים אָנפילן. דאָס טעאַטער
האַט, אַלזאָ, געאַרבעט, ווי מיר האָבן עס גערופן, אין צוויי סעאַנסן. דער
געוועזענער באַלעבאַס פונעם בנין, וואָס האָט זיך איצט פאַרוואַנדלט אין
אַ פאַרוואַלטער, האָט זיך באַקלאָגט פאַר אונדז:

— איר זעט מיין מזל? ווען איך בין געווען באַלעבאַס איז דאָס טעאַ-
טער געשטאַנען ליידיק. איצט, ווען איך האָב דערפון אַ מכה, איז געקומען
אַן אויסכאַפעניש אויף אים!

תיכף נאָכן גרינדן פון פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, זענען מיר געוואָרן
מיטגלידער פון „וועסעאַראַביס“ ד״ה, פון אַלרוסישן פאַרבאַנד פון קונסט-
אַרבעטער. אַלס אַזעלכע, האָבן מיר באַקומען אַ ספעציעל רעזערווירטן,
באַקוועמען וואַגאָן, אין וועלכן מיר האָבן געמאַכט די ערשטע רייזע אונטער
דעם סאָוועטישן רעזשים פון טשערקאַסי קיין בייעלאָצערקאָוו. אויך דאָס
מאַל, האָבן מיר געלאָזן אַ קראַנקע אין שטאַט, אסתר-רחלס פלימעניצע,
העלע האַלפּערן, וואָס איז פאַרבליבן אין טשערקאַסי אונטער דער השגחה
פון איר חתן, אַ דאָרטיקן איינוווינער.

דאָס פאַרן מיט די באַנען צו יענער צייט, איז נאָך געווען פאַרבונדן
מיט אַ סך געפאַרן. גאַנץ אָפט פלעגן די וועגן באַפאַלן ווערן פון די אומ-
צאָליקע באַנדעס, וואָס האָבן זיך אויסבאהאַלטן אין די דערפער און וועל-
דער. אַמשטאַרקסטן האָט זיך געלאָזט פילן די באַנדע פון באַטקאָ מאַכנאַ,
וואָס פלעגט מיט זייער שוואַרצער אַנאַרכיסטישער פּאָן אַנוואַרפן אַן אימה
אויף די יידן פון יענע מקומות. הגם מען האָט אונדז פאַרן פאַרלאָזן טשער-

קאסי געווארנט וועגן דעם, האבן מיר אבער נישט געוואלט פארלירן די דערלויבעניש ארויסצופארן, בכדי וואס גיכער צו דערשלאגן זיך צו דער גרענעץ. נאכן איבערקומען אזוי פיל סכנות, זענען מיר געווארן פאטאליסטן און געגלייבט, אז „דער רוח וועט אונדז שוין נישט נעמען“.

און מיר זענען בשלום אָנגעקומען קיין לובני. אויפן וואַקזאַל האָט אונדז פייערלעך באַגריסט אַ דעלעגאַציע פונעם „שלום עליכם“-קלוב, וואָס האָט זיך אויך פאַרנומען מיט צוגרייטן אונדזערע פאַרשטעלונגען. דער קלוב וואָס האָט זיך געפונען אין דעם הויז וווּ שלום עליכם האָט געווינט אַלס בחור, האָט געפירט אַ פאַרצווייגטע קולטור-טעטיקייט. להיפוך צו טשערקאַסי, איז לובני שוין געווען אַ לענגערע צייט אונטערן סאָוועטישן רעזשים און דאָס לעבן איז שוין געווען אין אַ געוויסער מאָס סטאַביליזירט, אונדזערע פאַרשטעלונגען, האָבן דערמאָנט די גוטע צייטן פון אַ לודמיר און ראָוונע און ס'איז געווען פאַרויסצוזען אַ לאַנגדויערנדיקער דערפאַלג. האָבן מיר, אַלזאָ, באַשלאָסן נישט צו רירן זיך פון דאַנען ביז מיר וועלן באַקומען אַ דירעקטע מעגלעכקייט אָפּצופאַרן אַהיים.

אין אַ געוויסן טאָג דערוויסן מיר זיך, אַז רודאַלף זאַסלאָוסקי איז געקומען קיין לובני. זאַסלאָוסקי האָט זיך דאָן גערעכנט אַלס דער בעסטער יידישער אַקטיאָר אין רוסלאַנד און אסתר-רחל פלעגט אונדז אָפט דערציילן ממש חידושים וועגן זיין שפילן געוויסע ראָלן און וועגן... זיינע „משוגעתן“ זאַסלאָוסקי האָט גראַד געשפילט צו יענער צייט אין פיראַטין און, הערנדיק, אַז אסתר-רחל געפינט זיך נישט ווייט, איז ער זי געקומען באַזוכן. אין דער אמתן אַבער, ווי מיר האָבן זיך שפעטער דערוויסט, איז ער געקומען זען די טרופע און „אָפרעדן“ פון איר אייניקע אַקטיאָרן... איך בין שוין לאַנג געווען געשפאַנט צו באַגעגענען דעם האַלב-לעגענדאַרן זאַסלאָוסקי און צו זען אים שפילן. צו שפילן איז מיר אים אַבער אויסגעקומען צו זען ערשט אין אייניקע יאָר אַרום אין וואַרשע און ווערן פון אים אַנטוישט. נישט ווייניקער ווי פון דער דעמאָלטדיקער באַקאַנטשאַפט מיט אים אין לובני. אַ נישט-אימפּאַזאַנטע אויסערלעכקייט און האַלטונג; אַ לאַנגער קאַפּ מיט ברייטע סקולעס, גראַבע ליפּן מיט אויסגעשטשירעטע ציינער, הויכע פליצעס מיט אַ הויכער ברוסט פון אַן אַסטמאַטיקער; אַן אָפעקטירטע „דער-הויבנקייט“ פון אַ פּראָווינצער „גאַסטראָלאָר“, מיטן פאַרבויען דעם קאַפּ

אין א זייט, מיט אן איראָנישן ביטול־שמיכל ביים רעדן, מיטן אויסדרוק פון זעלבסטצופרידנקייט און תקיפות. הגם זאסלאָוסקי האָט געשמט אין דער פראָפעסיע אַלס „אינטעליגענטער“ אַקטיאָר, איז זיין גאַנצע אינטע־ליגענץ באַשטאַנען אין רעדן רוסיש און דווקא מיט אַן אַדעסער אַקצענט. ער האָט פאַרבראַכט ביי אונדז אייניקע טעג אין סודען זיך מיט די אַקטיאָרן און איז נעלם געוואָרן אַזוי אומגעריכט ווי ער איז געקומען.

נאָך זיין אַפפּאַרן, זענען די באַציונגען פון די אַקטיאָרן צו אונדז, דער „משפּחה“, געוואָרן ממש אומדערטרעגלעך. מען האָט אונדז באַטראַכט ווי בורזשויען און געדראַט צו קאַנפּיסקירן אונדזערע קאַסטנס מיט זאַכן און זיי „נאַציאָנאַליזירן“, ד״ה, איבערגעבן אין רשות פונעם קאַלעקטיוו. ווען אסתר־רחל האָט זיי געפרוּווט אויפקלערן דעם אַבסורד פון די דאָזיקע טענות, איז דער אַקטיאָר־אַדמיניסטראַטאָר ל. צוגעלאָפן צו איר מיט גע־ביילטע פּויסטן און מיט אַ ווילדן כעס געשריגן:

— אַלץ וואָס איר האָט איז אונדזערס, איר אַלטע עקספּלואַטאַטאָרשע!
אַלץ איז פאַר אונדזער בלוט און פראַצע! איר וועט עס אַפגעבן מיט פראַצענט!

אַזעלכע סצענעס זענען געוואָרן אַן אַפטע דערשיינונג און מיר האָבן געפילט, אַז אויב מיר וועלן נישט אַנטלויפן וואָס גיכער, וועלן מיר אומ־קומען, דאָס מאַל, צוליב אייגענע חברים. מיר האָבן דעריבער באַשלאָסן, צוזאַמען מיט אסתר־רחל און יאַנאַסן, אַפצופאַרן קיין כאַרקאָוו, ווי ס'האָט געווינט דער איידעם פון פעטער ישראל־חיים מיט זיין פאַמיליע. אסתר־רחל האָט דאָס „בסוד“ דערציילט איינעם פון אירע קרובים און צו מאַרגנס האָט שוין די גאַנצע טרופע געוויסט פונעם סוד. מען האָט באַשלאָסן מיט אַלע ערלעכע און נישט ערלעכע מיטלען צו שטערן אונדז דערין. אַ געוויסן אַוונט, ווען מיר האָבן זיך איבערגעטאָן פון איין אַקט צום צווייטן, האָט זיך אין טיר פון אונדזער געמיינזאַמע גאַרדעראַבע באַוויזן דער אַקטיאָר ל. און אויסגעשריגן:

— איר וועט שוין אַמאַל פאַרטיק ווערן, צי ניין?
אויף אסתר־רחלס ענטפער, אַז עס דאַרף נאָך דויערן אַ קלייניקייט. רופט ער זיך אַפּ מיט כעס:

— פון אַלע גאַרנישטן דאַרף מען דאָ אויסשטיין...

דערהערנדיק דאָס, האָב איך נישט לאַנג-געטראַכט און אָן ווערטער אַרויסגעוואָרפן אים פון דער גאַרדעראַבע. אין אַ וויילע אַרום, הער איך שטיוול-טריט איבערן קאָרידאָר און דער אַקטיאָר ג. פירט אַריין צוויי רויט-אַרמייער, וואָס האָבן געהאַלטן שמירה אין טעאָטער און הייסט זיי מאַכן קעגן מיר אַ פּראָטאַקאָל פאַר... „כוליגאַנזום“. די וואָך האָט ביי מיר צוגע-נומען מיין דאָקומענט און געהייסן פאַרענדיקן די פאַרשטעלונג. אין לעצטן אַקט, ווען איך האָב מיך געפונען אויף דער בינע מיט ל. האָט ער געטון אַלץ מעגלעכס, כדי מיך נישט צו לאָזן רעדן: אַריינגעפאַלן אין מיינע ווער-טער, איבערגעהיפערט רעפליקן און מיר ממש געוואָלט פאַרפאַרן אין אַן אויג מיטן פאַראַסאַל, וואָס ער האָט געהאַלטן אין האַנט. איך האָב מיך באַמיט נישט צו רעאַגירן אויף די אַלע שטיק, פאַרקערט, געטון אַלץ מעג-לעכס, דער עולם זאָל דאָס נישט באַמערקן. אין אַ געוויסן מאָמענט, ווען ל. האָט אויסגעכאַפט מיינע אַ פּראָזע, האָב איך שטילערהייט אין שפּאַס אַ זאָג געטאָן צו מיין פאַרטנערין:

— קאַמונע, אַלע גלייך!

דאָס האָט אויפגעכאַפט דער סופּלאָר און, אַהיימיגענדיק, האָב איך שוין געוויסט, אַז איך האָב „באַליידיקט די סאַוועטישע אַרדענונג“ און וועל דערפאַר באַשטראַפט ווערן, ווי אַ קאַנטרעוואָלוציאָנער.

צומאַרגנס, אַרום האַלבן טאַג, קומט אַריין צו אונדז אַ זעלנער און הייסט מיך מיטגיין מיט אים אין „טשעקאַ“. ס'איז געווען קלאָר פאַר אונדז, אַז מער וועל איך שוין פון דאָרט נישט אַרויס. ביים אַריינגאַנג, בין איך געוואָרן באַזוכט און תיכּף נאָך דעם אַריינגעפירט צום אויספאַרשער. ווי איבערראַשט בין איך אַבער געוואָרן, דערווענדיק פאַר זיך דעם זעלבן סטודענט, וואָס פלעגט באַזוכן אונדזערע פאַרשטעלונגען און שרייבן וועגן זיי רעצענזיעס אין דער אַרטיקער רוסישער צייטונג. דער אויספאַרשער הייסט מיך זיצן און ווענדט זיך צו מיר מיט אַ שמיכל:

— איר זענט איבערראַשט מיך צו טרעפן אויף אַזאַ אַמט אַבער אַזוי איז עס, חבר, ביי אונדז. אויס מאַנגל אין אַנטשפרעכנדיקע כוחות, איז מען געצווונגען צו טון ארבעט פאַר צינו, זיין זעלנער, רעדאַקטאָר, אינסטרוק-טאָר און אויספאַרשער צוגלייך. וועלן מיר, אַלזאַ, איבערגיין צום ענין.

דאָ קוקט ער אויף גיך אדורך אייניקע פראַטאַקאַלן, פאַרטראַכט זיך, אַרויסלאַזנדיק וואַלקנס רויך פון זיין פאַפיראַס און רופט זיך ענדלעך אָפּ: — יאָ, דער ענין איז זייער אַ פיינלעכער און אַן ערנסטער... וויסט

איר אין וואָס איר ווערט באַשולדיקט?

איך ענטפער אים, אַז איך פיל מיך אין גאַרנישט זינדיק און ווייס נישט אין וואָס מען קען מיך באַשולדיקן. דערויף דערקלערט מיר דער אויספאַרשער מיט גרויס באַזאַרגונג, אַז איך ווער באַשולדיקט אין כולל־גאַניזם און קאַנטרעוואַלוציע. די באַשולדיקונג איז געמאַכט געוואָרן דורך מיינע אייגענע חברים און זי ווערט אונטערגעשטיצט דורך אייניקע עדות, אויך חברים פון אונדזער קאַלעקטיוו.

נאָך דעם ווי איך שילדער אים גענוי די געשעענישן, וואָס האָבן גורם געווען די באַשולדיקונג, שטעלט ער מיר די פאַלגנדיקע פראַגע:

— זאָגט מיר, איך בעט אייך, וואָס איז די סיבה, וואָס גראַד איר און אייער פרוי זענט אַריינגעפאַלן אין אַזאַ אומחן ביים קאַלעקטיוו? פאַרוואָס איז די באַציונג צו די אַנדערע קרובים פון אַסתר־רחל קאַמינסקי אַ פריינט־לעכע, נאָר איר זענט אַן אויסנאַם?

דערויף ענטפער איך אים מיט אַ קעגנפראַגע:

— איר האָט באַזוכט, חבר, אַלע אונדזערע פאַרשטעלונגען און גע־שריבן וועגן זיי, אמת? — באַקומענדיק אַ באַשטעטיקונג, בין איך ממשיך: — פאַרוואָס האָט איר אין אייערע רעצענזיעס, אַ חוץ אַסתר־רחל קאַ־

מינסקי, קיינעם נישט אויסגעצייכנט, נאָר אונדז ביידן?

— ווייל איר זענט, נאָך דער קאַמינסקאַיאַ, די טאַלענטירסטע און

קולטורעלסטע אַקטיאָרן אין דער טרופע, — איז געווען זיין ענטפער.

— אַט דאָס איז טאַקע די סיבה פון די אַלע צרות, — פאַל איך אים אַריין אין די רייד: — די סיבה איז פשוטע קנאה, דאָס נישט פאַרגינען אונדז דעם דערפאַלג ביים עולם, ביי דער קריטיק און במילא אויך די פאַזיציע אין דער טרופע. זיי וואַלטן וועלן מען זאָל זיך טיילן נישט נאָר מיט די פאַרדינסטן, נישט נאָר מיט אַסתר־רחלס קאַסטיומען און צירונג, נאָר אויך מיט די פעיקייטן, מיט די ראַלן און דערפאַלגן. זייער אומצור־פריינקייט האָט זיך נאָך אַנגעהויבן אין פּוילן ביי אונדזערע ערשטע צו־זאַמענשפּילן, זיי האָבן אָבער נישט געהאַט קיין מוט עס עפנטלעך אַרויס־

צווייזן. מיטן מאַמענט אָבער וואָס מיר געפינען זיך אונטער דער סאָוע-
טישער מאַכט, האָבן זיי זיך אָנגענומען מיט חוצפה און אין רעזולטאַט
דערפון בין איך געוואָרן אָנגעקלאַגט אין כוליאָניזם און קאָנטרעוואַלוציע.
דער אויספאַרשער האָט זיך אויפּמערקזאַם צוגעהערט צו מיינע רייד
און נאָך אַ לאַנגן ישוב־הדעת גענומען עפעס שרייבן אין דריי עקזעמפּלאַרן.
איך אַזוי שווייגנדיק האָט ער אַוועקגעלייגט אייניקע חתימות, דערלאַנגט
מיר דאָס אָנגעשריבענע און געזאַגט:

— אַט זענען דריי „פּראָפּוסקן“, דערלויבענישן אַרויסצופאַרן פון שטאַט
פאַר אייך, אייער פּרוי און ברודער. איר מוזט נאָך היינטיקע נאָכט
פאַרלאָזן די שטאַט און ס'איז בעסער פאַר אייך, אַז קיינער זאָל דערפון
נישט וויסן. אסט־רחל קאַמינסקאַיאַ מוז צייטווייליק פאַרבלייבן אין לובני,
ווייל אַן איר קען די טרופּע נישט עקזיסטירן. דאָס איז דער איינציקער
אויסוועג פון דער פאַרוויקלטער סיטואַציע. אַ גליקליכע רייזע און דערמאַנט
אונדז נישט צום שלעכטן.

מיט די דאָזיקע ווערטער האָט מיך דער אויספאַרשער אָפּגעזעגנט
און איך בין אַהיימגעגאַנגען זיך טיילן מיט דער נייעס. די ידיעה האָט ביידע
פּרויען געטראָפּן ווי אַ דונער. די מאַמע איז צוגעפאַלן צו דער טאַכטער
און ס'איז זי געווען שווער אָפּצורייסן פון איר. דאָס שיידן זיך מיט דער
טאַכטער, וואָס איז געווען אין אַנדערע אומשטענדן, איז געווען איבער אירע
כוחות. מיר רעדן זיך אָפּ צו טרעפּן אין כאַרקאָוו. מען נעמט זיך פּיבער-
דיק פאַקן און זיך גרייטן אין וועג. שטילערהייט פאַרלאָזן מיר ביינאַכט דעם
האַטעל און לאָזן זיך מיט אַ פּור צום באַנהויף.

דער וועג איז אַ לאַנגער און שווערער. דאָס אויסגעדאַרטע פּערדל
קען אונדז קוים דערשלעפּן. גייט דער בעל־עגלה צוזאַמען מיט יאַנאַסן
צופּוס און איך בלייב אויף דער פּור, צוהאַלטן אידאָ. מיר האָבן אָפּגעוויינט
דעם גאַנצן וועג ביז דער באַן, נישט אויסרעדנדיק קיין וואָרט. דאָס שיידן
זיך מיט אסט־רחלען אויף אַן אומבאַשטימטער צייט, ביי אַזעלכע אומנאָר-
מאַלע באַדינגונגען, איז פאַר אונדז אַלע געווען אַ ביז־גאָר שווערע איבער-
לעבונג. פּונדעסטוועגן, האָב איך אין האַרצן געבענטשט דעם מענטשלעכן
אויספאַרשער, וואָס האָט אונדז געראַטעוועט דאָס לעבן.

אין יאָר 1934, שפּילנדיק אין קאַוונע, באַקום איך אַ ווייזט־קאַרטל

פון אן אומבאקאנטן אינזשעניער. ווען ער באווייזט זיך, דערקען איך אין אים תיכף דעם סטודענט פון לובני. אין אן אינטימען שמועס, האט ער מיר גענוי דערציילט די הינטערקוליסן-סודות פון יענער פאסירונג מחמת קריגסצושטאנד איז אונדז פארגעשטאנען טויט-שטראף און אונדזערע חברים האבן געוויסט דערפון...

א צייט נאך דער דאזיקער באגעגעניש, האב איך געראפן איינעם פון די „חברים“ אין בוענאס איירעס, ווהין איך בין געקומען אויף גאסט-שפילן. ער איז געווען האלב-פאראליזירט און דאך אַנטייל גענומען אין מיינע פאָרשטעלונגען. קיינער פון אונדז ביידן האט נישט דערמאָנט דעם פאל אין לובני.

פון דעם אַקטיאָר ל., וואָס איז מיט דער צייט געוואָרן אַדמיניסטראַטאָר אין קוועער מלוכה-טעאָטער, האָב איך אין דער ערשטער העלפט פון די צוואַנציקער יאָרן באַקומען אַן איינלאָדונג צו קומען אַהין אַלס רעזשיסאָר און אַקטיאָר. די איינלאָדונג איז אַנגעקומען אויפן אַדרעס פון אַרטיסטן-פאַראַיין אין וואַרשע. איך האָב געבעטן דעם פאַריינס-סעקרעטאַר צו לאָזן דעם בריוו אָן אַ תשובה.

איך ווער א רוסישער אקטיאָר

אין כאַרקאָוו האָבן מיר פרייער אָפּגעאַטעמט. די באַגעגעניש מיט די נאַענטע מענטשן, מיטן פעטער און זיינע קינדער, האָט אונדז שטאַרק דער־פרייט און באַרויקט. ס'איז געווען פאַר אונדז, אין אַ געוויסער מאָס, אַ פאַרלייכטערונג אין אונדזער בענקשאַפט נאָך דער היים און נאָך אסתר־רחלען. במילא, איז אויך די שטאַט אונדז געוואָרן נאַענט פונעם ערשטן טאָג, להיפוך צו אַנדערע ערטער, וווּ מיר פלעגן זיך לכתחילה פילן פרעמד און עלנט.

די שטאַט אַליין פאַר זיך, איז אויך געווען אַנדערש פון די, וואָס מיר האבן באַזוכט נאָכן פאַרלאָזן אַדעס. זי האָט אונדז פאַרכאַפט מיט איר פאַרנעם, גרויס־שטאַטישער באַוועגונג און שטאַרק־פאַרצווייגטן און פאַר־טיפטן קולטור־לעבן. אַנשטאַט דער עקזאַטיק פון אַדעס, האָבן מיר דא דערפילט אייראַפּעישקייט סיי אינעם אויסערלעכן אויסזען פון דער שטאַט, סיי אין איר גייסטיקן אויסלעבן זיך. די סאָוועטישע אַרדענונג, אונטער וועלכער די שטאַט האָט זיך שוין געפונען אַ געוויסע צייט, האָט באַוויזן צו לייגן איר חותם אויף איר אויסערלעכקייט מיט אירע פּראַוויזאָריש־אויפגע־שמעלטע דענקמעלער, מיט די טראַנספּאַרענטן און אויפשריפטן, מיט די גרויסע בילדער פון די לידערס און אַפילו מיט די נייע נעמען, וואָס זענען געגעבן געוואָרן די גאַסן און פלעצער.

אויך די פרעסע, די רוסישע אַזוי ווי די ייִדישע, איז שוין דערשינען אינעם איינקלאַנג מיטן אַלגעמיינעם רעגירונגס־קורס, האָט זיך דאָס טעאָ־

טער נאך געפונען אויף אַ שייד־וועג, נישט דעצידירט, און געזוכט אַ וועג צו בנייאונג און פון צופאַסן זיך צו די נייע לעבנס פּאָדערונגען. אַ חוץ אייניקע קינסטלערישע רעווי־טעאַטערס פון פּאָליטישער סאַטירע מיט ערשטקלאַסיקע אַרטיסטן און שרייבער, אַ חוץ אַ גלענצנדן אַפּערעטן־טעאַטער פון גרעקאָו מיט דער פּרימאַדאַנע שרה לין, האָבן זיך אין כאַרקאָו צו יענער צייט געפונען צוויי רוסישע דראַמאַטישע טעאַטערס, דער ערשטער, אונטער דער לייטונג פון סיניעלניקאָוו, איינער פון די פּאָפּו־לערסטע און ערנסטע דירעקטאָרן אינעם פּאַרמלחמהדיקן רוסלאַנד, האָט געהאַט אַ גאַנצע ריי טאַלענטירטע אַקטיאָרן מיט באַראָוו, טאַרכאַנאָוו, פּע־טיפּאַ בראַש, דאָרט האָט אויך געצויגן די אויפּמערקזאַמקייט דער יונגער מיכאַיל ראַטאָוו, אַ געשמדטער ייד, וואָס האָט זיך אין די שפּעטערדיקע יאָרן קונה שם־געווען אין האַליווד, אַלס רעזשיסאָר און אַקטיאָר. דער רעפּערטואַר פון סיניעלניקאָווס טעאַטער איז געווען אונטערן צייכן פון דער אַלגעמיינער אומדעצידירטקייט. פּיעסן וואָס זאָלן אַנטשפּרעכן דער אַנטוויקלונג פון די פּאָליטישע געשעענישן און זייער ריטם זענען נאָך נישט געווען און ווען אַפּילו זיי וואָלטן יאָ געווען, וואָלט נישט גרינג אַנגע־קומען די אויסגעפּרוווטע קינסטלער פון נאַטוראַליסטישן טעאַטער זיך צוצופאַסן און אינצולעבן זיך אין זיי. האָט מען אויסגעקליבן פונעם אַלטן רעפּערטואַר די מער רעוואָלוציאַנערע פּיעסן פון גאַרקִי, אַנדרייעוו, גאַגאַל אד"ג און זיי געשפּילט אויפן אַלטן שטייגער אַן עקספּערימענטן און „נאַוואַטאַרישקייט“ און געגעבן אַ מוסטער פון הויכער קלאַס פון אַקטיאָ־רישער קונסט. די איינציקע „סאָוועטישע“ פּיעסע, וואָס זיי האָבן געגעבן, איז געווען לונאַטשאַרסקיס „דער קעניגלעכער ראַזירער“, אָבער אויך זי איז דורכן דעמאָלטדיקן בילדונגס־קאָמיסאַר געשריבן געוואָרן נאָך פאַר דער רעוואָלוציע.

פאַר מיר האָבן סיניעלניקאָווס פאַרשטעלונגען געהאַט אַ גרויסן ווערט און צוצונוגס־כוח אַלס מוסטער פון רייפּע און פאַרטיפּטע אַקטיאָרישער קונסט און פּערפּעקטער טעכניק. איך האָב אין זיי געזען אַ דערגענצונג צו די ידיעות און איינדרוקן וואָס איך האָב באַקומען ביי די מייסטער פון וואַרשעווער „ראָמאַאיטאַשטיש“ טעאַטער און יעדע פאַרשטעלונג, ווי אויך

די רעפעטיציעס וועלכע איך פלעג באזוכן, זענען פאר מיר געווען באלערנ-דיקע לעקציעס.

סיניעלניקאווס טעאטער, איז נאך אלץ געווען א פריוואטע אונטער-נעמונג און איז מיט דער צייט פארוואנדלט געווארן אין א קאאפעראטיוו. דאקעגן, האט שוין כארקאוו געהאט א רעגירונגס-טעאטער, וואס האט זיך טאקע גערופן „דער ערשטער סאוועטישער מלוכה-טעאטער“ און איז אנגע-פירט געווארן פונעם גלענצנדן אקטיאר און רעזשיסאר באריס גלאגאלין, געוועזענער מיטגליד פון אלעקסאנדרינער טעאטער אין פעטערבורג. דער אנסאמבל, א חוץ אייניקע סאלידע עלטערע אקטיארן בראש מיט דער גרוי-סער באראנאווסקאיא, איז באשטאנען פון יונגע, אמביציעזע אידעאליסטן, וואס זענען געווארן מיטגערופן מיט דער רעוואלוציע און האבן אויך גע-שטרעבט צו רעוואלוציאניזירן דאס רוסישע טעאטער. דער אומרויקער, אימפעטפולער גלאגאלין האט אין זיי געפונען א דאנקבארן מאטעריאל און איבערגעגעבענע מיטקעמפער. זייער פארמעסט איז געווען א דרייסטער און געפערלעכער. קיין ספעציעלער נייער רעפערטואר, וואס זאל אויסדריקן דעם גייסט פון דער צייט, איז נישט געווען, האט זיך גלאגאלין באנוצט מיט אלטע, באקאנטע פיעסן, וועלכע ער האט אויף א געהעריקן אופן באארבעט, צוגעפאסט צום אומרויקן, דינאמישן ריטם פונעם דעמאלטדיקן לעבן און זיי איינגעפאסט אין א דרייסטע, אבסטראקטע ראם. פאר פיעסן, וואס האבן געהאט זייער טראדיציע און איינגעפונדעוועטע אויסדרוקס-פארמען, איז דאס איינפלאנצן אין זיי א נייע אידעישע אויסטייטשונג געווען א געפער-לעכער עקספערימענט. יעדער עקספערימענט איז אבער צו יענער צייט געווען געכשרט. האבן טאקע אויסגענוצט די דאזיקע קאניונקטור אן א שיר אזוי-גרעופענע „נאוואטארס“ און כלומרשטע קונסט-רעוואלוציאנערן, וואס האבן געפונען א דעקונג פאר זייער טאלאנטלאזיקייט אין עקסטראוואגאנטע און קארק-ברעכערישע „שטעלונגען“, וואס זיי האבן באמבאסטיש גערופן „רעוואלוציאנער טעאטער“. אפילו אזא גרויסער רעזשיסאר ווי מייערכאלד האט געוואלט באפרייען דאס טעאטער פון זיין הויפט-עלעמענט, דעם אק-טיאר, און פארוואנדלען אים אין א מאריאנטע אן הארץ, אן געדאנקען, אן ווילן, וואס זאל זיך באוועגן אויפן באפעל פון זיין מאגישן שטעקעלע. נאך פאר דער מלחמה האט גארדאן קרעג געחלומט וועגן אמתע מאריאנעטן

אין טעאטער און ס'פלעגט דערגיין צו שאַרפע וויכוחים צווישן אים און סטאַניסלאָוסקין, פון וועלכע סטאַניסלאָוסקיס שיטה איז אַרויס די זיגע-
 רין. מייערבאָלד, דאַקעגן, איז אַן וויכוחים, נאָר מיט מעשים אַרויס קעגן
 זיין לערער און האָט אין די ערשטע יאָרן פון דער רעוואָלוציע, ווען דאָס
 אַלטע איז געוואָרן געשטורעמט און דאָס נייע אימפעטפול געפורעמט, פאַר-
 כאַפט דעם צושויער מיט דער געוואַגטקייט און עקסצענטרישקייט פון זיין
 ברויזנדע פאַנטאַזיע און געוואָרן דער ראש פון פאַרמאַליזם אין טעאטער.

וואָס מייערבאָלד, איינער פון סטאַניסלאָוסקיס בעסטע תלמידים, איז
 געווען אימשטאַנד אויפצוטון אַ דאַנק זיין גרויסן טאַלאַנט, ערודיציע און
 קולטור, האָבן נישט געקענט אויפטון די טאַלאַנטלאָזע רעזשיסאָרן, וואָס
 האָבן זיך געמערט ווי שוואַמען נאָך אַ רעגן. ס'האָט גענומען יאָרן, ביז
 דאָס טעאטער אין רוסלאַנד האָט זיך אָפגעטרייסלט פון די טאַלאַנטלאָזע
 „נאַוואַטאַרס“, וואָס האָבן פאַרפלייצט אירע בינעס אין נאַמען פון די פאַר-
 שידנסטע „איזמען“ און זיך געשטעלט מיטן פנים צום רעאַליזם, רעהאַבי-
 ליטירנדיק סטאַניסלאָוסקיס שיטה. דער מענטש אין טעאטער איז געוואָרן
 רעהאַביליטירט און דער שעפערישער אַקטיאָר, איז ווידער געוואָרן זיין
 הויפט-עלעמענט.

גלאַגאַלין האָט, אַ דאַנק זיין גרויסער אַריענטאַציע-פּעיקייט, דערפילט
 די אומרויקייט פון דער צייט, די באַדערפעניש אַנטקעגנצוקומען איר מיט
 אַ ניי וואָרט און אויף אַ נייעם אופן. ער האָט אָבער נישט מוותר געווען
 אויך סטאַניסלאָוסקיס לערע און געזוכט וועגן און אופנים איינצופאַסן זי אין
 נייע ראַמען, וואָס זאָלן זיין ברייטער פון די ענגע ד׳-אַמות פונעם סצענישן
 קאַסטן. נישט די סצענישע ראַם, נאָר דער מענטש איז וויכטיק, דאַרף
 מען אים נישט מאַכן קיין באַגרעניצונגען און צוימען. קען ער נישט גיין
 אין דער טיף, זאָל ער גיין אין דער הויך, פאַרקערט, זאָל ער קלעטערן
 צו די הימלען און פון דאָרט לאָזן הערן דאָס מענטשלעכע וואָרט. וואָס
 העכער צו די הימלען, אַלץ ווירקזאַמער און הילכיקער איז דאָס וואָרט. אויף
 די דאָזיקע יסודות האָט ער טאַקע געבויט זיין טעאטער: אַלע מיטלען
 זענען געכשרט. אַלע עקסטראַוואַגאַנצען זענען באַרעכטיקט, אויב זיי קענען
 שטיין אין דינסט ביים אַקטיאָר און אַרויסהעלפן אים צו דערטראַגן דאָס

מענטשלעכע וואָרט צו די פאַרבאַרגנסטע נשמה-טיפּענישן פון זיין מיט-
מענטש, דעם צושייער.

נאָך יעדער פאַרשטעלונג, פּלעגט זיך הייבן דער פאַרהאַנג און גלאַ-
גאַלין מיט זיין גאַנצער טרופּע פּלעגן אַרויסגיין אויף דעם פּראָסצעניום
און צוזאַמען מיטן עולם אַרומרעדן די פאַרשטעלונג און די פאַרשידענע
פּראָבלעמען אין שייכות מיט איר. די דאָזיקע דיסקוסיעס זענען גיך גע-
וואָרן אַזוי פּאַפּולער, אַז מענטשן וואָס האָבן שוין געזען די פאַרשטעלונג,
פּלעגן ספּעציעל קויפּן בילעטן צו די דיסקוסיעס, וועלכע זענען באמת
געווען באַלערנדיק און ניי. אַ באַווייז, אַז דער צושייער איז נישט נאָר
פאַראינטערעסירט צו זען דעם רעזולטאַט פון דער שעפּערישער אַרבעט,
די פאַרשטעלונג, נאָר אויך אַריינבליקן אינעם אַרבעטס-וואַרשטאַט און
זיך באַקענען מיט אירע אַנטוויקלונגס-שטאַפלען און קאַמפּליצירטן שאַ-
פונגס-פּראָצעס. האָט מען טאַקע געשטעלט פּראָגן, דיסקוטירט, אַרגומענ-
טירט און נישט איינמאַל אַריינגעבראַכט אין פאַרלעגנהייט דעם צד, וואָס
אויף דער בינע, גלאַגאַלין פּלעגט זיך באַמערן צו געבן די געוונטשענע
דערקלערונגען, אַקטיאָרן פּלעגן באַגרינדן די אויסטייטשונג פון זייערע
ראַלן, אַפילו דער קינסטלער-דעקאָראַטאָר פּלעגט אויף אַ פּאַפּולערן אופן
אויפּלערן דעם חילוק צווישן קלאַסישע און מאָדערנע פּאַרמען אין פּלאַס-
טישער קונסט און זייער צופּאַסונג צו דער אַדער יענער סצענישער אויפ-
גאַבע. דאָס טעאָטער האָט זיך אַלזאָ פאַרוואַנדלט אין אַ דערציאָונגס-אַקאָ-
דעמיע אין פּולן זין פון וואָרט און האָט נישט איין צושייער באַווויגן
אַרויסצוקומען אין דער פרעסע מיט אַפּהאַנדלונגען וועגן ענינים וואָס זע-
נען באַרירט געוואָרן אין די לויפּנדיקע טעאָטער-דיסקוסיעס.

עס פּלעגט אויך דערגיין בעת די דיסקוסיעס צו סקאַנדאַלן, מחלוקת,
וואָס פּלעגן זיך נישט איינמאַל ענדיקן מיט אינטערווענץ פון דער מיליץ.
גלאַגאַלין פּלעגט אויסקומען צו הערן פאַרווורפּן און אַפילו זידלערייען און
באַליידיקונגען אויף וועלכע ער פּלעגט ענטפּערן מיט טאַקט און ווירדע.
ווען ער האָט אַמאָל געוואָלט באַרויפּן אַ היציקן אַפּאַנענט און אַנגערופּן
אים "הער", האָט אים יענער מיט כּעס געענטפּערט:

— נישטאַ מער קיין הערן ביי אונדז, שוין צייט איר זאָלט עס וויסן!
גלאַגאַלין האָט זיך נישט פאַרלוירן און תּיכּף אויסגעבעסערט:

— „איך מיין „הער“ אין דעם זין, וואָס יעדער איינער איז דער הער איבער זיך אליין“...

בעת מען האָט געשפּילט לאַפּע־דע־וועגאַס „דעם גערטנערס הינט“, פּלעגן פּאַרקומען אַפּטע סקאַנדאַלן צוליב דעם אַנטי־קלעריקאַלן עלעמענט וואָס גלאַגאַלין האָט אַריינגעפירט אין זיין אויפפירונג. אין אַ געוויסן מאַמענט שפּאַצירן ביי אים אַדורך אַ רייע קאַריקאַטור־זירטע גלחים, פון וועלכע איינער האַלט אַ חזיר אין האַנט און פירט מיט אים אַ דיסקוסיע. דער נייער עולם פּלעגט אויפנעמען די דאָזיקע סצענע מיט אַפּלאַדיסמענטן, דאַקעגן די אַנהענגער פון דער קירכע, זענען געווען אויפגעבראַכט אויפן חילול־הקודש און האָבן דאָס אויף פאַרשידענע אופנים דעמאָנסטרירט. בעת איינער פון די דיסקוסיעס האָט עמעצער אַרויפגעשריגן צו גלאַגאַ־לינען, אַז אַנשטאַט דעם חזיר, זאָל בעסער דער גלח נעמען אים אויף די הענט, וועט דער דיאָלאָג צווישן גלח און חזיר זיין איבערצייגנדיקער... ס'האָט זיך אַמאָל דערהערט אַן אויסגעשריי אויף גלאַגאַלינס אַדרעס: „אידיאָט!“ און, ווי מען האָט פאַרזיכערט, איז דאָס געווען ווערטינסקיס שטימע. אגב, איז ווערטינסקי דאָן געווען פאַררעכנט פאַר איינעם פון די גרעסטע שונאים פונעם סאָויעטישן רעזשים און איז טאַקע ביי דער ערש־טער געלעגנהייט אַנטלאָפן פון רוסלאַנד. אויף דער עלטער האָט ער זיך אומגעקערט אַהין ווי אַ בעל־תשובה.

איך האָב ממש אויפגעלעבט אינעם כאַרקאָווער טעאַטער־קעסל וואָס האָט געזיזט מיט זוכענישן, פאַרמעסטן, ירידות און דערגרייכונגען. צום גליק, האָט זיך אויך איינגעשטעלט אַ שריפטלעכער קאַנטאַקט מיט אַסתר־רחלען, וואָס האָט במילא געבעסערט אונדזער שטימונג און געוועקט דעם פאַרלאַנג צו זען און צו לערנען.

אַסתר־רחל האָט זיך שוין געפינען אין פּיראַטין און איר איינציקער באַגער איז געווען וואָס גיכער פאַרלאָזן די טרופע און זיך צונויפטרעפן מיט אונדז. זי האָט געהאַפּט, אַז אַזאַ געלעגנהייט וועט זיך בקרוב מאַכן און די אַקטיאָרן וועלן איבערגיין צו זאַסלאָווסקין און איר געבן פרייע הענט.

נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך אויסגערוט און געקומען צו זיך, האָבן מיר זיך אַנגעהויבן אַרומצוקוקן וועגן אַרבעט. אינעם בנין פון סינעליניקאָוס

טעאטער האָט דריי מאָל אַ וואָך געשפּילט אַ ייִדישע טרופּע אונטערן נאָ-
מען „אונדזער ווינקל“. די טרופּע איז באַשטאַנען פּון אייניקע גוטע אַק-
טיאָרן פּונעם פּאַרמלחמהדיקן טעאטער, ווי וואָלף זילבערבערג מיט זיין
פרוי בעטי דאָלסקאָיאַ, די אַקטריסע פיביך, דער ווילנער קאָמיקער לייב
שריפטזעצער, וויסהאָף מיט דער ליטווינא, באַשינא ווי אויך אייניקע פּענ-
קע יונגע אַקטיאָרן מיט דעם שפּעטערדיקן הבימה־אַקטיאָר און רעזשי-
טאָר פּרידלאַנד. אברהם לעווינסאָן, מיין חבר פּון דער וואַרשעווער „הבימה
העברית“ איז געווען ליטעראַרישער לייטער און איבערזעצער. די אַנפּיי-
רערשאַפט איז געלעגן אין די הענט פּון צוויי נישט־געניטע און נישט־
פּעיקע נייע אַקטיאָרן, מ. ראַפּאלסקי און שטוטשקאָ. מיר האָבן באַלד נאָך
אונדזער אַנקומען קיין כאַרקאָוו באַזוכט דעם „אונדזער ווינקל“, האָט מיך
אַבער די אַפּעקטירטע האַלטונג פּון די צוויי אַנפּירער אַפּגעשטויסן פּון
דעם טעאטער, הגם זילבערבערג און די אַנדערע פּאַרמלחמהדיקע אַק-
טיאָרן האָבן אונדז אַרויסגעוויזן זייער פּיל אויפּמערקזאַמקייט און צוגע-
רעדט זיך צו אַנגאַזשירן אַהין.

דאָס טעאטער איז געווען אויסגעהאַלטן פּון דער רעגירונג און דער
געהאַלט פּון די אַקטיאָרן איז געווען נישט קלענער פּון דעם וואָס די רוי-
סישע אַקטיאָרן האָבן באַקומען. אמת, פּונעם געהאַלט אַליין האָט מען ביים
כסדר שטייגנדיקן יקות, נישט געקאַנט לעבן, אָבער די מיטגלידער פּון
פּראַפּעסיאָנעלע פּאַריינען האָבן באַקומען ספּעציעלע קאַרטן פאַר שפּייז,
מילבושים און אַנדערע זאַכן, וואָס עס האָט דערמעגלעכט מיט שוועריקייט
דורכצושטופּן די צייט. די אַקטיאָרן האָבן אויך געזוכט זייטיקע פּאַר-
דינסטן, די אַזוי גערופּענע „כאַלטורעס“ ד״ה ספּאַראַדישע אויפּטריטן ביי
די פּאַרשידנסטע געלעגנהייטן און די דאָזיקע „כאַלטורעס“ זענען טאַקע
געווען דער אייגנטלעכער מקור פּון פרנסה. אַן אַקטיאָר מיט אַ „נאַמען“
איז געווען צופּרידן ווען דער רעזשיסער האָט אים נישט פּאַרנומען אין
אַ פּיעסע און ער האָט געקאַנט די פּרייע אַוונטן אויסנוצן פאַר זיך. נישט
אינמאַל, פּלעגט אַ פּאַפּולערער אַקטיאָר האָבן אייניקע אויפּטריטן דעם
ועלבן אַוונט און אין איילעניש אַפּכאַפּן זיין פּראַגראַם, כדי צו לויפּן צו
דער צווייטער „כאַלטורע“. דער אַקטיאָר האָט זיך אַזוי אַרום פּאַרוואַנדלט
אין אַ בעל־מלאכה, אַ פּרנסה־זוכער און במילא פּאַרנאַכלעסיקט זיין נאָר-

מאלע טעאטער-טעטיקייט און באטראכט זי ווי אן איבעריקן באלאסט. די יידישע אקטיארן האבן נישט געהאט די גרויסע כאלטורע-מעגלעכקייטן ווי זייערע רוסישע חברים. דעריבער איז זייער מאטעריעלע לאגע געווען ביז גאר קלאגעדיק, סיידן דער אקטיאר האט אויסגעהאלטן א פאמיליע, האט ער פאר יעדן מיטגליד באקומען א באזונדערע שפייז-קארטע און דאס האט אים טיילווייז געהאלפן.

מיטן אַנקומען אין „אונדזער ווינקל“, האבן מיר באקומען צוויי געהאלטן און א ספעציעלן צוגאב וואס פלעגט ווערן צוגעטיילט פאר שוואַנגערע פרויען. במילא, איז אונדזער מצב געווען נישט פון די ערגסטע. סיי ווי האב איך באטראכט אונדזער אַנקומען אין טעאטער פאר צייטוויי-ליק, ד"ה ביז אסתר-רחל וועט אַנקומען און מיר וועלן קאַנען ווייטער פאַרן צו דער גרענעץ. צו יענער צייט איז געווען טעטיק אַן אַמט אונטערן נאַמען „פלענביעזש“, וואָס פאַרלייכטערט געפאַנגענע און פליטים דאָס אומקערן אין זייערע היימען. מיר האָבן זיך פאַררעגיסטרירט אַלס פּוילישע בירגער און באַקומען אַ צוזאַג עוואַקוירט צו ווערן אויף אַן אַפּיציעלן אופן און ביי דער ערשטער געלעגנהייט, צוליב דער אַנטוויקלונג פון די געשעענישן אויף די פּראַנטן, איז אָבער די טעטיקייט פון „פלענביעזש“ געוואָרן שטאַרק באַגרענעצט און מיר האָבן זיך אויף להבא באַנוצט מיט די לעגטימאַציעס.

די אַרבעט אין „אונדזער ווינקל“ איז געווען אַ המשך פון דעם אַזוי-גערופענעם „בעסערן“ אַלטן ייִדישן טעאטער, הגם די אַנפירער האָבן קאָקעטירט מיט נייע לאַזונגען און שיינע הבטחות פאַר דער צוקונפּט. דער „אונדזער ווינקל“ האָט אָבער קיינמאַל נישט פאַרווירקלעכט די דאָזיקע הבטחות. די בעסערע אַקטיאָרן, ווי זילבערבערג, שריפטזעצער זענען אָפּ-געפאַרן קיין אויסלאַנד און ראפּאלסקי איז מיט דער צייט געוואָרן אַנפירער פון מינסקער מלוכהשן טעאטער.

צו מייך דעביוט, איז מיר אויסגעקומען צו שפילן שלמהקען אין „גאט פון נקמה“. דער רעזשיסער זילבערבערג האָט געפירט די רעפּעטיציעס אויפן גוט-באַקאַנטן שטייגער פון „סטאַראַ יעוורעיסקי“, ווי די אַקטיאָרן האָבן גערופן דאָס אַלטע ייִדישע טעאטער. די רעזשי האָט זיך באַגרענעצט מיט אַנווייזן די אַנטיילנעמער זייערע ערטער אויף דער בינע, געבנדיק די

„הויפטראָליסטן“ פרייע הענט אין „זייערע סצענעס“. צוליב די דאָזיקע „סצענעס“ בין איך געווען אַן עדות פון טראַגיקאַמישע סכסוכים צווישן די צוויי אַקטריסעס וואָס האָבן געשפּילט די ראָלן פון מאַנקע און הינדל. אין איינע פון די סצענעס, ווען זיי געפינען זיך ביידע אויף דער בינע. האָט יעדע פון זיי געטענהט, אַז די סצענע איז „אירע“ און די צווייטע מוז זיך ציפּאַסן צו איר. ס'האָבן נישט געהאַלפּן די בקשות פון רעזשיסער, די אינ-טערווענץ פון די קינסטלערישע אַנפירער, קיינע פון זיי האָט נישט מסכים געווען „אונטערצושפּילן“ דער צווייטער. אפילו בעת דער פּאַרשטעלונג פלעגט פּאַרקומען אַ דאַפּלטע שפּיל אויף דער בינע; איינע אויפן קול פּאַרן עולם און די צווייטע, שטילערהייט צווישן די אַקטריסעס, וואָס איז געווען דורכגעפּלאַכטן מיט רוסישע פּראָזן, מיט וועלכע די אַקטריסעס האָבן זיך קעגנזייטיק מכבד געווען. מיין פּערסאָנאַזש, וואָס האָט זיך אויך באַטייליקט אין דער דאָזיקער „סצענע“, איז אינגאַנצן נישט גענומען געוואָרן אין אַכט. גלייך ווי איך וואַלט אין איר נישט אַנטיילגענומען...

איך האָב באַשלאָסן צו שפּילן אין „אונדזער ווינקל“ אַזוי לאַנג ווי „גאַט פון נקמה“ וועט גיין און דערנאָך צו פּאַרלאָזן דאָס טעאָטער, בפרט. אַז דער קוויז, דעם פּעטערס איידעם, האָט מיך צוגערעדט דערצו און צו-געזאָגט צו באַרגן געלט אַזוי לאַנג ווי מיר וועלן זיך נייטיקן.

צום גליק איז די הילף געקומען גאַר פון אַן אַנדערער זייט, טאַקע פון גלאגאלינס רוסישן טעאָטער.

צו יענער צייט האָט זיך גלאגאלין געגרייט אויפצופירן אין זיין טעאָ-טער די אַלטע פּיעסע פון טשיריקאָוו „די יידן“, אָבער אויף אַ גאַנץ נייעם אופן. די פּיעסע, וואָס האָט בשעתה געדינט אַלס שאַרפּער פּראָטעסט קעגן די יידישע פּאַגראַמען, האָט אויך איצט נישט פּאַרלוירן איר אַקטועליקייט. יידיש לעבן אין אוקראַינע, אונטער דער הערשאַפט פון די פּאַרשידענע באַטקאַס, איז געווען הפּקר און ס'פלעגן כּסדר דערגיין ידיעות וועגן דער אומברחמנותדיקער ליקוידאַציע פון די פּאַגראַמטיקעס דורך דער סאַ-וועטישער מאַכט. אין כאַרקאָוו, וואָס איז געווען פול מיט שפּיאַנען, דע-ניקינס מענטשן און אַנדערע ווייסגוואַרדייאישע גרופן, איז דאָס יידישע לעבן געווען זיכער, אויף וויפל ס'איז געווען זיכער די סטאַביליקייט פון

דער רעגירונג. די כסדרדיקע קאמפן אויף די אינערלעכע פראנטן האט פונדעסטוועגן באומרויקט און גערופן צו וואכזאמקייט.

דער אויסוואל, אלזא, צו שטעלן „די יידן“, איז געווען ביז גאר אקטועל און קאנסטרוקטיוו און וואלט געקאנט דינען אלס גלענצענדע אנטוואר פארגאם פראפאגאנדע. איז געווען וויכטיק, קודם-כל, צו פאראינטערעסירן די ברייטע פאלקסמאסן מיט דער דאזיקער אלטער און נישט-פאפולערער פאר זיי פיעסע און דערלאנגען זי אין אזא פארעם, אז עס זאל אַנקלאַכן אין זייערע הערצער און אויפטרייסלען דאס געוויסן. פאר דער מלהמה פלעגן „די יידן“ נישט אדרעסירט ווערן צום געהעריקן אפנעמער, נישט צום פשוטן פאלק וואס איז געווען דער אויספיר-אינסטרומענט אין די הענט פון די פארגאם-העצער און האבן זיך אין אזא אויפקלערונג גענייטיקט. צו די פארשטעלונגען פון „די יידן“ פלעגן קומען טאקע יידן אליין און די טייל פון דער דעמאקראטישער רוסישער אינטעליגענץ, וואס האט זיך אין אַנטי פארגאם-פראפאגאנדע נישט גענויטיקט. ס'איז, אלזא, געווען א געשריי אין דער מדבר, וואס האט דעם געהעריקן אפּקלאַנג נישט באקומען.

גלאגאלין האט זיך פארמאסטן דעם דאזיקן אפּקלאַנג אַרויסצורופן און דאס האט זיך אים, אין אַ געוויסער מאָס, איינגעגעבן. ער האט גוט געקענט זיין אלטן עולם, דעם געוועזענעם באַזוכער פון די צארישע טעאַטערס און זיין נייעם באַזוכער, אַרבעטער און פויערים, וואס האבן ביי דער זייט פון דער אינטעליגענץ אַנגעפילט דאָס טעאַטער. ס'האט זיך, אלזא, גענייטיקט מיט איינער און דער זעלבער פיעסע צו פאראינטערעסירן אַ געמישטן עולם און יעדער גרופע באַזונדער אַנטקעגנצוקומען מיט אַנטי-שפרעכנדיקע אַרגומענטן. אזא סינטעז איז נישט געווען פון די לייכטע אויפגאבעס, אבער גלאגאלין האט זיך קלוג, אינטעליגענט און דרייסט אַן עצה געגעבן.

פארן אינטעלעקטועלן עולם האט ער געשאפן אַ ביז גאר אינטע-רעסאָנטע סצענישע קאנסטרוקציע, וואס פארכאפט מיט איר פארנעם, דערפינדערישקייט און רייכקייט פון שפיל-פלענער און פלאַכן. ער האט געגעבן נישט בלויז דאָס צימער פון דעם יידישן זייגערמאכער, נאר די אַנציע גאָס מיט די שכנים, מיט דער זייגערמאכעריי, מיטן יידנס דירה

מיט אלע צימערן באזונדער, דורכגענג און אריינגענג. ער האט אלזא ארויסגעפירט דעם קאנפליקט און די אקציע פון די גרענעצן פון א יחיד און זיי פארברייטערט צו א לעבנסרוים פון א קאלעקטיוו, פון א מאסע. במילא האט ער באפרייט די האנדלונג פון איר ביז איצטיקן כאראקטער פון א פאמיליען-דראמע און זי אנטוויקלט אין אן אלגעמיין מענטשלעכן און דער עיקר אין א קריסטלעכן פראבלעם. מיטן דאזיקן קריסטלעכן מאמענט, האט ער אויך גלייכצייטיק אפעלירט צום פאלקס-מענטש, צו דער מאסע, און טאקע געפונען דערמיט דעם געהעריקן אפקלאנג.

אט הייבט זיך אן דער פראלאג מיט א סצעניש קאפיטל פונעם נייעם טעסטאמענט. יעזוס גייט א מידער אונטער דער לאסט פון א ריזיקן קרייץ, באגעגנט די סאמאריטאנערין און בעט ביי איר א טרונק וואסער. נאך א קורצן דיאלאג וועגן מענטשן-ליבע, געבויט אויף ציטאטן פונעם נייעם טעסטאמענט, הייבט זיך אן די אייגנטלעכע אקציע פון דער פיעסע. יע זוס ווערט אריינגעפירט אין איר ווי א מיטבאטייליקטער און ווערט איר הויפט-נערוו, איר געוויסן, וואס וואכט איבער די מענטשן, פארהיט זיי פון סכנה און פאלט אין זייער נאמען. גלייך ווי ס'וואלט זיך נעכטן אפ-געשפילט, שטייט מיר פאר די אויגן די סצענע, ווי די פאגראמטשיקעס זוכן ביים קריסט דעם קרייץ, געפינען אים און דערהרגענען אים. נאך געשיקטע ליכט-ענדערונגען, ווייזט זיך אויס, אז יעזוס ליגט א דערהר-געטער אויף דער ערד... ס'איז אלזא געווען א פארשטעלונג, וואס האט גערעדט גלייכצייטיק צום פראסטן מענטשן און צום אינטעליגענט און קעגן אלע דערווארטונגען, האט זי זיך גאר א לאנגע צייט געהאלטן אויפן אפיש, אפציענדיק עולם אפילו פון דער אפערטע און רעווי-טעאטערס.

אין דער דאזיקער פיעסע איז פאראן אן עפיזאדן-ראל פון א פוילישן פריץ, וואס קומט צום יידישן זייערמאכער, זיין אלטן באקאנטן, נאך א גמילת-חסד. לכתחילה רעדט דער פריץ איבערגעטריבן זיס און קלאפט אים היימיש אויף דער פלייצע, ווי זיינס גלייכן. ווען אבער ער באקומט נישט פונעם יידן דאס פארלאנגטע געלט, ווערט ער מיטאמאל פארענ-דערט, מלא רציחה, פארגעסט אין די העפלעכע מאניערן און פארלאזט די זייערמאכעריי, זידלענדיק אלע יידן פאר זייער חוצפה.

דארף זיך גלאגאלינען פארגלוסטן, אז דער דאזיקער פריץ זאל רעדן זיין ראָלע אין אַ ריינעם פויליש און ער הייסט זיך אויסזוכן אַן אַנטשפּרעכנדיקן אַקטיאַר. דערוויסנדיק זיך וועגן דעם, האָב איך מיך צוגעשטעלט צו דער נאָענטסטער רעפּעטיציע און פּאַרגעלייגט מיין קאַנ-דידאַטור. גלאגאלין האָט מיר אויפגעקלערט דעם אופן פון זיין אויפפיר-רונג, דעם כאַראַקטער פון מיין ראָל און געהייסן מיך אויף מאַרגן איי-בערזעצן איר טעקסט אויף פויליש. צומאָרגנס, נאָכן אַפּרעפּעטירן מיין סצענע, דערקלערט מיר גלאגאלין, אז ער וויל זי פאַרברייטערן און ער גיט מיר פרייע הענט צו דערגאַנצן דעם טעקסט מיט אייגענע ווער-טער און כאַראַקטעריסטישע אויסדרוקן, וואָס זאלן זיך אַהין אַריינפאַסן. איך האָב אלזאָ באַקומען אַ קאַנטראַקט אין רוסישן טעאַטער אַדאַנק מיין פוילישער שפּראַך.

איך האָב די פרעמיערע פאַרבראַכט ווי אין פיבער, אַפילו אימפּראַ-וויזירט אייניקע אויסדרוקן און באַוועגונגען וואָס זענען מיר בעת די רע-פּעטיציעס נישט איינגעפאַלן און ביים פאַרלאַזן די בינע, וואַרף איך אַ לעצטן בליק אויף דעם פאַרהאַסטן יידן און ס'רייסט זיך ביי מיר אַרויס ווי פון צווישן די ציינער: „פּשיאַ קרעוו...“ אַ דונער פון אַפּלאַדיסמענטן האָט באַגלייט מיין אַפּגיין און גלאַגאלין האָט הינטער די קוליסן אַרומ-געכאַפט מיך קושן און באַגריסט צום דערפּאַלג. דער דאָזיקער צופּעלי-קער „פּשיאַ קרעוו“ איז געוואָרן אַ שם-דבר אין כאַרקאָוו און מען פּלעגט אים אַפט הערן אין די גאַסן און עפּנטלעכע ערטער. דער עולם, אַזוי ווי די קריטיק, האָט זייער וואַרעם אויפגענומען די פּיעסע און די אויפפיר-רונג און בעיקר זיך אַפּגעשטעלט אויפן עפּיזאָד פון פוילישן פּריץ.

צו דער נייער פּיעסע, וואָס גלאַגאלין איז צוגעטראָטן רעפּעטירן מעטערלינקס „נס פּונעם הייליקן אַנטאַניוס“, האָב איך באַקומען די פאַר-אַנטוואַרטלעכע ראָל פון אַבאַט און זי אַנגעהויבן צו רעפּעטירן אין רוסיש. מיטן אַנקומען אין רוסישן טעאַטער, איז אויך אונדזער מאַטעריעלער מצב געוואָרן אַ בעסערער. מיין געהאַלט איז נישט געווען קיין חודשדיקער, נאָר פּונעם אַוונט, און אַזוי ווי די פּיעסע איז געאַנגען אַ לענגערע צייט האָב איך, פאַר יענע פאַרהעלטענישן, גאָר גוט פאַרדינט. פון אַסתר-רחלען פּלעגן מיר באַקומען גאַנץ אַפטע בריוו. זי האָט

שוין פארלאזט די טרופע אין פיראטין און געפינט זיך אויף גאסטראלן אין פאלטאווע. מיט איר זענען מיטגעפארן אירע קרובים און ס'איז אויך צוגעקומען העלע האלפערן נאָכן איבערקומען דעם טיפוס. איר חתן איז צייטווייליק פארבליבן אין טשערקאסי און ווען מיר וועלן זיך דערנעבן טערן צו דער פוילישער גרענעץ, וועט ער צוקומען צו אונדז און מיר וועלן באַקומען אַ נייעם מיטגליד אין דער משפּחה.

דאָס לעבן איז זיך געגאַנגען פאַראויס אָן באַזונדערע אויפטרייס-לונגען. אמת, פון די פראַנטן פלעגן דערגיין ידיעות פון פאַרביטערטע שלאַכטן. גאַנצע געגנטן פלעגן איבערגיין פון האַנט צו האַנט, אָבער דאָס איז שוין באַטראַכט געוואָרן ווי אַ נאַרמאַלע דערשיינונג און די פּערזענ-לעכע דאגות פון די כאַרקאַווער תושבים האָבן איבערגעווויגן די זאַרגן פאַרן אויסגאַנג פונעם בירגערקריג.

מיר איז צום ערשטן מאל אויסגעקומען בייצוווינען אַן ערשטע מאַי-דעמאָנסטראַציע ביים סאַוועטישן רעזשים און זי האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם מיט איר זאָרגפעליקער צוגרייטונג, פאַרנעם, דיסציפּלין און פאַרבי-קייט. די שטאַט האָט זיך געטונקען אין אַ ים פון רויטע פענער און גירלאַנדן. טראַנספאַרענטן מיט לאַזונגען אין אַלע שפּראַכן, מיט ייִדיש בתּוכם, גרוי-סע בילדער פון די סאַוועטישע פירער האָבן דעקאָרירט די מויערן פון די הייזער. פון אַלע זייטן האָבן זיך דערטראָגן קלאַנגען פון די מיליטע-רישע אַרקעסטערס, וואָס זענען געגאַנגען פאַראויס פאַר זייערע אָפטיי-לונגען. ס'האָבן מאַרשירט לאַנגע רייען פאַראיינס-מיטגלידער, פויערים פון די אַרומיקע דערפער און מיליטערלייט פון פאַרשידענע פאַרמאַציעס. אַ באַזונדער אויפּמערקזאַמקייט האָבן געצויגן די אינטערנאַציאָנאַלע באַ-טאַליאַנען מיט טראַנספאַרענטן אין דייַטש, אונגאַריש, טשעכיש. די דאָזיקע באַטאַליאַנען זענען געווען פאַרמירט פון געפאַנגענע פון די געוועזענע קייזערלעך-קעניגלעכע אַרמיען, וואָס האָבן זיך איברגעגעבן צו די רוסן און איצט צוגעשטאַנען צו די סאַוועטן. זיי זענען נאָך געווען געקליידט אין זייערע אַמאַליקע מיליטערישע אַניפּאַרמען, נאָר אַנשטאַט די פאַגאַ-נעס און אַנדערע אָפּצייכענונגען, האָבן זיי געטראָגן אַרום די אַרעמס רויטע בענדער. אַ טייל פון זיי, בעיקר די אונגאַרן, האָבן מאַרשירט מונ-טער, מיט פריילעכע פנימער, מיט אַ מיליטערישן טראַט, אַנדערע דאָקעגן,

בעיקר אפיצירן, זענען געגאנגען גלייכגילטיק, אדער מיט א געקינצלטן שמיכל. איך געדענק דאס בלאסע פנים פון א דייטשן אפיציר מיט א ?דיישן אויסזען, וואס האט געקוקט פאר זיך מיט א מערקווירדיקע בענק-שאפט, גלייך ווי ער וואלט זיך באקלאגט: „וואס וויל מען פון מיר, פאר-וואס לאזט מען מיך נישט אהיים צו מיין ווייב און קינדער“... די אויגן פון דעם דאזיקן אפיציר האבן מיך א לאנגע צייט פארפאלגט, איך האב אין זיי ארויסגעפילט עפעס קרובה'שעס... מען האט געוויס פון מיינע אויגן געקענט ארויסלייענען די זעלבע פראגע און דעם זעלביקן פאר-לאנג: „וואס טו איך דא, פארוואס פאר איך נישט אהיים“...?

קורץ נאכדעם האט זיך באוויזן אין כארקאווער „שטערן“ ווי אויך אין די יידישע צייטונגען פון אנדערע שטעט, א מעלדונג, אז דער קיזעווער מלוכה-טעאטער לאדט איין אסתר-רחל און אידא קאמינסקי, רודאלף זאס-לאווסקי און זיגמונט טורקאוו תיכף צו קומען קיין קיזעווער אלס מיטגלידער פונעם דאזיקן טעאטער. און אט גאר אומגעריכט קומט צו פארן א שליח פון אסתר-רחלען אונדז צו נעמען קיין פאלטאווע, פון וואנען מיר דארפן צוזאמען פארן קיין קיזעווער.

הגם ס'איז מיר שווער געווען צו פארלאזן דאס רוסישע טעאטער, וואס האט מיך אזוי פריינטלעך אויפגענומען, איז אבער דער פארלאנג צו זיין מיט אסתר-רחלען, בפרט ווען אידא דארף ווערן מוטער, געווען שטארקער. איך האב געמאלדן גלאגאלינען, אז איך וועל אפשפילן מיין ראל אין „די יידן“ כל-זמן די פיעסע וועט געשפילט ווערן און פאר מיין נייער ראל זאל ער צוגרייטן א צווייטן. גלאגאלינען זענען געווען באקאנט מיינע פאמיליען-פארהעלטענישן און די אומנארמאלע סיטואציע אין וועל-כער מיר געפינען זיך, האט ער מיך, הגם נישט גערן, באפרייט פון קאנ-טראקט, צוגעבנדיק אז ער האפט מיך ווידער צו טרעפן אין אויסלאנד.

דאס שיידן זיך מיטן פעטער און זיין פאמיליע איז געווען גאר שווער און ווייטיקדיק. באזונדערס שווער איז געווען דאס שיידן זיך מיט יאנאסן, וועלכער האט באשלאסן נישט צו פארן קיין קיזעווער און צו פאר-בלייבן אויפן ארט מיט די קרובים.

דאס פערטל יאר אין כארקאוו איז געווען פאר מיר א גייסטיקער

אָפרו און אַ באַפרידיקונג פאר די שווער-פאַרבראַכטע חדשים ביזן אַנ-
 קומען אַהין. ס'איז אויך גלייכצייטיק געווען פאַר מיר אַ טעאטער-שול
 ביי נאַרמאַלע אַרבעטס-באַדינגונגען פון אַ גוטן רוסישן טעאטער און אַן
 אַריינפיר אין דער קאַמפליצירטער רעזשי-קונסט, וואָס איך האָב גע-
 לערנט ביי דער זייט פון אַזאַ טאַלאַנטירטן קינסטלער ווי באַריס סער-
 געיטש גלאגאַלין.

אין קיזעווער יידישן מלוכה־טעאטער

אויפן וועג קיין קיזעווער האָבן מיר פאַרבראַכט אַ קורצע צייט אין דער שיינער גאַרטן־שטאָט פּאַלטאַווע ביז אסתר־רחל האָט געענדיקט דאָרט אירע גאַסטראָלן. די טרופע מיט וועלכער זי האָט געשפּילט איז געווען פונעם טיפּ „געמישטע“, ד״ה באַשטאַנען פון אַקטיאָרן פּאַבלייט, וואָס האָבן געשפּילט דראַמע, אַפּערעטע, רעווי, אַפּהענגיק פונעם גאַסטראָליאָר, וואָס איז צו זיי געקומען. איך האָב דאָרט באַקענט אַן אינטערעסאַנטן כאַראַקט־טער־אַקטיאָר ליכטנשטיין, דאָס גוטע אַפּערעטן־פּאַרל ברייטמאַן־קאַניעווי־סקאַ, די צוקערס און מאַקס בריין. איך האָב אויך באַגעגנט אין פּאַלטאַווע אַן אַלטע באַקאַנטע פון וואַרשע, די אַמאָליקע באַרימטע פּרימאַדאַנע פון דער פּוילישער אַפּערעטע, וויקטאָריאַ קאוועצקאַ, וואָס האָט דאָרט גאַסט־ראַלירט מיט אַ רוסישער טרופע. נישט געקוקט אויף איר עלטער, האָט נאָך איר שטימע געקלונגען פּריש און יונג און ס'איז געווען אַ פּאַרדרוס, וואָס אויך איר אויסערלעכקייט האָט זיך נישט באַוויזן צו קאַנסערווירן, אַרויסגייענדיק פון אירס אַ פּאַרשטעלונג, רופט זיך אַפּ אסתר־רחל מיט אַ זיפּץ:

— אַזוי איז עס, קינדער, די נשמה — יונג און דער גוף — אַלט.
 ער האָט עס שלעכט אויסרעזשיסירט, דער רבּונו של עולם...
 אַנקומענדיק קיין קיזעווער האָבן מיר דערהערט אַ שיסעריי אַרום וואַק־זאַל און אַ געוויסע צייט נישט געקאַנט אַריין אין שטאָט. ווי מען האָט איבערגעגעבן, איז עס געווען אַן אויפשטאַנד פון איינער פון די באַנדעס

וואס פלעגט זיך אין יענער צייט אומגעריכט באווייזן און פארשאפן צרות דער באפעלקערונג. ווען דער אויפשטאנד איז ליקוידירט געווארן, זענען מיר מיטן באגאזש צוגעפארן צום „אינטימען טעאטער“ אויף קרעשטשאַ-טיק, ווו עס האָט געשפילט דאָס יידישע מלוכה-טעאטער און דאָרט געוואָרט ביז מען האָט אונדז פאַרזאָרגט מיט דירות.

דער אַקטיאָר יעקב ליבערט, אסתר-רחלס לאַנגיעריקער מיטשפּי-לער האָט אונדז רעקאָמענדירט אַ דירה ביי אַ רייכן מלבושים-פאַבריקאַנט אַינעם זעלביקן הויז ווו ער האָט געוויינט. דעם שניידערס פאַמיליע איז באַשטאַנען פון דריי פערזאָן און פאַרנומען אַ לוקסוס-דירה פון אַ סך צימערן. האָט ער געבעטן ליבערטן צו רעקאָמענדירן אונדז זיין דירה: ביי צוויי פאַמיליעס איז אַ גרעסערע דירה אין אַ געוויסער מאָס געכשרט, אַחוץ דעם האָט אַ צעטל אויף דער טיר, אַז עס וווינען דאָרט מיטגלידער פון אַ פּראָפּ פאַריין פאַרהיט פון רעוויזיעס און רעקוויזיציעס, פאַר וועל-כע אונדזער באַלעבאַס האָט זיך שטאַרק געשראַקן. נישט געקוקט פון דעסטוועגן אויף דער פּריווילעגירטער לאַגע, אין וועלכער ער האָט זיך אַדאַנק אונדז געפונען, האָט אונדז דער באַלעבאַס צוגעטיילט דאָס קלענ-סטע צימערל פון זיין רחבותדיקער דירה, איבער וועלכן מיך האָבן זיך כמעט נישט געקענט באַוועגן. דערפאַר איז דאָס שמאַלע בעטעלע, וואָס ער האָט פאַר אונדז בייך אַריינגעשטעלט, אנשטאַט אַ מאַטראַץ, געווען הויך אויסגעלייגט מיט קאַסטבאַרע סחורות, וואָס ער האָט אויף אַזאַ אופן „געדעקט“ פאַר די צופעליקע רעוויזיעס.

אַזוי ווי ס'איז אוממעגלעך געווען צו פאַרברענגען אין דעם דאָזיקן צימערל, זענען מיר די פּרייע צייט געזעסן ביי ליבערטן מיט אַ שטאַק העכער, ווו עס האָט אויך געוויינט אסתר-רחל מיט איר פלימעניצע העלע האַלפערן. מיר פלעגן אָבער זעלטן פאַרבלייבן אין דער היים. קינעו איז אַזוי מאַלעריש און האָט פאַרמאַגט אַזוי פיל אינטערעסאַנטע זאַכן צו זען, אַז די פּרייע צייט פון רעפּעטיציעס פלעגן מיר פאַרברענגען אין שפּאַ-צירן און אין באַטראַכטן די שיינקייטן פון דער שטאַט.

אין די פּרייע מאָמענטן האָבן מיר געהאַט אַ מעגלעכקייט צו באַ-זוכן די גרויסע צאָל ערשטקלאַסיקע טעאטערס, מיט וועלכע קינעו האָט געשמט. עס איז דאָרט געווען אַן אַפּערע מיט אַזעלכע כוחות ווי מאַנס-

קאיא, סמירנאו, סאבינאו און דער פענאמענאלער באס סיביריאקאו, א ייד, א געוועזענער משורר ביי א חזן. ער האט מיט זיין שטימע איבער-געשטיגן שאליאפינען, אלס אקטיאר איז ער אבער נישט דערגאנגען צו אים. סיביריאקאו איז געווען דער איינציקער נישט געשמדטער ייד, וואס האט אין די צארישע צייטן באקומען א דערלויבעניש אויפצוטרעטן אין די אימפעראטארישע טעאטערס. אין פינף יאר ארום האב איך זיך בא-קענט מיט אים אין קאוונע און זיך איבערצייגט אין דער ריכטיקייט פון די קלאנגען, וואס זענען געווען פארשפרייט וועגן זיין פארגריחטן רוסיש. אין קיעוו האב איך אים געהערט צוזאמען מיט דער גרויסער קאלארא-טור-זינגערין מאנסקאיא אין „לאקמע“ און פון דעמאלט אן איז מיר מער אזא מעכטיקע באס-שטימע נישט אויסגעקומען צו הערן.

געווען אויך אין קיעוו, א חוץ א דורכשניטלעכע אוקראינישע דרא-מע און א פוילישע סטודיע אונטער דער אנפירונג פון סטאניסלאווא וויסאצקא, צוויי רוסישע טעאטערס פון גאר א הויכער מדרגה. איינער פון סאלאוואוון מיטן גרויסן אקטיאר קונויעצאו, איז טריי געבליבן סטאניסלאווסקיס שיטה און געשפילט אויך זיין רעפערטואר; דער צוויי-טער, אנגעפירט פון מארדזשאוון, האט עקספערימענטירט אין דער ריכטונג פון פארמאליזם. איך האב געהאט די געלעגנהייט צו זען ביי אים א ביז גאר אייגנארטיקע און טעמפעראמענטפולע אקטריסע יורע-ניעווא אין „סאלאמע“ און „פוענטע אוועכונא“ און ס'איז געווען א רחמנות צו זען ווי זי ראנגלט זיך מיט די מאטעמאטישע סכעמעס פון דער בינע פלאך און לאזט זיך נישט באקעמפן פון זיי. זענען טאקע די פארשטע-לונגען געווען עקלעקטיש, הגם פארביק און באמבאסטיש שרייעוודיק.

געווען אויך אן אריגינעלער און גייסטרייכער סאטירישער רעווי-טעאטער אונטערן נאמען „דער קרומער דזשימי“, וואס פלעגט זיך דער-לויבן אויף דרייסטע, פאר יענער צייט, פאליטישע קיביצערייען און אנדייטונגען. עס פלעגט אבער געמאכט ווערן אזוי טאלאנטירט און באחנט, אז די סאוועטישע באאמטע און מיליטערהייט פלעגן עס אויפנעמען מיט גוטמוטיקן געלעכטער און מאסנווייז באזוכן דאס טעאטער. דער הויכער, ניווא פונעם דאזיקן טעאטער איז געווען צו פארדאנקען זיין אנפירער,

דעם באקאנטן דראמאטורג און רעזשיסער יעוורעאינאוו און אזעלכע כוחות ווי קוריכין, די ברידער כענקין און ענלעכע.

ס'איז אויך געווען אין קלענע און צירק מיט א רייכן פראגראם און איך האב אים, פארשטייט זיך, גערן באזוכט, בפרט אז א טייל פון פראגראם איז באשטאנען פון מיין באליבטן פראנצויזישן רינגקאמף. צווישן די אטלעטן האב איך דערקענט מיינעם א חבר פון קרינסקיס גימנאזיע. וועלכער איז ליידער געווען פון די שוואכסטע און ביי יעדן קאמף גע-ווארן אויסגעצויגן „אויף די לאפאטקעס“. ער האט זיך פארענטפערט פאר מיר, אז ער איז נישט לאנג איבערגעקומען א שווערן טיפוס, ווייל אין דער אמתן לייגט ער אויך אנדערע...

איז קלענע זיך צו יענער צייט געפונען א סך פארטיישע און קולטור-טוערס, וואס האבן אנגעפירט מיט דער גוט-ארגאניזירטער „קול-טור-ליגע“. ס'פלעגן פארקומען אפטע דיסקוסיע-אונטן, אין וועלכע מענ-שעוויקעס האבן זיך באטייליקט ביי דער זייט פון באלשעוויקעס, בונ-דיסטן ביי דער זייט פון יידישע קאמוניסטן. באגעגנט דארט אייניקע פריינט פון ווארשע, ווי דעם שרייבער י. י. זינגער, מיין ערשטן אימפרע-סאריא פון „ארטיסטישן ווינקעלע“, לייב פרענקעל; באקענט זיך מיטן דעמאלסטיקן פארזיצער פון דער „קולטור ליגע“, ברעגמאן, נחמן מיזל. ראפעס און ראפאלקעס. אייניקע פון זיי פלעגן פון צייט צו צייט ארויס-טרעטן בעת די אנטראקטן פון אונדזערע פארשטעלונגען מיט פראפא-גאנדער-רעדעס, אדער אויף ספעציעלע דיסקוסיע-אונטן פאר מיטגלידער פון פראפ. פאראיינען.

א רייכע פארלאנג-טעטיקייט, טעגלעכע צייטונגען, בראשורן, פער-יאדישע זשורנאלן האבן עדות געזאגט אויף דער פארצווייגטער קולטור-טעטיקייט, וואס איז נישט אויסגעשטעלט אויף די הכנסות פון דעם קאנסומענט, נאר ווערט אויסגעהאלטן פון דער מלוכה. קלאר, אז דער ליעזן-מאטעריאל איז געווען אין איינקלאנג מיטן פארטיישן קורס, וואס איז געווען דער איינציקער און דעצידירנדיקער פאקטאר אין די דא-זיקע ענינים.

די „קולטור ליגע“ איז אויך געווען דער פאקטישער באלעבאס פונעם יידישן טעאטער און האט אנטשפראכן דער טעטיקייט פון די

רוסישע און אוקראינישע אפטיילונגען ביי דעם בילדונגס-קאמיסאריאט. זייער אויפגאבע איז אבער, צוליבן מאנגל פון פיעסן מיט פראסאוויעטישן אינהאלט, געווען באגרענעצט צו איינפאכער קאנטראל פונעם אלטן רע-פערטואר און פון באפרייען אים פון פיעסן פון אַנטי־סאָציאַלן און אַנטי־דעמאָקראַטישן אינהאַלט. נישט געקוקט אָבער אויף דער דאָזיקער קאַנ-טראַל, פלעגט מען פונדעסטוועגן שטעלן פיעסן, וואָס האָבן זיך לגמרי נישט געפאַסט צום גייסט פון דער נייער צייט און זיי זענען געשפילט געוואָרן נאָר צוליב די ראַלן וואָס דער אַדער יענער פּאָפּולערער אַקטיאָר האָט געהאַט אין זיי. פון צייט צו צייט פלעגט עמיצער אין דער פרעסע פראַטעסטירן קעגן אַזעלכע פיעסן, באַשולדיקן אַפילו דאָס טעאַטער אין קאָנטרעוואָלוציאָנערער טעטיקייט. ס'זענען אָבער קיין נייע פיעסן נישט געווען און דאָס טעאַטער איז ווייטער פאַרבליבן ביים אַלטן.

א חוץ דעם איז דאָס רוב אַלטע רוסישע אַקטיאָרן קאַטעגאָריש געווען קעגן וועלכע ס'איז רעפּאַרמען אינעם אופן פון שפּילן און אינעם אויסקלויב פון רעפּערטואַר. דאָס האָט באַוווּגן דעם בילדונגס-קאָמיסאַ-ריאַט צו גרינדן אומעטום סטודיעס און פּראַלעטאַרישע טעאַטער-גרוּפּן אויף צוגרייטן נייע קאָדרען אַקטיאָרן פאַרן יונגן סאָויעטישן טעאַטער. דאָקעגן דער אַנסאַמבל פונעם ייִדישן טעאַטער אין קיעוו, וואָס איז באַ-שטאַנען פון אַ רייע אַלטע רוטינירטע אַקטיאָרן, דערצויגענע אויף גאָלד-פּאַדענען און גאַרדינען, וואַלטן גערן געשפּילט אַן אַקטועלן רעפּערטואַר, ווי זיי האָבן דאָס געטון אין די יאָרן פון דער ערשטער רעוואָלוציע, איז אָבער, ווי געזאָגט, אַזאַ רעפּערטואַר נישט געווען. האָט מען געזוכט לכל-הפּחות אויפצופרישן די טרופּע מיט „נייע פּנימער“ און דאָס איז געווען די פּאַקטישע סיבה פון אַנגאַזשירן אונדז קיין קיעוו. זאָסלאָווסקי האָט נישט געוואַלט רעזיגנירן פון די גרויסע אותיות פון אַ גאַסטראַלאַר און האָט זיך נישט אַפּגערוּפּן אויף דער איינלאַדונג.

מיט אונדזער אַנקומען, האָט דער רעפּערטואַר פונעם ייִדישן מלוכה-טעאַטער זיך ווייניק געביטן. עס זענען נאָר צוגעקומען אייניקע איבער-זעצטע פיעסן, וואָס האָבן זיך לגמרי נישט געפאַסט פאַר אַ סאָציאַליסטישן טעאַטער. אייניקע פון זיי, ווי למשל „די היימאַט“ פון זודערמאַן, זענען געווען רעאַקציאָנער. דער קינסטלערישער אַנפירער און רעזיסיאָר פונעם

טעאטער, בוימוואל, איז געווען א דראמאטורג פונעם אלטן יידישן חדר און זיך ווייניק אריינשטירט אין די פאדערונגען פון דער נייער צייט. פאר אים איז יעדע איבערזעצטע פיעסע געווען „ליטעראריש“ און במילא געכשרט פאר א „בעסער“ טעאטער.

צוליב אסתר-רחלס דעביוט, האט מען דערלויבט צו שפילן איינמאל „מירעלע אפרת“, אין וועלכע זי האט זיך באוויזן אין דער באגלייטונג פון אירע אלטע מיטשפילער ליבערט, ווייסמאן, סאניע עדעלמאן. דער אונט האט אייגנטלעך פארגעשטעלט מיט זיך א ספעציעלע באערונג לכבוד אסתר-רחלען און געטראגן א פייערלעכן כאראקטער. צו אונדזער געמיינזאמען אפיציעלן ארויסטריט, איז געגרייט געווארן „טערעזא ראקען“ פון זאלא, אין וועלכע ס'האבן אנטהאלטן גענומען הויפטזעכלעך די פאמיליע-מיטגלידער פון אסתר-רחלען.

פאר דער צייט, האב איך געהאט די געלעגענהייט צו זען אייניקע פארשטעלונגען פון קלענער יידישן טעאטער און צו באקענען זיינע מיט-גלידער. די טרופע איז באשטאנען פון א גרויסע צאל אקטיארן פונעם פארמלחמהדיקן טעאטער, וואס זענען מיר געווען באקאנט נאך פון ווארשע, ווי י. ליבערט, ה. ווייסמאן, מנחם רובין, סאניע עדעלמאן, לייב ווינער, מ. קליין און אייניקע יונגע, ווי שיינבערג, קלעבאנאו, נאניע עדעלמאן.

אן אנטפלעקונג איז פאר אונדז געווען גרישא עפשטיין, אן אלזייטיק טאלענטירטער אקטיאר מיט אן אייגנארטיקע טעכניק און אומבאגרענעצטע שוישפילערישע מעגלעכקייט און מעלות. א געבוירענער אין בעליץ, האט פון אים ממש געשפרודלט מיט די זאפטן פון דער פעטער בעסארבאבער ערד, מיט דער רחבותדיקייט פון אירע סטעפעס, מיט זייער צעזונגענקייט און פרימיטיווער קראפט. מיט די דאזיקע אייגנשאפטן האט ער נישט נאר באצווונגען די צושויער, נאר אויך מיטגערופן זיינע מיטשפילער, זיי בא-ווירקט און פארקאפט. זיינע מאיר שאלאנט און שלום עליכמס „צעזייט און צעשפרייט“ און מענדל בויילע און הירשביינס „נבלה“, זענען געווען מיט-טערווערק פון אקטיארישער קונסט. זינט די גוטע צייטן פון פוילישן טעא-טער אין ווארשע, איז מיר אזא אריגינעלן און ראסיקן אקטיאר נישט אויס-געקומען צו זען. מיך האט געפרייט, וואס צווישן דער גרויסער צאל רוטיין:

אקטיאָרן פונעם אַלטן שניט, וועל איך האָבן די געלעגנהייט מיטצושפילן מיט אַזאַ אינטערעסאַנטע אַקטיאָרישע פרעזענלעכקייט.

ס'איז אויך געווען פאַר מיר אַ גרויסע פרייד צו הערן פון אים אויפ־ריכטיקע שבחים נאָך מיין דעביוט אין „טערעזאַ ראַקען“, וווּ איך האָב געשפילט דעם הויז־פריינט פון די ראַקענס, דעם אַלטן בחור גריווע. דעם זעלבן אַוונט האָב איך געהאַט נאָך אַן אַנגענעמען סורפריז: אַהיימקומענדיק נאָך דער פאַרשטעלונג, האָט מיך ליבערט מכבד געווען מיט אַ האַוואַנער ציגאַר, אַ יקר־המציאות אין יענע צייטן, און מיט אַ שמייכל צוגעגעבן: „דאָס איז פאַרן שיינעם שפּילן“. די אַנערקענונג פון די צוויי חברים, בפרט פונעם פאַרדינסטפולן און ערנסטן ליבערט, האָט מיר מער אימפּאַנירט פון די שבחים און לויבגעזאַנגען, וואָס זענען דערשינען אין דער פרעסע. אויך אסת־רחל האָט דעם זשעסט פון ליבערטן געהאַלטן פאַרן גרעסטן קאַמפ־לימענט, וואָס קען געמאַכט ווערן.

איך בין אַלזאַ, ווי אַקטיאָרן האָבן פאַרזיכערט, „אַריין מיטן רעכטן פּוס“ אין קיעוו און במילא בין איך געווען פול מיט אַחריות און זאַרג פאַר מיין ווייטערדיקער טעטיקייט. די צווייטע ראַל, וואָס מיר איז געגעבן געוואָרן צו שפּילן, איז געווען מיין אַלטער גדליהו פינקלגריין אין נאַמבערגס „משפּחה“, וואָס דוד הערמאַן האָט בשעתו מיט מיר באַאַרבעט. די ראַל איז מיט אַ קורצע צייט צוריק געשפילט געוואָרן דורך ליבערטן און איך האָב מיך, אַלזאַ, געמוזט צופאַסן צו אַ פרעמדן אַלגעמיינעם טאָן, מיט נייע שטע־לונגען און סצענעס, וואָס זענען געווען אין סתירה צו מיין אויפפאַסונג. במילא, האָט געליטן סיי מיין ראַל, סיי די פאַרשטעלונג. אַ גרויסע שטע־רונג צו דער איינהייטלעכקייט פון טאָן, איז געווען דער ספּעציפישער וואָר־שעווער יידיש, אין וועלכן איך האָב געשפילט מיין גדליהו־ן. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז ס'איז געווען אַ פעלער אַנצונעמען בוימוואַלס פאַרשלאַג צו שפּילן די ראַל נאָך ליבערטן און אפילו נישט טאַקטיש בנוגע אַן עלטערן אַקטיאָר.

ווען, אַלזאַ, בוימוואַל האָט מיר אין אַ צייט אַרום פאַרגעלייגט צו שפּילן דעם אַלטן פּאַטער פון אסת־רחל אין דער „היימאַט“, האָב איך מיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאַגט. הגם איך האָב לעצטנס געשפילט די ראַל מיט אסת־רחלען, איז אָבער איר פאַרמלחמהדיקער מיטשפּילער פון דער

דאזיקער ראָל געווען ליבערט און ער, האָב איך געהאַלטן, וואָלט זיך געפילט שטאַרק געטראָפן, און מיט רעכט, ווען אין זיין אַנוועזנהייט זאָל שפּילן די ראָל אַ ינגער אַקטיאָר. בוימוואָל האָט זיך געלאָזט איבעררעדן און איבערגעגעבן די ראָל ליבערטן, אָבער, צו מיין פאַרצווייפלונג, מיר געגעבן די ראָל פון פּאָן קעלער, דעם אַזוי גערופענעם „ליבהאַבער“, וועל-כער איז געווען פאַררעכנט פאַר די אומדאַנקבאַרסטע אין דער פּיעסע, פאַר אַ ראָלע, פון וועלכער „מען קען גאַרנישט מאַכן“. ס'האַבן נישט גע-האַלפן מיינע טענות און אַפילו טרערן, איך מוז אַלס נייער מיטגליד פון טעאטער שפּילן אין דער פּיעסע און קיין אַנדערע ראָל איז פאַר מיר נישט פאַראַן.

דער געדאַנק, אַז איך גיי אויף אַ פאַרויסבאַשטימטן דורכפאַל האָט מיר נישט געגעבן קיין רו. איך האָב געזען פאַר זיך דאָס אומבאַוועגלעכע פנים און געהערט די האַרטע שטימע פון דעם „ליבהאַבער“ פון אונדזער טרופע, וואָס פלעגט תמיד שפּילן די ראָלע. געזען זיך אויף זיין אַרט אויף דער בינע, געפילט די רעאַקציע פונעם עולם אין זאָל, געלייענט שוין אַפילו די רעצענזיעס, וואָס מאַכן פון מיר „אַש און בלאַטע“ און פאַר-שטאַנען, אַז עס דערנענטערט זיך מיט דער דאָזיקער פּיעסע מיין פול-שטענדיקע „ליקווידאַציע“. עס איז אָבער קיין אַנדער ברירה נישט געווען, דער רעגולאַר אין מלוכה-טעאטער איז אַ שטרענגער און אַפּאָגן זיך פון אַ ראָל קען ציען מיט זיך ווייטגייענדיקע קאַנסעקווענצן.

איך האָב מיך, אַלזאָ, אַוועקגעזעצט לייענען אויפּסיי די פּיעסע און וואָס מער איך האָב זי געלייענט, אַלץ לעבעדיקער האָט זיך פאַר מיר אויס-געשיילט די נישט-קאַמפּליצירטע געשטאַלט פון פּאָן קעלערן, וועלכער איז אָבער זייער קאַמפּליצירט צו שפּילן. ער האָט אויפּגעהערט צו זיין פאַר מיר דער טראַדיציאָנעלער מאַנעקין מיטן שוואַרצן בערדעלע און רויטע בעקעלעך, ווי איך בין אים געוויינט געווען צו זען ביי אונדזער „ליבהאַ-בער“. ער איז אויסגעוואַקסן אין אַ לעבעדיקן מענטשן, אמת, אַ מינדער-ווערטיקן און אַפּשטויסנדיקן, מיט אַ קליין נשמחלע פון אַ פּרייסישן יונקער, וואָס איז גלייכצייטיק פּחדניש און הויכשטאַפּלעריש; דרייסט לגבי דעם שוואַכן און בייז לעכערלעכקייט קליין — אין אַנבליק פון סכנה. אַ טיפּישער מוסטער פון דער דעגענערירטער פּרייסישער סאָלאַטעסקע, פון דער קאָ-

רומפירטער פריצישער געזעלשאַפט, וואָס האָט צוגעגעבן דעם קאָזאַרמע-קאַלאָריט דער דייטשער אימפעריע.

אומבאַמערקט, בין איך געוואָרן פאַראינטערעסירט מיט דעם דאָזיקן טיפּ און ס'איז מיר קלאָר געוואָרן ווי פּאַלש ער איז ביז איצט געשפּילט געוואָרן און ווי קאַמפּליצירט און שווער עס איז אים צו שאַפן און אַרויפ־צוברענגען אַ לעבעדיקן אויף דער בינע. איך האָב מיר דאָן אַליין געזאָגט: — בין איך אַן אַקטיאָר, דאַרף איך עס באַווייזן אין פּאָן קעלערן, ווייל שפּילן ראָלן, וואָס „שפּילן זיך אַליין“, איז קיין קונסט נישט.

איך האָב מיך, אַלזאָ, געשטעלט צו אַן עקזאַמען פאַר זיך אַליין און ס'איז ביי מיר געווען אַ פּראָגע פון אַן אַמביציע דעם עקזאַמען אויסצו-האַלטן. איך האָב מיך באַמיט צו טראַכטן מיט די געדאַנקען פון פּאָן קעלער, דורך דער פּריזמע פון זיין וועלט-באַנעם. איך האָב געזוכט דעם מקור פון זיין דערציִונג, די מענטשאַליטעט פון דער סביבה, אין וועלכער ער איז אויסגעוואָקסן. איך האָב זיך באַקענט מיט קולט פאַר פעכטן און מיט דעם שמאָלקעפּיקן באַגריף פון ערע, וואָס קען נאָר רעהאַביליטירט ווערן דורך אַ שניט פון שווערד. איך האָב רעקאָנסטרוירט זיין ביאָגראַפּיע. אָנהייבנדיק פון די קינדער-יאָרן, פונעם מיטפּאַרן אויף יאָג מיט די עלטערן, מיטן אַנקוועלן פון די גסיסה-צאַפלענישן פון דער פאַרווונדעטער חיה אינעם פּיסק פון יאָגד-הינט; זיין לערנען אין דער שולע, וווּ די קינד-דער ווערן נישט דערציִוגן נאָר מושטרירט אונטער די קלאַנגען פון „דייטש-לאַנד איבער אַלעס“; די שיכורע הוליאַנקעס ביי די גרויסע קופּלעס ביר און דאָס פּרייען זיך מיטן ערשטן שניט פון דער שווערד איבערן פנים ביים פאַרטיידיקן די „ערע פון קאַרפּאַראַנט“. אויפלעבנדיק אין מיין פּאַנטאַזיע די דאָזיקע פאַרשידענע עטאַפּן פון זיין לעבנסוועג, איז פאַר מיר געוואָרן קלאָר און פאַרשטענדלעך זיין גייסטיקע באַגרענעצטקייט, זיין ברוטאַליטעט און פּחדנות און איך האָב אים דערזען אַ לעבעדיקן, ווי ער באַווייזט זיך צום ערשטן מאל אין שוואַרצעס הויז. אַט פּראַלט זיך אויף די טיר און עס קומט אַריין מיט האַסטיקע מיליטערישע טריט אַ לאַנגער, טרוקענער צי-וויל-מאַן מיט גלאַט פאַרקעמטע בלאַנדע האַר, מיט רויטלעכע, אַרויף-פאַרדרייטע וואַנצן, מיט אַ שראַם אויפן באַק און מאַנאַקל אין אויג. זיין קול איז טרוקן, נישט בויגזאַם; רעדט אַפּגעהאַקט, אַ ביסל אונטער דער

נאָז, אויפן זעלבן אופן ווי ער מושטרירט זיינע סאַלדאַטן. ביים לאַכן באַוועגן זיך נאָר די מוסקולן פון איין העלפט פנים, די צווייטע — בלייבט אומבאַ-וועגלעך צוליבן שראַם אויף דער באַק און דאָס מאַכט אים נאָך אומהיימ-לעכער און אַפּשטויסנדיקער.

קעגן אַלע דערוואַרטונגען, איז פאָן קעלער געוואָרן די צענטראַלע פיגור פון דער פאַרשטעלונג און איך האָב אַפילו באַקומען אַ קאָמפּלימענט פון אונדזער „ליבהאַכער“, דעם טראַדיציאָנעלן פאָן קעלער-שפּילער:

— יא, מען קען אים אַזוי אויך שפּילן... — האָט ער מיר געזאָגט.

דער דאָזיקער פאַל האָט פאַר מיר אַן איבעריק מאַל באַשטעטיקט סטאַניסלאָוסקיס ווערטער, אַז ס'איז נישטאַ קיין שלעכטע ראָלן, פאַראַן נאָר שלעכטע אַקטיאָרן. און נאָך אַן אַקסיאָמע איז מיר קלאַר געוואָרן: מען טאָר נישט נאָכגיין נאָך טראַדיציע ביים שפּילן אַ ראָל. בעסער שפּילן שוואַ-כער אויף אַן אייגענעם אויפן, איידער גוט, קאַפּירנדיק אַ מוסטער. די שוואַך-געשפּילטע ראָלע וועט מיט דער צייט באַקומען רייפקייט, אויפריכ-טיקייט און, במילא, די געהעריקע איבערצייגונגס-קראַפט.

מיט דער דאָזיקער „היימאַט“ פאַרשטעלונג איז פאַרבונדן אַ פאַל וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַרן „ציגיינער-לעבן“ פון די „בלאָנדזשענדע שטערן“. אַ געוויסן טאַג האָב איך מיט אסתר-רחלען אַפּגעפירט אידען אין קליניק פאַר געווינערינס און פאַרנאַכט צוריקגעאַנגען אין טעאַטער צו דער פאַרשטעלונג. צו יענער צייט, איז ליבערט געווען קראַנק און איך האָב אים געמוזט פאַרטרעטן אין זיין ראָלע פונעם אַלטן פאַלקאָוויק שוואַרצע, דעם פאַטער פון מאַגדאַ, וואָס אסתר-רחל האָט געשפּילט. מאַגדאַ באַווייזט זיך צום ערשטן מאַל אויף דער בינע ערשט אין צווייטן אַקט. נאָך דעם ווי זי האָט פאַרלאָזן דעם פאַטערס הויז מיט אייניקע יאָרן צוריק, קערט זי זיך איצט אום אַלס באַרימטע אַקטריסע און דער פאַטער באַ-וויליקט גרויסמוטיק זי אויפצונעמען. און אַט שטיי איך אויף דער בינע, אַלע אַנוועזנדיקע זענען אין שפּאַנונג, ווי אַזוי ס'וועט זיין די באַגעגעניש מיט דער ווידערשפעניקער טאַכטער, די טיר עפנט זיך און אסתר-רחל, אַן אויסגעפוצטע, באַווייזט זיך אויפן שוועל, באַטראַכט אַ רגע דעם אַלטן טאַטן און פאַלט צו צו אים מיט אַ געוויין. אַזוי פלעגט, געוויינלעך, די דאָזיקע באַגעגעניש געשפּילט ווערן און נאָך אַ קורצער פּויע פלעגט

מאגדא קומען צו זיך און אנהויבן דעם דיאלאג צווישן איר און פאטער. דאסמאל אבער דערפיל איך אמתע טרערן זיך קייקלען איבער מיין האלדז און אסתר-רחלס הענט קלאמערן זיך אן מיר, כדי נישט אומצופאלן און כ'דערהער איר ציטערנדיקן קול:
— מזל-טוב, א מיידל...

לאנגדויערנדיקע אפלאדיסמענטן פלעגן געוויינלעך אויפנעמען דאס דערשיינען פון אסתר-רחלען, האט זי, אלזא, געהאט צייט צו קומען צו זיך און מיר האבן אין א פיבערדיקע שטימונג אפגעשפילט די פארשטעלונג. ווי די טעאטער-מענטשן האבן פארזיכערט, האט נאך קיינמאל אסתר-רחל אזוי גוט נישט געשפילט די באגעגעניש מיטן פאטער, ווי דאסמאל...

די לאגע אין קיעוו, איז געווארן אומרויקער. דעניקין האט פארכאפט גרויסע טיילן פון אוקראינע מיט כארקאו בתוכם. אין שטאט האבן זיך געמערט ארעסטן און רעוויזעס. לייב פרענקל, וועלכער פלעגט אונדז אפט באזוכן, איז ארעסטירט געווארן פאר ספעקולאציע. אינגיכן האבן מיר זיך דערוויסט, אז ער איז דערשאסן געווארן. א געוויסן אונט האט אויפ-געריסן א באמבע אין אונדזער טעאטער, צום גליק האט קיינעם נישט געשאט און מיר האבן פארענדיקט די פארשטעלונג פאר א קליינער צאל פארבליבענע צושיער.

סאבאטאזש-אקטן האבן זיך געמערט אין שטאט און, במילא, האט זיך אויך פארשטארקט דער טעראר לגבי פארדעכטיקע אין אומלאיאליטעט צום סאוועטישן רעזשים. עס פלעגן מאביליזירט ווערן מיטגלידער פון דער קאמוניסטישער פארטיי צום קאמף מיט די באנדעס אין דער אומגעגנט פון קיעוו און מיט די סאבאטירער אין שטאט. די שטאט האט זיך געפונען אין אן אויסנאם צושטאנד און נאך עלף אינאוונט איז פארווערט געווען צו באווייזן זיך אין די גאסן. אונדזער באלעבאס, דער שניידער, האט אריינגעבראכט צו פארשטעקן ביי אונדז זיינס א פעקל מיט צירונג און, הגם מיר האבן זיך שוין געקוועלט מיט א קליין קינד אינעם ענגן צימערל, האט ער פונדעסטוועגן נישט געפונען פאר נויטיק אפצוטרעטן אונדז א גרעסערן. דאקעגן, האט ער זיך שטארק באקלאגט אויף דער אומגערעכטיקייט פון די רעקוויזיציעס און אויף דער אומרחמנותדיקייט פונעם נייעם רעזשים. אין יענע טעג, איז מיר אויסגעקומען צו זען פירן איבער די הויפט-

גאסן פון שטאָט אַ גרופע פון אַ צען מענער מיט גרויסע אויפשריפטן אויף די פלייצעס: „ווייסגוואַרדייער, מערדער פון אַרבעטער און פויערים.“ זיי זענען געווען אַרומגערינגלט דורך שטאַרק־באַוואַפנטע רויטאַרמייער און מאַטראַסן. פאַרבייגייער האָבן זיי באַטראַכט, ווער — מיט מיטגעפיל, ווער — מיט צופרידנקייט און באַליידיקנדיקע אויסרופן. איינער פון די אַרעס־טירטע, איז געוואָרן אַזוי אויפגעבראַכט פון אַזאַ אויסרון, אַז ער האָט מיט די געבינדענע הענט געפרוווט אַראַפרייסן דעם טאַוול מיטן אויפשריפט פון זיין רוקן און מיט שוים אויף די ליפן אַרויסגעלאָזן אומפאַרשטענדלעכע. היסטערישע קלאַנגען. די איבעריקע אַרעסטירטע האָבן ווייטער מאַרשירט זייער לעצטן וועג, גלייכגילטיקע, רעזיגנירטע און מיטגעשלעפט זייער צעווילדעוועטן חבר. אין דער לופט האָט געשמעקט מיט פולווער און ס'איז געווען קלאַר, אַז ס'איז געזינטער וואָס גיכער צו פאַרן ווייטער.

מיר האָבן אַנגעהויבן צו מאַכן באַמיונגען וועגן אַ דערלויבעניש צו פאַרלאָזן די שטאָט. צוזאַמען מיט אונדז האָבן געוואַלט אַפפאַרן אַ גרעסערע צאל אַקטיאָרן, האָבן מיר, אַלזאַ, פאַרויסגעזען אַ מעגלעכקייט ווידער צו פאַרן אַלס גאַנצע טרופע און קענען שפילן אויפן וועג.

די דערלויבעניש אַרויסצופאַרן איז אָבער אַנגעקומען שווער, מען האָט געוואַלט פאַרמיידן פאַניק, וואָס אונדזער אַפפאַרן וואַלט געקענט אַרויסרופן. אַ חוץ דעם, איז בכלל נישט געווען קיין מעגלעכקייט צו פאַר־לאָזן די שטאָט, ווייל אַלע באַן־ליניעס זענען געווען באַדראַט און די פאַר־בינדונג מיט אַנדערע שטעט — איבערגעריסן. האָט מען נישט־ווילנדיק געמוזט בלייבן אין שטאָט און וואַרטן.

אין אַ געוויסן טאָג, האָב איך מיך געהאַט אַפגערעדט מיט אסתר־רחלען און אידען צו טרעפן זיך נאָך דער רעפּעטיציע אין שטאָטישן גאַרטן. איך האָב אָבער נישט גענוי געדענקט דעם וועג און, דערזעענדיק אַן ענלעכן טויער מיט ביימער הינטער אים, בין איך אַריין אַהין. באַלד אָבער האָב איך מיך געכאַפט, אַז איך געפין מיך גאַר אין הויף פון דער „טשעקאַ“ און האָב מיך אויף גיך געלאָזט צוריק צום טויער. ביים אַרויסגאַנג פאַר־האַלט מיך אַ באַוואַפנטער זעלנער און פרעגט מיך וואָס איך האָב דאָ געזוכט. איך דערקלער אים דעם טעות און לעגיטימיר מיך אויס פאַר אים.

— איר זענט אן אקטיאָר? — פרעגט ער מיך.

באקומענדיק אן ענטפער הייבט ער מיך אָן אויסצופרעגן וווּ און מיט וועמען איך שפּיל. דערהערנדיק, אָז איך שפּיל אין ייִדישן טעאַטער מיט אַסתר־רחל קאַמינסקי, הייבט ער מיט מיר אָן צו רעדן ייִדיש און פרעגט זיך אויף העלע האַלפּערן. ער האָט פאַר איר אַ טרויעריקע בשורה פון טשערקאַסי, אָבער ער האָט אַלץ נישט געקענט זיך אָננעמען מיט מוט איר דאָס איבערצוגעבן, בעט ער מיך דאָס צו טון פאַר אים. איך דאַרף אָנזאָגן העלע האַלפּערן, אָז זי זאָל מער נישט וואַרטן אויף איר חתן, ווייל ער איז צוזאַמען מיט זיינע עלטערן טראַגיש אומגעקומען אינעם טשערקאַסער פּאָגראַם אַ קורצע צייט נאָך אונדזער אָפּפאַרן פון דאַרט. דער ייִדישער זעלנער, דעם חתנס אַ חבר, האָט אויך איבערגעלעבט דעם דאָזיקן פּאָגראַם און על פי צופאַל אַרויס אַ לעבעדיקער.

עס האָט מיר נישט שטאַרק אימפּאָנירט צו זיין דער אָנזאָגער פון אַזאַ בשורה און איך האָב עס געטון דורך אַ דריטער פּערזאָן. דער זעלנער האָט אונדז דערנאָך אייניקע מאָל באַזוכט און איבערגעגעבן די פּרטים פון דעם פּאָגראַם אין טשערקאַסי נאָכדעם ווי די סאָוועטן האָבן פאַרלאָזט די שטאָט. פון אים האָבן מיר זיך אויך דערוואַסט, אַז דעניקין דערנענטערט זיך צו קיעוו און מען גרייט זיך אין די רעגירונגס־קרייזן צו עוואַקוירן די שטאָט.

מיר באַקומען ענדלעך אַ דערלויבעניש צו פאַרלאָזן קיעוו און אויך אַ מעגלעכקייט צו פאַרן מיט אַ שיף קיין האַמעל, ווייל די באַן־קאַמוניקאַציע איז איבערגעריסן. מיר פאַרן פון קיעוו אַלס אַ גאַנצע טרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פון די מיטגלידער פון אַסתר־רחלס משפּחה און פון די נייִ־צוגעקומענע: זשולקאווער מיט דער פּרוי, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון ביאַלאַצערקווער פּאָגראַם; דער זייער טאַלענטירטער עפּשטיין מיט דער פּרוי און דער סופּלאַר פּאַדלאַס.

מזר האָבן זיך געלאָזן אין וועג אַריין מיט אַ שווער האַרץ, ווייל דער וועג איבערן דניעפּער איז געווען באַדראַט פון באַנדעס, וואָס פּלעגן אָפּ־שטעלן די שיפּן, באַרויבן די קריסטלעכע רייזנדע און אַריינוואַרפּן אין טייך די ייִדישע. אויף אַן ענלעכן אופן, איז נישט־לאַנג אומגעקומען אין קרעמענטשוג דער אַקטיאָר שיעוויטש.

טעאטער-זכרונות

די מאמעס, פרוי זשורלקאווער און עפשטיין, האָבן געציטערט איבער זייערע קינדער, אָבער אַממיינסטן איז געווען באַזאָרגט די באַבע אַסתר-רחל, וואָס איז נישט אַפּגעטראָטן פּון איר זעקסוואַכעדיקן אייניקל רות און געוואַכט איבער איר מיט דער גאַנצער צערטלעכקייט פּון איר גרויס האַרץ.

פון האַמעל ביז מאַסקווע

די דריי מעת-לעת, וואָס מיר האָבן פאַרבראַכט אויף דער שיף, זענען אַדורך בשלום. דער שיפס-פאַרקער איבערן דניעפר, איז געווען אַ שוואַכער, מחמת מורא פאַר די באַנדעס, אָבער צום גליק, האָבן מיר אויסגעמיטן יעדע אומגעווינטשענע באַגעגעניש. עס איז געווען מיין ערשטע גרויסע רייזע איבערן וואַסער, בין איך די גאַנצע צייט געזעסן אויפן דעק, נישט קענענדיק זיך אָפּרייסן פון דער פּרעכטיקער לאַנדשאַפט פון ביידע זייטן דניעפר. פאַר דער צייט, האָב איך אַנטדעקט אין זיך אַ טאַלאַנט צו וואַשן דעם קינדס ווינדעלעך. איך האָב דעקאַרירט מיט ווינדעלעך די שטריק אויפן דעק און אָפּגעהיט ביז זיי פּלעגן זיך אויסטריקענען. יאָגנדיק זיך אַמאָל נאָך אַ ווינדל, וואָס דער ווינט האָט אַראָפּגעריסן, בין איך שיר נישט אַרייַן געפאַלן אין וואַסער. מיט דער צייט, האָב איך מיך פּערפּעקציאָנירט אינעם צעהענגען די ווינדלעך, דער ווינט זאָל זיי נישט קענען מיטשלעפּן און איך בין געקרוינט געוואָרן פון דער טרופּע אַלס "קעניג פון די ווינדלעך".

מיט אונדזער טרופּע איז מיטגעפאַרן פון קיעוו בועז יונגוויץ, דער מאַן פון קלאַראַ יאַנג, וואָס האָט געוואַלט צוואַמען מיט אונדז זיך אַרייַ בערקריגן קיין פּוילן. ביי יעדער געלעגענהייט, פּלעגט ער דערציילן וועגן זיין באַרימטער פּרוי, וועגן אירע בינע-דערפאַלגן און ליבע-אָוואַנטורעס און פון זיינע קאַמענטאַרן און אַנדייטונגען האָט זיך אַרויסגעפּילט, אַז דער מענטש לעבט איבער אַ טיפּע טראַגעדיע צוליבן צעשיידן זיך מיט "זיין קלאַרען". ער האָט זי "גרויס געמאַכט, אַרויסגעפּירט אין דער וועלט" און

צום סוף דארף ער זיך אומקערן אַהיים אַ פאַרלאָזענער און איינזאַמער. מיר פלעגן שענהווייז זיך פרעגלען אויף דער זון ביים נאַז פון דער שיף און יונגווייץ פלעגט אויף אַ פאַטעטישן אופן, אַפּטמאַל מיט טרערן אין די אויגן, זיך אַראַפּרעדן פון האַרצן און באַקלאַגן זיך אויף דער „אומגערעכטיקייט פון לעבן“. צייטנווייז פלעג איך האָבן דעם איינדרוק, אַז ער לייענט פאַר מיר קאַפיטלען פון שמ"רס אַ „שפּאַנענדיקן ראַמאַן" וועגן אַ קליינשטעטל-דיק יידיש מיידל, וואָס דערגייט צום קעניגלעכן הויף און פאַרדרייט די קעפּ פירשטן און גראַפּן. מיט אַ באַזונדערן אינטערעס האָט זיך געהערט דאָס קאַפיטל ראַספּוטין, וועלכער זאָל כלומרשט האָבן געווען אַ שטאַרקער פאַר-ערער פון קלאַראַ יאַנג.

איך ווייס נישט וויפל אמת ס'איז געווען אין די אַלע דערציילונגען, ס'האַט מיך אויך נישט אינטערעסירט. דער עיקר, ס'איז געווען אַן אינ-טערעסאַנטער צייט-פאַרטרייב ביים וואַשן און אַפּהיטן די ווינדעלעך. קומענדיק קיין האַמעל, האָבן מיר אַוועקגעשיקט דעם סופּלאַר פּאַדלאַס „מאַכן שטעט" אויפן וועג צו דער פּוילישער גרענעץ און ווער פון די אַקטיאָרן ס'איז געווען פּריי אין אַ פאַרשטעלונג, איז אַריין אויף זיין אַרט אין סופּלאַר-קאַסטן. דער גרויסער הילצערנער טעאַטער-בנין האָט זיך גע-זונען אין אַ גאַרטן נישט ווייט פון טייך, פלעגן מיר דאָרט גערן פאַר-ברענגען די פּרייע צייט און דערציילן זיך קוריאָזן פון יידישן טעאַטער און קאַפּירן פאַרשידענע אַריגינעלע טיפּן, מיט וועלכע די פּראַוויניץ-טרופּעס זענען געווען אַזוי רייך. אין אַוונט פלעגן מיר מיטברענגען דאָס קינד אין טעאַטער, עס אַוועקלייגן אין גאַרדעראַבע אויף צוויי שטולן און פון צייט צו צייט פלעגט אידאָ אַראַפּלויפּן פון דער בינע כאַפּן אַ „קוק אויפן קינד", אַדער עס אַנזויגן. נאָך דער פאַרשטעלונג פלעגן מיר עס צוריקטראַגן אין האַטעל און פון דעמאָלט-אַן איז עס, ווי אסת-רחל האָט זיך אויסגע-ריקט, אַריין אין „אַרטיסטישן לעבן".

הגם האַמעל האָט געהאַט אַ גוטן עולם, וואָס פלעגט וואַרעם אויפ-נעמען יידישע אַקטיאָרן, בפרט, ווען יענע האָבן געשפּילט אַן ערנסטן רעפּערטוואַר, האָט אונדז אַבער באַגלייט ביים שפּילן אַ שליממזל, דאָס לאַכן, איינע פון די גרעסטע פּלאַגן אין טעאַטער. כמעט אַלע פאַרשטעלונג-גען, וואָס מיר האָבן דאָן געגעבן, זענען, נישט-געקוקט אויף אונדזערע

גרעסערע באַמזונגען, אַדורך אונטערן צייכן פון געלעכטער. עס האָט זיך ווי אַ פּסיכאָ אָנגעזעצט אויף אונדז און ממש פאַרסמט דאָס לעבן. אונדזער לאַגע איז באמת געווען אַ שווערע, מיר האָבן די גרעסטע באַצונג צום עולם, ווילן אים געבן אַ גייסטיקע באַפרידיקונג אין דער שווערער צייט און דאָס לאַכן מאַכט אַ תל פון אונדזערע גוטע כוונות און שאַפט דעם איינדרוק, אַז מיר גרינגשעצן דעם עולם.

שווער זיך אויסצוטייטשן די סיבה פון דעם דאָזיקן לאַך־פּסיכאָ. צי האָט זיך דאָס גענומען פון אַ נערוון־אַנטשפּאַנונג נאָך די איבערלעבונגען אין קינדעו און נאָך דער סכנה פון דער געוואַגטער רייזע, אָדער פון אַ וועלכע עס איז אַנדערער סיבה, וואָס האָט אונדז געשטערט זיך צו קאָנ־צענטרירן און איינצולעבן זיך אין די ראלן. איינס איז קלאַר: מיר זענען געווען אויסגעמאַטערט, דערשעפט פּסיכיש און פיזיש, נישט דערנערט און נישט אויסגערוט. מסתמא זענען דאָס געווען די הויפט־סיבות פונעם נישט קענען זיך באַהערשן און קאָנטראַלירן אונדזער ווילן.

איך האָב נאָך אין כאַרקאָו באַקענט איינעם פון די טעאַטער־אַריגינאַלן פון דער רוסישער פּראָווינץ, דעם אימפּרעסאַריאָ און אַקטיאָר שאַראַוונער. ער האָט געהערט צוגלייך מיט א. פּישאַן, שטשערבאַקאָו און זשיטאַ־מירסקי צו די פּאָפּולערסטע פיגורן, וועגן וועלכע אַקטיאָרן פלעגן זיך דערציילן קוריאָזן און אַנעקדאָטן. ווען מען האָט מיך פאַרגעשטעלט פאַר אים און ער האָט מיר אָנגערופן זיין נאָמען אויפן זעלבן אופן ווי ס'איז מיר געווען באַקאַנט פון די אַנעקדאָטן, האָב איך מיך נישט ווילנדיק צעלאַכט. מיר האָבן נישט געהאַט די געלעגענהייט לאַנג צו שמועסן און ס'איז מיר נישט אויסגעקומען צו הערן פון אים זיינע באַרימטע גוזמאות, אַ חוץ וואָס ער פאַרט ערגעץ „אויף צען דעביוטן“. ס'איז מיר אָבער פאַרבליבן אין זכרון זיין ברייט, צעאַקערט פנים, זיין געקוועטשטע שטימע וואָס האָט געקלינגען ווי אַ כסדרדיק קרעכצן, וואָס אַקטיאָרן האָבן ליב געהאַט צו קאָפּירן.

פאַר אַ פאַרשטעלונג פונעם „אומפאַרשטענדיקן מיידל“, וווּ איך האָב געשפּילט אַן אומטרייען מאַן און עפשטיין אַ פּאַסטאָר, וואָס קומט מיך אַרויפּפירן אויפן גלייכן וועג, האָט ער אונדז, בעתן גרימירן, דערציילט אַנעקדאָטן וועגן שאַראַוונער, פון וועלכע מיר האָבן זיך געקאַטשעט פאַר

געלעכטער. עפשטיין האָט אַ געוויסע צייט געשפּילט מיט שאַראַוונערן און האָט גלענצנד קאָפּירט זיין שטימע, דעם אופן פון זיין רעדן און זיין צעקאָלעטשעטן רוסיש. אָט קומט ער אין פּאַסט-אַמט און פּרעגט זיך נאָך צי ס'איז פאַראַן פאַר אים אַ בריוו? דער באַאַמטער פאַרשטייט נישט וואָס ער מיינט און שאַראַוונער שעלט אים מיט וויסטע קללות. ווען עפשטיין איז שטיין געבליבן אין דער זעלבער פּאַזע ווי שאַראַוונער פאַרן פּאַסט-פּענצטערל, האָט מען אונדז אַרויסגערופן אויף דער בינע און מיר האָבן אויף גיך פאַרלאָזן די גאַרדעראַבע. באַלד דערנאָך עפנט זיך דער פאַרהאַנג. דער אַקט הייבט זיך אָן מיט אַ דיאַלאָג צווישן מיר און אסטער-רחלען און נאָך איר אָפּגיין זאָגט מען איר אַן דאָס אַנקומען פון פּאַסטאַר. איך הייס אים אַריינלאָזן און דערוואַרט אין שפּאַנונג די פאַרשטייענדיקע באַגעגעניש. און אָט עפנט זיך די טיר און עס באַווייזט זיך עפשטיין, דער פּאַסטאַר. מיט אַן ערנסטן פנים, וואָס האָט דערמאָנט שאַראַוונערן פאַרן פּאַסט-באַאַמטן, ווי נאָר מיר קוקן זיך אָן, צעלאַכן מיר זיך ביידע און דרייען זיך אויס מיטן רוקן צום עולם. עס דויערט אַ וויילע, עפשטיין דרייט זיך אויפּסניי אויס צו מיר, וויל אָנהייבן צו ריידן, ס'חזרט זיך אָבער איבער די זעלבע סצענע. ער פאַרלאָזט די בינע און איך דריי מיך אַרום, כלומרשט אַן אויפּערעגטער, און ווייס נישט וואָס ווייטער צו טון. הינטער דער בינע דערהערט זיך אסטער-רחלס אויפּערעגט קול און עפשטיין באַווייזט זיך ווידער אין טיר. ער עפנט דאָס מויל און מאַכט איבערמענטשלעכע אַנ-שטרענגונגען אַנצוהייבן צו ריידן, אָבער ווי נאָר מיר קוקן זיך אָן באַפּאַלט אונדז ווידער ס'געלעכטער. דאָס מאַל האָט אונדז שוין באַגלייט אַ שטאַרק געלעכטער און אַפּלאַדיסמענטן פון זאָל. אָט הפנים דער געלעכטער-פּסיכאָז האָט אויך אַרומגעכאַפט דעם עולם און ס'איז געווען ממש אוממעגלעך אַנצוגיין מיט דער פאַרשטעלונג. מען האָט אַראַפּגעלאָזן דעם פאַרהאַנג ביז דער עולם האָט זיך באַרויקט און, איבערהיפּענדיק די שלימולדיקע סצענע פון מיין באַגעגעניש מיט עפשטיינען, האָבן מיר פאַרענדיקט די פאַר-שטעלונג.

אין אַ געוויסן טאַג קומט יונגווייץ צוגיין אַן אויפּערעגטער צו דער רעפּעטיציע, באשר מען האָט אים פאַרהאַלטן פאַרן בנין פון "טשעקאַ" און ער האָט זיך על פי נס געראַטעוועט פון די "יאַפּאַנעזער..." די סיבה פונעם

פארהאלטן אים, איז געווען אַ גאַנץ אומשולדיקע: ס'האָט אים אינטערעסירט צו וויסן, אויב די וואַך פאַרן "טשעקאַ" באַשטייט פון כינעזער אָדער פון יאַפּאַנעזער, האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט פאַרן אַריינגאַנג באַטראַכטן זייערע פּנימער... נאָך גוט, האָט ער אַ צופּרידענער צוגעגעבן, וואָס מען האָט אים נישט באַזוכט, ווייל ער וואַלט שוין פאַרשפּאַרט ווייטער צו פאַרן. ער האָט געטראָגן אויפן לייב אַ גאַרטל מיט אויסלענדישע וואַלוטע און צירונג, וואָס ער האָט באַקומען ביים צעטיילן זיך מיט קלאַראַ יאַנג. דאָס האָט, פאַרשטייט זיך, באַדאַרפט זיין אַ שטרענגער סוד, האָט ער עס אָבער אַליין דערציילט "בסוד" יעדן איינעם און דער "פאַרכישופּטער גאַרטל". ווי מיר האָבן אים גערופן, איז געוואָרן אַ סוד פאַר גאַנץ בראַד. אַ שבת נאַכמיטאַג, האָבן מיר געגעבן אַ פאַרשטעלונג צו זיין גונסטן און ער איז אויפגעטראָטן אין זיין "קרוין-ראַלע" פון דוד משהלעס אינעם "יידישן קעניג ליר". די פּיעסע האָבן מיר קיינמאַל נישט געשפּילט, האָט מען זי אויף גיך איינרעפּעטירט מיט די יעניקע פון אונדזער טרופּע, וואָס האָבן שוין אַמאַל אַנטיילגענומען אין איר. איך בין געווען פּריי פּונעם שפּילן און געמוזט דערפאַר פאַרטערען דעם סופּלאַר און אַראַפּגיין אין קאַסט. מיר האָבן קיין שום באַציונג נישט געהאַט צו דער דאָזיקער שוואַכער פּיעסע פון גאַרדינען, דאָקעגן יונגוויץ האָט זיך געגרייט צו איר ווי צו אַ מלאכת הקודש און וואָס ערנסטער ער פּלעגט רעדן זיין טעקסט, אַליץ קאַמישער האָט עס געקלונגען אין אונדזערע אויערן. מיר האָבן אים אָבער נישט אַרויסגעוויזן אונדזער נעגאַטיווע באַציונג צו דער פּיעסע, נישט וועלנדיק אים ערגערן, פאַרקערט, געמאַכט אים אַ גרויסע "סטאַר"-רעקל לאַמע און אַפילו אַרומגעשטעלט מיט בלומען דעם שפּיגל, פאַר וועלכן ער האָט זיך באַדאַרפט גרימירן. און אַט הייבט זיך אַן די פאַרשטעלונג, די פּערסאָנאַזשן פון גאַרדינען גרייטן צו דעם עולם צום אויפּטריט פון "סטאַר" און אינעם געהעריקן מאַמענט עפנט זיך די טיר און אויפן שוועל באַווייזט זיך יונגוויץ, דוד משהלעס, מיטן הדרת פנים און וויל אַנהייבן רעדן. ער האָט וואַרשיינלעך שלעכט פאַרבינדן דעם גאַרטל אַרום זיין אַטלאַסענע קאַפּאַטע און ער האָט געהאַלטן ביים אַראַפּפּאַלן, האָב איר, ווילנדיק אים אויפּמערקזאַם מאַכן דערויף, אַרויסגעשריגן פון דער סופּלאַר-בּודקע אויפן האַלבן קויל:

— דער גארטל!

עפשטיין, וואָס האָט געשפּילט די ראַלע פון שמאי, רופט זיך אָפּ

צו מיר:

— דער פאַרכישופּטער?...

דאָס רופט אַרויס ביי אַלע אַנטיילנעמער אַ שטאַרק געלעכטער, נאָר איין יונגוויץ חידושט זיך און קען נישט פאַרשטיין פון וואָס מען לאַכט. ער האָט דערווייל פאַרגעסן די ווערטער פון זיין ראַל און געגעבן אויף מיין אַדרעס אַ טופּע מיטן פּוס און אַ ברום ווי אַ לייב, איך זאָל אים אַרויס-העלפּן מיט אַ וואָרט. דאָס האָט ביי מיר אַרויסגערופן נאָך אַ שטאַרקערן געלעכטער און איך האָב מיך ממש אַראַפּגעגליטשט פון מיין פּלאַץ, מיט-שלעפּנדיק מיט זיך די פּיעסע.

אסתר-רחל איז געשטאַנען הינטער די קוליסן און, הגם זי האָט אויך געשמאַק מיטגעלאַכט, האָט זי זיך פּונדעסטוועגן באַמיט צו באַרוקן די אַקטיאָרן און אַרויסהעלפּן מיט אַ וואָרט. ס'האָט זיך איר אָבער נישט איינגעגעבן איינצושטילן דעם אַלגעמיינעם געלעכטער און יונגוויץ האָט געגעבן זיין ערן-וואָרט, מער נישט צו שפּילן מיט די יינגלעך... ער האָט זיין וואָרט געהאַלטן, ווייל ווען פּאַדלאַס איז צוריקגעקומען מיט דער ידיעה, אַז ס'איז אוממעגלעך זיך אַדורכצוקריגן צו דער גרענעץ און מען דאַרף פאַרן קיין מאַסקווע, האָט יונגוויץ באַשלאָסן צו פאַרברייבן אין האַמעל. ביים געזעגענען זיך, האָט ער אונדז געבעטן, אַז אויב מיר וועלן ערגעץ באַגעגענען זיין קלאַראַ, זאָלן מיר איר איבערגעבן, אַז ווען זי וועט וועלן, וועט ער זי אויפנעמען מיט אַפענע אַרעמס.

אין אייניקע יאָר אַרום זענען זיי צוזאַמען געקומען קיין וואַרשע, אָבער סוף-כל-סוף איז זי ווידער אַוועק פון אים, כדי זיך מער נישט אומצוקערן. אין יאָר 1934, האָב איך באַגעגנט קלאַראַ יאַנג אין פּאַריז, אויפן וועג קיין ראַטנפאַרבאַנד, וווּ זי איז זיך געפאַרן באַזעצן און וווּ זי איז צום סוף געשטאַרבן אַן איינזאַמע און פאַרגעסענע.

דער וועג פון האַמעל קיין מאַסקווע האָט, אַנשטאַט צוויי טעג, ווי מיר האָבן פאַרויסגעזען, געדויערט צוויי וואָכן. מיר זענען געפאַרן מיט אַ גרויסן עשאַלאַן רויטאַרמיער און באַקומען פאַר אונדזער טרופּע אַ באַזונדערן לאַסט-וואַגאַן, אַן אַזויגערופענעם „טעפּלושקע“. מיר האָבן צעלייגט

דאס בעטגעוואנט אויף אונדזערע קאסטנס און פאנאנדערגעטיילט דעם וואגאן משפחה-ווייז. יעדן טאג האט אן אנדערע פרוי פארוואלטעט איבער אונדזער קאמונע. די אויפגאבע פון דער פארוואלטערין איז געווען צו זארגן וועגן באשפייזונג און איר פאנאנדערטיילונג צווישן די חברים אויף גלייכע חלקים. א באזונדער אויפמערקזאמקייט איז געשאנקען געווארן דעם קינד און ביי יעדער מעגלעכקייט האבן מיר זיך באמיט צו באקומען פרי-שע מילך. פאפירן-געלט האט שוין דעמאלט געהאט גאר א קנאפן ווערט, האבן מיר מיטגענומען מיט זיך באדייטנדיקע זאפאסן זאלץ און שוועבע-לעך, וואס זענען צו יענער צייט געווען טייערער פון גאלד. פאר דעם פלעגן מיר גערן באקומען פון די פויערים מילך, האניק, פוטער און אפילו עופות. א דאנק דעם דאזיקן סחורה-אויסטויש, זענען מיר געווען א געוויסע צייט פון דער נסיעה באזארגט מיט שפיין, להיפוך צו די רויטארמייער, ביי וועל-כע ס'האט אינגיכן פארפעלט פראוואנט.

צוליבן מאנגל פון האלץ און וואסער, פלעגט דער עשאלאן זיך אפט פארהאלטן אין מיטן וועג און ווארטן ביז א טייל זעלנער פלעגן ברענגען האלץ פונעם נאענטסטן וואלד און אנדערע — וואסער פון א ווייטער שטרעקע. פארשטייט זיך, אז אונדזערע אקטיארן האבן זיך אויך באטיי-ליקט אין די דאזיקע עקספעדיציעס נאך באהייצונגס-מאטעריאל; מען פלעגט זיך אויסשטעלן אין א לאנגער ריי און איבערגעבן די קובלעס מיט וואסער איינער דעם אנדערן, ביז זיי זענען דערגאנגען צום לאקאמאטיוו. אזעלכע רייען פלעגן זיך אפט ציען קילאמעטער ווייז, אפהענגיק פונעם ארט ווו דער לאקאמאטיוו איז שטיין געבליבן.

אזעלכע געצווונגענע איבעררייסן אין דער נסיעה זענען געווען זייער פינלעך פאר אונדז צוליב די קרומע בליקן וואס די הונגעריקע זעלנער פלעגן ווארפן אין דער ריכטונג פון אונדזער וואגאן. אונדזערע פרויען פלעגן פארלייגן א פייער און קאכן קארטאפל מיט ציבעלעס און דאס האט שטארק גערייזט דעם אפעטיט ביי די הונגעריקע. מיר פלעגן תמיד קאכן מער און טיילן זיך מיט אייניקע פון זיי, ס'האט אבער בשום אופן נישט גע-קענט קלעקן פאר עטלעכע צענדליק וואגאנען זעלנער. טראץ אונדזערע זא-פאסן פון אויסטויש-סחורה, איז דער הונגער אויך אין אונדזער וואגאן געווען אן אפטער גאסט. אנדערע פלעגן זיך אפזאגן פון עסן און לאזן זייע-

רע נעבעכדיקע פּאַרציעס פאַר אידען, וועלכע האָט געוויגן דאָס קינד. עס זענען אָבער געווען טעג, ווען ס'איז ממש נישט געווען מיט וואָס צו באַנעצן די ליפּן און דאָס קינד פּלעגט מוראדיק שרייען פאַר הונגער. ס'געדענקט זיך אַ פּאַל, ווען איך בין אַ גליקלעכער צוריקגעקומען פון אַ ווייטן דאָרף און מיטגעבראַכט אַ פּלאַש פּרישע מילך. די דאָזיקע מציאה האָט ביי אַלע-מען אַרויסגערופן אומגעהייערע פּרייד, אסתר-רחל האָט געהאַט טרערן אין רי אויגן און געכאַפט הוידען דאָס קינד, צווינגענדיק:

— ס'איז דאָ מילך, פּרישע מילך, גוטע מילך...

און אָט גיט זיך דער עשאַלאַן אומגעריכט אַ ריס פון אַרט און הייבט אָן צו פאַרן און די פּלאַש מילך פּאַלט אַראָפּ פון קאַסטן און צעגיסט זיך איבערן וואַגאַן. ס'איז געווען איינע פון די ווייטיקדיקסטע איבערלעבונגען זינט דעם אַדעסער מאַקאַברישן צוג.

די שפּאַנונג צווישן די הונגעריקע זעלנער איז געוואקסן פון טאָג צו טאָג. ס'האָט זיך דערהערט די גוט-באַקאַנטע אין יענער צייט אַנטיסעמי-טישע אַנדייטונג „וויזשו“ (איך זע). יעדע אַנטיסעמיטישע מאַניפעסטאַציע פּלעגט ווערן שטרענג באַשטראַפט פון דער סאָוועטישער מאַכט, פּלעגט מען קאַמפּלירן די אַנטי-ידישע אויסרופן מיט כלומרשט אומשולדיקע ווערטער און אויסרופן. איז טאַקע געווען זייער פּאַפּולער אַזאַ אַנדייטונג, וואָס איז אפילו איינגעטיילט געוואָרן אין שטימען, ווי אַ כאַר-דעקלאַמאַ-ציע: איינער רופט אויס: „איך זע!“ פּרעגט דער צווייטער: „וועמען?“ ענט-פערט דער דריטער: „אים!“ קומט אַ פּראַגע „ווי?“ אויף דעם אָן ענטפער: „אומעטום!“ דער דאָזיקער „איך זע“, אין רוסיש „וויזשו“, איז מיט דער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין „ביזשו“, וואָס האָט געדינט אַלס אַפּחוזקנ-דיקע באַצייכענונג פון אַ יידן און ווען מיר האָבן געהערט דעם דאָזיקן אויסרוף, האָט ער ביי אונדז אַרויסגערופן די זעלבע באַאומרוקונג וואָס מיט אַ צייט צוריק „זשיד“.

צום גליק האָבן די רויטאַרמיער פון אונדזער עשאַלאַן נישט געהאַט קיין געווער מיט זיך, דאַקעגן דער קאַמאַנדע-שטאַב צוזאַמען מיט די פּאַ-ליטישע קאַמיסאַרן זענען געפאַרן אין אַ געפאַנצערטן וואַגאַן און יעדער פון זיי איז געווען גוט באַוואַפנט. צווישן די קאַמיסאַרן האָט זיך אויסגע-צייכנט די כאַראַקטעריסטישע געשטאַלט פון דעם גרייז-גרדיען פעליקס

קאן, דעם געוועזענעם פוילישן רעוואָלוציאָנער, וואָס איז איבערגעגאַנגען צו די קאָמוניסטן. פעליקס קאָן פלעגט זיך אַרומדרייען צווישן די גרופעס זעלנער, פאַרפירן מיט זיי שמועסן און ער האָט, ווייזט אויס, געהאַט אַ גע- וויסע השפעה אויף זיי. ווען עס האָבן זיך אַלץ אָפטער געהערט די „ביזשו“ אויסרופן, האָט ער אין אַ געוויסן טאַג פאַררופן אַ מיטינג פון אַלע זעלנער. אונדז האָט מען באַפוילן צו פאַרבייבן אין וואַגאַן און איך האָב דעריבער נישט געהערט זיינע רייד. מיר האָבן אָבער נאָכדעם דערפילט זייערע פאַ- זיטיווע רעזולטאַטן. דער „ביזשו“ האָט זיך מער נישט געהערט און די זעלנער האָבן בכלל זיך באַמיט אויסצומיידן אונדזער וואַגאַן.

דער צייט־פאַרטרייב פון די זעלנער בעת די געצווונגענע איבער- רייסן אין דער נסיעה, איז באַשטאַנען פון אַ ביז גאַר איינגאַרטיקן ספאַרט; געיעג פון לייז, אויף אַ גלאַט, ברייט ברעט פלעגט יעדער „ספאַרטלער“ אַוועקלייגן אַ לויז, וואָס ער האָט אַראַפּגענומען פון זיין לייב און מען פלעגט זיך וועטן וועמענס לויז וועט שנעלער דערגיין צום עק פונעם ברעט. פאַרשטייט זיך, אַז ביי דער דאָזיקער שפּיל פלעגט יעדער באַטייליקטער דערמאַנען זיין לויז מיט אַנטשפרעכנדיקע אויסדרוקן, וויצן און קללות, יאָס פלעגן אַרויסרופן אַ שטאַרק געלעכטער און צווישנרופן ביי די איבע- ריקע. מיר, „ציווילע“, דאַקעגן פלעגן זיין באַשעפטיקט ביים רייניקן אונ- דזער וואַגאַן פון די נישט־געבעטענע געסט. די גרעסטע זאַרג פון די פרויען איז געווען צו פאַרהיטן דאָס קינד פון דער לייז־מגפה, אָבער דאָס האָט זיך זיי בשום אופן נישט געקענט איינגעבן. כדי אונדז צו באַרויקן, האָט אסתר- רחל פאַרויזקערט, אַז פאַרקערט, לייז זענען זייער געזונט פאַר קינדער און דערפאַר טאַקע זענען פויערים אַזעלכע געזונטע מענטשן...

אויף דער גרויסער באַן־קנופֿ־סטאַציע בריאַנסק האָט מען אונדזער זאָגאַן אָפּגעטיילט פון עשאַלאַן און מיר האָבן אים מיט אייגענע כוחות איבערגעשטופט אויף אַ זייטיקער ליניע, וווּ מיר האָבן באַדאַרפט וואַרטן אויף אַ באַן קיין מאַסקווע. נאָך אַ גאַנצן טאַג אָפּשטיין און נאָך פיל אינ- טערווענצן, האָט מען אונדז דערקלערט, אַז ס'איז אומבאַווסט ווען עס וועט זיך מאַכן אַ געלעגנהייט צו פאַרן ווייטער. ס'קען אַמאָל דויערן אַ טאַג, אַמאָל אַ וואַך און אפשר מער... אין אַוונט קערט זיך אום אסתר־רחלס פלימעניק מיט אַ גוטער בשורה, אַז אַט באַלד פאַרן מיר אָפּ. ער האָט זיך

קיינמאל מיט קיין איבעריקער ענערגיע נישט אויסגעצייכנט און ס'האט געהייסן אין דער משפחה, אז ער וועט שוין קיינמאל קיין „לייט“ נישט זיין. האט ער זיך איצט געגרויסט מיט זיין בריהשקייט, בארימט זיך ווו ער האט אזש אנגעשלאגן און וועמען געגעבן אין יד-ארייך, און א צופרידענער פארענדיקט: „אז מען שמירט, פארט מען“. מיר זענען געווען איבערגליק-לעך פון דער דאזיקער ידיעה, געבעט אונדזערע קאסטנס און אינגיכן האט זיך דערהערט פון אלע ווינקעלעך א געשמאקער כראפן. דער וואגאן איז געווארן צוגעטשעפעט צו א לאקאמאטיוו און מיר האבן באמת גערירט פון ארט. איצט איז שוין נישט געווען קיין ספק, אז מיר פארן און איך בין א צעשמייכלטער איינגעשלאפן. צומארגנס האבן מיר זיך אויפגעכאפט קא-יאר, אויפגערוקט די טיר פון וואגאן צו זען ווו מיר געפינען זיך, און אט דערזען מיר פון דערווייטנס דעם אויפשריפט „ברינגסק“... ס'האט זיך ארויסגעוויזן, אז מען האט אונדזער וואגאן איבערגעפירט אויף נאך א וויי-טערער ליניע און ווער ווייסט ווען מיר וועלן אפפארן פון דאנען. אונדזער בריה האט זיך מודה געווען, אז מען האט אים געמיין אפגענארט און פיל לאזאפיש צוגעגעבן: „נישטא קיין ערלעכע מענטשן אויף דער וועלט“...

ארום האלבן טאג האט מען אונדז אומגעריכט צוויסן געטון, אז מיר זאלן איינשטייגן אין וואגאן, ווייל מען האט אונדז צוגעטיילט א באן וואס גייט איבער סמאלענסק קיין מאסקווע. אין סמאלענסק, האבן מיר געהערט, זענען פאראן יידן און מען שפילט דארט יידיש טעאטער. האב איך מיך מיט עפשטיינען געלאזט אין שטאט זוכן יידן, אבער קיינעם נישט געפונען. מיר האבן בלויז באוויזן מיטצוברענגען מיט זיך אביסל עסנווארג און מילך און אונדזער חברה האט זיך דערכאפט דאס הארץ. גייענדיק איבער דער דאזיקער אלטער שטאט, האבן מיר געזען זייער פיל מאלערישע אלטער-טימלעכע מויערן און צערקוועס, וואס אייניקע פון זיי זענען מיר געווען באקאנט פון רעריכס בילדער און סקיצן. ווען איך האב זיי מיט יארן צוריק באווינדערט פון רעפראדוקציעס, האב איך מיר געווננטשן א געלעגנהייט זיי צו זען אין אריגינאל. איצט האט זיך די דאזיקע געלעגנהייט געמאכט, זענען מיר אבער געווען צו מיד און צו שטארק זיך געאייילט צו געפינען עפעס ממשותדיק פאר אונדזערע וואגאן-איינוווינער, מיר האבן, אלזא, פון דערווייטנס געזען די שיינקייטן, אבער נישט גענאסן פון זיי.

אן ענלעך געפיל האָב איך געהאַט אין די ביטערע היטלער־צייטן, ווען אַנטלויפנדיק פון וואַרשע, האָבן מיר זיך פאַרהאַלטן אין איטאַליע אין דער ווונדערבאַרער געגנט פון לאַגאַ די קאַמאַ, אַנטקעגן דער שוויצער גרענעץ. געזען די שיינקייט פונעם דאָרטיקן פּייזאַזש און נישט געווען בכוח הנאה צו האָבן פון אים.

נאָך צוויי וואַכן אַרומשלעפּן זיך אין דער שמוציקער „טעפּלושקע“, זענען מיר צעבראַכענע און אויסגעהונגערטע ענדלעך אַנגעקומען צו אַ גרויסן וואַקזאַל און דערזען אַ שילד מיטן אויפּשריפט „מאַסקוואַ“. אַסתר־רחל האָט, ווי תמיד, באַמיט זיך צו הייבן אונדזער געמיט און אַפּגערופּן זיך צו אונדז מיט אַ שמיכל:

— נו, קינדערלעך, געלויבט צו גאַט, מיר זענען שוין אויף אַן אָרט...

מ א ס ק ו ו ע

ווי הונגעריקע נאך א לאנגן תענית כאפן זיך צו צו א געשמאקן ביסן, אזוי האבן מיר זיך אריינגעלאזט אין דעם ווירוואר פון דער ריזיקער מאס-קווע, וואס האט אונדז ממש בארוישט מיט איר פארנעם, אייגנארט און אימפעטפולן ריטם. די נייע הויפטשטאט פון סאוועטישן רוסלאנד איז דאך אן אלטע טעאטער-מעטראפאליע, וואס האט נאך פאר דער מלחמה פארנו-מען דעם אויבנאן אין דער טעאטער-וועלט.

איז דאך מאסקווע געווען דאס וויגעלע פון רוסישן טעאטער, וואס האט צו פארצייענען אין איר געשיכטע א לאנגע קייט פון גרויסע אקטיארישע פערזענלעכקייטן, אנהייבנדיק פון געניאלן שטשעפקין און ענדיקנדיק מיט די איצטיקע מייסטער פון בארימטן „מאסקווער קליינעם טעאטער“.

איז דאך דער „מאסקווער קינסטלערישער טעאטער“ געווארן דער רע-פארמאטאר און וועגווייזער אין דער מאדערנער טעאטער-קונסט און איר מיטבאגרינדער סטאניסלאווסקי — דער שעפער פון א נייער שיטה אין דער טעאטער-געשיכטע. א דאנק זיין בארימטן סיסטעם איז די אקטיארישע קונסט באפרייט געווארן פון צופעליקייטן און הפקות און באקומען א בכבודיקן ארט אין דער משפחה פון קונסט.

זענען דאך צו יענער צייט ארויסגעקומען מיט א ניי ווארט אין דער טעאטער-קונסט אזעלכע רעוואלוציאנערן ווי מייכרכאלד, וואכטאנגאו, טארראו און יעדער פון זיי האט אויף זיין שטייגער געפרווט שטורעמען די אלטע איינגעפונדעוועטע טעאטער-פעסטונג און זוכן פאר זיי א נייעם

אינהאלט און פאָרם, אַזוי ווי עס האָט דאָס געטון דער נייער רעזשים מיטן אַלגעמיינעם לעבן אין לאַנד.

הגם דאָס סאַציאַליזירן פונעם רוסישן לעבן איז אָנגעגאַנגען לויט אַ פאָרויס-אַנגעצייכנטן פּלאַן, איז עס פונדעסטוועגן געווען פול מיט נישט פאָרויסגעזעענע זיגזאַגן, אַפּוויכונגען, קאָמפּראַמיסן און קאָניונקטור-נויט-ווענדיקייטן. אַן ענלעך בילד האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט די פאָרשידענע עטאַפּן פון זוכענישן, געוואַגטע פּרוּוון און קאַרקברעכערישע פאָרמאַליס-טישע המצאות, וואָס דאָס נאָך-רעוואָלוציאַנערע טעאַטער האָט דורכגע-מאַכט. ס'איז, אַלזאָ, געווען אַ פּראָדוקט פון דער צייט, אַ פּועל יוצא פון איר שטורמישן ריטם און פון כּסדרדיקן זוכן אַ פּאַסיקע אויסדרוקס-פּאַרם פאַר דעם נייעם אינהאַלט.

נאָך אין אַדעס זענען צו אונדז דערגאַנגען קלאַנגען וועגן דעם נייעם, דאָס מאָל געלונגענעם פּרוּוו פון צמחן צו גרינדן אַ טעאַטער אין העברעיִש און אַזעלכע גדולים ווי סטאַניסלאַווסקי און וואַכטאַנגאַוו זענען אים ביי-הילפיק דערביי.

אַ חוץ די דאָזיקע אוצרות פון טעאַטער-אינדרוקן, וואָס מיר האָבן פאָראַויסגעזען אין מאַסקווע, האָבן אונדז געלאָקט די מוזייען מיט דער באַ-דימטער טרעטיאַקאווער בילדער-גאַלעריע, דער קרעמל מיט די אַלע היס-טאַרישע בנינים און פּלעצער, וואָס זענען מיר אַזוי גוט געווען באַקאַנט פון דער געשיכטע. עס איז נישט קיין ווונדער וואָס מיר האָבן פּרייער אַפּ-געאַטעמט, דערזעענדיק ענדלעך דעם מאַסקווער גרויסן באַנהאַף, פאַר וועלכן ס'האַט זיך אָפּגעשטעלט אונדזער „טעפּלושקע“.

ס'איז אונדז אָבער ניט באַשערט געווען אין דער פּולער מאָס צו געניסן פון די אַלע אוצרות מיט וועלכע מאַסקווע איז געווען איבערפּולט, בעיקר פון די טעאַטערס.

אונדזער אומהיימלעך צימער אינעם פאָרוואַרלאַזטן האַטעל, וואָס איז אונדז מיט גרויס מי געלונגען צו באַקומען, איז געווען פול מיט אויסגע-הונגערטע שטשורעס, וואָס פּלעגן זיך אָפּט ביינאַכט אַריינכאַפּן אין אונ-דזערע בעטן. איינער פון אונדז האָט צוליב דעם געמוזט זיין וואָך אַ נאַכט איבער אַ נאַכט און האַלטן שמירה איבער די שטולן, וווּ דאָס קינד איז גע-שלאָפּן. מיר פּלעגן טאַקע די פּרייע אַוונטן פון שפּילן פאַרטיילן צווישן זיך

אויף אַרויסצוגיין אין גאַס. אַ חוץ דעם איז געווען ממש אוממעגלעך צו באַקומען אַ בילעט אין טעאטער, זיי זענען געווען אויספאַרקויפט אויף הַדשים פאַראַויס. האָט מען געמוזט זוכן פּראַטעקציע דורכן אַרטיסטן-פאַראַיין, בכדי צו מאַכן פאַר אונדז, דורכרייזנדיקע, אָן אויסנאַם און געבן די מעגלעכקייטן כאַטש איינמאַל צו באַזוכן דעם מאַסקווער קונסט-טעאטער. אין משך פון טאַג, דאַקעגן, האָבן מיר זיך שוין אָפטער געקענט באַ-יווען איבער דער שטאַט, מיטנעמענדיק מיט זיך דאָס קינד. אויך צו אונ-זוערע פאַרשטעלונגען פלעגן מיר עס, אַזוי ווי אין האַמעל, מיטנעמען אין טעאטער און נאָך דער פאַרשטעלונג צוריקברענגען אין האַטעל. צום גליק זענען געווען צו יענער צייט שיינע וועטערן און דעם קינדס וואַנדערונגען אין די נעכט האָבן איר נישט פאַרשאַדט.

עס האָט גענוג לאַנג גענומען ביז מיר האָבן באַקומען אַ זאַל צום שפּילן. סנאַרסקי איז געווען פאַרנומען מיט אַנדערע אונטערנעמונגען און האָט ווייזט אויס, נישט געזען קיין מעגלעכקייט מיט אונדז צו פאַרדינען, האָט ער אונדז געראַטן זיך איינצואַרדענען מיט אייגענע כוחות. אגב גע-פינט זיך אין מאַסקווע אַ יידישער אימפּרעסאַריאַ זשיטאַמירסקי, האָט ער אונדז אָפּגעשיקט צו אים. אסתר-רחל פלעגט פאַר דער מלחמה אָפט גאַס-טראַלירן אין זשיטאַמירסקיס טרופּעס און, הגם זי האָט נישט געהאַט קיין געהויבענע מיינונג וועגן זיין סאָלידקייט, האָבן מיר, נישט האַבנדיק קיין ברירה, זיך געווענדט צו אים. זשיטאַמירסקי האָט אָבער שוין געהאַט פאַר-ביטן דאָס טעאטער אויף אַ רעסטראַן און געקענט אונדז בייהילפּיק זיין נאָר מיט עצות. פון די דאָזיקע עצות איז אונדז קלאַר געוואָרן, אַז צו באַ-קומען אַ טעאטער איז ממש אוממעגלעך, און ווען אפילו מיר וועלן אים באַקומען, וועט נאָך שווערער זיין אַריינצובאַקומען אַהין אַ יידישן עולם.

דער יידישער ישוב פון מאַסקווע איז דאָן באַשטאַנען פון סוחרים און אַסימילירטער אינטעליגענץ, וואָס האָבן דאָרט נאָך פאַר דער מלחמה גע-האַט וווינערעכט און פון אַ גרויסער צאָל פּליטים, וואָס זענען זיך בעת דער מלחמה צונויפגעלאָפּן פון פאַרשידענע עקן פון דער אימפּעריע. די אַלטע תושבים האָבן כמעט אַלע אָנגעוויירן זייערע פאַרמעגנס און די נייע, — די סאַציאַלע הילף, פון וועלכע זיי האָבן ביז דער רעוואָלוציע גענאָסן. אַנ-זערע ווידער האָבן זיך בעת דער איבערקערעניש דערשלאָגן צו גרויסע

פארמעגנס און געזוכט מיטלען ווי אזוי עס אריבערצופירן קיין אויסלאַנד. פאַר די אַרומיקע האָבן זיי זיך באַמיט אַנצוגיין פאַר אַרעמעלייט. אין אַ געוויסן הויז פון פּליטים האָט מען אונדז געוויזן מאַסיווע זילבערנע וואָ-זעס מיטן צאַרישן הערב און אַ בריליאַנט פון צענדליקער קאַראַט, וואָס האָט געשטאַמט פון צאַרישן אוצר. די דאָזיקע פאַמיליע האָט געווינט גאַנץ באַשיידן און איז אַנגעגאַנגען פאַר נישט קיין רייכע. אַנדערע ווידער פלעגן שטיין אויף דער „סוכאַרעווקע“, דעם באַרימטן מאַסקווער מאַרק-פּלאַץ, און פאַרקויפן טייערע חפצים פון זייער באַלעבאַטישקייט. מען האָט דאָרט געקענט באַקומען פון רעמבראַנדס אַן אַריגינאַל ביו אַ פאַר אָפּגע-טראַגענע אונטערהויזן. איך אליין בין דאָרט אַמאַל אָפּגעשטאַנען אייניקע שעה און אויפן קול גערופן קונים פאַר מייע שטיוול, וואָס האָבן נאָך גע-שטאַמט פון די גוטע צייטן אין ראָוונע. פאַרן באַקומענעם געלט האָב איך געקויפט אַ ברויט, אַ מאַנאַגראַפיע וועגן מאַסקווער קינסטלערישן טעאַטער און אויפנאַמעס פון אַ רייע גרויסע אַקטיאָרן אין זייערע ראַלן. דאָס לעצטע האָט מיך מער געפרייט ווי דאָס ברויט, וואָס מיר האָבן פונדעסטוועגן מיט גרויס אָפעטיט געגעסן.

די צייט איז, אַלואַ, נישט געווען קיין פאַסיקע פאַר יידיש טעאַטער. און זשיטאַמירסקי האָט געהאַלטן פאַר צוועקמעסיקער איבערצווואַרטן „מי-נימום“ אַ חודש, ד"ה איבער די ימים-טובים, ווען עס איז גרינגער צו באַ-קומען אַ טעאַטער-זאַל. אונדזערע אָפּשפּאַרונגען אָבער האָבן זיך געהאַלטן ביים אויסלאַזן און אַן איבעריקן חודש נישט שפּילן וואָלט געווען פאַר אונדז ממש קאַטאַסטראַפּאַל. דעריבער האָבן זיך צוויי פון אונדזערע חברים גע-לאָזט איבער דער שטאַט זוכן אַ טעאַטער. פאַר אַ טרעף-פונקט האָט אונדז געדינט זשיטאַמירסקיס רעסטאָראַן, און איך האָב געהאַט די געלעגנהייט צו באַקענען זיין באַלעבאַס, איינעם פון די רירעוודיקסטע פאַרמלחמהדיקע אימפּרעסאַריאַס ביים יידישן טעאַטער אין רוסלאַנד.

איך פלעג אָפט פאַרברענגען מיט דעם קליינעם, דאָרן מענטשעלע. מיטן געשטופלטן פנים, פון וועלכן ס'האָבן אַרויסגעוואונקען שפיציקע, צי-גינערישע אויגעלעך, וואָס האָבן קיינמאַל קיין רו נישט געהאט. זיין הייזעריקע שטימע פלעגט נישט מיד ווערן צו דערציילן זיין „לעבנסגע-שיכטע“, זיינע אויפטוען ביי נאַטשאַלסטוואַ און אַנדערע בריהשקייטן.

וועלכע ער פלעגט באשמעלצן מיט „אויסלענדישע“ ווערטער, וואָס נאָר אין גאָט איז געווען אימשטאַנד צו פאַרשטיין. אַ פּאַקט איז, אַז דאָס דאָזיקע, שוואַרצע, רירעוודיקע מענטשלע איז געווען ביכולת אַנצושפּאַרן וווּ די וועלט האָט אַן עק און אים פּאַלט צו דער „כבוד“ צו שפּילן ייִדיש טעאָטער אין ליסאַבאָן אין... אַן אַרענע פּון אַקסן-קאַמף. ער האָט אין זיינע וואַנדע-רונגען אַנגעשפּאַרט מיט אייניקע אַקטיאָרן אַזש קיין פּאַרטוגאַל און אַרויס-געלאָזט איבער ליסאַבאָן ריזיקע פּלאַקאַטן, אַז דער וועלט-באַרימטער יעקב אַדלער טרעט אויף מיט זיין טרופּע אין דער „ביבלישער אַפּערע בר כּוכבא“, וואָס ווערט געשפּילט אין דער „שפּראַך פּון דער ביבל“. קיין גרויסער עולם איז נישט געקומען, אָבער זשיטאַמירסקי האָט זיך געגרויסט צו זיין דער איינציקער צו שפּילן ייִדיש טעאָטער אויף אַזאַ אויסטערלישן פּלאַץ. וואָס שייך דעם „וועלט-באַרימטן יעקב אַדלער“, איז עס, פאַרשטייט יך, געווען נישט קיין אַנדערער ווי זשיטאַמירסקי אַליין.

אומדירעקט האָט אונדז זשיטאַמירסקי גורם געווען אַ גרויסן שאַדן, וועלכער איז אין יענער שווערער צייט געווען פאַר אונדז זייער ווייטיקלעך. נאָך דער לאַנגער רייזע אין דער שמוציקער „טעפּלושקע“, האָבן מיר ממש נישט געהאַט וואָס צו נעמען אויפן לייב און מיר האָבן געזוכט אַ וועשין, וואָס זאָל אויף גיך אויסוואַשן אונדזער וועש. זשיטאַמירסקי האָט אונדז צוגעזאָגט צו שיקן איינע, אויף וועלכער מען קען זיך פאַרלאָזן. צומאַרגנס לויפט אַריין אין אונדזער צימער אסתר-רחל און רופט אויס מיט פּרייד: — קינדער, גיט אַהער די וועש, זשיטאַמירסקי האָט געשיקט אַ וועשין! מיר טראָגן אַרויס דער פּרוי אַלץ וואָס מיר האָבן געהאַט, דאָס זעלבע יסתר-רחל, און די וועשין זאָגט צו אין אייניקע טעג אַרום עס אַפּצו-ברענגען. מער האָבן מיר די פּרוי נישט געזען פאַר די אויגן. זשיטאַמירסקי האָט געטענהט, אַז ער ווייסט נישט פּון וואָס צו זאָגן, ווייל ער האָט קיינעם נישט געשיקט צו אונדז. דעם אמת פּון דער דאָזיקער סודותדיקער אַפּערע איז אונדז נישט געלונגען צו דערגיין, און צו אונדזערע דאגות-פּרנסה איז צוגעקומען אַן איבעריקע: דאגות-וועש. ס'איז נישט געווען קיין אַנדערע כּרירה, ווי זיך צו נעמען פאַרן אויסגעפּרוווטן אַקטיאָרישן מיטל; פאַרקויפּן עפעס פּון צירונג. אויפן ערשטן פייער איז געגאַנגען מיין גאַלדענער זייגער מיט דער קייט, וואָס איך האָב באַקומען „דרשה-געשאַנק“ פּון אסתר-רחלען.

אן אפיציר, וועלכן מיר האָבן צופעליק באַקענט, האָט דאָס אָפגעקויפט פאַר אַ גרעסערע סומע און מיר אויסגעצאָלט אין „ניקאָלאַיעווער“ רובלס, וואָס האָבן אויף דער נישט-אָפיציעלער בירזשע געהאַט אַ פילפאַכיקערן ווערט פון די סאָוועטישע באַנקנאָטן. אונדזער „ליבהאבער“, אַ מיטגליד פון אסתר רחלס משפּחה, האָט מיר פאַרגעלייגט צו געבן אים דאָס געלט אַלס משכן, וועט ער אונדז אויסבאַרגן סאָוועטישס, און ווען מיר וועלן אָנהייבן צו פאַר-רינען, וועט ער אונדז אומקערן די ניקאָלאַיעווער רובלס. איך האָב, אַלזאָ, באַקומען די געלעגנהייט נישט אָנצווערן קיין געלט און גלייכצייטיק זיך צו פאַרזאָרגן מיט די נייטיקסטע זאַכן.

ווען מיר האָבן אין אַ צייט אַרום, שוין זייענדיק אין וויטעבסק, אָנגע-הויבן צו פאַרדינען און איך האָב מיך געווענדט צו אונדזער „ליבהאבער“ וועגן אויסבייטן דאָס געלט, האָט ער מיר קאָלטבלוטיק דערקלערט, אַז מען האָט ביי אים אַרויסגעגנבעט זיין טייסטער אין וועלכן עס האָבן זיך אויך געפונען אונדזערע ניקאָלאַיעווער רובלס... ווי ס'זאָל נישט זיין איז דער פאַרלוסט פון געלט נישט געווען אַזוי שווער, ווי דער פאַרלוסט פון די וועש. נאָך לאַנגע זוכענישן איז אונדז אויך געלונגען צו באַקומען אַן אַרט צום שפּילן. געהאַלפן האָט אונדז אין דעם מיין אַמאָליקער ליבלינג, ראָד פּאָל אַדעלהיים. ביידע ברידער אַדעלהיים האָבן זיך צו יענער צייט געפונען אין מאַסקווע און קיינער פון זיי איז נישט געווען באַשעפטיקט אין טעאַטער. פון זייער אַמאָליקן רוים איז נישט פאַרבליבן קיין שפור און ס'האַט ממש וויי געטון פאַר זייער נעבעכדיקן אויסזען. ראָבערט פלעגט פון צייט צו צייט אויפטרעטן אויף אָפענע עסטראַדעס מיט באַמ-באַסטישע דעקלאַמאַציעס און ראַפּאָל איז געווען אָנגעשטעלט אין מאַס-קווער אַרטיסטן-פאַריין. ער האָט אונדז אַוועקגעפירט אין „גאַרטן פון דריי טעאַטערס“, וווּ עס פלעגן פאַרקומען פּאָלקס-פאַרוויילונגען אונטערן פרייען הימל, און אין די דריי גרויסע בנינים — גאַסטשפּילן פון פאַר-שידענע וואַנדערנדיקע אַדער עקספּערימענטאַלע טעאַטערס. איינער פון די דריי בנינים, דער „שפיגל-טעאַטער“, איז גראַד באַפרייט געוואָרן אויף אַ קורצער צייט, האָבן מיר, נישט האַבנדיק קיין אַנדער ברירה, אים גע-דונגען אויף אייניקע פאַרשטעלונגען.

ביי דער געלעגנהייט האָבן מיר אין איינעם פון די דריי טעאַטערס

געזען „מירעלע אפרת“ אין רוסיש און זיך אן איבעריק מאָל איבערצייגט ווי גרויס אסתר-רחל קאַמינסקי איז אין דער דאָזיקער ראָלע. אויב אין דער יידישער פּאַרשטעלונג קען זיך קיינער פון אסתר-רחלס מיטשפּילער נישט דערהייבן צו איר מדרגה, האָבן אָבער די מיטשפּילער פון דער רוסישער „מירעלע“ פּאַרטונקלט די צענטראַלע פיגור. די יידישע אַריס-טאַקראַטקע מירעלע איז אין דער דאָזיקער אויפפירונג אַרויסגעקומען אַ טיפּישע רוסישע פּריצטע, איינע פון די גוט-באַקאַנטע בירגערלעכע געשטאַלטן פון אַסטראַווסקי. דאַקעגן זענען אירע מיטשפּילער געווען טיפּיש-יידישע און אַ סך סימפּאַטישער ווי ס'איז מיר זיי אויסגעקומען צו זען אינעם יידישן טעאַטער. בעיקר איז פאַר מיר ממש געווען אַן אַנט-פלעקונג „חנה דבורה“, ווי עס האָט זי פאַרקערפערט די באַרימטע אַל-טיטשקע אַקטריסע בלומענטאַל-טאַמאַרינאַ. אונדזערע „ידענע-שפּילע-רינס, אָדער ווי זיי ווערן גערופן אין דער פּראָפּעסיע „קאַמישע אַלטע“, פלעגן זיך באַמיען איבערצושטייגן אין געשרייען, קוויטשערייען און קללות, פון וועלכע עס פלעגט ממש שווינדלען אין קאַפּ. די דורכן מחבר ווילגאַר-אַנגעצייכנטע געשטאַלט, האָבן די יידישע אַקטריסעס זיך באַמיט נאָך מער צו ווילגאַריזירן און די דאָזיקע ווילגאַריטעט איז מיט דער צייט געוואָרן כאַראַקטעריסטיש פאַרן יידישן טעאַטער. דאַקעגן האָט בלו-מענטאַל-טאַמאַרינאַ, די קינסטלערין מיטן פיינעם געשמאַק און פון סוב-טעלע אויסדרוקס-מיטלען, זיך באַמיט צו באַפרייען חנה-דבורה פון אירע מאַרק-תנועות און יאכנעוואַטע קולות. פאַרקערט, געוויסע קללות, מיט וועלכע גאַרדין האָט באַשאַנקען חנה-דבורה, זענען דורך דער קינסטלע-רין פאַרביטן געוואָרן אויף אַ בליק, אויף אַ פאַרצי פון די דינע ליפן און דאָס האָט מער גערעדט פון די ערגסטע קללות. אַנשטאַט בייגעשמאַק, וואָס די יידישע חנה-דבורה פלעגט אַרויסרופן ביים עולם, איז די רוסישע געוואָרן ליב דעם צושויער. ער האָט ממש אַנגעקוואַלן פון דער קלייניג-קער אשת חיל, וואָס וואַרפט אַן אַן אימה מיטן בלוזן בליק אויף איר מאַסיוון, פאַרשלאַפענעם מאַן. דאָס שפּילן פון די בלומענטאַל-טאַמאַרינאַ איז געווען אַ פאַרמעסט מיט גאַרדינס ווילגאַרע געשטאַלט, אין וועלכן די אַרטיסטן האָט געזיגט, אַ דאַנק אירע קינסטלערישע מיטלען און פיינעם געשמאַק.

א צווייטע איבערראשונג איז פאר מיר געווען די געשטאלט פון יא-
 סעלען, מירעלעס עלטסטער זון, אין יידישן טעאטער איז די ראָל געשפילט
 געוואָרן לויט דעם באַקאַנטן פּאַרטיקן רעצעפט, וואָס האָט זיך אַריבער-
 געטראָגן פונעם אַמעריקאַנער ייִדישן טעאָטער קיין רוסלאַנד און זיך אַי-
 בערגעחזרט אין יעדער טרופּע דורך אַלע אַקטיאָרן, וואָס האָבן זי גע-
 שפּילט. אונדזער געשווירענער „ליבהאַבער“ האָט, פאַרשטייט זיך, נישט
 געוואָגט און נישט פאַרמאָגט די קינסטלערישע פּאַטענצן אָפּצוווייכן פון
 דער דאָזיקער טראַדיציע און ווען איך האָב אמאָל געפרוווט שפּילן די
 ראָל, בין איך אויך נאָכגעגאַנגען דעם אויסגעטראַטענעם וועג. די גע-
 שטאַלט האָט זיך באַקומען בלאַס, נישט איבערצייגנדיק און איז פאַררעכנט
 געוואָרן צו דער קאַטעגאָריע ראָלן פון וועלכע „מען קען גאַרנישט מאַכן“.
 און אַט דערזע איך אין דער זעלבער „פּאַפּירענער“ ראָל דעם אַק-
 טיאָר יוזשני, דעם שפּעטערדיקן גרינדער פון דעם קינסטלערישן רעווי-
 טעאָטער „בלויער פּויגל“, און ס'באַשטעטיקט זיך פאַר מיר אַן איבעריק
 מאָל דער כלל, אַן ס'זענען נישט פאַראַן קיין שלעכטע ראָלן, נאָר שלעכטע
 אַקטיאָרן, וואָס ווייסן נישט ווי אַזוי אויסצוגעפּינען דעם מענטש אין די
 געשריבענע און נישט געשריבענע ווערטער פון דער ראָל. הגם דער
 משומד יוזשני האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט אונדזערע גאַסטשפּילן, באַ-
 נוצנדיק זיך מיט נישט עטישע, ממש כּוּלִּיגאַנישע מאַטיוון, און מיר האָבן
 זיך במילא באַצויגן צו אים מיט אַנטיפּאַטיע, האָט ער פּונדעסטוועגן, מיטן
 כּוח פון זיין טאַלאַנט, באַוויזן אונדז צו פאַראַינטערעסירן און צום סוף צו
 געווינען אונדזער מיטגעפּיל פאַר זיין „יאַסעלע“. דער טראַדיציאָנעלער
 שליממזל האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ קליין מענטשעלע מיט אַ שוואַכן
 כאַראַקטער, וואָס גייט אַרויס פון אונטער דער השפּעה פון דער שטרענ-
 גער, אַבער גוטער מאַמען און ווערט באַהערשט פון דעם ביזן, עגאַצענ-
 טרישן ווייבל. יאַסעלע צאַפּלט זיך ווי אַ פּליג אין שפּינוועב צווישן די
 צוויי געפּילן: ליבע און דרן־אַרץ צו דער מאַמען און ליבע, באַגלייט פון
 מורא צום ווייבל. אמת, גאַרדין האָט די דאָזיקע געשטאַלט אַנגעצייכנט
 סכּעמאַטיש, פּלאַך און זי באַשטימט צו זיין נישט מער ווי אַ הילפּס־מיטל
 אויף אונטערצושטרייכן מירעלעס טראַגעדיע, און אונדזערע אַקטיאָרן
 האָבן זי אויף אַן ענלעכן אופן געשפּילט. יוזשני אַבער האָט, אַ דאַנק זיין

קינסטלערישער אינטוויזיע און קריטישן אנאליז, צעגלידערט און פאָ-
נאָדערגעטיילט אין אַנטשפרעכנדיקע עטאַפּן די ראַנגלענישן פון יאָסעלען,
דערגענצט דאָס נישט־דערוואָגטע מיט דער שפּראַך פון זיינע אויגן און
באַוועגונגען, באַפרייט זיי פון דער לאַקריצדיקער סענטימענטאַלישקייט
און ס'האַט זיך אַנטפלעקט אַ לעבעדיקער מענטש, וואָס ליבט, ליידיט און
קעמפט. ער האָט גלייכצייטיק אויף אַ קאַנסטרוקטיוון אופן דעמאָנסטרירט
די השפּעה פון דער סביבה און דערציִונג אויף דער געשטאַלטונג פון
מענטשלעכן כאַראַקטער. מיר האָבן, אַ דאַנק דער דאָזיקער פאַרשטעלונג,
באַקומען אַ באַלערנדיקע לעקציע ווי אַזוי נישט צו שפּילן „דאַנקבאַרע“
ראַלן און ווי אַזוי מען דאַרף יאָ שפּילן די „אומדאַנקבאַרע“ ראַלן.

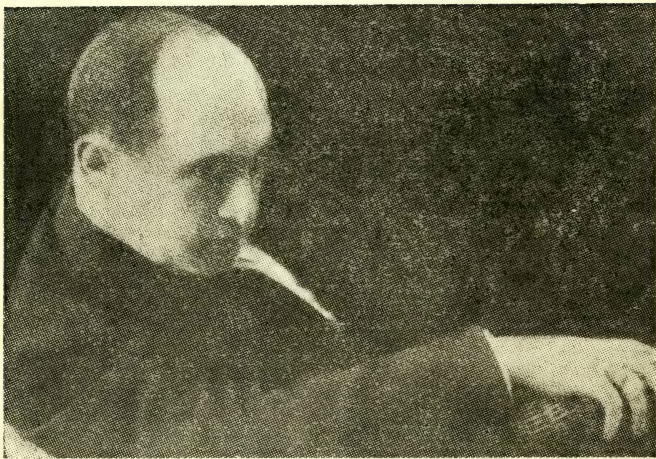
ווען איך בין געקומען צו אונדזער דעביוט אין „שפּיגל־טעאָטער“
און אַרויף אויף דער בינע, האָב איך מיך ממש דערשראָקן פאַר איר. די
דעקאָראַציע וואָס איז שוין געווען צוגעגרייט צום ערשטן אַקט פון
„מירעלע אפרת“ האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ קליין סוכהלע, פאַר-
וואַרפן ערגעץ אויפן ריזיקן שטח פון דער בינע. די דאָזיקע בינע איז
געווען באַשטימט פאַר גרויסע אַפּערע-פאַרשטעלונגען מיט הונדערטער
כאַריסטן, סטאַטיסטן און באַלעט; אויך די אַקוסטיק איז לגמרי נישט גע-
ווען צוגעפאַסט פאַר פאַרשטעלונגען פון קאַמעראַלן כאַראַקטער. מיט אַ
שווער געמיט בין איך אַריין אין גאַרדעראַב זיך גרימירן, וויסנדיק פון
פאַרויס, אַז מיר גייען אויף אַ דורכפאַל. אַט הפנים סנאַרסקי איז געווען
אַ געניטער טעאָטער־מענטש און האָט נישט בחינם זיך אַרויסגעדרייט פון
דער אימפרעזיע. ס'איז געווען אויף דער קליינער צאַל באַזוכער, וואָס
האָבן זיך כמעט נישט אַנגעזען אינעם ריזיקן זאַל, נישט ווייניקער רחמנות
ווי אויף אונדז, וואָס האָבן זיך לגמרי נישט אַנגעזען אויף דער בינע.

ווי געוויינלעך אין אַזאַ פאַל, הייבט מען אָן צו זוכן תירוצים, האָבן
אייניקע פאַרזיכערט, אַז ס'איז צו ווייניק רעקלאַמע, „שטאַט“ ווייסט נישט,
אַז מיר זענען דאָ; אַנדערע ווידער האָבן עס צוגעשריבן דעם קריזיס און
מאַנגל אין געלט, אַדער דער מורא פון יידן זיך צו פאַרזאַמלען אין גרע-

סערע מאַסן אַזױ. אויב דער ערשטער תירוץ האָט זיך נאָך געלייגט אויפן שכל, איז דער צווייטער געווען לגמרי פאַלש. די פרייזן פון די בילעטן זענען געווען זייער צוגענגלעכע און אפילו פראַלעטאַריער האָבן זיך געקענט פאַרגינען זיי צו קויפן. זענען דאָך די רוסישע טעאַטערס געווען געפאַקט און מען פלעגט שטיין אין די רייען אויף צו באַקומען אַ בילעט. אויך די מורא צו פאַרזאַמלען זיך איז נישט געווען קיין תירוץ. די שולן זענען דאָך אין די ימים־טובים געווען איבערפולט און ס'האַבן פאַרפעלט ערטער פאַר דער גרויסער צאָל מתפללים. מיט איין וואָרט, פון די אַלע תירוצים האָט זיך איינער געלייגט אויפן שכל: אונדזער רעפערטואַר האָט נישט אַרויסגערופן דעם געהעריקן אינטערעס. דאָס איז געווען די הויפט־סיבה, וואָס אונדזערע פאַרשטעלונגען זענען אַדורך כמעט אומבאַמערקט.

דערפאַר האָט מיר אונדזער דעביוט צוגעטיילט אַן אָנגענעמען סור־פריז: מיין געוועזענער מיטגרינדער פון „אַרטיסטישן ווינקעלע“, ניאָמע ניצבערג, האָט זיך אומגעריכט באַוויזן הינטער די קוליסן. די אָנוועזנהייט פון מיין אַלטן חבר האָט אויפגעהייטערט אונדזערע געמיטער און במילא געשאַפן אַ געהויבענע שטימונג, וואָס האָט אונדז אַזוי געפעלט יענעם אָונט. ניצבערג איז געוואָרן דער שטענדיקער באַגלייטער פון אונדזערע שפאַצירן און מיר האָבן גענוג צייט געהאַט צו דערמאַנען די אַלטע, שינע „הזמיר“־צייט אין וואָרשע, ווי אויך צו וואָרפן אַ בליק אויף דער קעגנ־וואָרט. פון אים האָב איך מיך דערוואַסט איינצלעהייטן פון צמחס טעטיקייט, פון די שוועריקייטן וואָס ער האָט די ערשטע צייט געהאַט אויסצושטיין און די סימפאַטיע וואָס ער האָט זיך דערוואָרבן ביי די גרעסטע רוסישע פערזענלעכקייטן, צוגלייך מיט דער הילף וואָס ער האָט באַקומען פון די רעגירונגס־קרייזן.

ער אַליין, ניצבערג, האָט לכתחילה מיטגעאַרבעט מיט צמח, אָבער, ווי זיין שטייגער איז, נישט געקענט מסכים זיין מיט געוויסע זאַכן און איז אינגאַנצן אַוועק פון דער טעאַטער־אַרבעט. ער וואָלט גערן מיטגעפאַרן מיט אונדז שפילן ייִדיש טעאַטער, אָבער צוליב פאַמיליען־אַנגעלעגנהייטן קען ער נישט פאַרלאָזן מאַסקווע. ווען מיר וואָלטן דאָ פאַרבליבן, איז ביי אים קיין ספק נישט, אַז מיר וואָלטן געקענט אויפלעבן דאָס „אַרטיסטישע

נחום צמח

ווינקעלע" און אויך באקומען רעגירונגס-אונטערשטיצונג, ווייל מאַסקווע
 נייטיקט זיך אין אַ קינסטלערישן ייִדישן טעאַטער.
 ניצבערג האָט אונדז געפירט צו צמחן און אויך די דאָזיקע באַגע-
 געמיש איז געווען אַ ביז גאָר דערפרייענדיקע. פאַר די זיבן יאָר וואָס
 מיר האָבן זיך נישט געזען, איז צמח שטאַרק אויסגעוואַקסן, זיינע אַמאָ-
 ליקע הלומות האַלטן ביים פאַרווירקלעכט ווערן; די כאַאָטישע, אַפּטמאַל
 פּאַנטאַסטישע פּלענער זענען נאָך שווערע נסיונות, פּרוּווּן און אַנטוישונג-
 גען, אַריין אין אַ פּאַזע פון קאַנקרעטער אַרבעט אונטער דער השגחה פון
 אַזעלכע גדולים ווי סטאַניסלאַווסקי און וואַכטאַנגאָוו. די השפּעה פון די
 דאָזיקע בינע־מייסטער האָט געלאָזן אַ חותם אויף צמח'ס כאַראַקטער, גע-
 מאַכט אים קאַנצענטרירטער, פאַרטיפּטער, קריטישער און, אין אַ געוויי-
 סער מאַס, פּראַקטישער. די "הבימה", וועלכע איז שוין געווען אַ שם־דבר
 נישט נאָר ביי דער ייִדישער אינטעליגענץ, נאָר אויך אין די קרייזן פון
 רוסישן טעאַטער, האָט דאָן דורכגעמאַכט איר צווייטן אַנטוויקלונגס-
 עטאַפּ, דעם איבערגאַנג פון סטודיען־צוגרייטונג צו ממשותדיקער טעאַ-
 טער־אַרבעט. צמח האָט שטאַלצירט מיט דעם אייגענעם בנין, וואָס איז
 אים מיט גרויס מי און מאַטערניש געלונגען צו באַקומען פאַר זיין טעאַ-
 טער. דער בנין האָט זיך געפונען אין אַ זייטיק, שטיל געסל און איז
 באַשטאַנען פון אַ פאַרטער און אַן ערשטן שטאַק. יעדעס ווינקעלע פון
 דעם דאָזיקן פאַרוואַרלאָזטן בנין, וואָס האָט אַמאָל געהערט צו אַ רייכן
 סוחר, איז געוואָרן אויף אַ פּראַקטישן און צוועקמעסיקן אופן אויסגענוצט.
 ס'האָבן זיך דאָרט געפונען אַ רייע צימערן פאַר רעפּעטיציעס, לעקציעס
 און אויפן ערשטן שטאַק — דער צושויער־זאַל, די בינע און הינטער-
 קוליסן־צימערן. דער זאַל האָט געקענט אַרייננעמען אַ הונדערט און
 צוואַנציק מענטשן און איז באַשטאַנען פון בענק וואָס האָבן זיך אַמפּי-
 טעאַטערמעסיק געהויבן כמעט ביז צו דער סטעליע. איבער דער אוי-
 בערשטער רייע, אַנטקעגן דער בינע, איז געווען אויפגעבויט אַ מין באַל-
 זאָן און אונטער אים איז געווען דער אַריינגאַנג אין זאַל. די ערשטע רייע
 האָט זיך געפונען אויף דער פּלאַך פון דער בינע און איז געווען אַפּגעטיילט
 מיט אַ פּשוטן לייווענטענעם פאַרהאַנג. מיט דער זעלבער סחורה זענען

אויך געווען אַרומגעקלאַפט די ווענט פון זאַל, וואָס האָט אים צוגעגעבן אַן עסטעטישן, באַשידענעם און אינטימען אויסזען.

איך האָב באַזוכט אייניקע לעקציעס אין דער „הבימה“ און האָב אין האַרצן מקנא געווען די יונגע מענטשן, וואָס האָבן אַן אייגענעם טעאָטער-וואַרשטאַט און אַזאָ אידעאָליסטישן, אומאייגננוציקן צוגאַנג צום טעאָטער, ווי מיר האָבן עס בשעתו געהאַט אין „הזמיר“. איך האָב פאַרגליכן זייער אַרבעט צו אונדזער איצטיקער און האָב מיר אָפּגעגעבן חשבון פון דעם טיפן תהום וואָס ליגט צווישן זייער צוועקמעסיקייט און אונדזער האָט-נונגסלאַזיקייט. זיי גייען פאַרויס און מיר שלעפּן זיך אויף צוריק, ווען איך האָב אין אַ געשפרעך מיט צמח זיך געטיילט מיט אים מיט די דאָ-זיקע געדאַנקען, האָט ער מיר פאַרגעלייגט צו פאַרברייבן מיט אידאַן אין דער „הבימה“ און מיר צוגעזאַגט די גרעסטע באַקוועמלעכקייטן פאַר אונדז מיטן קינד. ס'איז באַמת געווען אַ לאַקנדיקער פאַרשלאַג, אָבער צמח האָט פאַרלאַנגט פון מיר אַ פאַרפליכטונג, אַז מיר וועלן נישט פאַרלאָזן די „הבימה“, ווי עס האָט עס געטון מיט אַ צייט צוריק דער פּראָפּעסיאָ-נעלער אַקטיאָר שלמה קאַן. איך האָב אים אַזאָ פאַרפליכטונג נישט גע-קענט געבן, נישט וועלנדיק זיך שיידן מיט אַסתר-רחלען; אַ חוץ דעם האָט שטאַרק געצויגן די היים מיט דער פאַמיליע, פון וועלכער מיר זע-נען אַוועק נישט מער ווי אויף אַ האַלב יאָר און אַט ווערט שוין באַלד אַנדערהאַלבן ווי מיר זענען אָפּגעריסן פון זיי.

— איר וועט אַמאָל חרטה האָבן, וואָס איר נעמט נישט אַן מיין פאַרשלאַג — האָט מיר צמח געזאַגט.

איך האָב אָבער נישט באַדאַרפט וואַרטן אויף דעם „אַמאָל“, ווייל שוין דאַן האָב איך געהאַט גרויס פאַרדרוס, וואָס איך קען נישט פאַר-בלייבן אין דער „הבימה“. איך פלעג שעהנווייז אָפּשטיין אין צמח'ס קליי-נער גאַרדעראַבע און זיך צוקוקן ווי אַזוי עס ווערט געזוכט אַן אַנט-שפּרעכנדיקע מאַסקע פאַר אים צו דער צווייטער ווערסיע פון פינסקיס „אייביקער ייד“.

אין פּראָפּעסיאָנעלן יידישן טעאָטער זענען מיר געוויינט געווען צו שאַפן די מאַסקע אינעם אָונט פון דער פרעמיערע. דאַן פלעגט מען צום ערשטן מאָל דערזען דעם פאַרוק, באַרד, וואַנצעס וועלכע מען דאַרף

היינט טראגן און גאנץ אפט פלעגן זיי זיין אין סתירה צו דער ראָל, אָדער נישט פֿאַסן זיך צום פנים פונעם אַקטיאָר. נישט איינמאַל פלעגט אפילו אַ גוט-געשפילטע ראָל דורכפאַלן צוליב אַ נישט-פאַסיקן גרים אָדער קאַסטיום. איז עס דאָך געווען איינע פון די אומצייליקע צופעליקייטן אין וועלכע ס'האַט געלעבט דאָס ייִדישע טעאַטער. ס'איז גענוג געווען צו זאָגן דעם פֿאַריקמאַכער: אַ 'פראַנצויזיש בערדל', אַ 'הישפּאַנקע', אָדער אַ 'פייזאָנסקע פֿאַריק' און דער פֿאַריקמאַכער האָט שוין פֿאַרשטאַנען דעם "טיפּ" און אים לויט זיך געשמאַק אויסגעשטאַט. און אַט זע איך, ווי דער גרים איז צוגעפאַסט צום קאַסטיום, דער קאַסטיום צו דער דעקאָראַציע און דאָס אַלץ צוזאַמען צו דער אידעע פון דער פיעסע, וואָס ווערט אַרויס-געבראַכט דורכן גאַנצן קאָלעקטיוו אונטערן וואַכזאַמען אויג פון רעזשי-סאַר, מאַלער און מוזיקער.

שטייט דער גרימירער און זוכט פֿאַרשידענע אופנים אויסצוטאַקן דעם אומפֿאַרגעסלעכן פֿראַפּיל פון צמחס "נביא". אַט צופט ער אַראָפּ די באַרד, אַט קלעבט ער צו אַן אַנדערע; אַט רייסט ער אַראָפּ די נאָז, אַט פֿאַרעמט ער אויס אַ צווייטע. איך האָב מיד צוגעקוקט צום פֿראַצעס פון פֿאַרקלעפּן דעם שטערן, די ברעמען, די נאָז און געלערנט זיך די מע-טאָדן פון דער דאָזיקער אינטערעסאַנטער אַרבעט, וועלכע איך האָב שפּע-טער אין מיין פֿראַקטיק נישט איינמאַל אויסגענוצט. איך האָב באַטראַכט דעם מאַקעט פון דער ערשטער נאַטוראַליסטישער ווערסיע פון "אייביקן ייד" און פֿאַרגליכן מיט דעם צווייטן, וואָס האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט אַ קאַנסטרוקציע אין מאַדערנע ליניעס, וואָס ווירקט אַ סך שטאַרקער און גיט גרעסערע באַוועגונגס-מעגלעכקייטן פונעם ערשטן.

אויף מיין פֿראַגע, פֿאַרוואָס די גרופע פֿאַרלירט צייט אויף אַ צוויי-טער ווערסיע פון אַ געשפּילטן אַקטער, האָט מיר צמח געגעבן אַ לאַקאַ-נישן ענטפּער:

— מאַנגל אין רעפּערטואַר. אדרבא, גיט אונדז אַ פיעסע!

דאָס דאָזיקע לידל איז מיר געווען גוט באַקאַנט פון אייגענער פֿראַק-טיק. דאָס איז אויך געווען די גרעסטע זאָרג פון אַלע רוסישע טעאַטערס, וועלכע האָבן דעריבער געזוכט אויפצופרישן די אַלטע פיעסן מיט נייע רעזשיסערישע המצאות. האָט דאָך די תקופה אַרויסגעהויבן דעם רעזשי-

סאָר און געמאַכט אים פאַרן אַליינהערשער פונעם רעוואָלוציאַנערן טעאָ-
טער. סטאַניסלאָווסקיס שיטה פון איבערלעבונג און פסיכאָלאָגיע איז
געוואָרן פאַרשריגן פון דער טומלדיקער, אַקראַבאַטישער ביאָ-מעכאַניק,
מיט וועלכע די עקספּערימענטאַטאָרס מיט מייערכאָלדן בראש האָבן מיט-
געריסן די מאַסן. די אָנהענגער פון סטאַניסלאָווסקיס שיטה האָבן זיך
געפילט ווי פאַרשעמט מיט זייער באַשיידענער קונסט און האָבן געדולדיק
אַריבערגעטראָגן די שאַרפע אַטאַקעס, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן קעגן זיי
מצד מייערכאָלדן און אָנפירנדיקע סאָוועטישע רעגירונגס-לייט.

אויך צמח האָט געהאַט אויסצושטיין אַ שטאַרקע קעגנערשאַפט מצד
די אָנפירער פון דער יידישער סעקציע ביים בילדונגס-קאָמיסאַריאַט מיט
ליטוואַקאָון בראש. די "הבימה" איז געוואָרן פאַרשריגן ווי אַן אָגענטור
פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, וואָס שטייט אין דינסט פון דער
רעאַקציע און באַנוצט זיך מיט דער "טויטער שפראַך" פון יידישן קלע-
ריקאָליזם. די מיטגלידער פון דער יידישער סעקציע האָבן אויפגעפאָדערט
די רעגירונגס-קרייזן צו ליקווידירן די דאָזיקע "נאַציאָנאַליסטישע נעסט"
און עס האָט זיך אַרום דער "הבימה" צעפלאַקערט אַ שטאַרקער קאַמף אויף
לעבן און טויט. אויף דער זייט פון דער "הבימה" האָט זיך געשטעלט
כמעט די גאַנצע אינטעלעקטועלע וועלט מיטן בילדונגס-קאָמיסאַר לונאַ-
טשאַרסקי און מאַקסיס גאַרקי בראש. אין רעזולטאַט האָבן די אָנפירנ-
דיקע קרייזן נישט נאָר נישט ליקווידירט דאָס העברעישע טעאַטער, נאָר
פאַרקערט, אַריינגענומען עס אין צעטל פון די מלוכהשע טעאַטערס. דער
דאָזיקער זיג פון דער "הבימה" האָט זי מתחייב געווען צו נייע דערגריי-
כונגען. איז צמח שטאַרק געווען באַזאַרגט צוליבן מאַנגל פון אַ פאַסיקער
פיעסע, וואָס זאָל אַנטשפּרעכן גלייכצייטיק אַ טעאַטער אין דער תנ"ך-
שפראַך און דעם פיבערדיקן ריטם פון לעבן, וואָס די רעוואָלוציע האָט
געשאַפן.

נישט געקוקט אויף די אַלע דאגות און שוועריקייטן, איז צמח געווען
פול מיט אַפטימיזם און יוגנטלעכן ענטוויאַזם אַ סך מער ווי מיט זיבן
יאָר צוריק, ווען מיר האָבן זיך באַקענט ביי געמיינזאַמע אַרבעט אין דער
"הבימה העברית" ביי די "חובבי שפת עבר" אין וואַרשע.
ווען איך האָב אָבער צמחן געטראָפן אין זיבן יאָר שפעטער, בעת

די גאסטשפילן פון דער "הבימה" אין ווארשע, האָט זיך שוין געפילט אין אים אַ מידיקייט און אַנטווישונג. דער "הבימה" קאלעקטיוו איז שוין גע-
ווען פראַפעסיאָנעל און במילא האָבן זיך אַרײַנגעכאַפּט אין אים נעגאַטיווע
זײַטן פון דער פראַפעסיע, מיט די מײנונגס-פאַרשידנקײטן, פּרעסטיזש-
ווייטיקן, ראַלן-פראַבלעמען און די אַזוי-גערופענע "הינטערקוליסן פאַ-
ליטיק". הגם דער דערפאַלג פון דער "הבימה" אין וואַרשע איז געווען
זייער גרויס, איז צמח פונדעסטוועגן אַרומגעגאַנגען אַ באַזאַרגטער און
צעטראַגענער. ביי איינעם פון אונדזערע שפאַצירן איבער די וואַרשעווער
גאַסן האָט זיך צמח אַפגעשטעלט פאַרן הויז אויף רימאַרסקע 12, וווּ ס'האַט
זיך אַמאַל געפונען דער "חובבי שפת עבר" און זיך אַפגערופן צו מיר:
— איר געדענקט דאָס הויז, טורקאוו? נאַט אייך אַוועק דעם גאַנצן
כבוד, מיט די קריטיקן, מיט די באַנקעטן פאַר איין רעפּעטיציע אויף
יענעם קליינעם בינעלע דאַרט אויבן. אויך די מאַסקווער צײַטן, ווען מיר
האַבן זיך באַגעגנט, זענען געווען שײן. ס'איז געווען אַ ציל. דער ציל האָט
אונדז צעמענטירט און געהאַלטן. איצט, ברודערקע, פראַפעסיע! אינטע-
רעסן, ראַלן, רעצענזיעס און דער ציל... אַמעריקע! כ'האַב מורא פאַר
אַמעריקע.

צמחס אינטוויציע האָט אים ווידער נישט גענאַרט. אַמעריקע האָט
מיט אים אַ סוף געמאַכט...

אין אַ געוויסן אַוונט באַווייזט זיך ניצבערג מיט אַ גוטער בשורה;
ס'זענען צוגעטיילט געוואָרן פאַר אונדזער טרופע בילעטן אין "קינסטלע-
רישן טעאַטער". מיר דאַרפן, אַלזאָ, פאַנאַנדערטיילן צווישן זיך די פאַר-
שטעלונגען און באַצײטנס מעלדן וועגן דעם אין קאַנצעלאַריע פון טעאַטער,
אסתר-רחל מיט אידען זענען געגאַנגען זען אַ טשעכאַוו-פאַרשטעלונג און
אין אַן אַוונט ווען זיי האָבן דיזשורירט ביים קינד, בין איך מיט עפשטיי-
נען געגאַנגען זען גאַרקיס "אויפן אַפּגרונט". איך בין די טעג ביז דער
דאָזיקער פאַרשטעלונג אַרומגעגאַנגען ווי אין פיבער: אַ קלייניקייט,
דערלעבט צו זען דאָס "מאַסקווער קינסטלערישע טעאַטער" און נישט

ערגעץ אין דער פרעמד, אויף א צופעליקער בינע, נאָר טאַקע אין דער אייגענער היים, אין זייער בנין. איך האָב מיך געפילט ווי אַ פרומער ייד ערב יום כפור, ווען ער דאַרף גיין צו כל נדרי. ביז יענעם טאָג האָב איך נישט איינמאַל באַטראַכט דעם בנין אויסערלעך, געקוקט מיט יראת הכבוד אויפן אַריינגאַנג וואָס פירט צו דער בינע און מקנא געווען די מענטשן וואָס פלעגן אַריינגיין אַהין...

דעם דאָזיקן אַריינגאַנג איז מיר נישט באַשערט צו באַטרעטן — האָב איך געטראַכט. האָב איך מיר דאָך אויסגעקליבן אַן אַנדער וועג, אַ שווערערן, אַן אומדאַנקבאַרן... פונדעסטוועגן, ווען איך וואַלט איצט געהאַט די ברירה אַנצוקומען אַהער, ווער ווייסט צי איך וואַלט נישט געהאַנדלט אויפן זעלבן אופן ווי אין כאַרקאָוו מיט גלאגאלינס טעאטער, וועלכן איך האָב ביים ערשטן רוף פאַרביטן אויף מיין בינעס יידישן טעאטער...

אין יאָרן אַרום, בעת מיין באַזוך אין טשילע, האָב איך דאַרט באַ-קענט אַ מערקווירדיקן טיפּ אַרעמעלייט „ראַטאַס“, וואָס באַוועגן זיך אין די גאַסן אין צעריסענע מלבושים פון וועלכע ס'הענגען אַראָפּ שטיי-קער צייטן. די דאָזיקע „ראַטאַס“ וואַלטן זיכער געקענט פאַרבייטן זייערע שמאַטעס אויף בעסערע מלבושים, אָבער זיי טראָגן זיי מיט שטאַלץ „אויף להכעיס דער וועלט“. אַט הפנים, אַז מיין ליבע צום יידישן טעאטער איז געווען אַן ענלעכער געפיל פון שטאַלצירן מיט דער אַרעמקייט און פון אַ „צו להכעיס דער וועלט“. אמת, איך האָב געשטרעבט און געהאַפט דאָס יידישע טעאטער סוף כל סוף צו באַפרייען פון די שמאַטעס און אונטער-צוטראָגן אים אַ יום טובדיקן לבוש.

און אַט איז דער אויסגעחלומטער אַוונט. מיר באַטראַכטן אַלע ווייב-קעלעך פון פּאָיע, וואָס זענען מיר באַקאַנט פון די באַשרייבונגען און פאַ-טראַגראַפישע אויפנאַמעס. סאַראַ גוואַלדיקער קאַנטראַסט פון די אימפע-ראַטאָרישע טעאטערס מיט זייער לוקסוס, באַגילדעטע מאַרמאָרנע קאַלאַ-נאַדעס, קרישטאַלענע לוסטרעס, בונטע פלושענע פאַרטייערן און טעפּיכער. דאָס ערשטע וואָס וואַרפט זיך אין די אויגן ביים באַטרעטן דאָס קינסט-לערישע טעאטער איז: באַשיידנקייט. די דאָזיקע באַשיידנקייט הייבט זיך אַן מיטן פשוטן פאַרהאַנג, וואָס איז באַצירט אין דער מיט מיט אַ ווייסן וואַסער-פויגל („טשאַיקאַ“), דער עמבלעם פון סטאַניסלאַווסקי קונסט-

טעאטער. מיר באַטראַכטן די אויפנאַמעס פון די באַרימטע אויפפירונגען פונעם דאָזיקן טעאטער, פאַרטערטן פון זיינע מיטגלידער, וואָס זענען פאַנאַנדערגעהאַנגען איבער די ווענט לענג-אויס דעם פּאַיע.

דער זאַל פילט זיך אָן מיט אַ נייעם עולם, וואָס האָט זיכער פאַר דער רעוואָלוציע נישט אַריינגעשמעקט אַהין. אַט זיצט ביי דער זייט פון אַ רויטאַרמייער אָן אַרבעטער, באַשיידן, אָבער ציכטיק אָנגעטאַן. אַט זיצט אַ גרופע יונגע דאַרפסלייט, פון זייערע פנימער איז צו דערקענען, אַז זיי געפינען זיך צום ערשטן מאל אין אַ טעאטער-זאַל, באַטראַכטן זיי אַלץ אַרום מיט חידוש און דרך ארץ. דאָ און דאָרט זעט זיך אַן אינ-טעליגענט, וואָס פילט זיך נישט באַקוועם אין זיינע פאַרמלחמהדיקע יום טובדיקע מלבושים. אַט גייט פאַרביי דער ריזיקער שאַלאַפּין מיט זיין דאַרן סעקרעטאַר איסאי דוואַריטשין. ביידע זענען זיי יום-טובדיק גע-קליידט: שאַלאַפּין אין אַ שוואַרצן שלוסראַק, וואָס מאַכט זיך מאַסיווע פיגור נאָך ברייטער און העכער. פאַר שאַלאַפּינען איז צוגעגרייט אַ פּלאַץ אין אַ זייטיקער לאַזשע. ער באַטראַכט מיט אינטערעס דעם פאַרזאַמלטן עולם און דער עולם באַטראַכט מיט באַווונדערונג דעם געניאַלן זינגער. שאַלאַפּין ווייסט זיין ווערט און פילט זיך גאַרנישט אומבאַקוועם פון די הונדערטער בליקן, וואָס שליינגען אים מיט נייגעריקייט. זיין לאַזשע איז העכער פונעם פאַרטער, קוקט ער פון אויבן אַראָפּ אויף די פאַר-זאַמלטע און ווער ווייסט וואָס פאַראַ געדאַנקען ס'האַבן זיך דאַן אַרומגע-טראָגן אין זיינע געהירן... צי האָט ער געטראַכט וועגן די אויסגעפראַ-קעוועטע אַדללייט און דעקאַלטירטע דאַמען, באַהאַנגענע מיט בריליאַנטן, וואָס ער איז געוויינט געווען צו זען אויף זיינע גאַלאַ-פאַרשטעלונגען אינעם גרויסן אַפּערן-הויז... צי האָט ער חרטה געהאַט אויף דעם אַראָפּ-לאַזן זיך אויף די קני פאַר דער צאַרישער לאַזשע און אויפן מיטזינגען מיטן כאָר דעם „באַזשע צאַריאַ כראַני“... אַדער אפשר האָט ער חרטה, וואָס די דאָזיקע צייטן זענען אַוועק און ער וועט זיך אַרויסלאָזן איבער דער וועלט זיי זוכן...

עס האָט מיך פאַרדראַסן, וואָס גראַד יענעם אַוונט האָט זיך שאַלאַ-פּין אויסגעקליבן אין טעאטער, מיך אַרויסגעפירט פון דער פייערלעכער שטימונג און געמאַכט טראַכטן וועגן אים, דעם גרויסן אַפּערן-קינסטלער,

וואס איז צוזאמען מיט מאַקסיס גאַרקי אַרויס פון די טיפענישן פון אַרעמ-
 קייט און דערגרייכט די העכסטע הויך אין דער טעאטער-קונסט.
 צום דאָזיקן פאַרדרוס, איז יענעם אַוונט צוגעקומען נאָך אַ גרעסערער:
 די אַנטווישונג מיט דער פאַרשטעלונג, וואָס האָט בשעתה געשאַפן עפאַכע
 אינעם קינסטלערישן טעאטער. לעאַנידאוו און קניפער זענען, זייענדיק אויף
 אַ טורנע איבער רוסלאַנד, פאַרכאַפט געוואָרען פון דעניקינס אַרמיי און
 אין מאַסקווע זענען פאַרבליבן סטאַניסלאַווסקי, מאַסקוויין און נאָך אייניקע
 פון די גרינדער. נישט האַבנדיק קיין ברירה, האָבן זיי געשפילט מיט ווייניק
 צוגעגרייטע אַקטיאָרן, וואָס זענען אויף גיך אַריין אין די נישט באַזעצטע
 ראַלן. דעריבער איז דאָס שפילן געווען נישט גלייך און דערמאָנט די גוט
 באַקאַנטע טעאטערס מיט אייניקע „סטאַרן“, אַרומגערינגלט מיט דורכ-
 שניטלעכע אַקטיאָרן, וואָס „דערגענצן“ די שפיל. אמת, מאַסקווינס „לוקאַ“
 איז געווען דער העכסטער שטאַפל פון אַקטיאָרישן רעאַליזם, וואָס מיר איז
 ווען עס איז אויסגעקומען צו זען און סטאַניסלאַווסקי האָט געגעבן אַ מוסטער
 פון אַקטיאָרישע מייסטערשאַפט אין זיין „סאַטין“. אָבער דער גרעסטער
 טייל פון די איבעריקע אַנטיילנעמער, איז געווען מיטלמעסיק, ווי מיר
 זענען זיי געוויינט געווען צו זען אין פּראָווינצער טרופּעס; אייניקע, האָבן
 אַפילו נישט געהאַט באַהערשט די ראַלן און דער סופּלאַר האָט זיך געדאַרפט
 שטאַרק אַנשטרענגען, כדי זיי נישט צו לאָזן „פאַלן“. עס האָט אויך אויף
 מיר געמאַכט אַ שלעכטן איינדרוק דער סופּלאַו-קאַסטן, וואָס האָט זיך
 שטאַרק אַרויסגעהויבן פון דער ראַמפּע און ממש געשניטן די אויגן. דער
 דאָזיקער אַוואַלער קאַסטן פּלעגט מיך תמיד שאַקירן אויף די אויפנאַמעס
 און רעפּראָדוקציעס פון די קונסט-טעאטער-פאַרשטעלונגען, אין דער ווירק-
 לעכקייט אָבער, האָט ער נאָך מער שאַקירט און געווען אין סתירה צו
 סטאַניסלאַווסקיס שיטה פון „אמתדיקייט“ אין טעאטער. אויך די דעקאָראַ-
 ציעס האָבן יענעם אַוונט נישט פאַרענטפּערט סטאַניסלאַווסקיס לערע וועגן
 נאַטוראַליזם און זיי האָבן זיך ביי יעדער שטאַרקער באַוועגונג געשאַקלט
 נישט ערגער ווי אין יידישן טעאטער... בכלל, האָט זיך געפילט אין דער
 גאַנצער פאַרשטעלונג אַ נאַכלעסיקייט, אַ גלייכגילטיקייט, ווי עמעצער וואַלט
 געזאָגט: „ס'איז מיר שוין אַלץ איינס!“ צי איז דאָס געווען אַ פּועל-יוצא
 פון די אַטאַקעס אויפן מאַסקווער קונסט-טעאטער, וואָס האָבן צו יענער

צייט אָנגענומען ביז גאַר שאַרפע פאַרמען, אַדער אַ צייטווייליקע דעזאַריענ-
טאַציע צוליב די נייע, ווייניק צוגעגרייטע קינסטלערישע און טעכנישע
כחות, איינס איז קלאַר געווען: דאָס דאָזיקע טעאַטער לעבט איבער אַ
שאַרפן קריזיס, איז אַריין אין אַ טעמפּן ווינקל און כדי צוריק זיך אַרויס-
צוקריגן פון אים, דאַרף געמאַכט ווערן אַן איבערמענטשלעכע אַנטרענענונג.
נאָך דער פאַרשטעלונג, האָבן מיר זיך מיט עפּשטיינען שווייגנדיק
דערשלעפט צום האַטעל. נישט ווילנדיק, איז אויפגעשווומען דער געדאַנק.
צי זענען נישט גערעכט די באַקעמפער פון דאָזיקן טעאַטער? צי האָט די
דאָזיקע שיטה רעכט צו עקזיסטענץ אין אַזאַ שטורמישער צייט? די צוקונפט
האַט באַוווּזן, אַז יאָ. סטאַניסלאַווסקי האָט סוף-כל-סוף גובר געווען דעם
קריזיס און זיין שיטה איז געווען די פּירנדיקע אין טעאַטער.

אונדזערע פאַרשטעלונגען, וועלכע מיר האָבן אַריבערגעטראָגן אין אַ
קלענערן זאַל „סלאַווישער באַזאַר“ אין צענטער פון שטאָט, האָבן אַלץ נישט
באַוווּזן צוצוציען קיין עולם און צום סוף זענען זיי אינגאַצן איבערגעריסן
געוואָרן. ס'האַט אויך גורם געווען דערצו די אומרויטיקייט, וואָס האָט זיך
געשאַפן אין מאַסקווע צוליבן דערנענטערן פון מאַמאַנטאַווס קאוואַלעריע,
אַ שטאַרקע אַפּטיילונג פון דער ווייס-גוואַרדייאישער אַרמיי. צו דער זעלבער
צייט איז מאַסקווע פאַרהילכט געוואָרן פון אַ מוראדיקן אויפרייס פון אַ
באַמבע, וואָס איז געוואָרפן געוואָרן אויף אַ פאַרזאַמלונג פון פאַראַנטוואָרט-
לעכע מלוכה-לייט אין לעאַנטיעווער געסל. די סכנה איז, אַלזאַ, געווען
נישט נאָר פון אויסערלעכן שונא, נאָר אויך פון באַהאַלטענע סאַבאַטירער
אין שטאָט גופאַ. די לאַגע איז געוואָרן אומזיכער. מען האָט אַנגעהויבן
צוקוקן זיך אויף אַלעמען מיט חשד, בפרט אויף פרעמדע בירגער. עס איז
דערקלערט געוואָרן אויסנאַם-צושטאַנד. די הייזער זענען געווען באַקלעפט
מיט אויפּרופּן, וואַרענונגען און דראָונגען. די בילדער פון לענין, טראַצקי,
בודיאַני זענען בטול-בששים געוואָרן אין דעם ים פון פלאַקאַטן, וואָס
האָבן אויפגעפאַדערט די באַפעלקערונג צו שטיין אויף דער וואַך, זיך צו
היטן פאַרן אינערלעכן שונא, וואָס וויל אונטערגראָבן די יונגע מאַכט פון
אַרבעטער און פּויערים. פון יעדן ווינקלעל, האָט אַראַפּגעשריגן דער נייער
רוף: „דערוואַרג די שלאַנג, איידער זי וועט דיך דערשטיקן!“ „זיי אומ-
ברחמנותדיק צום שונא, וואָס וויל דיך אומברחמנותדיק אומברענגען!“

אונדזער לאַגע איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן שווערער און ס'איז געווען קלאַר, אַז עס מוז פון אונדזער זייט געמאַכט ווערן עפעס אַ ראַדיקאַלער שריט. אין אַ געוויסן טאָג, איז אסתר-רחל מיט עפשטיינען געוואָרן אויפֿ-גענומען דורכן בילדונגס-קאָמיסאַר, לונאַטשאַרסקי, צו וועלכן זיי האָבן זיך, אין נאָמען פון אונדזער קאַלעקטיוו, געווענדט נאָך אַן עצה. לונאַטשאַר-סקי האָט זייער פריינטלעך מיט זיי געשמועסט, פאַראינטערעסירט זיך מיט אַלע איינצהייטן פון אונדזער קומען קיין רוסלאַנד און פאַראַרדנט אונדז אַריבערצופירן קיין וויטעבסק, פון וואָנען עס איז שוין נישט ווייט צו דער פּוילישער גרענעץ.

די פאַרבראַכטע חדשים אין מאַסקווע זענען געווען זייער שווערע, אָבער מיר זענען אַוועק פון דאָרט מיט אַ גרויסן זאַפּאַס פון איינדרוקן אין טעאַטער-דערפאַרונגען. שוין בלויז צוליבן באַזוכן די טרעטיאַקאווער גאַ-לעריע איז כּדאַי געווען צו קומען אַהין. אַ צייט לאַנג האָבן מיך פאַרפּאָלגט די צוויי פאַר אויגן פון ריעפינס מייסטער-בילד: דער שגעון און פאַרצווייפֿ-לונג פון איוואָן דעם גרויזאַמען און דער אויסגייענדיקער גסיסה-בליק פון זיין זון, וועלכן ער האָט דערמאַרדעט. מיר איז שוין פון יענער צייט אויס-געקומען צו באַזוכן די רייכסטע בילדער-גאַלעריעס אין דער וועלט, איך געדענק אָבער נישט, אַז נאָך אַ בילד זאַל אויף מיר האָבן געמאַכט אַזאַ אויפטרייסלענוקן איינדרוק און מיט אַזאַ מאַגנעטישן כּוח ממש צושמידן צו זיך. נישט בחינם, האָבן די נערוון פון אַ געוויסן באַזוכער נישט אויס-געהאַלטן די דאָזיקע בליקן און ער האָט זיך מיט אַ מעסער געוואָרפֿן אויף זיי. אַ דאַנק די גלענצנדיקע ספּעציאַליסטן, איז דאָס בילד אויף אַ ווונדער-באַרן אופן רעסטאָורירט געוואָרן און מען קען אַפילו נישט באַמערקן קיין שפורן פון די שניטן. דער צוטריט צום בילד איז שוין אָבער געווען פאַרשטעלט מיט אַן אייזערנער קראַטע און די אויגן האָבן פון דער ווייטנס געווירקט און דערשיטערט מיט זייער מאַגנעטישן כּוח.

איך האָב פאַרלאָזן די רוסישע הויפטשטאָט מיט טיפֿן באַדויער, וואָס די אומשטענדן האָבן נישט דערלויבט אין אַ פולער מאַס צו געניסן פון אירע אומשאַצבאַרע קונסט-אוצרות.

אן אומגעריכטער סעזאן אין וויטעבסק

צענדליקער קאסטנס, קוישן, וואליזן, צונויפגעשטעלט איינס אויפן צווייטן, האָבן געשאפן אַן אייגנאַרטיקע מחיצה אינעם גרויסן, אומהיימלעכן וואַקזאַל. אינעם דאָזיקן אימפּראָוויזירטן ווינקל האָט פאַרבראַכט איר ער-שטע נאַכט אין וויטעבסק אסתר-רחל קאַמינסקיס טרופּע.

די פּרויען האָבן זיך אויסגעבעט געלעגערס אויף צונויפגערוקטע קאסטנס און געטוליעט זיך איינע צו דער אַנדערער ווי געפרוירענע הינער. אייניקע מענער האָבן באַזעצט פאַרשידענע "פּונקטן" פונעם צונויפגעלייגטן באַגאַזש און אָפּגעהיט אים פאַר אַ "שלעכט אויג". אַנדערע, האָבן דעזשו-רירט אַרום דער אימפּראָוויזירטער פעסטונג, אונטערגעשפרונגען, געהוכעט אין די פאַרשטייפטע פינגער און זיך געריבן די אויערן. די אָנוועזנדייט פון הונדערטער פאַסאַזשירן און סתם היימלאַזע, וואָס זענען געלעגן צוואַ-מענגעקנוילט איבערן גאַנצן שטח פון גרויסן וואַקזאַל, איז נישט געווען אימשטאַנד צו דערוואַרעמען די שטיקנדיקע לופט, אין וועלכער עס איז ממש אוממעגלעך געווען צו אַטעמען. אומענדלעך האָט זיך געצויגן די נאַכט און אומהיימלעך האָבן געווירקט די קולות און די קרעכצן, וואָס פלעגן זיך אַרויסרייסן ביי די שלאַפּנדיקע פון זייערע פאַרטרוקנטע גאַרג-לען. אסתר-רחל און אידאָ פלעגן זיך אַפט איבערוועקן, איבערבייגן איבערן קנויל קישנס, וווּ ס'איז געווען פאַרשטעקט דאָס קינד און זיך צוהערן צו איר אַטעם. דאָס קינד, להיפּוך צו אַנדערע, האָט נישט געוויינט און דאָס האָט באַאומרויקט, נישט געלאָזן שלאָפן די פּרויען. פלעגט מען פון צייט

צו צייט אונטערהייבן א קישן און א ווארעמע קינדערשע פארע, וואס האט זיך ארויסגעריסן פון אונטער אים, האט בארויקט די מאמע און די באבע. זיי פלעגן זיך איבערקוקן מיט א פארשלאפענעם בליק, א שמיכל טון און צוריק זיך איינטוליען אונטער די אויסגעווארעמטע פערינעס.

צומארגנס, האבן מיר זיך גרופנווייז ארויסגעלאזט אין שטאט צו דערכאפן דאס הארץ מיט אביסל ווארעמס און צו זוכן א קונה אויף אונ-דזערע זאכן. מיר האבן באשלאסן צו פארקויפן דעם גרויסן באגאזש, כדי זיך לייכטער צו באוועגן ביים אריבערגיין די גרענעץ. מיר האבן זיך אפגעזאגט פונעם געדאנק צו דערנענטערן זיך עטאפנווייז צו דער גרענעץ, שפילנדיק אויפן וועג, נאר דירעקט איבער נעוועל צו דערקלייבן זיך קיין פאלאצק, ווו עס פלעגט פון צייט צו צייט פארקומען א פליטים-אויסטויש איבערן טייך גלובאקע. די שטאט פאלאצק איז פארוואנדלט געווארן אין א באפעסטיקטע פאזיציע, ארום וועלכער עס האט שוין א לענגערע צייט אנגעהאלטן דער פראנט צווישן דער רויטער און פוילישער ארמיי. איין מאל א וואך, פלעגן זיך אפשטעלן די שלאכטן פון ביידע צדדים און די פליטים, באגלייט פון א דעלעגאציע פון רויטן קרייץ, פלעגן אריבערגיין דעם טייך און פון דארט אומגעשטערט זיך פאנאנדערפארן צו זייערע וווינערטער. פארשטייט זיך, אז דער דאזיקער אויסטויש איז געווען פארבונדן מיט א גענוג קאמפליצירטער פראצעדור, פאר וועלכער עס האבן זיך געפאדערט אומציייליקע דאקומענטן און פארמאליטעטן. דאס אלץ האבן מיר באצייטנס דערליידיקט נאך אין מאסקווע, איז אונדז פארבליבן נישט מער, ווי צו דערפארן קיין פאלאצק.

בינו לבינו האט זיך די וויטעבסקער קולטור-אפטיילונג דערוויסט וועגן אונדזער אנקומען אין שטאט און עס איז אראפגעקומען אויפן וואקזאל א דעלעגאציע אונדז פארבעטן אויף דריי פארשטעלונגען אין שטאטישן טעא-טער. הגם מיר זענען שוין נישט געווען מער איינגעשטעלט אויף צו שפילן, האבן מיר אבער נישט געקענט אפזאגן די הייסע בקשות פון די וויטעבסקער טוער און אונדזער באגאזש האט אריבערגעוואנדערט אין האטעל-צימערן, וואס זענען אויף גיך צוגעגרייט געווארן פאר אונדז.

די דריי פארשטעלונגען זענען אדורך מיט אן אויסערגעוויינלעכן דער-

פאלג. וויטעבסק האט שוין לאנג נישט געזען קיין יידיש טעאטער און האט מיט באגייסטערונג אויפגענומען אונדזערע אויפטריטן.

ביי דער געלעגענהייט, האבן מיר צום ערשטן מאל געהערט וועגן א יידישער טעאטער-סטודיע אין לענינגראד אונטער דער רעזשי פון אלעקסאנדער גראנאווסקי, וואס האט זיך שפעטער בארימט געמאכט אין מאסקווע אלס „גאסעט“ (מלוכהשער יידישער טעאטער). מיט א צייט פאר אונדז האט דאס דאזיקע טעאטער באזוכט וויטעבסק און זיינע אויפטריטן האבן נישט נאר נישט באפרידיקט די דארטיקע טעאטער-גייער, נאר, פארקערט, זיי זענען באטראכט געווארן ווי פראפאגאנדע פון טעאטער און אן אפתיזשן פון עולם.

— זיי רעדן נישט ווי מענטשן, קרומען זיך און בייגן זיך, — האבן געטענהט די וויטעבסקער טעאטער-„ספעצן“, — זיי ברענגען נישט ארויס קיין לעבעדיקע געשטאלטן, נאר קאריקאטורן, נישט קיין מענטשלעכע שפראך, נאר האווקען און וואיען...

דער שאגאלישער סטיל פונעם דעמאלטדיקן גראנאווסקי-טעאטער האט ארויסגערופן שטוינונג און פארדרוס אין שאגאלס געבוירנשטאט. אפילו שאגאלס לערער, דער קינסטלער פען, איז נישט געווען צופרידן פונעם דאזיקן טעאטער. הגם ער האט גערעדט מיט גרויס באגייסטערונג וועגן זיין באליבטן תלמיד, האט ער אבער געקוקט אויף זיינע טעאטער-עקספערעמענטן ווי אויף א פארבייגייענדיקע זאך, א קאפריז פון דער שטורמי-שער צייט, וואס וועט פארשוונדן צוזאמען מיט איר.

— עס איז צופיל קאפ-ארבעט, — האט ער געטענהט, — אין א קינסטלער איז קודם-כל נשמה און דערנאך קאפ. דעם זעלבן מאנגל אין „נשמה“ האט ער אויך פארגעווארפן די שפיי-לער:

— זיי זענען טרוקן און לאזן קאלט. ווען מען זאל צונייפפארן אייער „נשמה“ און זייער „קאפ“, — האט ער זיך געוויצלט, — וואלט דערפון ארויס א לייטישער טעאטער.

דער שפעטער בארימט-געווארענער מיכאעלס איז דאן באטראכט גע-ווארן פארן אומפעיקסטן פון דער גרופע, הגם ער האט געשפילט „אוריאל אקאסטא“ און אלע הויפט-ראלן פון די שלום עליכם אקטערס. דער אייני-

ציקער, פון וועמען „שטאָט“ האָט געהאַלטן, איז געווען זוסקין, האָט מען אים באַדויערט, וואָס ער שפּילט נישט אין אַ „לייטישן“ טעאָטער.

נאָך די פּיל גלגולים, וואָס די טעאָטער־קונסט האָט פון יענער צייט דורכגעמאַכט, איז אינטערעסאַנט צו דערמאָנען, ווי אַזוי דער ייִדישער עולם האָט לכתחילה אויפגענומען די ערשטע טריט פונעם פּאַרמאַליזם, וואָס איז אים געוואָרן אַנגעוואָרפן און וואָס פאַראַ פּאַסיוון ווידערשטאַנד ער האָט אים געשטעלט. אונדזער טעאָטער האָט דעריבער געווירקט דערפרישנדיק און געדינט ווי אַ פּאַרגייטיקונג פאַר דער איבערגעלעבטער אַנטווישונג מיט גראַנאָוסקיס פּרוּוו.

ס'איז געשאַפן געוואָרן אַן איניציאַטיוו צו באַוועגן אונדז צו פאַר־בלייבן אויפן ווינטער־סעזאָן אין וויטעבסק. מען האָט געשטעלט צו אונדזער דיספּאָזיציע אַ פּרייען קינאַזאַל אין צענטער פון שטאָט, צוגעזאַגט צו באַזאָרגן אונדז מיט באַקוועמע דירות און צו געבן די גרעסטע פּריווילע־גיעס, אויב מיר וועלן מסכים זיין צו פאַרבלייבן. דער דאָזיקער פּאַרשלאַג איז געקומען אַזוי אומגערעכט, אַז מיר האָבן זיך לכתחילה געפונען אין אַ פּאַרלעגענהייט. זענען מיר דאָך שוין געווען מיט די געדאַנקען אין דער היים און אַפילו זיך באַזאָרגט מיט בילעטן פאַר דער ווייטערדיקער רייזע. פון דער צווייטער זייט אָבער, האָט געשראַקן די נסיעה מיט אַ קליין קינד אין אַ שווערן ווינטער איבער אַן אומזיכערן וועג, פול מיט סכּנות. מיר האָבן אויך נישט געפונען אַזוי גיך קיין בעלנים אויף אונדזערע זאַכן און עס האָט באַדאַרפט נעמען מער צייט זיי ביסלעכווייז צו פאַרקויפן. און אַט לייגט מען אונדז פאַר וואַרעמע, באַקוועמע דירות און אַ גוטן טעאָטער־בנין, איבער וועלכן מיר וועלן זיין די אויסשליסלעכע באַלעבאַטיים.... מיר פּער־זענלעך האָט מען אויך פּאַרגעלייגט אַנצופירן מיט דער דאָרטיקער טעאָטער־סטודיע, וואָס האָט זיך שוין קונה־שם־געווען אין שטאָט מיט אירע פעיקע מיטגלידער און געלונגענע אַרויסטריטן; אַ חוץ דעם וואַלט איך געקענט זיין לערער פון דיקציע און דעקלאַמאַציע אין די העכערע קלאַסן. די אַלע מאַטיוון זענען געווען גענוג איבערצייגנדיק אויף צו באַוועגן אונדז אַנצו־נעמען דעם פּאַרשלאַג און אונדזער צושטימונג האָט טאַקע אַרויסגערופן גרויס פּרייד אין שטאָט.

צו יענער צייט האָבן זיך געפונען אין וויטעבסק זעקס אַרבעטסלאַזע

אקטיארן, האבן מיר זיי אריינגענומען אין קאלעקטיוו און מיט געמיינזאמע כוחות געשטעלט זיך בויען אַ בינע, גארדעראבן און צופאסן דעם פאר- וואַרלאַזטן קינאַזאַל פאַר טעאַטער-פאַרשטעלונגען. אונדזער חברה האָט ביי דער געלעגענהייט אַרויסגעוויון נישט דורכשניטלעכע פעיקייטן פאַר סטאַלעריי, טאַפּיצירעריי און מאַלעריי און נאָך אייניקע טעג אינטענסיווע אַרבעט, איז דער זאַל געוואָרן איבערגעאַנדערשט און באַזאָרגט מיט אַ שפּילפאַרטיקע בינע. קיין אַרט פאַר דעקאַראַציעס הינטער דער בינע איז נישט געווען, האָבן מיר באַקומען אַן אַרדער אויף דעם גייטיקן סכום סחורות און די בינע איז געוואָרן באַזאָרגט מיט אייניקע קאַמפּלעטן קאַ- טאַרן און אַ מאַסיוון פּלושענעם פאַרהאַנג.

די דערפּענונג פונעם אומגעריכטן סעזאָן איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ יום טוב, מיט באַגריסונגען פון דער ייִדישער סעקציע, פּראַפעסיאָ- נעלע פאַראיינען און פאַרשטייער פון דער פרעסע. דער דאָזיקער קבלת- פנים און די גרויסע האַפענונגען, וואָס זענען געלייגט געוואָרן אויף אונ- דזער טעאַטער, האָט פאַרפליכטעט און מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן חשבון פון דער גרויסער אַחריות וואָס ליגט אויף אונדז. די דאָזיקע אַחריות האָט געוועקט אינטערעס, האָט אַריינגעבראַכט אויפּלעבונג אין דער גרויקייט פון אונדזער נע-וּנדלעבן און אַרויסגעפירט פון דער דערפּעסיע, וואָס האָט אונדז געהאַט באַהערשט. עס איז אַוועק אַ שווערע, אָבער אָנגענעמע אַר- בעט, וואָס האָט אונדז געמאַכט פאַרגעסן אַן דער אויסטערלישער סיטואַ- ציע און מיר האָבן זיך גיך איינגעלעבט אין דער דאָזיקער ייִדישער שטאַט מיט איר פּאַלקסטימלעכן אייגנאַרט און האַרציקן טעאַטער-עולם.

אייגנטלעך האָט זיך דער דאָזיקער סעזאָן נישט פיל אונטערשיידט פון אונדזערע ערשטע פאַרשטעלונגען אין לובלין, וווּ מיר האָבן אויך געשפּילט יעדע וואָך אַ פּיעסע, איינגעחזרט אויף גיך די ראָלן און זיך פאַרלאָזן אויף אינטואַיציע. דער חילוק איז נאָר, וואָס פאַר דער צייט, וואָס מיר האָבן פאַרבראַכט אין רוסלאַנד, האָבן מיר זיך אויסגעלערנט צו אַנאַליזירן אַ ראַלע, אויף וויפּל דאָס איז געווען מעגלעך צו טון במשך פון אַ וואָך-צייט, באַקענט זיך מיט מוסטערן פון די בעסטע רוסישע טעאַטערס, וואָס האָט בלי ספק, געלאָזן שפורן אויף אונדזער אַנטוויקלונג. איך פּערזענלעך, האָב געמאַכט די ערשטע רעזשיסערישע פּרווון און מיט די צוויי רעזשיסאַרן,

אידאָ קאַמינסקי און איך, איז במילא די אַרבעט אין טעאטער געוואָרן אינ-
טערעסאַנטער. אונדזער רעפערטואַר איז געוואָרן באַרייכערט מיט אַ גאַנ-
צער ריי נייע פּיעסן און מיר זענען צוגעקומען אייניקע ראָלן, וואָס זענען
נאָך אַ לענגערער צייט שפּילן, אייניקע במשך פון יאָרן, געוואָרן פאַרטיפּט
און פאַרפּולקאַמט.

דעם מאַנגל אין פּראָבן און לכתחילהדיקער צוגרייטונג האָט מיר
פאַרטראָטן די צייט פונעם שפּילן און מיטן גאַנג פון די פאַרשטעלונגען
האָב איך געהאַט די מעגלעכקייטן צו טון דאָס, וואָס ס'ווערט ביי נאַרמאַלע
אַרבעט געטון אינעם צוגרייטונגס-פּעריאָד פון די רעפּעטיציעס. די דאָזיקע
פאַרשטעלונגען האָבן, אַלואַ, נישט פאַרגעשטעלט מיט זיך קיין רעזולטאַט
פון אָפּגעטוענער אַרבעט, נאָר אַ מין לאַבאַראַטאָריע, אין וועלכער מיר
זענען צו דער דאָזיקער אַרבעט צוגעטראָטן. ס'זענען געווען בליצן, אימפּראַ-
וויזאַציעס, נערוון-שפּאַנונג, נישט געצוימטע טעמפּעראַמענט-אויסברוכן,
„נשמה“, ווי פּען האָט עס גערופן, וואָס האָט, ווייזט אויס, מיט דער פּריש-
קייט און אויפּריכטיקן ענטוויאַזם געפונען אַ לעבעדיקן אָפּקלאַנג פון יענער
זייט ראַמפּע און אונדזערע פאַרשטעלונגען זענען געוואָרן אַ שם-דבר אין
וויטעבסק.

איך האָב, ווי געזאָגט, באַקומען אַ גאַנצע ריי נייע ראָלן, ווי קערזשענ-
צעוו אין לעאַניד אַנדרעיִעווס „געדאַנק“, איבערזעצט דורך אידאָ און מיר.
דאָס איז אויך געווען די ערשטע פּיעסע, אין וועלכער איך האָב אָנגעהויבן
מיין רעזשיסערישע טעטיקייט אינעם פּראַפּעסיאָנעלן טעאטער, איך האָב
אויך געהאַט די מעגלעכקייט יענעם סעזאָן צו פּרוּוון מיינע כוחות אין אַ
גרעסערע אויפּפירונג מיט מאַסן-סצענעס ביי מאַרק אַרנשטיינס „ווילנער
באַלעבעסל“, אין וועלכע עס האָט זיך געפּילט אַ בולטע השפּעה פון דוד
הערמאַן, ווי אויך אַ קאַסטיומירטע פּיעסע „אוריאל אַקאַסטאַ“, פּריי באַאַר-
בעט לויט גוצקאָוו פון י. לערנער. די דאָזיקע פּיעסע האָב איך, נאָך באַזוכנ-
דיק די דראַמאַטישע שולע, אָנגעהויבן צו איבערזעצן פון דייטשן אַריגינאַל
און פון דער פּוילישער איבערדיכטונג פון באלאַן אנטאניעוויטש צוגלייך
מיט שעקספּירס „מאַקבעט“. אין וויטעבסק האָב איך פאַרענדיקט די דאָזיקע
אַרבעט און געוואַלט טאַקע שפּילן „אַקאַסטאַ“ אין מיין איבערזעצונג. אונ-
דזערע אַקטיאָרן אָבער, איז געווען שווער זיך צוצוגעוויינען צום פּערן.

האָבן אַלע געשפּילט פון דער טראַדיציאָנעלער לערנער איבערזעצונג, וואָס איז געווען פּאָפּולער אין ייִדישן טעאַטער. בלויז דריי ראלן: מינע, פון „אוריאל אַקאַסטאַ“, אידאַ קאַמינסקיס „יהודית“ און עפּשטיינס „רבי עקיבא“ זענען געשפּילט געוואָרן לויט מיין איבערזעצונג.

פון דער גרויסער צאָל פּיעסן, וואָס איך האָב בשותפות מיט אידאַן, אָדער אַליין איבערזעצט, האָבן מיר יענעם סעזאָן געשפּילט: „אויף אַפּרו“ פון א. קופּרין, „זשאָן און מאַדלענאַ“ פון א. מירבאַ (ווי איך האָב געשפּילט דעם פּאַבריקאַנט אַרגאַן), „קין“ פון א. דומאַ. (די טיטל ראלע) אין א. אואַיילדס „אַ פּרוי, וועגן וועלכער עס לוינט נישט צו רעדן“.

אַ חוץ דער דאָזיקער אינטענסיווער אַרבעט אַלס איבערזעצער, אַק-טיאַר, רעזשיסאָר און ראלן-איבערשרייבער, (יעדער מיטגליד פון קאַלעק-טיוו איז געווען מחוייב אויסצושרייבן ראלן פון אַן אַנדער פּיעסע), בין איך ווי געזאַגט, געוואָרן דער אַנפירער פון דער טעאַטער-סטודיע, אויסגעהאַלטן דורך דער קולטור-סעקציע, און לערער פון דיקציע און דעקלאַמאַציע אין מיטל-שולן. איך בין אייגנטלעך געווען דער איינציקער לערער אין דער סטודיע און האָב געהאַלטן לעקציעס וועגן געשיכטע פון טעאַטער און אַ קורס פון קינסטלערישן לייענען און דיקציע.

אַ חוץ דעם האָב איך אַ טייל לעקציעס געווידמעט פאַר אינדיווידועלעך און קאַלעקטיווער אימפּראַווזיאַציע אויף באַשטימטע טעמעס און צוגעגרייט פּראַגמענטן און סצענעס פון ייִדישע קלאַסיקער. צווישן אַנדערן, פּלעג איך אויך דורכגיין מיט די סטודיאַנטן פּראַגמענטן פון „מאַקבעט“, וואָס האָט שטאַרק פאַראַינטערעסירט די ייִדישע סעקציע און מען האָט מיר פאַרגע-לייגט אַרויסצוגעבן די איבערזעצונג. איך האָב אָבער געהאַלטן, אַז אַן איבערזעצונג פון שעקספּיר דאַרף געמאַכט ווערן פון אַריגינאַל און פון אַ באַרופּענעם דיכטער און דעריבער האָב איך מיך אָפּגעזאַגט זי צו פאַר-עפּנטלעכן. חיים גילדין, דער רעדאַקטאָר פון דער וויטעבסקער ייִדישער צייטונג און מיטגליד פון דער קולטור-סעקציע, האָט געטענהט, אַז איך טו אַ פעלער, דורכלאַזנדיק אַזאַ געלעגנהייט, איך האָב אָבער אין יאָרן אַרום איבערלייענענדיק אויפּסניי די דאָזיקע איבערזעצונג, זיך איבער-צייגט אין דער ריכטיקייט פון מיין דעמאָלטדיקן אָפּזאַג.

די אַרבעט מיט דער סטודיע האָט מיר געדינט ווי אַן עקספּערימענטאַ-

דער דראַמקרייז אין וויטעבסק (1920), שפּעטער מלוכה-טעאַטער
אין צענטער: דער רעזשיסאָר יוסף מינדלין; איבער אים: ש. פּאַדעמסקי
(איצט אין אויסטראַליע); די ערשטע רעכטס: זשעניאַ אַלעסקער.

לער ווארשטאט פאר מיין שפעטערדיקער רעזשיסערישער טעטיקייט. איך האב אין איר געזוכט וועגן פון דערנענטערן זיך צום אקטיאָר און מיטלען אויס- צוגעפינען אין אים דעם געהעריקן צוגאנג צו זיין ראָל. פון דער דאָזיקער סטודיע זענען אַרויס אייניקע פעיקע אַקטיאָרן, ווי זשעניאַ אַלעסקער און יוסף מינדלין, וואָס איז אויך געווען אַן אַנפירנדיקער כוח אין סטודיע.

אין ברען פון דער דאָזיקער אַרבעט האָבן מיר באַגעגנט דאָס יאָר 1920. די סיטואַציע אויף די פראַנטן האָט אַנגענומען אַ גינסטיקע ווענדונג לטובת דער ראַטנמאַכט. די רוסישע און אוקראַינישע טעריטאָריע איז גע- וואָרן אַפגערייניקט פון דעניקינס, ווראַנגעלס און אַנדערע חיילות. מען פלעגט זיך דערציילן חידושים וועגן טראַצקיס סטראַטעגישע גאונות און זינגען לידער לכבוד בודיאַניס קאָואַלעדיע. די פאַרשידנסטע באַנדעס און פאַגראַמשטיקעס זענען געוואָרן ריקזיכטלאַז באַקעמפט און ליקווידירט. אין שייכות דערמיט, איז מיר אויסגעקומען בייצוויינען אייניקע פאַרהאַנד- לונגען פון אַ משפט איבער אַ באַנדע פאַגראַמשטיקעס, וואָס איז געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען „דער נאָווקער פראַצעס“.

אין שטעטל נאָווקי, נישט ווייט פון וויטעבסק, איז געוואָרן אויסגע- קוילעט די גאַנצע ייִדישע באַפעלקערונג. ס'האָבן זיך אַפגעראַטעוועט נישט מער ווי אַ ייד אין די מיטעלע יאָרן און אַ קליין מיידעלע. דאָס מיידל האָט זיך פון אַ באַהעלטעניש צוגעקוקט ווי מען ברענגט אום איר פאַמיליע און דער ייד איז מיט אַן איבערגעשניטענעם האַלדז געבליבן ליגן אין אַ גרוב און די באַנדיטן האָבן אים געהאַלטן פאַר טויט. אַ דאַנק די צוויי לעבנגעבליבענע עדות, איז די אויספאַרשונג געפאַלן אויף די שפורן פון אַ פופציק רוצחים, וואָס זענען געמשפט געוואָרן אין וויטעבסק. דער דאָ- זיקער מאַנסטער פראַצעס האָט אַרויסגערופן אינטערעס איבערן גאַנצן לאַנד און עס זענען זיך צונויפגעפאַרן קאַרעספּאַנדענטן פון די גרעסטע רוסישע צייטונגען. אויף אַנצופירן מיטן פראַצעס איז ספעציעל געשיקט געוואָרן פון צענטער אַנדריי ווישינסקי, דער שפעטער באַרימט-געוואָרענער סאָוועטישער דיפלאָמאַט.

יעדן טאָג, במשך פון אייניקע וואָכן, פלעגן מיר, גייענדיק צו רעפּי- טיציע, באַגעגענען אין גאַס אַן אויסטערלישן צוג: דאָס האָבן רויטאַרמייער געפירט די באַנדיטן פון תפיסה אין געריכט-זאַל צו די פאַרהאַנדלונגען.

אין די אָוונטן, ווען מיר פלעגן גיין צו די פּאַרשטעלונגען, האָבן מיר זיי געזען אויפן זעלבן אופן צוריקפירן אין תּפּיסה, צו פינף אין אַ ריי, געבינדן פאַר די הענט. דער דאָזיקער צוג האָט, בעיקר אין די אָוונטן, ביים שיין פון שטורקארצן, געמאַכט אַן אויסטערלישן איינדרוק.

דער פּראָצעס האָט געדויערט אַ לענגערע צייט, איך האָב מיך אָבער געקענט אַפּרייסן פון מיין אַרבעט נישט מער ווי צוויי מאָל און אַ דאַנק רעקאַמענדאַציעס פון ייִדישע טוער, האָב איך באַקומען די מעגלעכקייט צו זיין אָנוועזנד ביי צוויי סענסאַציאָנעלע פּאַרהאַנדלונגען.

להיפּוך צום פּרימיטיוון פּראָצעס, וואָס איך האָב אַמאָל בייגעוווינט אין טשערקאַסי, איז דער זויטעבסקער געפירט געוואָרן אויף אַ זאָרגפּעליק און פּאַכמעניש צוגעגרייטן אופן פון אַ טריבונאַל מיט דערפאַרענע יוריסטן. דער פּאַרזיצער, ווישינסקי, האָט געצויגן די אַלגעמיינע אויפּמערקזאַמקייט מיט זיינע קלוגע און אומגעריכטע פּראָגן און באַמערקונגען און האָט אויף אַ געשיקטן אופן צעקלאָפּט די באַמינוגען פון דער פּאַרטיידיקונג. עס האָט זיך אויך געפּילט, אַז די פּאַרטיידיקער באַטראַכטן זייער מיסיע ווי אַן אַפּקומעניש און טוען עס קעגן זייער ווילן. עס איז געווען קלאַר, אַז די אַלע באַנדיטן, וואָס האָבן פּאַרנומען כּמעט אַ פּערטל פּונעם געריכטס-זאַל, זענען שולדיק אינעם בלוטיקן פּאַגראָם. עס האָט זיך נאָר געהאַנדלט וועמען אַרויסצוטראַגן אַ טויט-אורטייל און וועמען אַ לעבנסלאַנגע תּפּיסה. די דאָזיקע אורטיילן זענען געווען אַפּהענגיק פון די צוויי לעבנעבליבענע עדות.

די פּאַרהאַנדלונגען וועלכע איך האָב בייגעוווינט זענען געווען די שפּאַנענדיקסטע און דעצידירנדיקסטע אינעם דאָזיקן פּראָצעס. דאָס מיין דעלע האָט נישט פּיל אַריינגעבראַכט מיט איר עדות-זאַגן. די דערינערונגען פון דער איבערגעלעבטער שחיטה האָבן געלאָזט שפורן אויף איר נערוון-סיסטעם, זי האָט געציטערט מיט אַלע אירע אברים און ווי אין פיבער געענטפּערט אויף די געשטעלטע פּראָגן. ווען מען האָט זי צוגעפירט צו די באשולדיקונגס-בענק און געהייסן איר דערקענען די מערדער פון אירע עלטערן, האָט זי באַקומען אַן אַנפּאַל פון היסטעריע און מיט אַן אומ-מענטשלעכן קול אַנגעהויבן צו שרייען „געוואָלד! געוואָלד!“ ביז מען האָט זי אַרויסגעטראַגן פון זאַל.

נאך א קורצן איבעררייס האט מען אריינגעפירט דעם צווייטן עדות. ווען ער האט זיך באוויזן אין געריכטס-זאל, איז א ציטער אדורך ביי אלע אנוועזנדיקע, גלייך מען וואלט דערזען א גייסט פון יענער וועלט. דער יד איז ממש ענלעך געווען צו א לעבעדיקן מת, וואס איז אויפגעשטאנען פון קבר, כדי נקמה צו נעמען פאר זיין פארגאסן בלוט. ער האט נארוואס פארלאזן דעם שפיטאל און זיך קוים באוועגט, אנגעשפארט אויף א שטעקן. זיין אויסגעצערט פנים איז געווען געל ווי פארמעט, דער קאלנער פון זיין פוטער ארום דעם פארבאנדאזשירטן האלדז האט נאך בולטער געמאכט זיין בלאסקייט. ער האט נישט געקענט באוועגן מיטן קאפ און כדי צו קוקן אין א זייט, האט ער זיך געמוזט לאנגזאם אויסדרייען מיטן גאנצן גוף. דאס מויל האט זיך ביי אים קוים געעפנט און אנשטאט א קול, פלעגט זיך א כאַרכלענדיקער קלאנג דערהערן פון זיינע בלאסע ליפן. בלויז די אויגן זיינע האבן געלעבט, געגליט און אומהיימלעך ארויסגעבליצט ווי פון צוויי לעכער פון א טויטן שאַרבן. זיין דערשיינען האט אפילו ווישינסקין ארויס-געפירט פון גלייכגעוויכט. ער איז בלאס געוואָרן און נערוועז אנגעהויבן צו ווישן די אויגנגלעזער. איבערן געריכטס-זאל האט א ווייע געטון מיט גרויל פון איבערגעלעבטן קאשמאַר.

דער קולמינאציע פונקט פון דער דעמאלטדיקער מאקאברישער פאַר-האַנדלונג איז געווען דער מאַמענט, ווען דער אַפגעראַטעוועטער האַט זיך לאַנגזאַם דערנענטערט צו די באַשולדיקונגס-בענק צו דערקענען די רוצחים. אין דער שטילקייט פון זאל האט זיך בולט געהערט דאס קלאפן פון הונד-דערטער הערצער, אלעמענס בליקן זענען געווען געווענדט צו די באַשול-דיקטע, וואס האבן אויך ארויסגעוויזן אומרויקייט ביים דערנענטערן זיך פון עדות. און אַט הייבט דער עדות לאַנגזאַם אויף א ציטערדיקע, אויסגע-דאַרטע האַנט און ווייזט אָן אויף אַ באַשולדיקטן. דער פאַרזיצער הייסט אים אויפשטיין, דאָס רויטע פנים פונעם רוצח ווערט מיטאַמאַל בלאַס, אַ מאַדנע גרימאַסע פאַרקרימט זיינע לאַנגע וואַנצן. ער באַמיט זיך אויסצוזען רוין, אָבער דאָס גיט זיך אים נישט איין. ער האַט דערזען דעם טויט פאַר די אויגן.

דער עדות באוועגט זיך לאַנגזאַם פון איין באַנק צו דער אַנדערער, זיין בלאַסע האַנט ווירקט ווי אַ מאַגיש שטעקעלע. אויף איר באַפעל הייבן

זיך אויף אַכט באַשולדיקטע. איינער פון זיי טראַגט אַ מונדיר פון אַ צאַרישן אַפיציר, אין וועלכן מען האָט אים געכאַפט אין וואַלד. אַלע אַכט זענען זיך מודה. זיי קענען נישט ביישטיין דעם מאַגענעטישן בליק פונעם עדות, וואָס דערלאָזט נישט קיין ווידערשפרוך. די אַכט ווערן פאַרמשפּט צום טויט. די איבעריקע צו פאַרשיידענע טערמינען פון שווערע אַרבעט. איי-ניקע, קעגן וועלכע עס זענען נישט געווען קיין גענוגנדע באַווייזן, זענען געוואָרן באַפרייט. דער פּראָצעס האָט אַריינגעבראַכט אַנטשפּאַנונג אין שטאַט. נאָך דער גרויסער כוואַליע בלוטיקע פּאַגראַמען, וואָס האָט זיך פאַרשפּרייט איבער אוקראַינע און ווייסרוסלאַנד, האָט דער דאָזיקער משפּט געדינט ווי אַ מאַראַלישע פאַרגיטיקונג פאַר דער איבערגעשראַקענער יידי-שער באַפעלקערונג און ווי אַן אַנזאָג, אַז זייער לעבן איז מער נישט הפּקר. ס'האָט זיך איינגעשטעלט אַ פאַרבינדונג מיט אַנדערע שטעט. מיר האָבן באַקומען די ערשטע טעלעגראַמע פון יאַנאַסן פון כאַרקאָוו. מיר האָבן אים גערופן צו זיך, כדי זיך צוזאַמען אומקערן אַהיים. אַ צווייטע ידיעה האָבן מיר שוין באַקומען פון אונדזער קוויין, אַז יאַנאַס איז קראַנק געוואָרן אויף טיפּוס, און מיר דאַרפן צוואַרטן מיט דער רייזע אויף זיין געזונט ווערן. פון דעמאָלט אַן האָבן מיר איינגעשטעלט אַ נאַרמאַלן בריוו-אויסטויש מיט כאַרקאָוו און כסדר געווען אינפאַרמירט וועגן יאַנאַסעס געזונט-צושטאַנד. מיר האָבן באַשלאָסן צוצוואַרטן ביז פּרילינג אין וויטעבסק און זיך אַפּצושטעלן אויף אַ געוויסע צייט אין נעוועל, ביז יאַנאַס וועט קומען אַהין.

דאָס וואַרטן אין וויטעבסק איז אין אַלע הינזיכטן געווען פאַר אונדז באַקוועם און אַנגעלייגט. מיר זענען געקומען צו זיך נאָך די גרויליקע איבערלעבונגען אין אוקראַינע און די שווערע מאַסקווער דערפאַרונגען. דער גרויסער דערפאַלג און די נישט-קלענערע פאַרדינסטן האָבן אונדז דערמוטיקט און פאַרגיטיקט פאַרן פאַרלוסט אין מאַסקווע. אמת, אויך דאָ האָט אונדז אַ מיידל, וואָס איז געווען ביי אונדז אַנגעשטעלט צום קינד, באַגנבעט, אַבער דאָס האָט אונדז נישט געטראַפן אַזוי שווער, ווי פּרזיער די גנבה פון די וועש. אונדזער אַרבעט איז צוגעגאַנגען האַרמאָניש, ביי אַ געזונטער אַטמאָספּערע פון קעגנזייטיקע חברישע באַציונגען. מיר האָבן גענאַסן פון דער פּרייד וואָס אַזאַ האַרמאָנישע אַרבעט איז מסוגל צו פאַר-

שאפן, די אנטוישונג און ווייטיק וואָס אַקטיאָרן האָבן אונדז פאַרשאַפן אין לובני, איז געוואָרן פאַרהיילט און פאַרגיטיקט אַ דאַנק דעם וויטעבסקער סענאַן. דער פּאַל לובני האָט אויסגעזען ווי אַ בייזער חלום און ס'האָט זיך קוים געקענט גלויבן, אַז ער איז געשען אין דער אמתן. יעדער פון אונדז האָט זיך געהאַט זיין מאַראַלישע און מאַטעריעלע פּאַזיציע לויט זיין לייס-טונגס-פּעיקייט און די דאָזיקע פּאַזיציע איז דורך אַלעמען געוואָרן אַנער-קענט און רעספּעקטירט.

אין וויטעבסק האָבן צו יענער צייט געשפּילט צוויי רוסישע טרופּעס, איינע אַ מלוכהשע אין שטאָטישן טעאַטער, וווּ מיר האָבן דעביוטירט און די צווייטע — אַ קאַלקטיוו — אין אַ גאַרטן-טעאַטער פון דער צווייטער זייט טייך. ביידע טרופּעס זענען באַשטאַנען פון גאַנץ-דורכשניטלעכע פּוּאַ-ווינץ-אַקטיאָרן און דער רעפּערטואַר — פון באַקאַנטע פאַרמלחמהדיקע פּיעסן, דערונטער אייניקע גאַרדין-איבערזעצונגען. דערפאַר אָבער פּלעגן מיר פון צייט צו צייט זען אינטערעסאַנטע גאַסט-אויפטריטן פון באַרימט-קייטן, וואָס פּלעגן פאַרקומען אין אונדזער טעאַטער-זאַל אין די אַוונטן, ווען מיר האָבן נישט געשפּילט. די דאָזיקע אַרטיסטן פּלעגן אַראַפּגעבראַכט ווערן דורך דער קולטור-אַפּטיילונג און מען פּלעגט זיי צאָלן נישט מיט געלט, נאָר מיט שפּייז-פּראָדוקטן, אין וועלכע ס'איז צו יענער צייט נישט געווען קיין דוחק אין וויטעבסק. אַזוי איז מיר אויסגעקומען צו הערן די באַרימטע אַפּערן-זינגער, דעם באַריטאַן טאַרטאַקאָו און טענאַר דאַוידאַוו, וועלכן איך האָב נאָך געקענט פון זיינע גראַמאַפּאָן-פּלאַטן, וואָס דער פּאָטער פּלעגט קויפּן. דאַוידאַוו, וואָס האָט אַמאָל באַגייסטערט רוסלאַנד מיט זיינע ציגיי-נער-ראַמאַנסן, האָט שוין געזונגען אָן אַ שטימע, אָבער די גרויסע קונסט פון זיין לידער-אויסטייטשונג האָט געמאַכט פאַרגעסן אָן זייער עלטער; פאַר-קערט, דער מאַנגל פון שטימע האָט נאָכמער אונטערגעשטראַכן די מייס-טערשאַפט פון זיין אינטערפּרעטאַציע. מיר האָבן אויך געהאַט די געלעגן-הייט צו באַווונדערן אַן אייגנאַרטיקע זינגערין, וואָס איז געווען שטאַרק פּאַפּולער אין רוסלאַנד, אַנאַ מיעטשיק, די דאָזיקע קינסטלערין האָט באַ-זעסן אַ מערקווירדיקן טעמבער פון אַ שטימע, וואָס האָט געקלונגען ווי אַ באַס-באַריטאַן און ס'האָט זיך קוים געגלויבט, אַז דאָס זינגט אַ פּרוי. איר אויסערלעכקייט האָט טאַקע געהאַט ווייניק ווייבלעכעס אין זיך און איר

דערשיינען אויף דער עסטראדע פלעגט אַרויסרופן געלעכטער. מיטן ערשטן קלאַנג פון איר שטימע פלעגט זי אָבער איבערראַשן דעם עולם, באַהערשן אים און ער פלעגט זי שוין ממש נישט אַראַפלאַזן פון דער בינע. ענלעך צו דאָוידאָוו, האָט איר קונסט איבערגעווויגן דעם מאַנגל פון אַנדערע מעלות. די דערמאָנטע דריי זינגער זענען אַגב געווען יידן. עס האָט אויך גאַסטראַ- לירט ביי אונדז אַ רוסישער מיניאַטור-טעאַטער, אין וועלכן ס'האַט זיך אויסגעצייכנט אַלס קאַנפעראַנסיע און קאָמיקער מיכאַיל ראַזומני, אַ זון פון באַרימטן אַדעסער חזן, אַ גוטער באַקאַנטער פון אסתר-רחל קאַמינסקי. ער איז מיט דער צייט אַריבער קיין אַמעריקע און געוואָרן אין האַליווד אַ פאַפולערער פילם-אַקטיאָר. מען האָט זיך אויך באַמיט אַראַפצוברענגען שאַלאַפינען אויף אַ קאַנצערט, אָבער מען האָט נישט געקענט אַדורכקומען מיט אים מיטן מקה: ער האָט פאַרלאַנגט צופיל זעק מעל.

מיר האָבן זיך אָנגעהויבן צו גרייטן אין וועג אריין און, ווי ס'איז געווען דער מנהג אין יענער צייט, האָט זיך יעדער אַקטיאָר באַזונדער גע- זעגנט מיטן עולם מיט אַ בענעפיס. אמת, צו די בענעפיסן פון די ווייניקער פאַפולערע אַקטיאָרן איז געקומען אַ קליינער עולם, אָבער קיינער פון זיי האָט נישט געוואַלט מוותר זיין אויף דער דאָזיקער פריווילעגיע און מיט די בענעפיסן האָט זיך פאַקטיש פאַרענדיקט דער סעזאָן. עס האָט געהייסן, אַז מיר פאַרן קיין נעוועל, ווהיין עס דאַרף אַנקומען יאַנאַס און פון דאָרט לאָזן מיר זיך דירעקט קיין פאַלאַצק, ד"ה צו דער גרענעץ.

פאַרן פאַרלאָזן וויטעבסק האָט אונדז עפשטיין מיט ווייטיק דער- קלערט, אַז ער פאַרבלייבט מיט דער גרופע צוגעקומענע אין וויטעבסק, ווייל ער וויל נישט פאַרן קיין פוילן. עס האָבן נישט געהאַלפן אונדזער צורעדן און הייסע בקשות, ער האָט אַ פאַרגעפיל, האָט ער זיך פאַרעקשנט, אַז ער וועט אומקומען פון די פאַליאַקן, ווייל ער דעריבער בשום אופן נישט פאַרן צו זיי. דאָס צעשיידן זיך מיט אַ ליבן חבר, מיט וועלכן מיר האָבן זיך איינגעלעבט און ליב באַקומען, איז אונדז אָנגעקומען זייער שווער. ווען די באַן האָט גערירט און עפשטיין האָט זיך פאַרשטעלט מיט אַ טיכל די אויגן, האָט זיך אַ שלאַכצן דערהערט אין אונדזער וואַגאָן, גלייך מיר וואַלטן אויף אייביק געזעגנט אַ נאָענטן מענטשן.

מער איז אונדז נישט באַשערט געווען אים צו זען, אין אַ צייט אַרום,

בעת דער פוילישער אפענזיווע, האט זייערס אן אפטיילונג פארהאלטן אויפן קאזאטינער וואַקזאַל אַ וואַגאַן מיט אַ ייִדישער טרופּע, צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפונען עפשטיין. די זעלנער האָבן אַרויסגעפירט די אַק-טיאַרן פון וואַקזאַל, געהייסן זיי לויפן און נאַכגעשאַסן. צווישן די געפאַלענע איז געווען דער קיעווער רעזשיסאָר בוימוואַל און אונדזער עפשטיין. זיין פאַרגעפיל האָט אים נישט אַפּגענאַרט. אין עפשטיינען האָט דאָס ייִדישע טעאַטער פאַרלוירן אַ גרויסן, קלוגן אַקטיאָר. איך — אַ האַרציקן חבר.

טעאטער צווישן צוויי פראנטן

ביי א זייט פון די בארימטע נעוועלער אָזערעס האָט געמיטלעך גע-
 לעבט און קולטורעל זיך אויסגעלעבט דאָס ייִדישע שטעטל נעוועל. פֿאַר
 דער רעוואָלוציע איז די באַפעלקערונג געווען גוט סיטוירט און געפירט
 מסחרים מיט פיש, תבואה און פרוכטן. נאָך דער רעוואָלוציע האָט דאָס
 שטעטל געלעבט פון פיש און... טעאטער. האָט מען נאָך אין וויטעבסק אונדז
 געראטן נישט אָדורכצולאָזן נעוועל, וווּ מיר וועלן געפינען אַ דאַנקבאַרן
 עולם און במילא גוט פאַרדינען... די שטאַט איז נישט איינמאַל געווען אַן
 עיר מקלט פֿאַר אַפּגעברענטע טרופּעס, אָדער איינצלנע אַקטיאָרן, וואָס האָבן
 זיך אַפּגעשפּאַלטן פון אַ טעאטער און געמאַכט שבת פֿאַר זיך. צו הילף
 אָזעלכע „אַפּגעשפּאַלטענע“ פּלעגט קומען דער דאַרטיקער דראַמקרייז, וואָס
 איז געווען באַקאַנט אין דער סביבה מיט זיינע גוטע ליבהאבער און זאָרג-
 פעליק צוגעקליבענעם רעפּערטואַר.

ווען מיר זענען אָנגעקומען קיין נעוועל, איז אָנגעגאַנגען אַ גרויסע
 סאָויעטישע אַפּענזיווע און די שטאַט איז געווען באַשעפּטיקט מיט באַ-
 זאָרגן לעבנסמיטל און טעכנישן מאַטעריאַל פֿאַר דער פֿאַרביימאַרשירנ-
 דיקער רויטער אַרמיי. טאָג און נעכט פּלעגן זיך אומאויפהערלעך ציען יע-
 דיכטע רייען פון זעלנער וואָס האָבן נישט געמאַכט דעם איינדרוק פון
 רעגולערן מיליטער, נאָר אויף גיך צונויפּגעטריבענע „נאָוואַבראַנצעס“.
 זיי האָבן נישט מאַרשירט, נאָר געשלעפּט זיך, באַוועגט זיך לויט אינערץ,
 איינער מיטשלעפּנדיק דעם צווייטן. אַ גרויסער טייל איז געגאַנגען שלאָפּן-

דיק, מיטן קאפ אָנגעשפּאַרט אָן רוקן פון אַ צווייטן, מיט די הענט איינגע-
קלאַמערט אינעם פּאַסיק פון אַנדערן. ס'האַט געמאַכט דעם איינדרוק פון
אַ מענטשן-לאַוויןע, וואָס קומט לאַנגזאַם אָן פון ערגעץ-וווּ, פּאַרגיסט די
גאַסן, פילט זיי אָן מיט שטויב, רויך און שאַרפן ריח פון שווייס און נישט-
געוואַשענע גופים; באַוועגט זיך אין לאַנגזאַמע כוואַליעס און פּאַרגיסט די
ווייטערדיקע גאַסן וואָס פירן צום באַנהויף. די קליידונג פון די מאַרשירנ-
דיקע סאַלדאַטן איז נישט געווען קיין איינהייטלעכע, גלייך זיי וואַלטן
צונויפגעזאַמלט געוואָרן פון פּאַרשידענע מיליטערישע גרופן און פון מאַ-
ביליזירטע פויערים פון די דערפער. זעט מען מאַטראַסן, טשערקעסן, קאַזאַקן
און סתם האַלב-ציוויל, האַלב-מיליטערישע געקליידעטע זעלנער, אייניקע
האַלב נאַקטע, אַנדערע אין בונטע, ווייבערישע מאַנטלען. ענלעך צו אַ
קאַרנאַוואַל-צוג פון אַן אויסטערליש מאַסקירטן המון.

ביי אַזאַ סיטואַציע האָט, פּאַרשטייט זיך, נישט געקענט זיין קיין רייד
פון באַקומען אָן אַרט אין האַטעל, האָט מען געשטעלט צו אונדזער רשות
אַ קלאַס פון דער שטאַטישער שולע און מיר האָבן אויף די שול-בענק
זיך אויסגעבעט געלעגערס און פּאַנאַדערגעלייגט די זאַכן. אין דער דאָ-
זיקער שולע האָט זיך אויך געפונען אַ רעקרעאַציע-זאַל מיט אַ בינע,
האַבן מיר אין אייניקע טעג אַרום אָנגעהויבן דאָרט אונדזערע פּאַרשטע-
לונגען. מיר האָבן געמוזט יעדע פּאַרשטעלונג איבערחזרן אייניקע מאַל,
כדי „גאַנץ שטאַט“ זאַל נישט פּאַרפעלן קיין איינע פון זיי. די מיטגלידער
פון דראַמקרייז האָבן אונדז שטאַרק מיטגעהאַלפן אין אַדורכפירן די
פּאַרשטעלונגען און שטאַרק באַדויערט, וואָס מיר האָבן נישט די מעגלעכ-
קייט צו שפילן אינעם שטאַטישן טעאַטער, אַ באַקוועמער הילצערנער
בנין, וואָס איז פּאַרנומען פון מיליטער.

מיר האָבן דערהאַלטן אַ ידיעה פון יאַנאַסן, אַז ער איז שוין געזונט
און פּאַרט אָפּ קיין פּאַלאַצק צו באַגעגענען זיך מיט אונדז. ס'איז אָבער
אוממעגלעך געווען צו פּאַרלאָזן נעוועל, ווייל אַלע וועגן זענען געווען
פּאַרנומען מיט מיליטער-טראַנספּאָרטן. דער באַן-קאַמענדאַנט האָט גע-
עצהט געדולדיק צו וואַרטן און ווי נאָר ס'וועט זיך מאַכן אַ פּאַסיקע גע-
לעגנהייט, האָט ער אונדז צוגעזאָגט מודיע צו זיין. ס'איז קיין אַנדערע
ברירה נישט געווען, ווי אַנצונעמען זיך מיט געדולד. קיין רעפּעטיציעס

האָבן מיר נישט געהאַט, פלעגן מיר זיך שיפן איבער די אומענדלעך גרויסע אַזיערעס און קוויקן זיך מיט זייער רחבות און מיט דער שיינקייט פון אַרומיקן פינאַזש. יעדער פון אונדז האָט געוואָלט איבער-שטייגן דעם צווייטן אינעם רודערן און פון דער איבערגעטריבענער בריהשקייט האָבן מיר אָפגעשפאַרט בלאָזן אויף די הענט. סוף כל סוף האָבן מיר געמוזט מודה זיין, אַז די באַרופענע רודערער מאַכן דאָס בע-סער און אונדז איז נאָר פאַרבליבן דאָס פאַרגעניגן פון פיש-פאַנג. אַ חוץ דעם דאָזיקן זאָרגלאָזן צייט-פאַרטרייב האָבן מיר אויך געטון אַ נוצלעכע זאך, פון וועלכער די געוועלער באַפעלקערונג האָט געוויס נאָך עד היום הנאה.

דער שטאַטראַט האָט באַשלאָסן מיט אייגענע כוחות צו מאַכן אַ שטאַטישן פאַרק, האָט מען מאַביליזירט די פראַפעסיאָנעלע פאַראיינען און יעדן שבת זענען אַנדערע מיטגלידער באַשטימט געוואָרן צו די דאָ-זיקע, אַזוי גערופענע, „סובאַטיקעס“. מיר האָבן מיט פאַרגעניגן געטון די דאָזיקע אַרבעט צוגלייך מיט אַנדערע מיטגלידער פון דער קונסט-אַפטיילונג. יעדער פון אונדז איז געווען באַוואַנט ווער מיט אַ לאַפאַטע, ווער מיט אַ גראַבלע און אַנדערע מכשירים. פון אַלע ווינקלעך פון צוקונפטיקן פאַרק האָט זיך געהערט אַ פריילעך געזאַנג און פון צווישן דעם כאָר האָט זיך אויסגעטיילט אסתר-רחל'ס שטימע. זי האָט זיך דער-מאַנט אַן איר געבוירן שטעטל פאַראַזאָוע, וווּ זי פלעגט אַלס מיידל טון ענלעכע אַרבעט און צווינגען ניגונים, וואָס זי האָט געהערט אין דער שכנותדיקער שול. זי האָט ממש אויפגעלעבט פון דער פיזישער אַרבעט אין פעלד און אַנגעקוואַלן פון יעדער נייער סטעזשקעלע און פאַרזייעמן בויעלע. ווען מיר זענען זיך צעגאַנגען פונעם מיטינג נאָך דער דערעפּע-נינג פון פאַרק, האָט זיך אסתר-רחל, אַ צעשטראַלעטע, אָפּגערופן צו איינעם פון די אַמאָטאַרן:

— אַזוי, ברודערקע, זאָלן די געוועלער יידן וויסן, אַז אויך יידישע אַקטיאָרן האָבן צוגעלייגט אַ האַנט צו זייער פאַרק.

פסח האָבן מיר נאָך פאַרבראַכט אין געוועל און געווען איינגעלאָדן צו אַ פּאָליטישן קאָמיסאַר, וועלכער האָט געפראַוועט די סדרים אויפן זעלבן אופן ווי איך בין עס געווינט געווען ביצוויינען ביי די עלטערן

אין הויז, מיט מצות און וויין "כשר לפסח". געהייסן האָט עס, אַז ער טוט דאָס צוליב זיינע עלטערן, אָבער פון דער ערנסטקייט מיט וועלכער ער האָט געלייענט די הגדה און געפראָוועט דעם גאַנצן צערעמאָניאַל, איז געווען צו זען, אַז ער אַליין האָט אויך נישט פיינט אַביסל "יִדִישְקייט".

אומגעריכט באַקומען מיר אַ ידיעה פון באַן־קאַמענדאַנט, אַז מיר זאָלן זיך תיכף צושטעלן מיטן גאַנצן באַגאַזש צום וואַקזאַל. עס מאַכט זיך אַ געלעגנהייט צו פאַרן מיט אַן עשאַלאַן ביז די סטאַציע פּאַלאַטנאַ און פון דאָרט האָבן מיר תיכף אַ פאַרבינדונג מיט פּאַלאַצק.

מיר קומען אָן קיין פּאַלאַטנאַ אין מיטן נאַכט און דאַרפן במשך אייניקע מינוט אַריבערקלייבן זיך מיטן באַגאַזש אין אַ צווייטן עשאַלאַן, וואָס גייט תיכף אָפּ קיין פּאַלאַצק. עס קומען אונדז צו הילף אייניקע באַן־אַרבעטער. מען וואַרפט אין איילעניש אַריבער די זאַכן פון איין וואַגאַן אין צווייטן. די שווערע קאַסטנס טראַגט מען אויף די פלייצעס, די קלע־נערע פעק וואַרפט מען פשוט אַריבער פון איין וואַגאַן אין צווייטן. עס פליען אין דער פינצטער טשעמאַדאַנעס, בעטציג, פודלעס און אַנדערע פעק. פּלוצעם דערהערט זיך אסתר־רחלס פאַרצווייפלטער געשריי אויף רוסיש:

— ראַטעוועט! ס'קינד!

אין איילעניש האָט עמעצער געכאַפט די קישנס מיטן קינד. מיינענ־דיק אַז דאָס איז אַ "פעקל" און עס געוואַלט אַריבערוואַרפן אין אַ שכנות־דיקן וואַגאַן. צום גליק איז מען איבערגעקומען מיט שרעק און דאָס קינד האָט זיך אפילו נישט איבערגעוועקט.

אייניקע סטאַציעס פאַר פּאַלאַצק ווערט דער עשאַלאַן געבראַכט אין מלחמה־צושטאַנד. אונדזער וואַגאַן מיט נאָך איינעם ווערט צוגעטשע־פעט צו אַ געפאַנצערטן לאַקאַמאַטיוו, כדי עס זאָל לייכטער זיין פאַר־בייצופאַרן די אָפּענע זאַנע ביים טייך גלובאַקע, וואָס שטעלט מיט זיך פאַר די פּאָדערשטע פּאַזיציע פון סאָויעטיש־פּוילישן פּראַנט. מיר מאַכן פון אונדזער באַגאַזש אַ באַריקאַדע ביי דער וואַנט פון וואַגאַן, וואָס צו דער "פּוילישער זייט", און לייגן זיך אויס אויף דער פּאָדלאַגע. האָרט פאַר פּאַלאַצק ווערט אונדזער וואַגאַן באַהאַלט מיט קוילן, נאָר דער לאַ־

קאמאטיוו האט אונדז בליך-שנעל אַריבערגעפירט די געפערלעכע זאָנע און מיר זענען בשלום אָנגעקומען קיין פּאָלאַצק.

די בנינים פון פּאָלאַצקער וואַקזאַל זענען געווען כמעט נישט באַ-שעדיקט פון דער כסדרדיקער שיסעריי. דאָקעגן די שטאָט האָט דערמאָנט קאַליש פונעם יאָר 1916. זעלטן וווּ עס האָט זיך געזען אַ גאַנץ הייז אין דער חרובער שטאָט. די באַפעלקערונג האָט זיך איינגעאַרדנט פּראַוויזאָ-רישע דירות אין די קעלערס פון די חרוב-געוואָרענע הייזער און צו ביסלעך זיך צוגעוויינט צו דער דאָזיקער אויסטערלישער סיטואַציע, און אפילו צו די שטשורעס, וואָס פלעגן אומדערשראַקן אַרומשפּרינגען איבער די געלעגערס. ווען די קאַנאַנדע פלעגט זיך אַפּשטעלן, פלעגט דאָס לעבן אַרויס פון אונטער דער ערד און אָנגיין צווישן די חרובות, ווי קיינמאַל גאַרנישט.

אין אַזעלכע טעג, פלעגט, פון צייט צו צייט, פאַרקומען דאָס אַריי-בערגיין פון די פליטים איבערן טייך גלובאַקע. אַ דעלעגאַט פון רויטן קרייץ פלעגט גיין פאַראויס מיט אַ ווייסע פאַן און די גאַנצע גרופע פלעגט פאַרבייגיין די אַקאַפּעס פון ביידע קעמפּניקע צדדים, און נאָכן דורכקאַנטראַלירן די דאָקומענטן, באַקומען אַ דערלויבעניש צו גיין וויי-טער. די שטאַטישע איינוווינער פלעגן זיך פון ווייטנס צוקוקן צו דער דאָזיקער פּראַצעדור און נישט איינער פלעגט זיך ווינטשן צו זיין אויפן אָרט פון אַ פליט, וועלכער איז איצט אין אַ גליקלעכערער לאַגע פון אים. דעם תּושב. ווען די פאַרטיע פלעגט זיך דערווייטערן, פלעגט זיך געוויינ-לעך באַנייען די שיסעריי און דאָס לעבן אין שטאָט פלעגט ווידער אָננע-מען זיין „נאַרמאַלן“ מלחמהדיקן אויסזען. מען פלעגט זיך שלייכן ביי די מויערן און אויף גיך אַריבערלויפן אַ גאַס, כדי נישט צו דינען פאַר אַ ציל-ברעט פאַר די פּוילישע זעלנער, וואָס האָבן זיך אַרויסגעזען פון די אַקאַפּעס אויף יענער זייט גלובאַקע. קינדער פלעגן זיך היידען אויף די דראַטן פון די צעשטערטע טעלעגראַף-סלופּעס און אַנקוועלן פון די פאַרביילויפּנדיקע קוילן. זיי פלעגן אימיטירן דאָס פייפן פון די קוילן און אָוויימן דאָס אָרט, וווּ זיי זענען געפאַלן. ווען עס פלעגט זיך עמעצער פאַרבייגנבענען נעבן אַ מויער, פלעגן די קינדער אַפּחוזקן פון יענעם און נאַכשרייען:

— אנטלויף, א קניידל לויפט צו דיר!

אנדערע ווידער פלעגן הוידענדיק זיך צווינגען:

— ווער עס וויל זיך קאטאיענען, זאל זיך קאטאיענען, דער וועט

באקומען א שראפנעלטשיקל אין פופיק אריין...

די בקשות און דראונגען פון די מאמעס האבן נישט געווירקט אויף די קינדער און ערשט מיטן דערנענטערן זיך פון דער נאכט, ווען די גאנצע שטאט פלעגט איינזינקען אין פינצטערניש, פלעגן די קינדער אראפ אין די קעלערס און אנהייבן א געיעג אויף שטורעס. די שטאט האט זיך אזוי צוגעוווינט צו דער כסדרדיקער קאנאנדע, אז ס'האט זיך איינגעשטעלט אן אייגנארטיקער ערוואך פון א נארמאלן לעבן צו וועלכן אלע האבן זיך אויף א דיסציפלינירטן אופן צוגעפאסט. אין די באשטימטע שעהן איז מען געגאנגען צום באשפייזונגס-פונקט אויף צו באקומען דעם „פאיאק“: געווען אפילו א ביליקע פאלקס-קיך פאר די געליטענע פון דער באמבארדירונג, וואס האבן נישט געקענט פירן קיין אייגענע באלעבאטישקייט.

אויך מיר האבן זיך צוגעוווינט צו דער דאזיקער אויסטערלישער סיטואציע און מיר פלעגן שוין לויטן קלאנג פון דער פארבייפליענדיקער קויל זיך אנטשויסן ווי זי וועט פאלן. איינמאל בין איך מיט אייניקע חברים געגאנגען נעמען א דארפישע באד, וואס האט זיך געפונען אויף א פעלד פול מיט גריבער פון אויפגעריסענע שראפנעלן. מיר זענען פארבייגעגאנגען א ריזיקן, רונדן קוימען, אן איבערבלייב פון א צעשטערטער פאבריק, וואס איז געווען דורכגעשאסן פון א באמבע און האט זיך ווי על פי נס געהאלטן אויף אייניקע ציגל. א חבר האט זיך געוויצלט, אז דער קוימען סטארטשעט ארויס ווי גאטס פינגער, וואס ווארנט אונדז נישט צו גיין ווייטער. אויף להכעיס די קוילן האבן מיר זיך דערקוויקט מיט א געשמאקע רוסישע שוויץ-באד, אבער אויף צוריקוועגס האט אונדז באגעגנט אז אמתער האגל פון שראפנעלן און מיר האבן געמוזט יעדע וויילע זיך פארשטעקן אין די פארבלאטיקטע גריבער. מיר האבן זיך אומגעקערט אין שטאט אויסגעמאטערטע און פארבלאטיקטע, גלייך מיר וואלטן קיינמאל אין קיין באד נישט געווען. אסתר-רחל האט זיך שטארק געבייזערט,

וואס מיר זענען פארלוירן געגאנגען אויף אזוי פיל שעהן און מען האט שוין איבערגעטראכט „מי יודע וואס מיט די הפקר-מענטשן איז געשען“. אזוי איז פארביי א טאג נאך א טאג און די אומגארמאלע לאגע האט אנגעהויבן צו ווערן פאר אונדז זעלבסטפארשטעדלעך. אזוי ווי פאר דער שטאטישער באפעלקערונג. „איך זאך האט נאר געפעלט“, ווי עס האבן פארזיכערט די פאלאצקער קולטור-טוער: טעאטער... מיר האבן חושד גע-ווען די מענטשן, אז זיי זענען נישט ביים קלארן פארשטאנד און האבן אפילו נישט געענטפערט אויף די דאזיקע אנדייטונגען. מיר זענען געווען דעזארעניטירט און נידערגעשלאגן. פון איך זייט א ידיעה פון קוין, אז יאנאס איז א צווייט מאל קראנק געווארן אויף טיפוס און א צווייטע ידיעה פון „פלענביעזש“, אז צוליב דער באנייטער אפענסיווע, ווערט אפגעשטעלט אויף אז אומבאשטימטער צייט דאס אריבערפירן פון פליטים איבערן טייך. פארבלייבן אינעם קעלער ווארטן אויף א נייער געלעגנהייט, האבן מיר געהאלטן פאר צוועקלאז, בלייבט נישט קיין אנדער אויסוועג, ווי צוריק-צופארן קיין נעוועל און דארט ווארטן אויף יאנאסן. דאס צוריקפארן איז אבער געווען פארבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן, האט מען געמוזט זיך אננעמען מיט געדולד און ווארטן אויף א נאענטסטן טראנספארט.

מיר האבן זיך מער נישט געקענט אנטקעגנשטעלן די בקשות פון די קולטור-טוער, בפרט, אז מיר האבן גענאסן פון שטאטישע קעסט און מיר זענען מסכים געווען צו געבן א בייטאגיקע פארשטעלונג אינעם גרויסן זאל פון די באן-ארבעטער. אינעם טאג פון דער פארשטעלונג האט זיך געהערט אז אומאויפהערלעכע שיסעריי און מיר זענען געווען זיכער, אז זי וועט נישט פארקומען, איז אבער געקומען א דעלעגאציע אונדז אפפירן צום טעאטער און פארזיכערט, אז אלע בילעטן זענען אויספארקויפט... עס וועט אונדז אויסקומען, האבן זיי פארזיכערט, איבערצוחזרן די פארשטע-לונג, ווייל א גרויסער עולם איז פארבליבן אן בילעטן. מיר זענען געגאנגען צום באן-הויף, האלטנדיק זיך נאענט צו די מויערן און איך האב מיר באמיט צו פארשטעלן מיט מיין קערפער דאס קינד, וואס איך האב גע-האלטן צוגעטוליעט צו זיך. ארום אונדזערע קעפ האבן קוילן געזשומעט ווי די בינען און אונדזערע באגלייטער האבן זיך געוויצלט, אז די קוילן טשעפען נישט קיין אקטיארן, זיי האבן דרך-ארץ פאר קונסט...

מיר האבן אויסגעקליבן פאר דעם דאזיקן אַרויסטריט ליבינס מעלאַ-
 דראַמע „גאַטס שטראַף“, וואָס ווערט געשפּילט ביי איין דעקאָראַציע און
 פּאָדערט נישט קיין איבעריקע אַנשטרענגונג. קומענדיק אין טעאַטער, האָבן
 מיר צו אונדזער גרויסער איבערראַשונג געטראַפּן אַ פּול-געפּאַקטן זאַל.
 אַזאַ מסירת־נפש אויף צו זען ייִדיש טעאַטער האָט אונדז צוגעגעבן קוראַזש
 און מיר האָבן מיט גרויס חשק זיך געזעצט גרימירן. דאָס איז געווען דאָס
 איינציקע מאָל, וואָס מיר איז אויסגעקומען מיטצומאַכן אַזאַ אויסטערלישע
 פּאַרשטעלונג און נאָר די אויפּמערקזאַמקייט, מיט וועלכער דער עולם האָט
 געשלונגען אונדזערע ווערטער, האָט אונדז צוגעגעבן כּוח און מוט צו
 דערשפּילן די פּאַרשטעלונג ביזן סוף.

ביים סוף אָבער איז געשען אַ פּאַל, וואָס האָט זיך געקענט ענדיקן
 ביז גאָר טראַגיש און איז געווען אַ בולטער באַווייז פון דער נערוון שפּאַ-
 נונג, אין וועלכער די באַפּעלקערונג האָט געלעבט. די גאַנצע צייט פון דער
 פּאַרשטעלונג זענען ביקסן־קוילן געפּאַלן אויף דעם אייזערנעם דאָך פונעם
 בנין און געקייקלט זיך איבער אים ווי אַרבעס. לכתחילה האָט דאָס אונדז
 געשטערט צו רעדן, אָבער צו ביסלעך האָבן מיר זיך צוגעוויינט און צוגלייך
 מיטן עולם נישט געלייגט אויף דעם קיין אַכט. אין לעצטן אַקט פון דער
 פּאַרשטעלונג דאַרף זיך הינטער די קוליסן דערהערן אַ רעוואָלווער־שאַס
 און אונדזער טעכנישער געהילף האָט עס ווי תמיד געטון מיט אַן אוימ־
 שעדלעכע קויל. ווי נאָר עס האָט זיך דערהערט דער דאָזיקער קינסטלע-
 כער שאַס אויף דער בינע, איז דעם עולם באַפּאַלן אַ מאַסן־פּסיכאָז פון
 שרעק און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ ווילדער געלויף, אַ שפּרינגען איבער
 בענק, איבער פענצטער. עס האָבן זיך געהערט געשרייען פון געטראַפּענע,
 ספּאַזמאַטישע שלאַכצן פון פרויען, אַ געווייז פון קינדער, אַ רופן איינער
 דעם צווייטן. עס האָט אַ לאַנגע צייט געדויערט ביז דער עולם האָט זיך
 געכאַפט אינעם טעות, די געמיטער האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַרויקן און
 דאָס מאַנאַטאַנע קלאַפּן פון די קוילן איבערן אייזערנעם דאָך האָט עדות
 געזאָגט, אַז אַלץ איז אין „בעסטן אַרדענונג“, אַז ס'איז געווען נישט מער,
 ווי אַ טעאַטראַלישער שאַס...

פאַר אונדזער אַפּפּאַרן, איז אונדז געוואָרן צוגעגרייט אַ פייערלעכער
 באַנקעט, אויף וועלכן איך בין געוואָרן געבעטן צו האַלטן אַ רעפּעראַט

וועגן טעאטער. מיר זענען אלע אזוי גערירט געווען פון דער וואַרעמקייט וואָס די פּאַלאַצקער יידן האָבן אונדז אַרויסגעוויזן אין אַ צייט, וואָס זייער אייגן לעבן האָט זיך געפונען אין כּסדרדיקער סכּנה, אַז ס'איז נישט געווען מעגלעך זיי אין עפּעס אָפּצוזאָגן. איך האָב, אונטער דער באַגלייטונג פון ביקסן-שיסעריי און שראַפּנעלן-אויפרייסן, אימפּראַוויזירט אַ היסטאָרישן איבערבליק איבער דער אַנטשטייאונג פון טעאטער אין זיינע וויכטיקסטע אַנטוויקלונגס-עטאַפּן. מיט אַ ווייטיק אין האַרצן האָבן מיר געזעגנט די גאַסטפּריינטלעכע פּאַלאַצקער יידן, וואָס האָבן אין די גורלדיקסטע טעג פון זייער עקזיסטענץ געזוכט צו פאַרטרעטן דעם מאַנגל אין די נויטיקסטע לעבנס-מיטלען מיט אַ גייסטיקער שפּיז. מיר האָבן געהאַלטן פאַר אַ זכּיה אונטערצוטראַגן זיי אַ ברעקעלע פון דעם דאָזיקן שפּיז.

ביז דער סטאַנציע פּאלאטנא האָבן מיר פאַרנומען אַ העלפט פון אַ טיעפּלוישקע און בשכּנות מיט אונדז זענען אין דער צווייטער העלפט געלעגן אויסגעלייגט קראַנקע רויטאַרמייער, וואָס זענען צוריקגעשיקט געוואָרן פון פּראַנט. די לופּט אינעם וואַגאָן איז געווען אומדערטרעגלעך און דאָס קרעכצן און ברעכן פון די קראַנקע האָט נישט געלאָזן איינרווען. אייניקע פון אונדז האָבן זיך פּרייוויליק געשטעלט צו הילף די קראַנקע און באַמיט זיך צו פאַרלייכטערן זייערע יסורים, אונטערהייבן זיי, איבערלייגן און פאַרטרעטן סאַניטאַרן. אונדזערע הענט האָבן זיך געגליטשט איבער די נאַסע, באַבראָ-כענע העמדער און שינעלן און מיר האָבן געפילט דעם שווערן אַטעם פון די קראַנקע. זייערע הייסע, פאַרשוויצטע קעפּ פלעגן שווער אַוועקפאַלן אויף אונדזערע הענט. אין פּאלאטנא איז צו אונדז אַריין אַ סאַניטאַר-אַפּטיילונג און מיר האָבן זיי געהאַלפּן אַרויסטראַגן די קראַנקע. פון זיי האָבן מיר זיך דערוויסט, אַז מיר זענען געפאַרן אין אַ וואַגאָן באַשטימט פאַר טיפּוס-קראַנקע רויטאַרמייער...

אַלס פאַרגיטיקונג פאַר דער דאָזיקער נסיעה האָבן מיר באַקומען אַ טעלעפּאָנאָגראַם פון יאַנאַסן, אַז ער איז שוין געזונט און וואַרט אויף אונדז אין געוועל. עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז אַסתר-רחל מיט דער טרופּע

זאל אריינפארן שפילן אין מאגילאוו און איך מיט אידען און מיטן קינד
זאלן פארבלייבן מיט יאנאסן אין נעוועל, ביז עס וועט זיך מאכן א מעג-
לעכקייט אהיימצופארן איבער אן אנדער גרענעץ.

פון יאנאסן האבן מיר זיך דערוויסט וועגן די גרוילן, וואס ער האט
פאר דער צייט געהאט אויסצושטיין ביי דעניקינען, וועגן די שווערע קראנ-
קיטן וואס ער האט דורכגעמאכט און וועגן דער ברידערלעכער ליבע, וואס
אונדזערע קוזינען האבן אים ארויסגעוויזן.

אויפן וועג אהיים

נעוועל האָט זיך מיט אונדז דערפרייט ווי מיט אַלטע גוטע פריינט. יאַנאַס האָט שוין באַוווּזן צו רעדן מיט די אַמאַטאָרן און עס איז געוואָרן אַפּגעמאַכט, אַז מיר נעמען איבער די אַנפירונג פונעם קרייז און מיר באַ- קומען פון קולטור-אַמט אַלע פּריווילעגיעס פון מלוכה-אַנגעשטעלטע. אויך די אַמאַטאָרן ווערן מיטגלידער פון אַרטיסטן-פאַראיין און געניסן אַ דאַנק דעם פון די שפייז- און קליידער-צוטיילונג פאַר פאַראיינס-מיטגלידער. לכתחילה האָט מיך געוונדערט, פון וואַנען עס נעמען זיך אַזוי פיל בעלנים צו שפילן טעאַטער; טאַטעס פלעגן ברענגען זייערע קינדער און זיך אַליין אויך איינשאַצן אין נדן אַלס „גוטע שפילער“. ס'וואַלט אינגיכן פאַרפעלט טעאַטער-באַזוכער, ווייל אַלע זענען גרייט געווען זיך צו פאַרוואַנדלען אין אַקטיאָרן. איך האָב מיך גיך געכאַפט וועגן דער סיבה פון אַזאַ „טעאַטער- רויש“ און אויך די מאַסגעבנדיקע קרייזן האָבן באַשטימט אַן עקזאַמען פאַר די נייע בעלנים אויף טעאַטער-שפיל און באַגרענעצט זייער צאָל.

אונדזער ערשטער געמיינזאַמער אַרויסטריט מיטן דראַמקרייז איז פאַרגעקומען אין „די פּוסטע קרעטשמע“ אין אידאַס רעזשי און די פאַר- שטעלונג האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם. צום ערשטן מאַל האָט מען אין נעוועל געזען אַזאַ גוט-צוזאַמענגעשפילטע פאַרשטעלונג מיט מאַסן-סצענעס פון צענדליקער מענטשן, ווייל אַ חוץ דער גרויסער צאָל ראָלן, האָבן אַנטייל- גענומען פיל סטאַטיסטן, קינדער און „לעבעדיקע טיפּן“, פאַר וועלכע מיר האָבן באַנוצט זקנים מיט בערד, סתם כאַראַקטעריסטישע געשטאַלטן און

א חתונה-קאפעלע, וואס איז געווען זייער פאפולער אין שטאט. דער דעביוט מיטן דראמקרייז האט באפעסטיקט אונדזער אָנווען ביי דער מאַכט און דער קרייז איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ וויכטיקע קולטור-פּאַזיציע, וואָס פאַר-דינט די ווייטגייענדיקסטע אונטערשטיצונג. עס איז געוואָרן געשטעלט צו אונדזער רשות דאָס שטאַטישע טעאַטער, וואָס איז פאַר דער צייט פריי-געוואָרן פון מיליטער און מיר האָבן באַקומען אַ באַקוועם צימער פון דער צווייטער זייט בריק אין אַ געגנט, וואָס האָט זיך גערופן „אַמעריקע“. דאָס לעבן דאָרט האָט דערמאָנט די אַמאָליקע דאַטשעס אויף דער אַטוואַצקער ליניע און מיר האָבן, נאָך אַ לאַנגער צייט פון וועגעטירן און אַרומשלעפּן זיך ביי סכּנות-נפּשות פרייער אָפּגעאַטעמט, אויסגערוט און געקומען צו זיך. צו יענער צייט האָט אונדזער קינד אַנגעהויבן צו שטעלן אירע ערשטע טריס און דאָס האָט במילא אַריינגעבראַכט פרייד אין אונדזער לעבן. נעוועל איז געווען דער שענסטער צייט-אַפּשניט פון זאָרגלאָזן אַפרו און באַקוועמע לעבנס-באַדינגונגען פאַר דער גאַנצער צייט פון אונדזער נע-ונדעווען אין רוסלאַנד.

נעוועל האָט אונדז אויך געדינט ווי אַן עקספּערימענטאַלער וואַרשטאַט פאַר אַ נייעם טיפּ טעאַטער, פון וועלכן מיר האָבן אין דער צוקונפּט געהאַט גרויס נוצן, — פאַר קאַמעראַלע פאַרשטעלונגען. געקומען זענען מיר אויף דעם גאַנץ צופעליק. אַזוי ווי די מיטגלידער פון אונדזער קרייז זענען נאָך די אינטענסיווע צוגרייטונגען און איבערגעלעבטע עמאַציעס געווען שטאַרק דערשעפט און מיר האָבן געוואַלט שפּילן יעדע וואָך, האָבן מיר געזוכט אַ מעגלעכקייט צו שפּילן איינמאַל אָן זייער באַטייליקונג. דער גורל איז גע-פאלן אויף אַ פּיעסע פאַר 4 פּערזאָן, וואָס איך האָב געהאַט געקויפט נאָך אין אַדעס: „ווען דער טייוול לאַכט“, פון סאַפּיאַ ביכלאַ. די פּיעסן פון דער דאָזיקער שרייבערין זענען פאַר דער מלחמה געווען זייער פּאָפּולער איבער דער רוסישער פּראָווינץ און, הגם זיי האָבן קיין שום ליטעראַרישן ווערט מיט זיך נישט פאַרגעשטעלט, האָבן זיי פונדעסטוועגן פאַרמאַגט עפּעס, וואָס איז געפּעלן דעם וויניקער איבערקלייבערישן עולם. עס איז געווען אין זיי אַ געמיש פון מעלאַדראַמע, אויסגעדראַשענע פּילאָזאָפּיע, שרייענדיקע, אָפּטמאַל אומגעלומפּערטע פּראָזעאַלאַגיע און אומגעריכטע, כלומרשט נאָ-וואַטאַרישע עפּעקטן, ווי דאָס ווענדן זיך בעת דער אַקציע צום עולם, מאַכן

אים פאר אן עדות אינעם „וועלט־שמערק“ פונעם סצענישן העלד אד״גל. זיי האבן אויך פארמאגט ראָלן פון אויסערלעכן עפעקט, וואָס זענען אין רוסלאַנד געווען באַקאַנט אַלס װיאַגרישנע“, דאָס הייסט אַזעלכע, וואָס מוזן „געווינען“ דעם עולם, נאָך וואָס, פאַרשטייט זיך, עס יאָגט זיך יעדער אַקטיאָר.

ביז איצט איז אונדז נישט אויסגעקומען צו שפילן די דאָזיקע פיעסע מיר האָבן זי אַפילו יענעם וויטעבסקער סעזאָן נישט אויסגענוצט, נישט וועלנדיק זיך אַראַפלאָזן צו אַזאַ מאַכערייקע. דאָ האָבן מיר זיך אָבער דער־וויסט וועגן דעם דערפאַלג וואָס סאַפּיאַ בייעלאָס פיעסן האָבן געהאַט אין נעוועל ביי רוסישע טרופעס און מיר האָבן באַשלאָסן צו ריזיקירן און אויפצופירן איינע פון ייִדיש. איך האָב מיך דערמאַנט אין דער געקויפטער פיעסע אין אַדעס און ריזיקירט. דער דערפאַלג פון דעם דאָזיקן פרוווי האָט איבערגעשטיגן אַלע דערוואַרטונגען און מיר האָבן זי אַפילו אַ צווייט מאָל איבערגעחזרט, וואָס עס איז נישט געשען מיט „די פוסטע קרעטשמע“. פאַרקערט, די „פיינשמעקער“ האָבן געטענהט, אַז וואָס ווייניקער מענטשן עס געפינען זיך אויף דער בינע, אַלץ גרינגער איז נאָכצופאַלגן זייער שפיל און צו קאַנצענטרירן זיך אויף אים.

דער דאָזיקער אומגעריכטער דערפאַלג, וואָס איז אַגב נישט געווען פאַרבונדן מיט קיין אַנשטרענגנדיקער אַרבעט פון אַ גרויסער אויפפירונג, האָט אונדז באַווויגן צו שפילן נאָך אייניקע פיעסן מיט ווייניק אַנטיילנעמער, ווי „פרוי טויט“ פון ראשילה, וואָס איך מיט אידען האָבן איבערזעצט פון רוסיש, „דער געדאַנק“ פון אַנדרייעוו און „יוגנט“ פון מאַקס האַלבע אין יאַנאַסעס איבערזעצונג. די דאָזיקע קאַמעראַלע פאַרשטעלונגען זענען גע־ווען דער אָנהייב פון אַ גאַנצער סעריע פאַרשטעלונגען פונעם זעלבן טיפּ. וואָס מיר האָבן דערנאָך יאָרן־לאַנג געגעבן אין פּוילן און אין טורנעען איבער אויסלאַנד.

מיר האָבן באַקענט אין נעוועל אַ רוסישע שרייבערין פון ריגע, הירשבערג־פורער, און איבערזעצט פאַר אסתר־רחלען אירס אַ פיעסע „Panta rhei“ (אַלץ פּליסט). מיר האָבן אויך פאַרענדיקט איבערזעצן „פּאַטאַש און פּערלמוטער“, דעם „לופט מענטש“ פון יושקעוויטש און „שמשון“ פון אַנרי בערנשטיין.

פאראלעל צו אונדזער יידישן דראַמקרייז איז אויפגעטראָטן אין שטאָט אַ „רוסישע“ ד״ה, אַ גרופע יידישע אַמאַטאָרן, וואָס האָבן געשפּילט רוסיש. זייער רעזשיסאָר איז געווען אַ הונדערט־פּראָצענט־יקער רוס, אַ געוועזענער צאַרישער אָפיציר, אַ מענטש אָן דעם עלעמענטאַרסטן באַגריף פון טעאַטער איינער פון די פּיל, וואָס האָבן מיטן „צופאַסן זיך“ געדעקט זייער פאַר־גאַנגענהייט און גלייכצייטיק „געמאַכט אַ לעבן“ ביים נייעם רעזשים. דער דאָזיקער רעזשיסאָר האָט זיך געווענדט צו אונדז, אַז מיר זאָלן אַנטיילנעמען אויף זיין בענעפיס, צו וועלכן ער האָט אויסגעקליבן גאַרדינס „שחיטה“ מיר האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט געקענט אָפּזאָגן אַ „קאַלגעז“ און געגעבן אונדזער הסכמה. אויף אַזאַ אָפּן האָבן מיר אויך געהאַט אין נעוועל אַן אויפטריט אין רוסיש, וואָס עס איז אונדז נישט שווער אַנגעקומען, ווייל מיר האָבן כמעט אימפּראָוויזירט די איבערזעצונג פון די געשפּילטע ראָלן אין יידיש: איך — דעם רב ר' זיסל און אידאָ — מיין טאָכטער אַסתרע; דער „רעזשיסאָר“, וואָס האָט אליין געשפּילט „צלאל ראַפּאַפּאַרט“ האָט זיך פאַרלאָזט אויף אונדז ביים רעזשיסירן דאָס שטיק, ווייל, ווי ער האָט זיך פאַרענטפּערט, איז ער נישט בקי אינעם יידישן שטייגער...

די סאָוועטישע אַרמיען האָבן מאַרשירט פאַרויס און יעדן טאַג פּלעגן דערגיין ידיעות פון נייע נצחונות און פאַרנומענע שטעט. אַט איז שוין צוריקגענומען מינסק, אַט הייבט זיך אָן אַ מאַרש אויף וואַרשע, אַט שטייען זיי שוין לעבן ראַדזימין. די לאַקאַלע רוסישע צייטונג איז פול מיט העלדנ־טאַטן פון דער רויטער אַרמיי און מיט שבחים לכבוד אירע אָנפירער. עס ווערט שוין אַנגערופן דער טאַג אין וועלכן בודיאָניס קאָואַלעריע וועט אַריינרייסן אין דער פּוילישער הויפטשטאָט. פּויליש מיליטער גיט זיך אונטער מאַסנווייז און די לאַגערן זענען פול מיט געפּאַנגענע. מיר האָבן זיך לכתחילה באַצויגן סקעפּטיש צו די דאָזיקע ידיעות פון דער לאַקאַלער צייטונג און געגלויבט, אַז דאָס ווערט געטון לשם פּראָפּאַגאַנדע אויף צו שטאַרקן די מאַראַל ביי דער באַפעלקערונג. האָבן אָבער פּאַקטן באַשטעטיקט די ידיעות.

אין א געוויסן טאג האָבן איבער דער שטאָט אַנגעהויבן זיך צו ציען לאַנגע רייען פון פּוילישע געפּאָנגענע. זיי זענען געגאַנגען אויסגעמאַטערטע, אויסגעהונגערטע און קוים זיך דערשלעפט צום אָפּרו-פּונקט, וואָס איז פּאַר זיי געווען צוגעגרייט. שעהנווייז פלעג איך שטיין אויף דער גאַס און זוכן צווישן די געפּאָנגענע אַ באַקאַנט פנים פון וואַרשע, מיין בליק פלעגט זיך אָפט באַגעגענען מיט ייִדישע בליקן, אָבער קיין באַקאַנטע האָב איך צווישן זיי נישט געפונען. פּלוצלינג דערהער איך פון צווישן די מאַרשירנדיקע אויסרופן מיין נאָמען. איך האָב קוים דערקענט אין דעם אויסגעצערטן פנים דעם ייִנגסטן ברודער פון מיין חבר נאַרוויד, דעם גימנאַזיסט יוסף טרעפּלער. ער איז געווען קראַנק אויף בלוטיקע דיזענטעריע און, ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, האָט אַ גרויסער טייל פון די מאַרשירנדיקע געליטן אויף דער זעלבער קראַנקהייט, האָבן זיי זיך דעריבער געקאַרטשעט אין דרייען און קוים געשלעפט זיך איבער די פאַרשטויבטע גאַסן אין דער ברענענדיקער היץ. איך בין אים נאַכגעגאַנגען ביזן אָפּרו-פּונקט, וווּ איך האָב געטראָפּן נאָך אַ באַקאַנטן, אַ שכן פון וואַרשע, און האָב אויסגעפּוועלט מען זאָל זיי באלד אַריבערפירן אין אַ באַראַק פאַר עפידעמישע קראַנקהייטן. לויט די 2 געפּאָנגענע האָבן איבערגעגעבן, האָט שוין וואַרשע זיך געדאַרפט געפינען אין סאָוועטישע הענט און זיי האָבן מיך געבעטן איבער-צוגעבן גרוסן פאַר זייערע פּאַמיליעס. פון זיי האָב איך מיך אויך דערוויסט וועגן די פּאַגראַמען אין דער נייער פּוילישער מלוכה. וועגן די בלוטיקע טעג אין לעמבערג און דעם מאַסן-מאָרד איבער 35 יונגעלייט אין פינסק. אינעם אָפּרו-פּונקט איז אַלעמען דערלאַנגט געוואָרן שוואַרצע קאווע און אַ פּאָליטישער קאָמיסאַר האָט באַגריסט די געפּאָנגענע אויף סאָווע-טישע ערד, צוגעזאַגט זיי גלייכע רעכט מיט אַלע בירגער פון לאַנד און רעקאַמענדירט אַריינצוטערעטן אין דער רויטער אַרמיי, כדי וואָס גיכער זיך אומצוקערן אַהיים. דער מיטינג איז פאַרענדיקט געוואָרן מיטן זינגען פון „אינטערנאַציאָנאַל“ און די געפּאָנגענע האָבן ממשיך געווען זייער מאַרש צו די לאַגערן. אויף מיין בקשה, איז דער יונגער טרעפּלער איבערגעשיקט געוואָרן אין צענטער און, ווי איך האָב מיך שפּעטער דערוויסט, איז ער נאָכן געזונט ווערן אַנגעקומען אַלס באַאַמטער אין דער פּוילישער אָפּטיי-לונג פון אויסערן-קאָמיסאַריאַט.

פון נעוועל זענען מיר אָפּגעפּאַרן אויסגערוטע און דערמוטיקטע, פּאַר-
אייניקט זיך מיט אסתר־רחלס גרופע און צוזאַמען זיך געלאָזן קיין ליאַדי,
מאַהילאָווער גובערניע. נישט ווייט פונעם שטעטל האָט מען אונדז אָנגעוויזן
אַ דענקמאַל אויפן אָרט, וווּ נאַפּאַלעאָן האָט אָנגעהויבן זיין ריקצוג. אַ בריקל
האָט אָפּגעגרענעצט די מאַהילאָווער און סמאַלענסקער גובערניע, וווּ פאַר
דער מלחמה האָבן ייִדן נישט געהאַט קיין ווינרעכט. דאָס דאָזיקע בריקל
איז אין די צאַרישע צייטן געווען פאַרבאַטן צו באַטרעטן פאַר ייִדן אזוי
ווען עס איז אַמאַל אַ ייִדישער שמיד אַריבער אויף דער סמאַלענסקער זייט,
האָט מען אים צוריקגעשיקט נישט איבערן בריקל, וואָס וואָלט פאַרנומען
אייניקע מינוט, נאָר מיטן עטאַפּ איבער מאַסקווע, וואָס האָט געדויערט
אייניקע וואָכן.

די רייזע קיין ליאַדי איז געווען זייער אַ שווערע, די וועגן איבערפולט
מיט מיליטער און מיר האָבן שעהן לאַנג געמוזט וואַרטן אויף אַ פאַראַם,
וואָס זאָל אונדז אַריבערפירן צום שטעטל. קיין ברויט איז נישט געווען צו
באַקומען און מיר האָבן זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס פון דער ברענענ-
דיקער זון און הונגער, ביז אַ גוטע פויערטע האָט זיך דערבאַרעמט איבער
אונדז און מכבד געווען מיט זייער־מילך און אוגערקעס, וואָס מיר האָבן
מיט גרויס אָפּעטיט פאַרציקט. זענען מיר טאַקע אַלע קראַנק געוואָרן אויף
דיזענטעריע און עס האָט גענומען אייניקע טעג, ביז מיר האָבן זיך ווידער
געקענט באַוועגן.

דאָס שטעטל איז געווען באַרימט אַלס אַמאַליקע רעזידענץ פון באַ-
רימטן רבין ר' זלמן שניאורסאָן און מיט גאַרבערייען און שוסטערייען, וואָס
האָבן באַזאָרגט מיט לעדער און שיכוואַרג די גרעסטע מערק פון אַמאַליקן
רוסלאַנד. די דאָזיקע אַרבעט איז אין אַ קלענערן מאַסשטאַב ווייטער אָנגע-
גאַנגען, דאַקעגן איז דער רבישער הויף פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קול-
טור־הויז און דער גרויסער חדר, וווּ ר' זלמן שניאורסאָן פלעגט פּראַווען
טיש, אין אַ טעאַטער־זאַל. ווען מען האָט אסתר־רחלען דערציילט, אַז אויפן
פּאָטעל, וועלכן זי באַנוצט צו „מירעלע אפרת“, פלעגט דער ליאַדיער
„דוכאַווי ראַבין שניאורסאָן“ לערנען תורה, האָט עס איר שטאַרק שאַקירט

און זי האָט געבעטן אן אַנדערן פּאָטעל פאַר דער בינע. מען האָט איר אָבער דערקלערט, אז דער דאָזיקער פּאָטעל איז אַ באַשטאַנדטייל פֿון סצע-נישן רעקווויזיט און אויף צו באַקומען אַ צווייטן דאַרף מען באַזונדער „כלאַפּאַטשען“.

געוויינט האָבן מיר ביי די גרעסטע גבירים פֿון שטעטל, געוועזענע גאַרבעריי-אייגנטימער, וואָס האָבן זיך איצט פאַרוואַנדלט אין זייערע פאַר-וואַלטער. די דאָזיקע גבירים, וואָס האָבן נאָך דאָן געלעבט אין פאַרמלחמה-דיקע באַדינגונגען, האָבן אונדז גערן אויפגענומען, אָפּגעטראָטן אַ גרויסן צימער און פֿלעגן די פרייע צייט פאַרברענגען אין אונדזער געזעלשאַפט. נישט געקוקט אויף דעם גרויסן אינטערעס וואָס זיי האָבן אונדז אַרויסגע-וויזן, האָבן זיי פֿונדעסטוועגן קיין בעטן צום שלאָפֿן אונדז נישט אַריינגע-שטעלט און מיר זענען געווען געצווינגען אויסצובעטן זיך געלעגערס אויף דער ערד. מען האָט אונדז אויך קיין איין מאָל נישט פאַרגעלייגט מיטצועסן ביי זייערע רייך-געדעקטע טישן, הגם פאַר דער שטאַט האָט געגילט, אז זיי האַלטן אונדז אויס. דאַקעגן, פֿלעגט ביי זייער טיש זיין אַן אָפּטער גאַסט אַ פּוילישער קאַמיסאַר פֿון דער רויטער אַרמיי, מיט וועלכן זיי זענען געווען גוט באַפריינדעט. ער האָט פאַרן אָפּפאַרן צום פּראָנט גענומען אונדזער וואַרשעווער אַדרעס, כדי איבערצוגעבן פֿון אונדז אַ גרוס. ער האָט אונדז אויך געעצהט נישט אַרומצושלעפֿן זיך ווייטער, ווייל אין אַ קורצער צייט אַרום וועלן מיר האָבן אַ דירעקטע פאַרבינדונג מיט וואַרשע.

מיר האָבן אָבער נישט געהאַט קיין געדולד צו וואַרטן אויף אַזאַ מעגלעכקייט און געלאָזט זיך אין דער ריכטונג פֿון מינסק, אָפּשטעלנדיק זיך אין אַרשע, דובראַוונע און באַברויסק. אומעטום האָבן זיך געזען שפורן פֿון פאַרביטערטע שלאַכטן, רויבערייען און הפּקרות. אומעטום האָט די אויסגעהונגערטע באַפעלקערונג געלעבט אין פּחד, אין נישט זיכערקייט מיטן מאָרגן און אין דערוואַרטונג פֿון נייע אויפֿטרייסלונגען. אין באַברויסק האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז אייניקע אַקטיאָרן האָבן זיך אַרויסגעריסן פֿון ווילנע און געפינען זיך אויפֿן וועג קיין מינסק. מען האָט אונדז אויך איבער-געגעבן וועגן פּאַגראַם אין ווילנע און א. ווייטערס טויט. די ידיעה האָט אין באַברויסק, וווּ א. ווייטער איז געווען שטאַרק פּאָפּולער און באַליבט, אַרויס-גערופֿן אַ טיפֿן טרויער.

מיר באַמיען זיך וואָס ווייניקער צו שפּילן און מער צו פּאַרן. צוליבן מאַנגל פון וואַגאַנען, גיט מען אונדז אַ דערלויבעניש צו פּאַרן קיין מינסק אויף אַן אָפענע פּלאַטפּאָרמע מיט שווערע אַרטילעריע און ראַדיאָ־מכשירים. מיר צעלייגן זיך אונטער די האַרמאַטן און זוכן דאָרט אומזיסט אַ שוין קעגן שטורעם, וואָס האָט אונדז באַגלייט דעם גאַנצן וועג. קיין מינסק זענען מיר אַנגעקומען צעווייקטע פון רעגן, קוים לעבעדיקע פאַר מידקייט און פאַרקילונג. דערפאַר האָט אונדז מינסק צוגעגרייט אַ באַלוינונג פאַר די איבערגעלעבטע אומאַנגענעמעלעכקייטן: מיר האָבן באַקומען דעם ערשטן גרוס פון דער היים.

מיר פארלאזן רוסלאנד

מינסק איז מיט אַ קורצער צייט צוריק אָפּגענומען געוואָרן ביי די פּאָליאַקן און די ייִדישע באַפעלקערונג האָט נאָך נישט באַוווּזן צו קומען צו זיך פונעם כּסדרדיקן טערראָר און פּאָגראַם־שרעק, אין וועלכע זי האָט געלעבט בעת דער אַקופּאַציע. די ווילדע מעשים פון די פּוילישע כּוּליגאַ־נעס האָבן זיך ווי אַ לייט־מאַטיוו איבערגעחזרט אין אַ יעדער שטאַט און שטעטל, וואָס די ייִנגע פּוילישע אַרמיי האָט באַטראַטן און האָבן אויסגעזען צו זיין אַ ווערדיקער המשך פון פעטלורעס, דעניקינס און מאַכנאַס פּאָגראַ־מען־צוג. די באַפעלקערונג האָט אַ געוויסע צייט נאָך דער באַפּרייאונג גע־לעבט אונטערן איינדרוק פונעם איבערגעלעבטן קאַשמאַר, אין טרויער נאָך די אומגעקומענע קרובים און אין נישט־זיכערקייט מיטן מאָרגן. געוויסע שטעט פלעגן אייניקע מאַל איבערגיין פון האַנט צו האַנט און די באַפעל־קערונג איז געווען דעזאַריענטירט, נישט וויסנדיק ווער עס בלייבט דעפּי־ניטיוו ביי דער מאַכט און צי קען זיך נישט „דאָס רעדעלע איבערדרייען“. אַט הערט זיך גאַר, אַז די פּראַנצווין גייען צו הילף די פּאָליאַקן און נישט קיין אַנדערער ווי גענעראַל פּאַש אַרבעט אויס די סטראַטעגישע פּלענער־אויף אַפּצושטעלן דעם סאָוועטישן מאַרש. די מורא פאַר אַ מעגלעכע איבער־חזרונג פון די כּוּליגאַנישע אַנפּאַלן האָט נישט געלאָזט איינרוען די געמיטער. די סאָוועטישע רעגירונג האָט פון איר זייט, געטון אַלץ מעגלעכס אויף צו באַרוקן די באַפעלקערונג פון דער ווייסרוסישע הויפטשטאַט און איינצושטעלן נאַרמאַלע לעבנס־באַדינגונגען. די באַשפּיזונג פון מינסק האָט

אין פארגלייך מיט אנדערע שטעט, וואָס מיר האָבן פריער באַזוכט, דער-
מאָנט די צייטן פון פאַרמלחמהדיקן ווילשטאַנד. די באַפעלקערונג האָט
זיך אומגעקערט צו אירע פריערדיקע באַשעפטיקונגען און איז נישט גע-
שטערט געוואָרן אינעם פּריוואַטן האַנדל. די געליטענע פון דער באַמבאַר-
דירונג, אָדער פון פאַגראַמען, האָבן באַקומען געוויסע פּריווילעגיעס צוגלייך
מיט די מלחמה-אינוואַלידן און דאָס לעבן איז צו ביסלעך אַריין אין אַ
נאָרמאַלן צושטאַנד.

צוגלייך מיט אַן אינטענסיווע קולטור טעטיקייט אין דער רוסישער,
וויסרוסישער און ייִדישער שפּראַך זענען באַנייט געוואָרן טעאַטער-פּאַר-
שטעלונגען אין די דאָזיקע שפּראַכן. אויפן שטאַטישן פּלאַץ פּלעגן פאַרקומען
פּאַלקס-מיטינגען, צו וועלכע עס פּלעגן אַראַפּקומען פאַרטיילידערס און
אַרמיי-אַנפירער. איך האָב בייגעוווינט אַ מאַסן-מיטינג מיט דער באַטיילי-
קונג פון אַ גרויסער צאָל אויסלענדישע געסט, וואָס האָבן צו יענער צייט
באַזוכט רוסלאַנד. דער גרויסער פּלאַץ איז געווען געפּאַקט מיט אַ פּיל-
טויזנט-קעפּיקן עולם. אין צענטער פון פּלאַץ איז אויפן דאָך פון אַ מילי-
טערישן אויטאָמאָביל געווען אימפּראַוויזירט אַן עסטראַדע, פון וואָנען די
דעלעגאַטן האָבן אַראַפּגערעדט צו די פאַרזאַמלטע. מען האָט גערעדט אין
פאַרשידענע שפּראַכן און די רעדעס זענען תּיכּף איבערזעצט געוואָרן. דער
אַמעריקאַנער גאַסט האָט גערעדט אין אַ גוטן רוסיש. ווי אַ לייטמאַטיוו אין
די אַלע רעדעס האָט געקלונגען דער פּראַטעסט קעגן אינטערווענץ פון
די גרויסמאַכטן אין די אינערלעכע רוסישע ענינים. אַלס פּועל-יוצא פון
דער דאָזיקער אינטערווענץ, האָבן די רעדנער אַנגעוויזן אויף דעם קורצן
באַלעבאַטעווען פון די פּוילישע זעלנער אין שטאַט און אויף די טרויעריקע
דערפאַרונגען, וואָס די באַפעלקערונג האָט דערביי מיטגעמאַכט. מען האָט
דערוואַרט די באַטייליקונג פון טראַצקין אינעם דאָזיקן מיטינג, האָט אים
אַבער פאַרטראַטן קאַרל ראַדעק, ווייל, ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט, איז
"טראַצקי איצט באַשעפטיקט ביים שטורעמען וואַרשע". די דאָזיקע דער-
קלערונג האָט אַרויסגערופן באַגייסטערטע אַפּלאַדיסמענטן און הוראַ-אויס-
געשרייען ביי די פאַרזאַמלטע, וואָס האָבן זיך פאַרענדיקט מיטן זינגען פון
"אינטערנאַציאָנאַל".

ווען אין שטאַט איז באַקאַנט געוואָרן אונדזער אַנקומען אַהין, האָט

אונדז באזוכט א פאטאגראף און איבערגעגעבן אסתר-רחלען א בילד פון איר זון יוסף צוזאמען מיט איר שוועסטער רבקה, וואס איז דורך אים געמאכט געווארן בעת דער פוילישער אָפּפּאַציע. דער פּאָטאָגראַף האָט אונדז אויך געוויון אַן אַפּיש פּון אַ קאַנצערט, צו וועלכן דער יונגער יוסף קאַמינסקי איז ספּעציעל אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פּון וואַרשע אין דער באַ-גלייטונג פּון דער מומען און איבערגעגעבן וועגן גרויסן דערפּאָלג פּונעם דאָזיקן קאַנצערט.

ביי די גרעסטע סכנות און עגמת-נפשן, וואס מיר האָבן איבערגעלעבט במשך פון דער דאָזיקער צוויי-יעריקער נסיעה, האָב איך איינמאַל געזען אסתר-רחלען וויינען, בעתן געזעגענען זיך מיט אונדז אין לובני, דאָס מאָל האָט זי געוויינט און געלאַכט פאַר פּרייד און מיר צוזאַמען מיט איר. דער אומגעריכטער גרוס פון דער היים איז געווען פאַר אונדז אַ ביז-גאַר שטאַר-קע איבערלעבונג. מיר האָבן פאַר דער צייט באַקומען דורך אומוועגן אַ בריוועלע פּון פּאָטער מיט אַ באַרוקנדיקע ידיעה וועגן מיין ברודער יצחקס געזונט. ער איז שוין אַרויס פּון שפּיטאַל נאָכן אַפּליגן דאָרט אַ יאָר צייט און איז אַ פּלייסיקער שילער. די גאַנצע פּאַמיליע וואַרט אויף אונדזער גיכן צוריקקומען.

מיר האָבן אויך אָפּגענומען אַ „לעבעדיקן“ גרוס פּון וואַרשע דורך דעם אימפרעסאַריאַ מאיר ווינדער, וואָס איז אַרומגעפאַרן מיט אַ „ווינדער-קינד“, דעם שפּעטער באַקאַנטן אַמעריקאַנער אָפּערעטן-אַקטיאָר דזשעק רעכטצייט. פּון אים האָבן מיר זיך דערוווסט נייעס וועגן טעאַטער-לעבן אין זעלבסטשטענדיקן פּוילן. אייניקע באַקאַנטע אַקטיאָרן, ווי מיכאַלעסקאַ, כאַראַז זענען אָפּגעפאַרן קיין אַמעריקע, אַנדערע ווידער, ווי די פּאַמיליע ראַפעל, סאַמבערג האָבן זיך אומגעקערט פּון רוסלאַנד. דער אַרטיסטן-פּאַראַיין, וואָס האָט זיך געגרינדעט מיט אייניקע יאָר צוריק ווי אַ שכן ביים ליטעראַטן-פּאַראַיין, האָט שוין אַ זעלבסטשטענדיקן לאַקאַל אויף לעשנאַ 2 און איז געוואָרן אַן אַנגעזעענע אינסטיטוציע. די טעאַטערס שפּיזן דעם עולם מיט שונד; די „ווילנער טרופּע“ לעבט איבער אַ שטאַרקן קריי-זיס, נאָכדעם ווי אייניקע פּון אירע בעסטע אַקטיאָרן, ווי עזרא און עלמית האָבן זי פּאַרלאָזט. עס האָט געפרוּווט זיינע כּוחות אַלס רעזשיסאָר ביי די „ווילנער“ ד״ר מיכאַל ווייכערט, האָט אָבער זיין אויפּפירונג פּון

האופטמאנס „פורמאן הענשל“ נישט מצליח געווען און במילא פארערגערט דעם קריטישן מצב פון דאזיקן טעאטער. עס איז קיין ספק נישט, האט אונדז ווינדער פארזיכערט, אז מיט אונדזער צוריקקומען וועלן מיר אריינברענגען אן אויפלעבונג אין דער טעאטער-וועלט. מיר האבן זיך פאר דער צייט פון אונדזער אפוועזנהייט געשאפן „גרויס רעקלאמע“ א דאנק די קלאנגען, אז מיר זענען אומגעקומען צוזאמען מיט עפשטיינען און בוימוואלן. האבן מיר איצט „גרויסע שאנסן“ און דארפן זיך באמזען וואס גיכער צוריקצופארן אהיים.

הגם די מעגלעכקייטן פאר א גיכן צוריקקומען זענען נאך געווען גאנץ פראבלעמאטיש, זענען מיר שוין אבער געווען פול מיט האפענונגען אינגיכן צוריק צו זיין אין דער היים. איינער פון אונדזערע אקטיארן, מ. קליין, א געבוירענער אין לאדזש, האט נישט ווייניקער פון אונדז געצויגן צו זיין געבורטשטאט, האט ער גענומען אויף זיך די צוגרייטונגען צו דער צוריק-רייזע. די פארמאליטעטן וואס מיר האבן מיט פיל שוועריקייטן געהאט דורכגעפירט צום אריבערשטייגן דעם פאלאצקער פראנט, זענען נישט גע-ווען גילטיק פארן ווילנער. עס איז געווען נויטיק א נייע דערלויבעניש פונעם פראנט-קאמאנדיר און פאליטישן קאמיסאר פונעם ווילנער ראיאן, איז אבער געווען אוממעגלעך צו דערגיין ווו זיי געפינען זיך. ביי א צופעליקער באגעגעניש מיטן פוילישן קאמוניסטישן פירער אונשליכט, האט אים ק. אין זיין אייגנארטיקע פויליש-רוסיש-ידישע שפראך געשילדערט אונדזער סיטו-אציע און געבעטן אונדז ארויסצוהעלפן. אונשליכט, פאר וועמען דער נאמען אסתר-רחל קאמינסקי איז נישט געווען פרעמד, האט זיך געהייסן ווייזן דעם בריוו פון לונאטשאַרסקין און די איבעריקע דאקומענטן און האט אונדז אויף דער האנט ארויסגעגעבן א קאלעקטיווע דערלויבעניש אריבערצו-שטייגן די סאוועטיש-ליטווישע גרענעץ. ווילנע איז שוין צו יענער צייט געווען צוריקגענומען פון די פאליאקן און איז געווען די הויפטשטאט פון דער ניי-געשאפענער ליטווישער רעפובליק. קיין קאמפן אויף יענעם פראנט זענען שוין נישט אנגעגאנגען, די וועגן זענען אבער געווען צעשטערט, די פארבינדונג א צופעליקע און נישט זיכערע, האט מען געמוזט ווארטן אין מינסק אויף דער ערשטער מעגלעכקייט זיך צו רירן פון ארט. בינו לבינו האט מען אנגעהויבן צו שפילן טעאטער.

צו אונדזער גרויסן פארדרוס, האָט דאָס דאָזיקע שפּילן אַרויסגערוּפּן ביי אונדז אַנטווישונג און האַרץ־ווּיטיק. מיר האָבן זיך געריכט אין דער דאָזיקער שטאָט, וואָס איז פאַר דער מלחמה געווען אַן עיר ואם בישראל, דאָס וויגעלע פון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג און פון באַרימטע ייִדישע פּערזענלעכקייטן, צו געפּינען אַ דאַנקבאַרן עולם, וואָס וועט אויף אַ געהעריקן אופן אויפּנעמען אונדזערע אַנשטרענגונגען און פאַר־וואַנדלען זיי אין אַ יום־טובּ, אין וועלכן מיר האָבן זיך אַזוי גענויטיקט נאָך די שווערע איבערלעבונגען. ווי גרויס איז אָבער געווען אונדזער אַנטווישונג, ווען דער לאַנגער, נישט געמיטלעכער טעאָטער־זאַל האָט זיך אָנגעפּילט מיט אַן עולם, וואָס איז, ווייזט אויס, געקומען הערן אַ פעטן קופּלעט און זען אַ קאַמאַרינסקי־טאַנץ. יענער עולם, אויף וועלכן מיר האָבן זיך געריכט, איז, אָדער זיך צעלאָפּן, אָדער נישט געווען אויפּגעלייגט צו גיין אין טעאָטער. אַנשטאָט אים, איז געקומען אַן עולם, וואָס איז געוווינט צו קנאַקן „סעמעטשקעס“ בעת אַ פאַרשטעלונג. זענען דעריבער אונדזערע ווערטער אויף דער בינע פאַרהילכט געוואָרן פונעם סעמעטשקע־קנאַקן און מיר האָבן אַפּילו אונדזערע אייגענע שטימען נישט געהערט ביים דאָזיקן אַקאַמפּאַניאַמענט.

געשפּילט האָבן מיר יענעם אַוונט זאַלאַס „טערעזאַ ראַקען“, אַ פּיעסע, וואָס ווערט די ערשטע צוויי אַקטן געהאַלטן אין האַלבע טענער און פאַ־דערט אויפּמערקזאַמקייט אין זאַל און קאַנצענטרירונג אויף דער בינע. ווי הויך מיר האָבן זיך נישט באַמיט צו רעדן, האָבן די סעמעטשקע־קנאַקערס אונדז איבערגעשטיגן. עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ צולהכעיס, פון אַ געוועט, ווער וועמען עס וועט איבערשרייען. מיר האָבן אייניקע מאָל איבערגעריסן דעם דיאַלאָג און געבליבן אויף אונדזערע ערטער, קוקנדיק אין זאַל, גלייך מיר וואַלטן זיך געבעטן ביים עולם זיך איינצושטילן. די דאָזיקע איבעררייסן אינעם שפּילן האָבן, ווייזט אויס, געמאַכט אַ געוויסן איינדרוק, ווייל דאָס קנאַקן האָט זיך אָפּגעשטעלט און ס'האָט זיך איינגע־שטעלט אַן אַלגעמיינע שטילקייט אין זאַל און אויף דער בינע. ווי נאָר אָבער מיר האָבן געפרוּווט ווייטער רעדן, זענען אויך די סעמעטשקע־קנאַקערס געוואָרן טעטיק און ס'האָט זיך איבערגעחזרט די זעלבע „טאַפּלט־שפּיל“ אויף דער בינע און אין זאַל. נאָך אייניקע אומגעלונגענע פּרוּוו־

אינצושטילן די פארזאמלטע, איז געשען אן אומדערווארטער פאל, וואס האט אויף אלעמען געמאכט א טיפן איינדרוק און טאקע אנטגילטיק איינגעשטילט דעם עולם. אידאָ האָט פּלוצלינג געגעבן אַ לויף־צו צו דער ראַמפּע און, אויסער זיך פאַר אויפּרעגונג, ציטערנדיק אינגאַנצן, נישט מיט איר קול אַריינגעשריגן אין זאַל:

— ווילדע חיות, סאַדיסטן, צו וואָס זענט איר געקומען אַהער! צאַפן אונדזער בלוט און קוויקן זיך דערמיט!...

דער עולם איז געבליבן מיט אָפענע מיילער, גלייך מען וואָלט אים ס'לשון אָפּגענומען און, פילנדיק זיך שולדיק, אַראָפּגעשלונגען די שאַרפע אויסדרוקן, וואָס האָבן זיך כּסדר געשאַטן אויף זיין אַדרעס פון מויל פון אַ באַליידיקטער און אַ דערצאַרנטער קינסטלעריין.

אַן ענלעכער פאַל האָט מיט מיר פאַסירט אין אייניקע יאָר אַרום אין לאַוויטש און אידן וועל זיך אויספירלעכער אָפּשטעלן אויף דעם, ווען מיר וועט אויסקומען צו רעדן וועגן קאַנטאַקט צווישן אַקטיאָרן און צושייער.

דער פאַל אין מינסק האָט נאָך מער געשטאַרקט אין אונדז דעם פאַר־לאַנג וואָס גיכער צו זיין אין דער היים, וווּ עס וואַרט אויף אונדז „אונדזער“ עולם, וואָס פּלעגט פאַרוואַנדלען אונדזערע פאַרשטעלונגען אין שעהן פון יום־טובדיקער דערהויבנקייט. נאָך די איבערגעקומענע שווערע צייטן, זען נען אונדזערע נערוון געווען ביז־גאַר צעטרייסלט און מיר האָבן זיך שטאַרק גענויטיקט אין אַזעלכע מאָמענטן פון דערמוטיקונג.

אין אַ געוויסן טאָג ברענגט קליין אַ בשורה, אַז ס'איז פאַראַן אַ מעג־לעכקייט צו פאַרן ביז מאַלאַדעטשנע און פון דאַרט דאַרף מען ממשיך זיין די ריזע ביז ווילנע „ווי אַזוי ס'וועט זיך לאָזן“, ווייל קיין באַנען גייען נישט ווייטער. מיר האָבן זיך אין איילעניש פאַרפאַקט און זיך אַוועקגעזעצט אויפן וואַקזאַל וואַרטן ביז עס וועט זיך צוזאַמענשטעלן אַן עשאַלאַן ביז מאַלאַדעטשנע. קיין באַשטימטע שעה פאַר דער דאָזיקער נסיעה איז נישט געווען, ווייל די פאַרבינדונג מיט מאַלאַדעטשנע איז נישט קיין רעגולערע און איז אָפהענגיק פון אַ דרינגנדיקער נויטווענדיקייט, מוז מען, אַלזאָ, זיין

גרייט צו יעדער צייט. אונדזער טרופע האָט שוין געהאַט געוויסע רוטיץ אין אימפּראַוויזירן נאַכטלעגערס וווּ עס לאַזט זיך, האָבן מיר זיך איינגע-אַרדנט ביי די חורבות פונעם וואַקזאַל און געדולדיק געוואַרט אויף אַן עווענטועלער מעגלעכקייט ווייטער צו פאַרן.

ביי דער געלעגנהייט האָב איך איבערגעלעבט אַן עמאַציאָנירנדיקע באַגעעניש מיט מיינע חברים נאַרוויד און שידלאָ, וואָס זענען מיט איי-ניקע טעג פּריער אַנטלאָפּן פון פּוילן. די גרוסן וואָס מיר האָבן פון זיי אָפּגענומען האָבן אונדז שטאַרק באַזאָרגט. מיט די ביידע חברים פלעגן מיר אויף פּשעיאַזד 5 חלומען וועגן אַ שיינער צוקונפּט אין אַ זעלבסט-שטענדיקן פּוילן, מיט גלייכע רעכט פאַר אַלע אירע בירגער. מיר האָבן באַזוכט די זעלבע טעאָטער-שולע, אַרויסגעטראָגן פון דאָרט די ליבע צו פּוילישער קולטור און צוגעבונדנקייט צום לאַנד, צו זיין פאַלק און גע-שיכטע. און אַט פאַרלאָזן די דאָזיקע פּוילישע פּאַטריאָטן דאָס לאַנד, כדי זיך מער נישט אומצוקערן. פאַרקערט, זיי ראַטן אונדז צוריקצופאַרן מיט זיי קיין רוסלאַנד, ווייל אין פּוילן הערשט אַנטיסעמיטיזם און פאַגראַם-שטימונג. מען שניידט בערד ביי יידן אין די גאַסן; צו פאַרן אין די באַנען איז פאַרבונדן מיט סכנת נפשות. די זעלנער פון האַלערס אַרמיי האָבן זיך קונה שם געווען מיט זייערע כּוּליגאַנישע אַנפּאַלן. אַ שטאַרקן רושם אויף דער יידישער באַפעלקערונג האָט געמאַכט דאָס דערשיסן פון דעם פּלאַצקער רב שאַפּיראַ, וועלכן מען האָט באַשולדיקט אין „געבן צייכנס די באַלשעוויקעס“ ביי דער באַלאַגערונג פון פּלאַצק. און ועל כּולם — דער קאַנצענטראַציע-לאַגער וואָס די רעגירונג פון פּילסודסקי האָט גע-שאַפּן פאַר יידישע מיליטערייליט, וואָס האָבן זיך כלומרשט אַרויסגעוויזן פאַר אַ נישט-לאַיאַלן עלעמענט. דאָס איז געווען די גרעסטע באַליידי-קונג וואָס די נייע פּוילישע מלוכה האָט געקענט דערלאַנגען אירע יידישע מיטבירגער. די דאָזיקע באַליידיקונג איז געווען ווייטיקדיקער ווי דאָס רייסן פון בערד און דאָס אַרויסוואַרפּן פון די וואַגאַנען. מיינע חברים זענען דעריבער געווען אַנטוישט און פאַרביטערט, אַן דעם קלענסטן גלויבן, אַז די לאַגע זאָל זיך ווען עס איז ענדערן צום גוטן. אַנשטאַט די טרויעריקע בשורות וואָס מיר האָבן פון זיי באַקומען, האָב איך נאַר-ווידן דערפּרייט מיט אַ גרוס פון זיין יונגערן ברודער, וועלכן ער האָט

שוין געהאלטן פאַר פאַרלוירן. זיי האָבן זיך אויף גיך אָפגעזעגנט און פאַרשווינדן, כדי זיך צו דערווייטערן פונעם לאַנד, וואָס האָט זיי אַזוי טיף באַלידיקט און וויי געטון. מער האָב איך זיי נישט געזען. מיט דער צייט זענען זיי אָנגעקומען אין מאַסקווער מלוכה-טעאַטער און נאַרוויד איז געוואָרן אַן אָנגעזעענער רעזשיסאָר אויף דער רוסישער און יידישער בינע. מיט דער ליקוידאַציע פון דער יידישער קולטור אין רוסלאַנד, איז אויך פאַרשווינדן יעדע שפור פון נאַרווידן און שידלאַן.

די מאַקאַברישע ידיעות האָבן געמאַכט אַ טיפן רושם אויף אונדז און מיר האָבן זיך דערמאָנט אַן עפשטיינען, וועלכער האָט בשום אופן נישט געוואָלט פאַרן קיין פוילן און איז אָבער געפאַלן פון פוילישע הענט אין רוסלאַנד. דער ווילן זיך צו זען מיט די נאַענטע איז אָבער געווען שטאַרקער פון דער מורא פאַר מעגלעכע אומאַנגענעמלעכקייטן און מיר זענען ווייטער פאַרבליבן וואַרטן אויפן עשאלאַן קיין מאַלאַדעטשנע.

די ריזע קיין מאַלאַדעטשנע וואָלט אַדורך גאַנץ נאַרמאַל, ווען מען וואָלט אונדז נאַענט צום גרענעץ-פּאַס נישט פאַרהאַלטן און נישט גע- וואָלט צוריקשיקן קיין מינסק. די דערלויבעניש אַריבערצוגיין די גרענעץ וואָס מיר האָבן באַקומען פון אונשליכטן האָט ווייניק איבערצייגט דעם קאָמענדאַנט פון דער זאַנע, וואָס האָט זיך דאָ געפילט פאַרן איינציקן באַלעבאַס מיט אומבאַגרענעצטע רעכט.

— דאָ, — האָט ער זיך געבייזערט — האָב איך צו זאָגן, נישט אפילו טראַצקי און נישט לענין!

איבעריקנס, האָט ער געטענהט, האָבן מיר אַ דערלויבעניש פאַר מענטשן, נישט פאַר באַגאַזש, איז אויב מיר ווילן לאָזן די זאַכן ביי אים, וועט ער אונדז אַדורכלאָזן צו דער גרענעץ. ס'האַט גענומען גענוג לאַנג אים צו איבערצייגן, אַז דער באַגאַזש האָט פאַר אים קיין שום ווערט נישט, ווייל ער אַנטהאַלט טעאַטער-זאַכן, אַן וועלכע מיר קענען נישט אַרבעטן און זיי שטעלן אייגנטלעך פאַר מיט זיך אונדזער אַרבעטס-וואַר- שטאַט. די דאָזיקע אַרגומענטן, באַגלייט פון אַן אַנטשפרעכנדיקער „מתנה“, האָבן ענדלעך איבערצייגט דעם פאַרעקשנטן פאַרמאַליסט און מיר האָבן באַקומען די דערלויבעניש אויסצושטייגן פון וואַגאַן.

אין מאַלאַדעטשנע נעכטיקן מיר איבער ביי אַ ייד, וואָס פאַרנעמט

זיך מיט אַריבערפירן איבער דער ליטווישער גרענעץ. דער ייד וואָס האָט אונדז מיט פרייד אויפגענומען, האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ גרויסן שווינדלער און געוויסנלאָזן אונטערוועלטמענטש. ער האָט ביי אונדז גע-
נומען איין „האַנטגעלט“ נאָכן צווייטן, ביז עס האָט זיך אַנגעזאַמלט אַ גרויסע סומע, וואָס איז, ווייט אויס, נאָך אַלץ צו קליין געווען פאַר אים. מיר האָבן גיך פאַרשטאַנען, אַז דאָס פאַרלאָזן זיך אויף דעם פאַרשווינס יושר קען זיך שלעכט ענדיקן פאַר אונדז און ס'איז ממש אַ סכנה ווייטער צו נעכטיקן ביי אים, האָבן מיר זיך פשוט אַרויסגעגעבעט פון זיך הויז און אַליין זיך געלאָזט אין וועג אַריין.

דער וועג האָט געפירט איבער אַן אויפגעריסענע בריק און די ברע-
טער וואָס זענען געווען פּראַוויזאָריש צוזאַמענגעבונדן, האָבן זיך איינגע-
בראַכן אונטער דער לאַסט פון אַזוי פיל מענטשן און באַגאַזש. אין אייניקע ערטער זענען די מענער אַריין אין וואַסער און אַריבערגעטראָגן צוערשט די פרויען און דערנאָך די זאָכן, ביז מיר האָבן זיך דערשלעפט צו אַ פויערשער כאַטע. גענעכטיקט האָבן מיר אין אַ חזיר-שטאַל און זיך ממש מחיה געווען מיטן ווייכן געלעגער אויפן היי און מיט דער וואַרעמקייט וואָס האָט זיך געטראָגן פון די אויסגעפאַשעטע חזרים. צומאָרגנס האָבן מיר ממשיך געווען אונדזער עקספּעדיציע איבער אַ געדיכטן וואַלד. קיין ברויט האָבן מיר נישט געהאַט מיט זיך, האָט מען געשטילט דעם הונגער מיט שוואַמען-זופן, וואָס די פרויען האָבן געקאַכט. דאָס אַרומזוכן די שוואַמען צווישן הויכן מאַך האָט אַריינגעבראַכט אַן אויפהייטערונג אין דער דאָזיקער וואַנדערונג און אַ יעדער פון אונדז האָט זיך באַמיט אַרויס-
צווייזן זיין בקיאות אין שוואַמען-קענעריי. איך האָב מיך געהאַלטן פאַר אַ גאָר גרויסן ספּעציאַליסט נאָך די צייטן פון דער אַטוואַצקער ליניע, האָב איך געדינט אַלס עקספּערט אינעם דערקענען די „ריכטיקע“ שוואַ-
מען און פּסלענען די ווילדע.

ענדלעך טרעפן מיר אַן אויף דער ערשטער ליטווישער וואַך. די זעלנער זענען בודק אונדזערע זאָכן, זוכנדיק כלומרשט געווער און דערביי פאַרשווינדן אויף אַ געשיקטן אופן ראַזיר-אַפּאַראַטן, וועק-זייגערס אד"גל, נאָך לאַנגע דינגענישן פירט מען אונדז אַוועק צום קאַמענדאַנט פון דער גרענעץ-וואַך.

צוזאמען מיט אונדז האָט מיטגעמאַכט די רייזע אָן עלטערער פּאַפּ, וואָס איז די גאַנצע צייט געווען שטאַרק נידערגעשלאָגן און נישט אַרויס- גערעדט קיין וואָרט. דער ליטווישער קאָמענדאַנט גייט שנעל אַנטקעגן דעם פּאַפּ און באַגריסט אים פריינטלעך אויף רוסיש. דער פּאַפּ ווערט כּהרף עין איבערגעאַנדערשט, גלייכט זיך אויס, צעקעמט די באַרד און קוקט אויף אונדז מיט טרוםף. ער באַקומט תּיכּף אַ דערלויבעניש צו באַטרעטן די ליטווישע ערד און ס'ווערט אַפּילו געשטעלט צו זיין רשות אַ ספּעציעלע פּור. אונדז, דאַקעגן, הייסט דער קאָמענדאַנט פּאַרהאַלטן, ווייל מיר זענען נישט קיין ליטווישע בירגער און אַלס פּוילישע — ווערן מיר באַטראַכט ווי שונאים. עס העלפּן נישט אַלע אונדזערע טענות, אַז מיר זענען אַרטיסטן. דער קאָמענדאַנט הייסט אונדז תּיכּף צוריקפּאַרן. נאָך לאַנגע בקשות געלונגט אונדז אויסצופּועלן אַ דערלויבעניש איבער- צוואַרטן ביז עס וועט אַנקומען אַ תּשובּה פּון ווילנע אויף די בריוו וואָס מ'ר האָבן געשיקט אַהין דורך אַנדערע פּליטים.

ענדלעך קומט אָן פּון ווילנע אַ באַפעל אונדז אַריינצולאָזן אין שטאָט. דאָס האָבן, נאָכן דערהאַלטן אונדזערע בריוו, אויסגעפּועלט ד'ר יעקב וויגאַדסקי און ד'ר צמח שאַבאַד, די באַקאַנטע ווילנער מנהיגים. מיר באַקומען אַ פּורל געשפּאַנט אין אַ קלאַטשע, וואָס האַלט זיך קוים אויף די פּיס, לייגן אַרויף די זאַכן אויף וועלכע עס זעצן זיך אייניקע פּרויען מיטן קינד און מיר אַליין גייען נאָך נאָכן פּורל, ביז מיר דערשלעפּן זיך ענדלעך קיין ווילנע.

די צוויי יאָר וואָס מיר האָבן פּאַרבראַכט מחוץ דער היים האָט אונדז פּיל געלערנט, פּאַרטיפּט אונדזער בליק אויפן לעבן און געצויגן אונדזער אויפּמערקזאַמקייט אויף פּראַגן, וועלכע זענען אונדז לכתּחילה געווען גלייכגילטיק. ביז דאָן האָט אונדזער בליק נישט געגרייכט ווייטער פּון די ד' אמות פּון אונדזער קונסט, וועלכער מיר האָבן באַטראַכט ווי אַ זעלבסטשטענדיקע, אַפּגעשלאַסענע וועלט.

אומגעקערט האָבן מיר זיך מיטן באַווסטזיין, אַז קונסט, אַפּגעטיילט פּון לעבן בלייבט הינטערשטעליק לגבי דעם לעבן און האָט במילא נישט קיין קאָנסטרוקטיוון ווערט. דאָס לעבן האָט געשאַפּן די קונסט, דאָרף אויך במילא זייער אַנטוויקלונגס-פּראַצעס זיין אַ פּאַראַלעלער. איינס דאָרף

אינספירירן דאָס אַנדערע און זיך דינען קעגנזייטיק ווי שטאַפלען צו זייער עוואָלוציע. אויף דער קונסט ליגט אַ מיסיע נישט נאָר אַפצושפּיגלען דאָס לעבן אזוי ווי עס איז, צו געבן אַ פאַטאָגראַפישע קאַפּיע פון אים, נאָר פאַרקערט, אַנווייזן דעם וועג צו פאַרבעסערן עס, צו געבן אַ מוסטער פון דעם, ווי מיר וואָלטן וועלן דאָס לעבן זאָל אויסזען.

די געשעענישן אין רוסלאַנד האָבן געלאָזן ווייט הינטערשטעליק די דאָרטיקע טעאטערס. די טעאטער-טוער האָבן עס געוואָלט דעריאָגן מיט אויסערלעכע מיטלען און זענען אַרויף אויף אַ גליטשיקן וועג פון פאַר-מאָליזם, דאָס הייסט, פון עסטעטיזירנדיקע קונסט, וואָס ווירקט אויפן אויג, נישט אויף דער נשמה. אַנשטאָט אין אַ נייער פאַרם, האָט זיך דאָס טעאטער גענייטיקט קודם כל אין נייעם אינהאַלט, במילא וואָלט אויך גע-קומען די נייע פאַרם, אַלס פּועל יוצא פונעם אינהאַלט.

איך האָב מיך אומגעקערט פון רוסלאַנד רייך אין דערפאַרונג, מיט אַ קריטישן בליק אויף מיין אַפגעטוענער אַרבעט און מיט אַ באַוווסטזי-ניקן פאַרלאַנג זי צו פאַרטיפן און פאַרצוועקמעסיקן. דאָס ביז איצטיקע „ליטעראַרישע“ טעאטער לשם „געפעלן“ און „מאָכן אַ לעבן“, האָט מיך אַנטוישט און איך האָב עס באַטראַכט פאַר אַ פּרוזודור צום צוקונפטיקן. נייעם טעאטער, וואָס איך האָב מיר געשטעלט פאַר אַ ציל צו שאַפן. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דאָס דאַרף געמאַכט ווערן בהדרגהדיק און דערצו זענען ניטיק דריי הויפט-פאַקטאָרן: אַ נייער אַקטיאָר, נייע טעמאַטיק און אַ סטאַבילער אַרבעטס-וואַרשטאַט. מיט די דאָזיקע אויפגאַבן בין איך געפאַרן אַהיים.

ווי 5 נ ע

בליך־שנעל האָט זיך פאַרשפּרייט איבערן שטאָט די ידיעה וועגן אונדזער אַנקומען קיין ווילנע. איידער מיר האָבן נאָך באַוווּזן זיך אַרומ־צווואַשן און איבערצוטאָן, איז שוין אונדזער גרויסער האַטעל־צימער געווען איבערפולט מיט מענטשן, וואָס האָבן זיך כסדר געביטן, אָפּגעגעבן שלום און געמאַכט פּלאַץ פאַר נייע. עס האָבן זיך באַוווּזן אומבאַקאַנטע יידן סתם אַ קוק צו טון אויפן „ביזן ווונדער“, אויף צוריקגעקומענע פון „יענער זייט“ און אָפּצונעמען אַ גרוס פון דאָרט. עס זענען געקומען יידי־שע אַקטיאָרן, וואָס האָבן זיך צו יענער צייט געפונען אין ווילנע און, איידער וואָס־ווען, אָנגעהויבן צו רעדן תכלית, דאָס הייסט פון שפּילן טעאָטער.

עס זענען געקומען באַגריסן אסתר־רחלען אירע פאַרמלחמהדיקע פּריינט: ד״ר וויגאַדסקי און ד״ר שאַבאַד, וואָס האָבן זיך משתדל געווען וועגן דער דערלויבעניש אַריינצולאָזן אונדז אין שטאָט.

ד״ר צמח שאַבאַד, דער פאַפּולערסטער יידישער מעדיקער אין ווילנע, איז געווען דער פּירער פון דער דעמאָקראַטישער פּאַלקס־פּאַרטיי און גע־פירט אַן אומדערמידלעכן קאַמף פאַר די רעכט פון יידיש און פון דער יידישער וועלטלעכער שול. ער האָט אויך אין אייניקע יאָרן אַרום געהערט צוזאַמען מיט ד״ר מ. וויינרייך צו די הויפּט־גרינדער פון „יוואָ“. ד״ר שאַבאַד איז געווען באַליבט און געאַכטעט אפילו ביי זיינע פאַרטייקעגנער אדאַנק זיך פּאָליטישן טאַקט, פּערזענלעכקייט און חכמה און איז נישט

בחינם געווען איינער פון די פארביקסטע רעפרעזענטאנטן פון נוסח ווילנע.
 ער איז א געוויסע צייט געווען פוילישער סענאטאר.
 ד"ר יעקב וויגאדסקי, דער צווייטער פאפולערער מעדיקער אין וויל-
 נע, איז אדאנק זיין פארצווייגטער און קרבנותפולער געזעלשאפטלעכער
 טעטיקייט געווען באקאנט אלס "פאטער פון ווילנע". ער איז געווען אן
 אקטיווער ציוניסטישער טוער, לאנגיאריקער קהילה-פארזיצער, מיטגליד
 פון שטאטראט און איניקע מאל סיים-דעפוטאט. פאראלעל צו דער פאלי-
 טיש-געזעלשאפטלעכער טעטיקייט, פלעגט ער פיל צייט אפגעבן פאר קול-
 טור-ארבעט, ווי דער היסטאריש-עטנאגראפישער געזעלשאפט, דער טע-
 אטער-געזעלשאפט און פאר אינטענסיווער זשורנאליסטישער טעטיקייט
 אין איניקע שפראכן.

ד"ר וויגאדסקי האט בעת דער דייטשער אקופאציע צוזאמען מיט
 ד"ר שאבאד אָגעפירט אן ענערגישע אקציע קעגן הונגער, עפידעמיעס
 און דיסקרימינאציע מצד דעם פויליש-דייטשן אַנטיסעמיטיזם. ביידע זע-
 נען זיי געשטאנען ביים וויגעלע פון דער „ווילנער טרופע", אונטערגע-
 שטיצט זי מיט זייער אויטאריטעט, אזוי ווי יעדע פאזיטיווע דערשיינונג
 אין יידישן לעבן. זיי זענען אויך געווען פון די געשווירענע חסידים פון
 אסתר-רחל קאמינסקי, מיט וועלכער ס'האט זיי נאך פאר דער מלחמה גע-
 בונדן א טיפע פריינטשאפט. זייער איצטיקע באַגעגעניש איז דעריבער גע-
 ווען ביז גאר רירנדיק.

מיר האָבן דעם זעלביקן טאָג געהאַט די מעגלעכקייט צו באַקענען אַ
 גאַנצע ריי געזעלשאַפטלעכע עסקנים, קולטור-טוער און זשורנאליסטן, באַ-
 קאַנטע און כאַראַקטעריסטישע ווילנער פּערזענלעכקייטן, ווי די פּאַמיליע
 פון ד"ר געצאָוו, די פּאַמיליע דייכעס, עלטערן פון דעם ווונדער-קינד, די
 קליינע טענצערין מוסיא. מיר האָבן אויך באַקענט אַן אַלטן פּריינט און
 פאַררער פון אסתר-רחל, מענדל עלקינד, אַן אַריגינעלע פּערזענלעכ-
 קייט, אַ קולטור-ל'ווניק, וואָס האָט זיך אַפּגעזאָגט פון גרויסע וואַלד-
 מסחרים אין באַברויסק און איבערגעגעבן זיך מיט לייב און נשמה צו
 קולטור-טעטיקייט, בעיקר דעם טעאטער, אין וועלכן ער איז, נאָך זיין
 באַזעצן זיך אין וואַרשע, געוואָרן שטאַרק אַקטיוו. אַ באַזונדערע אויפּמערק-
 זאַמקייט צווישן דער גרויסער צאָל באַזוכער האָט געצויגן אויף זיך משה

קארפינאוויטש, וואס האט מיט זיין אויסזען דערמאנט אוראל אקאסטא פון הירשענבערגס באקאנטן בילד. פון פאך א דרוקער, האט ער אינעם ערשטן יאר פון דער דייטשער אקופאציע, ארויסגעגעבן א קאפיקע-בלאט א"נ "ווילנער צייטונג", וואס האט עקזיסטירט א קורצע צייט. באלד דע-רויף האט ער זיך דערנענטערט צום טעאטער און איז מיט דער צייט גע-ווארן איינער פון די פאפולערסטע אדמיניסטראטארן און אימפרעסאריאס. ער האט, נישט פארלירנדיק קייט צייט, גענומען אויף זיך די איניציאטיוו איינצוארדענען אונדזערע פארשטעלונגען אין שטאטישן טעאטער און דאס צוקאאפטירן צו אונדזער טרופע די איבעריקע אקטיארן, וואס האבן זיך געפונען אין ווילנע.

א באזונדערן אינדרוק ביי דער באקאנטשאפט מיט די ווילנער גע-זעלשאפטלעכע טוער, פאליטיקער, פארטיי-לידערס און קינסטלערס, האט געמאכט אויף מיר זייער באשיידנקייט. דער דאזיקער ערשטער אינדרוק האט זיך במשך פון מיינע ווייטערדיקע באזוכן אין ווילנע, נאך מער בא-פעסטיקט. אן אייגנשאפט, וואס איך פלעג זעלטן באגעגענען ביי פערזענ-לעכקייטן פון אנדערע שטעט און איז אגב כאראקטעריסטיש פארן ליט-ווישן יידנטום. עס איז אגב געווען איינער פון די הויפט-עלעמענטן פון דעם ספעציפישן נוסח, וואס איז באקאנט אונטער דער באצייכענונג: "ווילנער נוסח".

איך בין ארומגעגאנגען ווי אין א טשאד פון אזוי פיל באגעגענישן און באקאנטשאפטן, וואס האבן ביי אונדז צוגענומען דעם גאנצן ערשטן טאג פון אונדזער וויילן אין ווילנע. איך האב מיך קוים געקענט דער-ווארטן דעם צווייטן טאג, וועלכן איך האב באשטימט אויף צו באקענען די שטאט און אירע זעענסווירדיקייטן. איך בין ארויס באלד אין דער פרי, איידער ס'דארף זיך אנהייבן דער המשך פון די באזוכן, צו מיין ערשטער באקאנטשאפט מיט ירושלים דליטא, וואס איז אין אונדזער נייער גע-שיכטע געווארן דער צענטער פון די מאדערנע יידישע באוועגונגען אין געזעלשאפטלעכן לעבן.

און אט שטיי איך אויפן שלאס-בארג און קוק אראפ אויף דער מערקווידיקער שטאט, וואס האט זיך פונאנדערגעלייגט איבערן נידעריקן ברעג טייך ווילנע. א געמיש פון מיטלאלטער און היינטייטיקייט, פאע-

טישער לעגענדע און פראזאזשער ווירקלעכקייט. א געמיש פון סטילן, ארכיטעקטאנישע דענקמעלער, וואס זאגן עדות אויף די פילע תקופות און אנטוויקלונגס-פראצעסן, וואס די שטאט איז דורכגעגאנגען. קודם-כל ווארפן זיך אין די אויגן אירע קלויסטערס און קאטעדראלן, וואס שטייגן מיט זייערע שפיצן הויך אריבער די נידעריק-געבויטע הייזער, וואס איז אזוי כאראקטעריסטיש פאר קאטוילישע שטעט. אט איז דער אנטאקאל-קלויסטער, א פרעכטיקער מוסטער פון דער רענעסאנס-תקופה; אט איז דער בערנארדינער קלויסטער, איינער פון די שענסטע מוסטערן פון מיטלאַטערלעכער גאטיק. ווי א דיסאנאנס אין דעם דאזיקן וואַלד פון קלויסטער-שפיצן, גלאַנצן אין דער זון די באַגילדעטע קאפּולן פון פראַוואַסלאַוונע סאַבאַרן. די דאָזיקע קירכן און קלויסטערס זענען עדות פון די פאַרשידענע עטאַפּן און השפעות, וואָס די שטאָט האָט דורכגע-מאַכט זינט איר אַנטשטייאונג.

זעלטן וועלכע שטאָט האָט איבערגעלעבט אין איר געשיכטע אַזוי פיל שלאַכטן, אינוואַזיעס און אַקופאַציעס, ווי ווילנע. עס פאַרשטייט זיך, אַז צו גלייך מיט די אַלגעמיינע פּאָליטישע ענ-דערונגען, זענען אויך פאַרגעקומען ענדערונגען אינעם לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג. מיטן איינפירן קאַטאָליציזם אין ליטע, האָבן זיך אנוטער דער השפעה פון די יעזואיטן אַנגעהויבן באַגרענעצונגען, פאַר-פּאָלגונגען און פאַגראַמען אויף יידן. עס איז זיי געוואָרן פאַרווערט צו פאַר-נעמען זיך מיט מלאכות און צו געהערן צו די צעכן. מיט דער קאַזאַקיש-צאַרישער אינוואַזיע איז די שטאָט געוואָרן אונטערגעצונדן און די גרע-סטע טייל פון איר באַפעלקערונג — אויסגעקוילעט. אַלס פּוּעל-יוצא דער-פון איז אין שטאָט געוואָרן אַן הונגיר, ס'האָבן זיך פאַרשפּרייט עפידע-מיעס און ס'האָבן זיך געמערט רציחות און זעלבסטמאָרדן. פון די זיבן נאַציאָנאַליטעטן, וואָס באַוווינען ווילנע; פּאָליאַקן, ליט-ווינער, ווייסרוסן, רוסן, טאַטאַרן און קאַראַזשער, איז דער יידישער באַ-פעלקערונג אויסגעקומען אַממייסטן צו ליידן. דאָס אפּשור האָט געשאַפּן דעם מערקווירדיקן ווידערשטאַנד-כוח און וויטאַלע פּאַטענצן פון ווילנער יידנטום, וואָס האָט מזכה געווען די שטאָט מיט דעם בכבודיקן נאַמען: ירושלים דליטאַ.

און אַט באַקען איך די ייִדישע ווילנע פון דער נאַענט: די איבער-
 בלייבענישן פון די געטאַ-מויערן, די כאַראַקטעריסטישע שמאַלע געסלעך, אי-
 רע היסטאָרישע שולן און קלויזן; דעם נאַוואַגאַראַד, די אַרעמע קוואַרטאַלן פון
 דעם ווילנער פּראָלעטאַריאַט, וואָס האָט אַרויסגעגעבן די הירש לעקערסט,
 די אומדערשראַקענע פּרייהייט־קעמפּער.

אַט איז דער שטאַלץ פון דער ייִדישער ווילנע, די סטראַשון־ביבליאָ-
 טעק וואָס האָט אָנגעזאַמלט אירע אומשעצבאַרע אוצרות פון ייִדישן גייסט
 אין אַ צוויי־שטאַקיקן הויז אין שול־הויף אויף דער ייִדישער גאַס, בשכּנות
 פון דער אַלטער שול. אינעם לאַנגן לייען־זאַל פון דער סטראַשון־ביבליאָ-
 טעג, וווּ עס קומען זיך צונויף טעגלעך אייניקע הונדערט לייענער, פאַר-
 שער, געלערנטע, הערשט אַ הייליקע שטילקייט. ביי דער זייט פון לומדים,
 ראשי־שיבות, קען מען באַגעגענען פאַרטיי־פירער פון אַלע ריכטונגען,
 היסטאָריקער, סטודענטן, סעמינאַריסטן, זשורנאַליסטן; נישטאַ קיין ווכחים
 צווישן זיי, קיין חלוקי דעות, קיין דיסקוסיעס, — אַלעמען פאַראייניקט די
 ערנסטקייט און דערהויבנקייט וואָס הערשט אינעם דאָזיקן בנין. אַ גרויסן
 חלק אין דער דאָזיקער יום־טובֿדיקער אַטמאָספּערע פון דער סטראַשון־
 ביבליאָטעק האָט איר לאַנגיעריקער ביבליאָטעקאַר, דער באַשיידענער,
 אומאייגננוציקער ביבליאָגראַף חייקל לונסקי, איינער פון די מערקוויר-
 דיקסטע און שענסטע געשטאַלטן פונעם ייִדישן ווילנע. לונסקי איז אויך
 סעקרעטאַר פון דער היסטאָריש־עטנאָגראַפישע געזעלשאַפּט, געגרינדעט
 פון ש. אַנ־סקי, וואָס איז נאָך אַנסקיס טויט אָנגערופן געוואָרן מיט זיין
 נאָמען.

אַט איז דער לערער־סעמינאַר, וואָס איז לכתחילה געווען אַ ראַבי-
 נער־שולע, געגרינדעט אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט.
 אַט איז די באַרימטע ווילנער דרוקעריי „האלמנה והאָחים ראָם“, וואָס איז
 געגרינדעט געוואָרן אין דער צווייטער העלפט פון אַכצנטן יאָרהונדערט
 און זיך קונה־שם געווען איבער דער גאַנצער ייִדישער וועלט. אַט איז אויף
 דער סובאַטש־גאַס דער אימפּאַזאַנטער בנין פון דער געזעלשאַפּט „הילף
 דורך אַרבעט“, וווּ ייִדישע יונגעלייט לערנען זיך פאַרשידענע פּאַכן און
 האַנטווערקער פאַרשענערן זייער קינסטלערישן געשמאַק. דאָרט געפינט

זיך אויך די איינציקע יידישע צייכן-שולע אין פוילן אונטער דער אָנפֿיר-
 רונג פון ערשטקלאַסיקע ספּעציאַליסטן.

באַזוכט די יידישע רעדאַקציעס, דעם „אונדזער טאַג“, אַן אומפאַר-
 טיאיש דעמאָקראַטישע צייטונג, רעדאַגירט פון זלמן רייזען; די ציוניס-
 טישע צייטונג „אונדזער פריינט“, רעדאַגירט פון משה כהן; דאָס „פרייע
 וואָרט“, געזעלשאַפטלעך-ליטעראַרישע צייטונג, רעדאַגירט דורך זעליק
 צינמאַן. בעת מיינע שפּעטערדיקע באַזוכן אין ווילנע, האָבן זיך שוין דאָרט
 געפונען פינף טעגלעכע צייטונגען: „ווילנער טאַג“, „אָוונט קוריער“,
 „צייט“, „ווילנער ראַדיאָ“ און „ווילנער עקספרעס“, אַ חוץ מאַנאַטשריפטן,
 צווייִוואָכנשריפטן, וועכנטלעכע און פּעריאָדישע צייט שריפטן. עס זענען
 אויך צוגעקומען אינסטיטוציעס, וואָס האָבן צוגעגעבן רום דער וועלט-
 לעכער ירושלים דליטא, אוצרות פון יידישן גייסט און וויסן, ווי, די
 יידישע גימנאַזיע מיט רעגירונגס-רעכט, — אַ ווייטערדיקער שטאַפל פון
 דער יידישער וועלטלעכער שול, וואָס איר וויגעלע איז געווען ווילנע.
 דער יידישער טעכניקום פון „אַרט“ אויף גדאַנסקאַ-גאַס און ועל כולם —
 דער „יוואָ“, „יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט“, אויף וויוולסקאַ-
 גאַס, וועלכן מיר האָבן צום ערשטן יאַרצייט פון אסתר-רחל, איבערגעגעבן
 דעם אסתר-רחל קאַמיניסקי-מוזיי, וואָס האָט זיך דאָן געפונען אין אונדזער
 וווינונג. עס זענען אויך מיט דער צייט צוגעקומען אייגענע יידישע טעאַ-
 טער-בנינים אויף לודוויסאַרקאַ, נאָוואַראַד און פּאַלאַס טעאַטער.

די יידישע ווילנע האָט געשמט מיט אירע לעגענדעס וועגן גרויסע
 פּערזענלעכקייטן און געשעענישן. אויפן אַלטן בית-עלמין געפינט זיך
 דער קבר פון „גר צדק“, וועגן וועלכן עס איז געשאַפן געוואָרן אַ באַדייטנ-
 דיקע ליטעראַטור, אַ חוץ די לעגענדעס וואָס גייען איבער פון מויל צו
 מויל. פאַראַן אַפילו אַ דראַמע „דער דוכוס“ פון אַלטער קאַציונע, אַגב אויך
 אַ ווילנער, אין וועלכער עס ווערט אַפּגעשפּיגלט די טראַגיש-ראַמאַנטישע
 לעבנסגעשיכטע פונעם „גר צדק“, דעם זון פון פּוילישן אַדלמאַן גראַף
 פּאַטאַצקי. ווי געוויינלעך ביי לעגענדעס, זענען אויך אין דעם פּאַל גע-
 שאַפן געוואָרן פיל ווערסיעס וועגן די סיבות וואָס האָבן דערפירט דעם
 שיינעם אַדלמאַן צו פאַרלאָזן זיינע שטודיען אין פאַריז און זיך מגייר
 צו זיין. אין אייניקע, ווערט די דאָזיקע האַנדלונג צוגעשריבן אַ ליבע,

וואס דער יונגער פאטאָאָקסי האָט געפירט מיט אַ שיין יידיש מיידל, אַ טאָכטער פֿון אַ קרעטשמער; אין אַנדערע — די אַנטוישונג אין קאַטאַליציזם צוליב די פאַרפֿאַלגונגען פֿונעם פֿאַלק, וואָס האָט דער וועלט געגעבן די ביבל. כמעט אין אַלע לעגענדעס פֿאַרענדיקט דער גר צדק זיין יונג לעבן אויפֿן שייטערהויפֿן און אינעם טאָג פֿון זיין פֿאַרברענונג הערט זיך אַ בת־קול, וואָס איז מבשר דאָס אַנקומען פֿון אַברהם בן אַברהם צו די הייליקע אַבות אין הימל...

פֿאַראַן אויך אַ צווייטע פיעסע וועגן גר צדק, „יזכור“ פֿון האַרי סעק־לער, וואָס פֿאַרענדיקט זיך אויפֿן זעלבן אופֿן. די פֿרעמיערע פֿון „יזכור“ האָב איך טאַקע געגעבן אין 1925 טן יאָר אין ווילנע. דעם „דוכוס“ האָב איך געשפּילט אין פֿאַריז אינעם יאָר 1934.

אויפֿן אַלטן ווילנער בית־עלמין געפינט זיך דער קבר וווּ עס רוט אַ הויפֿן אַש, וואָס איז פֿאַרבליבן פֿונעם פֿאַרברענטן „גר צדק“. אַהין קומען זיך אין שווערע טעג צונויף אומגליקלעכע און נויטבאַדערפטיקע אויסצווויינען זייער ביטער האַרץ. אויך קריסטלעכע טוריסטן באַזוכן דעם דאָזיקן קבר און באַווונדערן דעם בוים, וואָס איז אויסגעוואַקסן איבער אים. דער בוים זעט אויס ווי אַ מענטשלעכע געשטאַלט, וואָס איז איבער־געבויגן איבערן קבר און באַשיצט אים מיט זיין גוף. ווען די פֿאַליאַקן האָבן זיך באַזעצט אין ווילנע, האָבן זיי אַרומגעהאַקט דעם מערקווירדיקן בוים און באַרויבט אים פֿון זיין מענטשלעכקייט. אַזוי האָט די קאַטוילישע נקמה פֿאַרפֿאַלגט דעם „גר צדק“ אַפילו נאָך זיין טויט. מיט אייניקע יאָר שפּע־טער האָב איך לעבן דאָזיקן קבר, צוגלייך מיטן אוהל פֿון ווילנער גאון, געדרייט אייניקע סצענעס צו דער ערשטער ווערסיע פֿונעם פּילם „תּקיעת כּף“.

אַ צווייטע לעגענדע, וואָס שטאַמט פֿון אַ פּיל שפּעטערדיקער תקופּה, איז נישט ווייניקער ראַמאַנטיש, אָבער נישט אַזוי טראַגיש ביים סוף, ווי די ערשטע. דאָס איז די לעגענדע פֿון „ווילנער בעל הביתל“, אַדער יואל־דוד לעווענשטיין, ווי עס האָט געהייסן דער ווונדער־חזן פֿון דער ערשטער העלפט פֿון ניינצנטן יאָרהונדערט. שוין אַלס קינד האָט ער אַרויסגעוויזן גאונות מיט זיין פּידל שפּילן און זינגען און איז געוואָרען דער ליבלינג און שטאַלץ פֿון ווילנע. אין יאָרן אַרום האָט זיך מיט אים פֿאַראינטערע־

סירט דער באווסטער פוילישער קאמפאזיטאר מאניושקא, וואס האט אים מקרב געווען און גענומען אויף זיך זיין מוזיקאלישע אויסבילדונג. אין דער סביבה פון פוילישן קאמפאזיטאר האט יואל-דוד באקענט אן אויסער-געוויינלעך-שיינע גרעפין און די דאזיקע באקאנטשאפט האט זיך בקרוב פארוואנדלט אין א ראמאן, צוליב וועלכן ער האט פארלאזן זיין יונגע פרוי. די גרעפין האט אבער נישט גענומען ערנסט דעם גאנצן ענין און האט זיך גאר אינגיכן אויסגעלאכט פון דעם פארליבטן ייד. פון גרויס צער האט יואל-דוד פארלוירן זיין שטימע, אראפ פון זינען און יונגעהייט געשטארבן. אויך דער דאזיקער עפיזאד האט געגעבן שטאף פאר לעגענדע-דעס און פאר א טעאטער-שטיק אונטערן נאמען: „דער ווילנער בעל הבית“ פון מארק ארנשטיין, וואס איז, צוגלייך מיט קאצינזעס „דוכוס“, מיט דערפאלג געשפילט געווארן דורך פארשידענע טרופעס. ארנשטיינס „דער ווילנער בעל הבית“ איז אפילו געשפילט געווארן אין פוילישן טעאטער אונטערן נאמען „פיעשניאזשע“.

א לעבעדיקן פנקס פון דער אמאליקער ווילנע שטעלן פאר מיט זיך די ווילנער בית-עלמינס. מיר איז נישט באווסט, צי עס איז דערשינען א מאנאגראפיע וועגן די גרויסע גייסטער, תלמידי חכמים, קעמפער, פיאנערן און פירער, וואס האבן דארט געפונען זייער אייביקע רו. דאס וואלט געווען דער גרעסטער ביישטייער צו דער רומפולער געשיכטע פונעם ווילנער יידנטום און במילא א דאקומענט פון קולטור-היסטארישער וויכטיקייט.

בשכנות פונעם קבר פון לעגענדארן גר צדק, געפינט זיך דער אוהל פון ווילנער גאון. די געשטאלט פונעם דאזיקן גאון איז ארומגערינגלט מיט אזוי פיל פארערונג, באוונדערונג און ליבע, אז זי איז געווארן האלב-לעגענדאריש. אויך ביי זיין קבר זוכן יידן א טרייסט און דערמוטיקונג אין אן עת-צרה און אונטער די קראטעס ביים אריינגאנג צום אוהל, געפינען זיך תמיד הונדערטער קוויטלעך מיט „בקשות“.

דער ווילנער גאון בראש פון א גאנצער פלעיאדע גרויסע רבנים האבן בארימט געמאכט ווילנע, אלס שטאט פון תורה און חכמה. די שפע-טערדיקע תקופה מאכט זי גרויס אלס צענטער פון השכלה און דער אלטער בית-עלמין קען פיל דערציילן וועגן אזעלכע פערזענלעכקייטן, ווי: מרדכי

גינצבורג, יהושע שטיינבערג, מתתיהו סטראשון, שמואל־יוסף פין און פיל אַנדערע.

אין דער דאָזיקער קאָלירפולער תקופה וואַקסט אויס די געשטאַלט פון איר גרעסטן דיכטער, יהודה־לייב גאַרדאָן, וועלכן עס איז נישט באַ־ שערט געווען צו רוען אויפן ווילנער בית־עלמין. זיין טעטיקייט האָט אָבער געלאָזן טיפע שפורן אויך פאַר די קומענדיקע דורות און איז דעריבער אַ באַשטאַנדיגן פונעם ווילנער ייִדישן קולטור־פּאַנטעאָן. ער איז אויך אין די שפּעטערדיקע יאָרן איינער פון די פּיאַנערן פון דער חיבת־ציון־ באַוועגונג אין ליטע און גלייכצייטיק אַ קעמפּער פאַר וועלטלעכקייט. די השכלה־תקופה גיט אויך אַרויס אַ קעמפּער פאַר ייִדישער וועלטלעכקייט, וואָס קען פאַררעכנט ווערן פאַרן פּיאַנער פון ייִדיש אין ליטע און כראָ־ ניקער פון זיין געבוירן־שטאַט, ווילנע. זיין נאָמען איז אייזיק־מאיר דיק, עס זענען געבליבן קלאַסיש די געשטאַלטן און פּאַלקס־בילדער פון דער משכילישער ווילנע, וועלכע א. מ. דיק שילדערט מיט גרויס מיס־ טערשאַפט און ליבע.

אויך אליקום צונזער, דער מחבר פון „אין סאָכע ליגט די מזל־ברכה“, וואָס האָט פּאָפּולאַריזירט דאָס ייִדישע פּאַלקסליד איבער דער גאַרער וועלט, איז אַ ווילנער. צונזער האָט פאַרטריבן דעם אומעט פון ייִדישע הייזער און אַריינגעבראַכט דאָס פּאַלקסליד אין וואַרשטאַט, אין קלייט, אין קעלער און בוידעם־שטיבל. צונזער האָט אויסגעדריקט די מענטאַליטעט פון פּאַלק און איז געוואָרען זיין געוויסן, זיין שטימע. מיט דער צייט איז אים געוואָרן ענג אין דער השכלה און ער איז געוואָרן דער דיכטער פון דער חובבי־ציון־באַוועגונג. אויב זיינע לידער האָבן נישט דעם ליטעראַ־ רישן ווערט, ווי פון אַנדערע ייִדישע פּאַלקס־דיכטער, זיינע מיטצייטלעך, זענען זיי אָבער נענטער געווען דעם פּאַלק מיט זייער פּשטות, אויפריכטיקייט און דערפאַר טאַקע איז זייער ווירקונגס־קראַפט געווען אַזוי שטאַרק.

נאָך דער חיבת־ציון־באַוועגונג באַפּעסטיקט זיך אין ווילנע דער ציוניזם מיט די קרובישע ס״ס און פּועלי ציון. אַ לאַנגע צייט האָט זיך דאָרט געפונען דער ציוניסטישער צענטראַל־קאָמיטעט, וואָס האָט אָנגע־ פירט מיט דער אַרבעט איבערן גאַנצן לאַנד.

אין ווילנע איז אויך פאַרגעקומען דער ערשטער געהיימער צוזאַמענ־

פאר פון דער יידישער אַרבעטער פּאַרטיי „בונד“, וואָס איז אין יאָר 1905 געגאַנגען בראש פון אַלע יידישע צענטערן, בעיקר פון ליטע. פון ווילנע שטאַמען, אָדער האָבן באַקומען דאָרט זייער פּאָליטישע רייפּקייט, אַזעלכע פּעריזענלעכקייטן ווי: אַרקאַדי קרעמער, א. ליטוואַק, נח פּאַרטנאַי, בייניש מיבאַלעוויטש און אַנדערע. יעדער פון זיי איז דורכגעגאַנגען זיין צוגריי-טונגס פּעריאָד צו פּאַרטייאישער אַנפירערשאַפט אין ווילנע און פון דאָרט זיך צעפּאַרן איבער די גרעססע ישובים, בעיקר קיין וואַרשע, וווּ זיי האָבן אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע פּאַרטייאישע- און קולטור-טעטיקייט.

עס איז באַקאַנט דער דרייטער אַטענטאַט אויפן ווילנער גובערנאַ-טאָר, פּאַן וואַל, וואָס האָט בשעתו אויפגערודערט רוסלאַנד. דער מאַרטי-רערישער טויט פון ווילנער שוסטער, הירש לעקערט, איז געוואָרן באַ-זונגען פון אינדזערע גרעסטע דיכטער. מיר איז פיל אויסגעקומען אין פירשידענע צייטן צו שפילן לייזיקס דראַמאַטישע פּאַעמע „הירש לעקערט“ און אַ דאַנק מיין אַרומבלאַנדזשען איבער די ווילנער גאַסן און געסלעך איז מיר דער הינטערגרונד און די אַטמאָספּערע פון דער דאָזיקער העראַ-אישער תקופה געווען ביז גאָר נאָענט און איך האָב זיי מיט פיעטעט און ליבע אַרויפגעבראַכט אויף דער בינע.

דער קבר פון הירש לעקערט פּעלט אויס אינעם ברודער-קבר פון די געפּאַלענע רעוואָלוציאַנערן אויפן ווילנער ווילנער בית-עלמין, די צאָ-רישע זשאַנדאַרמען האָבן פּאַרווישט אַ יעדן שפור פון אים. דאַקעגן איז דאָרט צוגעקומען דער קבר פון א. ווייטער, וואָס איז געפּאַלן אין יאָר 1919, פון די הענט פון פּוילישע לעגיאַנערן. די מצבה איבער דעם קבר שטעלט מיט זיך פאַר אַ ריזיקן אָדלער מיט אַן אינטערגעהאַקטן פליגל. מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז דער דאָזיקער דענקמאַל אַנטשפּרעכט נישט דעם שטילן, לירישן ווייטער. איך וואַלט דעם מאַסיוון אָדלער פּאַרביטן אויף אַ מילדע, צאַרטע טויב. עס וואַלט, דאַכט זיך, געווען פּאַסיקער פּאַרן הייליקן אַנדענק פון דעם באַשיידענעם ווייטער, וואָס איז געוויינט געווען „מוחל צו זיין אויף זיין כבוד“.

**

ווען מיר זענען אַנגעקומען קיין ווילנע ביים סוף פון איר קורצע צוגעהעריקייט צו ליטע, האָבן זיך שוין געמערקט די ערשטע סמנים פון

א באנייטער טעטיקייט אויף אלע געביטן פון אונדזער מאָדערנער קולטור. דער פאַרמלחמהדיקער רומפולער פּעריאָד איז דורך דער מלחמה געוואָרן איבערגעשניטן. אין דער צווישנצייט, ביז פּוילנס זעלבסטשטענדיקייט, זענען געזאַמלט געוואָרן די כוחות אויף ממשיך צו זיין דעם „נוסח ווילנע“, אַן אויפגעפרישטן, אַ געשטאַרקטן מיט וועלטליכן אינהאַלט, מיט יוגנט־לעבן שווינג, וואָס די נייע כוחות האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך. דעם ערשטן טריט צו דער דאָזיקער באַנייאונג איז געמאַכט געוואָרן נאָך בעת דער דייטשער אַקופאַציע דורך דער „ווילנער טרופע“. נאָך איר אָפּפאַרן איז געוואָרן טעטיק אַ טעאַטער־געזעלשאַפט, אַרום וועלכער עס האָבן זיך גרופירט די אומדערמידלעכע קולטור־טוער, משה שאַליט, קאַפּלאַן קאַפּ־לאַנסקי, ד"ר יעדוואַבניק, שרה רייזען און די צוויי טאַלענטירטע אַמאַ־טאָרן, אַפּטייקער פון פּאָך, טורגעל און מאַלסקי. עס האָבן זיך געגרינדעט כאַרן, פון וועלכע עס האָט זיך אין די שפּעטערדיקע יאָרן באַרימט געמאַכט דער „ווילביג־כאַר, אַנגעפירט פון סלעפּיאַן. אַ ריי דראַמקרייזן, מיט איינעם אין דער העברעישער שפּראַך, אַנגעפירט דורך אַ. זיידשנור. אויף אַ געוויסער צייט, האָט דער דאָזיקער קרייז געהאַט צוגעצויגן מיין ברודער יאַנאַסן אַלס רעזשיסאָר.

צו די שרייבער־וועטעראַנען, ש. ל. ציטראַן, פאַלק האַלפּערן זענען צוגעקומען ייִנגערע: זלמן רייזען, משה קולבאַק, מאַקס עריק, מאַקס וויינ־רייך און גאָר יונגע: חיים גראַדע, אַ. סוצקעווער, ש. קאַטשערגינסקי, אבא קאַוונער, שמעון כהן, די ברידער מאַרק. די מערהייט פון זיי האָט זיך נאָך דער מלחמה גרופירט אַרום „יונג ווילנע“, וואָס איז געווען אַ המשך, אָדער, בעסער געזאָגט, אַן ענטפּער דער וואַרשעווער „כאַלאַסטרע“ און „יונג לאַדזש“.

ווילנע איז געשטאַנען אין אַן ענגן קאַנטאַקט מיט די גרעסטע ייִדישע ישובים, האָט זי דאָך אַ טייל פון אירע אינטעלעקטועלע כוחות מיט אַ ברייטער האַנט פאַנאַנדערגעשפּרייט איבער דער וועלט און אַזוי אַרום גע־פּרעדיקט נוסח ווילנע מחוץ אירע ד״אומות. אויף יעדן געביט פון ייִדישן און אוניווערסאַלן לעבן קען מען טרעפן ווילנער געבוירענע: פרץ וויערניק, אייב קאהאַן, קלמן מאַרמאָר אין דער זשורנאַליסטיק. די גרויסע סקולפ־טאָרן מאַרק אַנטאַקאַלסקי און איליא גינזבורג, דער פאַלקסטימלעכער

אברהם אייזנבערג. די גרויסע חזנים, גרשון סיראטא און משה קוסעוויצקי; די וועלט-בארימטע מוזיקער, דער פיאניסט לעאפאלד גאדאווסקי, דער פידל-ווירטואז יאשא חפץ, דער קאנצערטינא קינסטלער, י. פיראזשניקאוו. דער קאמפאזיטאר יוסף רומשינסקי, דער באריטאן יוסף ווינאגראדאוו, דער דיריזשאר ווילענסקי, די „שולמית“-זינגערין ערב היטלערס אינווא-זיע. לובא לעוויצקא, וואס איז אומגעקומען אין ווילנער געטא.

א גרויסן ביישטייער האט ווילנע געגעבן דער אקטיארישער קונסט. נאך אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יארהונדערט האבן זיך בארימט-געמאכט די צוויי ווילנער הומאריסטן, אדער „וויצלינגע“, ווי דאס פאלק האט זיי גערופן; מאטקע כאבאד און שייקע פייפער. זיי זענען געווען די פארגייער פון א גרויסע צאל אקטיארן, וואס האבן במשך פון יארן בא-רייכערט יידישע, רוסישע און אנדערע בינעס. כמעט אלע אקטיארן פון דער ערשטער „ווילנער טרופע“ זענען געבוירענע אין ווילנע. פון זיי האבן אברהם מארעווסקי און אלעקסאנדער שטיין מיט זיין ברודער, יוסף קאמען, געשפילט אויף דער רוסישער בינע. יוסף בולאוו איז מיט דער צייט אריבער קיין אמעריקע, ווו ער האט זיך אויך קונה-שם געווען אויף דער אמעריקאנער-ענגלישער בינע. דער בארימטער פילם-רעזשיסאר, ערנסט לוביטש, דער „ריינהארד פון פילם“, איז אויך געווען א ווילנער. אויך דער געוועזענער רוסישער אקטיאר, דער ערשטער רעזשיסאר פון ציחס „הבימה העברית“ און איצטיקער „הבימה“-וועטעראן, יהושע בער-טאנאוו, שטאמט פון ווילנע. א קאלירפולע געשטאלט אין דער יידישער אקטיארן-משפחה איז געווען דער ווילנער קאמיקער, לייב שריפטזעצער, א נאכפאלגער פון שייקע פייפער און מאטקע כאבאד. די לעצטע צייט האט געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאמקייט דער יונגער רעזשיסאר מ. וויסקינד. יעדער איינער פון די ווילנער קינסטלער האט איינגעזאפט אין זיך דעם נוסח ווילנע און אויף זיין שטייגער אים ארויסגעבראכט אין זיין קונסט.

אפגעבנדיק זיך חשבון אין דער אחריות, וואס עס שטייט אונדז פאר מיטן אויפטרעטן אין ווילנע, דאס וויגעלע פון דער „ווילנער טרופע“, האבן

מיר זיך גענומען גרייטן צו אונדזערע פארשטעלונגען מיטן גרעסטן יראת הכבוד. אויך קארפינאוויטש, דער אדמיניסטראטאר, האט פארשטאנען די דאזיקע פאראנטווארטלעכקייט און ער האט זיך אונטערגענומען צו באַ-וועגן אזא און עלמית, דוד הערמאן און שמואל לאנדע צו פאראייניקן זיך מיט אונדז. די ערשטע דריי האָבן נישט אָנגענומען אונדזער פאַרשלאַג מיטן אויסריד, אַז זיי קלייבן זיך צו פאַרן קיין קאַוונע; לאַנדע, דאַקעגן, האָט זיך, ווי זיין שטייגער, אַרומגעטראָגן מיט „סודות“ און אויך נישט מסכים געווען צוצושטיין צו אונדז. ס'איז נישט געבליבן קיין אַנדערע ברירה, ווי צו דערגענצן די טרופע מיט אייניקע פון די איבעריקע אַקטיאָרן, וואָס האָבן זיך צו יענער צייט געפונען אין ווילנע.

געשפילט האָבן מיר אין אַן אַלטן בנין, אין דעם, אַזוי גערופענעם, שטאַטישן טעאַטער, וואָס איז געשטאַנען אין סאַמע האַרץ פונעם ייִדישן ווילנע. דאָס זענען, דוכט זיך, געווען די לעצטע פאַרשטעלונגען אינעם דאָזיקן בנין, ווייל אין די פּוילישע צייטן האָט מען שוין דאָרט נישט גע-שפילט און די שטאַט-פאַרוואַלטונג האָט זיך געקליבן צו פאַרוואַנדלען אים אין אַ מוזעאום. מיטן שטאַטישן טעאַטער האָט פאַרוואַלטעט אַן אַל-טיטשקער איטאַליענער, נעמעטי, אַ סצענאַגראַף פון פאַך, וועלכער איז אין די צאַרישע צייטן אַראַפּגעבראַכט געוואָרן פון איטאַליע אויף צו מאַלן דעקאָראַציעס פאַרן דאָזיקן טעאַטער. ווילנע איז אים אַזוי געפּעלן, אַז ער האָט זיך דאָרט באַזעצט און טאַקע געמאַכט זיין נייע היים אינעם זעלבן בנין. אין אַ קורצער צייט אַרום האָט ער זיך אויסגעלערנט אַ פּער-פּעקטן רוסיש און אַפילו אַביסל ייִדיש און ער איז מיט דער צייט געוואָרן איינער פון די כאַראַקטעריסטישע געשטאַלטן אין דער ייִדישער געגנט. זיין היים האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַן אמתן מוזעאום פון רעגיאַנעלע אַלטערטימלעכקייטן און פון הונדערטער דעקאָראַציע-פּראַיעקטן. מיט דער דייטשער אַקופאַציע איז דער אַלטער נעמעטי אַריינגעפאַלן אין אַפּאַטיע און אָנגעהויבן צו פאַרנאַכלעסיקן דעם בנין, וואָס איז גאָר גיך געוואָרן פאַרוואַרלאָזט און אומהיימלעך.

מיטן אנקומען פון אונדזער טרופע האָט נעמעטי ממש אויפגעלעבט: ער איז געווען אַן אַלטער פאַרערער פון אסט־רחלען און פלעגט מיט פיל סענטימענט דערמאַנען די גוטע צייטן, ווען ווילנע האָט „געשטורמט“ דאָס

טעאטער ביי די גאסטראלן פון „עספיר יעפימאָוואַ“. עס האָט אים שטאַרק געפרייט דער אינטערעס וואָס איך האָב אַרויסגעוויזן פאַר זיינע פּראַיעקטן צו דעקאָראַציעס און ער פלעגט נישט מיד ווערן מיד אַרומצופירן איבער דער גרויסער דעקאָראַציע אַטעליע פון טעאטער, וווּ די דאָזיקע מאַדעלן זענען געווען פּעדאַנטיש אויסגעשטעלט און סעגרעגירט לויט יאָרן, פּיעסן, אַקטן אַאָז״וו. עס האָט אַלעמען געוונדערט וואָס נעמעטי, וועלכער האָט לעצטנס געפירט אַן איינזאַם, אַפּגעזונדערט לעבן, האָט זיך אַזוי באַפּריינגט דעם מיט מיר. מען האָט דאָס געהאַלטן פאַר מיינס אַ גרויסע פּריווילעגיע. שעהנווייז פלעגן מיר פאַרברענגען אין זיין קלויסטער-דירה און ער פלעגט מיט בענקשאַפט און ווייטיק דערמאָנען די גוטע צייטן פון סאַלוויני, ראָסי, קאַמיסאַרזשעווסקאַיאַ און די מאַסקווער קינסטלער, וואָס וועלן זיך שוין מער נישט אומקערן, ווייל „יינגלעך און טאַלאַנטלאַזיקייטן האָבן זיי אַרויס-געשטויסן און פאַרטריבן“. ער האָט אונדז פאַרזיכערט, אַז זינט די מלחמה איז אויסגעבראַכן, האָט ער נאָך נישט באַזוכט קיין איין פאַרשטעלונג אין זיין טעאטער; אַז מיר זענען די ערשטע, וואָס האָבן אים פאַראינטערעסירט, אַ דאַנק אסטער-רחל קאַמינסקי. מיר איז זעלטן אויסגעקומען צו הערן אַזאַ זאַכלעכן אַנאַליז פון אַ פאַרשטעלונג, אַזאַ פאַכמענישע, אַביעקטיווע קריטיק און אַפּשאַצונג פון אַן אַקטיאָרישע לייסטונג. זענען טאַקע די געשפרעכן מיט אים געווען פאַר מיר ביז גאַר באַלערנדיק און אינטערעסאַנט.

ווען איך בין מיט עטלעכע יאָר שפּעטער געקומען קיין ווילנע, האָט מיר נעמעטי שטאַרק געפּעלט אין דער גרופּע פון מיינע ווילנער פּריינט. ער האָט נישט געקענט פאַרטראַגן דעם נייעם רעזשים און איז פאַרשוונדן פון ווילנע.

אונדזערע פאַרשטעלונגען, ווי עס איז געווען פאַרויסצוזען, האָבן אַרויסגערופן פיל אינטערעס און געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג. בעיקר, האָבן אויסגענומען די איבערזעצטע פּיעסן פון אונדזער רעפּערטואַר און מיר האָבן אַפילו דאַרט געגעבן אַ פרעמיערע פון פּאָל לינדאַוס „פּראַקוראַר האַלערס“. איך האָב אין דער דאָזיקער ראַלע געזען דעם געניאַלן קאַזשי-מיעזש קאַמינסקי און האָב מיר נישט פאַרגעשטעלט ווי אַזוי מען קען זי אַנדערש שפּילן. האָב איך מיך באַמיט אים „נאַכצושפּילן“. ווי ווייט דאָס זאָל נישט האָבן געווען פון אַריגינאַל, האָט אַפילו די קאַפּיע געמאַכט אַ

שטארקן רושם און „שטאַט“ האָט גערעדט פון דער דאָזיקער פאַרשטעלונג. אויך די טעאַטער־קריטיקער זענען נישט אָפּגעשטאַנען פון דער אַלגע־מיינער מיינונג און מיין נאָמען איז געוואָרן פּאָפּולער צווישן די ווילנער טעאַטער־גייער.

דער דאָזיקער פּאַקט האָט דערפירט צו אַ פיינלעכן פּאַל, וועלכן איך האָלט פאַר אינטערעסאַנט צו דערציילן. צווישן די נייע אַקטיאָרן, וואָס זענען צוגעקומען צו אונדזער טרופּע, האָט זיך געפונען אַ האַרעפּאַשניק פון ייִדישן טעאַטער מיטן נאָמען שלמה קאַן, וועלכן אַלע האָבן גערופן פאַרצויגן „שלמהלע“. שלמהלע ק. איז טאַקע געווען באַקאַנט מיט זיין „שטילקייט“, ווי מעז האָט עס גערופן אין טעאַטער, מיט זיין באַשיידנדיקייט, להיפּוך צו בעלי־חוצפה, סקאַנדאַליסטן און „וורעדנע עלעמענטן“, וועלכע טעאַטער־אַנפירער פּלעגן אויסמיידן צו אַנגאַזשירן. פּלעגט דעריבער שלמהלע תמיד זיין באַשעפטיקט, בפרט, אַז ער האָט געהאַט הינטער זיך אַ „פּלייצע“, זיין פעטער, דעם באַקאַנטן אַקטיאָר, ליבערט.

אַ הויכער, אַ דאַרער, מיט אַ גרויסע, טונקעלע טשופּרינע איבערן לאַנגן, אַסקעטישן פנים, מיט גרויסע, אויסדרוקפולע אויגן, וועלכע ער איז געווינט געווען צו זשמורען, האָט ער געמאַכט אַן איינדרוק פון אַ לערנער, אַ ישיבה־בּחור, וועלכן מען האָט אָפּגעשירן די פּיאַות און אַנ־געטאַן אין „דייטשע“ קליידער. איז ער טאַקע לכתחילה געווען אַ ישיבה־בּחור און צופּעליק, נאָך אַ פאַרשטעלונג, וואָס ער האָט געזען ביים פעטער, האָט זיך דערוועקט אין אים אַ ליבע צום טעאַטער. עס האָט אים צוגע־שפּילט, ווי געוויינטלעך ביים טעאַטער, אַ צופּאַל. עס איז קראַנק געוואָרן אַן אַקטיאָר, וואָס האָט געשפּילט אין גאַרדינס „שחיטה“ דעם ישיבה־בּחור שמואל־יוסל, האָט זיך ליבערט דערמאַנט אין זיין פּלימעניק, וואָס פּאַסט זיך סיי אויסערלעך, סיי מיט זיין קענטעניש פון גמרא, וואָס איז נויטיק פאַר דער ראַלע און ער האָט רעקאַמענדירט „זיין“ שלמהלען. קאַן האָט מיט זיין דעביוט שטאַרק נושאַ חן געווען און די קריטיק האָט איינשטימיק מבשר געווען דאָס אויפּגיין פון אַ נייעם שטערן אין ייִדישן טעאַטער.

ליידער האָט זיך מיט דער דאָזיקער ראַלע געענדיקט שלמהלעס קאַריערע און וואָס ער זאָל נישט האָבן געשפּילט במשך פון זיין פּיליערי־קער בינע־טעטיקייט, איז געווען אַן איבערחזרונג פון זיין קלאַסישן שמואל־

יוסף. ער איז דערפאר געווען באקאנט אין דער פראפעסיע אלס „ארעמער שמואל-יוסף“. צוליב זיין קענען העברעישי, האט ער א געוויסע צייט מיט-געארבעט אין צמחס פרווון און האט אפילו געהערט צו דער גרינדונגס-גרופע פון דער מאַסקווער „הבימה“. אויך אין אונדזערע ווילנער פאר-שטעלונגען האט שלמהלע געשפילט ראָלן וואָס זענען געווען פאסיק פאר זיינע באַשיידענע פעיקייטן און, ווי תמיד, פלעגט ער זיי שווייגנדיק, ווי אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט, אָננעמען.

און אַט ווערן פאַרטיילט די ראָלן צו גאַרדינס „הערשעלע דובראַוו-נער“, אין וועלכן איך באַקום די טיטל-ראָלע און אים, שלמהלען, ווערט צוגעטיילט די ראָלע פון אַ שליממזלדיקן, קרענקלעכן בחור, וועלכן ער פלעגט נאָך פאַר דער מלחמה כסדר שפילן מיט אסתר-רחלען. פלוצלינג, אומדערוואַרט פאַר אַלע, באַקומט ק. אַן אָנפאַל פון היסטעריע און באַפאַלט מיך מיט אוממענטשלעכע קולות, באַשולדיקנדיק מיר אין אויסכאַפן אַלע „בעסטע“ ראָלן, און אויסנוצן מיין פריווילעגיע צו זיין אסתר-רחלס איי-דעם און ענלעכע חטאים, וואָס מיר איז בשעתו אויסגעקומען צו הערן אין לובני. מיר זענען געבליבן ווי פאַרשטיינערט פון דער אומדערוואַרטער און אויסטערלישער מעטאַמאָרפּאָזע, וואָס איז פאַרגעקומען אין דעם אייביק-שטילן און באַשיידענעם „ארעמען שמואל-יוסף“ און ס'האַט אַ שטיק צייט גענומען, ביז שלמהלע האָט זיך באַרוקט, געקומען צו זיך און צוגעטראָטן צו רעפעטירן די ראָלע, וואָס איז אים לכתחילה געווען צאַשטימט.

איך וואָלט מיך אויפן דאָזיקן עפיזאָד נישט געווען אָפגעשטעלט, ווייל, סוף-כל-סוף, איז עס אַ „נאַרמאַלע“ דערשיינונג אינעם הינטערקו-ליסן-לעבן פון טעאַטער און מיר איז אין די צייטן, ווען איך האָב זיך גערעכנט פאַרן „יינגסטן“ אין די טרופעס, נישט איינמאַל אויסגעקומען אַראַפצושלינגען אַזעלכע ביטערע פילן, דער טרויעריקער שלוס-אַקאָרד אָבער פון דער דאָזיקער פאַסירונג, וואָס האָט זיך שוין אָפגעשפילט בימי היטלער, באַוועגט מיך דאָס צו פאַרצייכענען. אַלע יאָרן צווישן ביידע וועלט-מלחמות, פלעגט מיר אָפט אויסקומען זיך צו באַגעגענען מיט שלמהלע קאָן, ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן און מיר פלעגן פריינטלעך זיך באַגריסן און שמועסן, גלייך ווי דער דערמאָנטער אינצידענט וואָלט

קיינמאל נישט געשען. ער איז מיט דער צייט כמעט אויסגעמעקט געווארן פון מיין זכרון, בפרט, אז אזא פאל האט זיך מער מיט אים נישט איבערגע-חזרט און ער האט ווידער געשמט אלס דער שטילער און נוצלעכער, וואס שפילט אלץ, „וואס מען גיט אים“. דער צופאל האט אבער געוואלט, אז פונעם ווילנער פאל אן, זאלן מיר זיך מער אויף דער בינע נישט באגע-גענען.

אבער פאר מיין פארלאזן ווארשע בעת היטלערס אקופאציע, ווען איך בין ארויף אין פאראיין זיך געזעגענען, פירט מיך שלמהלע אוועק אין א זייט און ווענדט זיך צו מיר מיט טרערן:

— חבר טורקאוו, איך ווייס, אז איר טראגט אויף מיר א ביין הארץ זינט יענעם פאל אין ווילנע. איר האט מיך דאך קיינמאל נישט אנגאזשירט צו זיך אין טעאטער. וויל איך איצט, אין אנבליק פון טויט, בעטן איר זאלט מיר מוחל זיין... עס האט מיך אלע יארן נישט געלאזט איינרווען, אבער ס'איז מיר שווער געווען מיט אייך צו ריידן וועגן דעם...

ער האט נישט פארענדיקט און, כליפענדיק מיר געפאלן אויפן האלדז. מיר האבן ביידע געוויינט, ווי פארויספילנדיק, אז דאס איז אונדזער לעצטע באגעגעניש...

וויל איך אויף דעם אופן ענטפערן מיין חבר שלמהלע קאן, וואס די טרערן האבן מיר געשטערט דעמאלט צו טון: איך האב אין מיין לעבן נישט געטראגן קיין האס אויף קיין מענטשן. די עוולות, וואס איך פלעג אפט ליידן אין טעאטער און מחוץ דעם טעאטער, פלעג איך גיך פארגעסן. זיין אויסברוך פון באליידיקטע אייגנליבע האב איך פארשטאנען און טאקע באלד פארווישט פון מיין זכרון. און זאל דערמיט זיין דערמאנט צום גוטן אן איינזאמער, עלנטער מענטש און באשיידענער טעאטער-הארעפאשניק, וואס איז געפאלן מיטן זעלבן טויט פון קדושים, ווי די בעסטע און דער-פאלגרייכסטע יידישע אקטיארן.

* *

ס'האט נישט לאנג געדויערט און דער פאליטישער האריזאנט האט זיך אנגעהויבן צו פארנעפלען. די פאזיציע פון דער ליטווישער מאכט אין

ווילנע האָט זיך גענומען וואַקלען. מען האָט זיך געשושקעט וועגן אַריבער-
טראָגן די הויפטשטאָט קיין קאָוונע. פאַרויספילנדיק אַ צווייטע פּוילישע
אינוואַזיע, איז די ייִדישע באַפעלקערונג געוואָרן אומרוק. ס'האָט זיך
טיפּ איינגעקריצט אין זכרון די קורצע פּוילישע הערשאַפט אינעם יאָר
1919, וואָס האָט געקאָסט אַזוי פיל ייִדיש בלוט מיט אַ. ווייטערס בתּוכם.
אַ סך ייִדישע פּאַמיליעס האָבן זיך באַצייטנס אַנגעהויבן אַריבערצוקלייבן
קיין קאָוונע און אַנדערע ליטווישע שטעט. אויך אַ טייל אַקטיאָרן מיט
די רעשמלעך פון די "ווילנער", האָבן זיך אַריבערגעקליבן אַהין.

אין אַ געוויסן טאָג באַווייזט זיך דער באַקאַנטער ווילנער אימפרע-
סאַריאַ, נחום ליפּאַווסקי, און לייגט פאַר אַסטר-רחלען און אונדו ביידן צו
פאַרן אויף גאַסטראָלן אין זיין קאָוונער טעאַטער. און אָט האָב איך די
געלעגנהייט צו באַקענען איינעם פון די פּאַפּולערסטע און אַריגינעלסטע
ייִדישע טעאַטער-דירעקטאָרן, וועלכער האָט פאַר דער מלחמה געשמט
אַלס סאַלידער מענטש און גרויסצוגיקער אונטערנעמער. געקומען איז ער
אין אונפאַרם פון אַ ליטווישן קאַפיטאַן, וואָס האָט געמאַכט זיין קאַרפּאַ-
לענטע פיגור נאָך מאַסיווער און איינדרוקספולער. זיין ברייט, געגוידערט-
פנים מיט דער פליישיקער נאָז, זיין באַסאָווע שטימע און געווינהייט צו
רעדן רוסיש, איז געווען ווי אַנגעמאַסטן אויף צו אימפּאַנירן צאַרישע טשיי-
נאַוויקעס, פון וועלכע ס'איז אַמאָל געווען אָפהענגיק וויינרעכט און דער-
לויבענישן אויף ייִדיש טעאַטער. אויך ביי געוויסע "קליינע" אַקטיאָרן
פלעגט די דעקאָראַטיווע געשטאַלט פון ליפּאַווסקי אַרויסרופן דרך-אַרץ
און זיין וואָרט פלעגט פאַרטרעטן געשריבענע קאַנטראַקטן. ליפּאַווסקי האָט
זיך געקענט אַרויסדריייען פון די פאַרוויקלטסטע סיטואַציעס און ער האָט
טאַקע, אַ חוץ טעאַטער-אימפרעזעס, געהאַט נאָך צוויי אַנדערע באַשעפּ-
טיקונגען, וואָס זענען געווען נישט ווייניקער אַריגינעל, ווי זיין גאַנצע
געשטאַלט און האַלטונג.

אין צייטן ווען ייִדיש טעאַטער איז געווען פאַרווערט, פלעגט ער זיך
אַרויסהעלפן מיט סעאַנסן פון מנעמאַניק און אויפּטריטן אַלס טראַנספּאַר-
מאַטאָר. ער האָט אַפילו פאַרעפנטלעכט אַ בראַשור מיט זיין מנעמאַניק-
סיסטעם, וועלכע ער פלעגט דעמאַנסטרירן אין אוניווערסיטעטן און מיטל-

שולן און באקומען דערפאר אויסצייכענונגען און מעדאלן. מיט שטאלץ פלעגט ער די דאזיקע טראפיען טראגן אויף זיינע גאלא-מלבושים. עס איז אויך בשעתו נישט ווייניק געשריבן געווארן וועגן דעם אייגנארטיקן בעל-זכרון און ער פלעגט דאס אלץ, צוזאמען מיט די אפשאצונגען און דאנק-בריוו, תמיד אַרומטראגן אין זיין ריזיקן פאַרטפעל. זיין צווייטע פרא-פעסיע, טראַנספּאַראַמאַציע, פלעגט ער אויסנוצן אַלס סענסאַציאָנעלן נומער אין צירק אין וואַריעטע-פּראַגראַמען, אין וועלכע ער פלעגט אויף אַ גע-שיקטן אופן בייטן זיין אויסזען דורך ספּעציעלע, אימפּאַרטירטע פון דייטש-לאַנד, מאַסקעס. ווי אַ מכשף פלעגט ער בייטן די קעפּ פון באַרימטע פּער-זענלעכקייטן פון דער פּאַליטישער און קינסטלער-וועלט, אַרויסרופנדיק אַלגעמיינע באַגייסטערונג. ווען ער האָט מיר אַמאַל געוואַלט פּאַרקויפּן אייניקע מאַסקעס, בין איך ממש פּאַרלוירן געגאַנגען אין זיי, ווייל עס איז אין יעדער פון זיי געווען אַרט פּאַר צוויי אַזעלכע קעפּ ווי מיינער.

פון די אַלע פּראַפעסיעס מיט דער אַנטערפּרעניאַרישער בראש, איז ער פונדעסטוועגן קיין גביר נישט געווען און, ווי אַ גוטער געשעפּטס-מענטש, האָט ער פּאַרשטאַנען, אַז מען קען איצט מיט אונדזערע גאַסט-שפּילן אין קאָוונע אַרויסרופן אינטערעס. איז ער געקומען קיין ווילנע אונטערהאַנדלען וועגן דעם. איך האָב אָבער בשום אופן נישט געוואַלט מיר זאָלן זיך דערווייטערן פון דער היים, איז אסתר-רחל געפאַרן אליין, מיט דער האַפּענונג, ביי דער ערשטער געלעגנהייט צו דערשלאַגן זיך קיין וואַרשע. אַ קורצע צייט פלעגן מיר באַקומען פון איר בריוו און געלט-אונטערשטיצונג, ביז די אַרמיי פון פּוילישן גענעראַל זשעליגאַווסקי האָט אַנגעהויבן דעם מאַרש אויף ווילנע.

ס'געדענקט זיך, ווי מיר זענען געלאָפּן צו דער לעצטער באַן, וואָס איז אַפּגעגאַנגען קיין קאָוונע, מיטצושיקן אַ גרוס פאַר אסתר-רחלען. די וואַגאַנען זענען געווען פול מיט ליטווישע באַאַמטע, פּאַליציי-לייט מיט זיערע פאַמיליעס און אייניקע יידישע באַלעבאַטים, וואָס האָבן באַקומען אַ דערלויבעניש מיטצופאַרן. אין שטאַט זענען פאַרבליבן רעשטלעך פונעם עוואַקוירטן גאַרניזאָן. אַזוי האָט זיך געענדיקט די ליטווישע הערשאַפט אין ווילנע, כדי זיך ווידער צו באַגייען מיט צוואַנציק יאָר שפּעטער, ביים

אָנהייב פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. דער צוג האָט גערירט מיט די לעצטע ליטווישע מלוכה-לייט, וואָס האָבן כמעט אָן אַ ווידערשטאַנד איבערגעגעבן ווילנע אין פּוילישע הענט.
 ביים וואַקזאַל איז פאַרבליבן אויף זיין פּאַסטן אַ ליטווישער סאַלדאַט, אָן אויסגעמאַגערט ייִדיש בחורל, וואָס האָט מיט זיין נעבעכדיקן אויסזען סימבאָליזירט די אַרמיי צו וועלכער ער האָט געהערט.

צוריק קיין ווארשע

אן אומהיימלעכע שטילקייט האָט אַרומגענומען ווילנע אין יענעם טאָג. געוויינטלעך קומט אַ שטורעם נאָך אַזאַ שטילקייט. האָבן מיר טאַקע באַגעגנט דעם טאָג אין דערוואַרטונג פון געשעענישן. די נאַכט האָבן מיר זיך נישט אויסגעטאָן און פאַרבראַכט אין וואַכזאַמקייט, צוגעגרייט זיך פּעקלעך מיט די נייטיקסטע זאַכן אויף אַ „יעדן פּאַל“.

אונדזער האָטעל געפינט זיך אינעם געסל פון „הייליקן“ טויער, וווּ יידן פּלעגן נישט איינמאַל „באַשטראַפּט“ ווערן פאַר פאַרגעסן אַראַפּצונע־מען דאָס היטל. בעת דער סאָוועטישער אַקופּאַציע איז דער דאָזיקער פאַר־באַט נישט געווען גילטיק, האָבן די פּאַליאַקן, נאָך זייער באַזעצן צום ערשטן מאַל ווילנע, זיך נוקם געווען פאַרן דאָזיקן „חלול הקודש“. איצט האָט מען געוואַרט אויף זייער צווייטן אַנקומען מיט אומצוטרוי און מורא. מיר שטייען ביי די פּענצטער און קוקן אַרויס אין גאַס דורך די אַראַפּגע־לאַזטע שטאָרן. פּונדערווייטנס הילכנ־אַפּ פון צייט צו צייט איינצלנע ביקסן־שאַסן. פון קיין קריגס־אַפּעראַציעס שטאַמען זיי נישט, די שאַסן. — טאָ צו יוע־מען זענען זיי געווענדט?.. מיר שטייען שווייגנדיק און הערן זיך צו. ערגעצוווּ קלינגט אַ קירכן־גלאַק. אין אַ וויילע אַרום קומט צו נאָך איינער, באַלד דערנאָך נאָך איינער. די גלאַקן הערן זיך שוין פון אַלע זייטן, פון די קאַטוילישע קירכעס אין שטאַט. זיי זענען מבשר דאָס אַנקומען פונעם פּוילישן מיליטער. מיר ענטפּערן אויף דער דאָזיקער בשורה מיט אַ פאַר־שטאַרקטע האַרצקלאַפּעניש. מיר שטייען בלאַסע, מיט אַ פאַרכאַפּטן אַטעם

און ווארטן... א מאקאברישן איינדרוק מאכט דאס שווייגן פון א גאנצע שטאט... שרעקסט זיך מער פאר דער שווייגעניש, ווי פאר דעם וואס דארף קומען...

און אט דערהערט זיך א ווייטער אַפּקלאַנג פון פּערדישע קאַפּיטעס. לכתחילה דערגייט ער צו אונדזערע אויערן ווי א טעמפּער קלאַפּן אין פּויקן. מיטן דערנענטערן זיך צו אונדזער גאַס, ווערט בולטער דאָס קלאַפּן פון קאַפּיטעס איבער די שטיינער. מיטאַמאַל ווערט דאָס קלאַפּן ווייכער, גלייך די קאַפּיטעס וואַלטן געוואָרן מיט עפּעס פּאַרצויגן. דאָס רייט אַן אַפּטיילונג קאַוואַלעריע אַריין אין אונדזער גאַס, וואָס איז געפּלאַסטערט מיט אַספּאַלט צוליב דער הייליקייט פונעם אָרט. אינסטינקטיוו רוקן מיר זיך אָפּ פון די פּענצטער, הגם די אַראַפּגעלאָזטע שטאַרן פּאַרשטעלן אונדז לגמרי.

ווי אין אַ קליידאַסקאַפּ לויפּן פּאַרביי ענלעכע בילדער פון דער נאַענטער פּאַרגאַנגענהייט: ביעלאַצערקאָוו, טשערקאַסי... אויך דאָרט האָבן מיר אויף אַן ענלעכן אופן געוואָרט אויף „געשעענישן...“ די געדאַנקען בייטן זיך, אַרויסברענגענדיק אַלץ נייע אַסאַציאַציעס און דערינערונגען... אַט פירן זיי דיך אַריבער אין דער וועלט פון טעאַטער און דערמאַנען ענלעכע מאַמענטן, אַרויסגעבראַכטע און איבערגעלעבטע אויף דער בינע... האָט איז די שטימונגספּולע סצענע פון „פּאַמיליע צבי“, וווּ דוד הערמאַן האָט אַרויסגעבראַכט ענלעכע געפילן פון געשפּאַנטער דערוואָר-טונג... אַט איז די מוראדיקע שטילקייט, וואָס גלאַגאַלין האָט מייסטער-האַפט געשאַפּן אין טשיריקאָווס „יידן“... און אַט לעבן מיר דאָס איבער אין דער ווירקלעכקייט, אַן גרים, אַן רעפּעטיציעס, אַן אַפּלאַדיסמענטן, אין דעם טעאַטער איבער אַלע טעאַטערס — אין לעבן.

אונטערן געקלאַנג פון גלאַקן דערהערט זיך אַ לעגיאַנערן-ליד, וווּ ס'ווערט געזונגען פון אַן אַרעמען זעלנער, וואָס געפּינט דעם טויט אויף פּרעמדע ערד און די געליבטע וויינט זיך אויס די אויגן נאָך אים... אַ ליריש ליד פון בענקשאַפט און אומעט. ס'גלויבט זיך קוים, אַז מענטשן וואָס זינגען אַזעלכע לידער זאָלן פּעיק זיין צו רציחה... הייבסט זיך אַן צו באַרויקן, הייבסט אַן צו האַפּן, אַז דאָסמאַל וועט אפּשר זיין אַנדערש... די האַפּענונגען האָבן טאַקע דאָס מאַל נישט אַפּגענאַרט. דער ערשטער

מעט-לעת איז אדורך בשלום. מענטשן האבן צוביסלעך אָנגעהויבן צו פאַרלאָזן זייערע הימער, די געשעפטן האָבן זיך איינציקווייז געעפנט און ווילנע האָט זיך אומגעקערט צום לעבן.

ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, זענען די איבערגעגעבענע ווילנער שתדלנים, ד"ר וויגאָדסקי און ד"ר שאַבאָד אויפגענומען געוואָרן פון גע- נעראַל זשעליגאָווסקי און ער האָט זיי צוגעזאָגט, אַז ס'וועלן נישט פאַר- קומען קיין אומרוען. ס'האָט זיך אַן איבעריק מאַל באַשטעטיקט דער פאַקט, אַז אויב „מלכות" וויל נישט, קומען נישט פאַר קיין „אויפברויזן". די „ספּאַנטאַנע" אַרויסטריטן ווערן תמיד אינספּירירט און אונטערשטיצט פון „אויבן". אַט אַפנים זשעליגאָווסקי האָט שוין געוויסט וועגן פּלעביס- ציט וואָס וועט דאַרפן פאַרקומען אין ווילנע און אַז די יידישע שטימען וועלן דערביי שפּילן אַ דעצידירנדיקע ראַל. כדי באַצייטנס צו געווינען די סימפּאַטיע פון ייִדן, האָט דער שטאַב אַרויסגעגעבן אַ באַפעל צו אַלע אַפיצירן, אַז זייערע „ינגלעך" זאלן זיך נישט לאָזן ווילגיין... די ייִנגלעך האָבן אויסגעפּאָלגט דעם באַפעל.

קיין טעאַטער, פונדעסטוועגן, האָט מען נישט געשפּילט. ווייל אויף יעדן פּאַל האָט זיך די באַפעלקערונג די ערשטע צייט אַפּגעהאַלטן פון פאַרלאָזן די היימען אין די אָונטן. דאַקעגן, האָבן זיך אין די קינאַ-לאַקאַלן געגרינדעט פּוילישע מיניאַטור-טעאַטערלעך מיט סקעטשן און ביליקע קופּלעטן. אין גיכן האָבן זיך געעפנט ענלעכע לאַקאַלן אין דער ייִדישער געגנט און אין איינעם האָט זיך באַוויזן שמואל לאַנדע, אונטער זיין אַלטן פּסעוודאָנים סטאַלסקי, מיט פעטע קופּלעטן און מאַנאַלאָגן און אייגענער פאַרפאַסונג. ווען לאַנדע פּלעגט זיך באַווייזן אויף דער בינע אָנגעטאַן ווי אַ וואַגאַבונד, מיט אַ רויטע נאָז און אַן אונטערגעהאַקטן אויג אונטערן צע- בראַכענעם צילינדער, פּלעגן אים די זעלנער, פון וועלכע ס'איז באַשטאַנען די אוידיטאָריע, באַגריסן מיט אַ פּריילעכן „הוראַ". ווען ער פּלעגט פאַר- קרימען דאָס מויל און מיט אַ פאַרשיכורטע שטימע באַגריסן דעם עולם: „סערוואָס, הונגעריקע", באַגלייט מיט אַ פּיף, פּלעגט זיך דער עולם צע- הירושען פאַר נחת און שוין נישט אַראַפּגעלאָזן זייער נייעם ליבלינג פון דער בינע.

דער דערפּאָלג פון אַ ייִדישן אַקטיאָר אין אַזאַ באַלאַגאַן, האָט באַ-

וויגן א צווייטן קינא־אייגנטימער צו גרינדן אן ענלעכן טעאטער און ער האט מיר געמאכט א פאָרשלאַג צו אַרגאַניזירן אים, צוציענדיק אַנדערע ייִדישע אַקטיאָרן, וואָס קענען רעדן פּויליש. אונדזער מאַטעריעלע לאַגע איז געווען אַ גאַנץ טרויעריקע, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס אַסתר־רחל פּלעגט אונדז ביי יעדע געלעגנהייט צושיקן געלט פון קאַוונע, און איך האָב גערן אַנגענומען דעם דאָזיקן פּאָרשלאַג. איך האָב מיך דערמאַנט אַן מיינע אַקטערס, וואָס איך האָב געשריבן אין מיינע אַמאַטאָרן צייטן, האָב זיי אויסגעשריבן פון אויסנווייניק אין פּויליש, צופּאַסנדיק זיי צום גע־שמאַק פּון-דער אוידיטאָריע און זיך געשטעלט רעפּעטירן. אין אייניקע טעג אַרום האָבן זיך שוין די זעלנער געקאַטשעט פון די קאַמישע סיטור־אַציעס און פּלאַכע וויצן, מיט וועלכע די אַקציע איז געווען אַנגעפיקעוועט. צו די דאָזיקע פּאַרשטעלונגען, האָב איך צוגעצויגן אַלע אונדזערע אַקטיאָרן און דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי איז געווען, וואָס אונדזער „ליבהאַבער“, דער ערגסטער פּויליש־רעדער פון אונדז אַלע, האָט געהאַט דעם גרעסטן דערפּאָלג אין די קאַמישע ראָלן, וואָס איך האָב אים צוגעטיילט. זיין ייִדישער אַקצענט איז באַטראַכט געוואָרן ווי גלענצנדע אימיטאַציע און פּלעגט באַגלייט ווערן פון הילכיקע צווישנרופן און נאַכ־קרימענישן. אַלע זענען מיר אויפגעטראָטן אונטער פּויליש־קלינגענ־דיקע נעמען און די זעלנער האָבן אַנגעקוואַלן פון די נייִגעבאַקענע פּוילישע אַקטיאָרן. אויך מיר האָבן הנאה געהאַט פון די דאָזיקע פּאַרשטע־לונגען, ווייל פון די גוטע געהאַלטן, וואָס מיר האָבן באַקומען, האָבן מיר שוין געקענט גאַנץ גוט לעבן.

אין דער פּרייער צייט האָבן מיר, ווי געוויינלעך, געגרייט רעפּערטואַר פאַר דער צוקונפּט און איבערזעצטע פּאַלגנדע פּיעסן; „דער חלום פון ליבע“ פון קאַסאַראַטאָוו, „וועראַ מירצעוואַ“ פון אַורוואַנצאָוו, „בלוט“ פון שימאַנסקי און „לאַבירינט“ פון פּאַליאַקאָוו. די אַלע פּיעסן האָבן מיר מיטגעבראַכט פון רוסלאַנד, וווּ זיי זענען געווען זייער דערפּאָלגרייך.

נאָכן פּאַרנעמען ווילנע דורך זשעליגאַווסקיס אַרמיי, איז די גאַנצע געגנט אַנגערופן געוואָרן „מיטל־ליטע“. ס'איז כלומרשט באַשטימט גע־וואָרן אַ גרענעץ מיט פּוילן און ערשט אַ פּלעביסציט האָט געדאַרפּט אַנט־שיידן דעם ווייטערדיקן גורל פון דער דאָזיקער געגנט. ס'איז פּונדעסט־

וועגן איינגעשטעלט געוואָרן אַ נאַרמאַלער פּאַסט־פּאַרקער מיט פּוילן און מיר האָבן אָנגעהויבן צו באַקומען קאַרעספּאַנדענץ פּון דער היים. ווי נאָר ס'האַט זיך אָנגעהויבן אַ באַן־פּאַרקער פּאַר פּאַסאַזשירן, איז דער פּאַטער געקומען צו אונדז מיט אַ באַזוך פּון וואַרשע.

פאַר די צוויי יאָר, וואָס מיר האָבן נישט געזען דעם פּאַטער, איז אים צוגעקומען אַ סך ווייסע האָר און קנייטשן, און כאַטש ער איז געווען ווי תמיד טעמפּעראַמענטפול און אויפגעלייגט, איז נישט שווער געווען צו דערקענען, אַז ער האָט פאַר דער צייט זייער פיל איבערגעלעבט. דער פּאַטער האָט מיטגעבראַכט מיט זיך פּון כל־טוב און, דער עיקר, גרוסן פּון דער היים.

אונדזער ברודער מאַרק האָט לכתחילה אויך געוואַלט גיין אין אונדזערע וועגן און ווערן „אַן אַרומשלעפּער“, ווי דער פּאַטער פלעגט זיך אויסדריקן; ער האָט אַפילו באַזוכט די זעלבע דראַמאַטישע שולע וואָס איך, אָבער ער איז באַצייטנס „געקומען צום שכל“, זיך גענומען פאַר זשורנאַליסטישער אַרבעט און איז שוין אַ „פּאַלנער מענטש“. יצחק איז געזונט, לערנט זיך און איז אַ געראַטענער בחור מיט אַ „גוטן קאַפּ“. די שוועסטערס זענען שוין גאַנצע „פּאַנעס“, בלויז די מאַמע איז נאָך אַלץ קראַנק און דער פּאַטער האָט חרטה, וואָס ער האָט זי לכתחילה נישט געלאָזט אָפּערירן. איצט, ווי דאָקטוירים פּאַרזיכערן, איז שוין צו שפּעט.

די דאָזיקע גרוסן האָבן נאָך מער געשטאַרקט אונדזער פּאַרלאַנג צו פאַרן אַהיים און מיר האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַמיען וועגן אַ דערלויב בעניש צו פּאַרלאַזן ווילנע. אומגעריכט האָט זיך געשאַפן אַ קאָמפּליקאַציע צוליב מיר, ווייל מיין יאָר־גאַנג האָט נישט געטאַרט פּאַרלאַזן ווילנע און מיר איז פאַרגעשטאַנען צו גיין דינען אין דער „מיטל־ליטווישער“ אַרמיי. דער פּאַטער האָט אַדאַנק זיינע באַקאַנטשאַפטן, וואָס ער האָט באַוויזן צו שליסן פאַר דער קורצער צייט, אויסגעאַרבעט פאַר מיר אַ דאָקומענט, וווּ צו מיינע יאָרן זענען צוגעקומען נאָך אייניקע, פּיקטיווע יאָר. דאָס האָט מיך באַפרייט פּון מיליטער־דינסט און איך בין געפאַרן קיין וואַרשע עלטער מיט אייניקע יאָר, ווי איך בין געווען אין דער ווירקלעכקייט.

ביים געזעגענען זיך מיט די האַרציקע פּריינט, וועלכע מיר האָבן זיך פאַר דער קורצער צייט דערוואַרבן אין ווילנע, האָט אונדז ד"ר

וויגאדסקי פארוזיכערט, אז מיר וועלן בקרוב געהערן צו איין מלוכה און זיך ווידער זען אין ווילנע. די אנטוויקלונג פון די געשעענישן האט נישט לאנג געלאזט אויף זיך ווארטן. ד"ר וויגאדסקי איז געווארן דעפוטאט פון פוילישן פארלאמענט, און ווילנע — אונדזער צווייטע היים, און איינע פון מיינע אינטערעסאנטסטע טעאטער-ווארשטאטן.

איך האב מיך אין דער צוקונפט געפילט נישט ווייניקער ווילנער, ווי ווארשעווער און מיט דער צייט אויך געווארן א לעמבערגער. דאס איז געווען מיין פריווילעגיע פון א יידישן אקטיאר. דאס יידישע טעאטער האט מיך ארויסגעפירט פון מיינע רעגיאנעלע גרענעצן, ארומגעפירט אייבער דער גארער וועלט און מיט יעדער נייער נסיעה האט זיך אויסגעברייטערט מיין היים.

און דאך האט מיך אלע מיינע יארן געצויגן קיין ווארשע. ווי איך זאל מיך נישט האבן געפונען, וואס פארא מעטראפאליעס און נאטור-וונדער זאלן מיך נישט האבן פארקאפט און באגייסטערט, זענען די גע-דאנקען געווען מיט ווארשע. האט טאקע דאס הארץ שטארקער ווי תמיד געקלאפט און ס'האט ממש פארפעלט אטעם, ווען איך האב דערזען פונדערווייטנס, צום ערשטן מאל אין דער פוילישער שפראך די אויפשריפט: „ווארשאװא“.

(9 1 0)

נעמען-רעגיסטער פון „פראגמענטן פון מיון לעבן“

(באנד 75 פון דער ביכער־סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום“)

- א**
- אָנ־סקי, ש.: 241
- אָסטזשעגאַ, אברהם: 252, 253
- אָסטראָפּאָליער, הערשעלע: 113
- אָסקאַר, יוליוס (אייזנבעט): 73, 75—78
- אָפּאָלאָנסקאַ: 258
- אָפּעלבוים, מישאַ: 238
- אָקאַסטאַ, אוריאל: 39, 40, 48, 84, 201, 231
- אָרנאַלד: 24, 96, 97, 109
- אַש, שלום: 169, 186, 191, 192, 220
- ב**
- באַטשעווסקי: 80
- באַכטיענקאַ: 178
- באַלאַז־אַנטאַניעוויטש: 40
- באַלאַבאַן, פּראָפּעטאַר: 13, 113
- באַלק (אַבערפּאָליצי־מייסטער): 89
- באַקראַטשיאַ: 114
- באַקסענבוים, שיעלע: 73, 81
- באַרנשטיין: 93
- באַשיניו: 282
- בורשטיין, פּסחקע: 92
- בושע, וויקטאָר: 294
- ביאַליק, ח. נ.: 35, 169, 170, 173
- ביאַלער: 70
- אַבעלמאַן, בעני: (ברוך): 81, 83, 84—87, 89—91, 129, 218
- אַבעלמאַן, פעני: 85, 86, 89—91, 218
- אַברבנאל, דן: 177, 178
- אַגריפּאַ: 177
- אַדווענטאַוויטש: 260, 293
- אַדלער, יוליוס: 258
- אַדלער, יעקב: 266
- אַדלער, סעם: 236
- אַדלער, צילי: 92
- אַדעלהיים, ראַפּאָאיל: 206, 208, 209, 258
- אַדעלהיים, ראַבערט: 206, 208, 250
- אַדעלפּאַנג, איגנאַצי: 72
- אַזשעשקאַ, עליזאַ: 243
- אַיבסען: 243
- אַיזראַעלס (קראַטקאַ): 241
- אַיינער: 26
- אַייזנבערג אסתר: 42
- אַייזשטאַט: 30
- אַייזשטאַט, מאַרישאַ: 30
- אַירימיצאַ: 59, 62
- אַלעקסאַנדער מוקדון: 174
- אַמאַסיע: 77, 78
- אַנדרייעוו: 38, 39

גרָאָף (רעוויראַוו): 136
 גרָאָף, יוועף: 143, 140, 136
 גרָאָף, רישאַרד: 136, 140, 143, 154
 גרווענבערג (אַדוואַקאַט): 103
 גרינאַרי: 62
 גרינאַרי, גע: 258, 259
 גרינבוים, יצחק: 19, 20, 22, 24
 גריצהענדלער: 30

ד

דאַוידאַוו: 47
 דאַלמאַטאַוו: 130, 131
 דאַלסקי, מאַמאַנט: 259, 260
 דאַנטע: 98
 דוואַרעצקי: 210, 288
 דווע: 230, 269
 דזשיגאַן: 92
 דיִדס, גענעראַל: 24
 דיומאַ: 243
 דימאָוו, אָסיפּ: 85, 281
 דינעזאַן: 89, 169, 247, 249
 דע סאַנטאַס: 48
 דראַנאַוו, נ.: 81
 דרייזין: 123, 127, 130

ה

האַלצמאַן: 43
 האַלצער, רחל: 92
 האַלקין: 201
 האַמער: 114
 האַנדעלסמאַן: 191
 האַרסט, וועסל: 41
 הוגאַ: 147
 היטלער: 97
 הירשביין, פּרץ: 223, 241, 282
 הלוי, יהודה: 169
 העלדענבערג, הענעך: 108
 העלדענבערג, סאַלע: 108
 העפטמאַן, יוסף: 245

בייגאַט, געצעלע: 137—139
 בייליס, מענדל: 100, 103, 104
 בלומענטאַל, מאַגיסטער: 14
 בעלערינאַ, בעלאַ (רובינליכט): 37, 38
 בערגסאַן: 26
 בערטאַנאַוו: 285
 בערמאַן, אַדאַלף: 38, 129, 217, 238
 בערמאַן, הערמאַן: 238
 בערנאַרד, סאַראַ: 269
 בערקאַוויטש: 180
 „בצלאל“: 166
 בראַוו: 217
 בראַדערזאַן: 92
 בראַקהויז: 198

ג

גאַבאַוויטש: 166
 גאַגאַל: 174, 210
 גאַדיק: 92
 גאַטאַווינע, גאַלדוש: 70, 71, 96
 גאַטאַווינע, גוטמאַן: 70—72, 94, 100, 257
 גאַלדבערג: 123
 גאַלדגעוויכט, אברהם: 103
 גאַלדפאַדען, אברהם: 36, 47, 84, 90, 113, 183, 213, 214, 223, 235, 251, 269
 גאַלדשטיין: 268
 גאַרדאַן, משה: 280
 גאַרדאַן, ש. ל.: 280
 גאַרדין, יעקב: 49, 221, 222, 224, 235
 243, 251, 269
 גוצקאַוו: 40, 207
 גורעוויטש: 195
 גורעוויטש-גורענעקאַ: 268
 גורעצקי: 179, 180, 274
 גילבערט, שלמה: 73
 גליצענשטיין: 166
 גנעסקין, מנחם: 282
 גערטנער, איזאַק: 77, 216
 גראַנאַך, אַלעקסאַנדער: 92

- זבֿאַראַזשער, וועלול: 113
 זודערמאַן: 243
 זיידענבייטל, יוסף: 38, 252—256
 זילבערבערג: 195
 זינגער י. י.: 201
 זשאַבאַטינסקי: 170
 זשולאַוסקי: 30
 זשולקאווער: 93

ט

- טאוּבין: 100
 טאוּבין, מאַושאַ: 100
 טאַוטענהיים: 236
 טורקאַוו, איטע־גיטל (גאַטאַווינאַ): 71
 144, 257, 270
 טורקאַוו, זיגמונט (שלמה־זלמן): 14, 70, 72, 94, 97, 129, 156, 174, 188, 200, 203, 208, 227, 245, 274, 292, 293
 טורקאַוו, יאַנאַס (שמחה־יונה): 13, 35, 36, 38—40, 56, 61, 70, 72, 83, 94, 100, 101, 104, 112, 117, 123, 129, 131, 135, 152, 177, 208, 227, 243, 244, 250, 254, 256, 257, 271
 טורקאַוו, יונה: 131
 טורקאַוו, יצחק (גרודבערג): 33, 43, 45, 94, 109, 165
 טורקאַוו, ישראל־חיים (גרודבערג): 47, 70, 94, 116, 124, 128, 131, 132, 184, 247, 257, 293
 טורקאַוו, לייביש: 189
 טורקאַוו, מאַרק: 33, 94, 131, 165, 297
 טורקאַוו, נפתלי־הערץ: 94, 124, 131, 143, 144, 148, 150, 158, 184, 198, 227, 248, 270, 293, 297
 טורקאַוו, רחלע: 33
 טורקאַוו, שרהלע: 33
 טימע: 258
 טראַן: 45
 טראַפּשאַ: 236

- הערמאַן, דוד, 36—38, 40, 116, 139, 140
 הערצל, ד"ר: 51
 העריניעוויצעקאַ: 242
 העריניעוויצעקאַ: 242, 273, 288—293

ן

- נואַכטאַנגאוּ: 283
 נואַלד: 191
 נויטנבערג, אַנדזשע: 243
 נויטנבערג, בייניש: 50, 242
 נויטנבערג, מאַרקוס: 243
 נויטנבערג, עווטשע: 243
 נויטנבערג, פעלע: 243
 נויטנבערג, שלום: 51, 155, 243
 נויטנבערג, שמעון: 243
 נויטנבערג, ראַשקע: 52, 96
 נויטער, א.: 241
 נויינטרויב, וו.: 21, 253
 נויינלע: 166
 נוייסליך, יעקב: 103
 נויילדמאַן: 112
 נויילדערמאַן: 175, 180, 181
 נויילהעלם (קייזער): 286
 נוינער, לייבעלע: 88, 233
 נויעדרינסקאַיאַ: 258
 נוערן, זשיל: 122
 נוראַנסקי: 150

ז

- זאַדאַרעצקי, טאַדעוּש (פּראַפּעסאָר): 14, 18, 34
 זאַלאַ: 244
 זאַלעווסקי, קאַזשימעזש: 274
 זאַמענהאַף: 100, 104, 105
 זאַנדבערג: 194
 זאַנענטאַל, אַדאַלף: 75, 76
 זאַסלאַווסקי: 195
 זאַפּאַלסקאַ: 292
 זאַץ, לוּדוויק: 221

ליליען: 166	טראַצקי: 170
לילית: 92	טרעמבאַטש: 166
לינדענפעלד, שלמהלע: 73	טרעפלער: 69
לינדער, מאַקס: 102	טרעפלער, יאָנוש: 70
ליפשיץ, יאַשקע: 80	טרעפלער-בראַנסקי, מאַריץ (נאַרוויד):
לעבעדעוו: 195	242, 37
לעהאַר: 236	טשיריקאָוו: 233
לעוויוזאַן, אברהם: 282	טשעכאָוו: 282, 198
לערמאַנטאָוו: 198	טשערנאָוו (זון): 150, 147
לערנער: 40	טשערנאָוו, מיכאַאיל (פראדקין): 147, —
לעשטשינסקי, באַלעסלאָוו: 240	150, 153, 157, 206
	טשערנאָווסקיאַ, זינאַאידיאַ: 147, 148,
	150

מ

מאַגולעסקאַ, זיגמונט: 293	י
מאַזאַ: 20	יאָזאַן: 29
מאַינרײד: 122	יאָנג, קלאַראַ: 239
מאַליער: 231	יאָנקאָוויאַק, דוד: 143, 151, 153
מאַלישעוו: 274, 275	יאָנקאָוויאַק (שול-דירעקטאָר): 140, 143,
מאַמאַנטאָוו: 250	144
מאַנגער, איציק: 36	יאָס (באַלעט): 208
מאַסלאַנסקי, היים: 282	יאַקאָוילעוו: 258
מאַראָזאָוו: 250	יאַקובאַוויטש, אַנאַ: 92
מאַראָזאָוויטש: 336	יאַראַטש, סטעפאַן: 265, 266
מאַרישקאַ: 236	יודאַשקאַ: 88
מאַרקיש, פּרײַץ: 69	יווילער, הענריק: 197
מאַשקאָוויטש, מאַריס: 224, 225	יוסיעוו: 258
מוטערמילך: 26	יעריצאַ: 236
מונועוו, יעקב דרײַ: 38, 70	ישעיהו: 170
מוסאַליני: 297	
מוקדוני, דײַר: 214, 241	ל

מוראָוואָוו, ניקאָלאַי וואַסילעוויטש: 33,	לאַטיינער: 84
155, 147, 130, 100, 59—58, 56, 54, 43	לאַנזע, מאַריס: 73, 103
160, 162, 171, 179, 204, 209, 258, 276,	לאַנדוי, שמואל: 239
מיזעס, דײַר (פּולקאָוויק): 72	לאַנדע (סטאַלסקי): 146, 217
מייערסאָן, לאָזאַר: 195, 217—219	לאַנגפעלאַ: 184, 246
מיכאַלעוויטש, בייניש: 201	לוואָוו (פראדקין): 147
מילייקאָווסקי: 191	לוסטיק: 238
מילנער, מאַרק: 199, 200	ליאָוו: 29
מינקאָווסקי: 241	לייזעראַוויטש: 16

מיצקעוויטש: 38, 52, 130, 179, 180, 243
 מירבאָ: 233
 מישקאָווסקי, נח: 282, 288,
 מעדעם: 170, 202
 מענדעזשיצקי: 145
 מענדעזשיצקי, שלמה: 143—145, 151—
 154, 159, 197, 222
 מענדעלסאָן (פעליקס): 27
 מענדעלסאָן, שלמה: 191—193, 195—
 203, 240, 244, 247
 מענדעלע: 22, 140, 167, 192, 198, 199
 מעסאַל: 236
 מערזער, אריה: 23
 מראָטשעק: 179

ע

עטינגער: 22, 115, 203
 עפעלבערג: 93, 215, 217, 223—225
 עפראָן: 198
 עפשטיין: 35, 36, 54
 עפשטיין־וואָדי, פּאַני: 217, 221, 222

פ

פּאָזנאָנסקי ראַבינער: 27, 93
 פּאַט, יעקב: 22, 77
 פּאָלאַקעוויטש, משה: 73, 103
 פּאַמיאַן: 276, 277, 288
 פּאַקאַי, מאַקס: 73
 פּושקין: 38, 130, 169, 198
 פּינסקי: 70, 77, 233
 פּינקערט: 118
 פּערעלמאַן, אסתר: 73
 פּראַנייטיס: 103
 פּריוועס: 253
 פּרילוצקי, נאַאום: 244
 פּרילוצקי, נח: 201, 203, 244
 פּרילוצקי, צבי: 244
 פּרץ: 21, 55, 89, 167, 192, 200, 202, 214,
 פּשיבישעווסקי: 291

ג

גאַזשיק: 92
 גאַטאַן: 13
 גאַטאַנסאָן: 26
 גאַמבערג: 89, 169, 201
 גיסענבוים, יצחק הרב: 93—95
 גיעטשאַיעוו (אינספּעקטאָר): 56, 59, 62,
 64, 161, 162
 ג צבערג, גיאָמע: 85, 86, 200, 282
 גיקאַלאַי דער צווייטער, צאַר: 42, 137,
 163, 288
 גיקאַלאַי גיקאַלאַיעוויטש: 286
 געראָן: 177
 געראַסלאַווסקאַ: 236

ס

סאַלוואַטאָר (חזן): 30
 סאַלסקי, לודוויק: 292
 סאַמבערג, אייזיק: 79, 92
 סאַמסאָנאָוו: 288
 סאַנדלער, פּרץ: 239
 סאַקאַלאָוו, לעאַניד: 258
 סאַקאַלאָוו (נחום): 169
 סאַנזיסלאַווסקי: 151, 250, 283

קאטש, קורט: 89

קאליש: 126

קאמינסקי, אברהם יצחק: 178, 209, 215

קאמינסקי, אידא: 92

קאמינסקי, אסתר־רחל: 32, 38, 75, 76,

89, 116, 133, 148, 190, 206, 223,

230, 243, 244, 261, 283, 294

קאמינסקי, קאזשימיעזש: 240, 261—265,

267, 293

קאמיסאזשעווסקא: 230

קאמפאנעיעץ: 81, 148, 158, 159, 214,

215

קאמפאניעיעץ, מאדאם: 158

קאן, אָשר: 193

קאנארעק: 30

קאנסטאנטינאוו: 51, 64

קאפלאן, פסח: 238

קאץ, זישע: 73

קאץ מאַנע: 23

קאציונע, אַלטער 21, 201

קארלינסקא, רות (רובינליכט): 38

קאשאָווסקא, פעליציאַ: 30

קוואַרטין: 47

קולעשאַ: 280, 290

קופּרין, אַלעקסאַנדער: 244, 245

קיפּניס, מנחם: 28, 31, 164, 177, 178

קלאַג, לאַזער: 78, 79

קלאַצקין: 282

קלומעל, מאיר ד"ר: 95

קעלטער, יעקב: 237

קעסטין: 89

קרינסקי, אַנאַ: 171

קרינסקי, מאַגנוס אַסיפּאָוויטש: 29, 94—

117, 160—173, 179, 181—185, 191,

198, 209—211, 240, 248, 258, 270,

288, 293, 295

קרינסקי, מיכאל: 171

קרינסקי, פּרוי: 171

קרינסקי, שמעון (אינזש.): 171

פ

פאַרבשטיין, העשל: 95

פיינהאַלץ, שמואל: 33, 54, 113, 125, 126,

130

פיינמאַן, זיגמונט: 293

פיינשטיין, 29, 219, 232

פיינשטיין, הערמאַן: 29

פייערטאג (מיכאל זניטש): 277

פייער, שייקע: 113

פיכמאַן: 169

פינקלשטיין, לעאַ: 201

פישעלעוויטש, יצחק: 217, 220, 221

פישער, הערמאַן: 75

פעלדשטיין, צמח ד"ר: 181

פערטנער, אַנטאַני: 285, 286

פּראָנט: 26

פריד, לאַזאַר: 238

פרייד, מ. י.: 54, 56

פרישמאַן, דוד: 89, 169, 214, 222

פּרענקעל, מיעטשיסלאַוו: 240

צ

צוזמער: 180, 181

צייטלין, אהרון: 133

צייטלין (הלל): 169

צימבאַליסט: 13

ציניזעלי: 112

ציצעראַ: 18

צמח, נחום: 86, 280—283

ק

קאַנאָן־ראַפּאָפּאַרט, שלמה: 188—191, 193

קאהאַן, לאַזאַר: 201

קאוואַלסקי, הענריק: 270, 274, 276

קאוועצקא: 236

קאזשעניאָווסקי: 212

ר

- שאַפיראַ, איטשע: 48
 שאַפיראַ, יוסף־בער: 48, 49, 53
 שאַפיראַ, רוושע: 48, 53, 96
 שאַץ: 191
 שאַץ, באַריס: 167
 שווייד, מאַרק: 241, 277
 שולמאַן, ברוך: 64, 65
 שומאַכער: 92
 שטאַבוזיב: 69
 שטערן: 195, 196
 שטערן, אברהם יעקב: 196
 שטראַספּאַגעל: 87, 83, 87
 שידלאַ, יוסף: 37
 שיינגאַלד, יאַזעף: 92
 שייקעוויטש: 48
 שילדקרויט, רודאַלף: 266
 שילינג, סעם: 221, 222, 224, 226, 227, 230
 שילער, י.: 74, 207
 שימאַנאַוסקי: 289
 שיפער, יצחק ד"ר: 19—22
 שיק, מרים: 37
 שליוויצקי, יוזעף: 274, 275
 שלום־עליכם: 40, 169, 173, 220, 227, 251
 שניאור: 282
 שעניצקאַ: 260, 293
 שעקספיר: 207, 231, 265
 שפּאַק (פעלטשער): 159
 שפּילריין: 70
 שפּיראַ: 195
 שפּיראַ, 241, 240—249
 שפּרץ, פּרוי: 248, 249
 ראַדזינאַווער, מאַקס: 179
 ראַווינאַ, חנה: 282
 ראַזאַנאַוו: 176, 177, 210, 211
 ראַזנבערג, אַלפרעד: 13
 ראַזשיעסטווענסקי (אַדמיראַל): 173
 ראַזשיעסטווענסקי (דירעקטאָר): 172, 173, 174, 176, 177, 179, 182, 185, 188, 190, 210
 ראַטוואַנד: 26
 ראַטמאַן, מאַשקע: 103
 ראַטשטיין, שאַיעלע: 88, 247
 ראַמאַנאַוו: 112
 ראַפּאָרט (סקולפּטאָר): 107
 ראַפּאַקי, ווינצענטי: 229, 240
 ראַפּעל, אַנדושע: 77
 ראַפּעל, זינאַ: 77, 148
 ראַפּעל, לייזער: 49, 77, 148, 215, 234, 246
 רובינליכט, פעליקס: 38
 רומקאַווסקי: 16
 רוניטש, אַסיפּ (פּראַדקינ): 147, 150
 ריבאַ, ה.: 92
 רייזין (אברהם): 169
 רייזמאַן, יונה: 221
 רינגעלבלום, ד"ר: 14, 15
 רעדאַ: 236

ש

- שאַטענשטיין, אַדוואַקאַט: 158
 שאַפּיראַ: 57, 58, 155

נעמען-רעגיסטער פון „טעאטער-זכרונות פון א שטורמישער צייט“

א

אדווענטאָויטש, קאַראַל: 32
אדלער, יוליוס: 51, 135
אדלער יעקב: 261
אדעלהיים, ראָבערט: 262
אדעלהיים, ראַפּאָיל: 262
אואיילד, אַסקאַר: 29, 284
אוגער, ישעיהו: 65
אונשליכט: 314, 318
אורוואַנצאָוו, 345
אַזאַ: 313, 334
איבסען: 81, 85, 122, 163
איוואַן דער גרויזאַמער: 277
אייזיקאָוויטש, נאַטאַן: 47, 49, 50
אייזענבערג, אברהם: 59, 333
אייזענשטיין: 180
אלעסקער, זשעניע: 79, 286
אַגעל: 189
אַנדרייעוו, לעאַניד: 218, 283, 305
אַנטאַנעוויטש, באלאַן: 283
אַנטאַקאַלסקי, מאַרק: 332
אַנסקי, ש.: 43, 326
אַסטשעגאַ, אברהם: 57
אַקאַסטאַ, אוריאל: 324
אַרנשטיין, מאַרק: 78, 81, 283, 329
אַש, שלום: 54, 81, 95, 137

ב

באַטייל: 59, 85
באַלאַבאַן, מאיר, פּראָפּעסאָר: 128, 129
באַלעסלאָוו, דער פּרומער (פירשט): 89
באַלפור: 12
באַראָוו: 218
באַראַטאָוו, גריגאָריעוויטש פּאַוועל: 183
באַראַנאָוסקאַיאַ: 219
באַרט, ד"ר 136
באַרמאַט: 108
באַשינאַ: 223
בודיאַני: 276, 286, 306
בויוואָל: 237—239, 292, 314
בולאָוו, יוסף: 333
בולגאַראָוו: 182
בורשטיין, פּסחקע: 54
בייליס: 25
בימקאַ, פישל: 130
ביעלאַ, סאַפּיאַ: 304, 305
בירזאַווסקי, אפרים: 62
בלומענטאַל, טאַמאַרינאַ: 363
בלומענטאַל, פּרידאַ: 138
בעדנאַרטשיק, אַנטאַני, פּראָפּ': 29
בעזלער, פּאַן: 119, 150
בערטאַנאָוו, יהושע: 135, 182, 333
בערלעווי, הענריק: 57

גרַאָבֶער, חיהלע: 136
 גראָדע, חיים: 332
 גראַנאַווֹסקי, אַלעקסאַנדער: 280, 281
 גראַנעמאַן, סאַמי, ד"ר: 136, 141
 גראַפמאַן: 57, 62
 גרוֹדבֶער, יצחק (טורקאוו): 101, 170, 173, 313, 346
 גרושקאַ: 101
 גרינהויז, פיילעט: 135
 גרעקאָוו: 218

בערנאַר, סאַראַ: 163, 165
 בערנשטיין, אַנרי: 305
 בערנשטיין, כהן, ד"ר: 192, 193
 בראַנדעסקאַ: 183
 בראַקאַ: 62
 ברוינער, וו.: 65
 ברייטמאַן: 332
 ברין, אברהם: 114
 ברין, מאַקס: 232
 ברעגמאַן: 235

ד

ג

דאַווידאָוו: 290, 291
 דאַלסקאַיאַ, בעטי: 223
 דאַלסקי: 55
 דאַמב, אָדום: 100
 דוואַריטשין, איסאַי: 274
 דווע: 81, 165, 166
 דזשיגאַן: 71
 דיומאַ: 284
 דייכעס מוסיאַ: 323
 דימאָוו, אָסיפּ: 115, 135, 136, 147
 דיק, אייזיק מאיר: 330
 דיקענס: 29
 דעניקיין: 185, 189, 225, 242, 244, 275
 286, 302, 311
 דרייפּוס: 25

גאַגאַל: 174, 218
 גאַדאַווֹסקי, לעאָפּאָלד: 333
 גאַלדפּאָדען: 60, 82, 83, 123, 124, 160, 163, 236
 גאַלדשטיין, זינאַ: 60
 גאַרדאַן, יהודה לייב: 330
 גאַרדין: 72, 75, 81, 83, 85, 140, 148, 162—165, 173, 180, 236, 250, 263, 264, 290, 306, 336, 337
 גאַרקי, מאַקסיים: 77, 218, 271, 272, 275
 גוטעהערין, רפאל: 154
 גוצקאָוו, 283
 גורוויטש: 136
 גילדין, חיים: 284
 גינבורג, איליאַ: 332
 גינצבורג, מרדכי: 330
 גיסער, משה דוד: 130

ה

האַהענצאַלערין: 15
 האָפּטמאַן: 314
 האַכבערג: 193
 האַלבע, מאַקס: 305
 האַלער: 188, 195, 317
 האַלפּערין, אברהם: 85, 92, 133, 136, 137
 האַלפּערין, העלע: 154, 210, 229, 233, 244
 האַלפּערין, פאַלק: 332
 הוגאַ: 124

גלאַגאַלין, סערגעיטש באַריס: 219—222, 225, 226, 228, 230, 273, 343
 גלאָווינסקי: 95
 גליצנשטיין, הענעך: 102, 103
 גליצנשטיין, ראַמאַנאַ: 103
 געדאָוו: 323
 געליבטער, ד"ר: 131
 גענפּער: 183
 גענפּער, סיאַמע: 154, 167, 168
 גערמאַן: 136

היטלער: 82, 83, 256, 337, 338
 הירשביין, פרץ: 59, 60, 81, 145, 237
 הירשבערג-פורער: 305
 הירשענבערג: 324
 העלדענבערג, הענעך: 82
 הענדעל, אידאָ: 130
 הענדעל, נתן: 130
 הערמאָן, דוד: 35, 37—50, 55, 57, 62
 64, 72, 127, 149, 238, 283, 334, 343
 הערמאָן, סאַלטשע: 39
 הערצל, ד"ר: 54
 הערצפעלד, יאָזעף ד"ר: 151, 152
 הערשקאוויטש: 125

ז

זאַלאָ: 59, 237, 315
 זאַמענהאַף, לודוויק ד"ר: 135
 זאַסלאָווסקי, וויעראָ: 183
 זאַסלאָווסקי, רודאַלף: 211, 212, 222
 230, 236
 זאַפראָן: 176
 זודערמאָן: 59, 140, 236
 זוסקיין: 281
 זיגלבוים, אַרטור: 130
 זיגמונט, דער ערשטער: 128
 זיידנבייטל, יוסף: 57
 זיידערמאָן: 60
 זיידשנור, אַ: 332
 זילבערבערג, וואַלף: 223, 224
 זילבערצווייג, זלמן: 65
 זינגער, י. י.: 57, 62, 235
 זעלאָני: 189
 זשאַבאַטינסקי, וולאַדימיר: 166
 זשולאַווסקי: 29
 זשולקאווער: 54
 זשילקאווער, מ.: 154, 203, 241
 זשילקאווער, פרוי: 245
 זשיטאַמירסקי: 248, 259, 261
 זשעליגאווסקי, גענעראַל: 340, 344, 345

ח

חפץ, יאַשאָ: 333

ו

וואַנגער: 68
 וואַהל, שאול: 128
 וואַל, פאַן: 331
 וואַכטאַנגאווי: 257, 286, 287
 וואַלטער, פאַלע: 138, 145
 וואַלמאַן, י. ל.: 116
 וואַקסמאַן, דוד: 59
 וואַקסמאַן, יעקב: 123—125, 147
 וואַקסמאַן, מ.: 59
 וואַרשאַווסקאַ, יוזעפינאַ: 53
 וויגאַדסקי, יעקב ד"ר: 320, 322, 323, 347, 344
 ווייטער, א.: 309, 331, 339
 ווייכערט, מיכאַל ד"ר: 55, 313
 וויינבערג, ש.: 116
 וויינירייך, מאַקס ד"ר: 322, 332
 ווייסהאַץ: 223
 ווייסליץ, יעקב: 44, 48, 95, 100, 101
 ווייסמאַן, ה.: 237
 ווייסמאַן, רעגינע: 285
 ווילהעלם, קייזער: 71, 187
 ווילענבערג, פרץ: 106, 107
 ווילענסקי (דירוזשאַר): 333
 ווינאַגראַדאווי, יוסף: 333

יעדוואַבניק, ד"ר: 332
 יעוורעאינאָוו: 235
 יעזוס: 227

כ

כאַראַז: 60, 116, 313
 כהן, משה: 327
 כהן, שמעון: 332
 כמעלניצקי: 175
 כענקין: 183, 235

ל

לאַנדע, שמואל (סטאַלסקי): 49—51, 53
 344, 334, 141, 127
 לאַפידוס: 78
 לאַפע דע וועג: 222
 לאַרעס: 138
 לוביטש, ערנסט: 333
 לובין: 300
 לודענדאָרף, (גענעראַל): 148
 לונאַטשארסקי: 218, 271, 277, 314
 לונסקי, חייקל: 326
 לוקסעמבורג, ראָזאַ: 187
 לוקסענבורג, ש.: 154
 ליבערט, יעקב: 233, 237—239, 241, 336
 ליבקעכט, קאַרל: 187
 ליטוואַק, אַ.: 331
 ליטוואַקאָוו: 271
 ליטווינאַ: 223
 ליטווינאָוו, מאַקסיס (מאיר וואַלאַך): 135
 לייחויק: 331
 לייפציגער: 154
 ליכטנשטיין: 232
 ליכטענבערג, דוד-לואי: 154, 258
 ליכטענבערג, מינאַ: 154, 285
 ליכטענבערג, רבקה: 285
 לין, שרה: 218
 לינדאַ, פאַול: 334
 ליפאָווסקי, נחום: 339
 ליפמאַן, משה: 183

טאַובין: 185
 טאַיראַוו: 257
 טאַלסטאַי: 106
 טאַנין: 138
 טאַנסקי: 110
 טאַרטאַקאָוו: 290
 טאַרכאַנאָוו: 218
 טווען, מאַרק: 62
 טורגעל: 332
 טורקאָוו, יאַנאַס: 18, 146, 147, 154, 169, 173, 194, 212, 215, 230, 289
 332, 305, 303—301, 299, 294, 291
 טורקאָוו, ישראל-חיים: 18, 27, 169, 212
 טורקאָוו, זיגמונט: 121, 275, 272, 338
 טורקאָוו, מאַרק: 346
 טורקאָוו, רות: 245
 טראַיצקי, פּאַוועל: 183, 190
 טראַצקי: 148, 152, 207, 276, 286, 312, 318
 טרונק, י.: 65
 טרייסטמאַן, נ.: 154
 טרעפלער, יוסף: 307
 טשאַכאַנסקי: 169
 טשיריקאָוו: 225, 343
 טשעכאָוו: 62, 81, 272
 טשעמערינסקי: 201
 טשערנאָוו, מיכאַיל: 183

י

יאַנג, קלאַראַ: 181, 246, 247, 250, 251
 יאַן קאַשימיעזש, (קעניג): 89
 יאַפע, אַדאַלף: 153
 יוזשני: 264
 יונגוויץ, בוועז: 246, 274, 249—251
 יופעניעוואַ: 234
 יושקעוויטש, סעמיאַן: 185
 יעדוואַב, הערשל: 71

מעטערלינג: 62, 228
מענדעלסאָן, שלמה: 23, 57, 62
מענדעלע מוכר ספרים: 156

נ

נאַכבוש: 138
נאַמבערג, ה. ד.: 23, 42, 48, 62, 66
80, 144, 238
נאַפּאַלעאַן: 308
נאַרוויד: 145, 152, 307, 317, 318
ניי, נאַראַ: 136
ניסבוים, יצחק: 123
ניצבערג, ניאַמע (בנימין): 54, 61—63,
65, 266, 268, 272

ניקאליי דער צווייטער: 18, 266
ניקאליי ניקאליאָיעוויטש: 17
נעמי, לאה: 59, 145
נעמעטי: 334, 335

ס

סאַביעסקי, יאַן: 131
סאַבינאָוו: 234
סאַלאָווצאָוו: 234
סאַלוויני: 335
סאַלטיקאָוו: 186
סאַלסקי, לודוויק: 73
סאַמבערג: 313
סאַן־קלער, מאַטילדאַ: 116
סוצקעווער, א.: 332
סטאַניסלאָווסקי: 44, 145, 220, 234, 241,
257, 258, 268, 271, 273, 275, 276
סטופניצקי, ש. י.: 123
סטראַשן, מתתיהו: 326, 330
סיביריאַקאָוו: 234
סיניעלניקאָוו: 218, 219, 222
סיראַטאַ, גרשן: 333
סלאָוועס ח. ד"ר.: 136
סלעפיאַן: 332
סמירנאָוו: 234

לעאַנידאָוו: 275

לעבענהאַפט: 141

לעדערמאַן, דוד: 60, 116

לעווינסאָן, אברהם: 223

לעוויצקאַ, לובאַ: 333

לעווענשטיין, יואל־דוד (ווילנער בעל־

הביתל): 328, 329

לענין: 148, 207, 276, 318

לעקערט, הירש: 326, 331

לערנער, י.: 283, 284

לעשטשניסקי, י.: 37

מ

מאַזאַ, מ.: 144

מאַזור: 169

מאַרנאַ: 189, 276

מאַליער: 44, 54, 77, 124

מאַלסקי: 332

מאַמאַנטאָוו: 189, 276

מאַניושקאַ: 329

מאַנסקאַיאַ: 233, 234

מאַסקוויין: 275

מאַצאַך: 104

מאַרזשאָנאָוו: 234

מאַרמאַר, קלמן: 332

מאַרעווסקי, אברהם: 333

מאַרק: 332

מאַרקס: 207

מאַשקאַוויטש: 65

מייכערכאַלד: 219, 220, 257, 271

מיכאַעלס: 280

מיכאַלעוויטש, בייניש: 331

מיכאַלעסקאַ, מיכאַל: 60, 61, 115, 116,

313

מינדלין, יוסף: 79, 286

מיעטשיק, אָנאַ: 290

מירבאַ, א.: 284

מלאך, לייב: 130

מלינאַרטשיק, יעקב: 168, 169

פרץ, י. ל.: 17, 24, 37, 39, 42, 57, 131,
132
פשיבישעווסקי: 62

פ

פאש, מארשאל: 311
פולדע: 147
פולמאן, אלכסנדר: 285
פולמאן, ביילע: 285
פ'ביך: 223
פין, שמואל-יוסף: 330
פישזאן, א.: 248
פישזאן, מישא: 182, 183
פישעלעוויטש: 49, 51
פעלד, יצחק: 127
פעניגשטיין: 183
פראנץ יאזעף, (קייזער): 71, 150
פראנק, יעקב: 104
פרוג, ש.: 185
פרידלאנד: 223
פרידמאן, חיה: 154
פרענקעל, לייב: 64—66, 93, 235, 242

צ

צונזער, אליקום: 330
צוקער: 232
ציטראן, ש. ל.: 332
צייטליך: 57
צינמאן, זעליק: 327
ציפור, ד"ר: 54, 55
צמח, נחום: 135, 182, 193, 258, 266—272,
333, 336
צעדערבוים, אלעקסאנדער: 131

ק

קאברין: 144
קאדיסאן, לייב, 138
קאהאן, אייב, 332
קאהאן, ישראל: 65
קאהאן, לאזאר: 65

סנארסקי: 197—199, 259, 265
סעגאלאוויטש, זוסמאן: 135
סעמיאטיצקי, גדליהו: 69
סעמיאנאוו: 189
סעקלער, הארי: 328
סקאראפאדסקי (העטמאן): 174, 177, 187,
189

ע

עדעלמאן, סאניא: 237
עטינגער שלמה, ד"ר: 131, 162
עלמית, סאניא: 139, 145, 313, 334
עלקינד, מענדל: 322
עפעלבערג: 45—47, 49, 53, 54, 76
עפשטיין, גרישא: 237, 244, 248, 249,
251, 255, 272, 276, 277, 284, 291,
292, 314, 318
עפשטיין, פרוי: 245
ערוועסטע, אידא: 71
עריק, מאקס: 332

פ

פאדלאס: 244, 247, 251
פאדעמסקי, ש.: 79
פאט, יעקב: 136
פאטאצקי, גראף: 327, 328
פאטראני, לאלא: 34, 49, 50
פאליאקאוו: 345
פארטנאי (נח): 331
פילסודסקי, יוזעף: 69, 149, 317
פינסקי, דוד: 42, 45, 81, 85, 269
פיראזשניקאוו: 333
פעטיפא: 218
פעטלורא: 187, 193, 194, 200, 205, 206,
208, 210, 311
פען: 280
פרויסקער, מאיאר: 90
פרילוצקי, נח: 23
פרילוצקי נחום, ד"ר: 141

קארפינאוויטש, משה: 324, 334
 קוגעל, א. (האמא נאוויס): 81, 166
 קוזניעצאוו: 234
 קוטנער, שלמה: 60, 71
 קולבאק, משה: 332
 קוסטיין: 71
 קוסעוויצקי, משה: 333
 קופרין, א.: 62, 180, 284
 קוריכין: 235
 קליין, מ.: 235, 314, 316
 קליינמאן, פריץ: 123
 קלעפאנאווי: 237
 קניפער: 275
 קעלטער, יעקב: 50, 53
 קערענסקי: 143
 קראסנאווי: 189
 קרינסקי, אַנאַ: 141
 קרינסקי, מאַגנוס: 44, 45, 66, 102, 235
 קרעג, גאַרדאַן: 219
 קרעלמאן, יצחק: 44, 100
 קרעמער, אַרקאַדי: 331

ר

ראַבינאוויטש, בן־ציון (בען): 135
 ראַדעק, קאַרל: 312
 ראַזומני, מיכאַל: 291
 ראַזען, לאַלאַ: 117
 ראַטאווי: 218
 ראַטבוים: 101
 ראַיסאַ, ראַזאַ: 136
 ראַם: 326
 ראַמאַנאווי: 15
 ראַסי: 335
 ראַספּוטיין: 142
 ראַפּאַלסקי, מ.: 223, 224
 ראַפּאַלקעס: 235
 ראַפעל, זינאַ: 181, 313
 ראַפעל, לייזער: 181, 313
 ראַפעס: 235

קאוואַלסקי: 139
 קאוואַלסקי, הרב: 101—103
 קאוונער, אבא: 332
 קאוועצקא, וויקטאָריאַ: 232
 קאַטשערגינסקי, ש.: 332
 קאַלטשאַק: 189
 קאַמינסקי, אברהם־יצחק: 75—78, 80, 85, 154, 159, 285
 קאַמינסקי, אידאַ: 59, 75, 82, 85, 140, 147, 151, 154, 161, 172, 192, 202, 215, 230, 241, 243, 253, 269, 272, 278, 280, 283, 284, 303, 306, 316
 קאַמינסקי, אַסתר־רחל (האַלפּערן): 25, 41, 48, 59, 60, 72, 78, 80—82, 85, 86, 92, 96, 103, 114, 121, 136, 137, 141, 147, 152, 154—167, 169—173, 182, 185, 186, 188, 191—194, 202, 210—212, 214, 215, 217, 222, 224, 228, 230, 232, 233, 237, 241, 243, 245—249, 253, 254, 257, 261—263, 269, 272, 277, 278, 291, 295, 296, 298, 301, 305, 308, 313, 322, 323, 327, 334, 337, 338, 340, 345

קאַמינסקי, יוסף: 75, 161, 170, 285, 313
 קאַמינסקי, קאַזשימיעזש: 55, 58, 335
 קאַמינסקי, רעגינאַ: 75, 161
 קאַמיסאַרוזשעווסקאַיאַ, וויעראַ: 163, 166, 334
 קאַמען, יוסף: 138, 333
 קאַן, פעליקס: 254
 קאַן, שלמה: 269, 336—338
 קאַניעווסקאַ: 232
 קאַנפּער, מ. ד"ר: 123
 קאַסאַראַטאווי: 345
 קאַפּלאַן, פּסח: 135
 קאַפּלאַן־קאַפּלאַנסקי: 332
 קאַציונע, אַלטער: 57, 62, 327, 329
 קאַראַכאַן: 153

שטוטשקא: 223
 שטיין, אלעקסאנדער: 333
 שטיינבערג, יהושע: 330
 שטיינגארט: 54
 שטערן, איסאק: 170
 שטרויך, הערמאן: 136
 שטשעפקין: 257
 שטשערבאקאוו: 204, 248
 שידלא: 145, 317, 318
 שיינבערג: 237
 שייעוויטש: 244
 שילינג, סעם: 125
 שילער: 77
 שימאנסקי: 345
 שיק, מרים: 45, 145
 שלום-עליכם: 42, 62, 73, 81, 158, 204
 211, 237, 280
 שניאור, ז.: 145
 שניאור, מ. (דיריגענט): 63
 שניאורסאן, זלמן (רבי): 368
 שנעק: 125
 שעפנער, ברוך: 65
 שעקספיר: 58, 61, 124, 283, 284
 שערצקי, הערמאן: 51
 שריפטזעצער, לייב: 223, 224, 333

דאשילד: 305
 ראשעל: 165
 רובין, מנחם: 237
 רומשינסקי, יוסף: 333
 ריבא, הענריק: 114
 רייזען, זלמן: 332, 327
 רייזען, שרה: 332
 ריינהארד: 151, 55, 333
 ריעפין: 277
 רעכטצייט, דושעק: 313
 רעמבראנד: 260
 רעריך: 255

ש

שאבאד, צמח ד"ר: 320, 322, 323, 344
 שאגאל: 280
 שאליאפין: 234, 274, 291
 שאליט, משה: 332
 שאפירא, בעלא: 123, 125
 שאפירא, הרב: 99, 317
 שאראוונער: 248, 249
 שבת י צבי: 29
 שולמאן: 65
 שומאכער: 71
 שושנה: 59

ביכער פון דעם זעלביקן מחבר:

שמועסן וועגן טעאָטער, פאַרלאַג „אונדזער בוך“, בוענאַס־איירעס,
1949.

פראַגמענטן פון מיין לעבן, זכרונות, ביכער־סעריע „דאָס פוילישע
יידנטום“, בוענאַס־איירעס, 1951.

דאָס פּוילישע ייִדנטום

ביכער־סעריע פון דעם צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן
אין ארנענטינע

רעדאקטאָר: מאַרק טורקאָוו

פּאַרלאַג־לייטער: אברהם מיטלבערג

ביז איצט דערשינען:

- (1) מאַרק טורקאָוו — מלכה אַושיאַני דערציילט... (אויספאַרקויפט)
- (2) ה. ד. נאַמבערג — י. ל. פּרץ (אויספאַרקויפט)
- (3) וו. גראַסמאַן־ווייערניק — טרעבלינקע (אויספאַרקויפט)
- (4) פּרץ גראַנאַטשטיין — מיינ חרוב שטעטל סאַקאַלאָוו (אויספאַרקויפט)
- (5) ישראל טאַבאַקסבלאַט — חורבן לאַדזש (אויספאַרקויפט)
- (6) זרובבל — באַוג חורבן (אויספאַרקויפט)
- (7) אלחנן צייטלין — אין אַ ליטעראַרישער שטוב (אויספאַרקויפט)
- (8) ד״ר ח. שאַשקעס — פּוילן — 1946 (אויספאַרקויפט)
- (9) ז. סעגאַלאָוויטש — טלאַמאַצקע 13 (אויספאַרקויפט)
- (10) מ. נודעלמאַן — געלעכטער דורך טרערן (אויספאַרקויפט)
- (11) ד״ר מאיר באלאַבאַן — די יידן־שטאַט לובלין (אויספאַרקויפט)
- (12) ישראל אפרת — היימלאַזע יידן (אויספאַרקויפט)
- (13) ד״ר יעקב שאַצקי — אין שאַטן פון עבר (אויספאַרקויפט)
- (14) דוד פלינקער — אַ הויז אויף גזיבאַוו (אויספאַרקויפט)
- (15) ד״ר הלל זיידמאַן — טאַגבוך פון וואַרשעווער געטאָ (אויספאַרקויפט)
- (16) זאַמלונג פון דאַקומענטן — קינדער־מאַרטיראַלאַגיע (אויספאַרקויפט)
- (17) חיים גראַדע — פּליטים (אויספאַרקויפט)
- (18) ש. קאַטשערגינסקי — פּאַרטיזאַנער גייען!... (אויספאַרקויפט)
- (19) פּרידע זרובבל — נע ונד (אויספאַרקויפט)
- (20) מרדכי שטריגלער — מאַידאַנעק (אויספאַרקויפט)
- (21) יעקב לעשציןסקי — אויפן ראַנד פון אַפּגרונט (אויספאַרקויפט)
- (22) ז. סעגאַלאָוויטש — געברענטע טריט (אויספאַרקויפט)
- (23) אברהם טייטלבוים — וואַרשעווער הייף (אויספאַרקויפט)
- (24) טאַניאַ פּוקס — אַ וואַנדערונג איבער אַקופּירטע געביטן (אויספאַרקויפט)
- (25) ש. ל. שניידערמאַן — צווישן שרעק און האַפענונג (אויספאַרקויפט)
- (26) לעאַ פּינקלשטיין — מגילת פּוילן (אויספאַרקויפט)
- (27) יאַנאַס טורקאָוו — אַזוי איז עס געווען... (חורבן וואַרשע) (אויספאַרקויפט)
- (28) ש. איזבאַן — „אומלעגאַלע“ יידן שפּאַלטן ימען (אויספאַרקויפט)
- (29) יעקב פּאַט — הענטך (אויספאַרקויפט)
- (30) ד״ר י. קערמיש — דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ (אויספאַרקויפט)

- 31 שמחה פאליאקיעוויטש — אַ טאָג אין טרעבלינקע
 32 מרדכי שטריגלער — אין די פאָבריקן פון טויט
 33 אברהם נחתומי — אין שאַטן פון דורות
 34 יחיאל לערער — מײן היים
 (אויספאָרקויפט)
- 35 יוסף וואָלף — לײענענדיק פרצן...
 36 צפורה קאַצענעלסאָן-נאַכומאַוו — יצחק קאַצענעלסאָן
 37 י. הירשהויט — פינצטערע נעכט אין פאָוויאַק
 38 נחום סאַקאַלאָוו — פערזענלעכקײט
 39 רחל קאַרן — היים און היימלאַזיקײט (לידער)
 40 א. אלמי — מאַמענטן פון אַ לעבן
 (אויספאָרקויפט)
- 41 מנשה אונגער — פשיטכע און קאַצק
 42 מ. בורשטיין — איבער די חורבות פון פלוינע
 43 מ. קיפניס — הונדערט פאַלקס-לידער
 (אויספאָרקויפט)
- 44 ז. זעגאַלאָוויטש — מײנע זיבן יאָר אין תל-אביב
 (אויספאָרקויפט)
- 45 ד״ר ח. שאַשקעס — אַ וועלט וואָס איז פאַרביי...
 (אויספאָרקויפט)
- 46 שלמה וואַגאַ — חורבן טשענסטאַכאָוו
 47 אברהם זאַק — יאָרן אין וואַנדער (לידער)
 (אויספאָרקויפט)
- 48-49 ש. איזבאַן — פאַמיליע קאַרפ
 (פרעמירט דורכן צײַקעסטעליטעראַטור-פּאַנד, מעקסיקע 1950)
- 50 ד״ר א. מוקדוני — מײנע באַגעגענישן (זכרונות)
 (אויספאָרקויפט)
- 51 ר. שושנה-קאַהאַן — אין פײער און פלאַמען
 52 י. י. טרונק — די יידישע פּראָזע אין פּוילן
 (אויספאָרקויפט)
- 53 יאַנאַס טורקאָוו — אין קאַמף פאַרן לעבן
 54 יצחק פערלאָוו — די מענטשן פון „עקזאָדוס 1947“ (ראַמאַן)
 55 פנחס ביזבערג — שבת-יוס-טובדיקע יידן
 56-57-58 שלום אַש — פעטערבורג — וואַרשע — מאַסקווע
 59 ד״ר פיליפ פרידמאַן — אַשוויענטשים
 60 ב. ראָזען — טלאַמאַצקע 13
 61-62 דוד פלינקער — אין שטורעם (ראַמאַן)
 63 יאַנוש קאַרטשאַק — משהלעך, יאַסעלעך, ישראליקנעך
 64-65 מרדכי שטריגלער — „ווערק צע“
 (פרעמירט דורכן האַפער-לייב ליטעראַטור-פּאַנד ביים יידישן קולטור-קאָנגרעס, בענאַס-אײרעס, 1951)
- 66 חיים גראַדע — שײן פון פאַרלאַשענע שטערן
 67 רבקה קוויאַטקאָווסקאַ — פון לאַגער אין לאַגער
 68 יואל מאַסטבוים — מײנע שטורמישע יאָרן (זכרונות)
 69 אליהו טראַצקי — גלות דייטשלאַנד
 (אויספאָרקויפט)
- 70 ד״ר י. שאַצקי — קולטור-געשיכטע פון דער השכלה
 (אויספאָרקויפט)
- 71 נחמן מײזל — געווען אַמאַל אַ לעבן...
 (אויספאָרקויפט)
- 72 י. י. טרונק — סימכע פלאַכטע פון נאַרקאָווע
 (פרעמירט דורכן צײַקעסטעליטעראַטור-פּאַנד, מעקסיקע 1951)

- (73) יהודה עלבערג — אונטער קופערנע הימלען
(פרעמירט דורכן ליטעראטור־פּאָנד אין סאַן־פּאַולאָ, בראַזיל, 1951)
- (74) ד״ר א. מוקדוני — אויסלאַנד
- (75) זיגמונט טורקאָוו — פּראַגמענטן פון מיין לעבן
- (76) יהושע פּערלע — יידן פון אַ גאַנץ יאָר
(פרעמירט מיט דער פּרין־פרעמיע פון ייִדישן פּענ־קלוב אין פּוילן
און ליטעראטור־פרעמיע פון „בונד“ אין פּוילן, וואַרשע 1937)
- (77) יעקב לעשצינסקי — ערב חורבן
- (78) דניאל טשאַרני — ווילנע
- (79) ז. סעגאַלאַוויטש — דער לעצטער לאַדזשער ראַמאַן
- (אויספּאַרקויפּט)
- (80) יזכּר־בוך — בעלכאַטאָוו
- (81) מ. י. שעליובסקי — אויף אַ פּולער יוגנט
- (82—83) יצחק פּערלאַוו — דער צוריקגעקומענער (ראַמאַן)
- (84) יוסף אַקרוטזי — דאָס בוך פון די עלנטע
- (85—86) מרדכי שטריגלער — גורלות
- (87) ד״ר יוסף טענענבוים — גאַליציע — מיין אַלטע היים
- (88) זלמן שור — שטערן פּאַרטאַג (זכּרונות)
- (89) משה דוד גיסער — דאָס געזאַנג פון אַ לעבן
- (אויספּאַרקויפּט)
- (90) ז. י. אנכי — ר' אבא און אַנדערע כתבים
- (91—92) עמנואל רינגעלבלום — קאַפּיטלען געשיכטע
- (93) שמעון האַראַנטשיק — אין גערויש פון מאַשינען (ראַמאַן)
- (94) גרשם באַדער — מייע זכּרונות (קראַקע)
- (95—96) יאַנאַס טורקאָוו — פּאַרלאַשענע שטערן (זכּרונות)
(פרעמירט דורכן צבי קעסעל ליטעראטור־פּאָנד, מעקסיקע 1954)
- (97—98) אַלטער קאַצינע — שטאַרקע און שוואַכע (ראַמאַן)
- (99) פּעיה ראַקאָווסקי — זכּרונות פון אַ ייִדישער רעוואָלוציאַנערין
- (100) מאַרק טורקאָוו — די לעצטע פון אַ גרויסן דור
- (101) י. הירשהויט — ייִדישע נאַפּט־מאַגנאַטן
(פרעמירט דורכן מרדכי סטאַליאַר ליטעראטור־פּאָנד, ביי „די אידישע צייטונג“,
בוּענאָס־אַיירעס, 1955)
- (102) משה זאַנשיין — ייִדיש וואַרשע
- (103) פ. מינץ (אַלעקסאַנדער) — די געשיכטע פון אַ פּאַלשער אילוזיע
- (104) — י. י. טרונק — די וועלט איז פול מיט נסים (ראַמאַן)
- (105—106—107) — מיכאל באַרוויטש — אַרישע פּאַפּירן
- (108—109) מרדכי שטריגלער — געאַרעמט מיטן ווינט (ראַמאַן)
- (110—111) ד״ר א. מוקדוני — וואַרשע און לאַדזש.
- (112) ברוך האַגער — מלכות חסידות
- (113) ב. שעפּנער — נאַוואַליפּיע 7 (זכּרונות)
- (114) פּנחס שטיינבוואַקס — יידן צום געדענקען
- (115) ק. צעטניק — דאָס הויז פון די ליאַקעס
- (116) מאַקס וויינרייך — פון ביידע זייטן פּלויס (וועגן אורי קאַוונער)
- (117) אליעזר וויזל — און די וועלט האָט געשוויגן

- (118) ש. בערלינסקי — ירושה
 (119) ד"ר יוסף טענענבוים — צווישן מלחמה און שלום
 (120) יוסף אַקרוטני — סוף קאַפּיטל
 (121) זיגמונט טורקאָוו — טעאָטער זכרונות פון אַ שטורמישער צייט

עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

- בער י. ראָזען — פּאַרטערטן
 אברהם זאַק — קנעכט זענען מיר געווען
 משה קאַגאַנאָוויטש — די מלחמה פון ייִדישע פּאַרטיזאַנער אין מזרח־אײראָפּע

עס גרייט זיך צום דרוק:

- דוד פלינקער — יאַנקל באַלעגאַלעס צייטן
 שלמה פּראַנק — טאַג־בוך פון לאַדזשער געטאַ
 מלך באַקאַלטשוק־פעלין — זכרונות פון אַ ייִדישן פּאַרטיזאַן
 פּנחס וועלנער — דער ציילונגען

דאָס פּוילישע ייִדנטום

י. אַקרוטני שרייבט וועגן מאַרק טורקאווס „די לעצטע פון אַ גרויסן דור“ אין זיין אַרטיקל „די פּאַרטעטן און דער פּאַרטעטיסט“ (די אידישע צייטונג“ בוענאַס איירעס, 8טער אַקטאָבער, 1954):

מײן, ווי עס האָט געגעבן עמיל לוד-וויק. שלום עליכמס טביה דער מיל-כיקער, צי מנחם מענדל זענען קלאַ-סישע קינסטלערישע פּאַרטעטן פון נעם ייד און זיין וועלט, פונקט ווי י. ל. פרצעס „באַנטשע שווייג“ איז אַ פּאַרטעט פון טיפּיש-ייִדישער מענטאַליטעט פון אַ געוויסן שניט.

יעדע ליטעראַטור איז כמעט אַ ליטעראַטור פון פּאַרטעטן. אויב אויסרעכענען די גרויסע גאַלעריע פון ליטעראַריש - קינסטלערישע פּאַרטעטן אין ייִדיש, וואָלט עס אונדז נישט באַפרייט אויך פון י. מ. ווייסענבערגס „אַ טאַטע מיט בנימין“, פון שלום אשם „יאַטישע טאַכטער“, פון אַ סך רייזענישע ווערק וכדומם.

מאַרק טורקאווס נייעם בוך „די לעצטע פון אַ גרויסן דור“ האָבן מיר דאָ אין זינען, ווען מיר רעדן וועגן פּאַרטעטן. עס זענען, אמת, נישט

1

מיר האָבן נישט אין זינען קיין מאַלערישע פּאַרטעטן. אַזעלכע זע-

נען פאַראַן וועלט-באַרימטע, אַפילו פון ייִדישן אינהאַלט ווי רעמבראַנדס און ענלעכע. פּאַרטעטן באַגעגענען מיר אַפט ליטעראַרישע פון דעם

וואָס איז פאַרבונדן מיט דעם נעם-
לעכן בוך.

2.

מיטן בוך „די לעצטע פון אַ
גרויסן דור“ האָט דער גרעסטער
ייִדישער פאַרלאַג מסיים געווען די
ערשטע הונדערט פון די ביכער, וואָס
דער פאַרלאַג פון פּוילישן ייִדנטום
האָט נאָך בדעה ווייטער אַרויסצולאָזן
לאור עולם בכיוון: די ערשטע הונ-
דערט, ווייל דער פאַרלאַג איז שוין
אַריינגעטראָטן אין אָנהייב פון דעם
צווייטן הונדערסטל פון זיין ביי-
כער-סעריע; בכיוון אויך אויפגע-
שריבן דאָס פּוילישע ייִדנטום אָן
גענדזנפּיסלעך, ווייל די אומדערמיד-
לעכע טוער פון דעם פאַרלאַג זענען
ראַסאָווע פּוילישע ייִדן וואָס פירן
זייער אַרבעט אין סאַמע מיטן פון
פּוילישן ייִדנטום אין מיניאַטור, וואָס
האָט היימישלעך זיך קאַנצענטרירט
אין בוענאַס איירעס און דערמאַנט
אין כמה פרטים אַ פּליסיקע,
פאַלקסטימלעך ייִדישע עדה אין נוסח
פון געוועזענעם פּוילן.

מיר שטרייכן אונטער: די גע-
ענדיקטע הונדערט בענד — און
מאַרק טורקאַווס בוך איז דער 100-
סטער באַנד, — מחמת לעת-עתה
איז אין ערגעץ נאָך נישט אונטער-
געצויגן געוואָרן דער נויטיקער,
סטימולירנדיקער סך-הכל פון דעם,

נאָר קינסטלערישע פאַרטרעטן. דער
פאַרטדעטיסט מאַרק טורקאַוו, איז
נישט נאָר דער באַשרייבער פון די
געשטאַלטן, וועלכע ער ברענגט
אַרויס; מאַרק טורקאַוו גיט זיינע
שילדערונגען אָן אייגענעם קאַלאָריט.
אינדיווידועלע וואַרעמקייט, מיט
וואָס ער מאַכט זיי וואַגיקער ווי
זכרונות, וואָס זענען פאַרפיקסירט
פון אַ זשורנאַליסטישער פען און
אַנדערש ווי כראָניק פון געשיכט-
לעכן ווערט.

אחריות, פּערזענלעכע מיטבאַטיי-
ליקונג אינעם גורל פון די באַשריי-
בענע איז קענטיק אין מ. טורקאַווס
מאַנאַגראַפישע אַרבעטן, וואָס גייען
אַריין אין זיין בוך „די לעצטע פון
אַ גרויסן דור“. געשטאַלטן, פאַר-
טרעטן פון ייִדן, וואָס האָבן גע-
שפּילט אויף פאַרשיידענע אינסטרו-
מענטן אין דער קאַפעליע פון ייִדישן
לעבן אין דערוואַרגענעם פּוילן, גע-
שפּילט ווי סאַליסטן, אייגן, שטאַרק
און מיט אָנזען זיך אַרויסגערוקט
ווי דיריגענטן און ווי שעפּערס פון
כללישע ווערטן.

בקיצור: וויכטיקע פאַרטרעטן,
וואָס סימבאָליזירן די אַלזייטיקייט
פון פאַרלוירענעם ייִדיש-פּוילישן
ציבור האָבן מיר אין מאַרק טור-
קאַווס נייעם בוך. אָבער וועגן דעם
אַ ביסל ווייטער. פּריער וועגן אָן
אַנדערן, אויך געשיכטלעכן אַספּעקט,

נייערט אויך א פעסטונג, אן אַנ-
שפּאַר פאַר דער תּוּכיקער ייִדיש-
קייט פון היינט און מאַרגן, פאַר
וועלכער עס ראַנגלט זיך בזמן הזה
די רעלאַטיווע, צעשטויבטע ייִדישע
פירערשאַפט, וואָס לאַזט זיך הערן
דאָ און דאָרט.

אַן אַנשפּאַר און אַ מוסטער פאַרן
ייִדישן קיום, וואָס מען באַגערט צו
זען מאַרגן. מחמת די אַלע ווערק
אַנטהאַלטן ייִדישע געשיכטע און
אויפבויו אויף פּוילישער ערד, יחי-
דישער ווי ציבורדיקער בלי און
ווקס, איינגעוואַרצלטער שטייגער
און — פון דער אַנדערער זייט —
קאַמף פאַר מענטשלעכער און ייִדי-
שער פּרייהייט, יום־טוב און וואַכן-
טאָג, קידוש־השם און מאַרטיראָל-
גיע, ייִדישער ווידערשטאַנד און
אומקום. פאַרעמלעך איז עס אַ גע-
פלעכט פון ליד און דערציילונג און
כראַניק פון די בני־הדור, וואָס האַבן
אַליין געזען, איבערגעלעבט, מיט-
געמאַכט קאַלטס און וואַרעמס און
אויך „אַרגאַניזירט“ די אייגענע
ראיה און דאָס אייגענע געדעכעניש,
כדי קינדס־קינדער זאָלן פאַרגעדענ-
קען, וואָס עס איז געווען און וואָס
עס איז געשען לאַנג, לאַנג פאַר זיי.

מאַרק טורקאָוס בוך איז אַ בול-
טער פּאָדעם אין אַט דעם קאַליריקן
געוועב.

וואָס דער דאָזיקער פאַרלאַג האָט
אַפּגעטון ביז איצט און שוין זעען
זיך אויף די פּאָליצעס די ערשטע
פאַרטיקע בענד פון דעם נייעם גאַנג.
און אין סטיל פון מאַרק טורקאָוו
דעם פאַרלאַג־דירעקטאָר און אַברהם
מיטלבערג דעם פאַרוואַלטער, מיינט
עס, אַז מיר גייען באַשיימפּערלעך
צו די ווייטערדיקע הונדערט פון דער
ביכער־סעריע „דאָס פּוילישע ייִדן-
טום“.

ווינציק איבערצוזורן, אַז עס איז
אַ גוואַלדיקער אויפטו. נישט נאָר
ציפּעריש איז דער פאַרמעסט פון
גרויסן באַטייט; אומפאַרגלייכלעך
אין דער פאַרהעלטנישמעסיק קור-
צער צייט הונדערט ייִדישע ביכער
פון פאַרשיידן־ערלייאיקן אינהאַלט,
בעת ייִדיש לעבן — און ייִדיש לשון
בפרט — איז היסטאָריש געשטעלט
על פרשת דרכים: צווישן די דער-
דריקנדיקע שטראַמען פון טאַטאָ-
לער אַסימילאַציע אין דער חרובער
ייִדישער אייראָפּע, דעם פאַרצוקנ-
דיקן כוח פונעם אַמעריקאַנער
שמעלצטאַפּ און דער ווירקנדיקער
העברעז־אַציע פון מדינת ישׂראל.
צו זאָגן אַז עס איז אַ גייסטיקער מאַ-
מענט פאַרן אונטערגעאַנגענעם דו-
רותדיקן ייִדישן לעבן — איז כמעט
אַ שיינע פּראָזע. די סעריע „דאָס
פּוילישע ייִדנטום“ איז נישט נאָר אַ
גייסטיקער שפייכלער פונעם אַמאָל,

געווען קיין געשיכטע לייטמאטיוו
האָט גאָר אים געפירט און דער דאָ-
זיקער אַספעקט האָט געבראַכט טע-
מאַטישע גאַנצקייט זיינע מאָנאָגראַפֿ-
פּיעס. דעם מחבר אינטערעסירט
דאָס אינדיווידועלע, דאָס כאַראַקטע-
ריסטישע פון זיינע פּערסאָנאַזשן
אויף דער פּלאַך פון געשעענישן,
וואָס האָבן זיך אַריינגעשניטן אין
געדעכעניש פון צייטן, וועלכע זע-
נען געוואָרן היסטאָריע, קאָנקרעט.
דער מוסר-השכל פון אַנגעזאַמלט
ייִדישע דערפאַרונגען איז אים דער
עיקר; זיי דאַרפן אונדז דינען אומע-
טום (אויך אין די אַמעריקעס, וווּ
ייִדן האָבן זיך אַרויפגעאַרבעט) —
ווי אַ לערנונג צו לעבן ייִדיש, גע-
זעלשאַפּטלעך ייִדיש און מיט אחריות
פאַרן כלל און פאַרן מאָרגן. ייִדישע
מיליאָנערן פון פּוילן האָבן פאַר-
אַלעמען שוין געצאַלט שווער רבי-
געלט. מאַרק טורקאָוו אַקצענטירט
עס מערערע מאל. ער שטייט אַגב
נישט אָן אַ זייט פון די ענינים, וואָס
זענען דירעקט שייך אַ טייל פון די,
וועלכע ער שילדערט. באַזונדערס
שיילט זיך דאָס אויס ביים פאַר-
שטעלן פאַרן ליינער די אינטערע-
סאַנטע פּאַלקסטימלעכע פּערזענלעכ-
קייטן פון דעם וואַרשעווער באַנקיר
רפאל שערעשעווסקי און אויך דעם
ד"ר נת דאָוידזאָן, די טראַגישע
געשטאַלט צווישן די איידלסטע

אייגער, דאָוידזאָן, שערעשעווס-
קי, צייטלין... גרויסע ייִדישע נע-
מען, וואָס גיבן אַ בליץ אין פאַר-
גליווערטן זכרון. גענוג זיי נאָר אַנ-
צורופן, אַז עס זאָל זיך פונאַנדער-
וויקלען איין רומרייכע ביאַגראַפּיע
נאָך דער אַנדערער. עס איז אַבער
נישט בלויז אַן ענין פון יחוס אַדער
פאַרדינסטפולקייט. בכלל זענען נע-
מען שטענדיק און אומעטום אַן אַנ-
דייט אויף אַן אינטערעסאַנטער גע-
נעאַלאָגיע. מחמת מענטש אַנטקעגן
מענטש איז פאַרשיידן, מכל-שכן
אויב ס'האַנדלט זיך וועגן פּיאַנערן-
משפּחות, וואָס ווערן געשטעלט אין
אויסבליק פון געשיכטלעכער פּערס-
פּעקטיוו. און מיר געדענקען דאָך
אַז דורות קומען, דורות פאַרגייען —
בפרט ווען מען דערמאַנט זיך
עס אין אַנגעזיכט פון אונדזער שווער
געפרוּוטער תקופּה.

מאַרק טורקאָוו האָט עס געהאַט אין
אויג, ער — דער עדות פון ייִדיש-
געזעלשאַפּטלעכער ווידוי און דער
עדות פון די שאַטנס, וואָס האָבן זיך
באַוויון נאָכן בלוטיקן מבוּל.

ביים שרייבן זיין בוך איז מאַרק
טורקאָוו קענטיק געלענקט געוואָרן
נישט אַזוי פיל פון שריפטשטעלע-
רישער פּאַסיע ווי פון געשיכטלע-
כער לאַגיק, הגם ער איז נישט אויסן

די שילדערונג, איר טעמפעראַ-
 טור זענען די מיטלען אַרויסצוברענ-
 גען דעם מיין. דאָס זעלביקע איז
 נוגע דעם אָפּקלייב פון די געשיכט-
 לעכע מאַטעריאַלן, וואָס דאַרפן באַ-
 קרעפטיקן זיינע מסקנות. און מען
 מוז מודה זיין אַז מאַרק טורקאָוו באַ-
 לאַנסירט מיט געניטיקייט צווישן
 אייגענע פּערזענלעכע פאַרצייכענונג-
 גען און קאָמפּילירטן שטאַף. אים איז
 געלונגען מיט איבערצייגעווידיקייט
 אַרויסצוברענגען אַ קאלידאסקאָפּ
 פון פאַרביקע געשעענישן, מאַכן זיי
 אונדז נאָענט, הגם געוויזן אין אַב-
 יעקטיוון קריטישן ליכט פון אַן עדי-
 ראיה, וואָס איז זיך באַוווּסט פון זיין
 ראַלע ווי אַ כראַניקער, צו וועמען
 דער קומענדיקער היסטאָריקער וועט
 זיך דאַרפן צוהערן.

4

אין אינהאַלט פון דעם בוך גייען
 אַריין אַכט אַרבעטן. אַלע זענען אַנ-
 געשריבן מיט באַציונג צו די גע-
 געבענע געשטאַלטן, מיט פאַרשטענ-
 דעניש און יידישע האַרציקייט. נישט
 אַלע מאַנאָגראַפּיעס צייכענען זיך
 אָבער אויס מיט דער זעלביקער
 פולקייט פון געשיכטלעכער פּער-
 ספעקטיוו. צו די געראַטנסטע גע-
 הערן די, וואָס זענען אָפּגעגעבן די
 וואַרשעווער אייגערס, די דאָויד-
 זאַנס, שערעשעווסקי, די וואָוועל-

יידישע נאַציאָנאַלע עסקנים פון
 וואַרשע. מיט האַרציקער ליכטיקייט
 זענען אָנגעהויכט די בלעטער פון
 דער שערעשעווסקי-מאַנאָגראַפּיע און
 עס טריפט אויפריכטיקער טרויער
 פונעם מחבר, ווען ער דערזעט שפּע-
 טער שערעשעווסקיס מוראדיקע
 ירידה — אין פּועל-יוצא פון דער
 בלוטיקער היטלערישער אינוואַזיע.
 טייל מאַל זעען מיר מ. טורקאָוו גו-
 פּא ווי אַ מיט-שותף ביי גרויסע
 פּאָלקס-אַרבעט אין וואַרשע אַזוי
 אַרום פירט ער אונדז אַריין אין אַן
 אינטימקייט מיט זיינע „העלדן“, ער
 מאַכט אונדז פאַר שותפים צו זייערע
 גורלות, אַזוי אַרום וואַרפט ער אויך
 אַן שטריכן פון זיין אייגענעם פאַר-
 טרעט. שטריך און שטריך און עס
 באַקומט זיך אַ פּאַז און אַ סכעמע
 פאַרן פאַרטרעטיסט — פון מאַרק
 טורקאָוו גופּא.

וויכטיק איז אויך צו שטעלן דעם
 טראַפּ אויף דער פאַרעם און דעם
 מעטאָד פון מ. טורקאָוו מאַנאָגראַ-
 פּיעס. אַ פּערזענלעכע אַבסערוואַציע.
 אַן עפיזאָד פון געשיכטלעכער באַ-
 פאַרבונג און מיר זענען שוין אַריינ-
 געפירט אין דער אַטמאָספּערע פון
 באַהאַנדלטן אַביעקט, צו געשעעניש.
 פון אַט-דער פּריזמע וויקלט ער פּו-
 נאַנדער זיין פּאַנאָראַמע, עס וואַקסט
 אויס די געשטאַלט, ס'ווערט בולט די
 כוונה צו וועלכער דער מחבר צילט.

פון די פאַרשטאַרבענע, דער צווייטער
נאַוועמבער). זאַלן די קינדער באַזוכן
די קברים פון זייערע פאַרגייערס און
לייגן אַ פאַר בילימלעך... מיר באַזוכן
אַזוי אַלע צעמענטאַרעס, וווּ עס רוען
אונדזערע נאַענטע קרובים...

„געווען איז עס טעאָדאָר טעפּליץ,
איינער פון די פּירנדיקע פּוילישע סאַ-
ציאַליסטן אין וואַרשע... אַנגעזענער
סאַציאַלאַג און טעאַרעטיקער פון דער
פּוילישער קאַאָפּעראַטיווער באַוועגונג.
געקומען איז ער מיט זיינע אייניקלעך
אויף קבראַבות צו זיינע עלטערן און
זיידעס, וואָס האָבן גערוט אין דעם
גרויסן קברים-גאַרטן פון דער אַלטער.
רייכער וואַרשעווער משפּחה (דאָרט
האַט גערוט אונטער דעם שווערן
מאַרמאַרנעם שטיין, איינער פון די
אַבות פון דער טעפּליץ-דינאַסטיע, ר'
טעוועלע (טעאָדאָר) טעפּליץ, וואָס נאָך
אים האָט געהייסן דער שפּעטערדי-
קער פּוילישער סאַציאַליסטישער טו-
ער). אין יענעם פּאַמיליע-קבר האָט
אויך געפונען איר אייביקע רו די
אשה-צנועה, די באַבע חיה טעפּליץ,
וואָס אויף איר קבר האָט מען אין
יאָר 1847 אויפגעשטעלט אַ מצבה
אין מאַכמעדאַנישן סטיל, וועלכע מען
האַט געבראַכט פון איטאַליע. אין יע-
נער צייט איז עס געווען שטאַרק אין
דער מאַדע ביי יידישע גבירים...“

אין אַ ריי מאַנאַגראַפיעס פון די
רייך געוואַרענע וואַרשעווער יידישע
משפּחות קומט דער מחבר צו ענ-
לעכע עלעגישע אויספירן. אין הוי-
לער רייכקייט, אָן יידישן תּוכן, אָן
חוש פאַרן וויל פונעם יידישן כלל
האַט אַפילו גרויסע יידישע גייסטי-

בערגס. אַ געוויסע קינסטלערישע
פאַרגאַנצטקייט האָט מ. טורקאָוו
דערגרייכט (נישט ווילנדיק, מחמת
ער איז אויסן נאָר אמתן, וועלכע
ער אַקצענטירט אין נאַטקעס פון
אינדיווידועלן כאַראַקטער) אין די
שילדערונגען פון די בערגמאַנס און
טעפּליצעס. אין דער טעפּליץ-מאַנאַ-
גראַפיע דערשלאַגט זיך דער מחבר
צו אַ גוטן בעלעטריסטישן אופן פון
דערציילן אין עפישן סטיל.

...צווישן די מענטשן, וואָס פלעגן
זיך אין יענע טעג דורכשלייכן דורכן
אַריינגאַנג צום בית-עולם איז געווען
אַ נידעריקער, פעסטגעבויטער מאַן,
וואָס די, וועלכע האָבן אים נישט גע-
קענט האָבן געקענט מיינען, אַז דאָס
איז אַ פּוילישער פּריץ. די שוואַרצע,
אויף אַראַפּ פאַרקעמטע וואַנצן, וואָס
האָבן באַפּוצט זיין קיילעכדיק פנים,
האָבן נאָך כּער פאַרשטאַרקט דעם
דאָזיקן איינדרוק. געקומען איז ער
מיט צוויי קליינע קינדער, זיינע איי-
ניקלעך, וועלכע האָבן געטראָגן אין
די הענט בלומען-קרענץ. ער האָט די
קינדער ממש געשלעפט פאַר די
הענטלעך, אַז מען זאַל אויסמיידן די
פאַרזאַמלטע מענטשן ביים אַריינגאַנג.
ווען ער האָט מיך דאָס ערשטע מאַל
דערוען, האָט ער זיך דערפּילט אַ
ביסל אומבאַקוועם, אַפילו זיך פאַר-
רויטלט און ביים באַגריסן זיך מיט
מיר האָט ער, פאַרשטעלנדיק מיר זיי-
נע צוויי קליינע אייניקלעך, קוים
אַרויסגעשטאַמלט:

„ — היינט זענען „זאָדושקי“, (פּויל-
לישער טאַג פון דערמאַנען די נשמות

גענטיגע. זיינע קינדער זענען גע-
 גאנגען אין די דרכים פון פאטער:
 געווען פארטראטן אין קאמיטעט פון
 דער איק"א אין רוסלאנד, אין דער
 אקציע צו פארטיידיקן מענדל ביי-
 ליסן, געשאפן א פאנד צו העלפן
 פוילישע און יידישע סטודענטן, וואס
 האבן שטודירט אין צארישן פעטער-
 בורג. בעת אנדערע גבירים און
 גבירישע אייניקלעך האבן זיך גע-
 שמדט אונטערן אַנטיסעמיטישן
 דרוק, האבן די וואוועלבערגס זיך
 „דערנענטערט צו די פראבלעמען
 פון יידישן נאַציאָנאַלן לעבן“.

אַ הייסע טרער פאַרגיסט מ. טו-
 קאָו אויפן עלנט פון דעם לעצטן
 פון די וואוועלבערגס. אויספירלעך
 שרייבט ער אויך וועגן די ברעג-
 מאַנס. מיט וואַרעמקייט און יראת
 הכבוד זענען די אַרבעטן וועגן די
 זיידנבייטלס און צייטלינס. אויף מאַ-
 נאַגראַפיעס וועגן די לעצטע האַט
 דער מחבר משמעות זיך נישט פאַר-
 מאַסטן. זייער שאַפן און די פער-
 זענלעכע מעלות זענען אים נאַענט.
 אין סך-הכל: אַ גוט, באַלערנדיק
 יידיש בוך.

קייט נישט קיין אחיזה — אין די
 שפעטערדיקע דורות. ווי אַ ביישפּיל
 ברענגט מאַרק טורקאָוו דעם שלשלת
 היוחסין פון ר' עקיבא אייגער און
 דעם וועג פון זיינע אייניקלעך און
 אור-אייניקלעך. שיינ און שטאַלץ
 איז געווען דער דאָזיקער יידישער
 בוים, זיינע צווייגן האָבן אָבער
 בהדרגה אָפּגעדאַרט אונטער די
 ווינטן פון אויפגעקלערטן איראָפּע.
 אַסימילאַציע, אָפּגעפרעמדקייט פון
 יידישן פּאָלק און שמד. צולעצט האַט
 זיי שוין אין גאַנצן אָפּגעווישט די
 נאַצי-מגפה. אַנדערש איז געוואָקסן
 דער משפּחה-בוים, וואָס איז אַרויס-
 געקומען פון דעם וואַרשעווער רב
 הכולל ר' חיים דאָוידזאָן. שאַרפע
 לומדים, עסקנים פון גרויסן פאַרנעם
 (ר' לייבוש דאָוידזאָן), פּיאָנערן פון
 אַרגאַניזירטן פּוילישן ציוניזם (ד"ר
 נח דאָוידזאָן). גאָר פאַרשיידן זענען
 די וועגן, וואָס האַט געפירט די
 נאַכגייערס פון היפּאָליט וואוועל-
 בערג, דעם גרויסן פּילאַנטראָפּ, וואָס
 האַט אַפּילו געגעבן אַ גרויסע סומע
 געלט פאַר אַ לאַנדווירטשאַפּטלעכע
 קאָלאָניע פון פּוילישע ייִדן אין אַר-

COLECCION
"EL JUDAISMO POLACO"

DIRECTOR:

MARC TURKOW

DIRECCION ADMINISTRATIVA:

ABRAHAM MITELBERG

Volumen 121

IMPRESO EN LA ARGENTINA — PRINTED IN ARGENTINA

Hecho el Depósito que marca la ley

Copyright by:

ZYGMUNT TURKOW, Tel Aviv (Israel)

The publication of this volume was made possible
by a grant from the Cultural Fund of the Conference on Jewish Material claims against Germany.

ESTE LIBRO SE TERMINO DE IMPRIMIR EL DIA 3 DE ABRIL DE
1956 EN LOS TALLERES GRAFICOS "ZLOTOPIORO HERMANOS",
CALLE GASCON N° 1231, BUENOS AIRES, REPUBLICA ARGENTINA.

ZYGMUNT TURKOW

MEMORIAS

DE MI VIDA TEATRAL

*★ Obsequio para
uso particular.*

Editado por
UNION CENTRAL ISRAELITA POLACA EN LA ARGENTINA
BUENOS AIRES — 1956

